

ไปสอบคำไทย

Chandrakasem

SL000336

คำนำ

ภาษาเป็นจุดรวมของชนทั้งชาติ การศึกษา ค้นคว้า วิจัยภาษาจึงเป็นงานที่สำคัญยิ่ง โดยเฉพาะภาษาถิ่น ซึ่งเป็นหลักสำคัญที่จะรักษาภาษาของชาติ ไว้ได้เพราะเป็นที่มาของภาษา โดยแท้จริง

การที่ โครงการ เผยแพร่ เอกลักษณ์ของ ไทยทาง โทรทัศน์ และวิทยุกระจายเสียง สอนองพระราชปรีชา สวมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี และดำเนินการ จัดพิมพ์ เรื่อง “ไปสอบคำไทย” ของ ดร. บรรจบ พันธุเมธา ซึ่งเป็นหนังสือที่มีคุณค่ายิ่ง จึงเป็นการเผยแพร่วิชาการในด้านนี้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น นับว่าเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่ วงการภาษาไทย และผู้สนใจที่จะศึกษาค้นคว้าต่อไป

กระทรวงศึกษาธิการ สำนัก ในพระกรุณาธิคุณของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ และขอขอบคุณ ดร. บรรจบ พันธุเมธา คณะกรรมการโครงการ ฯ และทุกท่านที่เกี่ยวข้อง ไว้ ณ โอกาสนี้

(นายกศ. สวัสดิ์พานิช)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๒

เลขเรียกหนังสือ	SL 495.91
เลขทะเบียน	บ 1491
วัน, เดือน, ปี	000336
	20 ส.ค. 2552

คำชี้แจง

โครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ของไทย กระทรวงศึกษาธิการ มีแผนงานที่จะรวบรวม กันคว้าเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ และจัดพิมพ์เพื่ออนุรักษ์ผลงานนั้น ๆ ไว้เป็นสมบัติ ของชาติสืบไป และได้พิจารณาเห็นว่า ภาษาถิ่นมีความสำคัญมากในฐานะที่ได้ช่วยรักษาภาษา ของชาติไว้ให้ยั่งยืน ทั้งยังอาจใช้เป็นหลักสำหรับตรวจสอบที่มาของภาษาได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

คณะกรรมการโครงการ ฯ ขอจารึกพระกรุณาธิคุณของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ในฐานะที่ทรงทำหน้าที่เหมือนองค์อุปถัมภ์ของภาษาไทย ด้วยเกล้าที่มีพระราชปรารภ กับข้าพเจ้าว่า หนังสือเรื่อง “ไปสอบคำไทย” ของ ดร. บรรจบ พันธุเมธา เป็นเรื่องที่มีคุณค่ายิ่ง หากได้มีการจัดพิมพ์ขึ้นก็จะเป็นประโยชน์มาก พระราชทานรับไว้ ข้าพเจ้ารับใส่เกล้า ฯ ตั้งแต่วันที่ ได้เฝ้าพระองค์ท่านที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในโอกาสที่นิสิตปริญญาโท คณะอักษรศาสตร์ ไปชุมนุมกันแสดงการว่ต่ออาจารย์ด้วยการร่อนน้ำเนื่องในเทศกาลสงกรานต์ เมื่อเดือนเมษายน ๒๕๒๑

หลังจากนั้นข้าพเจ้าก็ได้ประชุมปรึกษาคณะกรรมการโครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ ของไทย ฯ คณะกรรมการ ฯ ลงความเห็นเป็นเอกฉันท์ว่าเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะ จัดพิมพ์เรื่องนี้ไว้ เพราะเท่าที่ทราบ เรื่อง “ไปสอบคำไทย” ที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์สตรีสาร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ นั้นยังมิได้มีการรวบรวมจัดพิมพ์เป็นเล่ม ต่อจากนั้นข้าพเจ้าก็ได้ติดต่อขอยืม ต้นฉบับจากบริษัทการพิมพ์สตรีสาร จำกัด และได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจากคุณ นิลวรรณ ปิ่นทอง บรรณาธิการ หนังสือพิมพ์สตรีสาร ในการรวบรวมต้นฉบับเรื่องดังกล่าวต้องผ่านกรรมวิธี หลายขั้นตอน แต่ในที่สุดก็ได้ต้นฉบับเรื่อง “ไปสอบคำไทย” ที่เรียบร้อยสมบูรณ์ จึงได้ ดำเนินการขออนุมัติกระทรวงศึกษาธิการ และขออนุญาตเจ้าของเรื่องคือ ดร. บรรจบ พันธุเมธา ซึ่งยินดีอนุญาต ทั้งยังได้กรุณาช่วยพิสูจน์อักษรให้ตลอดเรื่องด้วย ทางโครงการ ฯ จึงสามารถ จัดพิมพ์หนังสือนี้ได้สำเร็จสมประสงค์

โครงการ ฯ ขอแสดงความขอบคุณ ดร. บรรจบ พันธุเมธา คุณนิลวรรณ ปิ่นทอง และบริษัทการพิมพ์สตรีสารและทุกท่านที่ได้อนุเคราะห์ให้งานของโครงการ ฯ สำเร็จลุล่วงด้วยดี

ข

หวังว่าผู้ที่ได้อ่านหนังสือ “ไปสอบคำไทย” นี้คงจะได้รับทั้งประโยชน์ในการศึกษาภาษาถิ่น และความเพลิดเพลินตามการแก้ปริศนา และคงจะรู้สึกขอบคุณ ดร. บรรจบ พันธุเมธา ที่ได้มีความอุตสาหะวิริยะ “ไปสอบคำไทย” มาด้วยความยากลำบาก ช่วยให้เกิด “สัมพันธ์ภาพทางภาษา” และช่วยให้วงการหนังสือของเมืองไทยมีหนังสือดีมีคุณค่ายิ่งเล่มนี้ไว้เป็นสมบัติทางปัญญาสืบไป

Gen Narayan

(ศาสตราจารย์พิเศษ พ.ต. หญิง สะอับ ไปะกะฤษณะ)

ประธานโครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ของไทย ฯ

กระทรวงศึกษาธิการ

๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๒๒

สารบัญ

	หน้า
คำชี้แจง—กันเหตุของการไปสอบคำไทย	ก
มะละแหม่ง	๑
วิชาน	๓๕
เมืองนาย	๓๘
ภาคเมืองนาย	๔๗
วัดและการบุญ	๖๕
โรงเรียนเมืองนาย	๗๒
งานประจำปีในเมืองนาย	๑๐๑
ถ้ำนางสิบสอง	๑๐๖
เมืองไทย	๑๑๐
หอเจ้าฟ้า	๑๑๔
การกันค้อขอขมาลาโทษ	๑๒๔
ตำนานไทยใหญ่	๑๓๒
ตำนานเมืองมัต	๑๓๔
เจ้าเสือข่านฟ้า	๑๓๖
เจ้าสามหลวง	๑๓๘
ผู้หญิงไทยใหญ่ในตำนาน	๑๔๓
ผู้หญิงไทยใหญ่ในปัจจุบัน	๑๔๖
สมาคมวรรณคดีชาน	๑๔๘
ศัพท์บัญญัติของไทยใหญ่	๑๕๑
ภาษาวรรณคดีของไทยใหญ่	๑๕๓
ภาษาจกหมายของไทยใหญ่	๑๕๖
ล็กเขว	๑๖๐
ไซ-ไซ	๑๖๕
สังลาเมืองไทย	๑๖๙

เมืองไทย—ลำเซียว—เจ้ล่าน	๑๗๒
แสนหวี—พระก่อเมือง	๑๗๕
เจ้ล่านเมืองหมอกขาวมาไหลง	๑๗๗
เจ้ล่าน	๑๘๐
ชื่อและเครือญาติ	๑๘๘
ไต่มา—เมืองมา—เจ้ล่าน	๑๙๓
ไต่เหนือ	๑๙๖
หญิงไต่มา	๑๙๙
เขตไต่มา	๒๐๑
กับข้าวของกินไต่มา	๒๐๔
ชายแดนไต่เหนือ—ไต่มาปากลำ	๒๐๗
ชายแดนไต่เหนือ—ไต่มาเมืองอยู่	๒๑๑
การบ้านการเมือง	๒๑๕
ภาษางานไต่เหนือไต่มา	๒๑๙
ภาษาวรรณคดีไต่มา	๒๒๒
ภาษาวรรณคดีไต่เหนือ	๒๒๙
อำลาเจ้ล่าน	๒๓๔
เจ้ล่าน—ม่านใหม่	๒๓๗
ม่านใหม่—มิตจินา	๒๔๐
ถึงมิตจินา	๒๔๓
ไต่เมืองขาง	๒๔๖
เมืองยาง—เมืองพาย	๒๕๕
เมืองยาง	๒๕๘
อำลาเมืองยาง	๒๖๑
กลับมิตจินา	๒๖๔
มิตจินา	๒๖๖
ภาษาไต่เหนือเมืองจ่านตำ	๒๗๑
ประเพณีไต่เหนือเมืองจ่านตำ	๒๗๔

แก้คำผิด

หน้า	บรรทัด	ข้อความ	แก้เป็น
๓	๕	ที่การเรียน	การที่เรียน
๔	๑๘	การเรียน	การเขียน
๑๐	๗	ยักเยื้อง	ยักเยื้อง
๒๐	๒๐	ดอกพุท	ดอกพุท
๓๘	๑๖	ซึ่งนับเป็นพระคุณ ล้นเหลือแก่ข้าพเจ้า	ข้อความนี้โปรดเลื่อนไปอยู่ท้าย คำ เดือน บรรทัดที่ ๑๗
๔๓	๑๐	ลิกเหม่อ	ลิกเหม่อ—อ
๔๕	๕	ใสเป็นเสอ—อ	ใสเป็นเสอ—อ
๕๕	๑๕	สัมพันธ์	สัมพันธ์
๗๕	๒๖	กำหนดหน้าเขียน	กำหนดหน้าเขียน
๗๑	๒๗	ลิกเหม่อ	ลิกเหม่อ—อ
๗๘	๒๗		
๗๙	๑		
๙๑	๖	อ่อมล่อมพ่อมกัน	อ่อมล่อมพ่อมกัน
๙๑	๑๗	ไค้	ไค้
๙๖	๒๒	สร้าง	สร้าง
๙๗	๒๑	หมากบัว	หมากบัว
๑๐๑	๙	อุบเบ็งเม็ง	อุบเบ็งเม็ง
๑๐๓	๓	ทูล	ทูล
๑๐๗	๒๐	มังกะลา	หมั่งกะหล่า
๑๒๕	๑๒	ทักคำ	ทักคำ
๑๒๖	๑	ค้างไซ้	ค้างไซ้
๑๒๖	๑๓	กัตเจ้อ—อ	กัตเจ้อ—อ
๑๓๑	๒๒	ว่างย่าง	ว่างย่าง
๑๓๒	๑๑	ตำหนั, ตำมไค้	ตำหนั, ตำมไค้
๑๔๔	๒๔	ทั้งหลาย, กัตเหย็น	ทั้งหลาย, กัตเหย็น

หน้า	บรรทัด	ข้อความ	แก้เป็น
๑๔๕	๑๔	ทั้งสอง	ทั้งสอง
๑๔๗	๒	อติเอก	อติเรก
๑๕๗	๖	ไทยใหญ่	ไทยใหญ่
๑๕๙	๑๘	กัตเหียนซ้ำสำ	กัตเหียนซ้ำสำ
๑๖๑	๒๑	บ๊ี้เหมกเง่า	บ๊ี้เหมกเง่า
๑๗๖	๕	เหยื่อ	เหยื่อ—อ
๑๘๘	๖	กำหนดน้ำเข็น	กำหนดน้ำเข็น
๒๐๓	๒๕	เรียกชื่อ	เรียกชื่อ
๒๑๐	๒๐	เคนทาง	เคนทาง
๒๑๓	๔	ไไม้กล	ไไม้ไกล
๒๑๔	๖	ย่นยาม	ย่นยาม
๒๒๗	๒๕	เจอหวาน	เจอ—อหวาน
๒๓๗	๔	ตะโกม	ตะโกน
๒๓๙	๑๔	กลอก	กลอก
๒๕๑	๒๒	สะควกสะบาย	สะควกสบาย
๒๕๗	๑๖	เม่งพ้าย	เม็งพ้าย
๒๖๘	๒๐	สามป้า	สามป้า
๒๖๙	๒๒	เจ้าหน้า	เจ้าหน้าที่
๒๗๑	๑๗	กำเหลว	กำเหลว
๒๗๒	๑๖	ฟ้งไต้	ฟ้งไต้
๒๗๖	๒๐	แพรง	แพรง
๒๗๖	๒๖	หวาน	หวาน
๒๗๗	๓๐	คำตี้เมืองทง	คำตี้เมืองทง

คำชี้แจง ต้นเหตุของการไปสอบคำไทย

การไปสืบภาษาไทยถิ่นต่าง ๆ ของข้าพเจ้าที่ในรัฐอัสสัมประเทศอินเดีย และรัฐชานใน
ประเทศพม่า ดังที่บันทึกไว้ใน กาเลหม่านไต กับ กาเลหม่านไตในรัฐชาน นับเป็นการสำรวจ
ขั้นแรกว่ามีผู้พูดภาษาไทยอยู่ ณ ที่แห่งใด เมื่อได้รู้แนเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าจะต้องศึกษา
เล่าเรียนภาษาไทยแต่ละถิ่นนั้นอย่างจริงจังจนสามารถใช้ภาษาของเขาได้ และรู้เรื่องภาษาของเขา
อย่างแจ่มแจ้งและกว้างขวางยิ่งขึ้น และควรจะรู้ให้มากติดตัวเพื่อการเปรียบเทียบ จากการสำรวจ
ครั้งนั้น ข้าพเจ้าก็ได้ตั้งเป้าหมายว่าข้าพเจ้าจะเรียนภาษาชานได้ ภาษาชานเหนือ กับภาษาไตเม
และสุดท้ายควรจะได้เรียนภาษาคำตี้ในแดนคำตี้หลวง ซึ่งอยู่ในรัฐกะฉิ่น เพื่อเทียบกับภาษาคำตี้
ในอัสสัม และนับเป็นโชคดีที่กรรมการหลายท่านในสมาคมวรรณคดีชาน โดยเฉพาะเจ้าฉายเมือง
ซึ่งได้มาร่วมสัมมนาภาษาไทยถิ่นที่สมาคมสตรีอุดมศึกษา ฯ จัดขึ้นที่กรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๕๐๐
สนับสนุนความคิดของข้าพเจ้าและได้เสนอให้สมาคมวรรณคดีชานรับเป็นธุระจัดหาที่พัก หา
เครื่องใช้ในการเดินทางตลอดจนจัดการเรื่องการเดินทางไปส่งและไปรับตามกำหนด เมื่อพักอยู่
แต่ละแห่งครบ ๗ สัปดาห์แล้ว ทำให้การไปสอบคำไทยของข้าพเจ้าเป็นผลสำเร็จ และดำเนินไป
ได้ด้วยดีตลอดเวลาหลายเดือน ตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๐๑ ถึงปลายเดือนเมษายน พ.ศ.
๒๕๐๒ ดังที่ได้บันทึกไว้ใน ไปสอบคำไทย นี้

อนึ่ง ในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๐๐ ข้าพเจ้าได้มีโอกาสไปเรียนภาษาเขมร ที่กรุง
พนมเปญประเทศเขมร และได้เห็นว่ามีคำเขมรเป็นอันมากที่ใช้ตรงกับไทยจนน่าสงสัยว่าเป็น
คำเขมรยืมจากไทย หรือไทยยืมจากเขมร จึงน่าจะได้สอบเทียบกับภาษาไทยถิ่นต่าง ๆ เพื่อยืนยัน
ให้รู้แน่ สมาคมสตรีอุดมศึกษา ฯ จึงได้จัดให้มีการสัมมนาภาษาไทยถิ่นอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้มี
ผู้แทนภาษาเขมรกับผู้แทนภาษามอญด้วย ในฐานะที่เป็นภาษาตระกูลเดียวกัน ผลจากการ
สัมมนาทำให้เห็นว่าภาษามอญเป็นภาษาที่จำเป็นต้องเรียนรู้เช่นเดียวกับภาษาเขมร เพราะมีส่วน
เกี่ยวข้องกับภาษาไทยอยู่ด้วย ดังนั้นเมื่อมีโอกาสได้ไปอยู่ประเทศพม่าเป็นเวลานาน ข้าพเจ้าจึง
คิดว่าจะต้องเรียนภาษามอญ และแหล่งที่จะเรียนได้ก็คือที่มะละแหม่ง เพราะวิทยาลัยมะละแหม่ง

ที่เป็นสาขามหาวิทยาลัยอย่างกึ่งเปิดสอนภาษามอญในปีนั้น และชาวมอญในไทยกับในพม่าก็ได้ช่วยกันจัดการติดต่อและเป็นธุระเรื่องต่างๆ จนกระทั่งข้าพเจ้าได้ไปเล่าเรียนกับเขาในมหาวิทยาลัย มีความรู้ภาษามอญเท่าที่เวลา ๓ เดือน (ตั้งแต่ มิ.ย.-ส.ค. ๒๕๐๑) จะอำนวยให้ ดังที่เล่าไว้ในตอนต้นของ ไปสอบคำไทย

เรื่องราวที่บันทึกไว้นี้ได้ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์สตรีสารเป็นระยะ ๆ นอกจากจะเป็นเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างคนไทยจากประเทศไทยกับคนในดินต่างๆ ทั้งไทยและมอญแล้ว ก็ยังเป็นเรื่องสัมพันธ์ภาพทางภาษา ซึ่งหวังว่าคงจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาภาษาถิ่น และการค้นคว้าที่มาของคำได้บ้างตามสมควร ทั้งนี้ต้องขอขอบคุณหนังสือพิมพ์สตรีสาร ที่ได้นำเรื่องนี้ลงพิมพ์ กับขอขอบคุณโครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ของไทย ที่ได้นำมาจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม ทำให้เรื่องราวนี้แพร่หลายไปได้กว้างขวางยิ่งขึ้น ถ้าหากคนในดินต่าง ๆ ดังกล่าวทั้งไทยและมอญได้ทราบ เขาก็คงจะขอบคุณเช่นเดียวกัน

บรรจบ พันธุเมธา

๑ พฤศจิกายน ๒๕๒๒

ไปสอบคำไทย

มะละແหม່ງ

คอร์ดวอซัน

๒๖ ถนนมาเลย์

มะละແหม່ງ

ข้อความ ที่ปรากฏในนามบัตรนี้ช่างสั้นเสียจริง นอกจากชื่อและตำบลที่อยู่แล้ว ก็ไม่มีข้อความอื่นใดที่จะช่วยให้ข้าพเจ้ารู้จัก คอร์ดวอซัน เจ้าของบ้านที่ข้าพเจ้าจะมาพักอาศัยด้วย ได้ดีไปกว่าที่ว่าเธอเป็นผู้หญิง และบางทีจะเป็นหญิงสูงอายุสักหน่อย ทั้งนี้เพราะคำ คอร์ด ที่แปลว่า บ้า ในภาษาพม่าบังอยู่ แต่ถึงชื่อจะเป็นภาษาพม่า เจ้าของชื่อก็หาใช่พม่าไม่ หากแต่เป็นมอญ เป็นญาติสนิทของ อูซิดทอง อธิบดีกรมวิทยาศาสตร์พม่า ผู้เป็นธุระช่วยเหลือข้าพเจ้าด้วยเรื่องต่างๆ ทั้งเรื่องที่อยู่ เรื่องครูผู้สอน ตลอดจนช่วยจองที่นั่งเรือบิน และส่งโทรเลขไปบอกเจ้าของบ้านให้รู้ล่วงหน้า แต่ส่วนรายละเอียดอื่นๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับเจ้าของบ้านและเรื่องบ้านที่อยู่นั้น อูซิดทองไม่มีเวลาจะอธิบายได้มากไปกว่าข้อความที่ปรากฏข้างต้นนั้น แต่ว่าอีกไม่ถึงครึ่งชั่วโมง ข้าพเจ้าก็คงจะได้ทราบด้วยตนเอง เพราะขณะนี้เรือบินกำลังจะข้ามแม่น้ำสะโตง ที่พม่าเรียกว่า ซีแตง ไม่ช้าก็จะผ่านอ่าวมะตะบัน แล้วก็จะถึงแม่น้ำแซลวินและนั่นก็คือที่หมาย คือเมืองมะละແหม່ງ

อันคำว่า มะละແหม່ງ นั้น คนไทยเห็นจะเรียกเอาตามความสะกดในการออกเสียงของเรา ถ้าเรียกตามเสียงพม่าจะต้องเป็น มลเมียน ซึ่งถ้าไม่ทราบล่วงหน้ามา ข้าพเจ้าก็ต้องเป็นทุกข์เป็นร้อนอีกที่ไม่ได้ยินโฆษกเรียกคนโดยสารไปขึ้นเรือบินสายมะละແหม່งสักที และเขากล่าวกันว่าเมืองมลเมียนนี้เป็นเมืองใหญ่ขนาดที่ ๓ รองจากย่างกุ้งและมันตะเล่ย์ตามลำดับ ข้าพเจ้าจึงเชื่อไว้ก่อนว่า ชีวิตที่นี่คงจะไม่ลำบากเหมือนตามชนบทที่เคยผ่านมา แต่ว่าอะไรก็ไม่สำคัญเท่าเจ้าของบ้านกับที่อยู่อาศัย ซึ่งจะรู้ได้ก็ต่อเมื่อได้ไปพบเห็นแล้ว แต่จะไปให้เห็นได้อย่างไรในเมื่อลงเรือบินแล้วก็ยังไม่เห็นใครมารับข้าพเจ้าเลยสักคน ข้าพเจ้าถอนใจด้วยความเหนื่อยหน่ายที่ปัญหาเช่นนี้เกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า ไม่ทราบจะเอาผิดเอาโทษกับใคร จะเป็นเพราะการไปรษณีย์โทรเลขไม่ดี หรือจะเป็นเพราะคอร์ดวอซันคิดธุระมาไม่ได้ หรือจะเป็นเพราะตำบล

ที่อยู่ไม่ชัดแจ้ง เธอ เห็นจะเรื่องนี้เอง ข้าพเจ้านึกขึ้นมาได้ว่าอุทิศทองแดงแก่ข้าพเจ้าว่า บ้านเลขที่ ๒๖ ถนนมาเลย์นั้น หาใช่บ้านของคอร์ดซอซินไม่ อุทิศทองดำตำบลบ้านของคอร์ดซอซินไม่ได้ จึงใส่ตำบลบ้านของพี่ชายเธอแทน แต่ก็ไม่น่าจะมีปัญหาอะไร ถ้าเจ้าของบ้านช่วยส่งต่อมาให้ จนถึงมือผู้รับ แต่แล้วเรื่องมันจะไปอย่างไรมาอย่างไรจนปรากฏผลเป็นอย่างนี้ ก็เป็นอันพ้นวิสัยที่ข้าพเจ้าจะรู้ได้ ที่รู้ได้แน่ขณะนี้ก็คือในหมู่ผู้โดยสารและผู้มารับมาส่งที่สนามบินมะละแหม่งนั้นไม่มีคอร์ดซอซินหรือคนอื่นใดมารับข้าพเจ้าแน่นอน และจำเป็นเหลือเกินที่ข้าพเจ้าจะต้องช่วยตัวเอง แต่ว่าข้าพเจ้าก็เป็นคนโศกอีกตามเคย ที่ยังไม่ทันจะได้ใช้สติปัญญาความสามารถแก้ไข ปัญหา ก็มีคนใจกรุณาเรียกให้ขึ้นรถและพาไปส่งจนถึงที่หมายคือ ๒๖ ถนนมาเลย์ และเจ้าของบ้านนั้นก็ได้ส่งรถไปรับกระเป๋ากับกระเป๋าจากบริษัทเรือบิน เลี้ยงอาหารเช้าแล้วจึงพาไปส่งบ้านคอร์ดซอซินที่เลขที่ ๖๒ ถนนกาลาซี เพราะฉะนั้นนอกจากที่ข้าพเจ้าจะขอบคุณท่านผู้มีใจเอื้ออารีดังกล่าวแล้วนั้น ข้าพเจ้าก็ยังต้องขอบคุณโชคชะตาที่กลั่นแกล้งให้พบแต่คนดี ๆ ที่เอื้อเพื่อช่วยเหลือ จนเรื่องร้ายกลายเป็นดีเสมอมา

ข้าพเจ้ารู้สึกสบายตาสบายใจเป็นอย่างยิ่งขณะที่นั่งคอยพบคอร์ดซอซินเจ้าของบ้าน อยู่ภายในห้องรับแขกอันตกแต่งตามแบบสมัยใหม่ ซึ่งจะแลไปทางใดก็สะอาดเรียบร้อย ทั้งยังสวยงามด้วยดอกไม้สดประดับอยู่ตามที่อันเหมาะสม เห็นแล้วเชื่อได้ว่า เจ้าของบ้านคงจะเป็นคนรักสวยรักงาม สะอาดและเจ้าระเบียบ และก็จริงอย่างที่คิดไว้ทีเดียว เพราะปรากฏว่าเมื่อคอร์ดซอซินทราบแน่ว่า ข้าพเจ้าจะมาพักอยู่กับเธอตลอดเวลาที่ศึกษาภาษามอญอยู่ที่มะละแหม่งนี้เป็นเวลาสามเดือน เธอก็เริ่มอธิบายระเบียบของบ้านให้ฟัง และสิ่งแรกก็คือระเบียบการใช้น้ำในห้องน้ำ ที่ใส่ไว้ในภาชนะต่างกัน และตั้งอยู่ในที่สูงต่ำผิดกัน และแม้ว่าข้าพเจ้าจะไม่เข้าใจว่า เหตุใดน้ำล้างหน้ากับน้ำอาบจะต้องใส่ไว้ในภาชนะต่างกัน ข้าพเจ้าก็คิดว่าจะต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ทั้งนี้เพื่อจะได้ไม่เป็นที่ขัดเคืองใจแก่เจ้าของบ้าน และข้าพเจ้าก็เห็นแล้วว่าเจ้าของบ้านของข้าพเจ้าชอบสิ่งสวยงามสะอาดและเป็นระเบียบเรียบร้อยจริง จะเห็นได้ชัดจากการแต่งกายอันประณีต เสื้อผ้ารัดเรียบมีสีสันน่ารัก ใช้เครื่องประดับนิมพิมพาทร์ทุกชนิดตามแบบที่นิยมใช้กันในพม่า ส่วนเครื่องสำอางก็ใช้ทั้งแบบฝรั่งและแบบพม่า คือใช้ทั้งแป้งแม็กซแฟ็คเตอร์และตะนาค่า* ลิปสติกก็ทาบ้างตามสมควร เพราะฉะนั้นของที่ข้าพเจ้านำมาฝากเธอ เป็นแป้งผัดหน้าประเภทเดียวกัน จึงเป็นอันเหมาะสมทีเดียว

* แป้งดอกไม้เหลือง ที่ผู้หญิงพม่าใช้ผัดหน้าและตัว

ด้วยเหตุที่ข้าพเจ้าเป็นชาวต่างประเทศมาพัก เจ้าของบ้านจึงต้องมีภาระเพิ่มขึ้นอีกหลายประการ เป็นอันว่า ต้องพาไปรายงานตัวต่อตำรวจ ต้องไปเตรียมขอต่ออายุวีซ่าที่แผนกตรวจคนเข้าเมืองให้อยู่จาก ๓ เดือนเป็นปีหนึ่งและที่สำคัญที่สุดก็คือต้องไปจัดการสมัครเข้าเรียนในมหาวิทยาลัย พร้อมทั้งหาครูสอนพิเศษให้ในขณะที่วิทยาลัยยังไม่เปิด คอว์ซอชินจัดการเรื่องเหล่านี้ให้ข้าพเจ้าเสร็จภายในวันเดียว ซึ่งข้าพเจ้าขอขอบคุณเธอมิได้เลย และยิ่งกว่านั้น เธอยังขอให้นายทุนช่วย อาจารย์ในมหาวิทยาลัยผู้รับจะสอนกวดวิชาให้ข้าพเจ้าเป็นพิเศษในระหว่าง ๑๘ วันนี้ เริ่มสอนข้าพเจ้าในตอนเย็นวันนั้นเลยทีเดียว ทั้งนี้เพื่อมิให้เสียเวลาไปโดยเปล่าประโยชน์ ซึ่งข้าพเจ้าเองก็ยินดีที่เธอจัดการให้และอาจารย์ทุนช่วยรับปากอย่างเต็มใจ

ข้าพเจ้าไม่ทราบเลยว่าที่การเรียนภาษามอญมาจากประเทศไทยบ้างนั้น แทนที่จะได้ประโยชน์ในฐานที่มีความรู้รากฐานมาบ้างแล้ว กลับมาเป็นอุปสรรคที่ไม่ถูกใจอาจารย์ผู้สอนเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือท่านว่า เสียงที่ข้าพเจ้าพอจะจำได้บ้างนั้น เป็นเสียงผิดเพี้ยนไปจากที่ท่านออกเสียง เป็นอันว่าคำว่า ตอย ที่แปลว่า แล้ว นั้น ที่ถูกต้องจะต้องออกเสียงเป็น ตูย และคำว่า เจียะ ที่เราเคยรู้เคยได้ยินมานานักหนาแล้ว เพราะเสียงตรงกับคำ เจียะ ในภาษาจีน ทั้งความหมายก็แปลว่า กิน อย่างเดียวกัน อาจารย์ทุนช่วยท่านว่า ต้องออกเสียงว่า เจียะ ฉะนั้นถ้าจะถามว่า กินข้าวแล้วหรือ จึงควรต้องพูดว่า เจียะเป็งตอยระหา ไม่ใช่ เจียะเป็งตอยระหา อย่างที่มอญในเมืองไทยพูดกัน ข้าพเจ้าจำต้องรับคำท่านไว้ทั้งนี้ยังต้องจกจำไว้ให้มันอีกด้วย เพราะแต่ันต่อไป ข้าพเจ้าจะต้องอาศัยท่านเป็นผู้สอนให้ตลอดเวลา ๓ เดือน แต่ในใจก็อดสงสัยไว้ไม่ได้ว่าคนมอญอื่นๆ ในเมืองมอญพูดอย่างเดียวกับท่านทั้งนั้นหรือ ซึ่งถ้าจะว่ากันตามหลักวิชาทางภาษาแล้วมันไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะคนมอญไม่ได้อยู่ที่เดียวกันมาโดยตลอด การอพยพโยกย้ายคงจะต้องมีอยู่เรื่อยมาไม่ว่ายุคใดสมัยใด เมื่อต้องแยกย้ายกันอยู่ ชีวิตความเป็นอยู่ทั่วๆ ไปยังต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสิ่งแวดล้อม แล้วภาษาที่คนใช้พูดอยู่ทุกวันจะดำรงคงอยู่เป็นแบบอย่างเดียวกันอยู่ชั่วกัปชั่วกัลป์ได้อย่างไร แต่ถ้าไม่เป็นเช่นเดียวกันแล้วจะต่างกันอย่างไร นี่ซิ เป็นเรื่องน่าสนใจสำหรับข้าพเจ้า แต่ดูเหมือนอาจารย์ของข้าพเจ้าจะไม่สนับสุนนให้สนใจเรื่องนี้เลย แม้ว่าท่านเองจะยอมรับว่าภาษาพูดของมอญอาจแยกเป็นถิ่นต่าง ๆ ได้ไม่น้อยกว่า ๖ ถิ่น ท่านก็ไม่เคยสนใจภาษาถิ่นอื่นใดนอกไปจากภาษาถิ่นของท่านเอง และท่านย้ำแล้วย้ำเล่าว่า ภาษาที่ท่านพูดเท่านั้นจึงจะนับว่าเป็นภาษาที่ถูกต้อง มิหนำซ้ำท่านยังพูดอย่างมั่นใจอีกว่า ให้คอยดูไปเถอะ อย่างช้าอีกไม่เกิน ๑๐ ปี ท่านจะพยายามปรับภาษาถิ่นของมอญที่แตกต่างกันอยู่ในขณะนี้ ให้เป็นแบบ

อย่างเดียวกันหมด เพื่อจะทำภาษามอญมาตรฐาน และภาษาที่ควรถือเป็นมาตรฐานอย่างยิ่งก็คือ ภาษาที่ท่านกำลังใช้อยู่

ถึงตรงนี้ข้าพเจ้าอดสนใจแทนภาษามอญไม่ได้ ที่ยังไม่ทราบว่าจะต้องประสบชะตากรรมอย่างไรถ้าหากจะทำได้อย่างที่อาจารย์ทุนช่วยพูด และถ้าเป็นอย่างนั้นจริงแล้ว แม่สาวใช้ในบ้านที่ข้าพเจ้าพักก็จะต้องมาเรียนภาษามาตรฐานกันใหม่ เพราะเท่าที่ข้าพเจ้าจับคำได้ ๒-๓ คำ ข้าพเจ้าพอทราบได้ว่า เสียงของเธอนั้นไม่เหมือนเสียงใครเลย เวลาพูดเสียงใหญ่ลงคอและไม่ว่าจะพูดเรื่องดีเรื่องร้าย ฟังคล้ายกับทะเลาะกับใครคนหนึ่งอยู่ตลอดเวลา เช่นการออกเสียงคำว่า แตม ที่แปลว่า รู้ นั้น ดูช่างเป็นเสียงที่ออกได้ยากลำบาก หากจะออกเสียงให้ได้เหมือนอย่างแม่เตียนสาวใช้นั้น ทั้งนี้เพราะเสียงแอนนั้นไม่ใช่ธรรมชาติอย่างในภาษาไทย แต่จะต้องเบะริมฝีปากต่ำลงจนข้าพเจ้าคิดว่า ถ้าไม่ได้ถือกำเนิดขึ้นมาเป็นมอญในถิ่นนั้น ๆ แล้ว ต่อให้หัดนานเท่าไร ตายแล้วเกิดใหม่ก็เห็นจะพูดให้เหมือนเจ้าของภาษาไม่ได้ แม้อาจารย์ทุนช่วยเองก็คงทำได้ไม่เหมือน จะเป็นเพราะเหตุนี้ละกระมัง เสียงยาก ๆ อย่างนี้จึงกำหนดเป็นเสียงมาตรฐานไม่ได้ตามความคิดของอาจารย์ทุนช่วย แต่ทั้งนี้ก็มีได้หมายความว่าภาษาของแม่เตียนนั้นผิด และจะมีถูกอยู่ถิ่นเดียวคือถิ่นที่อาจารย์ข้าพเจ้าฝึกฝนมา ข้าพเจ้าช่างอยากพูดเรื่องนี้กับครูผู้สอนให้มันหายข้องใจเสียเหลือเกิน แต่ว่าต้องรอไปก่อนจนกว่าจะถึงเวลาอันสมควร มิฉะนั้นแล้วถ้าท่านผู้สอนเกิดไม่ถูกใจจะบอกศัลดา เลิก ไม่สอนเสียแล้ว ข้าพเจ้าจะไปเรียนกับใคร การหาครูสอนภาษานั้นใช่ว่าจะหาได้ง่าย ๆ เพราะฉะนั้นถึงจะอย่างไร ๆ ก็ต้องฟังท่านไว้ก่อน และก่อนอื่นจะต้องกำหนดจดจำให้ขึ้นใจในการเรียนและออกเสียงสระและพยัญชนะแต่ละตัว แม้ว่าข้าพเจ้าจะได้ร่ำเรียนภาษาเขมรมาแล้ว และภาษามอญก็มีหลักในการออกเสียงคล้ายคลึงกับภาษาเขมรอยู่ไม่น้อย แต่กระนั้นข้าพเจ้าก็ไม่คิดเลยว่าจะมีภาษาไหนอีกที่ออกเสียงยากเหมือนอย่างภาษามอญ ข้าพเจ้ายังนึกไม่ออกเลยว่าเวลาเพียง ๓ เดือนนี้จะทำให้ข้าพเจ้า อ่าน พูด เขียน ฟังภาษามอญได้มากสักแค่ไหน แต่อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าก็ต้องพยายามอย่างสุดฝีมือที่จะเรียนรู้ภาษามอญให้ได้มากที่สุดเท่าที่เวลา ๓ เดือนนี้จะอำนวย

อาจารย์ทุนช่วยกำหนดเวลาให้ข้าพเจ้ามาเรียนที่บ้านท่านได้ตั้งแต่ ๗.๐๐ น. ไปจนถึง ๙.๐๐ น. หรือ ๑๐.๐๐ น. ซึ่งข้าพเจ้าก็ได้เตรียมเรื่องจะไปตามท่านมากมาย แต่ดูเหมือนท่านยังไม่เต็มใจให้ข้าพเจ้ารู้ในเรื่องเหล่านั้น ท่านว่ายังไม่ถึงเวลาจะรู้ สิ่งทีควรรู้และท่องจำให้ได้ในขณะนี้ก็คือ เสียงพยัญชนะทั้งหลายทั้งควบพร้อมด้วยเสียงสระกับตัวสะกดในแม่ต่าง ๆ ของมอญ

๙ แม่ด้วยกัน แล้วนอกจากนี้ก็ยังมีการกำหนดเสียงอ่านไว้เป็นพิเศษอีก ๑๑ คำ ดูทั้งหมดแล้วก็ไม่มากมายถึงกับจะจำไม่ไหว แต่ข้าพเจ้าคงจะหวัหวัสำหรับภาษามอญหรืออย่างไร ท่องเท่าไรๆ มันถึงได้จำไม่ได้ เวลาผ่านไปตั้งหลายวันแล้วก็ยังไม่คล่องขึ้นใจ ยิ่งเวลาอาจา (อาจารย์ ออกเสียงตามภาษามอญ) ท่านทบทวน ยิ่งคิดตะกุกตะกักอย่างน่ารำคาญ จนอาจารย์พาลจะหัวเสียอยู่บ่อยๆ ข้าพเจ้าเองก็หงุดหงิดที่เรียนไม่ได้รวดเร็วทันใจครูผู้สอน และผู้สอนผู้ใช้ภาษาของท่านจนชินแล้วก็ช่างไม่เห็นใจเลยว่า ผู้เรียนเรียนภาษาของท่านด้วยความยากลำบากเพียงไร คงจะเหมือนกับที่เราไม่เข้าใจ และไม่เห็นใจชาวต่างประเทศที่เรียนภาษาไทย แล้วออกเสียงวรรณยุกต์ของเราไม่ได้ ถึงได้ก็ผิดเพี้ยนจนความหมายผิดหมด เราคิดไปว่าเขาไม่ตั้งใจฝึกฝน ถ้าฝึกฝนแล้วทำไมจะไม่ได้ ข้าพเจ้าเองอาจาทุนช่วยก็คงคิดว่าเป็นเช่นเดียวกันนั้น แต่ถ้าอาจาทุนช่วยมาเรียนภาษาไทย และรู้จักขบวนการวิธีของไทยแล้ว จะทราบได้ว่า สาเหตุที่ทำให้จำไม่ได้ง่าย ๆ นั้นไม่ใช่เรื่องไม่ตั้งใจแต่เรื่องเดียว เรื่องสำคัญอยู่ที่ระบบเสียงและวิธีการออกเสียงของมอญและไทย ผิดกันไกลลิบลับ ภาษาของเราถ้า ก สระอา ก ก็คงอ่านว่า กาก ก สระอา ง ก็ต้องเป็น กาง หรือ กิก ต้องเป็น กิก กิง เป็น กิง แต่ในภาษามอญหาเป็นเช่นนั้นไม่ กาก ต้องอ่านว่า กียูจ กาง กลายเป็น กยูน และ กิก เป็น โกยจ กิง เป็น โกยุน* เพราะฉะนั้นชื่อหัวหนามอญที่เรา รู้กันว่า ชื่อ พระยาเจ่ง นั้น มอญเขาจึงออกชื่อ เจ่ง ว่า โจยุน เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ต้องพยายามลืมการออกเสียงของไทย และใช้วิธีการออกเสียงของมอญเสียให้ชิน แต่ก็ยังมีสระบางเสียง และตัวสะกดบางตัวที่อาจจะอ่านออกเสียงได้สองอย่าง คือ เกก อาจจะอ่านว่า เกียก ก็ได้ กอียูจ ก็ได้ และ เกง ก็เป็น เกียง ก็ได้ กือยุนก็ได้ แล้วแต่ความหมาย เช่นเขียน เกลียง หากออกเสียงเป็นกลอยุนจะแปลว่าน้ำมัน แต่ถ้ายกออกเสียงเป็น เกลียง จะต้องแปลว่ามัดมือเป็นต้น เรื่องอย่างนี้อย่าว่าแต่ข้าพเจ้าผู้เริ่มเรียนภาษามอญเลย แม้แต่อาจารย์ผู้ชำนาญก็ยังคงต้องหยุดคิดว่า ในที่นั้นๆ จะออกเสียงอย่างไร จึงจะเข้ากับใจความ ไม่แต่เท่านั้น ถ้าหากตัวสะกดผิดกัน การออกเสียงก็จะผิดกันไปด้วยคือ แม่กก แม่กง ก็ออกเสียงอย่างหนึ่ง แม่ กต กบ กน กม ออกเสียงเป็นอีกอย่างหนึ่ง เช่น กุก อ่าน เก็ก กุง เป็น เก็ง แต่พอถึง กุด กุบ กุน กุม กลับ คงเป็นเสียงอุตามรูปดังนี้ถึงจะท่องจนคล่องปากอย่างไร ก็ยังออกคิดไม่ได้ว่าตัวสะกดเป็นแม่อะไรและเมื่อต้องคิดอย่างนี้จึงทำให้ตะกุกตะกักอยู่รำไป แต่จะทำอย่างไรได้เล่า ในเมื่อข้าพเจ้ามาตั้งตนเรียนภาษามอญ

* ถ้าต้องการฟังเสียงที่ถูกต้อง ต้องขอให้คนมอญออกเสียงให้ฟัง เท่าที่กำหนดการเขียนไว้เช่นนั้น เพียงให้ใกล้เคียงกับเสียงเขาเท่านั้น แต่คนมอญที่ไม่ได้ออกเสียงเช่นเดียวกันเสมอไป เช่น เจ่ง เป็น เจียน ไม่ใช่ โจยุน

อันแสนยากเอาในเวลานี้ อายุล่วงเข้ามาถึงปานฉะนี้แล้ว ถ้ามีโอกาสได้เรียนมาแต่ยังเยาว์ ก็คงไม่ต้องทำให้ครูต้องลำบากใจอย่างนี้หรอก

มาถึงตรงนี้ ข้าพเจ้าก็ทวนนึกไปถึงถ้อยคำที่มีท่านผู้หนึ่งในสกุล ณ จำปาศักดิ์ ที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาสพบที่ประเทศลาว กล่าวทักขึ้นขณะได้ยินข้าพเจ้าออกเสียงคำว่า ค็ยฺจ ที่แปลว่า น้ำ ในภาษามอญว่า ถ้าไม่ใช่คนที่มึนเลือดเนื้อเป็นมอญแล้วจะออกเสียงคำนี้ไม่ได้ซักเจนเลย ขณะนั้นข้าพเจ้ายังไม่ได้ศึกษาภาษามอญ คำมอญเท่าที่ทราบและออกเสียงได้ก็ดูเหมือนจะมีแต่คำนั้นเพียงคำเดียว และที่ออกได้เช่นนั้นก็เพราะหัดฝึกฝนมา ด้วยเห็นว่าเป็นเสียงแปลก ได้ยินแล้วก็นึกคิดว่า ถ้าคนเราสามารถออกเสียงคำที่ไม่ได้ฝึก ไม่ได้เรียนจากสายเลือดได้จริง อย่างท่านผู้นั้นกล่าวแล้วละก็ ต้องเป็นเรื่องแปลกมหัศจรรย์อย่างเหลือเกินทีเดียว ทั้งยังจะได้ประโยชน์ที่ทุนเวลาและแรงงานในการศึกษาเล่าเรียน และถ้าเป็นอย่างนั้นได้จริง ๆ แล้ว ข้าพเจ้าจะยินดีปรึกษาหาหน้อยไม่ ที่จะได้ทำให้ครูหายเสียใจว่ามีนักเรียนไม่เอาถ่าน แต่อย่างไรก็ตามเรื่องนี้คงถือได้ว่าเป็นเรื่องคุยกันเล่นเท่านั้น ไม่มีทางจะเป็นเรื่องจริงจริงจังขึ้นมาได้ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงต้องมูมานะท่อง กัก ค็ยฺจ โก็ยฺจ เก็ก เกียก กุก กือก กัก ก่อ ไปอีกอย่างไม่ทอดย

แต่คอร์ดวซอชินไม่ยอมให้ข้าพเจ้าหมกมุ่นกับเรื่องนี้เกินมากไปนัก เพราะฉะนั้นในเวลาเย็นหลังอาหารเย็นแล้ว จึงมักจะมีรายการ อาเถร คือ ไปเที่ยวแทบทุกวัน ถ้าหากฝนไม่ตก การเที่ยวเตร่ (ซึ่งคงจะเป็นคำเดียวกับ เกรของมอญ) ของคนรุ่นคอร์ดวซอชินและข้าพเจ้า ไม่มีอะไรแปลกพิสดารมากไปกว่าไปเที่ยวเดินเล่นตามถนน แถบเชิงเขาบัง ริมแม่น้ำบัง บางวันก็ไปไหว้พระตามวัด และบางทีก็เป็นรายการเยี่ยมเยียน ซึ่งส่วนมากเป็นญาติพี่น้องของคอร์ดวซอชิน คอร์ดวซอชินมีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันถึง ๗ คน อยู่ในมะละแหม่ง ๓ คน รวมทั้งตัวเธอด้วย ส่วนอีก ๔ คน เป็นหญิงทั้งหมด กำลังลี้ภัยการเมืองอยู่ที่แม่สอดในประเทศไทย พี่สาวคนโตของเธอชื่อจริงว่ากระไรก็ยังฟังไม่ถนัด ทราบแต่ว่าเขาตั้งนามสมญาให้ว่า มิงหงสา (แม่หงสา) เป็นคนสำคัญคนหนึ่งในการะบวนการใต้ดินของมอญอิสระ แต่แรกได้ยินดังนี้ ข้าพเจ้าก็อดท้อใจไม่ได้ กลัวว่ารัฐบาลพม่าจะเข้าใจข้าพเจ้าผิด แต่เมื่ออยู่นานไป ก็ไม่เห็นคอร์ดวซอชินมีทีท่าจะสนใจในเรื่องการเมืองใดๆ รัฐบาลพม่าเองก็เห็นจะวางใจในตัวเธอ จึงได้แต่งตั้งให้เป็นบรรณารักษ์ห้องสมุดและพิพิธภัณฑสถานของมอญ ซึ่งเธอก็สนใจในงานกำนันของเธอยิ่งกว่าอื่น ข้าพเจ้าก็เลยค่อยเบาใจหายกังวล ทั้งหน้าศึกษาหาความรู้ทั้งทางภาษาและวัฒนธรรมของมอญต่อไป ด้วยความเชื่อใจว่าคงจะไม่มีใครคิดเรื่องการมาอยู่มะละแหม่งเพื่อศึกษาภาษามอญของข้าพเจ้าเป็นอย่างอื่นไป

การที่ได้มาอยู่กับครอบครัวมอญ ทั้งได้รู้จักมักคุ้นและไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนตามบ้านโน้นบ้านนี้ ทำให้ข้าพเจ้าได้รู้เห็นชีวิตความเป็นอยู่ของเขาได้ดี และสิ่งหนึ่งซึ่งถูกใจข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่งก็คือ การรักษาความสะอาด ไม่ว่าจะเป็นบ้านคอร်ซอชินเองหรือบ้านอื่นใดที่เธอพาไป แม้ว่าจะเป็นบ้านใหญ่ แต่มีคนเพียง ๒-๓ คน เขาก็สามารถรักษาสภาพของบ้านให้สะอาดหมดจดอยู่ได้เสมอ พื้นกระดานอันมันลื่นเป็นพยานให้เห็นเด่นชัด ที่บ้านคอร်ซอชิน สาวใช้ใช้กรากวง (มะพร้าวทุยที่ตัดครึ่ง) ขัดพื้นจนมันเงาไม่มีติดกับท้าน้ำมัน คอร်ซอชินโชคดีที่ได้คนใช้ที่เก่งงานขยันขันแข็งและรักษาความสะอาดเช่นเดียวกัน บ้านช่องจึงสะอาดเรียบร้อย โดยนายไม่ต้องออกปากบอก ยิ่งเป็นในครัวที่ใช้เป็นทั้งที่ทำกับข้าวและรับประทานอาหาร ยิ่งน่าชมที่เขาจัดภาชนะเครื่องใช้ไว้เป็นระเบียบไม่เกะกะตา ทั้งน้ำที่จะใช้ในการประกอบอาหาร ภาชนะใส่อาหาร แม่เตียนสาวใช้จะระมัดระวังดูแลเป็นพิเศษ เรื่องอาหารการกินจึงเป็นอันหมดกังวลไปอีกเรื่องหนึ่ง จะมาลำบากและน่าแปลกใจอยู่เรื่องหนึ่ง ก็คือ เรื่องน้ำรับประทาน ซึ่งดูเหมือนจะเป็นแบบอย่างที่ใช้ทั่วไปทั้งมอญและพม่า ที่เขาใช้ใส่หม้อดินชนิดที่เราเรียกหม้อคนนัวไว้ คุกสะอาดนำรับประทาน แม้ว่าทุกคนรวมทั้งคอร်ซอชิน พวกกันลืมนึกถึงภาชนะที่ตักน้ำนั้นเสียสิ้นว่า เมื่อทุกคนที่ดื่มจากหม้อน้ำนั้น ใช้ภาชนะตักน้ำ (ที่คว่ำไว้บนจานสังกะสีปิดปากหม้อ) ไปเดียวกัน ทั้งดื่มทั้งจ้วงตักลงในหม้อ แล้วน้ำในหม้อนั้นจะสะอาดมาได้อย่างไรแม้จะเป็นหม้อน้ำที่เก็บรักษาไว้ในห้องนอนของคอร်ซอชินเอง ก็คงจะไม่เว้น ข้าพเจ้าก็เลยต้องฝึกตัวเองใหม่อีกให้เป็นคนดื่ม น้ำแต่น้อย หรือไม่ดื่มเลย นอกจากจะรู้แน่ว่าเป็นน้ำต้มหรือเป็นน้ำที่รองจากก๊อก แต่ก็ยังดีที่คอร်ซอชินเป็นคนเจ็บ ๆ ไข้ ๆ เธอแยกภาชนะสำหรับรับประทานอาหารไว้เป็นพิเศษตั้งนานมาแล้ว เวลารับประทานอาหารเราจึงมีถ้วยใส่แกงจืดคนละใบ ส่วนแกงเผ็ด หรือผัดยาที่ต้องกินรวมกัน ก็มีช้อนกลางให้ มิฉะนั้นแล้วคงจะต้องลำบากยากใจยิ่งนัก ถ้าหากคอร်ซอชินประพฤติปฏิบัติอย่างคนอื่น ๆ ที่ไม่นิยมใช้ช้อนกลาง

แต่อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้ารู้สึกว่ามีความสะดวกที่ได้อยู่ในบ้านของคอร်ซอชิน แม้เธอจะออกตัวและบ่นว่า สาวใช้ของเธอไม่สนใจในการทำกับข้าว ทั้งบางอย่างก็ไม่ใช่อาหารมอญแท้ ๆ ข้าพเจ้าก็ยังรู้สึกว่า อาหารมอญที่กินอยู่ทุกวันนี้ นั้น รสชาติดีเป็นที่ถูกปากถูกใจทีเดียว แกงจืดที่พม่าเรียกฮินไฉ่ คือ แกงหวานนั้น เป็นไก่ต้มกับหอมกระเทียมแบบซุบบ้าง เป็นผักต้มกับกะปิกับกุ้งแห้งอย่างแกงเสียงบ้าง ส่วนแกงเผ็ดนั้น ก็เห็นจะสูตรเดียวกับแกงพม่าที่ใช้ น้ำมันเป็นพื้น กลิ่นและรสชาติคล้ายแกงอินเดีย ซือกับข้าวข้าพเจ้าพอจะจำได้บ้าง เพราะบางอย่างน่าสนใจ

เช่นยาต่าง ๆ ที่เรียกว่า กะหรียจุ และยาลูกชั้นปลากับหอม ตะไกร้ พริกป่น น้ำมัน และมะนาว นั้น ดูเหมือนจะอร่อยยิ่งกว่า กะหรียจุชนิดใด ๆ ส่วนพะพะนาย คือแกงมะรุ้ม กับ พะบาง คือแกงหน่อไม้ ก็เข้าที่ทั้งที่เขาไม่ใช่เครื่องแกงอย่างอื่น นอกจากพริกป่นกับน้ำมัน แต่แกงบางอย่างก็ใส่พริกป่นที่ผัดในน้ำมันข้างนอกเพื่อให้สุก แต่ไม่ว่าจะทำอะไรแกงอะไร สิ่งที่เขาไม่ได้คือ มีด (ขมิ้น) แม้แต่ปลาร้าที่เขาเคี้ยวเป็นน้ำคล้ายน้ำปลา ก็ต้องใส่ขมิ้นให้ดูเหลืองสวยงามกินปลาร้านี้เป็นของสำคัญเขาไม่ได้อีกเหมือนกัน คอว์ซอชินใช้ปรุงรสอาหารข้างนอกเหมือนเหาะน้ำปลา แต่ถ้าเมื่อก็เปลี่ยนเป็นกะปิที่เขาใส่เผาะมีจีนสุก แล้วทำกับกุ้งแห้งและพริกป่นเข้าพเจ้าเลยได้มีโอกาสกินกะปิกุลข้าวบิบบมะนาวใส่พริกชี้หนูอย่างเอร็ดอร่อยแทบทุกมื้อ เสียแต่ว่าพริกชี้หนูที่บ้านคอว์ซอชินข้างเผ็ดเสียจริง สมกับที่เรียกในภาษามอญว่า มุรียอตะกะเะ แปลตามตัวว่า พริกฟ้า คอว์ซอชินอธิบายว่า เพราะมันเผ็ดขนาดต้องแหยงหน้าพเจ้าเขาจึงตั้งชื่ออย่างนั้น และพเจ้าก็ได้แหยงหน้าพเจ้าเมืองมอญมานับครั้งไม่ถ้วนแล้วเพราะมุรียอตะกะเะนี้

ปะนาวของมอญมีทั้งลูกกลมและลูกยาวเป็นรูปไข่ ชนิดลูกยาวนั้นแม้ว่าเปลือกจะหนาแต่ก็น้ำมากดีแท้ พุดเท่านั้นแม้จะไม่บอกว่า ปะนาว คืออะไร ก็เชื่อว่าคงจะพอเดากันถูกว่า คือมะนาว ทั้งนี้เพราะเสียงคล้ายคลึงกันจนน่าสงสัยว่าถ้าไม่ใช่มอญยืมไทยไป ก็ต้องเป็นไทยยืมมอญมาอย่างใดอย่างหนึ่ง ในภาษาไทยใหญ่ถิ่นต่าง ๆ เรียกกันว่า หมากพ่า มีแต่คำที่เท่านั้นที่เรียก มักมะลั่ว ซึ่งฟังดูก็ออกจะคล้ายกับคำว่า มะนาว ปะนาว อยู่บ้าง แต่คำที่น่าสงสัยยิ่งกว่าคำนี้เห็นจะได้แก่คำมะกรูด ที่มอญเรียก มักกรู๊ด ตามธรรมชาติเห็นมีแต่คำไทยเท่านั้นที่เรียกชื่อผลไม้เป็น มะ ต่าง ๆ ซึ่งเราเชื่อกันว่าเป็นคำกร่อนมาจาก หมาก ที่แปลว่าผลไม้ ส่วนมอญเขาใช้คำ ซิด ที่เขาแปลว่าผลไม้หน้า เช่น ซิดเปรีย แปลว่ามะพร้าว ซิดตอ แปลว่ากะทอน ดังนั้นเป็นต้น ส่วนคำมอญที่จะเรียกทั้งซิดและมักนั้น ดูเหมือนจะมีเพียง ซิดมักกรู๊ด แต่เพียงคำเดียวเท่านั้น และเขาก็บอกไม่ได้ว่า มัก แปลว่าอะไร ตามหนักเข้าเขาก็บอกว่า มันเป็นชื่อไม่มีใครอธิบายได้ จะสอบสวนให้ได้เรื่องแน่ก็เห็นจะต้องไปสอบประวัติการปลูกต้นไม้ผลไม้ของเขาว่า ได้ค้นอะไรมาจากที่ไหน อย่างมะกรูดนี้ เขาได้มาจากไทยหรือเปล่า เท่าที่ทราบมะกรูดอย่างผิวขรุขระอย่างของเรามีแต่ทางเมืองมอญเท่านั้น แม้ทางเขตพม่าเช่นที่ย่างกุ้ง ก็ต้องได้มาจากมะละแหม่ง ส่วนทางอื่น ๆ โดยเฉพาะในเขตไทยใหญ่นั้น ถึงแม้จะมีก็เป็นมะกรูดผิวเกลี้ยงและลูกใหญ่กว่า เขาเรียก หมากอัน หรือ หมากยั้น หรือ มักมะยั้น ทั้งนี้แล้วแต่ถิ่นดังที่ชาวเชียงตุงเขากล่าวเป็นคำติดปากของเขาว่า ใจต้าขึ้นหมากอัน แลคคำคง ใจต้าลงคำคง แลคหมากอัน คือชะตาขึ้นเอามะกรูดไปแลคได้ทองแม่น้ำแซลวิน ชะตาลงเอาทองแม่น้ำแซลวินมาแลค

ได้เพียงมะกรูด ทั้งที่เคยได้กล่าวไว้แล้ว แต่อย่างไรก็ตาม คำว่า กรูด ก็เห็นจะไม่ได้มีพื้นเพเป็นไทย อาจจะเป็นคำที่ได้มาจาก ไกรยจ ของเขมรที่แปลว่า ส้ม แล้วเรามาจำกัดความหมายใช้ก็เป็นที่ ภาษาจึงมีความสัมพันธ์กันตอนที่ยืมกันใช้นี่เอง ยืมแล้วยังไม่ต้องมีข้อผูกพันว่าจะต้องส่งคืนเสียอีก เจ้าของเองก็ลืม กว่าจะได้มาเห็นก็จำไม่ได้เสียแล้วว่าเคยเป็นของตน ด้วยว่าได้ถูกตกแต่งแปลงรูปตามสะดวกของผู้พูดและผู้ใช้ ภาษาไทยกับมอญก็คงจะทำนองเดียวกัน บางคำถ้าเขาใส่ชื่อกำกับไว้ก็พอจะกำหนดได้แน่นอนขึ้น อย่างดอกยี่โถเขาเรียก ปะกาวซึม (ดอกไม้สยาม) ซึ่งหมายความว่าเขายอมรับว่าเขาได้ดอกไม้นี้ไปจากเรา ทำนองเดียวกันกับกุหลาบมอญของเรา ก็คงจะเป็นกุหลาบชนิดที่ได้ไปจากเมืองมอญ แต่แท้ที่จริงแล้วเมืองมอญกลับไม่ยักมี ไปมีมากอยู่ในอินเดีย โดยเฉพาะที่พาราณสี ส่วนคำ อัมบอมซึม ก็คงจะเช่นเดียวกัน เขาหมายถึงผักชีสยาม ชาวเขายังไม่ได้เห็นว่ามีลักษณะต่างกับผักชีธรรมดาอย่างไร แต่แรกเข้าใจว่า อัมบอม จะเป็นต้นศัพท์ของคำ หอมบ้อม ที่ชาวเหนือของเราเรียกผักชีแต่ครั้งมาได้ยินว่ามี อัมบอมซึม ก็อดคิดไม่ได้ว่าชาวมอญจะได้คำนี้ไปจากทางเหนือของไทยหรืออย่างไรแน่ เพราะถ้าจะดูความสัมพันธ์ทางกันอื่นแล้วก็ไม่แน่ว่าจะมีปัญหา ด้วยว่ามีชาวมอญทางมะละแหม่งไปทำป่าไม้ทางตอนเหนือของประเทศไทยเป็นจำนวนไม่น้อย การติดต่อไปมาหาสู่จึงมีเรื่อยมาไม่ขาดระยะ ญาติของคอร์ดวซอซินผู้หนึ่งก็ได้มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เชียงใหม่เป็นเวลาช้านาน จนบัดนี้ก็ได้กลายเป็นคนไทยไปโดยสมบูรณ์แล้ว

นอกจากนี้ ชาวเขายังได้มาพบคำที่ออกเสียงคล้ายคลึงกับคำของเราอีกเป็นอันมาก โดยเฉพาะคำที่เรียกชื่อผลหมากรากไม้ ชีตหะเนียง ที่เขาชอบกินกันนักหนาทั้งพม่าและมอญนั่นก็คือลูกเนียงของเรา เขาใช้ต้มแล้วทับให้แบนแล้วราดกะทิ ที่เผากินเป็นผักแกล้มก็มี เตะก้อม หรือ เละก้อม ของมอญก็มีลักษณะไม่ผิดกับระกำของเราเลย เสียอย่างเดียวไม่มีโอกาสได้ชิม ไม่ทราบว่าจะเปรี้ยวหรือหวาน หรือมีรสชาติอย่างอื่นต่างกับของเราอย่างไร ที่ได้ลองก็มีแต่ ปะกอก ซึ่งก็คือมะกอกบก รสชาติเหมือนกันกับที่บ้านเราที่เดียว คืออมเปรี้ยวบ้าง ชาวเขาก็เลยได้มีโอกาสทำพริกกระเกลือจิ้มให้คอร์ดวซอซินลองชิมดู เห็นจะเป็นของแปลกใหม่สำหรับคนที่นี่ คอร์ดวซอซินจึงจ้องไม่ค่อยกลัลง แต่เมื่อลองแล้วก็อุทานว่า กินดี กินอร่อยถึงขนาด เต๊ะจ๊อด (ถูกใจ) ที่เดียว และเห็นจะเป็นเพราะชาวมอญชอบอาหารรสเปรี้ยว ชาวเขาก็ได้มา เต๊ะจ๊อด อาหารของเขาไปด้วย และอาหารแกล้มที่จะช่วยชูรสได้ก็อย่างหนึ่ง เพราะเปรี้ยวถึงใจนั้น ก็เห็นจะได้แก่ ปะราชุน หรือที่บางคนเรียก มะราชุน คำนี้ตัวเขียน เขียนเป็น

ปราง ซึ่งคือมะปราง แต่ออกเสียงตามวิธีการออกเสียงของเขาจึงเป็นอย่างนั้นไป ข้าพเจ้ามาไม่ทันหน้ามะปรางสด จึงต้องกินมะปรางคองแทน เขาเห็นจะคงตามตำรับชาวอินเดีย กลิ่นและรสจึงไม่ผิดกันนัก ซึ่งก็นับเป็นอาหารประเภทขรุสได้ตัวอย่างหนึ่งทีเดียว

ชาวมอญชอบกินผักทั้งดิบทั้งสุก อาหารของเขาจึงต้องมีผักทุกวัน ผักของเขามีนานาชนิด บางอย่างก็เหมือนของเรา บางอย่างก็แปลกออกไปไม่เคยเห็นมาก่อน เขาว่าพวกเขาคุ้นเคยจะกินผักทุกชนิดหมด จะมียกเว้นก็แต่ใบโพธิ์ ใบไทรเท่านั้น จริงเท็จอย่างไรข้าพเจ้าไม่ทราบแน่ ส่วนการประกอบเป็นอาหารนั้น เขาก็ยกเอียงทำไปต่าง ๆ ถ้าไม่กินดิบก็ทำเป็นแกงอินโม่ อย่างผักกะเจดที่เรียก หะมัด นั้นเขากินดิบ ๆ ส่วนใบบวบก ใบมะรุม ใบแค และใบมะนาว (อย่างรูปไข่) ที่เขาใช้ซอยเป็นฝอยนั้น ใช้แกงกับกุ้งแห้งและกะปิอย่างแกงเลี้ยง บางทีกะเพราก็ใช้แกงประเภทนี้ได้ ส่วน ฝรั่ง ซึ่งคือแกงผักบุง ที่ชาวมอญในกรุงเทพฯ งามมาว่าได้เคยลองชิมหรือเปล่านั้น ข้าพเจ้ายังไม่เคยเห็นที่บ้านนี้ทำสักครั้ง เห็นที่คั่วซอชินจะไม่ค่อยชอบ อาหารที่เธอชอบมากคงจะได้แก่ หะนอม (คำนี้ตัวเขียนเป็น ขุน) ซึ่งคือแกงที่กินกับขนมจีน มีลักษณะคล้ายขนมจีนน้ำยา แต่ทำด้วยปลาชุก เวลากินต้องโรยกระเทียมเจียวกับพริกปั่นด้วย หะนอมแบบนี้พม่าก็ชอบนักหนา เรียกว่า โมงอินคา แปลตามตัวเห็นจะแปลว่า ขนมแกงขม ซึ่งถ้าหากแปลอย่างนี้แน่ ก็น่าสงสัยว่าพม่าจะได้แบบอย่างขนมจีนน้ำยาของเราไปหรืออย่างไร จึงยังคงรักษาความหมายของคำว่า ขนม ไว้ แต่ไปใช้คำพม่าว่า โมง เสียทั้งที่อาหารประเภทนี้ไม่ใช่ ขนม คำที่มีเสียงใกล้เคียงกับคำนี้มากที่สุดทั้งความหมายก็ยังบ่งอยู่ชัดเจนนั้น คงจะเป็นคำอื่นไปไม่ได้ นอกจากคำ หะนอม ของมอญที่ออกเสียงตามเสียงพูดเป็น หะนอม ดังกล่าวแล้ว ส่วนคำว่า จิน นั้นอาจจะเป็นคำ จีน ที่เขาแปลว่า สุก อย่างอาหารหุงต้มสุก เช่นถ้าตามว่า ดูนเป็งจินระฮ่า ก็ต้องแปลว่า หุงข้าวสุกแล้วหรือ และถ้าตอบว่า หะจินแนม ก็จะแปลว่ายังไม่สุก คำขนมจีนของเราจึงอาจจะหมายความว่า ขนมจีนที่สุกสำเร็จแล้ว รับประทานได้ก็เป็นได้*

แต่ว่าเรื่องอาหารการกินนั้น เป็นเรื่องต่างจิตต่างใจ ที่จะให้ทุกคนชอบหรือไม่ชอบเหมือนกันไม่ได้ เพราะฉะนั้นถึงแม้ข้าพเจ้าจะรู้สึกว่าการมอญถูกปากยิ่งกว่าอาหารชาติอื่น (นอกไปจากชาติไทย) ข้าพเจ้าก็ได้หมายความว่า ชอบอาหารมอญไปหมดทุกชนิด โดยเฉพาะชนิดที่คั่วซอชินชอบแล้ว กลายเป็นของไม่ชอบของข้าพเจ้าไปเสียแทบทุกอย่าง หะนอม นั้นก็อย่างหนึ่งละ อีกอย่างหนึ่งก็เห็นจะเป็น ยำเห็ดเผาะ ที่ทั้งแข็งทั้งเหนียว และก็เช่นเดียวกัน

* หมายเหตุ ที่จริงที่เรียก ขนมจีน นั้นมาทราบภายหลังว่าเป็น หะนอมแบบจีนที่เขาเรียก หะนอมเกร็กซึ่งคือมะหมื่นนั่นเอง

ของที่ข้าพเจ้าชอบ คอว์ซอชินกลับไม่ชอบ เช่นส้มคำที่ข้าพเจ้าทำตามแบบของเรา คอว์ซอชินก็ว่าอร่อยสู้อย่างแบบของเธอไม่ได้ และแบบนั้นก็ก็ต้องใส่น้ำมันด้วย แต่เธอก็ทราบดีว่า แบบอย่างที่ข้าพเจ้าทำและไม่ใส่น้ำมันนั้นเป็นแบบบางกอก ซึ่งเป็นที่รู้จักทั่วไปในดินมอญนี้ จึงเป็นอันว่าความสัมพันธ์ระหว่างมอญกับไทยที่เห็นได้ชัดนั้น ก็เห็นจะเป็นความสัมพันธ์ทางค่านอาหาร การกินยิ่งกว่าเรื่องอื่น แม้กับพม่าก็เป็นเช่นเดียวกัน เพราะว่าเราเอากะปิพม่ามา (พม่าเรียกงาปี) และพม่าเอาน้ำปลาของเราไป พม่าไปเรียกว่า งันปลาเหย เพื่อให้ความหมายแปลได้ในภาษาของเขา และเมื่อแปลแล้วความหมายก็เข้าที่ด้วย คือเขาแปลว่าน้ำคำและเค็ม (ที่จริงคำปลาแปลว่าสีน้ำเงินไม่ใช่คำสนิท) เรื่องน้ำคำต่างประเทศมาออกเสียงให้เข้ากับความหมายในภาษาของคนนั้น พม่าเห็นจะสันทัด คำกาลละแมของเราที่เราคิดว่ามาจากภาษาฝรั่ง พม่าเขาออกเสียงว่า กลาแม เมื่อแปลออกมาแล้วความหมายเป็นว่า “แซ่คำ” ซึ่งดูก็เข้ากับลักษณะหน้าตาของกาลละแมที่เคียว

ยังมีชื่อขนมอีกหลายอย่างที่ข้าพเจ้าจำชื่อได้แม่น เพราะแม่ครัวซื้อมาฝากบ่อย ๆ อย่างเช่น กวายนปะงัน ซึ่งแปลตรง ๆ ก็คือ ขนมถ้วย (กวายแปลว่าขนมและปะงันคือถ้วยหรือชาม) แต่ที่หาใช้ขนมถ้วยอย่างของเราไม่ กลับกลายเป็นขนมถ้วยฟูไป และที่แปลกกว่าขนมถ้วยฟูของเราก็คือเขาโรยมะพร้าวคลุกกับเกล็ดด้วย จึงไปเพิ่มความเค็มให้แก่ถ้วยขนม ที่ใส่น้ำตาลน้อยกว่าแบ่งหลายเท่า แม้ขนมขี้หนูเขาก็ทำอย่างเดียวกัน และแทนที่เขาจะเรียกตามแบบเราว่าขี้หนู เขากลับเรียกว่าขนมขูดดินที่หนูขูดคือ กวายนปะเปอะน้อย คอว์ซอชินว่า คำของเธอก็มีความหมายเข้าที่กว่าของเรา ทั้ง ๆ ที่ขนมขี้หนูที่ขายตามตลาดมะละแหม่งมีลักษณะใกล้เคียงไปทาง ขี้หนู มากกว่าขูดดินที่หนูขูด แม้จะกินขณะยังร้อนอยู่ ก็ไม่ร้อนและนิ่มนวล กรันล่งไปจนถึงเวลาที่เย็นแล้วแบ่งก็เลยจับกันเป็นก้อน ๆ บอกไม่ถูกว่าควรจะเรียกว่าขนมอะไรดี แต่ไม่ว่าจะเป็นขนมอะไร พอจะสรุปลักษณะที่สำคัญได้ว่า ส่วนมากทำด้วยข้าวและแบ่งผสมกับน้ำตาลขนาดที่สมมุติเอาว่าหวานแต่แท้ที่จริงแล้ว มันช่างไม่หวานเอาเลยแม้แต่จะเพียงปะแล่ม ๆ ไม่ทราบว่าจะชาวมอญและพม่าจะไม่ชอบกินน้ำตาลหรืออย่างไร และเชื่อว่าเขาก็คงจะตามเช่นเดียวกันว่าพวกเราชอบกินกันแต่น้ำตาลละกระมัง ไม่ว่าจะให้ข้าพเจ้ากินขนมอะไร ข้าพเจ้าจึงอุทานออกมาคำเดียวว่า เหนะค้ำต (ไม่หวาน) ทุกครั้งไป จนไม่มีใครเขาอยากจะให้ลองอะไร แม่ครัวถึงกับบอกว่า ไม่มีขนมอะไรในเมืองมะละแหม่งที่จะมีรสหวานไปกว่าขนมเหล่านี้ นี่ถ้าหากเขาได้มาลองขนมไทย เขาก็เห็นจะต้องล่ำท้าวที่ผู้ความหวานของขนมไทยไม่ไหว เช่นเดียวกับข้าพเจ้าที่ยอมแพ้ขนมที่นี่ ลองครั้งเดียวแล้วไม่คิดลองซ้ำ

เขาคงจะชอบความมันมากกว่าหวาน ไม่ว่าจะทำกับข้าวหรือขนม เขาจึงชอบให้มันจนล้น และมันมะพร้าวคงจะไม่มากเท่ามันนั้น ฉะนั้นถึงแม้มะละແหม່ງจะอุดมไปด้วยมะพร้าว เขาก็ไม่ยักนิยมใช้กะทิประกอบอาหาร กลับใช้น้ำมันงาเช่นเดียวกันทั้งพม่าและมอญ จะหุงข้าวเหนียวหรือกวนขนมเขาก็ใช้น้ำมัน ถ้าจะใช้มะพร้าวก็เพียงโรยหน้า หรือหั่นบาง ๆ ผสมในขนมเท่านั้น อย่างเช่นขนมที่เขาเรียก หะลั่ว (ตามชาวอินเดีย ที่เรียกขนมกวนทุกอย่างว่าหะลั่ว) ขนมนี้มีลักษณะคล้ายขนมหัวผักกาดของเรา คือใช้แป้งเหนียว ๆ กวนกับน้ำมัน ใส่มะพร้าวแห้งหั่นบาง ๆ กับถั่วลิสงกวนเข้าด้วยกันบ้าง โรยหน้าให้ดูสวยงามบ้างลองชิมดูแล้วก็ปรากฏว่ามีรสเค็ม ๆ มัน ๆ ทั้ง ๆ ที่คนอื่นเขากินแล้ว เขาบอกว่า ค้าดเกร๊ะ คือหวานมัน (ซึ่งจะหมายถึง อร่อย ก็ได้ แม้ว่าพูดเสียงเพราะเขาก็ใช้คำค้าดเกร๊ะนี้ได้เช่นกัน)

ข้าพเจ้าเรียนภาษามอญด้วยของจริงอย่างนี้เรื่อยมา จนรู้สึกว่ารู้คำมอญหลายต่อหลายคำแล้ว แต่กระนั้นก็ยังใช้ไม่สะดวกคล่องใจ ด้วยว่าพูดแล้วผู้ฟังเขายังไม่คุ้นสำเนียง เขาจับเสียงไม่ได้ เขาก็ไม่เข้าใจ และเวลาเขาพูดมา เสียงคนหนึ่งต่างกับอีกคนหนึ่ง ข้าพเจ้าก็ต้องฝึกหูตามสำเนียงของเขาแต่ละคน กว่าจะเข้าใจว่า เขาพูดด้วยว่าอะไรก็เหนียว ข้าพเจ้าจึงอดท้อแท้ใจไม่ได้เลย ว่าการมาเรียนภาษามอญนี้จะเสียแรงเปล่าเสียกรรมัง ยังโศกที่อยู่หน่อย ที่มาได้เจ้าของบ้านที่มีการศึกษา คอว์ซอชินเข้าใจความมุ่งหมายของข้าพเจ้าว่า มาเรียนภาษามอญเพื่อประโยชน์อะไร เพราะฉะนั้นมีสิ่งใดที่จะบอกเล่าแก่ข้าพเจ้าได้ เธอก็มิได้ละเว้น และข้าพเจ้าก็มาได้รับความรู้หลายอย่าง อย่างที่ข้าพเจ้าคงไม่มีโอกาสจะได้จากอาจารย์ช่วย เพราะข้าพเจ้าไม่กล้าถาม และตัวท่านก็คงไม่กล้าบอก และข้าพเจ้าก็เสียใจที่เล่าไว้ ณ ที่นี้ไม่ได้

แต่อย่างไรก็ตาม การจับบันทึกจากเสียงพูดนั้น ยังไม่ช่วยให้ข้าพเจ้ารู้ภาษามอญดีขึ้น ทั้งนี้เพราะภาษามอญนั้น พูดกับเขียนเป็นคนละเรื่องกัน ถ้าข้าพเจ้าจดจำแต่เสียงพูด ถึงเวลาเขียนข้าพเจ้าก็จะเขียนสะกดการันต์ไม่ถูก หรือถ้าข้าพเจ้าจะมัวจดจำแต่ตัวเขียน และออกเสียงตามนั้น เมื่อเวลาจะใช้พูด ก็กล้งนำขันธ์ที่พูดชักเงาเกินไป หรือดีไม่ดีเขาก็อาจจะไม่เข้าใจเอาเลยทีเดียวว่าพูดว่าอะไร ด้วยเหตุดังนี้ ข้าพเจ้าจึงต้องรบกวนคอว์ซอชินให้ช่วยเขียนให้ข้าพเจ้าดู จะได้เอาไปท่องให้จำได้ว่าสะกดอย่างไร ซึ่งก็ได้กลายเป็นเรื่องลำบากสำหรับเธอไป ด้วยว่าเธอเองเพิ่งจะเรียนอ่านเขียนภาษามอญเมื่อหลังสงครามนี้เองและภาษามอญก็เชื่อว่าอ่านเขียนง่ายถึงแม้จะเป็นคนมอญเองก็เถอะ ถ้าไม่ได้เคยอ่านมามากเห็นมามากแล้วก็ยากจะบอกได้ถูกต้องว่าที่คนออกเสียงกันว่า หะตาง (หน้าต่าง) หรือ หะตาย (กระต่าย-สัตว์) นั้น ตัวเขียน เป็น ขะตาง

หรือ เปะตาง ขะตาย เกะตาย หรือ เปะตาย บางคนว่าเขียนได้ทั้งนั้น คงจะเหตุนี้เอง ตัวสะกดคำมอญในประเทศไทย จึงมีบางคำที่ต่างกับที่สะกดกันในมะละแหม่ง ดังเช่นคำที่เรียกปลาร้า ทั้งที่ต่างก็ออกเสียงว่า หะรอก เขียนต่างกันไป คือตัวเขียนในไทยเป็น หุรอก และในมะละแหม่งเป็น ขุรอก ทั้งนี้ จึงยากจะกำหนดลงไปได้ว่าเขียนถูกต้องตามแบบไหน นอกจากว่าถ้าเขียนกับอาจารย์ช่วย ก็จำต้องเขียนตามที่ท่านบอก มิฉะนั้นแล้วท่านก็จะถือเอาว่าเขียนผิด แต่เวลาพูดค่อยสะดวกขึ้นตรงที่ไม่ต้องไปจำพยัญชนะควบกล้ำเสียงอื่น จำไว้เพียงเสียง หะ และ อะ เท่านั้น เพราะไม่ว่าจะเป็นพยัญชนะเสียงแข็งเสียงใด เสียงย่อมกลายเป็นเสียงทั้งสองนี้แทบทั้งสิ้น เช่น เกลิง (สูง คำสลับของเราจะเป็นคำนี้หรือไม่่าสงสัย) ก็ออกเสียงเป็นเพียง หะเลิง ขะมต (มต) เป็น หะมต เสียง หะ หรือ อะ นี่เป็นเพียงเสียงลมหายใจกระแทกออกมาแรง ๆ เท่านั้น เวลาพูดจริง ๆ จึงทำเสียงกล่อมแกล่อมพอให้ได้ยินเสียงลมหายใจก็พอให้เขาเข้าใจได้แล้ว ข้าบางคำเสียงพยางค์หน้ายังหายไปเลยทั้งเสียงก็มี อย่างเช่น ปะกาว ที่แปลว่าคอกไม้ ก็เหลือเพียง กาว กุบาง ที่หมายถึงเรือก็กลายเป็น บาง ซึ่งต้องฟังให้ดี มิฉะนั้นก็จะกลายเป็นหน่อไม้ไป บางคำข้าพเจ้าจึงต้องจำหลาย ๆ เทียวจนชินตาขึ้นใจ จะได้เขียนไม่ผิด แต่ถ้าเข้าตาจน ก็ต้องใช้เดาเอาเหมือนกัน บางคำเดาสุ่ม ๆ ไปก็บังเอิญถูก อย่างเช่นคำว่า อ๊ะ ที่แปลว่าสะอาด นั้น ข้าพเจ้าเดาโดยอาศัยคำเขมรเป็นแนวเทียบ ว่าพยางค์ต้นคงจะเป็น สะ และก็จริง เช่น นั้น เขาใช้ สะอ๊ะ สำหรับภาษาเขียนและ อ๊ะ สำหรับภาษาพูด แต่ว่าคำมอญก็ไม่ได้เป็นแบบเดียวกันพอจะเดาได้ถูกเสมอไป และบางคำถ้าหากไม่ได้เรียนรู้มา ถึงแม้จะเดาอย่างไรก็คงไม่มีวันถูก อย่างเช่น ฮ้อย ที่แปลว่า บ้าน และ เฮ้า ที่แปลว่าข้าวสารเป็นต้น ใครจะนึกบ้างว่า ตัวเขียนของคำทั้งสองนี้จะแปลกพิสดารเป็น สุงิ สุงุ คำว่า พะ ที่แปลว่าแกง ก็เหมือนกัน ตัวเขียนกลายเป็น สว ทั้งนี้เพราะในภาษามอญไม่มีอักษร ฟ แต่ก็ได้ใช้ประโยชน์จากการนี้ คือบางคำมิใช่ทั้งสองรูป แต่แยกความหมายเสีย อย่างคำ สว นี้ ถ้าออกเสียงว่า พะ แปลว่าแกง แต่ถ้าออกเสียงตามรูปเป็น สวะ แล้วหมายถึง สวะ ตรงตามความหมายที่เราใช้อยู่ที่เดียว ข้าพเจ้าก็เลยมาได้ที่มาของคำไทยไปอีกคำหนึ่ง

แต่แล้วข้าพเจ้ามาได้ทราบมาว่า ตนเองออกเสียงคำ สวะ ผิดก็ต่อเมื่อได้ยินคอร์ดวอร์ซอชิน อุทานออกมาว่า พะ ขณะที่เธอเห็นสวะกองใหญ่ลอยปะปนมากับเศษไม้เล็ก ๆ น้อย ๆ ท่ามกลางลำน้ำแซลวิน จึงเป็นอันว่าข้าพเจ้าเทียบแนวเทียบผิด คิดว่าคำนี้ออกเสียงเหมือนคำ สะโว* ก็ถ้า

* สะโว แปลว่าปลิว

ออกเสียงตามตัวเขียนว่า สะโว แล้วจะเปลอย่างหนึ่ง แต่ถ้าออกเสียงเป็น โฟ* แล้วจะเปล
อีกอย่างหนึ่ง แต่แล้วคำที่เขียนว่า สระ นี กลับออกเสียงอย่างเดียวกัน ทั้งที่แปลว่า แกง และ
สระ เพียงแต่ว่าคำหลังนี้ออกเสียงหนักกว่านิทหน้อยเท่านั้น และก็ยังมีคนออกเสียงแปลกไปกว่า
นี้อีก คือสาวใช้ในบ้านนี้ออกเสียงคำนี้ว่า ควะ และคำ ฟา ที่แปลว่าคอกบัวว่า ควา ฟังดูไม่ผิด
กับชาวปักข์ใต้ของเราที่ถนัดออกเสียง ฝ ฟ เป็นเสียง ขว และ คว ควบ เรื่องที่น่าเรียนรู้และต้อง
เรียนจึงจะรู้ จึงช่างมีมากมาย ก็แต่ว่ามีที่ถามได้ คิดซัดสิ่งใดจึงมีโอกาสดำทราบโดยทันที และ
ข้าพเจ้าก็ต้องหัดตัวเองให้เป็นคนช่างซักช่างถาม ซึ่งก็ออกจะเหมาะกับอุปนิสัยช่างพูดช่างเล่าของ
คอร်ซอชิน เธอจึงยินดีที่จะตอบคำถามของข้าพเจ้าวันละหลายสิบคำถามอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย
เมื่อหน่าย มีแต่คำ หารอก** ที่หมายทั้งกะปิและปลาร้าอยู่คำเดียวเท่านั้น ที่ทำให้เธอคับ
ควยความแปลกใจไม่ได้ว่า ทำไมข้าพเจ้าจึงถามเธอบ่อย ๆ ว่า หารอกหะแมง คืออะไร หารอก
ชินชา คืออะไร ต่างกันอย่างไร และ หารอกกะ นั้นคืออย่างที่จะกลายเป็นน้ำใช้หรือไม่ จนเธอ
ต้องจกให้ ข้าพเจ้าจึงเลิกถามไป ความจริงยังมีอีกหลายคำที่ข้าพเจ้าถามเธอมากกว่าครั้งหนึ่ง
แต่เธอไม่ได้สังเกต บางที่เธอตอบถึงสองครั้งแล้ว ก็ยังจำสับสนอยู่ ข้าพเจ้าจึงเข้าใจได้ว่า การ
เรียนภาษาต้องใช้เวลานานเพียงใด กว่าจะให้ความหมายซึมซาบจนถึงแตกฉาน พูดได้ ฟังเข้าใจ
และจำได้นำมาใช้ได้คล่องโดยไม่ต้องเสียเวลานัก และทั้งๆ ที่ข้าพเจ้าเรียนอยู่ทั้งวัน ๆ ด้วยความ
สนใจและเอาใจใส่ แต่ก็ดูเหมือนว่า ข้าพเจ้ายังไม่มีความรู้เรื่องภาษามอญเลย ยิ่งเรียนมากยิ่งขึ้น
และดูเหมือนว่าข้าพเจ้าจะวางมือเสียหลายครั้งแล้ว และผู้ที่กังวลในเรื่องนี้ยิ่งกว่าตัว
ข้าพเจ้าเอง ก็คืออาทูนช่วย และก็น่าขันที่ข้าพเจ้ากลับเป็นผู้ที่ปลอบโยนท่านว่า ต้องให้เวลา
ข้าพเจ้าต่อไปอีกสักหน่อย ระยะเวลาเพียง ๒-๓ อาทิตย์จะเรียนภาษาให้รู้ถึงใช้การได้นั้นเห็นจะ
ไม่ได้ เอาเถอะวันหนึ่งจากเองก็ต้องแปลกใจว่าข้าพเจ้าเรียนรู้มาได้อย่างไร ที่จริงข้าพเจ้า
ตั้งใจพูดออกไปอย่างนั้นเอง แท้ที่จริงแล้ว ข้าพเจ้าก็ยังมีคมน ไม่ทราบว่าจะเรียนภาษามอญ
ให้รู้ได้ด้วยวิธีใด การที่ให้ท่องสิ่งที่ไม่มีความหมายอยู่เรื่อยไปอย่างทีอาทูนช่วยเคี่ยวเข็ญข้าพเจ้า
ทำนั้น มันเป็นเรื่องเหลือเชื่อจริงๆ ถ้าเป็นวิธีเรียนด้วยของจริง ตามแบบของคอร်ซอชินยังจะ
ค่อยยังชั่ว เพราะได้รู้ได้เห็นสิ่งแปลกใหม่อยู่เสมอ ถึงการที่เธอพาลงเรือกลไฟใหญ่ข้ามแม่น้ำ
แซลวินมาจนพบ ฟ้า คงกล่าวแล้วนั้น ก็เพื่อให้ข้าพเจ้าได้เห็นแม่น้ำแซลวิน และเมืองเมะตะมะ
อันขึ้นชื่อว่าเป็นเมืองเก่า ที่สำคัญยังเป็นเมืองหนึ่งของมอญ

* โฟ แปลว่าสวรรค์

** คำนี้ ตัวเขียนเป็น ขรอก ในมะละแหม่งและเป็น หารอก ในเมืองไทยคงกล่าวแล้ว

การเล่นเรือตามแม่น้ำชลวินอันใหญ่กว้างและเว้งว้างไม่ผิดทะเลนี้ ทำให้ข้าพเจ้า
 ค่อยรู้สึกตื่นเต้นและเพลิดเพลินใจของทอว์ซอชินผู้พาไป ข้าพเจ้าไม่เคยนึกมาก่อนเลยว่า
 แม่น้ำชลวินตอนใกล้ปากน้ำจะกว้างถึงเพียงนี้ มองดูแทบจะไม่แลเห็นฝั่ง แลเห็นแต่เกาะใหญ่
 น้อยอยู่ลิบ ๆ กลางแม่น้ำ เสียงทอว์ซอชินที่บอกชื่อเกาะเหล่านั้นให้ ผ่านเข้าหูซ้ายออกหูขวา
 ข้าพเจ้าไม่มีปัญญาจะจำได้สักชื่อเดียว มีอยู่คำเดียวที่ยังเหลือติดหูอยู่ คำนั้นก็คือคำ ตะโกะ ซึ่ง
 แปลว่า เกาะ ทั้งนี้เพราะเสียงของคำนี้คล้ายกับคำไทย จนยากจะพิจารณาว่าต้นศัพท์เป็นของใคร
 เกาะที่ใหญ่ที่สุดกลางลำน้ำชลวินนั้นได้แก่เกาะบะลูน ซึ่งแปลตามภาษาพม่าว่า เกาะยักษ์ เขา
 ว่าเป็นที่มีพลเมืองหนาแน่น มีหมู่บ้านกว่า ๗๐ หมู่บ้าน และชาวบ้านส่วนมากเป็นมอญ คงจะ
 เหตุนี้เองที่สถานที่ต่าง ๆ ในเขตมอญจึงต้องมีทั้งชื่อมอญชื่อพม่า บางทีก็มีชื่ออังกฤษแถมเข้าไป
 ด้วย และถ้าเป็นชื่อที่คุ้นเคยของคนไทย ก็มักจะมีชื่อใหม่ที่ออกเป็นสำเนียงไทยเพิ่มขึ้นอีก
 อย่างเช่นชื่อที่ไทยเรียกกันว่าเมืองมะละแหม่งนั้น อังกฤษเขียน Moulmein ออกเสียงว่า มุลแมง
 แต่พม่าออกเสียงว่า มลเมียน ชาวมอญเรียกของเขาวว่า โม้ตมะเล็ม ซึ่งแปลตามตัวว่า เมืองตาเสีย
 ทั้งนี้ สอบถามดูก็ยังไม่ได้ความว่าเหตุใดจึงตั้งชื่อเช่นนั้น หรือจะเป็นด้วยลากเข้าความพอให้แปล
 ได้ เรื่องความหมายของชื่อต่าง ๆ จึงเป็นอันยุติไม่ค่อยได้ เพราะคนอาจจะตีความหมายไปต่าง ๆ
 นานา และเพื่อจะให้ความหมายอย่างที่ต้องการก็อาจจะแปลงเสียงเสีย อย่างชื่อแม่น้ำชลวิน
 ก็ไม่ทราบความหมายเดิมเป็นอย่างไร และเป็นคำภาษาไหนมาก่อน ชาวไทยใหญ่เรียกชื่อ
 แม่น้ำนี้ว่า น้ำคง แต่ชาวมอญเรียกว่า ชังโลน ซึ่งแปลว่า ล้นฝั่ง (จากชัง แปลว่า ฝั่ง และโลน
 แปลว่า ยิ่ง หรือเกินจำนวน เกินอัตรา) เขาอธิบายว่าเป็นเพราะถึงฤดูน้ำหลาก น้ำมักจะท่วมทัน
 ฝั่งขึ้นมาก นั้งเรือเลียบชายฝั่งแล้วก็เห็นจะเป็นอย่างนั้นจริง เพราะถึงขณะนี้ก็ยังไม่ใช่หน้าน้ำ
 พ้นที่บางแห่งก็ยังไม่ขึ้นน้ำ บางคนต้องยืนแช่อยู่ในน้ำตั้งแต่เกือบถึงเข่า ขณะที่คอยเรือกลไฟมาเทียบ
 ฝั่ง แต่น้ำมากอย่างนี้ก็คงจะสะดวกแก่การทำนา อันเป็นอาชีพสำคัญของคนแถบนี้ ถึงฝนจะ
 แล้งไปบ้างก็ยังไม่เดือดร้อนมากนัก แต่โดยธรรมดาแล้ว มะละแหม่งจะไม่แล้งฝนเลย ปีหนึ่งๆ
 ฝนจะตกเกือบ ๑๐ เดือน นับเป็นแหล่งที่ฝนชุกที่สุดแห่งหนึ่งของพม่า

พูดถึงฝนเมืองมะละแหม่งแล้ว ข้าพเจ้าออกจะย่นระย่อ เพราะบางวันถึงกับต้องนั่ง
 กอดเขามองดูสายฝนที่ตกกระหน่ำอย่างไม่เห็นแก่หน้าใคร ไม่ว่าใครที่จะออกจากบ้านไปตลาด
 หรือไปเรียนหนังสือ ไปทำงาน จะนึกวิงวอนขออย่าให้ฝนตกในเวลาที่จะออกจากบ้านเลย
 พระพิรุณเมืองโม้ตมะเล็มนี้ก็หาฟังไม่ ได้แต่ตั้งหน้าตั้งตารับนาคาฝนให้ชาวบ้านชาวเมืองตั้งแต่คำ
 จันเข้า ตั้งแต่เช้าจนถึง บ้างก็ติดต่อกันไป ๕ วัน ๗ วัน บ้างก็ที่เป็น ๑๐ วัน ๑๕ วัน ไม่ว่า
 ไปไหนพบใคร ก็มักจะได้ยินแต่คำบารวว่า ตากผ้าไม่แห้ง ภายในบ้านเรือนมีแต่ความเย็นชื้น

และบ้านของคอร์ดวอร์ซอซินที่ข้าพเจ้าพำนักอยู่ ยิ่งเย็นขึ้นกว่าที่อื่นหลายเท่า ทั้งนี้เพราะสร้างเป็นตึก
 ซ้ายมีห้องใต้ดิน ที่น้ำฝนมาซึ่งเจิ่งอยู่เต็ม ห้องนี้แหละคือที่ตากผ้าชิ้นที่เจ้าของบ้านให้อยู่เป็น
 ประจำ มิฉะนั้นแล้วก็ยากจะหาที่ตากให้เพียงพอได้ ด้วยว่าท่านเจ้าของบ้านไม่อนุญาตให้ตากได้
 ทั่วไป บางแห่งแม้จะเป็นห้องว่าง ก็ยังชิงรวตากขึ้นตามใจไม่ได้ ต้องให้คอร์ดวอร์ซอซินดูแลให้แน่ใจ
 เสียก่อนว่า ไม่ใช่ทางค้ำหน้านอน และไม่สูงจนคนต้องล่อตไปมา จึงนับว่าฝนเป็นต้นเหตุอัน
 ลำบากยากอยู่โดยแท้ทีเดียว โดยเฉพาะแก่ข้าพเจ้าผู้มีปกติดาบน้ำวันละสองครั้งและต้องซักเสื้อ
 ผ้านวันละหลายๆ ชิ้นทุกวัน และถึงแม้ขามะละແหม່ງ จะเคยชินกับดินฟ้าอากาศของเขามา
 ชั่วชาติปี ทุกคนก็ยังอดรู้สึกใจคอห่อเหี่ยวไม่ได้ เมื่อเห็นฝนต้งเกล้า และท้องฟ้าเป็นน้ำอู่ยวัน
 แล้ววันเล่า บางวันเพียงได้เห็นแสงอาทิตย์เรือ่ๆ คนก็พากันดีใจ ขนเสื้อผ้าเครื่องใช้ที่ขึ้นรา
 เพราะอากาศชื้นออกมาตากแดด แต่ว่าไม่ทันถึงชั่วโมงก็จะมีเสียงร้องกันว่า ปรวู้ๆ ปรวู้ๆ และ
 ข้าพเจ้าก็ต้องรีบวิ่งออกมาเก็บผ้ากับเขาด้วย เพราะรู้ว่าค้ำนั้นมันแปลว่า ฝนตก ฝนเมือง
 มะละແหม່ງตกโดยไม่ตั้งเค้าก็มี เพราะฉะนั้นทุกคนจึงต้องถือร่มติดไปด้วยเสมอไม่ว่าจะไปที่ไหน
 อุตุสหกรรมทำร่มผ้าสีต่างกันฝนของพม่าจึงก้าวหน้า ข้าพเจ้าเองก็ต้องหาซื้อไว้ใช้เหมือนกัน
 ทั้งนี้เพราะคนที่นี้เขายังเห็นการใส่เสื้อฝนเป็นของแปลก ทั้งจะรอให้ฝนหายเสียก่อนจึงจะออกจาก
 อาคารสถานที่ ก็รอไม่ได้ ต้องออกไปในขณะที่ฝนซา ซึ่งเขาก็คือเรียก ปรวู้ซา (ซา ของเขา แปล
 ว่า เบา หรือ จืด ซาซา แปลว่าเบา ๆ อย่างเกินในวัด หรือบางทีก็ใช้ ซา ๆ ดา ๆ ในความหมาย
 เดียวกัน) แต่กระนั้นบางครั้งก็รอจนถึง ปรวู้ซา ไม่ได้เพราะจะไม่ทันรถ ทันเรือ หรือทันนัด ก็
 จำต้องไปทั้ง ๆ ที่ฝนกำลังตกหนักอย่างหนักที่เขาจะต้องกล่าวกันว่า ปรวู้ๆ ที่อดโล่น (ฝนตก
 หนักแรงทีเดียว) และแม้จะเป็นเพียงแม่น้ำแซลวินและเรือกลไฟที่ข้ามแม่น้ำไปเกาะตะมะ
 หรือไปยังหมู่บ้านใกล้เคียงจะใหญ่พอจนได้เป็นร้อยๆ แต่เวลาฝนตกหนัก คลื่นแม่น้ำแซลวิน
 ก็ใหญ่พอจะซัดเรือให้โคลงไปมาได้ จนข้าพเจ้าออกจะไม่ไว้ใจ แต่จะไม่อาศัยพาหนะทางน้ำ
 ก็ไม่ได้ เพราะแม้จะมายังเมืองเกาะตะมะที่อยู่เยื้องกับมะละແหม່ງ ก็ต้องข้ามด้วยเรือ ผู้
 โดยสารรถไฟสายย่างกุ้ง-มะละແหม່ງ จำต้องมาลงรถไฟที่เกาะตะมะแล้วลงเรือกลไฟใหญ่ข้าม
 แม่น้ำมาอีกทีหนึ่ง เสียเวลาราวครึ่งชั่วโมงจึงจะถึงที่หมาย ข้าพเจ้าเห็นเป็นการลำบากนักที่จะ
 ต้องข้ามแม่น้ำถึงสองสายคือแม่น้ำสะโงและแซลวิน จึงตัดสินใจเดินทางมามะละແหม່ງด้วย
 เครื่องบิน เสียเงิน ๓๖ จั๊ต และเสียเวลาเพียง ๔๕ นาทีเท่านั้นก็ถึง แต่คอร์ดวอร์ซอซินหาทางให้
 ข้าพเจ้าได้เคยคุ้นกับ บีซังโตน คือแม่น้ำแซลวินอยู่เสมอ เธอพาข้าพเจ้าไปเที่ยวชมสถานที่ต่าง ๆ
 ที่ต้องอาศัยแม่น้ำนี้เป็นหนทางหลายต่อหลายครั้ง เพื่อให้การมาถึงถึงเมืองมอญของข้าพเจ้าได้
 ผลเต็มที่อย่างที่ตั้งใจมา

ศาลผีที่หมู่บ้านกะโด้ มะละแหม่ง

กะตู่ของชาวมอญ ที่เขาคดุมหัวกันฝน
ถ่ายที่มะละแหม่ง

สถานที่แห่งหนึ่งซึ่งคอร์ดอร์ซอชินอยากพาข้าพเจ้าไปนั่งหนา ก็คือ หมู่บ้านกอหุนัก ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งบีซังลอน ห่างจากมะละแหม่งราว ๖-๗ ไมล์ ที่นี้เป็นบ้านเกิดของเธอ และแม้ว่าบ้านของเธอจะถูกทหารฝ่ายรัฐบาลเผาพิษไปตั้งแต่ครั้งที่ไปล้อมจับพวกใต้ดินจนกระทั่งพื้นองของเธอต้องหลบหลีกหนีภัยมาอยู่ในประเทศไทยเมื่อ ๕ ปีที่แล้วมากก็ตาม เธอก็ยังอยากให้ข้าพเจ้าได้มาเห็นสภาพความเป็นอยู่ของชาวมอญในชนบทซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นผู้มีเลือดเนื้อเป็นมอญแท้ ๆ ยิ่งกว่าพวกชาวกรุงและที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือ อยากจะให้ข้าพเจ้าได้มาเห็นวัดที่บรรพบุรุษของเธอได้ก่อสร้างขึ้น พร้อมทั้งให้ได้พบญาติผู้ใหญ่อีกหลายคนที่ยังพำนักอยู่ในหมู่บ้านนั้น และก็เป็นทีที่สมปรารถนาที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาสรู้จัก อี้จี ซึ่งคือน้าสาวแท้ ๆ ของเธอ แม้ว่าข้าพเจ้ากับท่านจะยังสนิทสนมกันเองไม่ได้ตลอดก็ยังไม่รู้สึกว่าคุณมีเมตตาแก่ข้าพเจ้ามาก เห็นได้จากที่มักจะฝากผลหมากรากไม้มาให้มี ดูเรน (ทุเรียน) เป็นต้น แต่ไม่ว่าจะเป็นญาติสนิทหรือเพียงแต่เนบ่ตือกันเป็นญาติ อย่างที่เธอเรียก อี้จี (น้า) อี้จู้ (น้องย่าหรือยาย) หรือ อีน่าย (ป้า) ก็ตาม แต่ละคนก็ทักทายปราศรัยต้อนรับข้าพเจ้าเป็นอย่างดี ข้าพเจ้ายังไม่มีโอกาสจะสนทนาตอบโต้ได้อย่างใจ จึงได้แต่จำคำที่เขาใช้สำหรับการทักทายไว้ให้ขึ้นใจว่า มอญมีบระหา และ มอญมีบระ ที่จริงก็จำไม่ยาก เพราะความนี้แปลตรงตามตัวว่า อยู่ดีละหรือและอยู่ดีละ (มอญ แปลว่า อยู่ มีบ แปลว่า ดี หรือ มีสุข) ซึ่งไปตรงกับความคิดในการทักทายของชาวไทยใหญ่เข้าได้อย่างประหลาดชาวไทยใหญ่ทักกันว่า อยู่หลี่ข้า และผู้ตอบก็ตอบเช่นเดียวกัน คำว่า นูม ที่แปลว่า มี ก็ใช้ในความอย่างเดียวกันของไทยใหญ่คือแปลว่า อยู่ ได้ด้วย แรก ๆ ข้าพเจ้าอดงไม่ได้เมื่อได้ยินคอร์ดอร์ซอชินถามคนในบ้านบางบ้านว่า นายนูมบระหา ซึ่งแปลว่า นายมีไหม แต่ครั้งนั้นถึงด้อยคำไทยใหญ่ที่ได้ยินเขาเคยถามกันว่า บือมีกาคีเ็นหา คือ พ้อมมีที่บ้านหรือ จึงได้ทราบว่าเขาใช้คำว่า มี ในความว่า อยู่ เช่นเดียวกันทั้งในไทยใหญ่และมอญ แต่กระนั้นกว่าจะหัดตัวเองให้ชินกับความหมายนั้นได้ก็กินเวลาพอสมควรทีเดียว

ข้าพเจ้าออกมาเที่ยวชนบทในวันฟ้าวันฝน จะรอให้อากาศดีแจ่มใส ก็จะเนิ่นนานไปไม่ทันใจคอร์ดอร์ซอชิน แต่ก็เป็นโอกาสดีได้เห็น กะตุ้ ไกล ๆ ได้รู้ว่ากะตุ้ที่เขาครอบมะกะโทไว้เมื่อเด็ก ๆ จนได้ชื่อว่า เมียกะตุ้ มีรูปลักษณะเป็นอย่างไร เคยได้ยินอธิบายว่าคล้ายกับงอบนั้นเห็นจะยังไม่ตรงกับความเป็นจริงนัก เพราะกะตุ้เป็นเครื่องที่เขาใช้คลุมหัวและตัวกันฝน มีรูปร่างไม่ผิดกับบังเกอร์ขนาดยาวคือเมื่อคลุมหัวแล้วจะยาวลงมากลุมถึงต้นขา เขาสานด้วยไม้ไผ่ให้มีตาห่าง ๆ ขนาดตาจะลอดม แล้วกรุด้วยกระดาษสีน้ำตาลอาบน้ำมัน แต่ในสมัยก่อนเขาใช้กรุด้วยใบไม้แทน เห็นว่าก็พอกันฝนได้ดี รากก็ถูกกว่าร่มทั้งหลายสิบเท่า ตามชนบทอย่างนี้จึงแลเห็นคนใช้กะตุ้อยู่

ทั่วไป ยิ่งตามท้องนาชาวนาทุกคนจะต้องใช้กระดูก คุไกล ๆ จึงไม่ผิดกับตักแตนตัวใหญ่ กุ่ม ๆ
 เหย ๆ อยู่เป็นหมู่ ๆ ทั้งที่การทำนาแบบมอญไม่ต้องกุ่มมากนัก ทั้งนี้ เพราะเขาใช้เครื่องมือช่วย
 มองแต่ไกลแลเห็นเครื่องมืออันเป็นเหล็กยาว ตรงปลายมีง่ามเหมือนส้อม เวลาจะปลูกก็ยื่นหยิบ
 เอาต้นข้าวสอดเข้าไปที่ปลายไม้ แล้วเอาไม้ที่มลงในดิน ต้นข้าวก็จะลงไปติดแน่นอยู่ในดินนั้น
 ค้วย จึงน่าจะดีกว่าที่จะปลูกด้วยมืออย่างของเรา แต่เขาว่าโทษก็มี คือทำให้รากต้นข้าว
 กระเทือน ผลจึงได้ไม่ดีเท่าที่ควร แต่อย่างไรก็ตามเมืองมอญก็เป็นอยู่ข้าวอยู่น้ำที่เลี้ยงคนได้ทั้งครึ่ง
 ประเทศ สมควรที่รัฐบาลพม่าจะห่วงหาเนียงนัก และข้าพเจ้านึกว่าข้าพเจ้าว่าอวยไม่แพ้ข้าพเจ้านี้
 ของเรามีราคาสูงกว่าข้าวของเราเป็นอันมาก ไม่ว่าจะติดตามอัตราตลาดมีหรืออัตราธนาคาร
 ชีวิตในเมืองมอญจึงสุขสมบูรณ์ที่ตรงนี้ และข้าพเจ้าก็ได้มีส่วนรับความสุขสมบูรณ์นี้มาด้วยตลอด
 เวลา ๓ เดือนที่อยู่ ณ มะละแหม่ง

ชนบทของมอญไม่ผิดกับบ้านสวนของเรา หมู่บ้านกอหนักร่มรื่นไปด้วยสวนผลไม้
 และคอกวัวคอกหมูก็ช่างแสนดีที่บอกชื่อต้นไม้ผลไม้เหล่านั้นให้ข้าพเจ้าได้ทราบ และคำ เตะไถ่ ที่
 แปลว่า ลูกขอ นั้น ออกจะฟังไถ่เดียวกับของเรา แต่ที่ออกเสียงตรงกับของเราเลยที่เดียวนั้น
 เห็นจะได้แก่ ชีตละมุด ไม่ทราบว่ามีใครอื่นอีก เห็นมีที่วัดประจำตระกูลของคอกวัวคอกหมู
 มากมายหลายสิบต้น คนสมัยใหม่ไม่ทราบชื่อพากันเรียกตามคุณลักษณะอันหวานของมันว่า
 ชีตเกรีย คือผลไม้ น้ำตาล

คอกวัวคอกหมูพาข้าพเจ้าเข้าชมวัดประจำตระกูลของเธอด้วยความรู้สึกภาคภูมิใจ แต่จะพูด
 ไปที่จริงแล้วไม่ว่าจะเป็นคอกวัวคอกหมูหรือผู้ใด ในเมืองมอญและพม่ามักจะเป็นเช่นนี้แทบทุกคน
 เขาจะไม่รังเกียจเลยที่จะพาชมวัด และไม่ว่าจะมีรายการชมสถานที่ประเภทใด ๆ เขาจะต้องแทรก
 รายการชมวัดเข้าไว้ด้วยเสมอ เมื่อเข้าไปไหว้พระเขาจะถือโอกาสนั่งสวดอธิษฐานอย่างยืดยาว
 จนข้าพเจ้าต้องสารภาพว่าเมื่อที่จะต้องคอยครั้งละหลาย ๆ นาที กว่าที่จะจบแต่ละวัดก็กินเวลาเป็น
 ชั่วโมง ทั้งนี้เพราะวัดหนึ่ง ๆ มีพระพุทธรูปมากมาย สุดแต่ใครชอบใจสร้างอย่างไร บางทีก็สร้าง
 ทั้งพระประธานและวิหารไปพร้อมกัน ในวัดที่คอกวัวคอกหมูพาข้าพเจ้ามาชมวิหาร (หรือบางแห่งก็
 เป็นศาลาการเปรียญ) ที่มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ประมาณ ๓-๔ หลัง และไม่ว่าจะเดินไป
 ที่ใดภายในวัด ทุกคนต้องเดินเท้าเปล่า รองเท้าจะต้องถอดทิ้งแต่อย่างเข้าเขตวัด เพราะฉะนั้น
 คนที่สวมรองเท้ามาเที่ยวชมวัดจึงเดือดร้อนไม่ผิดกับพาลูกอ่อนมาด้วย บางคนจึงแก้ปัญหาเสีย
 ด้วยการเสียบรองเท้าและไว้ที่เอวผ่านู้งทางคานหลัง ซึ่งทำให้สะดวกเข้าที่ที่ดีทีเดียว แต่ถึงกระนั้น

ข้าพเจ้าก็ยังไม่วายลำบาก เหตุผลสำคัญก็คือนอกจากจะทำตามอย่างเขาไม่ได้แล้วยังจะอดรู้สึก
รังเกียจไม่ได้ที่ต้องเดินย่ำเท้าเปล่าไปตามพื้นดินอันเป็นที่ไม่มีใครเอาใจใส่ในเรื่องความสะอาด
การหลีกตามเจ้าของบ้านเขาอยู่ตลอดเวลา นี่จึงเป็นการหลีกอย่างฝืนความรู้สึกของตนโดยแท้
ความรู้สึกเรื่องบุญทานจึงไม่มีโอกาสเข้ามาอยู่ในจิตใจข้าพเจ้าได้เท่าที่ควร ในเมื่อต้องเดินระวัง
ไม่ให้เหยียบลงไปบนเสลดน้ำลายและสิ่งปฏิกูลตลอดจนเศษแก้วและกระจก ที่มักจะเกลื่อนกลาด
อยู่ตามบริเวณวัด ทั้งนี้เพราะเขานิยมประดับโบสถ์วิหารด้วยกระจกเช่นเดียวกับวัดพม่า

เรื่องที่เขาใช้กระโดนปากแตรต่างแจกกันดอกไม้ ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าอดจะขิ
ตะขวงใจไม่ได้เมื่อเวลาให้พระ เพราะใจชวนให้นึกไปว่า กำลังให้กระโดนอยู่ทุกครั้งไป แม
คอร်ชอชินและคนอื่น ๆ จะยืนยันว่ากระโดนเหล่านั้นเป็นกระโดนใหม่ยังไม่เคยใช้มาก่อน ข้าพเจ้า
ก็ยังไม่เห็นด้วยกับการที่เขาภาชนะสำหรับใช้ในกิจธุระอย่างหนึ่ง มาใส่ดอกไม้ประดับหน้าพระ
ใจจึงพาลไม่อยากจะทำรูปให้พระในที่เหล่านั้นเสียเลยทีเดียว แต่ว่าเขาก็มีเหตุผลของเขา
เหมือนกันในการที่ต้องใช้กระโดนใส่ดอกไม้บูชาพระ เท่าที่ข้าพเจ้าสังเกตเห็น ข้าพเจ้าก็คิดว่าคง
เป็นด้วยว่าดอกไม้ที่เขานิยมบูชาพระเพราะมีกลิ่นหอมอันได้แก่ดอกจำปา ดอกมหาหงส์เป็นต้น
นั้น ล้วนแต่เป็นดอกไม้ไม่มีก้าน เขาจึงจำเป็นต้องถือก้านให้ด้วยการเสียบไม้ค้ำเป็นก้าน ๆ และ
การจะปักไม้ค้ำใหญ่ ๆ ลงในแจกัน อย่างไรเสียก็จะเหมาะและสะดวกไม่เท่ากับที่จะปักลงใน
ภาชนะที่สูงใหญ่และมีปากบานเช่นกระโดนปากแตร ส่วนจะงามหรือไม่งามนั้นอยู่ที่ความนิยม
และที่เขานิยมว่างาม โดยเฉพาะที่ที่บูชาแล้ว ที่นั้นจะต้องประดับประดาด้วยดอกไม้จำนวนมาก ๆ
ที่หน้าพระประธานจะต้องมีกระโดนปักดอกไม้บานชนิดอย่างน้อย ๒๐ ใบ จึงจะถือว่าที่บูชา
นั้นงามและนอกจากจะประดับดอกไม้ทำนองนี้แล้ว ก็ยังประดับด้วยพวกดอกไม้ร่วง ซึ่งส่วนมากเป็น
ดอกไม้ไม่มีกลิ่นได้แก่ดอกพุด ดอกเข็ม และดอกบานไม่รู้โรย วิธีประดับของเขาก็คือ เสียบ
ดอกไม้เหล่านั้นลงบนแผ่นไม้ที่เขาเจาะรูไว้ตามลวดลาย ลายตอนใดควรจะใช้ดอกไม้สีใดสอดใส่
ให้งดงาม ผู้ที่มีฝีมือทางนี้จะเป็นผู้กำหนด ส่วนผู้ทำใครทำก็ได้ เพราะไม่ยากอะไร เพียงแต่
เสียบดอกไม้ไว้ในรูที่เขาเจาะไว้เท่านั้น การทำจึงไม่น่าจะเสียเวลามากนัก แต่กระนั้นแต่ละวัดก็
ยังต้องมีพวกผู้หญิงสละเวลาผลัดเปลี่ยนกันมาหาดอกไม้และประดับที่บูชาให้สวยงามตามแบบ
ทุกวัน เรื่องความงามของที่บูชาพระนี้เป็นเรื่องที่เขาสงใจกันทั่วไป แม้แต่ตามบ้านแต่ละบ้าน เข
ก็เห็นเป็นความจำเป็นที่จะต้องประดับหน้าพระด้วยดอกไม้สดให้เต็มแจกันอยู่เสมอ ข้าพเจ้ายัง
ต้องแต่งให้งดงามที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทั้งนี้เพราะนอกจากจะเพื่อศรัทธาในพระศาสนาแล้วก็ยัง
เพื่อให้วัดกันอีกด้วย ที่บูชาของเขาซึ่งมักทำเป็นหิ้งยื่นออกไปนอกบ้าน จึงมักจะทำไว้ในห้อง

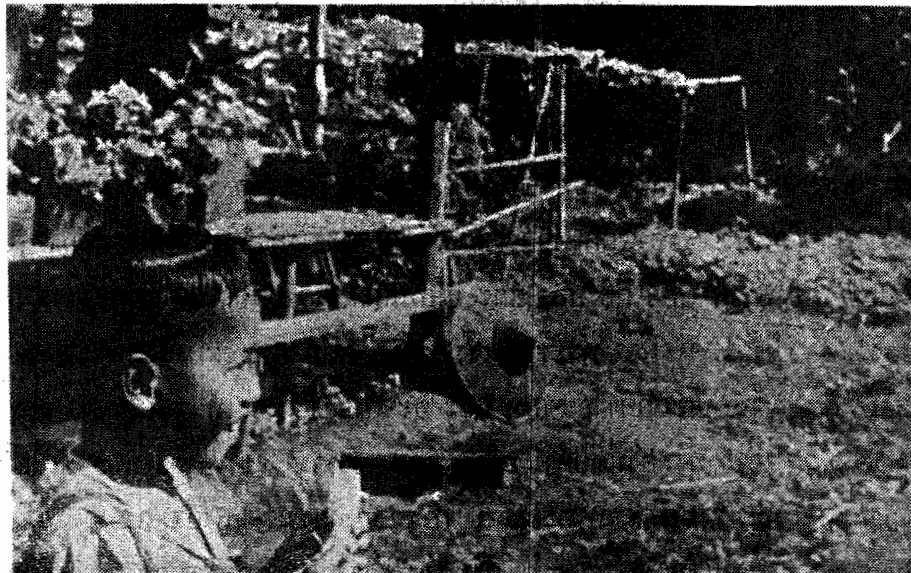
รับแขก หรือบางทีก็อยู่เหนือบันได พอที่จะให้ใครๆ แลเห็นได้โดยง่าย ข้าพเจ้าเองไปได้เห็นมาหลายบ้าน บางบ้านก็ตกแต่งนำตุ๊กตาทิดีเดียว นอกจากดอกไม้บูชาพระแล้ว ข้าวพระพุทธรูปก็ยังเป็นอีกสิ่งหนึ่งซึ่งจำเป็นขาดไม่ได้ เขาใช้ข้าวกับผลไม้เป็นสำคัญ ไม่มีอาหารปรุงด้วยเนื้อสัตว์ คนที่ศรัทธาในเรื่องนี้มาก ก็มักจะจัดทำเป็นเรื่องใหญ่ทุกวัน เรื่องพิธีรีตองตลอดจนความเชื่อต่าง ๆ ในทางพุทธศาสนาเนี่ย เท่าที่ข้าพเจ้าทราบ ดูเหมือนจะเป็นเช่นเดียวกันทั้งในเมืองมอญและพม่า ครั้นถามชาวมอญว่าใครเป็นผู้ริเริ่มเรื่องนี้ขึ้น ก็ได้คำตอบว่า มอญเป็นผู้ริเริ่มขึ้นก่อน แล้วจึงแพร่ไปยังพม่าในภายหลัง เมื่อครั้งมอญเสียอิสรภาพแก่พม่า ข้าพเจ้ายังไม่มีโอกาสได้ถามชาวพม่าถึงเรื่องนี้ ไม่ทราบว่าเขามีความเห็นในศิลปะวัฒนธรรม และศาสนาของเขาอย่างไร แต่ถึงอย่างไรประวัติศาสตร์คงจะพอยืนยันความจริงได้ น่าเสียดายก็แต่ว่ามอญไม่มีโอกาสจะกล่าวถึงความสำคัญของตนเองได้เต็มปากเท่านั้น

พูดถึงเรื่องพุทธศาสนาแล้วก็ต้องพูดถึงคำภาษาบาลีที่มีอยู่ในภาษามอญมากมายเช่นเดียวกับในภาษาของเรา เมื่อชาวมอญเขายืนยันว่าพุทธศานาที่ดินแดนเขาก่อนที่อื่น ดังที่เขาเชื่ออย่างแน่นแฟ้นว่าสะเทิมคือดินแดนสุวรรณภูมิที่พระเจ้าอโศกส่งสมณทูตมาเผยแผ่ศาสนาใน ข้าพเจ้าไม่คิดใจจะได้แย้งกับเขาแต่อย่างใด เพราะเป็นเรื่องที่ข้าพเจ้าไม่สนใจ ที่ข้าพเจ้าสนใจใคร่จะรู้ก็คือใครหนอเป็นผู้สอนพุทธศาสนาให้แก่ชนในดินแดนแถบนี้ ไม่ว่าจะเป็น พม่า มอญ หรือเขมร หรือแม้แต่ไทยเอง เคยเรียนกับผู้สอนที่มาจากประเทศอินเดียโดยตรง หรือเรียนต่อกันมาเป็นทอด ๆ หรือเรียนด้วยหนังสือ การออกเสียงคำบาลีจึงต่าง ๆ กันไป ซึ่งถ้าหากจะถือว่าเป็นอักษรวิบัติ ก็คงจะวิบัติเหมือนกันหมด และคงจะน่าสนุกไม่น้อยถ้าจะนำคำบาลีที่ออกเสียงต่างกันภาษาต่าง ๆ เหล่านั้นมาเทียบกันดู บางคำคงแทบจะกำหนดไม่ได้ว่าตรงกับคำเดิมว่าอะไร ข้าพเจ้านั้นกว่าจะทราบคำว่า ปาวเจีย มะเงื่อ ป้าวเกื่อ และ พอ* ในภาษามอญตรงกับคำใดในภาษาบาลีก็กินเวลาเป็นอาทิตย์ ๆ บางคำได้เห็นตัวเขียนก็พอทราบได้เช่น ปาระมอย คือ ปารมี ขอย คือ ศีล และ เม็กแกะ คือ มฤค บางทีก็เดาเอาจากความ เช่น คำ จ้ายอโรซัง จ้ายจ แปลว่า พระพุทธเจ้า โรซัง ก็คือ พระธรรมและพระสงฆ์ แต่คำที่เหลือจะเดานั้น เห็นจะได้แก่คำ อะซอน และ อะขาม ซึ่งถึงจะเห็นรูปเขียนว่า อหุริณ อหุราม ก็ยังรู้ไม่ได้ง่าย ๆ ว่าคำทั้งสองนี้คือคำ อรุณ และ อาราม ข้าพเจ้าจึงอดสงสัยไม่ได้ว่า ถ้าชาวมอญจะสวภมณต์ร่วมกับชาวพุทธอื่น ๆ การออกเสียงภาษาบาลีจะกลมกลืนกันได้มากน้อยแค่ไหน เพราะเพียงแต่จะออกเสียงว่า พุทธองสะระเนอง กัจจามอย ตามอักษรวิธของเขา

* ปาวเจีย = บูชา มะเงื่อ = มงคล ป้าวเกื่อ = มฤค และ พอ = พละ หรือผล

ภาพเด็กนักเรียนเมืองมอญทะเลหม่ง

ภาพทรงผมเด็กมอญชายหญิงเหมือนกัน

ก็นับว่าแปลกกับของคนอื่นอยู่มิใช่น้อยแล้ว และเมื่อข้าพเจ้ามาเรียนภาษามอญข้าพเจ้าก็ต้องเรียนรู้และฝึกหัดออกเสียงที่แปลกกับของเราดังกล่าวแล้วไว้ด้วย ซึ่งเป็นการเพิ่มความยากลำบากในการเรียนภาษามอญขึ้นอีกหลายเท่าพันทวี จะละเลยเสียหรือก็ทำไม่ได้ เพราะไม่ว่าจะเรียนภาษาพูดหรือภาษาวรรณคดีย่อมจะหลีกเลี่ยงหนีคำบาลีเหล่านี้ไม่พ้น มีหนังสือที่ข้าพเจ้าใช้เรียนในชั้นเรียนยังเป็นหนังสือธรรมะปนอยู่ด้วยทั้งในชั้นปีที่ ๑ และปีที่ ๒ มีหนังสือชาตก และมงคลสูตรเป็นต้น แต่ที่ร้ายยิ่งกว่านั้นก็คือไวยากรณ์ภาษามอญที่อาจารย์ช่วยสอนนั้น แท้ที่จริงคือไวยากรณ์ภาษาบาลี ถ้าไม่มีพื้นภาษาบาลีมาบ้าง จะมีทางเข้าใจได้โดยตลอดหรืออย่างไร น่าสงสัย เพราะฉะนั้นนักเรียนมอญจึงน่าสงสัยไม่แพ้นักเรียนไทย ทั้งที่เรียนเป็นภาษาของตนเอง ก็ยังมีคนสอບตก แต่คนที่น่าสงสัยมากกว่านั้นจะเป็นข้าพเจ้า เพราะไหนจะต้องทำความเข้าใจกับข้อความภาษาบาลี ไหนจะต้องฟังคำอธิบายภาษาบาลีเป็นภาษามอญให้เข้าใจ ซึ่งเรื่องนี้ไม่ใช่ทำได้คล่องแคล่วในเวลาวันสองวัน กว่าที่จะเห็นหน้าเห็นหลังก็เกือบ ๗ อาทิตย์

ความจริงเมื่อก่อนจะมาเข้าเรียนในวิทยาลัย ข้าพเจ้าก็ไม่ได้คิดว่า จะเรียนภาษามอญถึงขนาดเท่าเทียมกับนักเรียนอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะเพียงชั่วโมงแรกที่เรียนร่วมกับเขา และต้องฟังเล็กเซอร์เป็นภาษามอญตลอดจนนั้น ข้าพเจ้าทราบดีว่า ภูมิรู้ภาษามอญของตัวเองยังอยู่เพียงชั้นประถมเท่านั้น สมควรจะต้องไปท่อง กอ ขอ กอ กา แบบที่เขาว่า กา หะนาตัว กู ธเจียกจางมัว กู ธ เจียกจางบา ๖ ล ๖ ให้คล่องเสียก่อน แต่อาจารย์ช่วยท่านก็เจตนาดี ประารถนาจะให้ข้าพเจ้าเรียนตามหลักสูตรนักเรียนวิทยาลัยทั้งปีที่ ๑ ที่ ๒ เพื่อจะได้มีมาตรฐานกำหนดว่า ข้าพเจ้ารู้ภาษามอญขึ้นไหน ถ้าหากเรียนตามเขาทัน ก็ยังพอได้ชื่อว่า รู้ภาษามอญขึ้นวิทยาลัย แต่ถ้าเรียนไม่ทัน ตามเขาไม่ได้จริง ๆ ก็ไม่เสียประโยชน์อะไร เพราะอาจารย์กำหนดเวลาให้อีกวันละชั่วโมงเป็นพิเศษสำหรับซักถามสิ่งที่ต้องการรู้ ความตั้งใจเดิมที่จะมาเรียนเพียงพอเป็นแนวทางสำหรับค้นคว้าด้วยตนเองต่อไปข้างหน้าได้ จึงกลับกลายเป็นเรียนวรรณคดี เรียนไวยากรณ์ หัดเขียนจดหมาย เขียนตามคำบอก หัดอ่าน พุค และฟัง เรื่องพุคดูเหมือนจะเป็นเรื่องยากที่สุดสำหรับการเรียนภาษามอญ รองลงมาคือการอ่าน เพราะดังกล่าแล้วว่าการสะกดกับการออกเสียงคำในภาษามอญไม่ตรงกัน ทั้งบางทีคำคำเดียวกันยังออกเสียงให้ต่างกันและความหมายผิดกันไปคนละอย่าง เช่น คำที่เขียนว่า เลง ถ้าออกเสียงเป็น เล่ง ก็หมายถึง เลียง แต่ถ้าออกเสียงว่า ลอยุน แล้ว ย่อมหมายความว่า ทำลาย เพราะฉะนั้นแม้แต่อาจารย์เองก็อีกอกอยู่บ่อยครั้งว่าจะออกเสียงอย่างไร จึงจะตรงกับความหมายในที่นั้น ถ้าไม่เคยอ่านมาก่อนแล้ว ก็จะยากยิ่งที่จะอ่านให้คล่องตามตัวสะกดการันต์ เรื่องที่ยากปานกันอีกเรื่องหนึ่ง ก็คือการเขียน

ตามคำบอก เพราะถ้าว่าเขียนอย่างหนึ่งแล้วให้ออกเสียงอีกอย่างหนึ่งยากเพียงไร การออกเสียงอย่างหนึ่ง แล้วไปเขียนอีกอย่างหนึ่ง ก็ยากเพียงนั้น เพราะนอกจากจะฟังว่าเป็นเสียงอะไรแล้ว ก็ยังต้องดูความหมาย แล้วก็ต้องจำให้ได้ว่าคำที่มีความหมายอย่างนั้น สะกดอย่างไร เช่นถ้าได้ยินว่า ช่างชา พอจะเดาได้ว่า ช่าง นั้น แปลว่า หนัก เพราะ ชา แปลว่าเบา แล้วก็ต้องนึกถึงวิธีสะกดอันประหลาด คือเสียง ช ในที่นี้ต้องใช้ ส ควบ ช เป็น สุขาง ดังนี้ ถ้าไม่ท่องจำให้ได้เป็นคำ ๆ ไปแล้ว เห็นจะไม่มีทางเขียนได้ถูกเลย ได้กลับมาเป็นนักเรียนอีกครั้งอย่างนี้จึงทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจได้ดีว่า ทำไมนักเรียนจึงไม่ค่อยชอบเรียนเรื่องภาษา ถึงหากเรียนก็มักเรียนไม่ค่อยได้ดี ทั้งนี้เพราะเขาเหล่านั้นไม่คิดสะสม ถ้าไม่ท่องจำเพื่อสะสมความรู้ไว้ทีละเล็กละน้อยแล้วสามารถรู้ได้ดีและเร็วขึ้น เห็นจะมีแต่ในปาฏิหาริย์เท่านั้น ข้าพเจ้าใช้เวลาสะสมถึง ๗ อาทิตย์ จึงได้รู้สึกได้ว่าตัวเองได้รู้อะไรขึ้นมาบ้าง สิ่งที่ไม่ได้ในตอนแรก จนถึงอาจารย์ออกปากว่าเคยบอกให้แล้ว เหตุใดจึงถามซ้ำอีกนั้น ก็จำได้แม่นยำขึ้น สิ่งใดที่ไม่สู้จะเข้าใจ ก็ค่อยแจ่มกระจ่างขึ้นอย่างน่ามหัศจรรย์ ความท้อแท้ใจหมดหวังจะเรียนภาษามอญต่อไปได้ ก็หมดสิ้นไป กลายเป็นความคึกคักแข็งขัน เชื้อมั่นตัวเอง ถึงจะต้องเข้าสอบทุกอาทิตย์ ต้องเผชิญกับปัญหายาก ๆ ในการถอดคำประพันธ์ เล่าเรื่องชาตก หรืออธิบายข้อธรรมะที่กำหนดให้เรียนเป็นภาษามอญ ก็ยังรู้สึกว่าจะสามารถทำได้ และอาจารย์ช่วยก็ให้กำลังใจด้วยการให้คะแนนดี ๆ ทุกครั้งที่มานะพยายามฟังเล็กเชอร์เป็นภาษามอญอยู่ทุกวัน วันละสองชั่วโมง ตั้งแต่นั้นฟังไม่เข้าใจเลยจนถึงพอเข้าใจมากขึ้นตามลำดับ จึงให้ผลถึงปานฉะนี้ และผู้ที่ยินดีในผลสำเร็จนี้คงไม่มีใครนอกจากอาจารย์ผู้สอนข้าพเจ้า ซึ่งเมื่อนึกถึงความปรียาปราโมทย์ ที่ท่านเห็นข้าพเจ้าเขียนตามคำบอกผิดเพียงไม่กี่คำ หรือแปลเรื่องบางเรื่องได้ด้วยตนเองแล้ว ข้าพเจ้าค่อยเบาใจลง ที่ในที่สุดข้าพเจ้าก็ไม่ได้ทำให้ท่านผิดหวัง เพราะฉะนั้นถ้าจะกล่าวว่า ที่ข้าพเจ้าเรียนภาษามอญได้ผลมาถึงเพียงนี้ เป็นเพราะความสามารถของท่านผู้สอน ก็เห็นจะไม่ผิดนัก ซึ่งข้าพเจ้าก็ยังระลึกนึกถึงพระคุณของท่านอยู่เสมอ เสียตายก็แต่ว่า เวลาที่จะได้เรียนต่อไปมีอีกเพียงไม่กี่อาทิตย์ ข้าพเจ้าจึงต้องรีบตัดทวงซักไซ้ได้ถามให้ได้มากที่สุดที่จะทำได้ ทั้งนี้เท่าที่เกี่ยวกับภาษาและประเพณีของมอญ

แต่อาจารย์ทุนช่วยรู้หลักในการสอนเป็นอย่างดี เรื่องบางเรื่องที่ข้าพเจ้าถามเพราะความอยากรู้นั้น หากท่านพิจารณาเห็นว่ายังยากไป ไม่ถึงเวลาจะเรียน ท่านก็ไม่สอน ไม่บอกให้ เช่นข้าพเจ้าได้ทราบมาจากคอวซอชินว่า มอญได้เรื่องขุนช้างขุนแผนของเรามา และมาให้ชื่อว่า โคนเพนโรงอาว ข้าพเจ้าอ่านแล้วไม่เข้าใจก็ใครจะให้อาจารย์อธิบายให้ฟัง จะได้

ทราบว่าเป็นเรื่องของเราที่ดัดแปลงอย่างไรบ้าง แต่ท่านปฏิเสธอย่างเด็ดเดี่ยวว่ายังไม่ถึงเวลา และก็จริงอย่างนั้นทีเดียว ถ้อยคำที่ใช้ในหนังสือเล่มนั้น แม้แต่ผู้รู้ก็ยังแปลไม่ได้ตลอด ชำบางคำยังเป็นคำไทยที่ออกเสียงอย่างมอญเสียอีก ข้าพเจ้าพอเดาออกเป็นบางคำเท่านั้น เพราะเสียงใกล้เคียง นอกนั้นต้องยกให้เป็นเรื่องของภาษาวรรณคดี แต่เมื่อได้เรียนวรรณคดีของเขามากพอแล้ว ความค่อยแจ่มแจ้งขึ้น แม้จะแปลศัพท์ไม่ได้ทุกคำ ก็ยังเข้าใจเรื่องได้มากขึ้นกว่าเดิม และออกเห็นจริงว่าภาษาวรรณคดีของทุกชาตินั้น ย่อมมีลักษณะพิเศษที่คนธรรมดาไม่ใช่ หรือนำไปใช้ไม่ได้เพราะบรรเจิดบรรจงเกินไป แต่ก็ได้รับความไพเราะ ซึ่งต้องเข้าใจซึ่งถึงจิตใจและชีวิตความเป็นอยู่ของชนชาตินั้น ๆ จึงจะเข้าใจความหมายของคำประพันธ์นั้นได้ซาบซึ้ง อย่างเช่น การพรรณนาเดือนต่าง ๆ นั้น ถ้าไม่ได้มาอยู่มาเห็นภูมิประเทศบ้านเมือง ดินฟ้าอากาศแล้ว การที่จะเข้าใจลักษณะฝน ลม เสียงฟ้าร้อง ตลอดจนเสียงหมาเห่า ไก่ขัน ดังที่กวีได้พรรณนาไว้ในเดือน ๑๐ นั้นคงจะเป็นไปได้อย่างผิวเผิน บังเอิญข้าพเจ้าอยู่เมืองมอญมาจนถึงฤดูเข้าพรรษา ได้ทราบว่าเขามีธรรมเนียมไปเก็บดอกไม้ในป่ามาบูชาพระกัน จึงได้เข้าใจความคิดของกวีที่ลงท้ายบทไว้ว่า สะโกะปาวเจียจ้ายจ โจนงายจุตปลายอากาศยาเบาะปกาว ซึ่งหมายความว่าบูชาพระเด็กเล็ก หญิงสาว ชายหนุ่ม ไปเที่ยวเด็ดดอกไม้ แต่กระนั้นก็ยังมียีกหลายเรื่องหลายตอนที่ไม่เข้าใจ นอกจากจะรับรู้ได้เห็นต่อไปอีกนาน ๆ การจะเข้าใจวรรณคดีของแต่ละชาติไม่ว่าชาติใด จึงไม่ใช่ทำได้ง่าย ๆ

นับเป็นโชคของข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่งที่ได้มาได้เรียนกับอาจารย์ผู้สนใจในวรรณคดีเช่น อาจารย์ทวนช่วย โอกาสที่จะได้ศึกษาเรื่องเกี่ยวกับวรรณคดีมอญในแง่ต่างๆ จึงมีมากขึ้น ทั้งอาจารย์ทวนช่วยเองก็เป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอน นอกจากจะจดจำกลอนเก่า ๆ ไว้ได้มากมายแล้ว ก็ยังแต่งบทประพันธ์เองได้ และที่อาจารย์ท่านสนใจและชอบมากก็เห็นจะเป็นการแต่งเพลงที่ท่านแต่งได้ทั้งเนื้อและทำนอง นักเรียนที่เรียนวิชาภาษามอญ จึงได้เรียนหลายอย่างไปพร้อมกัน เพลงปลุกใจให้ชาวมอญพูดภาษามอญ ที่ขึ้นต้นว่า เพียชาโมน ปุยโตะก้อม ปุยเต๊ะห้อม นั้น ฟังเข้าที่ทั้งเนื้อและทำนอง เสียตายแล้วข้าพเจ้าไม่สันต์ที่ทางนี้จึงจำทำนองไม่ได้ จดได้แต่เนื้อเพลงมา ๒-๓ บรรทัด และก็เห็นจะเป็นเพราะอาจารย์ทวนช่วยเป็นคนเสียงดีด้วย ไม่ว่าจะร้องเพลงหรือท่องบทกลอนตอนใด ก็ฟังดีไปเสียทั้งนั้น บทสวดระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย คุณบิดามารดา อาจารย์ และเทพยดาอารักษ์ต่าง ๆ ที่อาจารย์ทวนช่วยสอนให้ท่องก่อนจะเริ่มเรียนวรรณคดีนั้น ทั้งเสียงคำและทำนองช่างถูกใจข้าพเจ้าจริง ได้ยินแล้วทำให้อยากเรียนวรรณคดีขึ้นมาทันทีทีเดียว และแม้ว่าเสียงจะยากด้วยว่าชื่อเทพเจ้าทั้งหลายที่ออกเสียงตามแบบมอญ แปลกไม่เหมือนใคร

ข้าพเจ้าก็ยังไม่รู้สึกสนุกที่จะท่องและถ้าการท่องชื่อเหล่านั้น จะทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจถึงวรรณคดีมอญได้
ง่ายขึ้นจริงแล้ว ความหวังนั้นคงจะอยู่ไม่ไกลนัก เพราะข้าพเจ้าหมั่นท่องทุกวันด้วยใจรักใน
เสียงที่ว่า... จี๊อบกุดมิเหมะ ตะละกุดบา จี๊อบกุดอาจารย์ มะฮักเหนะ... สะโมขุนกิดาวตุงัว
สะโมขุนปรั้วสะโมขุนจา สะโมขุนอิน สะโมขุนเปรม สะโมขุนเอี่ยมสะโมขุนมา... สรัสสะวะตอย
สุนะระรอยกลา เตะดาวสะนัง ปะม้งจักกะวา... จนถึงลงท้ายว่า อุปร้อมปญญา อังวะระอาว
ซึ่งหมายถึงการถึงคุณแม่พ่ออาจารย์ และเทพอันมี พระจันทร์ พระอาทิตย์ พระพิรุณ พระพาย
พระอินทร์ พระพรหม พระยมและพระยามาร ตลอดถึงสุรัสวดี... เทพเจ้าผู้พิทักษ์จักรวาล
...ขอได้โปรดประทานปัญญาแก่ข้าสัณนิคิดเถิด

แต่ถึงแม้ข้าพเจ้าจะรู้ได้ด้วยตนเองว่า เสียงและจังหวะในบทประพันธ์นั้นๆ จะมีส่วน
สำคัญในอันที่จะบังเกิดความซาบซึ้งสักเพียงใดก็ตาม ข้าพเจ้าก็ยังคิดว่า ความซาบซึ้งนั้นจะเกิดมี
ขึ้นอย่างสมบูรณ์ไม่ได้ ถ้าหากไม่เข้าใจความหมายของคำที่ใช้ในบทประพันธ์นั้นๆ ฉะนั้นจึงเป็น
อันหนีไม่พ้น ที่จะต้องเรียนแบบอ่านเอาเรื่องไปก่อนและคงกล่าวแล้วว่า ภาษาที่กวีสรรมาใช้
นั้นไม่ใช่ภาษาที่คนธรรมดาเขาใช้กัน การที่จะทำความเข้าใจกับภาษาของกวี จึงไม่ใช่เรื่องทำได้
ง่าย ๆ แม้ว่าจากทุนช่วยจะได้เคยอ่านบทประพันธ์ของใครต่อใครมามากมาย จนพอจะกำหนดได้
ว่าคำที่เขาใช้ในที่นั้นๆ จะหมายความว่าอะไร กระนั้นก็ยังอีกมากมายหลายตอนที่อาจารย์
ยอมรับว่าไม่เข้าใจ และแปลไม่ได้ และคำบางคำอาจารย์ก็บอกได้เพียงว่าเป็นศัพท์ที่ใส่เข้าไปเพื่อ
ความไพเราะเท่านั้นหาได้มีความหมายอย่างไรไม่ เช่น คำว่า เหมะ และ เหนะ เป็นต้น และเมื่อ
ไม่มีทางจะรู้ได้เช่นนั้นแล้ว วิธีที่ดีที่สุดของผู้เรียน ก็คือ ต้องท่องจำว่าเขาใช้คำนั้นๆ อย่างไร
ในที่อย่างไร หมายความว่าอย่างไร และเมื่อจะนำมาใช้ก็ต้องพยายามอย่าให้ผิดพลาด เพราะท่านย้ำเสมอ
ว่า ชูเมะเก๊ะเต๊ะ โป๊ะสะเต๊ะรมซาบ ซึ่งหมายความว่า ถ้าจะเขียนก็ต้องให้ถูก จะอ่านก็ต้องให้เป็น
ภาษาถูกสำเนียง ฉะนั้นท่านจึงไม่ขัดข้องเลย ถ้าข้าพเจ้าจะเขียนเล่านิทานชาดกตามคำสั่งของ
อาจารย์ และยืนยันว่า โอโธยเจเต สะโมขุนปรั้วมะตัดปะกักรังเค็งเปี้ยเรีย นะชอย ปดัวกาลโก๊ะ
โป้วริตตปุย หมายความว่าอดีตกาลโพ้นนั้น พระเจ้าพรหมทศครองกรุงพาราณสี ในเวลานั้น
พระโพธิสัตว์เรา... และดูเหมือนถ้าข้าพเจ้าจะท่องให้ขึ้นใจได้ตลอดทั้งเรื่องท่านก็จะยินดีหนักขึ้น
ซึ่งถ้าหากข้าพเจ้ามาเรียนก่อนหน้านี้นัก ๒๐ ปี ก็เห็นพอจะทำเช่นนั้นได้ แต่เมื่อมาช้าไปเสีย
หลายสิบปีอย่างนี้ สิ่งที่ข้าพเจ้าพยายามจะจำและพอจะจำได้บ้าง ก็คือถ้อยคำสำนวนบางอย่าง
เท่าที่จำเป็นต้องใช้ และที่ข้าพเจ้าต้องจดจำให้ได้ก่อนนั้น ก็คือคำที่เขามักจะนำมาใช้ซ้ำคู่กัน
เพื่อให้ฟังดีขึ้นบ้าง ความหมายเด่นขึ้นบ้าง แปลกไปบ้าง อย่างเช่น ปะม้ง แปลว่าป้องกัน แต่

SL
495.91
บ 1491
ด.1

- บรรณ พินิจเมธ
- ปธองคไทย

ถ้าจะให้ฟังเพราะขึ้นต้องใช้ ปะม้งปะมัว หรือคำว่า มองดู เขาใช้ว่า ร่อง แต่เมื่อต้องการให้
หมายความว่า เผ่ากู เขาใช้ ร่องจ้อง และถ้าสั่งให้ผู้ใดผู้หนึ่งดู เขากลับเปลี่ยนเป็น ร่องม้อง คำเหล่านี้
จึงจำเป็นจะต้องจำให้ได้ว่าเขาใช้คำใดคู่กับคำใด ถ้าเมื่อใดจำได้ และใช้ให้ถูกต้องตามที่ของมัน
แล้ว ก็เป็นอันว่า ค่อยแตกฉานในภาษามอญขึ้นมาบ้างแล้ว

คำประเภทนี้มีหลายคำ ที่ข้าพเจ้าจำได้แม่นเป็นต้นว่าคำ ร่องจ้อง และ ร่องม้อง นี้
หรือคำว่า ร่ายนชาย ก็เช่นกัน ที่เป็นดังนั้นเห็นจะเป็นเพราะทั้งเสียงและความหมายใกล้เคียงกับ
ภาษาไทย จ้อง กับ ม้อง นั้น คล้ายกับ จ้อง กับ มอง ส่วน ร่ายนชาย นั้นก็ฟังคล้ายกับ รางทาง
ที่มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีหลายแห่ง ทั้งความหมายก็น่าคิดว่าจะเป็นเช่นเดียวกัน คือ ร่ายน ใน
ภาษามอญ แปลว่า บาน อย่างตอกไม้บาน ก็ใช้ ปะกาว่าร่ายน หรือจะใช้กับหญิงสาวแรกรุ่งก็ได้
ส่วน ชาย นั้นแปลว่า สวย เมื่อรวมกันแล้วเป็น ร่ายนชาย หมายความว่า สวยใสรุ่งเรืองด้วย
ชื่อเสียงด้วยทรัพย์หรือปัญญา นอกจากนี้ คำที่นำมาซ้อนหรือผสมกันเข้าบางคำ ช่างผูกขึ้นตรงกัน
กับความคิดของเราทีเดียว เช่นคำที่ แปลว่า กดจี มอญใช้ ปะเตือปะดัก เป็นตัน ปะเตือ
เขาหมายถึง กด หรือ พิมพ์ และ ปะดัก แปลว่า จี บางทีคำก็ไปตรงกับความคิดของภาษาไทย
ใหญ่ เป็นตันว่า คำว่า สอน และเรียน ภาษาไทยใหญ่ ใช้ สอน คำเดียว หากเป็น สอน ก็ว่า
สอนเหือ-อ (สอนให้) ถ้า เรียน ก็ใช้ว่า สอนเอา และภาษามอญก็ใช้เช่นเดียวกัน คือ เขาใช้
กิตกือ แปลตรงตัวว่า สอนให้ หมายถึงสอน และ กิตกิต คือ สอนเอา หมายถึง เรียน ไม่แต่
คำนาม คำกริยาที่ต้องใช้ซ้อนและประสมดังกล่าวแล้วนี้ คำสันธานบางคำก็ต้องใช้เช่นนี้ เช่นคำ
ว่า หรือ เป็นตัน มอญใช้ว่า ซ้ายจุเก๊ะเหอะเซียง แปลตรงๆ ว่า อย่างนั้นไม่ใช่ หรือพูดให้ง่าย
ก็ต้องว่า ถ้าไม่ใช่อย่างนั้น ก็เป็นอย่างนี้ และก็ไปตรงกับภาษาไทยใหญ่เข้าด้วย คือ หรือ เขาใช้ว่า
อ้านัน แปลตามคำว่า ไม่ใช่

เรื่องคำมอญที่ตรงกับภาษาไทยใหญ่นั้น เท่าที่ข้าพเจ้าสังเกตได้นั้นมีอยู่มิใช่น้อย
เหมือนกัน บางคำก็ไปตรงกับภาษาพม่าด้วย เช่นคำว่า ทับ นั้น ไทยใหญ่ออกเสียงว่า ทับ บางที
ใช้คู่กับซ้อน เป็น ทับซ้อน พม่าออกเสียงว่า ทัก (เขียน ถับ) เช่น ขนมหันที่เขาเรียกขนมร้อยชั้น
นั้นก็ใช้ว่า ทักตยาโม่ง ส่วนในภาษามอญเขียนอย่างเดียวกัน ออกเสียงว่า ทบ* อย่างคำ ทบตัว
แปลว่าทับมือกัน ใช้หมายถึง การแต่งงาน ซึ่งตามประเพณีมอญและพม่ารวมถึงไทยใหญ่บางถิ่น
ให้หญิงชายซ้อนมือทับกันแล้วพันด้วยสายสร้อยทอง หลังด้วยน้ำพุทรมนต์ แม้เวลาเรียน
ไปตรงกันเข้า เขาก็ใช้คำ ทบ นี้ได้ในภาษามอญ และความหมายที่เหมือนในภาษาไทยภาคกลาง

* คำนี้ มอญในประเทศไทย ออกเสียง ทือบ ทบตัว ออกเสียงว่า ทือบทอยก็มี

ของเราเป็นอย่างยิ่งก็คือ เขาแปลว่า พบ ได้อีกอย่างหนึ่ง ข้าพเจ้าเห็นแล้วก็ยังจนปัญญาไม่อาจจะอธิบายได้ว่า ใครเป็นเจ้าของคำ ทบ นี้ มาก่อน และใครยืมใคร และให้ยืมกันต่อๆ ไปอย่างไร ตั้งแต่เมื่อไหร่

แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าจะพูดถึงความสัมพันธ์ของชนทั้ง ๓ ชชาติ คือ มอญ พม่า ไทยใหญ่ ผู้อยู่ได้ร่มรอนเดียวกันขณะนี้แล้ว ก็จะได้เห็นได้จากทั้งทางภาษา ประเพณี และวัฒนธรรมทั่วไปว่า เป็นไปอย่างแน่นสนิท และก็นับเป็นโชคที่ของข้าพเจ้าอีกประการหนึ่งที่บังเอิญได้มาศึกษาภาษามอญ ขณะที่มอญกำลังสบโอกาสฟื้นฟูวัฒนธรรมของตนอยู่ ข้าพเจ้าจึงมีโอกาสดำเนินการศึกษาวรรณคดีอันมีค่าของเขา เท่าที่สภากวัฒนธรรมแห่งชาติได้ค้นและรวบรวมมาจากที่ต่างๆ แล้วจัดพิมพ์เป็นเล่มให้นักศึกษาชั้นวิทยาลัยได้เรียน งานประพันธ์เหล่านั้นส่วนมากเป็นสิ่งละอ้อนพินละน้อย ซึ่งไม่ปรากฏนามผู้ประพันธ์ อันเป็นที่น่าเสียดายยิ่งนักและข้าพเจ้าก็ได้มาพบบทประพันธ์สั้นๆ ชิ้นหนึ่ง มีชื่อว่า ชัมกอโมน แปลว่า ไทยกับมอญ เห็นชื่อเรื่องแล้วอดทึ่งไม่ได้ ที่ไทยกับมอญได้มีความสัมพันธ์กันถึงขนาดมีคนนำมาประพันธ์ไว้เป็นบทกลอน และยิ่งดูคำที่ใช้ในกลอนเห็นเป็นคำไทยปนอยู่ด้วยยิ่งรู้สึกแปลก แต่ที่แปลกที่สุดก็คือ ชาวมอญปัจจุบันนี้ไม่มีใครได้เคยรู้เรื่องความสัมพันธ์ของบรรพบุรุษของตนกับชนชาติไทยในประเทศไทยสักเท่าใดนัก และถ้าไม่เป็นเพราะเกิดมีนักเรียนไทยเข้าไปเรียนด้วยแล้ว คำประพันธ์บทนี้คงไม่มีความหมายแก่เขาแต่อย่างใดเลย เพราะเขาคงคิดว่า คำที่ใช้ในกลอนนั้น เป็นคำมอญทั้งหมด ถึงหากจะแปลไม่ออก เขาก็ถือเป็นศัพท์วรรณคดีที่ไม่ต้องแปล และที่จริงก็ออกจะเป็นบทที่แปลกยากจริงๆ ด้วย แม้ว่าข้าพเจ้าจะพบคำไทยว่า ไปไหน อยู่ในความนั้น ก็ยังจับต้นชนปลายไม่ถูก ทั้งนี้เพราะความตอนอื่นไม่เข้ากันเลย กลอนบทนี้ขึ้นต้นว่า มอญอวดคายกาย ปายนายชัม สะมานลม ลานเฮกรี่ ลมชีดายคาย ความสองวรรคแรกพอจะแปลได้ว่า มอญชอบขุดมันชนิดหนึ่ง (มอญทางนี้ว่าคือมันนก) ไทยถามว่าไปไหน ส่วนสองวรรคหลังนั้นทั้งมอญทั้งไทยไม่แน่ใจว่า เป็นคำภาษาอะไรกันแน่โดยเฉพาะคำดายคาย นั้น ถ้าแปลเป็นไทยก็ต้องว่า ได้ได้แต่ถ้าแปลเป็นมอญจะกลายเป็นแคงๆ ไป และยังมีกลอนอีกบทหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าสงสัยว่า คำขึ้นต้นจะเป็นคำไทย คือ เขาขึ้นต้นว่า มิดอกบิรายุนอา มิดอกจัมปารายุนชัก ก็กมองนายปรักๆ กะตุ้กลักมองหา ความตอนต้นนั้นน่าจะหมายความว่า ดอก ในภาษาไทยว่า แม่ดอกบิ (น่าจะเพี้ยนจากปี) บานไปแม่ดอกจาปายานต่อ แล้วต่อไปก็ว่า ร้องเรียกนายอยู่เกินๆ นายต้นอยู่หรือ ข้าพเจ้าให้ความเห็นเรื่องคำ ดอก แก่จากทุนซวยดังนี้ ท่านก็รับฟังพร้อมทั้งออกจะเห็นด้วย ทั้งนี้ เพราะ

ถ้าจะแปลคำว่า คอก ตามภาษามอญแล้วจะต้องหมายถึงว่า ประเป็นคอกๆ อย่างโคลนกระเด็น (และคำปรีะ เขาก็มีใช้ด้วย แปลว่าสะบัดเป็นจุๆ) ซึ่งก็ไม่มีทางจะเข้าใจความข้างต้นเลย กลอนลักษณะอย่างกลอนทั้งสองบทนี้ เขาใช้ร้องเล่นเป็นเพลงอันมีทำนองอย่างเดียวกับเพลงมะเทิ่งและเม้ยเจิงของเราทีเดียว จะผิดกันก็แต่ตอนท้ายนิดเดียวเท่านั้น

การที่หลักสูตรภาษามอญของวิทยาลัยกำหนดให้เรียนหนังสือราชาธิราชนั้น ก็เปิดโอกาสให้ข้าพเจ้าได้ช่วยเหลือบอกคำไทยที่ไปปรากฏอยู่ในนั้นให้แก่อาทูนชายและนักเรียนมอญเหล่านั้นได้อีกวาระหนึ่ง และนอกจากชื่อไทยที่เกี่ยวข้อง คือ ชื่อสุโขทัย ชื่อฟ้ารั่วที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยพระราชทานให้แก่มะกะโท และชื่อตำบลบางตำบลแล้ว ข้าพเจ้าก็อดแปลกใจไม่ได้ที่มาได้พบชื่อมอญฟังเป็นไทย ดังเช่นชื่อน้องสาวมะกะโท และชื่อลูกสาวตะละปญา ที่เรียกว่าเมนางอุเร็นและเมนางสินเตย ตามที่ราชาธิราชฉบับไทยเขียนไว้ว่าเมนางอุ่นเร็นและเมนางสินทยานั้นเป็นต้น แต่แรกข้าพเจ้าคิดว่าท่านผู้แปลราชาธิราชภาษามอญเป็นไทยจะกำหนดชื่อเอาเองให้ฟังเป็นไทยๆ กรันมาเห็นตัวเขียนในหนังสือแล้ว ก็น่าจะเชื่อว่าเป็นคำไทย ทั้งนี้เพราะคำว่า เมนาง (เขาต้องเขียนด้วยณ เพื่อให้เสียงคงเป็นนาง) ก็ตาม อุเร็น ก็ตามไม่มีความหมายในภาษามอญ เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็อดคิดต่อไปไม่ได้ว่า ทำไมน้องสาวมะกะโทผู้กล่าวกันว่ามิใช่เชื้อชาติเป็นมอญ จึงมีชื่อเป็นไทย และมีกำน่านำหน้าชื่ออย่างไทย หรือว่ามะกะโทเองจะไม่ใช่มอญ ทั้งตะละปญาก็คงไม่ใช่มอญไปด้วย ลูกสาวจึงมีกำน่านำหน้าตามแบบของหญิงไทย และคงจะเป็นกำน่านำหน้าชื่อหญิงสูงศักดิ์ด้วย ดังจะเห็นจากชื่อธิดาภคิตรีสุโขทัย ที่กล่าวไว้ในหนังสือว่ามะกะโทลักพาหนีไปก็เรียกว่าเมนางเซาดา ข้าพเจ้าออกเสียงตามที่จำได้ ไม่แน่ใจว่าจะถูกต้องตามอาจารย์ท่านหรือไม่ ซึ่งที่จริงท่านก็ไม่แน่ใจนักว่า ออกเสียงอย่างนั้นตรงกับเสียงของไทยหรือไม่ เพราะรู้แน่แล้วว่า เมนางเซาดานี้ต้องเป็นคนไทยแน่ๆ พูดยไปแล้วเรื่องก็เลยไปพัวพันกับประวัติศาสตร์ แต่ดูเหมือนไม่ว่าจะเป็นมอญหรือไทย ไม่มีใครจะคิดว่ามะกะโทและครอบครัวไม่ใช่มอญ ชาวมอญทุกคนที่รู้เรื่องประวัติศาสตร์ของตน ต่างก็พากันภาคภูมิใจที่ได้วีรบุรุษเช่นมะกะโทหรือพระเจ้าฟ้ารั่วเป็นผู้นำของชาติตน การเรียนราชาธิราชเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ชาติของเขาจึงเป็นเรื่องที่นักเรียนทุกคนสนใจและรู้สึกสนุกสนานตื่นเต้นไปด้วย เช่น ตอนที่สมเด็จพระรามอาสาออกรบกับกามินี เป็นต้น ข้าพเจ้าเองขณะอ่าน ก็ยังเอาใจช่วยทางฝ่ายมอญจนถึงพาลจะหมั่นไล่พวกพม่าที่ประมาทหน้าสมเด็จพระราม ดังที่ว่าไว้ในหนังสือว่า กลาเหอะเกอะเปะทายกลายปะนาว ซึ่งหมายความว่า ก่อนจะได้กระต่ายไปเที่ยวหามะนาว แต่นั่นแหละถ้าอาจารย์ไม่อธิบายให้ฟังก่อนว่า เขานิยมกินกระต่ายอย่างหามะนาวกันแล้ว ก็เห็นจะไม่เข้าใจซาบซึ้งถึงกับ

จะเกิดอารมณ์ถึงกล่าไปแล้วเป็นแน่ แต่อย่างไรก็ตาม ออกนํ้าเสียคายที่ราชาธิราชฉบับที่อ่านกัน
อยู่นี้เป็นฉบับที่ชาวปากดัตได้มอบให้แก่นายปานหล้า เจ้าหน้าที่ย้ายวัฒนธรรม เพื่อให้สภาวิน
ธรรมพม่าจัดพิมพ์ จึงมีข้อความอย่างเดียวกับราชาธิราชฉบับภาษาไทย ข้อสงสัยต่าง ๆ ที่สงสัย
ตั้งแต่อ่านมาจากเมืองไทย จึงไม่มีโอกาสได้คลี่คลาย ไม่เช่นนั้นแล้วคงจะได้เห็นข้อความที่แตก
ต่างกันบ้างไม่มากนักน้อย สิ่งที่ได้มาก็คือ บังเกิดความเชื่อแน่ว่าราชาธิราชเป็นประวัติศาสตร์ของ
มอญจริง ๆ ไม่ใช่นิยายที่เขาแต่งให้อ่านกันเล่นสนุก ๆ อย่างที่เราคิดกันเมื่อเวลาเรียนหนังสือราชา
ธิราชในห้องเรียน และไม่ว่าใครที่ได้ยินว่า พวกเรารู้เรื่องราชาธิราชของเขาเป็นอย่างดี ด้วยเคย
เรียนกันมาแล้ว ย่อมอดแปลกใจไม่ได้ เพราะถ้าจะพูดไปตามจริงแล้ว ชาวมอญก็พึงจะมีโอกาส
ได้รู้เรื่องราวของตนเมื่อไม่ช้าไม่นานมานี้เอง และจะมีก็แต่คนชอบอ่านหนังสือไม่กี่คน ที่ไป
เที่ยวหาหนังสือราชาธิราชฉบับนี้มาอ่าน อย่างเช่นคอร์ดวอชิน เจ้าของบ้านของข้าพเจ้าเป็นต้น
เธอบอกว่าเธอเริ่มหัดอ่านภาษามอญก็เพราะอยากอ่านหนังสือเล่มนี้เอง

ที่จริงข้าพเจ้าก็โชคดีอีก ที่ได้มาพำนักร่วมกับเจ้าของบ้านผู้สนใจในเรื่องภาษา วรรณคดี
ดนตรีและขับร้อง และข้าพเจ้าก็ได้พยายามตักตวงสิ่งอันจะพึงได้ในเวลาที่สนทนาปราศรัยกัน
ทุกเช้าทุกเย็น ซึ่งต้องขอบคุณความเป็นครูที่ทำให้ข้าพเจ้าเป็นคนช่างพูดช่างซัก บางทีไม่ได้
คาดคิดว่าจะได้รู้ก็ได้รู้ เช่นเมื่อคุยกันถึงเรื่องวรรณคดี ข้าพเจ้าก็ทอคอร์ดวอชินว่า พระเอก
ในวรรณคดีไทยแต่ละคนล้วนแต่เก่ง ๆ ทั้งนั้น และที่เก่งขนาดกระเบิดน้ำลงไปได้ถ้าจะเข้ สู้กับ
จระเข้ ฆ่าจระเข้ตายแล้วเอาเมียจระเข้มาเป็นเมียตนก็มี พูดยังไม่ทันจบเธอก็ร้องเอะอะขึ้นมาว่า
ของมอญก็มี พ่อคนนี้แกชื่อ ปลายทอง ยังมีในบทเพลงเลย ว่าแล้วเธอก็ร้องเพลงให้ฟังว่า
ชาละวันหลิบชอตตา มีมาลาโหลจ เบอะแม่งปะปลายทองจีโดงเงินเกลิงจระ พังแล้วก็น้ำ
สนเท่หว่า เรื่องไกรทองนี้เราได้มาจากมอญ หรือมอญได้ไปจากไทย เขาเรียกชื่อเรื่องนี้ว่า
ชาละวัน ส่วน ไกรทอง เรียกเป็น ปลายทอง ปลาย ของเขาแปลว่า ชายหนุ่ม ตรงกับคำ
พलय ของเรา ครั้นมาได้ยินคอร์ดวอชินออกเสียง ตะเภาแก้ว ทั้งตามความหมายข้าพเจ้าว่าคำนี้
หมายความว่าอย่างไรในภาษาไทย ข้าพเจ้าจึงปลงใจเชื่อว่า เห็นจะไม่ใช่เรื่องของมอญแน่นอน
มิฉะนั้นแล้วโฉนเลยมอญจะออกเสียงคำตะเภาแก้วไม่ได้ คำ แก้ว ที่เราไม่รู้สึกละเลยว่ามีอะไรทำ
ให้ออกเสียงได้ยาก กลับเป็นเสียงที่ออกได้ยากที่สุดสำหรับชาวมอญ และข้าพเจ้าก็ได้ทราบอีก
อย่างหนึ่งว่า เสียงจัตวาของเราก็เป็นเสียงที่แปลกและยากสำหรับเขาเช่นเดียวกัน คอร์ดวอชินคง
จะเริ่มเข้าใจได้บ้างแล้วว่าภาษาของใครก็ของใคร ถ้าไม่ศึกษาเล่าเรียนแล้วจะให้รู้ได้ชัดแจ้งเห็น

จะทำได้ ข้าพเจ้าจึงมีโอกาสได้แก้แค้นที่ถูกหัวเราะเยาะเวลาออกเสียงภาษามอญผิด ๆ ใน
ครั้ง^๕เอง

เป็นอันว่าข้าพเจ้าได้ทราบอย่างแน่ชัดแล้วว่ามอญได้รับวรรณคดีจากไทยมา อย่างน้อย
ก็สองเรื่องแล้ว คือ ขุนช้างขุนแผน กับ ไกรทอง นับแต่นั้นมาเมื่อคอร์ดวซอชินสงสัยชื่อใดที่ฟัง
แปลกกว่าชื่อมอญก็มักจะมาถามข้าพเจ้า ด้วยคิดว่าจะเป็นชื่อไทย และข้าพเจ้าก็ได้ประโยชน์
จากการนี้ด้วย คือ มาได้พบเรื่อง สุวรรณหงส์ เข้าอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าต้องยอมเสียเวลาลอก
ก้นจากต้นฉบับที่จารไว้ในใบลาน เพื่อจะได้เก็บมาศึกษาด้วยตนเองในภายหลัง และช่างน่าแปลก
เสียจริงที่เรื่องของเขาแต่ละเรื่อง เขาจะต้องขึ้นต้นเรื่องว่า นโมตศุสตอย อันแปลว่า นโมตัสสะ
๓ ครั้ง เหมือนกับจะเป็นเรื่องชาดก หรือเรื่องธัมมะ ทั้ง ๆ ที่เรื่องเหล่านั้นก็เป็นนิยายอ่านเล่น
เพื่อความเพลิดเพลินซ้ำยังลงท้ายอีกว่า “ขอให้ข้าพเจ้าผู้คัดลอกข้อความข้างต้นนี้จง ได้อานิสงส์
ไปถึงสวรรค์นิพพาน” จึงเป็นอันยืนยันได้แน่ชัดที่ได้ยินมาว่า ชาวมอญเขานิยมแต่ง อ่าน หรือ
คัดลอกกันแต่หนังสือธัมมะเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อกุศลผลบุญอันเขาจะได้รับ หากแต่งเป็นเรื่องอ่านเล่น
เพื่อให้อ่านสนุก ๆ เขาถือว่าเป็นเรื่องโกหกพกลมที่ผู้อยู่ในศีลในสัตย์ไม่ควรประพฤติ ข้าพเจ้าจึง
นำเหตุผลนี้ยืนยันกับคอร์ดวซอชินอีกครั้งหนึ่งว่า เรื่องไกรทองเห็นจะเป็นเรื่องของไทย ที่มอญ
ยืมมาเป็นแน่แท้ทีเดียว

ถึงแม้ว่าชาวมอญจะเคร่งครัดในทางศาสนาถึงกับไม่ยอมแต่งนิยายนิทานใด ๆ อันไม่
เนื่องกับพุทธศาสนา เพราะเกรงจะเป็นการผิดศีลข้อมุลาวาท ดังกล่าวแล้วนั้น แต่ข้าพเจ้าก็เชื่อ
เหลือเกินว่า ชาวมอญคงไม่รังเกียจที่จะฟังเรื่องสนุก ๆ ที่มีผู้อื่นแต่งมาให้อ่าน ทำนองเดียวกับ
ที่ชาวพุทธไม่รังเกียจจะกินเนื้อที่ได้มาเพราะผู้อื่นฆ่า เพราะฉะนั้น วรรณคดีของเราซึ่งมีผู้นำมา
เผยแพร่ในเมืองมอญ จึงเป็นที่นิยมและรู้จักกันแพร่หลาย ตอนใดที่ความฟังดี มีคติน่าจดจำ
เขาก็จะจดจำกันได้ เมื่อคนหนึ่งเอ่ยขึ้น อีกคนหนึ่งก็อาจจะต่อได้ทันที อย่างเช่นตอนที่ขุนแผน
แสดงความเคียดแค้นว่า จะชิงเอานางวันทองมาจากขุนช้างให้ได้ถึงที่กล่าวไว้ในขุนช้างขุนแผน
ฉบับของเขาวา “ไม่ว่านางจะอยู่ในปากสิงห์ ปากเสือ หรือจะถูกนาคราชลักพาไปไว้ได้ห้อง
มหาสมุทร ถึงจะต้องข้ามน้ำข้ามทะเล ต้องหักไซ้หักตรวน ก็จะไม่ยอมถอยหลัง เป็นลูกผู้ชาย
จะต้องกลัวอะไร ถ้าไม่ได้นางจะไม่ยอมอยู่อยุธยาอีกต่อไป” นั้น ไม่แต่เพียงคอร์ดวซอชินจะท่องจำ
ได้แต่ผู้เดียว แต่ยังมีคนอื่นอีกหลายต่อหลายคนที่ยังข้อความตอนนี้ได้ เมื่อคอร์ดวซอชินต้องการจะ
สอบเทียบข้อความที่ถูกต้อง ก็มีผู้ยืนยันได้หลายคน ข้าพเจ้ายังมีการวิพากษ์วิจารณ์และวินิจฉัยความ

หมายของข้อความแต่ละตอน ทั้งนี้ด้วยความสนใจทั้งในท้องเรื่องและถ้อยคำที่กวีของเขาได้ร้อยกรองไว้ และคอว์ซอซินยังยืนยันอีกว่า เรื่องขุนช้างขุนแผนที่ชาวบ้านเรียกกันว่าโกนเชียงโกนเพียงนั้น เป็นที่ชื่นชอบของพวกหนุ่มสาว เพราะเขานำไปขับร้องกัน โดยเฉพาะข้อความตอนที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นการร่ำพันถึงความยากจนของขุนแผน จึงต้องเสียนางวันทองไป แต่ก็ด้วยความรัก จึงจะต้องช่วงชิงเอามาให้ได้ และกล่าวกันว่า ถ้าหนุ่มคนใดร่ำพันด้วยข้อความตอนนั้นแล้ว ไม่มีสาวคนไหนจะใจแข็งต่อไปได้ บางรายอาจจะถึงแก่หน้าตาไหลด้วยความเห็นอกเห็นใจ ที่นอกจากจะเห็นใจชายนั้นแล้ว ก็ยังพลอยเห็นใจไปถึงตัวขุนแผนในเรื่องนั้นอีกด้วย ได้ยินอย่างนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็อดปลาบปล้ำยินดีไม่ได้ ที่วรรณคดีของเราได้มีโอกาสดำมน้ำข้ามทะเลมาสร้างชื่อเสียงไว้ถึงที่นี้เป็นเวลาช้านานนับร้อยปีมาแล้ว แม้ว่าเนื้อเรื่องบางตอนจะผิดเพี้ยนจากเค้าเรื่องเดิมไปบ้าง อันเป็นธรรมชาติของการถ่ายทอดหยาบยืม แต่ความสำคัญของท้องเรื่องที่ว่า ขุนช้างเป็นคนมั่งมี ขุนแผนเป็นคนจน และต่างก็รักผู้หญิงคนเดียวกันนั้นยังคงอยู่ และที่สำคัญก็คือ ชื่อของคนทั้งสองและนางวันทอง เป็นที่รู้จักคุ้นเคยติดปากคนส่วนมาก ทั้ง ๆ ที่ไม่มีใครรู้หรือสนใจอยากจะรู้เลยว่า เรื่องนี้มีที่มาจากไหน เห็นจะมีแต่คอว์ซอซินเท่านั้นที่ตื่นต่อนักหนา เมื่อได้ทราบว่ เรื่องนี้ได้มาจากไทย ถึงกับไปเรียกตัวนายชิตเซ่ง ผู้พิมพ์หนังสือโกนเชียงโกนเพียง ขายมาบอกเล่าให้ทราบ และนายชิตเซ่งผู้สนใจในวรรณคดีมอญเป็นอย่างยิ่ง ก็มีความตื่นเต้นไม่แพ้กัน จึงได้บันทึกไว้ท้ายเล่มโดยเรียบร้อย ให้เป็นที่รู้จักที่เดียวว่า หนังสือเล่มที่อ่านอยู่นั้นได้เค้าเรื่องมาจากใคร นอกจากนั้นนายชิตเซ่งก็ยังมีแผนการจะวินิจฉัยคำไทยที่มีอยู่ในนั้น ว่าเป็นคำอะไร แปลอย่างไร เผยแพร่ให้ประชาชนทราบอีกด้วย ข้าพเจ้าไม่มีเวลาพอจะช่วยได้โดยตลอด จึงได้แต่แนะนำให้นายชิตเซ่งพยายามหาทางมาศึกษาค้นคว้าในประเทศไทยเอาเอง บางทียังอาจจะได้เรื่องดี ๆ ไปอีกไม่น้อยด้วย อาจจะเป็นเรื่องของมอญมาตกอยู่ในไทย หรือเรื่องไทยไปตกอยู่ในมอญ ข้าพเจ้าเองก็เสียใจที่มีเวลาอยู่ที่มะละแหม่งน้อยไป ไม่อาจจะค้นคว้าหาตัวเองได้โดยตลอด แต่กระนั้นก็ยังโชคที่บางทีก็ได้รู้มาอย่างบังเอิญเป็นต้นว่า เรื่องมิคูงก็โท ที่นักร้องของมอญนำมาร้องเพลง เป็นที่รู้จักทั่วไป ถ้าคอว์ซอซินไม่บังเอิญหลุดปากเล่าออกมาว่า เป็นเรื่องที่นางเอกถูกสาปให้เป็นลิง และถ้าข้าพเจ้าไม่ติดตามชื่อเรื่องว่าแปลว่าอะไรแล้ว คงไม่มีทางทราบได้ว่าเรื่องนี้คือ เรื่องพิกุลทอง แปลตรงตามศัพท์ของเขา เขาแปลว่าแม่ช้อพิกุลทอง

จึงเป็นอันว่า สัมพันธภาพทางภาษาและวรรณคดีของเรากับมอญได้มีมาอย่างแน่นแฟ้นนานนักหนาแล้ว และแม้จะเป็นการดนตรีและขับร้องก็มีอยู่ไม่น้อยที่มีความสัมพันธ์เกี่ยว

ซ้องกัน เครื่องดนตรีที่เขานิยมกันว่าเป็นเครื่องดนตรีชั้นสูง เพราะเล่นได้ยากนั้น ก็คือจะเข้
 ซึ่งเขาเรียกว่า จ้า อันแปลตรง ๆ ว่าจะเข้ ที่เขาทำเป็นรูปอย่างจะเข้ของเราก็นี่ แต่ที่ทำเป็น
 เหมือนตัวจะเข้จริง ๆ ก็มี จึงน่าสงสัยอยู่ว่า ใครเป็นเจ้าของจะเข้กันแน่ เพราะถ้าไปในเขมร
 ก็ยังจะได้เห็นเขมรเล่นจะเข้เช่นเดียวกับไทยและมอญ หรือว่าจะมีใครเป็นเจ้าของทั้งเดิม และ
 ทั้งมอญ ไทย และเขมร ต่างก็ได้มาจากต้นตอหนึ่ง เหมือนอย่างความคิดที่นายนิพนธ์วิเบศมา
 พรธนาความรักว่า “เมรุขบสมุทรดินลง เลขแต้ม อากาศจักรผจง จารึก พอญ” นั้นก็
 ตรงกับความคิดของพม่า ซึ่งเขาพรรณนาเช่นเดียวกันนี้ในเพลงบทหนึ่งของเขา เพราะฉะนั้นจะ
 ว่าพม่าได้ไปจากไทย หรือไทยได้จากพม่า หรือต่างคนต่างคิดบังเอิญมาตรงกันเข้า หรือต่างฝ่าย
 ต่างได้ความคิดเป็นแบบฉบับมาจากที่เดียวกัน การมาอยู่ในเมืองพม่าเมืองมอญ ได้มาเห็นชีวิต
 ความเป็นอยู่ วัฒนธรรม และประเพณีอันคล้ายคลึงกับของเราเป็นอย่างยิ่งเช่นนี้ ยิ่งยากจะ
 พิจารณาว่าใครเป็นต้นตำรับ และการจะค้นคว้าแสวงหาที่มานั้นเห็นจะไม่ใช่ว่าเรื่องง่าย ๆ เรื่องภาษา
 ก็เช่นเดียวกัน มีคำหลายคำของพม่าและมอญที่คล้ายกับของเราและของไทยใหญ่ เป็นต้นว่า คำ
 ว่า วัง ซึ่งต่างก็เขียนด้วย ว กับ ง ด้วยกัน ของเราก็คงเสียงเป็น วง หรือ วัง ไทยใหญ่ว่า วัง
 มอญออกเป็นเวียงหรือ เวง แต่พม่าออกเป็นวิน และไม่ว่าจะออกเสียงเป็นอะไรก็แปลตรงกัน
 หมดว่าบริเวณหรือสถานที่ที่กั้นเขตล้อมรั้วไว้ ยิ่งมาพิจารณาถึงเรื่องอาหารการกิน ยิ่งมีเรื่องต้อง
 พิจารณามากขึ้น ในระหว่างเข้าพรรษา ชาวบ้านเขาจะต้องทำขนมแจกกันในวันพระ ๑๕ คำ มี
 เพื่อนบ้านนำขนมมาแจกเจ้าของบ้านข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเลยได้มีโอกาสดูชิมขนมแปลก ๆ อีกหลาย
 อย่าง และไม่ว่าจะเป็นขนมตาล ขนมดอกดิน ขนมถั่วฟูโรยมะพร้าวชุบ (ที่มอญเรียก
 กวายปะงัน คือ ขนมถั่วฟู หรือที่ถูกควรเป็นขนมขาม เพราะเขาเอาขามเป็นแบบพิมพ์) ขนม
 เทียนไส้หน้ากะฉิก หรือแม้กระทั่งข้าวเหนียวหน้ากุ้ง (หุงด้วยน้ำมัน) ซึ่งถึงรสชาติจะต่างกัน
 ไปบ้างตามชอบของผู้บริโภคก็ยังเห็นได้ชัดว่าปรุงจากสูตรเดียวกัน แต่ใครจะเป็นเจ้าของสูตรนั้น
 ชี พุดยาก และไม่เพียงแต่วิธีทำคล้ายคลึงกัน บางอย่างยังเรียกชื่อคล้ายกันอย่างไม่น่าเกินกว่าจะ
 บังเอิญมาเรียกชื่ออย่างเดียวกันเลย อย่างเช่นที่มอญเรียกข้าวต้มละ ๆ เหมือนโจ๊กว่า เป็งหะโต้ม
 และเรียกข้าวหลามว่า อะลาม เป็นต้น ข้าพเจ้าจำได้ว่าคนไทยในอิสสัมเคยพูดถึงการเผาข้าว
 หลาม และเขาก็เรียกว่าข้าวหลามอย่างที่เรารู้จัก แม้ในรัฐชาน ชาวไทยใหญ่ก็รู้จักเผาข้าวหลาม
 กินข้าวหลามเช่นเดียวกัน ถ้ากระนั้นการประกอบอาหารแบบข้าวหลาม คงจะได้ต้นเค้ามาจาก
 คนไทย แต่จากทุนช่วยยืนยันได้ว่า ไม่ว่าใครในท้องที่แถบนี้แม้ชาวเยไซก็ยังรู้จักเผาข้าวหลาม

กินข้าวหลาม ถ้าอย่างนั้นจะเป็นไปได้หรือไม่ว่า การเผาข้าวหลามเป็นวิธีของมอญมาก่อน และเราได้ค้ำนี้จากชะลอมของมอญ ต่อมาเมื่อเราเห็นเป็นอาหาร ประกอบด้วยข้าว เราจึงออกเสียงชะ ให้เป็น ข้าว เพื่อให้แปลได้ หรือถ้าไม่ใช่อย่างนี้ก็อาจจะวินิจฉัยไปในทางตรงกันข้าม คือมอญได้วิธีทำข้าวหลามตลอดจนเรียกชื่อข้าวหลามไปจากเรา แล้วท้ายที่สุดเสียง ข้าว กร่อนไปกลายเป็นชะ แต่อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าไม่อาจตัดสินใจลงไปได้ทันที ข้าพเจ้าจะต้องหาหลักฐานยืนยัน และหลักฐานที่สำคัญก็ควรจะหาได้จากภาษาไทยใหญ่ในรัฐชาน ข้าพเจ้าจึงจำต้องสอบถามไปที่โน่นและอีกเพียงไม่กี่วันข้าพเจ้าก็จะได้ความคิควินิจฉัยเรื่องนี้บ้าง เพราะสมาคมวรรณคดีชานผู้ช่วยเหลือให้ความสะดวกในการที่ข้าพเจ้าจะมาศึกษาภาษาไทยใหญ่ ได้แจ้งมาว่า ได้จัดวันชุมนุมสมาชิกไว้รอทำแล้วที่เมืองตองยี เมื่อข้าพเจ้าถึงเมื่อใด ก็จะเชิญให้ข้าพเจ้าเล่าให้สมาชิกฟังว่า ภาษามอญกับไทยใหญ่มีความสัมพันธ์กันอย่างไรบ้าง ข้าพเจ้าจึงต้องตั้งหน้าตั้งตารวบรวมคำภาษามอญที่ใช้ตรงกับคำไทยใหญ่ไว้เล่าให้พวกเขาฟัง จนกระทั่งถึงเวลาที่ต้องจากมะละแหม่งมาสู่ดินแดนของชาวไทยใหญ่ในรัฐชาน

ภาพอุทุนชวย อาจารย์มอญขึ้นอยู่น้ำนักศึกษา
ตอนมาส่งที่สนามบิน มะละแหม่ง

รัฐซาน

การกลับมาตองยีของข้าพเจ้าคราวนี้ เป็นที่ตื่นเต้นทั้งแก่ข้าพเจ้าและบรรดามิตรสหายชาวไทยใหญ่ ไม่ผิดกับการกลับมาเยือนบ้านเดิม ยังไม่ทันที่เรือบินจะเทียบลำสนิทที่สนามบินเฮโย ข้าพเจ้าก็ได้เห็นร่างอันบางระหงของมะหลาววิน ถลาแล่นเข้ามาใกล้ และเมื่อเจ้าหน้าที่นำบันไคมาเทียบ เธอก็เป็นคนแรกที่ต้อนรับข้าพเจ้า ดอกไม้สีขาวช่อเล็ก ๆ ที่เธอสอดใส่มือให้ข้าพเจ้านั้น ส่งกลิ่นหอมชื่นใจ ทำให้อาการอันไม่สู้ดีตอนใกล้เรือบินจะร่อนลง ค่อยทุเลาลงพ้นจากเธอมาก็คือ ขุนปานหล้า ดร. บาญาน และ ดร. เจ้านางเมียวเม ผู้ที่เคยมาเยี่ยมกรุงเทพฯ เมื่อปีที่แล้ว เวลาสองปีคงจะนานพอที่จะทำให้วัยของคนเปลี่ยนแปลงไปมาก ขุนปานหล้า และ ดร. บาญาน มีวีรกรรมแห่งความซามมากขึ้น มะหลาววินและเจ้านางเมียวเม ก็มีท่วงท่าเป็นผู้ใหญ่ สมกับตำแหน่งงาน บรรดาเด็ก ๆ ลูกของท่านผู้รู้จักคุ้นเคย อันได้แก่บุตรธิดาเจ้าชายเมืองนั้น ก็เติบโตสูงใหญ่จนผิดตา จะดูตัวไม่ใบหู หรือจะเป็นทุ่งนาป่าเขา ก็ล้วนแต่มีสีสนับเปลี่ยนไปเพราะต่างถูกกับที่เคยเห็นเมื่อครั้งที่แล้ว จะมีสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลง มีหน้าข้าพเจ้ายิ่งสนิทเหนียวแน่นยิ่งกว่าเดิมอยู่เพียงสิ่งเดียว นั่นก็คือเฮโยไมตรีของชาวไทยใหญ่ โดยเฉพาะผู้ที่ร่วมอยู่ในสมาคมวรรณคดีซานอันมีเจ้าขุนปวงเป็นนายก และ ดร. บาญานเป็นเลขานุการในปีนี้

ผู้ที่มีหน้าที่ดูแลต้อนรับข้าพเจ้าโดยตรง คือขุนปานหล้า ผู้จะต้องรับข้าพเจ้าไว้เป็นแขกของครอบครัวตลอดเวลา ๔ วันที่ข้าพเจ้าจะพักอยู่ในตองยีนี้ ความจริงก็นับเป็นเรื่องลำบากของเจ้าของบ้านมิใช่น้อยทีเดียว ที่จะต้องรับแขกต่างประเทศ ข้าพเจ้าเป็นผู้หญิงไว้ในบ้าน ทั้ง ๆ ที่แม่บ้านต้องทำงานคนเดียวทุกอย่าง ทั้งงานบ้านและงานอาชีพ และข้าพเจ้าก็ไม่มีโอกาสได้ช่วยเหลือกิจธุระเหล่านั้นแต่อย่างใดเลย ทั้งนี้เพราะมีรายการเต็มแน่นตลอดทั้ง ๔ วัน และนอกจากจะไม่ช่วยแบ่งเบาภาระให้แก่แม่บ้านแล้ว ข้าพเจ้ายังมาเพิ่มภาระให้มากขึ้นอีก ที่พลั้งปากพูดถึงเรื่องเสื้อเสวตเตอร์ อันภรรยาขุนปานหล้าเป็นผู้หนึ่งที่มีฝีมือถักด้วยเครื่องได้เรียบร้อยสวยงามไม่แพ้ของต่างประเทศ ทั้งยังทำได้รวดเร็วเสร็จภายใน ๓ วัน ทันเวลาที่ข้าพเจ้าจะเดินทางไปเมืองนายทีเดียว ซึ่งทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกทั้งชื่นชมและขอบคุณเป็นที่สุด เพราะถ้าไม่ได้เสื้อเสวตเตอร์ตัวนี้แล้ว ข้าพเจ้าคงไม่มีโอกาสได้ผ่านพ้นฤดูหนาวอันแสนจะหนาวเย็นของลุ่มน้ำเมาในรัฐซานมาจนถึงบัดนี้ได้

ยิ่งคิดที่เรื่องอาหารนั้นข้าพเจ้าไม่สู้จะได้รับความมากนัก ทั้งนี้เพราะต้องออกไปรับเลี้ยงข้างนอกแทบทุกมื้อ หากไม่เป็นอาหารกลางวันก็มักจะเป็นอาหารว่างตอนเช้าหรือบางทีก็เป็นอาหารค่ำไปเลยทีเดียว จนทำให้ข้าพเจ้าไม่ค่อยมีโอกาสสนทนาวินาสะกับเจ้าของบ้านได้เต็มที่

แต่กระนั้นก็ยังได้ข่าวที่น่าสนใจและยินดีจากภรรยาขุนป่านหล้าว่า ปู่ขุนของเธอพ้นจากการเป็นไท
มาโดยคุณสมบัติ คงเหลือแต่การเป็นโดยกำเนิดเท่านั้น การโดยสารไปในรถยนต์ที่ท่านผู้นี้ขับ
จึงเป็นอันวางใจได้ว่าคงจะปลอดภัยยิ่งกว่าคราวที่แล้วมา

งานต้อนรับที่สมาคมวรรณคดีฯ จัดให้มีขึ้นที่ตองยีนั้น ออกจะมหิพารกว่าครั้ง
ที่แล้ว ทั้งนี้เพราะเขามีเวลาเตรียมตัวนานกว่า ๓ เดือน สมาชิกก็คุ้นหนาแน่น แต่ข้าพเจ้าเสียใจ
เป็นอย่างยิ่งที่ไม่อาจจะสนทนาปราศรัยกับเขาเป็นภาษาไทยใหญ่ได้ ข้าพเจ้าขอร้องทุกท่านที่ต้อง
ใช้ภาษาอังกฤษ แต่ก็มีสมาชิกเป็นจำนวนมากที่พูดได้เพียง ๒ ภาษา คือภาษาไทยใหญ่และ
ภาษาพม่า ข้าพเจ้าเองไม่รู้ภาษาพม่า จึงเป็นอันพูดกันไม่เข้าใจ จนคุยทั้งแปลกและซ้นที่ต่างก็
เรียกภาษาของตนว่าภาษาไทยด้วยกัน แต่เหตุใดจึงพูดกันไม่รู้เรื่อง ข้าพเจ้าจึงขอฝากเขาวารออก
๕-๖ เดือน ให้ข้าพเจ้าได้เรียนให้เต็มที่เสียก่อน กลับมาข้าพเจ้าจะพยายามพูดภาษาไทยใหญ่
ให้คล่องที่สุดที่จะทำได้ทีเดียว

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อข้าพเจ้าเทียบภาษามอญที่ตรงกับไทยใหญ่ให้เขาฟังทีละคำ
เขาก็พอจะเข้าใจ มีอยู่หลายคำที่น่าคิดว่าไทยใหญ่จะได้มาทางภาษาพม่า เช่นคำว่า อูป ภาษนะ
ที่ทำเป็นตะลุ่มมีฝาปิดนั้น พม่าเขียนอย่างเดียวกัน แต่ออกเสียงผิดไปตามวิธีการออกเสียงของ
เขา ส่วนมอญนั้นใช้เกะอูป ซึ่งฟังแล้วไม่สู้จะผิดกับคำผะอบของเขมรเท่าใดนัก คำบางคำ
ชาวไทยใหญ่เองก็ตัดสินใจยากเต็มทีว่าต้นศัพท์มาจากใคร เป็นต้นว่า คำที่มอญเขียนว่า เทน และ
ออกเสียงว่า เตน แปลว่า เตี้ย ที่นั่งที่นอน นั้น พม่าเขียนเป็น ขุดง ออกเสียงเป็น กู้ตั้น และ
ไทยใหญ่เขียนอย่างเดียวกัน ออกเสียงเป็น ตั่ง บางแห่งโดยเฉพาะในวรรณคดีใช้ แทน ก็มี
จึงทำให้รู้สึกคำว่า แทน เตี้ย และ ตั่ง ทั้งสามคำนี้ ออกจะมีอะไรพัวพันกันจนน่าจะเป็น
คำเดียวกันมาก่อน และบรรดาคำที่มีเสียงและความหมายเป็นอย่างเดียวกันทั้งมอญและไทยใหญ่
เช่นคำ ขะโต้ม ขะลาม และ ขะหุมุ ซึ่งแปลว่า น้ำมูก นั้น ชาวสมาคมวรรณคดีฯ านร้องกัน
เอะอะว่าเห็นจะไม่ใช้คำมอญเป็นแน่ เพราะไม่ว่าจะเป็นชาวไทยใหญ่รุ่นไหน วัยไหน เพศใด
ได้รู้จักคำเหล่านี้มานานนักหนาแล้ว ก่อนที่ชาวไทยใหญ่จะรู้จักมอญ และคำใดที่ข้าพเจ้าสงสัยว่า
จะเป็นคำพม่าก็เช่นเดียวกัน ชาวไทยใหญ่จะต้องย้อนถามกลับมาทุกครั้งว่าคำเหล่านี้เป็นภาษา
ไทยใหญ่มาแต่ดั้งเดิมบ้างมิได้หรือ อย่างเช่นคำ ต่าง ที่แปลว่า บรรทุก นั้น พม่าก็เขียน ตง
แต่ออกเสียงเป็น ตั้น ข้าพเจ้าเองก็ต้องถามตัวเองอย่างเดียวกับเขา เมื่อยังไม่มีหลักฐานอะไร
ยืนยัน ก็ยังตอบไม่ได้ เพราะแม้แต่คำ ทูย ในมอญ พม่า ที่แปลว่า ถ่มน้ำลายแสดงความดูถูกนั้น
ข้าพเจ้าก็ยังตอบไม่ได้ว่าเป็นคำที่เราหยิบเขามาหรืออย่างไร เพราะภาษาไทยใหญ่ก็ไม่มีคำนี้ใช้

แต่ว่าการได้สนทนากับชาวไทยใหญ่ บรรดาที่ได้รับการศึกษาชั้นสูง และที่กำลังรับราชการอยู่นั้น ทำให้ข้าพเจ้าต้องรับรู้ว่ คำภาษาพม่าได้เข้ามาปะปนอยู่ในภาษาไทยใหญ่เป็นจำนวนไม่น้อย ไม่แพ้ที่เรามีคำบาลีและสันสกฤตปนอยู่ในภาษาของเรา ทั้งนี้ก็เพราะชาวไทยใหญ่ที่เข้าโรงเรียน ต้องเรียนภาษาพม่าและเรียนวิชาทุกวิชาเป็นภาษาพม่า ส่วนผู้ที่ไม่ได้เข้าโรงเรียนก็ต้องเข้าวัด และระเบียบพิธีของวัดตลอดจนพระธรรมคัมภีร์ต่างๆ เป็นแบบพม่า ใช้ภาษาพม่าทั้งหมด เพราะฉะนั้นจะหลีกเลี่ยงไม่ให้ภาษาพม่าเข้ามาปะปนอย่างไรได้ แต่จะถือเป็นคำพม่าแท้ก็ไม่ถูกนัก ต้องถือเป็นคำพม่าที่กลายเสียงกลายชาติมาเป็นไทยใหญ่ เห็นจะเป็นด้วยชาวไทยใหญ่ออกเสียงตามพม่าไม่ถนัด หรือจะไม่นิยมเสียงอย่างนั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง คำพม่าที่มาปนอยู่ในภาษาไทยใหญ่ จึงมักเป็นคำที่ออกเสียงตามตัวเขียนมากกว่าออกเสียงตามการออกเสียงแบบพม่า เช่น คำว่า ยาสะวิน ที่พม่าหมายถึงประวัติศาสตร์ (จากคำราชวงศ์) นั้น ไทยใหญ่ใช้ ยาสะหวัง ตามตัวเขียนเป็นต้น และที่เปลี่ยนแปลงเสียงให้ออกง่ายก็มี เช่น คำที่แปลว่าขอโทษ ไทยใหญ่ออกเสียงเป็น กั้นต้อ แทนที่จะเป็น กะได้ หรือเสียงอื่นที่คล้ายกัน ตามอย่าง ที่พม่าพูด ข้าพเจ้าเองก็เลยพลอยได้ประโยชน์ที่พูดคำ กั้นต้อ ได้สะดวกปากไปด้วย

เมื่อคำพม่าเข้ามาปะปนอยู่มากมายดังกล่าแล้ว อิทธิพลภาษาพม่าที่จะเข้ามาครอบงำในแง่อื่น ๆ เป็นต้นว่า การออกเสียงและการวางรูปประโยค ตลอดจนถ้อยคำสำนวนต่าง ๆ นั้น จึงเป็นเรื่องหลีกเลี่ยงอีกไม่ได้เช่นกัน และที่สะดุดหูข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง ก็คือ การใช้คำ เอามา (เอาไป เอามา) เขาไม่ใส่กรรมไว้ระหว่างคำ เอา กับ กว่า หรือ เอา กับ มา อย่างของเรา เพราะฉะนั้น จึงออกฟังแปลกไม่ได้ เมื่อได้ยินเด็กพูดว่า เอามาหมากโหล (เอาหมวกจันมา) ข้าพเจ้ายังไม่มีโอกาสได้ศึกษาภาษาพม่าโดยตรงแท้ ตามผู้รู้ก็ยังไม่มีความว่าพม่าพูดทำนองนี้หรืออย่างไร แต่ที่ชวนให้สงสัยว่าชาวไทยใหญ่บางถิ่นจะคุ้นกับภาษาพม่าจนพูดภาษาของตนไม่ชัดก็คือ เสียง ก ที่กลายเป็น จ หรือ ข ค เป็น จ ช ทั้งนี้จำเพาะแต่ที่มากับสระหน้า อี อี เอะ เอ แอะ แอ เอียะ เอีย เท่านั้น คำว่า ไ้ เขาก็คงออกเสียงเป็น ไ้ แต่คำ แจก กลับออกเสียงเป็น แลก ดังนั้นเมื่อเจ้านางนันท์ ผู้เคยมาประชุมที่กรุงเทพ ฯ เมื่อ ๒ ปีมานั้น ไซ้ให้ข้าพเจ้าควานนางกวัก แล้วออกชื่อว่า หวานแแลก ข้าพเจ้าจึงทั้งงทั้งน พยายามคิดแล้ว คิดแล้วว่าควรตรงกับคำไทยว่ากระไร จนต้องไปเทียบกับคำอื่น เช่น ชื่อเจ้าขุนเขียว รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ สหภาพพม่า เมื่อครั้งนั้น ที่เขาเรียกกันว่า เจ้าขุนโฉ จึงพอนึกออก

ชาวไทยใหญ่ไม่มีเสียง สระเอีย ถ้าไม่ออกเสียงเป็น เอ อย่าง เมีย เป็น เม๊ แล้วเสียงก็อาจจะกลายเป็น อี กับ โอ ซึ่งข้าพเจ้าไม่ทราบจะบันทึกลงได้อย่างไร จึงใช้เสียง โอ แทนทั้งคำ เขียว ที่เขาออกเป็น โฉ หรือบางทีก็ฟังคล้าย จีไอ้ คำ โย หรือ ยีไอ้ ในภาษาของเขา จึงฟังไม่หายสำหรับหูคนกรุงเทพ ฯ เพราะฟังในตอนแรกไม่เข้าใจว่ากระไร จนกระทั่งเขาใช้

เข้าคู่กับคำว่า ชี ซึ่งก็คือคำว่า ชี ความหมายจึงเด่นชัดขึ้น และก็นำแปลอีกที่คำนี้ตรงกับคำพม่า ที่เดียว จะว่าต่างคนต่างไม่เคยมีกิริยาอย่างนี้ จึงต้องยืมคำของคนอื่นมาใช้ก็ดูกระไรอยู่ ครั้นจะว่าต่างฝ่ายต่างคิดคำขึ้นมาแล้วบังเอิญมาพ้องกันเข้า ก็ดูช่างเป็นการบังเอิญที่ประหลาดมหัศจรรย์เหลือเกิน จนข้าพเจ้าเองก็จนปัญญาจะตัดสิน แต่ถึงแม้ภาษาพม่ากับภาษาไทยใหญ่จะสัมพันธ์กันใกล้ชิดกันแล้วก็ตาม ก็หาใช่ว่าอิทธิพลนั้นจะครอบงำจนสิ้นชาติศูนย์พันธุ์ไม่ แม้ประวัติศาสตร์จะยืนยันว่า ชาวไทยใหญ่ได้อยู่ได้อ่านาจนพมามากกว่าห้าร้อยปีแล้ว ชาวไทยใหญ่โดยทั่วไปก็มีได้สืบทอดว่าตนเป็น ไต คนละเผ่าพันธุ์กับพม่า และถึงแม้จะแต่งตัวคล้ายคลึงกัน รูปร่างหน้าตาไม่ผิดกันมากนักก็ดี แต่ตามสายตาของคนไทยด้วยกัน ข้าพเจ้ากำหนดได้ถูกในเวลาเพียงไม่กี่วันว่าผู้ใดเป็นไทยใหญ่ ผู้ใดเป็นพม่า หรือผู้ใดมีเชื้อสายพม่าผสมอยู่ในเลือด ทั้งนี้คงไม่ใช่เพราะตาข้าพเจ้าแหลมคมด้วยได้เคยเห็นมามาก แต่ที่จริงเป็นเพราะชาวไทยใหญ่มีลักษณะเด่นที่เป็นของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นกิริยา ท่าทาง นิสัยใจคอ หรือความรู้สึกนึกคิด ซึ่งพูดไปตามจริงแล้ว ดูค่อนข้างมาทางไทย ๆ อย่างเดียวกับเรามากยิ่งกว่าจะเหมือนพม่าผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกันมานานับร้อย ๆ ปี และลักษณะที่สำคัญเด่นควรกล่าวถึงก็คือ การอ่อนน้อมถ่อมตัว และความโอบอ้อมอารี และคงจะด้วยลักษณะเด่นทั้งสองประการนี้เองที่ทำให้ข้าพเจ้าได้มีชีวิตอย่างผาสุกตลอดเวลา ๕-๖ เดือนที่พำนักอยู่ในรัฐชาน และข้าพเจ้าจะลืมเสียมิได้เลยทีเดียวว่าท่านเจ้าของบ้านแต่ละบ้าน ซึ่งนับเป็นพระคุณอย่างล้นเหลือแก่ข้าพเจ้าได้อำนวยความสุขสะทวสวายแก่ข้าพเจ้าอย่างไรบ้าง ทั้งที่ข้าพเจ้าพักอยู่แห่งหนึ่ง ๆ นับเป็นเดือน

เมืองนาย

แห่งแรกที่ข้าพเจ้ากำหนดไว้ในรายการ ก็คือเมืองนาย อันเป็นที่ที่ข้าพเจ้าจะไปเรียนภาษาชานใต้ และเมื่อข้าพเจ้าอ่านในรายงานการประชุมของสมาคมวรรณคดีชาน ที่ ดร. ภาณุเดชานุการส่งให้ดู ก็ได้ทราบตามถ้อยคำที่บันทึกเป็นภาษาไทยใหญ่ว่า เจ้านางเม็งน้ายฮับเอา ส่วนรายการต่อไป คือ เมืองไฮและเจ้ล่านนั้น เจ้านางเม็งไฮและสูงจ่าล่า ฮับเอา ซึ่งก็เป็นผู้รับข้าพเจ้าเอาไว้เป็นแขก ฉะนั้นสำหรับรายการแรก ข้าพเจ้าจึงจำต้องไปเฝ้าเจ้าฟ้าและเจ้านางเมืองนาย เพื่อรับทราบกำหนดการเดินทางและสถานที่อยู่ และด้วยเหตุที่ท่านทั้งสองจำเป็นต้องประทับที่ตองยี เพราะเจ้าฟ้าเมืองนายกำลังดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยของรัฐชานอยู่ในขณะนั้น ผู้ที่จะรับข้าพเจ้าไว้เป็นแขกประจำตลอดเวลา ๗ อาทิตย์ จึงได้แก่แม่แซ่เมืองนาย ชื่อซุนโองซ่อง ผู้รับมอบหมายตามบัญชาของเจ้าฟ้า และข้าพเจ้าก็ได้เห็นด้วยตาตนเองแล้วว่า บารมีของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยนั้น แผ่ปกไป

กว้างขวางเพียงไร การเดินทางไปเมืองนายของข้าพเจ้าคราวนี้จึงถูกเอกริกเกินจำเป็น ผิดกับการเดินทางไปกับคณะมารดาทหารกองพลที่เมื่อคราวที่แล้ว

ที่จริง ข้าพเจ้าก็ออกจะคุ้นกับการเดินทาง โดยเฉพาะการเดินทางในรัฐชาน จนเห็นสิ่งต่าง ๆ เป็นของไม่จำเป็นทั้งสิ้น จนเมื่อสมาคมวรรณคดีชานได้นำสัมภาระมามอบให้ในนามสมาคม ข้าพเจ้าจึงได้ทราบว่าตนเองพลาดไปหนัก ที่ไม่ได้นึกถึงสัมภาระอันจำเป็น คือเครื่องนอน ทั้งชุด อันได้แก่ มุ้ง หมอน ที่นอน และผ้าห่ม จึงได้แต่ขอบคุณสมาคมที่รอบคอบคิดถึง ความลำบากไว้ให้ล่วงหน้า ซึ่งถ้าไม่ได้เครื่องนอนเหล่านี้คิดไปด้วยแล้ว การพักค้างคืนระหว่างเดินทางคงยุ่งมิใช่น้อย เพราะระหว่างนี้ย่างเข้าฤดูหนาวแล้ว และอากาศในรัฐชานจะยิ่งหนาวเย็นกว่าที่อื่น ๆ เพราะบ้านเมืองไทยใหญ่ ถ้าไม่อยู่บนเขาอย่างเมืองตองยีก็จะต้องอยู่ในหุบเขา ความจริงอากาศที่ต้องจิกำลังเย็นสบายจนข้าพเจ้าไม่อยากจะจากไปเลย จะแลไปทางไหน ก็ได้เห็นแต่สวนดอกไม้ที่มีดอกสีสด ดอกใหญ่ ๆ ไม่ผิดกับดอกไม้เทียม ผู้หญิงในรัฐชานก็นิยมตัดดอกไม้เช่นเดียวกับหญิงพม่า ดอกไม้สีสด ๆ หลายประเภท รวมทั้งเอื้องคำสีเหลืองเป็นทองหมอกป้านแซ่ สีแสดม่วง จึงมีโอกาสดูดอกไม้กับเสื้อผ้าสีฉูดฉาดของชาวเมืองหลวง ซึ่งถ้าจะพิศประกอบกับผู้ประทับที่มีผิวขาวเป็นนวลและแก้มแดงใสตามธรรมชาติแล้ว ก็นับได้ว่าเมืองตองยีเป็นเมืองที่น่าอยู่ยิ่งกว่าเมืองใด ๆ ของพม่าที่ข้าพเจ้าได้ผ่านมา และถ้าจะว่าผู้หญิงไทยใหญ่เท่าที่ข้าพเจ้าได้พบเห็นในตองยี อย่างหลีอย่างงามแทบทุกคน ก็คงจะไม่ผิดความจริงเท่าไรนัก

เมืองตองยีในตอนเช้ามีแดด อากาศหนาวเย็นจนทำให้ข้าพเจ้าอยากจะซุกตัวอยู่ในผ้าห่มผืนใหญ่นั้นต่อไปอีก แต่เมื่อมานึกขึ้นได้ว่าวันนั้นเป็นวันกำหนดออกเดินทางไปเมืองนาย และผู้มารับจะมากางเหนือเจ้า ๆ ทั้งนี้ตามที่ข้าพเจ้าได้รับทราบมาจากมหาเทวีเมืองนาย ข้าพเจ้าก็ทำอึดอัดชักช้าอยู่ไม่ได้ เพราะคำว่า กางเหนือเจ้า ๆ นั้นหมายความว่า เวลาเช้าที่เช้า ๆ ซึ่งข้าพเจ้าเชื่อว่าถึงจะสายอย่างไร ก็คงไม่เกิน ๖.๐๐ น. ความรีบร้อนกระวีกระวาดจัดของ ทำให้มีเสียงกังจนเจ้าของบ้านต้องโผล่หน้ามาดู และเมื่อทราบว่าข้าพเจ้าเกรงจะไม่ทันเวลา เพราะรถจะมารับเจ้า ๆ ขุนป่านหลักก็ออกขันไม้ได้ หัวเราะพลางอธิบายอย่างเนิบ ๆ ว่า ถ้าใครที่นี้เขาพูดว่า เจ้า ๆ แล้วละก็ ต้องแปลว่าเช้าที่ยังไม่สาย คือไม่ก่อนอาหารเช้า และหมายถึงอาหารเช้าแบบฝรั่งเท่านั้น เวลาที่พอจะกำหนดได้จึงเป็นเวลาราว ๘.๐๐ น. ถ้าเป็นอาหารเช้าแบบไทยต้องเป็นราว ๑๐ หรือ ๑๑.๐๐ น. พูดแล้วก็ชวนข้าพเจ้าไปรับประทานอาหารเช้า และคนที่นี้เขาคงจะเข้าใจความหมายของคำเจ้า ๆ ตรงกัน ข้าพเจ้าจึงได้นั่งรับประทานอาหารอย่างตามสบาย

ทั้งยังสนทนาปราศรัยกันอยู่อีกช้านาน รถจึงมารับ ผู้ที่ขับรถมารับ มีตำแหน่งเป็น Township Officer ของตองยี ข้าพเจ้าไม่ทราบจะกำหนดเท่ากับตำแหน่งอะไรของไทย เค้าว่าเห็นจะเท่ากับ ปลัดจังหวัดของเรา ท่านผู้นี้ได้รับมอบหมายจากเจ้าฟ้าให้พาข้าพเจ้าไปส่งให้ถึงเมืองนายน และเห็นจะถือว่าไปราชการด้วย จึงมีผู้คนและสัมภาระตลอดจนปืนไปพร้อมด้วย จนเป็นที่อุ่นใจว่า อันตรายจากพวกไค่คินหรือโจรผู้ร้ายคงจะไม่มี ท่านผู้จัดรายการและรับมอบหมายในการพา ข้าพเจ้าไปส่งคงจะคำนึงถึงเรื่องนี้เป็นสำคัญ เพราะฉะนั้นยังไม่ทันจะออกจากตองยี ข้าพเจ้าก็ต้องไปแวะยังสถานีตำรวจ เพื่อรอท่านผู้บังคับการตำรวจของตองยีนารถตำรวจ ๒ คันพร้อมด้วย อาวุธ เดินทางไปด้วย ขบวนเดินทางของข้าพเจ้าจึงคุโอ้อำมิไชน้อยทีเดียว ข้าเมื่อรถมาถึง สถานีไค่คินที่มีสถานีตำรวจ ก็ยังมีตำรวจมาขึ้นเรียงรายกันเป็นระยะ ๆ จนแน่ใจได้ว่า ในเขตนั้น ๆ จะไม่มีอันตรายมาพ้องพานแน่นอน แต่กระนั้นเมื่อถึงโค้งวิบาก ตลอดทาง ๖๐ ไมล์ ก่อนจะถึง ลอยแหลม คนขับรถทุกคนก็ยังไม่วางใจสนิท รถทุกคนจึงแล่นอย่างเร่งรีบจนทำให้ใจที่สบายอยู่ เมื่อครั้งนั้น กลับเป็นตื่นเต้นขึ้นมาใหม่ และสุดท้ายก็คือ ข้าพเจ้ามาถึงลอยแหลมด้วยอาการใจสั่น ขวัญเขวเช่นเดียวกับครั้งที่แล้ว

ลอยแหลมเป็นชุมทางที่จะแยกไปยังที่อื่น ๆ เพราะฉะนั้นจึงเป็นที่ที่เหมาะที่ผู้เดินทาง ด้วยรถยนต์จะมาแวะพักรับประทานอาหารกลางวัน แต่ธรรมเนียมของชาวไทยใหญ่ไม่นิยมไปกินอาหารตามร้านอาหาร ที่หมายสำหรับอาหารกลางวันจึงเป็นตามบ้านใครคนใดคนหนึ่ง และที่ซึ่ง ผู้มีหน้าที่พาข้าพเจ้าไปส่งหมายตาไว้ก่อนแล้ว ก็คือบ้าน D.C. หรือผู้ว่าราชการจังหวัดลอยแหลม ชื่อของท่านเป็นที่รู้จักกันทั่วทั้งรัฐชาน และข้าพเจ้าก็พลอยจดจำได้ง่าย เพราะชื่อ เจ้าฮาก อย่างนี้ ถึงจะอยู่ที่ไหนไปทีไหนก็คงจะลืมไม่ได้ง่าย ๆ ทั้งอัธยาศัยใจคออันกว้างขวางของท่านและชายา ก็ได้ประจักษ์แจ้งในอาหารมื้อกลางวันนั่นเอง

อาหารกลางวันที่ลอยแหลม เห็นจะเป็นอาหารไทยใหญ่แท้ แต่กระนั้นข้าพเจ้าก็ยัง ไม่รู้สึกแปลกรสเท่าใดนัก ด้วยว่าไก่ทอดกับไข่พะโล้รสเปรี้ยวเค็ม และปลาแห้งทอดกรอบนั้น แม้จะปรุงคนละแห่งต่างกันหลายพันไมล์ ก็ยังเห็นได้ว่าปรุงวิธีเดียวกัน จะผัดกันก็แต่รสที่ต่าง คนต่างชอบเท่านั้น ส่วนที่เห็นแปลกกว่าของเรานั้น ได้แก่ผักตำหู้ชากับมะเขือเทศ ตำหู้ชาน เขายี่เสียนละเอียดเข้ากับมะเขือเทศ เห็นที่แรกดูไม่ออกว่าอะไร คำว่า โลพูโล่ ซึ่งแปลตามตัว ว่าถั่วพู คือตำหู้ทอดหรือผัดนั้น ก็หาช่วยให้ข้าพเจ้าเข้าใจดีขึ้นไม่ถ้าไม่ลอง แต่เมื่อลองแล้ว ก็อดอุทานออกมาไม่ได้ว่า หวาน ตามที่คนที่นี้เขาหมายถึง อร่อย

ข้าพเจ้าได้เริ่มบทเรียนไทยใหญ่ที่ลดยแหลมนั้นเลยทีเดียว ทั้งนี้เพราะมีหลายท่านที่พบ
ที่นี่ไม่พูดภาษาอังกฤษ เมื่อท่านพูดภาษาไทยใหญ่กับข้าพเจ้า ก็จำเป็นต้องอยู่ที่ข้าพเจ้าจะต้อง
พยายามทำความเข้าใจ และพูดตอบโต้ด้วย ข้าพเจ้าเข้าใจถ้อยคำของชายา เจ้าฮาก ได้ดีกว่าของ
คนอื่น จนรู้สึกว่ ถ้าชาวไทยใหญ่ทุกคนพูดชัดเจนนและเข้าใจง่ายเช่นนั้น ข้าพเจ้าคงเข้าใจภาษา
ไทยใหญ่ได้ไม่ช้านัก และคำที่น่าสนใจจนจำได้มีอยู่คำหนึ่ง คือคำว่า ผู้ลักผู้โดน อันตรงกับคำ
ขโมยขโจร ของเรา ข้าพเจ้าไม่ทราบว่ โดน นี้จะเป็นคำโจร ของบาลีและคนที่หนีออกเสียง จ เป็น
สช อย่างพม่า หรือจะเป็นคำไทยแท้ ซึ่งฟังคล้ายกับคำในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ที่ว่า
บ่เข้าผู้ลัก บ่มีผู้ซ่อน

ขณะที่ข้าพเจ้ากำลังสนุกกับบทเรียนอยู่นั้น ก็ปรากฏร่างชายหนุ่มหญิงสาวคู่หนึ่งขึ้น
เรือนมา และเมื่อเห็นข้าพเจ้า ก็ตรงเข้ามาแนะนำตัวเองว่คือขุนโองของและนางมย้าเต็ง ผู้ที่
จะรับข้าพเจ้าไว้พักที่บ้านในฐานะแขก ขุนโองของย้าสองสามครั้งว่ที่มาลดยแหลมนั้นก็ด้วยเจตนา
จะมารับข้าพเจ้า ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าอดขอบคุณในความอารีนี้มิได้เลย ขบวนเดินทางจากลดยแหลม
ไปเมืองนายจึงใหญ่โตเอิกเกริกยิ่งกว่าเมื่อตอนมาจากตองยี ทั้งนี้เพราะขุนโองของ นำผู้คนติดตาม
มาด้วยมากมาย ทั้ง ๒-๓ คันรถ ข้าพเจ้าเพิ่งมาทราบเมื่อนั่งมาในรถกับนางมย้าเต็งว่ เธอเพิ่ง
ออกจากโรงพยาบาลที่ลดยแหลมวันนั้นเอง เธอเกรงว่เธอจะยังไม่ปกติพอจะดูแลข้าพเจ้าเป็น
อย่างดีได้ แต่เธอก็ยินดีที่ข้าพเจ้าจะมาพักกับเธอนาน ๆ ได้ยินแล้วข้าพเจ้าออกอิศอ์ใจที่จะต้อง
มาเป็นภาระให้แก่เจ้าของบ้านในยามที่ยังไม่แข็งแรงเป็นปกติเช่นนี้ แต่ก็ยังนับว่ดีที่เธอหายพอ
จะกลับบ้านได้ในวันนี้ มิฉะนั้นแล้วข้าพเจ้าคงจะรู้สึกเบื่อการเดินทางตอนนี้อย่างเหลือเกิน ทั้งนี้
เพราะหนทางไม่สู้จะดี แม้จะเป็นทางตามที่ราบ แต่ก็ป็นทางขรุขระ มีแต่ฝุ่นฟุ้งอยู่ตลอดเวลา
ที่รถผ่าน ทำให้หนทางเพียง ๔๖ ไมล์ดูไกลไม่ผิดกับทางสองสามร้อยไมล์ทีเดียว และข้าพเจ้า
แอบถอนใจด้วยความโล่งอกที่รู้ว่าที่หมายใกล้เข้ามาแล้ว ในเมื่อเจ้าของดินชี้ให้ข้าพเจ้าดูเสาประทุ
เวียนอันเห็นชาวโพลนแต่ไกล คำว่ เวียง ของเขาหมายถึงอาณาเขตของเมือง เท่าที่เห็นขณะที่รถ
อยู่บนเนิน รู้สึกว่ตัวเวียนของเมืองนายออกจะคับแคบขนาดขยายไม่ออกทีเดียว ขุนโองของกล่าว
ว่ความกว้างของเวียงมีประมาณ ๔ ไมล์เท่านั้น เพราะฉะนั้นคนไทยเมืองนายจึงมีความแปลกกว่า
ไทยพวกอื่น ๆ ตรงที่บางคนต้องไปอยู่บนเขา และมีชื่อเรียกว่ ไตหลอย ส่วนพวกที่อยู่ที่ราบก็
หาใช้ที่ราบลาดอย่างอื่นไม่ ด้วยว่เมืองนายมีลักษณะเป็นก้นกะทะ อย่างที่เขาเรียกว่ ห้วย
เพราะฉะนั้นถ้าจะพูดถึงชาวเมืองนาย เขามักจะเอ่ยว่ ไตห้วยไตหลอย (ไทยห้วยไทยคอย)
คู่กันไปเสมอ

คงจะเป็นเพราะคอยอันชะเง้อมองชะง้ำอยู่ประชิดเวียงเกินไประยะหนึ่ง เมืองนายจึงมีคิณฟ้า
อากาศผิดกับเมืองอื่นๆ ในรัฐชาน คือ ร้อนระอุอย่างที่น่าจะอุทานว่าใหม่ อย่างชาวบ้านชาวเมือง
ที่นี่เขาบ่นกัน แต่ที่จริงแล้วใหม่ของเขาหมายถึงร้อนเท่านั้น ถ้าอยากให้หมายไปถึง ใหม่เกรียม
ต้องใช้ว่า แค่ม แต่ว่าจะไหม้หรือจะแค่มสักเพียงใด ข้าพเจ้าก็ไม่รู้สึกเดือดร้อนใจเท่าใดนัก เพราะ
ถึงอย่างไรข้าพเจ้าก็เป็นคนเกิดเมืองร้อน และถ้ามาได้อยู่เมืองร้อนที่มีทิวทัศน์งามตาดูไม่เบื่ออย่าง
เมืองนายแล้ว อยู่นานเท่าใดก็ไม่น่ารังเกียจ และข้าพเจ้าไม่เคยเว้นแม้แต่สักวันเดียว ตลอดเวลา
๗ อาทิตย์ ที่อยู่ที่นี้ ที่จะตื่นแต่ยาม โหเม็งแล้ง* เพื่อชมหัวเมืองที่ค่อยสว่างขึ้นด้วยแสงอาทิตย์ที่
เรืองเรืองขึ้นมาจากหว่างคอยสองลูก เยื้องหัวนอนของข้าพเจ้า แสงเรือง ๆ ของดวงอาทิตย์แรกขึ้น

เด็กเล่นงูกินทางที่โรงเรียน
มัธยม เมืองนาย

ทำให้ฉันไม่บ่นยอเขาเป็นเงาคำเห็นรำไรไม่ผิดไปใหญ่ แต่ว่าข้าพเจ้าจะเถลไถลเพลิดชมจน
กระทั่ง พะป้างเม็งแล้ง* (ฟ้าใสเมืองสว่าง) ก็ไม่ได้ เพราะบ้านที่พักไม่มีห้องน้ำส่วนตัว ผู้เป็น
แขกจึงไม่ควรจะไปพบกับเจ้าของบ้านในที่เหล่านั้นก่อนที่จะต่างฝ่ายต่างแต่งตัวเรียบร้อยแล้ว ข้าพเจ้า
ถือคติว่าอย่างนี้จึงมักจะถูกหักจากแม่ครัว ผู้ที่ตื่นเป็นคนแรกในบ้านว่า ลูกเช่า* อยู่เนืองนิตย์
และมักจะเป็นที่เข้าใจว่าคำนี้หมายถึง ลูกเช่า แต่ก็ยังอดฟังแปลกไม่ได้ ในเมื่อเราเคยพูดกันแต่ว่า

* แปลตามศัพท์ว่า หัวเมืองสว่าง เป็นคำที่เขาใช้เรียกเวลาแสงเงินแสงทองขึ้น

* เวลาสงกรานต์ ๕.๓๐-๖.๐๐ น.

* คนที่เมืองนาย ออกเสียง ช เป็น ซ มีเสียง จ ควบอยู่ข้างเล็กน้อย

ตื่นเช้า แม่ครัวคงจะพูดตามเวลาที่เห็นข้าพเจ้าลุกจากที่นอนมาแล้ว แต่แท้ที่จริงแล้วข้าพเจ้าตื่นก่อนเวลาที่แม่ครัวเห็นตั้งเกือบครึ่งชั่วโมง เรื่องของเวลาทั้งการกำหนดและการเรียกชื่อจึงเป็นเรื่องยุ่งทั้งแปลก ซึ่งข้าพเจ้าต้องมาเรียนรู้ก่อนอย่างอื่น

นึกถึงการมาเรียนภาษาไทยใหญ่ของข้าพเจ้าไม่ว่าใครได้ฟังแล้วก็คงจะแปลก แม้แต่คนที่นี่เองเขาก็พิศวงงงงวยว่าข้าพเจ้าจะมาเรียนเอาไปทำไม ภาษาผิวก้นมากหรืออย่างไร จึงต้องมาเรียนเทียบกัน ขุนโฮงช่องและภรรยาพยายามชักใช้ข้าพเจ้านักหนา ซึ่งข้าพเจ้าเชื่อว่านอกจากจะเพื่อแก้ความสงสัยของตนเองแล้ว ก็คงจะเอาไว้อธิบายให้ผู้อื่นฟังอีกด้วย และเพื่อไม่ให้ใครสงสัยอะไรต่อไปอีก ข้าพเจ้าก็รีบแจ้งความจำนงค์ท่านเจ้าของบ้านว่า ข้าพเจ้าอยากไปเรียนภาษาไทยใหญ่ที่โรงเรียนมัธยม และขอให้หาครูสอนให้เป็นพิเศษด้วยอีกคนหนึ่ง ซึ่งควรจะเป็นผู้ที่รู้วิธีเขียนและอ่านลึกหม่อม อันเป็นตัวหนังสือแบบใหม่ที่สมาคมวรรณคดีชานจัดการแก้ไขขึ้นเมื่อ ๓-๔ ปีที่แล้วมานี้ ฉะนั้นเพื่อไม่ให้เสียเวลา ขุนโฮงช่องจึงพาข้าพเจ้าไปยังโรงเรียนมัธยมประจำเมืองนายในวันรุ่งขึ้นจากที่มาถึงทีเดียว แต่เมื่อได้ทราบจากอาจารย์ใหญ่ว่าขณะนี้ระหว่างสอบกลางปี ต้องอีก ๒ อาทิตย์ล่วงแล้วจึงจะเปิดสอนตามปกติ ข้าพเจ้าก็อดรู้สึกผิดหวังไม่ได้เลยพาลไม่ชอบใจที่เห็นอาจารย์ใหญ่ไม่พูดภาษาไทยใหญ่ ได้แต่พูดภาษาม้าอยู่ตลอดเวลาที่จริงก็หาใช่ว่าข้าพเจ้าจะรังเกียจเคียดจัญท์ภาษาม้า หากแต่ว่าข้าพเจ้าอยากจะได้ฝึกภาษา การได้ยินได้พูดอยู่ตลอดเวลาเท่านั้นจะช่วยให้ข้าพเจ้าเรียนรู้ได้เร็ว และข้าพเจ้าควรจะเรียนรู้ได้มากและเร็วคุ้มกับเวลาที่เสียไป และยิ่งกว่านั้นควรจะคุ้มกับอาหารที่เจ้าของบ้านสรรหามาปวนนินิต ข้าพเจ้าตลอดเวลาที่มาพำนักเพื่อศึกษาเล่าเรียนภาษาไทยใหญ่ โดยไม่ได้คิดมูลค่าและราคาแม้แต่เพียงเบียดเดียว

ดูเหมือนว่าขุนโฮงช่องจะล่วงรู้ว่าข้าพเจ้าคิดปรารถนาอย่างไร จึงตรงไปหาพูดจากับครูสตรีคนหนึ่ง ซึ่งไม่ช้าก็เป็นทีตกลง และเย็นวันนั้นเองข้าพเจ้าก็ได้ครูสอนเป็นผู้หญิง ซึ่งนับว่าเป็นที่สออารมณ์ข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง และไม่แต่เท่านั้น ครูของข้าพเจ้าผู้นี้ (ชื่อคอร่าทานเหม เป็นครูประจำชั้น ป. ๓ ถือศาสนาคริสต์) ยังพูดภาษาอังกฤษได้ การอธิบายจึงเข้าใจง่าย และที่ถูกใจข้าพเจ้ามากยิ่งขึ้นก็คือ คอร่าทานเหม เป็นคนช่างพูดและยินดีให้ข้าพเจ้าซักถามได้ตามต้องการ เพียงไม่กี่วันครูกับศิษย์ก็กลายเป็นเพื่อนสนิทกันไป จึงนับว่าเป็นที่สะดวกสบายพอที่จะถามเรื่องน่ารู้ต่าง ๆ ได้โดยไม่ตะขิดตะขวงใจ และครูผู้สอนก็ไม่อดเอื้อนที่จะบอกให้รู้

ท่านเจ้าของบ้านมีหนังสือนิทานไทยใหญ่ ๑๘ เรื่อง และเห็นว่าแต่ละเรื่องล้วนแต่สนุกน่าอ่าน จึงปรึกษากับผู้สอน ผู้สอนเห็นว่าไม่ยากเกินไปนัก จึงนำมาใช้เป็นหนังสือเรียน และ

เรื่องแรกที่ได้อ่านคือเรื่อง อ้ายต๋องต๋วยอ้ายต๋องม้องผู้ลักโหลงสองก้อ (ขโมยสำคัญสองคน) ซึ่งก็สนุกจริงทีเดียว ข้าพเจ้าจึงมีสภาพไม่ผิดกับผู้อ่านหนังสือออกที่เฝ้าพยายามอ่านแกะเอาทีละคำเพื่อให้เข้าใจรู้เรื่องเอาเองโดยเร็ว และก็นับเป็นเคราะห์ร้ายอีก ที่ตัวหนังสือมอญกับไทยใหญ่เขียนคล้ายคลึงกันทั้งที่อ่านกันไปคนละเสียง ข้าพเจ้าจึงจำต้องทำเป็นลืมภาษามอญโดยสิ้นเชิง เพื่อมิให้ออกเสียงคำไทยเป็นแบบอย่างมอญ และโอกาสเดียวกันนั้นก็พยายามอ่านอย่างท่องจำเพื่อให้จดจำตัวและวิธีอ่านได้รวดเร็วไปพร้อมกัน ที่ลำบากอยู่เรื่องหนึ่งก็คือการออกเสียงสูงต่ำ และเครื่องหมายที่กำกับเสียงสูงต่ำนั้น ข้าพเจ้าต้องขอให้ครูเทียบให้ว่าเป็นเสียงอะไรแล้วข้าพเจ้านำมาเทียบกับคำไทยที่ตรงกัน ในเมื่อเทียบได้แม้ว่าเสียงกรุงเทพฯ ๖ แต่ละเสียงนั้นตรงกับเสียงที่เท่าไรของภาษาไทยใหญ่แล้ว ไม่ช้าก็พอจะกำหนดได้เอง เช่น ถ้ากำหนดได้ว่าเสียงตรีของกรุงเทพฯ ๖ ตรงกับเสียงโทของเขาแล้ว ไม่ว่าคำใดที่เป็นเสียงตรีเขาก็ออกเสียงเป็นโทหมด เช่น ร้าย เป็น ช่าย ร้องเป็นห้อง น่องเป็นน่อง ฉะนั้นถึงหากหนังสือนั้นจะเป็นหนังสือเก่า ไม่มีเครื่องหมายกำกับเสียง ข้าพเจ้าก็ยังพอเดาเสียงสูงต่ำได้ ทั้งนี้ นอกจากคำที่ไม่เคยเห็นและเทียบกับคำกรุงเทพฯ ๖ ไม่ได้เท่านั้น แต่ว่ากว่าจะกำหนดได้อย่างกล่าวแล้วนั้นก็กินเวลามิใช่น้อย เพราะเสียงของแต่ละคนผิดเพี้ยนกันไปบ้าง ข้าพเจ้าบางครั้งข้าพเจ้ายังไม่เข้าใจตัวเองว่าได้ยินอย่างนั้นแน่หรืออย่างไร ต้องสอบถามแล้วเล่าอยู่หลายครั้งกว่าจะบันทึกลงได้ ยิ่งนับว่าเคราะห์ดีที่มีพจนานุกรมภาษาไทยใหญ่เป็นอังกฤษของ ดร. กูชิงอยู่ใกล้มือ พอจะใช้เป็นที่ปรึกษาได้ และข้าพเจ้าต้องขอยกย่อง ดร. กูชิงว่าบันทึกเสียงได้ถูกต้องแม่นยำดีเหลือเกิน ไม่ว่าข้าพเจ้าจะเปิดคำใดมาทดสอบเครื่องหมายเสียงที่ ดร. กูชิงใช้เลข ๑, ๒, ๓ แทนเป็นถูกต้องตรงตามเสียงทุกเสียงไป สอบถามได้ความว่า ดร. กูชิง ทำพจนานุกรมจากเสียงชาวเมืองนายนี้เอง แม้ว่าเวลาจะล่วงเลยมากกว่า ๘๐ ปีแล้ว ก็ยังมีผู้เฒ่าชาวเมืองนายหลายคนรู้เรื่องดี ทั้งนี้รวมทั้งบิดาของคอร์ดานเหม่ ครูของข้าพเจ้าย ด้วย เสียตายแต่ไม่มีผู้ใดรวบรวมและบันทึกภาษาในยุคที่ใกล้เคียงกับปัจจุบันไว้อีก จะได้เทียบเคียงความแตกต่างให้เห็นได้ชัดเจนขึ้น ข้าพเจ้าออกสงสัยว่าเสียงของชาวเมืองนายขณะที่ ดร. กูชิง บันทึกไว้ในพจนานุกรมคงจะผิดเพี้ยนกับเสียงในปัจจุบันนี้ ทั้งนี้เพราะเสียง แอ และ เออ ที่มีปรากฏในพจนานุกรมนั้นฟังไม่ชัดเป็น แอ และ เออ เลย ข้าพเจ้าได้ฟังครั้งไรก็ได้ยินเป็น เอ และ อ้อ ครั้งนั้น เพราะฉะนั้นถึงเขาจะออกเสียงให้ฟังถึง ๕ ครั้ง ๑๐ ครั้ง ข้าพเจ้าก็ยังไม่ว่ารู้สึกว่าเสียง ซ้อ ที่เขาออกว่า ซ้อ กับ เสือ ที่ออกว่า เสือ นั้น ต่างกันอย่างไร หรือคำว่า แม่ และ เมีย ที่เขาว่าเขาออกเสียง แม่ และ เม๊ นั้น ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นว่าเสียง แอ และ เอ นั้นต่างกัน ข้าเมื่อใดไม่ทันฟังเสียงวรรณยุกต์ให้ถนัด ยิ่งกำหนดไม่ถูกเลยว่าผู้พูดตั้งใจจะพูดถึงแม่หรือเมีย

นอกจากนั้นยังมีเสียง ส ช ซึ่งมีสองแบบในภาษาไทยใหญ่ คือแบบหนึ่งออกเสียง ส อย่างของเรา ส่วนอีกแบบหนึ่งซึ่งฟังคล้ายเสียง ส ของเรามากทีเดียว แต่เจ้าของภาษาเขาว่า เวลาออกเสียงต้องไปปลายลิ้นคนที่โคนฟันล่าง และคำที่ออกเสียงนี้ตรงกับคำที่ออกเสียงเป็น จ และ ช ในภาษาของเรา เวลาบันทึกเสียงข้าพเจ้าไม่สามารถจะใช้พยัญชนะอื่นใดของภาษาไทยแทนเสียงได้นอกจาก ส หรือ ช คำว่า โจ จึงเป็น เสอ-อ ไส เป็น เสอ-อ ไซ เป็น เซอ-อ ดังนั้น เป็นต้น กว่าที่จะชินกับเสียงของเขาจนสามารถแยกได้ว่า เสียงอะไรเป็นอะไร ก็เสียเวลาช้านาน และเห็นได้ในเวลาเขียนตามคำบอก ว่าข้าพเจ้ามักผิดเรื่องเสียงนี้แทบทุกครั้ง จนอดรู้สึกไม่ได้ว่า เรื่องฟังนี้ออกจะเป็นเรื่องยากเสียจริง เพราะไม่แต่จะฟังเสียงให้ถูกต้องทั้งเสียงสูงต่ำและเสียงสระ พยัญชนะ จึงจะเข้าใจว่าเขาพูดคำอะไรแล้ว ก็ยังจะต้องจดจำความหมายของศัพท์ให้ได้มากๆ อีกด้วย บางศัพท์ฟังคล้ายคำของเรา ข้าพเจ้าก็กำหนดความหมายว่าคล้ายกันไปก่อน เช่น คำ เซ้หลาย ที่ได้ยินใช้ในเมื่อจะทิ้งสิ่งของแล้วทิ้งไม่ลงว่า เซ้หลายเป็น* ข้าพเจ้าก็คิดว่า เซ้หลาย คงจะเป็นคำอื่นไปไม่ได้นอกจาก เสียตาย ของเรา เมื่อสอบถามดูก็ได้ความหมายแน่นอนว่า คือ เสียตาย

แต่บางศัพท์ก็กำหนดเอาเองไม่ได้ แม้ว่าจะฟังคล้ายกับคำของเราสักเพียงใด ทั้งนี้ เพราะเขาใช้ในความหมายต่างออกไป เช่นคำ สือผ้า นั้น ข้าพเจ้าคิดว่าคงจะเป็นเสื้อผ้าละครมัง แต่เมื่อเห็นกริยาที่เขาทำ สือผ้า แล้วจึงทราบว่าเป็นเสื้อผ้าของตนเอง สือผ้าก็คือ ปูผ้า และ สือสาต ก็คือ ปูเสื้อ คำว่าเสื้อ หรือ เสื้อสาตของเราคงจะเป็นคำที่กลายความหมายจากอาการ ปูเสื้อ เป็น ตัว เสื้อ เองละครมัง ทั้งคำ เสื้อ ที่มีความหมายว่า สิ่งปูลาด ก็มีได้ปรากฏในภาษาไทยถิ่นใด ๆ เลย เขาใช้ สาต ตรงกันแทบทุกถิ่น

คำที่เรียกเครือญาติยังสับสนยิ่งกว่านี้ ทั้ง ๆ ที่คำก็อย่างเดียวกัน แต่ก็กลับกำหนดใช้ไม่เหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงมักจะได้เรื่องชวนขันเป็นประจำทุกวัน อย่างเช่นวันหนึ่ง คอว์ทานเหม ผู้ที่ข้าพเจ้าเรียกตามคนที่เห็นว่า เสียมะ (คำพม่าใช้เรียกครูผู้หญิงและผู้รับราชการอื่น ๆ) เล่าให้ข้าพเจ้าฟังถึงเรื่องยากของสิ่งที่เขาใช้สิ่งทั้งตัวของในเหล้าเก็บไว้นาน ๆ สำหรับกินเป็นยาแข็ง (ยาแรง คือ ยากำลั่ง) และกล่าวว่าตนเองได้เคยลองอยู่ครั้งหนึ่ง เมื่อครั้งปู่โหลงของตนไปยิงลิงมาได้จากในป่า ข้าพเจ้าฟังแล้วอดอุทานออกมาไม่ได้ว่า ปู่โหลงของเสียมะช่างเก่งจริงนะ เพราะเมื่อตอนนั้น อายุก็คงมากโขอยู่แล้วยังเข้าป่าล่าสัตว์ได้ ข้าพเจ้าลองกะอายุของ

* เซ้หลายเป็น คำนี้แปลที่ไปตรงกับคำเขมรว่า ตาย แปลว่า เสียใจและเสียตาย ในภาษาไทยใหญ่ถ้าแปลตามศัพท์ก็คือ เสียเปล่า หลาย ของเขาซึ่งคงจะตรงกับ ตาย ของเรา แปลว่า ธรรมดาที่ได้ แปล่าประโยชน์ก็ได้

บิดาคอว์ทานเหม่คิดว่าเห็นจะไม่ต่ำกว่า ๗๐ ถ้าอย่างนั้นปู่โหลงของเสียมะที่ข้าพเจ้าเข้าใจเอาเองว่า คือ พ่อของพ่อ คงจะร่วม ๘๕-๙๐ เข้าไปแล้ว และข้าพเจ้าคงจะไม่มีโอกาสได้รู้เลยว่า ตัวเอง เข้าใจความหมายของคำว่า ปู่โหลง ผิด ถ้าหากเสียมะคอว์ทานเหม่ไม่หัวเราะออกมาอย่างยังไม่อยู่ อย่างนั้น และข้าพเจ้าเชื่อเหลือเกินว่า ถ้าไม่รู้มาก่อน ก็คงจะไม่แต่ข้าพเจ้าผู้เดียวเท่านั้นที่ เข้าใจผิด เพราะใครจะนึกว่า สามีภรรยาหนุ่ม ๆ สาว ๆ ขนาดเสียมะคอว์ทานเหม่ กับสามี จะต้องกล่าวถึงชื่อกันและกันว่า ปู่โหลง น้าโยโหลง ตามแบบอย่างของไทยใหญ่ ซึ่งแปลตรง ๆ ก็คือตาใหญ่ ยายใหญ่ทั้งนั้น ปู่โหลงที่คอว์ทานเหม่เอ่ยถึง จึงไม่ใช่ปู่ ตามความหมายของเรา แต่เป็นสามีของตนเอง อันมีอายุรุ่นราวคราว ๓๐ กว่า ๆ ทั่วกัน

นับแต่นั้นมา ข้าพเจ้าก็ต้องระมัดระวังไม่กล้าเข้าใจเอาเองก่อนที่จะถามให้แน่ใจ เสียก่อน หาไม่แล้ว ข้าพเจ้าคงจะเข้าใจผิดอีกว่า เด็กสาวรับใช้ หน้าตาดีที่เรียกกันว่านางเนื้อ-อ เอ็น (นางในเรือน) นั้น มีตำแหน่งพิเศษในบ้านออกไปจากสาวใช้ นางม้าย่าตั้งอธิบายให้ ข้าพเจ้าฟังถึงการใช้คำว่า นาง ว่านอกจากจะใช้นำหน้าชื่อผู้หญิงที่ไม่จำกัดอายุ อายุ ๗-๘ ขวบ ก็ใช้คำ นาง นำหน้าชื่อได้แล้ว บางทีก็ใช้เรียกน้องสาวได้ อย่างที่ขุนโงะของใช้เรียกเธอ และ เพื่อให้กำหนดได้ง่ายว่านางคนไหน ใคร ๆ จึงพากันตั้งชื่อเด็กสาวคนนั้นว่า นางเนื้อ-อ เอ็น อย่างเดียวกับที่เธอเรียกขุนโงะของว่า บี้ ถ้าคนฟังจนว่าหมายถึงใครแน่ เธอก็จะย้ายลงไปว่า บี้กับเอ็น (พี่กับบ้าน) ส่วนเด็กผู้ชายนั้น เขาใช้คำ ชาย (ชาย) นำหน้าชื่อ และชายนี้ หมายถึงน้องชายได้เช่นเดียวกัน ส่วนพี่สาวนั้นเขาใช้คำว่า บีนาง ข้าพเจ้ามาถึงเมืองนากลาย มาเป็นคนสูงอายุที่สุด ในบรรดาผู้ที่เกี่ยวข้องด้วย ก็เลยมาได้ชื่อเป็น บีนาง บีนางเม็งกอก คนที่สูงอายุกว่า ก็เรียกว่า เสียมะ อันเป็นคำที่เขาใช้เรียกผู้หญิงที่รับราชการ ไม่ว่าจะรับ ราชการประเภทใด เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าอดสงสัยไม่ได้ว่าจะมีใครรู้บ้างไหมว่า ชื่อจริง ๆ ของ ข้าพเจ้านั้นออกเสียงว่าอย่างไร

นอกจากเรื่องฟังให้เข้าใจตรงตามความหมายอันแท้จริงแล้ว ก็มาถึงเรื่องพูด ซึ่งยาก ไม่แพ้เรื่องฟัง เพราะการเรียนรู้เรื่องเสียง กับ การเลียนเสียงให้เหมือนเขานั้น ไม่ค่อยจะไป ทั่วกันเลย ฉะนั้นถึงข้าพเจ้าจะรู้ว่าเสียง เออ-อ อย่างในคำที่ตรงกับคำที่เราใช้ไม่ม้วน จะมี เสียง อา ผสมกับ อือ ข้าพเจ้าก็ไม่อาจจะออกเสียงให้เหมือนกับเสียงคนที่นี้ได้ ทั้งที่ข้าพเจ้า ยืนยันหนักหนาว่าข้าพเจ้าพยายามออกเป็นเสียงเออ-อ อย่าง เช่นคำ เชอ-อ (ใช่) นั้น เขาก็ยังฟังเป็น ชื่อ บ้าง เชอ บ้าง จนข้าพเจ้าหมดมานะจะหัด ก็เลยต้องปล่อยไปตามถนัด

ถ้าไม่ไปตรงกับคำที่มีความหมายเป็นอย่างอื่นก็พอจะทำให้เขาเข้าใจได้บ้างว่าหมายถึงอะไร เวลาพูดข้าพเจ้าจึงกลัวนักกลัวหนาว่าจะไปออกเสียงผิดเพี้ยนอย่างไรอย่างหนึ่งเข้า จนทำให้ความหมายไขว้เขวไป ถ้าไม่ไขว้เขวไปในทางร้าย ก็พอรอดตัว ข้าพเจ้าจึงต้องขอให้คหบดีท่านหนึ่งและนางมย้าเต็งช่วยบอกให้ข้าพเจ้าทุกครั้งทีพูดผิด เพื่อจะได้ไม่จดจำไปพูดผิดที่อื่นอีก และไม่ว่าภาษาใดย่อมจะมีวิธีใช้ถ้อยคำสำนวน ที่อาจจะเข้าใจไปได้สองแง่สองความ บางทีคิดว่าเขาพูดคำที่มีความหมายตรง ๆ อย่างเช่น คำว่า หมากกอก ถ้าแปลตรง ๆ ก็คือผลไม้ชนิดหนึ่ง (ไม่เหมือนมะกอกอย่างของเราทั้งมะกอกน้ำมะกอกบก) แต่ถ้าเขาจะหมายถึงอย่างอื่นที่ไม่ใช่ผลไม้ หมากกอก ของเขาก็คือ มะเหงกของเรา ซึ่งเล็ก ๆ ของเขาฟังแล้วก็ต้องรีบหัดหัวไว้ก่อนทีเดียว เพราะไม่แน่ใจว่าจะเป็น หมากกอก ชนิดไหน

ผู้หญิงสวมหมวกไท ที่เรียกกูปไต
ในกาด (ตลาด) เมืองนาย

กาดเมืองนาย

ข้าพเจ้าคงมาถึงเมืองนายในวันกาด หรือวันวายกาด คือ หลังวันกาดสักวันหนึ่ง เมื่ออยู่มาได้ ๔-๕ วัน จึงได้ยินคนในบ้านโงะกันถึงวันกาด และเจ้าของบ้านก็บอกว่าจะพาข้าพเจ้าไปเข้ากาดในวันรุ่งขึ้น ข้าพเจ้ามารัฐฐานในครั้งก่อนนั้น ยังไม่เคยได้เข้ากาดในวันกาด คือวันมีตลาดนัดจริง ๆ เลย เพราะฉะนั้นการที่ได้มาเห็นกาดของเมืองนายในวันกาดจึงออกจะน่าตื่นเต้นอยู่ไม่น้อย ทั้งนี้เพราะจะได้มีโอกาสเห็นชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเมืองนายได้ถนัดขึ้นอย่างน้อยก็ารู้ได้เห็นว่าเขากินกันอย่างไร เขาซื้ออะไรไปทำกินกัน ทั้ง ๆ ที่มาได้เข้ากาดเองแล้ว จึงได้รู้ว่า กาดของเขาไม่ใช่ที่ที่เพียงจะไปซื้อ พักยื้อพักเขว มาทำกับข้าวเท่านั้น แต่ยังเป็นพื้นที่

สำคัญอย่างยิ่งของเมือง “ฉะนั้นที่ท่านผู้รู้ของเขากล่าวไว้ว่า ไกล่กล่อมเข้ากาด คืออยากฉลาด ให้ไปตลาด” นั้น จึงนับว่าถูกแท้ทีเดียวเพราะกาดเป็นที่รวมของคนทั้งบ้านทั้งเมือง ทั้งหญิงทั้งชาย ตั้งแต่เด็กเล็กไปจนถึงคนชรา ใครต้องการพบใคร ก็ไปคอยพบได้ที่ในวันกาด เรื่องน่ารู้ กวารู้ และสนุกที่จะรู้ จึงมีอยู่ทั่วบริเวณกาด หนังสือพิมพ์จึงไม่ใช่สิ่งจำเป็นสำหรับชาวบ้านชาวเมือง บ้านที่ส่งหนังสือพิมพ์มาอ่านเป็นประจำเห็นจะมีอยู่บ้านเดียวคือบ้านขุนโองช่อง เพราะต้องรู้ข่าว ความเคลื่อนไหวของราชการอยู่ตลอดเวลา แต่กระนั้นถ้าไม่หมั่นฟังข่าววิทยุ ก็คงจะติดตามข่าว ไม่ทัน เพราะการไปรษณีย์ที่ไหนที่นั่น แม้เมล์จะกำหนดมาทุกวันอังคารและออกทุกวันศุกร์ ก็ยังไม่อาจกำหนดได้ว่า โอกาสที่จะได้รับและส่งจดหมายเพียงอาทิตย์ละครั้งเดียวนั้นจะมีแน่นอนเสมอไป ข่าวจากกาดจึงดูเหมือนจะรู้กันได้แน่และรวดเร็วกว่า เพราะพวกพ่อค้าต้องเดินทางไปมาค้าขายกับต่างเมือง โดยเฉพาะเมืองทองที่อยู่เสมอ ๆ จึงมักจะได้ข่าวน่าสนใจมากำหนด ลูกค้าของตน ทั้งบางที่ยังเล่าได้น่าฟังกว่าข่าวในหนังสือพิมพ์และวิทยุเสียอีก และการได้ซื้อของไปฟลางคุยไปฟลางกูเหมือนจะเป็นเรื่องถูกใจของพวกผู้หญิงด้วย การไปเข้ากาดแต่ละครั้ง จึงต้องใช้เวลาทั้งวันเป็นอย่างน้อย บางคนที่อยู่ไกลหรืออยู่บนคอย ก็ถึงกับมานอนค้าง อ่างแรมอยู่ตั้งแต่วันศุกร์ คือวันก่อนวันกาดวันหนึ่ง ถ้ามีผักมีปลานิด ๆ หน่อย ๆ มาขายด้วย ก็พอไม่เสียเที่ยว แต่ถึงจะมีธุระหรือไม่มีธุระเรื่องซื้อของ ขายของ ทุกคนในเมืองซึ่งรวมทั้งตัวข้าพเจ้าเองในขณะนั้นต่างก็ตื่นตื่นยินดีที่จะได้มา เหล่ (เที่ยว) กาด ถ้าจะถามเหตุผลแล้ว เชื่อว่าแต่ละคนคงจะมีเหตุผลต่าง ๆ กันไป ข้าพเจ้าอยากไป เพราะจะได้ไปดูอะไรต่ออะไรที่ยังไม่เคยเห็น เด็กผู้หญิงในบ้านคงอยากไปเพราะจะซื้อของแต่งตัวเล็ก ๆ น้อย ๆ อย่างที่ข้าพเจ้าเห็นเขาซื้อกับติดผม กำไลไข่มุกเทียม และกระดุมแก้วติดเสื้อสีต่าง ๆ แต้นางม้ายั่งเจ้าของบ้านข้าพเจ้า นอกจากจะซื้อกับข้าวตามหน้าที่ของเธอแล้ว ก็คงจะอยากได้ผ้าตัดเสื้อเพื่อจะได้ตัดตามปู่ (แบบ) เสื้อแม้งกอกตามที่เธอปรารถนากับข้าพเจ้า ส่วนเด็กผู้ชายในบ้านนั้นคงอยากจะได้ลิ้มอาหารแปลกรส ที่จะมีขายต่อในวันกาดวันเดียวเท่านั้น สรุปแล้วทุกคนมีเรื่องอยากไปเที่ยวตลาดกันทั้งนั้น

เช้าวันนั้น ทุกคนจึงตื่นแต่เช้าฉัตรธรรมคาเพื่อจะได้ไปซื้อหาสิ่งที่ตนต้องการให้ได้ก่อนผู้อื่น และเมื่อพิธีการแต่งกายของพวกผู้หญิงแล้ว ข้าพเจ้ารู้สึกว่าจะแต่ละคนก็พิถีพิถันในการแต่งกายเป็นพิเศษ ไม่ว่าจะเป็นพวกผู้หญิงในบ้านขุนโองช่อง หรือผู้หญิงอื่น ๆ บรรดาที่ข้าพเจ้าได้รู้จักมักคุ้นในฐานะญาติของเจ้าของบ้านบ้าง มิตรสหายของท่านบ้าง ต่างก็แต่งตัวสวยงามอย่างแปลกตา นับแต่มวยผมที่เกล้าแปลก ๆ ทัดดอกไม้สีฉูดฉาด สีทาปากที่แดงแก่อ่อนไปตามชอบ

ของแต่ละคน มาจนถึงเสื้อ ชีน กระเป๋า รองเท้า กระตุ้มติดเสื้อ และเครื่องถนิมพิมพาภรณ์ คนมีเงินก็ประดับประดาอย่างเต็มທີ່ที่สุด บางคนมีหัวทองสับที่มวยผม ถ้าไม่มีหัว ก็ใช้ปิ่นทอง มีสร้อยพันอยู่ที่มวยนั้น ต่อไปก็เป็นต่างหู ซึ่งมักจะต้องเข้าชุดกับกระตุ้ม และเครื่องประดับ ส่วนอื่น ๆ มีกำไลและแหวนเป็นต้น เป็นชุดนิล ชุดทับทิม ชุดไข่มุก และชุดทองล้วน ส่วนที่เป็นเพชรนั้น ไม่ค่อยได้เห็นบ่อยนัก ตลาดนัดของชาวไทยใหญ่ จึงมีความสำคัญแก่พวกผู้หญิง ไม่ผิดกับงานสโมสร หรืองานเลี้ยงใหญ่ ๆ การสะสมเสื้อผ้า เครื่องเพชรทอง จึงเพื่อใช้ในการเข้ากาคมากกว่าอย่างอื่น ซึ่งดูออกจะเป็นเรื่องแปลก แต่ว่าถ้าจะพิจารณาว่า ถ้าไม่ให้หญิงทั้งหลายเหล่านั้นแต่งตัวมากาดอย่างหรูหราหน้าแปลกอย่างนี้แล้ว จะให้เธอแต่งตัวไปไหน ในเมื่อเมืองนายไม่มีที่จะไปไหนได้ ไม่มีโรงภาพยนตร์ ไม่มีที่ชุมนุมสังสรรค์ ถ้าจะมีอีกแห่งหนึ่งก็คือ วัดซึ่งก็ไม่ได้ไปกันทุกคนเหมือนอย่างไปกาด ใครครวญดูแล้วข้าพเจ้าก็ออกเห็นด้วย และเมื่ออยู่นานไปแม้ความแปลกนั้นก็ค่อยคลายลง แต่ข้าพเจ้าก็ยังคอยให้วันกาดมาถึงเร็ว ๆ เพื่อจะได้เห็นสีสันอันสดใสให้เป็นที่แปลกตากว่าที่เห็นจำเจอยู่ทุกวัน และคงไม่มีหญิงใดในเมืองนายจะแต่งตัวสวยงามสมัยถูกกาลเทศะ และเข้ากับรูปร่างผิวพรรณของตนได้ดีเท่ากับนางขุนของข้าพเจ้าไปได้ ทั้ง ๆ ที่เธอก็แต่งตัวตามแบบพม่าอย่างคนอื่น ๆ เสื้อที่ใส่ไม่มีโอกาสจะเปลี่ยนแบบให้แปลกไปกว่าเสื้อป้ายติดกระตุ้ม ๕ เม็ด แต่กระนั้นการใช้แขน ๓ ส่วนบ้าง มีคอตั้งสูงบ้าง หรือผ่าหน้าตรงไม่ป้ายบ้าง ก็ยังแสดงการนำสมัยเหนือคนอื่น ๆ นอกไปจากการใช้ผ้าราคาแพงที่ได้มาจากต่างประเทศ อันได้แก่ผ้าที่ได้มาจากประเทศไทยเป็นต้น ซึ่งถึงราคาจะแพงกว่าของในประเทศเป็นอันมาก เธอก็ยินดีซื้อ

ผู้หญิงไทยไม่ว่าในประเทศนอกประเทศ จึงเห็นจะเหมือนกันอยู่ที่ตรงนี้ คือ ตรงที่มีความเพลิดเพลินในการจ่ายเงิน และบังเอิญเงินจำเป็นต้องอยู่ในมือของผู้หญิงของบ้านเสียด้วย ไม่ว่าจะเป็นไทยถิ่นไหน ฉะนั้นถึงจะต้องเห็นเหนื่อยในการซื้อของทั้งผักปลาอาหาร และของใช้ทุกอย่างในครัวเรือนจึงไม่ค่อยมีใครรังเกียจในการจ่าย นางมย้าเต็งก็เช่นกัน เธอเข้มขัน มีความสุขที่จะได้สนทนาปราศรัย ต่อตามราคาเล็กๆ น้อย ๆ กับผู้ชาย และดูเหมือนว่า เธอจะทำไปตามธรรมเนียมที่มีการต่อราคากันเท่านั้น เพียงแต่หญิงคนขายพูดขึ้นว่า *นางขุน เอ็ดหลู กันยากกันผานเสือกนี้ต๊ะ เธอก็ตกลงราคาโดยดี ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าการจ่ายตลาดครั้งหนึ่ง ๆ จะใช้เงินสักเท่าไร แต่ว่าของที่ซื้อนั้นบรรจุเป็นเข่งใหญ่ ๆ ไม่น้อยกว่า ๕-๖ เข่ง เพื่อให้พอปรุงอาหารในเวลา ๕ วัน วันละ ๒ มื้อ สำหรับคนกินทั้งหมดในครัวเรือนที่ไม่ต่ำกว่า ๑๕ คน

* นางขุน อีคหลูกินยากกันผานเสือกนี้ต๊ะ หมายถึง นางขุน สงสารคนยากจนเสียใจหนึ่งเถาะ

ทั้งนี้ไม่นับตัวข้าพเจ้า และแขกอื่นๆ อันอาจจะมีมาเมื่อใดวันใดก็ได้ แม้บ้านจึงต้องนึกเผื่อไว้ในเรื่องนี้ด้วย ได้มาเห็นอย่างนี้ ข้าพเจ้าก็อดเห็นใจคนจ่ายกับข้าวไม่ได้ ถ้าปลั่งพลาดอาหารสกปรกที่ซื้อไว้ในวันกาตขาดมือลง ก็เป็นอันเดือดร้อนแน่ เพราะนอกจากตลาดที่ติด ๕ วันครั้งหนึ่งแล้ว ก็ไม่มีตลาดย่อยอื่นใดที่พอจะไปหาซื้อมาเพิ่มเติมได้อีก ฉะนั้นพวกที่มาเป็นแขกในยามนี้ คือในวันทีใกล้จะถึงวัดกาตสักวันหนึ่งหรือสองวัน อันเป็นวันที่อาหารของบ้านกำลังจะวายลงเช่นนี้แล้ว จึงนับว่ามาทำทุกข์ให้แก่เจ้าของบ้านยิ่งนัก ยิ่งเป็นบ้านใหญ่ๆ ขนาดบ้านเจ้าบ้านผ่านเมืองอย่างบ้านแห่งนี้แล้ว ทุกข์แบบนี้จะมีมาไม่ขาดระยะ และเจ้าของบ้านไม่มีทางจะแก้ไขอย่างไรได้ ในเมื่อคติของไทยมัตถอยู่อย่างแน่นหนาว่าแขกมาถึงเรือนชานต้องต้อนรับ คิดถึงเรื่องนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็คิดอยู่ทุกวันว่า เวลา ๗ อาทิตยที่ข้าพเจ้าพำนักอยู่ คงจะทำทุกข์ทำโทษให้แก่เจ้าของบ้านอย่างอึกโหลทีเดียว

เรื่องอาหารการกินย่อมสำคัญใหญ่ยิ่งกว่าเรื่องอื่นใด การรับแขกจึงมักจะเฟื่องเลี้ยงที่เรื่องอาหารเป็นประการต้น ถึงแม้ข้าพเจ้าจะไม่เคยออกปากเรื่องนี้ว่าอย่างไรเลย เจ้าของบ้านก็อดรู้สึกไม่ได้ ในเมื่อเห็นข้าพเจ้าไม่เติมข้าวหรือไม่ตักอาหารอื่นนอกไปจากที่ตั้งไว้ให้ตรงหน้า ฉะนั้นนางมย้าเต็งจึงถือเป็นหน้าที่ของเธอที่จะต้องปรุงแต่งอาหารแปลกรสมาให้ข้าพเจ้าลองต่อไปอีก ทั้งอาหารไทยใหญ่แท้และไทยใหญ่แปลงจากพม่า ส่วนที่แปลงมาจากกรุงเทพ ฯ ก็มีบ้าง นั่นก็คือแกงเผ็ดใส่กะทิแทนน้ำมัน ที่นี้พอจะหาหาก็ได้ เพราะเมืองนayaroon ปลูกมะพร้าวขึ้นในวังหอ (บริเวณวังเจ้าฟ้า) มีมะพร้าวขึ้นเป็นอันมาก ชุนโองช่องให้คนในบ้านขึ้นมะพร้าวมาสะสมไว้หลายทะลาย พอจะแกงไปได้หลายมือ สิ่งที่จะต้องซื้อในเช้าวันนี้เป็นสิ่งแรก จึงได้แก่ปลาชนิดที่จะนำมาแกงกับกะทิให้อร่อยได้ ปลาเมืองนayaroonจะอืดกืดถึงแม้เราจะมาถึงภาคตั้งแต่พระอาทิตย์ยังไม่ขึ้นสูงก็ยังไม่ได้ ป้าก่อ (ปลาช่อน) และ ป้าลูก (ปลาคู) ตามต้องการ เพราะหัดที่มีปลาไนฝูงใหญ่เหลืออยู่ฝูงหนึ่ง นางมย้าเต็งรีบตกลงราคาทันทีไม่ทันให้ใครแย่งไปก่อนได้ เธอว่าปลาไนถึงจะมีก้างมากก็เนื้อหวาน กินอร่อยดีพอใช้ เสียแต่ว่าคนไม่ค่อยสบายกินไม่ได้ แสดงนัก พอจะไม่เจ็บมากก็ถึงกับเจ็บหนักเลยทีเดียว ข้าพเจ้าพิจารณาปลานี้แล้วคิดว่าน่าจะใช่ปลาคะเพียนของเราเพราะตัวแบนมีเกล็ดใหญ่ขาวเป็นมันเลื่อม ถ้าอย่างนั้นก็ไม่เห็นจะน่าแสดงอะไรนักหนา แต่ว่าเรื่องอย่างนี้แล้วแต่ความเชื่อของเขา เช่นเดียวกับกินกล้วยน้ำว้าแล้วกินไก่อไม่ได้ หรือกินไข่แล้วก็ต้องไม่กินเตงโมอย่างที่เราคนไทยใหญ่ พม่า มอญ เชื่อกัน ข้าพเจ้าเองยังไม่มีโอกาสได้ลอง จึงจำต้องเชื่อตามเขาไปก่อน

คนไทยเมืองนายแทบทุกคนถือศาสนาพุทธ จะมีพวกถือศาสนาคริสต์เหลืออยู่ก็ไม่
กี่คน รวมทั้งสิ้นแล้วไม่เกินยี่สิบคน ทั้งนี้รวมทั้งคหบดีงานเหมืองของข้าพเจ้ากับสามีและครอบครัว
แต่กระนั้นการกวาดเงินไม่กินเนื้อสัตว์กลับเป็นสิ่งที่ไม่มีใครยอมพูดถึงกันเลย ร้านขายหมู ขายเนื้อ
มีคนรุมล้อมกันแน่น ถึงกับต้องจองต้องแย่งกันซื้อทีเดียว ที่เมืองนายและที่อื่น ๆ ในรัฐซาน
ยังได้สิทธิพิเศษให้คนฆ่าและกินเนื้อวัวได้ ทั้งที่ในอย่างกัณฑ์ห้ามฆ่าเด็คนก และไม่มีเนื้อวัวสด
วางขายตามตลาดเลย (เดี๋ยวนี้ดูเหมือนจะอนุญาตให้ฆ่าวัวกันได้แล้ว) ราคาเนื้อสัตว์ออกจะแพง
มากอยู่สักหน่อย แต่คนก็ยังเต็มใจซื้อ คนที่กินหมูกันทั่วทั้งตัวเหมือนเราก็คือ ตั้งแต่หู หัว
ไปจนถึงหัวใจ ปอด ตับ ม้าม กระเพาะและไส้ ตลอดจนขนขาและตีน นางม้าย่างส่งตีนหมูเป็น
ประจำ ที่เขาเรียกตีนหมูนั้นก็มิได้หมายจำเพาะแต่ตีนล้วน ๆ เวลาตัดขาย เขาตัดสูงขึ้นไปอีก
จนถึงบริเวณขาแต่ก็เรียก ตีนหมู เช่นเดียวกัน ส่วนโตหมูนั้นแม้เขาจะมีคำ เตอ-อ ซึ่งเทียบ
เสียงได้ตรงกับคำโต แต่เขาก็หาใช้ในความว่าโตไม่ เขามักใช้คู่กับตับ เป็น ตับเตอ-อ ใช้หมาย
ถึงเครื่องในบางส่วน (ถ้าพูดรวมทุกส่วนใช้ คังเนื้อ-อ) ถ้าจะหมายถึง โต เขาใช้ หมากหลัน
(หมากตัน) แทน ข้าพเจ้ายังไม่มีโอกาสได้ถามใครว่า ถ้าเป็น โตคน แล้ว ใช้คำเดียวกันนี้
หรือไม่ บางทีอาจจะใช้คนละคำก็ได้ อย่างเดียวกับคำ ม้าม ที่เขาออกเสียงว่า ม้าม นั้น ใช้ได้
สำหรับสัตว์เท่านั้น

เมืองนายไม่มีหนองน้ำมากแห่งนัก การเลี้ยงเบ็ดคงทำได้ไม่สะดวก ทั้งตัวเบ็ดและ
ไซเบ็ดจึงหายาก ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเลยในภาค เห็นแต่ไซโก่และโก่ แต่ก็มีไม่สู้มากนัก ทั้งภาค
มีที่ชาวเขานำมาขาย ๔-๕ ตัวเท่านั้น สิ่งที่ยากกว่าโก่เห็นจะได้แก่กนไถยีนว่าเขานิยมกินกัน
เหลือเกิน และดูเหมือนจะกินกันทุกชนิด ยกเว้นแต่นก เกี้ยว (ตัวคล้ายนกเอี้ยง) เพราะชื่อมัน
ไม่เป็นมงคล แปลว่าง่อยเปลี้ย แต่ว่านกที่ตอนขนออกหมดแล้ว ก็ออกจะรู้ได้ยากว่าเป็นนก
อะไร ข้าพเจ้าเองไม่มีทางทราบได้เลย มีหน้าซ้ำเมื่อเห็นแต่เพียงยาว ๆ ยังสำคัญว่าเป็นเขียด
เสียอีก พอหลุดปากถามไปว่าเจดหา* (เขียดหรือ) ก็ได้ผลดีกับคนขาย ลับตาจิ้ง** เอาหลายที่
ไม่ทราบว่าเขาจะโกรธเพราะข้าพเจ้าไปตีค่าสินค้าของเขาต่ำคือเอานกไปเป็นเขียด หรือเขาจะ
หมั่นไส้ว่าข้าพเจ้าเองจะไม่รู้ว่ากบเขียดควรจะมิในฤดูไหน แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าก็ไม่ทราบ
จนแล้วจนรอดว่าทำไมจึงไม่มีคำว่า กบ ในภาษาไทยใหญ่ ไม่ว่ากบพันธุ์ใดเขาไปเรียกเป็นเขียด
กันกบก็เรียก กันเจด (กันเขียด) แต่ถ้าจะให้หมายถึงกบอย่างที่เรารู้จัก บางทีก็ใช้ว่า เจดฮีบ

* เขาออกเสียง ข ที่มากับสระ อี เอะ แอะ เป็น ฉ

** หลับตาจิ้ง แปลตรงตัวคือหลับตาเกลียด หมายถึง อาการก้อนควัก

ส่วนลูกกบกลับมีชื่อเป็นปลา เรียกปลาอีกร แต่ทั้งนี้เชื่อว่าชาวไทยใหญ่จะไม่รู้จักคำว่ากบเสียเลย เขายังมีคำที่ออกเสียงว่า กีบ ใช้อยู่คำหนึ่ง ในคำ กีบกั้นเหลิน ซึ่งหมายถึงจันทร์คราส อธิบายว่าเป็นกบตัวใหญ่ที่คอยชุปกินเดือนในยามนั้น

เรื่องกินของแปลก ๆ เห็นจะต้องยกไว้ให้คนไทยแม่คนไทยใหญ่ก็ไม่เว้น ฉะนั้น นอกจากสัตว์สามัญชนิกที่ใคร ๆ รู้จักกินกันแล้ว ก็ยังมีประเภทวิสามัญ (สำหรับคนไม่เคยกิน) เป็นตัวคักแด่ในกระเปาะไหมบ้าง ตัวจกจั่นอย่างที่เราเรียกว่าแมงไยบ้าง แล้วก็ยังมีตัวต่อ ซึ่งรูปร่างไม่ผิดกับบึ้งหรือหนอน เจ้าของบ้านข้าพเจ้ายืนยันหนักหนาว่า ตัวต่อโค่ (ทอด) นั้นอร่อยหาใดเปรียบมิได้เลย อยากจะรู้ว่าจริงหรือไม่ก็ต้องลอง เธอยังกล่าวต่อไปว่า แต่ที่อร่อยกว่านี้ก็ยังมี เสียขายที่ยังไม่ถึงฤดู แม้งซักไข่น้ำ หรือ น้ำดี ไม่เช่นนั้นเธอเป็นต้องทำให้ข้าพเจ้าลองให้ได้ทีเดียว ชักถามไปมาได้ความว่าสัตว์ทั้งสองประเภทนั้นก็คือจิ้งหรีดนั่นเอง แต่จะเป็นประเภทไหน ข้าพเจ้าไม่ทราบได้ ถึงเขาจะอธิบายลักษณะแล้วก็ยังกำหนดไม่ถูก ทั้งยังอดทำท่าแปลกใจไม่ได้ว่าเป็นจิ้งหรีดจริงหรือ แล้วจิ้งหรีดเป็นสัตว์กินได้หรือ กินอร่อยหรือ บ้านเราเคยมีเรื่องกรีกโครมว่าคนกินจิ้งหรีดเพราะอดอยาก แต่ไม่มีใครเคยพูดถึงเลยว่ารสชาติของจิ้งหรีดทอดนั้นเอร็ดอร่อยปานใด นางมย้าเต็งก็เลยได้ความรู้ใหม่ไปจากข้าพเจ้าว่า การกินจิ้งหรีดได้กลายเป็นข่าวในเมืองบางกอกทั้ง ๆ ที่เป็นเรื่องธรรมดาสามัญสำหรับพวกเธอเสียเหลือเกิน ทั้งนี้เพราะพวกชาวไทยใหญ่กินจิ้งหรีดกันมาชั่วปู่ชั่วย่าด้วยความติดใจในรสอร่อยของมัน หาใช่เพราะไม่มีอะไรจะกินไม่

พ้นจากเรื่องซื้อเนื้อสัตว์แล้ว แม้บ้านทุกคนจะต้องรีบมาหาซื้อมะเขือเทศไว้เป็นอันดับที่สองก่อนที่ของสำคัญนี้จะหมดตลาดลงอีก ข้าพเจ้าเพิ่งได้มาทราบวันนี้เองว่ามะเขือเทศมีความสำคัญแก่ชาวไทยใหญ่อย่างไร นางมย้าเต็งเลือกมะเขือส้มไปพลางอธิบายให้ข้าพเจ้าฟังไปพลางว่าอาหารชาวไทยใหญ่จะปรุงไม่ได้อร่อยเลย ถ้าหากขาดมะเขือส้ม ไม่ว่าจะเป็นแกงชนิดใด ๆ ทั้งแกงส้มและแกงใส่น้ำมัน หรือจะเป็นแกงแห้งอย่างที่เราเรียกตามพม่า ว่า อู๊บ ถ้าไม่ใส่มะเขือเทศแล้วน้ำแกงจะไม่ข้นและจะหมกรส ผิดแบบอาหารไทยใหญ่ไปทันที เพราะฉะนั้นถึงมะเขือเทศจะแพงเพียงใดก็ตาม โดยเฉพาะในฤดูแล้งอันเป็นฤดูที่มะเขือหายาก และมีแต่พันธุ์พื้นเมืองลูกเล็ก ๆ คนก็ยังต้องซื้อมะเขือเทศกันเป็นแข่ง เป็นตะกร้า เป็นร้อย ๆ โกวปลูกมะเขือเทศขายจึงไม่ต้องกลัวอดตายเพราะขายของไม่ขาด* ถั่วเน่าอีกอย่างหนึ่ง นับเป็นอาหารสำคัญของชาวไทยใหญ่ ไม่แพ้กะปิ น้ำปลาของเรา คนที่ไม่ชอบกะปิไม่เคยกินกะปิ ทนกลิ่นและทนกินกะปิไม่ได้ฉันใด คนไม่เคยกินถั่วเน่า ย่อมทนกลิ่นถั่วเน่าไม่ได้ฉันนั้น พุดไปที่จริง ถั่วเน่า

* ขายขาด หมายความว่า ขายดี ขายของได้หมดสิ้น

ก็คือเต้าเจี้ยวชนิดหนึ่ง ซึ่งเอามาทำเป็นแผ่นตากแห้ง ก่อนจะใช้ก็นำมาปิ้งไฟให้หอม แล้วก็ทำให้เข้ากับเครื่องแกง บางทีก็ถูกข้าวกินเปล่า ๆ เขาวัวมันหอม และกลิ่นรสชวนลองเหลือเกิน ข้าพเจ้าลองแล้วก็ไม่ถึงกับจะกินไม่ได้ แต่ถ้าจะถามถึงความชอบไม่ชอบ ก็เห็นจะตอบว่า ชอบกลิ่นถั่วเน่า่น้อยกว่ากลิ่นกะปิ ส่วนรสชาติถั่วเน่า่นั้น ถึงข้าพเจ้าจะไม่รู้สึกแปลกมากนักก็ตาม แต่ถ้าจะให้เลือก ข้าพเจ้าก็คงเลือกเอาข้างกะปಿನ้ำปลามากกว่า แม้คนที่นี้เดี๋ยวนี้ก็ออกจะชอบรส น้ำปลากันมิใช่น้อยทีเดียว

โดยเฉพาะน้ำปลาไทย อันได้แก่น้ำปลาทิพรสที่ได้มาทำชื่อเสียงไว้เมื่อหลายปีมาแล้ว ฉะนั้นไม่ว่าไปบ้านไหน จึงมักจะได้น้ำปลาไทยอยู่ตามโต๊ะอาหาร อย่างกับว่าจะขาดเสียมิได้เลย ที่ในภาคมีชายอยู่ ๒-๓ วันจำเพาะแก่ขวตเล็ก ๆ ขนาดราคาขวตละหนึ่งบาทบ้านเรา แต่ที่นี้เป็นขวตละหนึ่งจัต (ราว ๒-๔ บาท) ส่วนขวตใหญ่นั้นคงจะขนเอามาได้ยาก จึงมีแต่ตามบ้านคนใหญ่คนโต อย่างเช่นบ้านขุนโองทอง ที่มีทุนไว้เป็นทึบ ๆ เขาเล่ากันว่า เมื่อไม่นานมานี้มีรถโกดังบรรทุกน้ำปลามาเต็มรถ ประสบอุบัติเหตุรถตกเขา ผู้พังแต่ละคนไม่ว่าใคร แทนที่จะแสดงความสนใจในมรดกกรรมของคนขับและผู้โดยสาร กลับอุทานออกมาอย่างสุดเสียงคายว่า อะลาลา เซ้หลายน้ำปลาแม็งกอก (โธ่เอ๊ย เสียขายน้ำปลาเมืองบางกอก)

เมื่อซื้อพักย่อย อันได้แก่ เนื้อ หมู ปลา แล้วก็มาถึงพักเขว คนไทยใหญ่คงจะชอบกินผักมากไม่แพ้พม่า และมอญ ผักที่ขายในภาคจึงช่วงมีมากมายหลายชนิด และไปจ่ายกับข้าวก็เรียกว่าไปซื้อผักเขียว ผักเขียวของเขาปลูกได้งาม เก็บมาสด ๆ จึงดูน่าซื้อคืออยู่หอรก และที่มีมากจน เหล้ง (เยอะเยะ) เต็มภาคนั้นเห็นจะได้แก่ผักกาดลึง หรือ ผักกาดปี กับ ผักกาดหมอก ซึ่งคือ กะหล่ำปลี กับ กะหล่ำดอก บางทีก็เรียกเป็นภาษาพม่าว่า ไหม่งหล่ำทุก ไหม่งหล่ำป้าน อันแสดงว่าน่าจะไม่ใช่พืชผักไทยแน่นอน แต่ที่น่าจะเรียกได้ว่าพืชผักประจำชาติไทยนั้นเห็นจะได้แก่ หมากปักหม่น ทั้งนี้เพราะไม่ว่าไทยถิ่นไหนก็ต้องใช้ หมากปักหม่น หรือ ฟักนี้ เป็นอาหารประจำทั้งสิ้น บรรดานักเรียนประจำคงจะยืนยันได้ดี หมากปักหม่นที่นี้เปลือกแข็งจนมีคาง ๆ หั่นไม่เข้า เวลาคนซื้อต้องการซื้อชนิดน้อยไม่เต็มลูก เจ้าของผู้ขายถึงกับต้องเอาขวามาสับให้ แฉกร้านของเขาเปลือกเขียวสด ลูกใหญ่ แต่ก็อ่อน ไม่ค่อยมีเม็ด เขาใช้กินแกงส้มอาหารทุกชนิดเหมือนหมากน้อย (บวบลูกเล็ก) ต้ม ข้าพเจ้าเองก็ได้ฟัง แฉงกับ หมากน้อยนี้ตลอดมา เพราะรสชาติของมันช่วยผ่อนคลายความเค็มในรสอาหารได้เป็นอย่างดี แฉงไทยก็เห็นมีมาก เขาเรียก แฉงล้าย (แฉงลาย) ตามลักษณะของเปลือก ไม่ทันได้ถามว่าเอาไปทำอะไรกิน และก็ไม่มีโอกาสได้เห็นเองด้วย เพราะเจ้าของบ้านไม่ชอบ ไม่เคยซื้อเลย

ที่นางม้าย่าเต็งชอบ และชื่อเป็นประจำคือ ถั่วแขก ที่เรียก โถ่แม้งซี่ (ถั่วแมลงซอน) กับ โถ่ปั้ง (ถั่วพู) นาน ๆ ก็จะเปลี่ยนเป็น โถ่คือคำ (ถั่วเครือคำ) คือ ถั่วลันเตา ผักเหล่านี้ มักใช้รับประทาน สุก คือ ต้ม หรือ ผัดเคี้ยวไปจนสุกเปื่อย อาหารผัดส่วนมากจึงมักเป็น ผักสุก ถ้าไม่ทำอย่างอื่น คือ แกงแห้งทำให้น้ำหายไปเหลือแต่น้ำมัน ก็เป็นแกงจืดหรือแกงหวาน (ถ้าเรียกตามอย่างคำ อินโหล่ ของพม่า) ผักใช้แกงอย่างนี้เขารวมผัดต่าง ๆ ไม่ทราบว่าจะไ้บั้ง ใส่ทองไว้ขาย เรียกว่า พักแฉ้ง (ผักแกง) และที่เขาพิถีพิถันต้มกันให้สุกจริง ๆ นั้นเห็นจะได้แก่พวกเห็ดต่าง ๆ เอ็นโป้ คือ เห็ดโคน หรือที่คล้าย ๆ เห็ดโคนแต่ปลายหัวกลม และที่เขาเรียก เอ็นต้อฮ้อย เขาก็นิยมกัน และเขามีวิธีดูว่าเห็ดนั้นเป็นพิษหรือเปล่า ด้วยการดมที่หันไป ถ้าหากมีกลิ่นเป็นสนิม หมายความว่าเห็ดนั้นกินไม่ได้ เป็นพิษ ที่ดูคล้ายเห็ดหนูหนูเข้าน้ำแล้วก็คือ พักฮ้อ-แอ็ก ซึ่งเป็นสีเขียวปนน้ำตาลคล้ายวุ้น แท้ที่จริงมันก็คือตะไคร่น้ำที่เกาะอยู่ตามก้อนหินนั่นเอง เจ้าของบ้านไม่เคยทำไว้รับประทาน จึงไม่ทราบรสชาติ แต่ที่จริงก็ควรจะแปลกพิสดารเกินกว่าจะเป็นอาหารได้

ส่วนผักที่เขากินดิบ ๆ ก็มี เช่น กะหล่ำปลีที่เขาฆ่าแบบ โก้ คือ ย่ำอย่างใส่น้ำมัน แต่ถ้าย่ำผักดิบเปล่า ๆ ไม่ใส่น้ำมัน เขาเรียก ชะ และที่เขานิยม ชะ กันมากก็คือ หมากเขอะชะ มะเขือที่ใช้ ชะ เป็นหมากเขือเปราะ เขาเรียกหมากเขือชอบ (มะเขือกรอบ) การย่ำของเขา ไม่ว่าจะเป็นย่ำแบบไหนเขาใช้เพียงสองรส คือ เปรี้ยว กับ เค็มเท่านั้น มีหน้าซำคนส่วนมากยังไม่ นิยมอาหารรสเปรี้ยวเสียอีก ถ้าจะให้มืรสเปรี้ยวก็ต้องไม่เปรี้ยวจัด เปรี้ยวขนาดใบกระเจี๊ยบต้ม เท่านั้น ถึงจะมีมะนาวมากมายทั้งอย่างลูกกลมเหมือนของเรา กับลูกยาวอย่างไซ้ เขาก็ไม่ค่อย ชอบกันนัก จนดูน่าแปลก แต่ก็คงจะมีบ้างที่ชอบมะนาว มะนาวจึงยังขายได้ แต่ราคาถูกกว่า บ้านเราเป็นอันมาก การชะ จึงเป็นธรรมดาที่จะต้องต่างรสชาติกัน สมดังภาษิตของเขาว่า เอ็นเต้อ-อ แลเอ็นเหออ ชะหมากเขือยังเป็ง (บ้านไค้และบ้านเหนือ ย่ำมะเขือยังต่างกัน)

ผักที่เห็นในภาค มีหลายชนิดที่เหมือนของเราซ้ำชื่อก็ยังเรียกอย่างเดียวกัน ต่างกันก็ แต่เสียงเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เช่น ผักตบ (ผักตบ) เขาเก็บแต่ดอกตูมมาขาย หวอน (บอน) ส่วนมากเขาและปรุงแต่งรสมาบ้างแล้ว เขาห่อใบตอง มีขำชั้นเล็ก ๆ เสียบติดมาไปด้วยทุกห่อ หัวบุกที่เขาทำมาเรียบร้อยแล้วก็มีขาย ออกชื่อว่า มก ตามสำเนียงของเขา นับเป็นครั้งแรกที่ ข้าพเจ้าได้เห็นบุกที่ยังไม่ได้ปรุงเป็นอาหาร ที่จริงก็มีอีกมากมายหลายอย่างที่ข้าพเจ้าไม่เคยเห็น ไม่เคยรู้จัก บางอย่างได้ยินชื่อ ไม่ทราบว่าจะไ้บั้ง จนเห็นตัวแล้วจึงร้อง อ้อ ได้ อย่าง พักห้า

เรื่องที่ผู้หญิงจะต้องซื้อช่างมีมากเสียจริง ได้พุกย็อพักเขว** ที่จะนำไปทำกับข้าวแล้ว ก็ยังต้องหาซื้อ หมาก พลู ปูน ยา ใบชาและบุหรี สำหรับคนในครอบครัวบ้าง สำหรับรับแขกบ้าง ทั้งนี้เพราะคนที่นี่ อมบู้ หลุดยา และชดน้ำเน้ง*** กันทั้งนั้น วันหนึ่ง เดือนหนึ่ง เห็นจะต้อง เสียเงินค่าเรื่องเหล่านี้ไม่น้อยทีเดียว เพียงแต่เกลือที่ใช้ใส่ใน น้ำเน้ง (น้ำชา) บีหนึ่ง ๆ ก็เห็น จะหลายเล่มเกวียน ทว่าทั้งเมืองนาย คงจะมีแต่ข้าพเจ้าผู้เดียวที่กินน้ำชาไม่ใส่เกลือ เพราะไม่ว่า ใครที่รู้เข้าก็อดประหลาดใจไม่ได้ว่าเหตุใดข้าพเจ้าจึงกินน้ำเน้ง จ้าง ๆ (จืด ๆ) ได้ และในขณะที่ เดียวกัน ข้าพเจ้าก็อดสงสัยไม่หายเลยว่าอาหารของเขาก็กินเกลือเป็นนักหนาแล้ว ควรที่จะได้กิน น้ำเปล่า ๆ ล้างคอให้หายเค็ม เหตุไฉนจึงกลับไปกินน้ำใส่เกลือให้เค็มเข้าไปอีก เรื่องจึงกลายเป็น ลางเนื้อชอบลางยา ใครเคยชินอย่างไร ก็ว่าอย่างนั้นดี ข้าพเจ้าเคยชินแต่น้ำชาจีนที่อบหอม

*** อมปี่ คุตยา ชกน้ำแข็ง คือ กินหมาก สูบบุหรี่ และ กินน้ำชา

ข้าพเจ้าก็ว่าชาจีนอย่างนั้นหอมชวนกิน แต่ผู้ที่เคยกินแต่ เน่งไก่อ (ชาคิบแก้ว) อาจจะว่าเหม็น
ทนไม่ได้ก็เป็นได้ แต่อย่างไรก็ตามข้าพเจ้ามีหน้าที่จะต้องทำตัวให้เคยชินกับสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้
เพราะจะต้องอยู่ในรัฐชานอีกเป็นเวลานานนับเดือน

ดอกไม้บูชาพระเป็นสิ่งสำคัญยิ่งอย่างหนึ่ง ซึ่งแม่บ้านจะละเลยเสียไม่ได้ เพราะการ
ทำเช่นนั้นนอกจากจะแสดงว่าไม่ได้ถือพุทธศาสนาเคร่งแล้ว ก็ยังอาจจะมีผลมาถึงความอยู่ดี
กินหวานและความสุขความเจริญของครอบครัว และของหัวหน้าครอบครัวโดยเฉพาะอีกด้วย
เพราะฉะนั้นร้านดอกไม้จึงมีกันชุกกันแน่น ๆ ดอกที่กำลังมีเต็มตลาด ก็คือดอก กันตะหมา* สีม่วง
สีชมพู และสีขาว หมอกตุ้มไหม หมอกหอมไก่อ ซึ่งก็คือดอกบานไม่รู้โรย กับดอกหงอนไก่
ก็มีบ้าง แต่ไม่ค่อยมีผู้นิยมชื้อกันนัก คงจะเป็นเพราะไม่ค่อยสวย ดอกช่อนกลิ้งก็หาผู้ชื้อยาก
เช่นเดียวกันเขวากกลิ้งจนเกินไป คงจะเป็นเพราะเหตุนี้ดอกไม้ที่เขาชอบจึงมักเป็นดอกไม้สวย
ที่ไม่มีการกลิ้ง อย่างเช่นดอกกล้วยไม้บางชนิด ที่เขาชอบชื้อมาเสียบผมกันนั้นเป็นต้น และบางที
ก็เห็นมีแต่ใบไม่เห็นมีดอก เช่น หมอกสะเป่ ซึ่งก็เห็นจะเป็นใบจำปีนั่นเองเขาถือกันว่าชื้อนี้
มีมงคลจะทำให้ ลอดเพ็ดลอดกำง คือลอดภัยอันตรายได้ จึงต้องชื้อหาไปบูชาที่หน้าพระด้วย
แม้ว่าจะมีแต่ใบไม่มีดอกเลยก็ตาม

เรื่องต่างกันอย่างนี้ อธิบายกันอย่างไรก็คงไม่มีวันจะเข้าใจว่า ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น
เช่น สายบัว ที่มีดอกหุบ ๆ ติดมาด้วย แทนที่เขาจะชื้อเอาไปกิน เขากลับชื้อเอาไปบูชาพระ
และเขาไม่รู้ด้วยซ้ำว่า สายบัวนั้นเป็นของกินได้ ทั้งยังกินอร่อยเสียอีกด้วย เช่นเดียวกับที่เรา
ก็คงไม่ทราบกันว่า เมื่อดอกทานตะวันนั้นควักกินอร่อยไม่ผิดกับเม็ดแตงโม เพราะฉะนั้นในภาค
จึงมีขายแต่ หมอกก่างวัน (ดอกทานตะวัน) แห่ง ที่เขาชื้อไปเพื่อเอาเม็ดไปควักกินเท่านั้น
เขาไม่ได้เอาดอกสด ๆ ไปทำประโยชน์อะไร และยังมีดอกไม้ อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเขาว่าเป็นดอก
เดชพันธุหนึ่ง มีสีขาวและเหลือง ดอกสวย ก้านแข็ง บักแจกันทนได้นาน เขาก็ไม่ชื้อดอก
ประดับบ้านหรือหน้าพระ เขาปล่อยให้ดอกแห้งไป เพื่อจะเก็บเม็ดไว้ทำพันธุ์ และเก็บใบ
ไปกินแทน กลิ่นของใบไม้ชนิดนี้คล้ายใบตังไธ้ แต่ว่ารูปลักษณะใบผิดกัน เขาเรียกว่า พักขี้ไธ้
(ผักขี้วัว) จึงเป็นอันว่าดอกไม้ของเขาใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน ส่วนที่เขาไม่ใช้เป็นอาหารหรือ
ใช้บูชาพระ แม้จะมีกลิ่นหอมก็มักจะไม่ค่อยเห็นขายตามตลาด เช่น ดอกกุหลาบ ดอกมณฑา

* กันตะหมา ข้าพเจ้าเพิ่งได้ทราบว่า ชื้อ กันตะหมานี้ เป็นชื่อฝรั่งที่ออกเสียงตามแบบพม่า ที่จริงคือ *Chrysanthemum*
(ดอกเบญจมาศ) แต่ว่าดอกกันตะหมากลับบางกว่าและสั้นกว่า คือ ดอกแอสเตอร์อย่างที่มีปลูกในบ้านเราปัจจุบันนี้
นั่นเอง

เป็นต้น ดอกกุหลาบ เขาเรียกตามพม่าว่า หมอกนินซี แต่ดอกมณฑานนั้นเรียกหมอกอู้วก มอญเรียก ยะฮุก ซึ่งฟังคล้ายดอกยี่หุบของเรา ทางมอญเขาถือว่า เป็นดอกไม้ไม่ดีไม่ควรให้กัน แต่ที่รัฐชานคนไทยใหญ่คงไม่ถือกัน จึงมีคนนำมาให้ข้าพเจ้าอยู่บ่อยๆ

ร้านดอกไม้โดยมากมาอยู่ใกล้ๆ กับร้านขายผ้า เพราะฉะนั้นเมื่อเสร็จธุระเรื่องดอกไม้แล้ว จึงไม่มีผู้หญิงคนไหนที่จะไม่แวะดูผ้า นางมย้าเต็งก็เช่นเดียวกัน เธอหมายมั่นปั้นมือไว้หลายวันแล้วว่า จะต้องมาดูผ้าในภาคเอาไปตัดเสื้อแบบบางกอกให้ได้ และข้าพเจ้าก็เลยได้มีโอกาสรู้คำที่เรียกชื่อสีต่างๆ ไปพร้อมกันด้วย คำว่า สี ที่เป็นคำนามไม่มีใช้ในภาษาไทยใหญ่ ต้องยืมคำ อะหย่อง* มาจากพม่า บางคนก็ออกเสียงตามตัวเขียนเป็น อะหรง อะหย่องช่อง คือ สีชมพู เป็นสีที่นางมย้าเต็งต้องการเป็นอันดับแรก ถ้าหาไม่ได้ อะหย่องต่อม (สีฟ้า) ก็ได้ สีเหล่านี้หาได้ไม่ยากนัก จะหาลำบากก็ตรงเนื้อผ้าและลวดลาย ผ้าทอในประเทศมีแต่ที่เป็นตาๆ ชนิดที่เขาใช้ทำโสร่ง ผ้าที่ไม่มีตาและลวดลายอย่างที่เขาเรียกตามภาษาพม่าว่า “ปะหล่า”** นั้น เห็นจะมีแต่ผ้าพื้นเมืองไทยใหญ่ ชนิดที่เรียก มั่นข่อน คือผ้าสีน้ำตาล (ข่อน แปลว่า สีน้ำตาล) หรือ ผ้าที่ย้อมหอมหรือหน (ย้อมคราม) เท่านั้น ผ้าสองชนิดนี้เป็นผ้าที่ผู้ชายไทยใหญ่ใช้ตัดกางเกงขากว้างแบบกางเกงจีน อย่างที่เขาเรียก โก้นโห่งโย่ง บางทีก็ใช้ทำเสื้อด้วย ข้าพเจ้าอยากจะเห็นเหลือเกินว่า ผ้าสีน้ำตาลอ่อนที่เขานำมาทอมั่นข่อนชนิดนี้ มีปูยเป็นสีน้ำตาลอ่อนๆ อย่างนั้นจริง ๆ หรืออย่างไร ข้าพเจ้าก็ได้แต่เพียงบอกใครต่อใครว่า ถ้าใครผ่านไปไหน ได้เห็นผ้าสีนี้ที่ไหนแล้ว ขอให้ช่วยนำมาฝากข้าพเจ้าด้วย แต่เชื่อว่าคงไม่ได้ง่ายๆ นะ เพราะได้ยินว่ามีแต่เพียงแห่งสองแห่งเท่านั้นที่ปลูกฝ้ายชนิดนี้ได้ เท่าที่ขายกันในตลาดจึงมีแต่ชนิดเทียม คือเป็นสีน้ำตาลอ่อนเพราะย้อมสีแทบทั้งสิ้น

อันที่จริงเมืองนายมิใช่เมืองใหญ่โตอะไร ผู้คนพลเมืองก็มีไม่มากนัก คนที่มาเข้าภาคเห็นได้ว่าไม่หนาแน่นขนาดที่เรียกว่า กั้นกั้น (เขาว่าเป็นเพราะรบกันตายบ้าง เป็นโรกระบาดตายบ้าง) แต่สำหรับผู้หญิงเมืองนายจ่ายเงินเก่งไม่อัน โดยเฉพาะเรื่องเสื้อผ้าเครื่องประดับ และเห็นจะอย่างนี้เอง เขาจึงมีภานิดว่า ก้อจ้ายตักเมี่ยงน้ายจ่องแจ๊ ถงเบ๊งเฮ็ดหมากโห คือผู้ชายตกถึงเมืองนาย ไม่รู้สีอะไรเป็นได้เอาถุงเงินมาต่างหมวก หมายถึงหมกกระเป๋าสั้นเนื้อประกาศตัวกันทีเดียว ด้วยเหตุที่ผู้หญิงชอบเสื้อผ้าของสวยงามดังกล่าวแล้วนี้ พวกพ่อค้าจึงพยายาม

* อะหย่อง = สี เป็นคำพม่า ขณะนี้สมาคมวรรณคดีชานที่พยายามจะล้มเลิกคำพม่าที่มีใช้ในภาษาไทยใหญ่ กำลังนำคำ สี มาใช้และแพร่ให้รู้กันทั่วไป

** ปะหล่า นำแปลกที่คำพม่าคำนี้ฟังเสียงคล้ายคำ เปล่า ที่เราออกเสียงเล่นๆ ว่า เป-ล่า กระดาษที่ยังไม่ได้เขียนเลย อย่างที่เราเรียกกระดาษเปล่า เขาก็ใช้คำ ปะหล่า ประกอบได้ ผ้าปะหล่า ก็คือ ผ้าเขียนไม่มีคอกมิลาย

สรรหาสินค้ามาขาย มีให้เลือกมากสี่มวชนิต และที่นิยมขึ้นหน้าขึ้นตานอกจากในลอนแล้วก็เห็นจะได้แก่ชิ้นใหม่ที่ทำจากหนอง คือ ทะเลสาบเอนเล เป็นที่รู้กันว่าเขาพยายามทอเลียนแบบชิ้นไทยที่เขาเรียกว่า ซิมเม (เชียงใหม่) ลายตามขวางเป็น ฮัด ๆ อย่างที่เรียกกันที่นี้ก็ได้เปลี่ยนไปตามสมัยนิยม คือตั้งแต่ลายอยู่แค่หัวชิ้น ปล่อยชายชิ้นให้เลี่ยน ๆ ไว้มาจนถึงลายอยู่กลางตัวเหลือเนื้อที่หัวท้ายไว้ และปัจจุบันกำลังนิยมลายเป็นเชิงอย่างของเรา บางสีบางลายก็น่าดูดีเหมือนกัน จนข้าพเจ้าเองก็อยากจะซื้อจึงชักใช้ไต่ถามราคาคณขาย แต่เมื่อพูดไต่ถามราคาไป ข้าพเจ้าก็อดพูดคำว่า “ใหม่” ออกมาบ่อย ๆ ไม่ได้ เพราะใจนึกถึงแต่ว่าชิ้นชนิดนี้ทอด้วยไหม และไม่ว่าจะพูดออกมาคราวใด นางมย้าเต็งเป็นมีท่าทึง ๆ ออกมาคราวนั้น ในที่สุดเธอก็ถอนทนไม่ได้จึงถามขึ้นบ้างว่าจะซื้อชิ้นชนิดไหนกันแน่ ชิ้น “ใหม่” ไม่ได้เอามาเลยหรือ จึงพูดแต่ว่าจะซื้อชิ้นใหม่ ที่นี้จึงถึงคราวที่ข้าพเจ้าจะงบบ้างที่ถูกถามเช่นนั้น เพราะนางมย้าเต็งก็เห็นเสื้อผ้าของข้าพเจ้าหมดแล้วว่า ชิ้นของข้าพเจ้ามีแต่ใหม่ทั้งนั้น เหตุใดจึงจะมาถามว่าไม่ได้เอาชิ้นใหม่มาหรือ แต่ทันใดนั้นเอง ข้าพเจ้าก็นึกออกว่า คำว่า “ใหม่” นั้น เขาหมายตรงกันข้ามกับของเรา ในเมื่อเจ้าของบ้านข้าพเจ้าหลุดปากคำ “ชิ้นล่าย” ออกมา ล่าย (คือ ค่าย) ของเขา คือไหมของเรา และค่ายของเรา คือไหมของเขา ค่ายเย็บผ้าก็เรียกไหม ถ้าใครซื้อไหมคำ ก็แปลเพียงค่ายทอง ไม่ใช่ไหมทองอย่างที่ควรจะเป็นตามความหมายของเรา เรื่องค่าย ๆ ใหม่ ๆ ที่ไม่น่าจะยุ่งก็มาทำให้ยุ่งไปด้วย วันหนึ่ง ๆ ข้าพเจ้าจึงมีเรื่องยุ่ง ๆ ที่จะต้องรู้และต้องทำความเข้าใจอยู่หลายต่อหลายเรื่องด้วยกัน

กว่าจะเรื่องซื้อของจะหมดลง ก็พอดีตะวันขึ้นสูง สัก ๙ โมงเช้าเห็นจะได้ บรรดาผู้มาจ่ายตลาดที่ต้องเหน็ดเหนื่อยนั่งคิดนึกว่าจะซื้ออะไรไปทำอะไรกิน กับทั้งต้องต่อถามราคากันทุกสิ่งทุกอย่าง จึงไม่อาจจะกลับบ้านโดยไม่แวะหาอะไรรองท้องเสียก่อน ก่อนที่กับข้าวมือ ๑๑ โมงจะเสร็จ เจ้าของบ้านข้าพเจ้าชอบข้าวซอยไตนกหนา พยายามชักชวนให้ข้าพเจ้าลองเรื่องก็กลายเป็นนางชอกลางยาอีก ข้าพเจ้าไม่ค่อยสนทนากันเรื่องอะไรต้องมีน้ำแกงจืดหรือน้ำซุปแบบฮินไฉ่ของพม่าชดสลับกันไปด้วย ข้าพเจ้ากลับคิดเห็นไปว่า ถ้าจะใส่เส้นหมี่ (คล้ายเส้นมีข้าว) เหลือง ๆ ลงไปในน้ำฮินไฉ่เสียเลยดูจะเข้าที่กว่า กินแห้งชามน้ำชามอย่างนั้น แต่อย่างไรก็ตาม น้ำฮินไฉ่ของเขาก็น่ารสชาติดี ซึ่งข้าพเจ้ามาทราบภายหลังว่าเป็นเพราะผงชูรสช่วยนั่นเอง เป็นอันว่าผงชูรสโดยเฉพาะฮินไฉ่ในมะโตะก็ได้อาจมีความสำคัญแก่แม่ครัวไทยใหญ่ไม่แพ้หน้าปลาพิรสจากเมืองไทย น่าแปลกก็คือไม่ว่าพม่าหรือไทยใหญ่ต่างสนใจและได้รู้จักเรื่อง

ปรุรสนชนิดนี้ในนามของ “น้ำปลา” โดยทั่วกัน แต่ที่ป้ายติดขวดน้ำปลาลกลับมีแต่คำว่า “ซอส” หากน้ำปลาไม่ได้เลยแม้แต่คำเดียว

สิ่งที่ถูกใจข้าพเจ้ายิ่งกว่า ข้าวซอย เห็นจะได้แก่ โถ่ฟูโก่ หรือเต้าหู้ทอด (โถ่ฟู คือ ถั่วฟู) เต้าหู้ที่ใส่ทอด เขาทำมาจากน้ำถั่วเหลืองที่เคี่ยวจนงวดแล้วใส่กะบะตัดเป็นแผ่น ๆ ถ้าไม่ชอบทอดจะกินอย่างนั้นราดน้ำซีอิ้ว น้ำส้ม ก็อร่อยพอใช้เหมือนกัน น้ำจิ้มเต้าหู้ทอด เขาใช้หัวถั่ว (ผลิตผลจากถั่วอีกแบบหนึ่ง) ผสมกับถั่วลิสงตำ พริก และอื่นๆ เครื่องที่จะรวมกันเป็นน้ำจิ้มนี้ เขาเรียกตามภาษาพม่าว่า กะริหย่า เห็นจะเป็นคำเดียวกับ กระยา ของเขมร และกรอยยา ของมอญ ถ้าแปลตรง ๆ คงจะตรงกับคำว่า เครื่อง หรือส่วนประกอบของเครื่อง อย่างเครื่องที่มาประกอบกันเป็นก็เป็นหูกก็เรียกกะริหย่า เช่นเดียวกัน

เนื้อส้มหนังป๊อง เป็นอาหารที่กินอร่อยอีกอย่างหนึ่ง ถ้าหากชอบ ที่เขาทำมาขายในภาค เห็นจะเป็นเนื้อส้มสด เห็นคนขายนวดข้าวกับเนื้อที่ผสมมาแล้ว ให้เข้ากับน้ำมัน แล้วแผ่บาง ๆ ลงบนตะแกรง เมื่อมีกลิ่นซ้อ จึงจะตัดเป็นชิ้น ๆ ใส่ใบตองให้ ราวด้วยน้ำมัน ประดับด้วยพริกและต้นหอมไว้ให้สำหรับกินแกล้ม ถ้าจะให้อร่อยยิ่งขึ้นก็ต้องแกล้มด้วยหนังป๊อง ซึ่งคือหนังวัวตากแห้งแล้วนำมาทอดจนพองกรอบ คนเมืองน่ายคงจะสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพม่ามาก อาหารการกินจึงมีลักษณะไปทางพม่าตรงที่ใส่น้ำมันมากจนอยากจอร์จว่า “เป้ม” (เลียนคอเพราะอาหารมัน) เสียทุกครั้งไป ดีแต่ว่าเขาชอบกินน้ำชากันคงกล้าวแล้ว ทั้งขนมของเขาก็ไม่สู้จะหวานนัก จึงพอแก้กันได้บ้าง

ขนมของเขาถ้าหากทำด้วยแป้งแล้วเรียก ข้าวมัน ทั้งหมด มัน หรือ มุ่น นี้ เสียงพอจะไปกันได้กับคำว่าปุ่น ทั้งใช้ในลักษณะเดียวกันทีเดียว และน่าแปลกที่คำ โม่่ง ของพม่าที่แปลว่าขนม ก็เขียนอย่างเดียวกันกับคำ มุ่น ไม่ทราบพม่ายืมคำไทยใหญ่ไปหรืออย่างไร ข้าวซอย และ ปอย ที่แปลว่างานมหรสพ พม่าออกเสียงว่า ปวย คำแรกคงจะเป็นคำไทยแน่ ๆ แต่คำหลังยังสงสัย และคำ โม่่งฮินค่าน้ำยาพม่าที่ทำด้วยปลาตุกกับหยวกกล้วยราดลงบนขนมจีนนั้น ก็น่าคิดว่า ถ้าพม่าไม่ได้ชื่อนี้ไปจากไทยก็คงจะได้ไปจากมอญ เพราะคำ โม่่งฮินคำ แปลตามตัวว่า ขนมแกงขม ส่วนคำที่มอญเรียกขนมจีนว่า ชะนอม หรือ ทะนอม นั้น ก็น่าสงสัยว่าเป็นคำมอญแท้หรือมอญได้มาจากไทย ทั้งนี้เพราะเส้นแป้ง จำเพาะเส้นขนมจีนเท่านั้นจึงจะเรียกชะนอมหรือทะนอม เส้นบะหมี่ ก็เรียกทะนอมกรีก คือ เส้นขนมจีนแบบจีน ข้างฝ่ายไทยก็สงสัยไปว่า คำขนมจีน นี้จะไม่ใช่คำไทย แต่ไปได้มาจากมอญ ทำให้ของที่ไม่ได้กินเป็นขนม

จึงมีชื่อว่า ขนมห อยู่ข้างหน้า เรื่องจึงออกจะสับสนและมีคมนอบิบายให้แน่ลงไปไม่ได้ แต่ที่พอจะอธิบายให้แน่ ๆ เห็นจะได้แก่ ข้าวมันลอคชอง หรือที่พม่าเรียก โม่งเล่เตาง (เขียนเป็นลกเตาง) มอญออกเสียงเป็น ล็อกชอง ขนมหชนิดนี้คงเป็นอื่นไปไม่ได้ นอกจากลอคชองของเรา ข้าพเจ้าสอบถามทุกทั้งสามภาษานั้นแล้ว เขาไม่เข้าใจความหมายของคำ ลอคชอง นั้นเลย

แต่อาหารนั้นจะมีชื่อเป็นไทยหรือเทศก็แล้วแต่ แต่ผู้ทำและผู้ขายต่างเป็นไทยทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นข้าวซอยไท ข้าวซอยแซ่ (ข้าวซอยจีน คือ บะหมี่) หรือไก่ฟูโก้ ไก่ฟูธรรมดา (เต้าหู้) ก็หาได้มีคนจีนเป็นผู้ขายอย่างในบ้านเราไม่ ได้ยินว่าผู้ที่ทำเต้าหู้ชาวเต้าหู้เหลียงขายเป็นอาชีพทั่วทั้งเมืองน่ายมีถึง ๓๐ กว่าเจ้า แม้แต่ผักชนิดต่าง ๆ อันได้แก่กะหล่ำปลี กะหล่ำดอก หัวไชเท้า ที่เรียก พักปัก ผักชี ใบหอม หัวหอม หัวกะเทียมและรากกะเทียมที่เรียก จู ผู้ปลูกและผู้ขายก็คือคนไทยใหญ่พวกที่เรียกไตหลอย ก็อยู่บนเขา แปลกกว่าพวกอื่น ๆ เข้าภาคเมืองน่ายจึงไม่ใคร่เห็นคนขายเป็นคนต่างถิ่น มีแต่ร้านขายผ้าและของเบ็ดเตล็ดอยู่ ๒-๓ ร้านเท่านั้นที่เจ้าของเป็นอินเดีย ที่เป็นคนไทยทางเชียงใหม่และลำพูนมาขายผ้าก็มีอยู่ร้านสองร้าน คนหนึ่งมาถึงถิ่นฐานอยู่ที่นี้แล้ว แต่อีกคนหนึ่งยังคิดต่อข้ามไปข้ามมาเพื่อการค้าอยู่เสมอ

ถ้าจะพูดถึงการผลิตสินค้าพื้นเมืองแล้ว คนไทยใหญ่ที่นี้ดูเหมือนจะผลิตได้มากมายหลายอย่าง หากไม่โยกกับแพชั่น และอารยธรรมสมัยใหม่เลยแล้ว ก็นับได้ว่าเขาพอเลี้ยงตัวได้อย่างสบาย ทั้งนี้ไม่ต้องพูดถึงข้าวถึงผักในไร่ในนา หรือปลาในหนองที่เป็นทุนรองรัง ทุกรอบครัวมีพอกิน พิจารณาเครื่องใช้ไม้สอย โดยเฉพาะเครื่องใช้ประจำของแต่ละคน นับแต่หัวไปจดเท้าเขาทำได้เองเสียทั้งนั้น เริ่มด้วยหมวกชานอันลือนามที่เรียกว่า ก๊ิบไต ของเขา เขาทำขายเป็นล่ำเป็นสัน เพราะทุกคนทั้งหญิงและชายต้องใช้แทนร่ม การทำก็ไม่ยากลำบากอะไรนัก ทั้งวัตถุดิบก็หาได้ทั่วไป ทำเท่าไรๆ ไม่มีวันหมด ประเภทที่เรียก ก๊ิบกาบ ทำด้วยกาบไผ่ ก็ไปลอกกาบไผ่มาได้จากกอไผ่ อันมีอยู่ทุกหนทุกแห่งในรัฐชาน ส่วนประเภทที่เป็น ก๊ิบสาน ก็ใช้สานด้วยตอกไม้เป่า ซึ่งมีมากแถบป่าเมืองหนอง ก๊ิบสานที่มีชื่อเสียงในขณะนี้จึงมาจากที่นั่นแห่งเดียว

ส่วนผ้าโพกหัวก็ตาม ผ้าตัดเสื่อกางเกง หรือซิ่นก็ตาม เขาก็ใช้ผ้าฝ้ายและไหมที่ทอได้เองในรัฐชาน หากใช้ผ้าฝ้ายสีน้ำเงินก็ย้อมด้วยหอมหรือหน (คือใบคราม) หากเป็นสีน้ำตาลอ่อนก็ใช้ฝ้ายสีนั้นดั่งกล่าไปแล้ว ถ้าไม่เปิดโอกาสให้ซิ่นซิมเมหรือโสร่งปาเตะ เข้ามาเป็นแพชั่นของผู้หญิงไทยใหญ่แล้ว อุตสาหกรรมการทำผ้าฝ้ายก็คงจะก้าวหน้าเหมือนดังที่นางมย้า

เต็งเล่าว่า ในระหว่างสงคราม เธอได้คิดลวกลาย และให้สีขึ้นผ้าฝ้ายด้วยตนเอง และเมื่อทอออกมาแล้วปรากฏว่าเป็นที่นิยมของพวกผู้หญิงเป็นอันมากทีเดียว แม้แต่สีที่ใช้ย้อมผ้าหรือใช้ทกต่างสิ่งต่าง ๆ มีตุ๊กตาไม้เมืองนาย เป็นต้น ก็ได้มีผู้พยายามคิดกันประกอบขึ้นจากวัตถุต่าง ๆ แม้ว่าสีจะไม่สดใสเท่าของต่างประเทศ แต่ก็ดูแปลกและมีค่า เพราะคิดได้เองทำให้มีของใช้ได้สนใจในยามต้องการ ครั้นเมื่อสงครามสิ้นสุดลง ความจำเป็นก็สิ้นสุดลงด้วย สิ่งที่ได้มาด้วยการริเริ่มครั้งนั้น ก็เลยพลอยยุติลงด้วยอย่างน่าเสียดาย

สิ่งที่แปลกตาข้าพเจ้าอยู่อย่างหนึ่งคือ คนที่นี่นิยมสวมรองเท้ากันทั้งหญิงและชาย ถ้าไม่ใช่รองเท้าแตะก็ใช้เกี๋ยตามกำลังที่จะซื้อหาได้ ส่วนผู้ชายบ้านนอก ๆ ออกไปส่วนมากใช้รองเท้าคัทชูทำด้วยหนังบ้าง ผ้าบ้าง ข้าพเจ้าเข้ากาตอยู่หลายครั้งจึงได้เห็นรองเท้าแบบไทยใหญ่ขายในกาต คนขายบอกข้าพเจ้าว่า ทำด้วยหนังวางฟอกสะอาดเป็นสีขาวนวล แม้ว่าจะไม่สวยงามวิจิตรบรรจงเท่าที่เราเคยเห็น แต่ก็เห็นจะทนทานเพราะพื้นหนาเย็บเรียบร้อย แรงงานที่ใช้ในการเย็บ ตลอดจนการนำมาขายจากที่ไกล ๆ แทบจะไม่คุ้มกับราคาที่ขายเพียงคู่ละ ๕ จั๊ก ข้าพเจ้าซื้อมาคู่หนึ่ง ด้วยความรู้สึคนิยมว่าคนไทยก็ทำรองเท้าเป็น นอกจากรองเท้าเขายังยังเข็มขัดหนังสำหรับผู้ชายและกระเป๋าสตางค์ใบเล็ก ๆ เหน็บไว้กับเข็มขัดเหมาะสำหรับผู้ชายใช้ สำหรับผู้หญิงขณะนี้เขาใช้ผ้าทอเป็นลวดลายสวย ๆ แล้วเย็บแบบคิซิปที่ปากกระเป๋าดูสวยงามน่าใช้ คอว์ทานเหม่ครูข้าพเจ้าให้ไว้ใช้เป็นกระดิกใบหนึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ของชาวทะเลสาบเอนเล แต่ที่จริงถ้าจะใช้กันให้สะดวกสบาย ใส่อะไรได้มาก ๆ แล้วต้องใช้ยาม ซึ่งคงจะเป็นชาวขาน (ไม่แน่ว่าจะเป็นไทยใหญ่หรือกะเหรี่ยงหรือชาวเขาดินอื่น ๆ) ริเริ่มขึ้น จนนิยมใช้กันทั่วพม่าตลอดไปจนถึงอินเดีย เขาจึงให้ชื่อว่า Shan bag (ไม่ใช่กระเป๋าลือ) คนไทยใหญ่เรียกว่า ดงไต หรือ ดงขาง* ดงยาง** แล้วแต่แบบที่เจ้าของซื้อคิดประดิษฐ์ตกแต่งขึ้น คนที่นี่เขานิยมสะพายย่ามกันทั้งหญิงและชาย อุตุสหกรรมการทำย้อมจึงรุ่งเรือง ยิ่งพวกผู้หญิงประกวดประชันกันใช้ ราคาขายยิ่งสูงขึ้น อย่างฝีมือดี ลายเก๋ สดก้วยใหม่พรมสีฉูดฉาดแบบที่ขึ้นชื่อว่าเป็นแบบน้ำค่านั้น ราคาจะสูงขึ้นถึง ๑๒-๑๘ จั๊ก ถ้าเป็นแบบขาง ก็ไม่มีที่จะต่ำกว่า ๒๐ จั๊ก ของก้านลที่สูงค่า จึงมักได้แก่ดงขาน สไตล์ต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วนี้

ของจำเป็นยิ่งของผู้ชายไทยใหญ่ขาดไม่ได้ก็คือ มีดที่มีฝักเป็นไม้มีหวายถักอย่างสวยงาม ใช้เหน็บที่เอว แล้วก็ดาบที่นิยมสะพายบาสอดอยู่ในฝักไม้หรือฝักทองเหลืองประดับ

* ขาง คือ ชื่อที่ชาวไทยใหญ่เรียกพวกกะเหรี่ยง

** ยางคือ กะเหรี่ยงที่อยู่บริเวณนั้น คนละพวกกับกะเหรี่ยงที่อยู่แถบเมืองมอญ

ประกายงดงาม มีสายห้อยคาบ ถักด้วยไหมพรมแดงอย่างเรียบร้อยแน่นหนา ทั้งมีดและคาบเขา ใช้ป้องกันตัวในระหว่างเดินทาง เป็นที่รู้กันว่าคนไทยเก่งในการใช้คาบ ๒ มือ การรำคาบของเขาที่เขาเรียก ลายหลาบลายแล้ว นั้น (แล้ว คือคาบ ไม่ทราบต่างลักษณะกันอย่างไร ไม่มีใครอธิบายได้แน่ บ้างว่าต่างกันที่ยาวกับสั้น ถือเป็นยุดิไม่ได้) ยังมีผู้รู้และฝึกฝนกันอยู่ในที่หลายแห่งด้วยกัน การทำมีดและคาบก็มีแหล่งผลิตอันมีชื่อเสียง หมู่บ้านบางแห่งในทะเลสาบเอนเลียงนำเหล็กมาทำเครื่องใช้ต่าง ๆ มีกรรไกรและเก้ง ซึ่งคือสามขาที่ใช้ตั้งบนกะบะไฟ (เหมือนอย่างที่วางครอบบนตะเกียงลาน เขาใช้ตั้งหม้อข้าวหม้อแกงเวลาหุงต้มแทนก้อนเส้า คำนี้ฟังดูคล้ายคำตะเกียง ไม่ทราบจะมีความหมายเนื่องกันหรือไม่อย่างไร) การทำเหล็กเป็นของจำเป็นเพราะต่างต้องทำเครื่องประกอบเกวียนและล้อเกวียน ฉะนั้นตามหมู่บ้านต่าง ๆ จึงมักจะเห็นผู้ชายตีเหล็กกันมากไม่แพ้ผู้หญิงทอผ้า

กระดากเป็นผลผลิตอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งชาวไทยใหญ่ทำกันเป็นงานเป็นการเพราะไม่ต้องลงทุนมาก ต้นสาที่นำมาใช้ทำเป็นกระดากมีอยู่ทั่วไป แม้ว่า เจ้ไต (กระดากไทย) จะไม่บาง มันเรียบ อย่างกระดากต่างประเทศก็เหนียว (ถ้าไม่ดูหน้า) ใช้ห่อของดูสวยสะอาดตาดี หรือจะใช้เขียนก็ได้หมึกไม่ซีม หนังสือธรรมทุกฉบับจะเขียนด้วยเจ้ไตที่เย็บติดกันเป็นปึก แล้วห่อผ้ามัดผูกไว้เป็นผูก ๆ หรือบางทีก็ทำเป็นพับอย่างของเรา บางฉบับแม้จะเขียนมาช้านานแล้วก็ตาม แต่กระดากก็ยังอยู่ในสภาพดีน่าชม และด้วยเหตุที่ชาวชานใช้กับแทนร่มเสียแล้ว ร่มจึงไม่สู้จำเป็นนัก จึงไม่มีผู้ใดสนใจที่จะนำเจ้ไตมาทำร่มใช้ แต่ก็ได้นำไปทำประโยชน์อย่างอื่น คือทำเป็นกระดากชำระแบบกระดากฟางเป็นที่นิยมในหมู่ชาวบ้านทั่วไป มีแต่ผู้คุ้นกับท้องถิ่นห้องส้วมแบบฝรั่งไม่กี่คน ที่ใช้กระดากชำระจากต่างประเทศ ทั้งนี้รวมทั้งเจ้าของบ้านของข้าพเจ้าด้วย

นอกจากเรื่องเหล่านี้แล้วยังมีเรื่องการช่างฝีมือ คนไทยที่นี่ยังมีอีกมากที่มีฝีมือในทางช่างทองและเงิน เรื่องอย่างนี้เป็นของถูกใจพวกผู้หญิง แม้จะมีมากเท่าไรก็ไม่วายแะมองตามร้านที่เขามาตั้งขายในตลาด ยังเพชรนิลจินดาอีก แต่ละลั่นส่องแสงแวววาวเพราะเจียรระไนฝีมือดี และช่างเจียรระไนพลอยเก่ง ๆ ก็คือคนไทยใหญ่เหล่านี้ ที่เรามาเข้าใจกันว่าเป็น พม่า ข้าไปเรียกชื่อเขาว่า กุหลา ไปเสียอีก แม้ผู้สันักัดในการขุดพลอยก็เป็นพวกไทยใหญ่นี้เอง ที่ได้เข้าไปอยู่ในป่าอินเซตเขมรเป็นจำนวนนับหมื่น และเรายังเข้าใจว่าเป็นกุหลาอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้

เรื่องชื่อที่เรียกชนเผ่าต่างๆ นี้ก็ออกจะแปลก ถ้าเป็นชื่อที่ชนต่างชาติเรียก เจ้าของชื่อ มักจะไม่ใคร่จะพอใจ เพราะไม่ว่าชื่อไหนชื่อนั้น ออกจะเป็นชื่อที่เรียกอย่างไม่สุจะนิยมยกย่องเสีย ทั้งนั้น อย่างเช่นที่เราเรียกชาวจีน อินเดีย และยุโรปว่า เจ๊ก แซกและฝรั่ง พวกไทยทางตะวันออก เรียกญวนว่า แกว พวกไทยใหญ่ทั้งในพม่าและอัสสัมเรียกแซกและฝรั่งว่า กะลา (ถ้าเป็นฝรั่งมักจะเติม เฟิก เข้าไปด้วย ให้รู้ว่าเป็นกะลาขาว) หรือแม้แต่ที่เราเรียกพวกไทยใหญ่ว่าเงี้ยวบ้าง กุหลาบ้างนั้น ก็เห็นจะเป็นทำนองเดียวกัน น่าแปลกก็แต่ว่ามีผู้เชื่อกันว่าคำ กุหลาบ้าง นี้เป็นคำเดียวกับกะลา อันเป็นชื่อที่ชาวไทยใหญ่รังเกียจกันนักหนา แต่แล้วเหตุไฉนคำนี้จึงมากลายเป็นชื่อชาวไทยใหญ่ในประเทศไทยไปได้ และฝ่ายถูกเรียกรู้สึกอย่างไรหรือไม่ ช่างเป็นเรื่องน่ารู้เสียจริง แต่อย่างไรก็ตามหากจะถือว่า อันนามนั้นสำคัญไฉนแล้ว ก็ไม่น่ามีปัญหาอะไรนัก และก็ดูเหมือนเขาจะไม่สู้สนใจกันนักด้วย ว่าเขาถูกเรียกชื่อว่ากระไรบ้าง เขาคงเรียกตัวเองว่า ไต อยู่คำเดียว ส่วนชื่อคนชาติอื่น เขาก็ไม่ไปชอกแซกรู้ให้มากชื่อนัก ถ้าเป็นชื่อชนชาติแซก มักจะรู้จักแต่เพียงชื่อ กุรข่า หากเป็นชื่อฝรั่ง เขาก็รู้แต่ชื่อ อิงกะหลิด ชื่อเดียวเท่านั้น ส่วนพวกเราเขาคงจะเพ็งรู้จักหรืออย่างไร จึงได้มีชื่อเรียกว่า กันเม็งกอก* และคำ เม็งกอก นั้น เขาเข้าใจว่าเป็นชื่อประเทศบ้านเมืองของเราทั้งประเทศ ถึงข้าพเจ้าจะอธิบายอย่างไรว่า เม็งกอก เป็นเพียงเมืองใหญ่เมืองเดียว เช่นเดียวกับ ย่างกุ้ง ทองยี่ เขาก็ไม่ยอมเปลี่ยนความคิดความเข้าใจของเขาเป็นอย่างอื่น

เรื่องที่เขาไม่ยอมเข้าใจอย่างที่เรารู้จักนั้น มีอยู่มากมายหลายเรื่องเหมือนเช่นเรื่องที่ข้าพเจ้าเดินทางมาคนเดียวนี้ก็เรื่องหนึ่ง แม้เขาจะรำพึงรำพันอยู่เสมอว่าแม่เม็งกอกเจอตัด เจอหนานเสเม็งอิงกะหลิด คือผู้หญิงไทยใจกล้ายิ่งกว่าผู้หญิงอังกฤษ (เขาหมายถึงนักหนังสือพิมพ์สตรีอังกฤษสองคนที่มาศึกษาชีวิตสตรีไทยใหญ่เมื่อปีกลายนี้) ที่มากคนเดียวได้ แต่เขาก็ไม่เข้าใจอยู่นั่นเองว่า ข้าพเจ้าจะสำแดงความกล้ามาทำไมในที่ที่เขาถือว่าเป็นบ้านป่าเมืองเถื่อน ห่างไกลความเจริญสมัยใหม่เช่นบ้านเมืองของเขา เขาปรารภกันบ่อยๆ ว่า ผู้ชายที่จะมาทำการพรรณอย่างนี้นะไม่มีหรือ ทำไมราชการไม่ใช้เขามา ข้าพเจ้าก็คร่ำครวญจะอธิบายซ้ำซากว่าไม่มีราชการที่ไหนใช้ ข้าพเจ้ามา ข้าพเจ้ารักจะมากี่มาเอง เงินก็ต้องเสียเอง เพราะฉะนั้นจึงต้องเขมิดเขมด้วยว่ามีเงินมาเพียงนิดหน่อยเท่านั้น มาถึงเรื่องนี้เขากียังไม่มีวันเข้าใจได้เลย แทบทุกคนรู้กันมาว่า เม็งกอกเป็นเมืองมั่งคั่งสมบูรณ์ ผู้คนพลเมืองจึงต้องมั่งคั่งไปด้วย และถ้าไม่มีเงินเต็มกอบเต็มกำแล้วที่ไหนจะมาถึงต่างถิ่นอย่างนี้ได้ ยิ่งมาได้เห็นข้าพเจ้านั่งขึ้นล่าย (ขึ้นค้ายคือขึ้นไหมของเรา) เสมอๆ

* ที่บางพวกเรียกแปลกออกไปเป็นโยเคียหรือโยนั้น เห็นได้ว่าเรียกตามพม่าและตามคนไทยที่ได้รู้จักมักคุ้น

ไว้ให้เรียกเองจึงทำให้จำได้ง่าย คือก่อนวันกาด เรียกว่า วันตุ้ม หลังวันกาดเป็นวันวายกาด ต่อจากนั้นก็วันวัดกาดเจียง วันกาดหาด แล้วก็มาวันตุ้มอีกครั้งหนึ่งและเรื่อย ๆ ไป การกำหนดจำนวนวัน บางคนไม่นับเป็นสัปดาห์แต่กลับนับเป็น กาด เช่นแทนจะพูดว่า มาได้ ๒ อาทิตย์หรือ ๑๕ วัน เขากลับพูดว่า มา ๒ กาดหรือ ๓ กาด สุดแท้แต่จำนวนวัน จึงเห็นว่าเขานับกาดเป็นส่วนสำคัญยิ่งในชีวิตประจำวันของเขา

แต่ถึงกาดจะสำคัญอย่างไรก็ตาม (ดังที่ข้าพเจ้าได้พรรณานามาแล้วอย่างยืดยาว) หากจะต้องมาเกี่ยวข้องกับทางศาสนา เขาก็จะถือศาสนาสำคัญว่า ฉะนั้นถ้าวันกาดใดมาตกวันเดียวกับวันศีล (วันพระ) ก็จะต้องรวันกาดออกไปอีกวันหนึ่งจะให้คงอยู่วันเดียวกันไม่ได้ เพราะผู้ที่มาซื้อมาขายกันส่วนมากเป็นผู้หญิง ต่างก็ต้องไปรับศีล ฟังธรรมด้วยกันทั้งสิ้น จะเหลือแต่คนที่ไม่ได้ถือศาสนาพุทธเพียงไม่เท่าไร คงจะไปทำให้กาดติดมาอย่างวันธรรมดาไม่ได้ จึงจำเป็นต้องเลื่อน เรื่องวันกาดและวันศีลจึงนับเป็นเรื่องจำเป็นของผู้หญิงที่นี่โดยจำเพาะ (เพราะไม่ค่อยได้เห็นผู้ชายในที่ทั้งสองแห่งมากนัก) การจัดธุระจึงตกเป็นพนักงานของผู้หญิง นางม้าย่าเต็งเจ้าของบ้านของข้าพเจ้าเป็นนายกสมาคมสตรีที่สงเคราะห์แต่ทางศาสนาเป็นส่วนใหญ่ จึงต้องเอาใจใส่ในเรื่องทางศาสนาไปพร้อม ๆ กับเรื่องอาหารการกิน เธอสมัครเรียนอภิธรรมร่วมกับสตรีอื่นๆ อีกหลายคน ต้องเข้าชั้นเรียน ต้องสอบเลื่อนชั้น เมื่อหยุดเรียนในวันศีลก็ต้องไปวัดเป็นกิจวัตรประจำ และข้าพเจ้าก็ได้ไปร่วมการบุญกับเธอทุกครั้งไป เป็นเหตุให้ได้รู้ได้เห็นวิธีการปฏิบัติทางศาสนาของคนที่นี่ไปพร้อมกันด้วย

วัดและการบุญ

ความที่เมืองนายเป็นเมืองเล็กๆ ไม่มีอะไรให้ความเพลิดเพลินเจริญใจแก่ชาวบ้าน ชาวเมืองได้ การได้ไปตลาดได้ไปวัด จึงเป็นความเพลิดเพลินของเขาส่วนหนึ่ง ถึงวันศีลครั้งหนึ่ง พวกผู้หญิงจึงออกจะเบิกบาน ที่ได้มีโอกาสแต่งตัวสวยงามประดับเครื่องเพชรทองประกอบไปกับเสื้อผ้าแพรพรรณ บางครั้งเจ้าของบ้านข้าพเจ้ามีเจตน์จำนงจะไปทำบุญยังวัดไกลๆ ก็ยังได้มีโอกาสนั่งรถยนต์ไปเที่ยวเล่นอีกด้วย แต่ส่วนมากเรามักจะเดินกันไปยังวัดที่อยู่เชิงเขาไม่ไกลบ้านนัก ขบวนไปวัดของเราใหญ่ไม่น้อยทีเดียว เพราะมีไปด้วยกันหลายคน ทั้งหญิงและชาย แต่ละคนก็ต้องถือข้าวของเครื่องที่จะนำไปวัดด้วย มีผืนข้าวซ้อมต่อ* ผืน** หนึ่ง ผืนข้าวตอก

* ซ้อมต่อ คือข้าวถวายพระพุทธร เขาจัดไปในผืนผืนหนึ่ง มีข้าวไปถ้วยหนึ่ง กล้วยปอกไปถ้วยหนึ่ง แดงปอกและจักเป็นชิ้น ๆ อีกถ้วยหนึ่ง นอกจากนี้ก็มีขนมต่าง ๆ แต่ไม่มีเนื้อสัตว์

** ผืน คือ ภาชนะใส่ของ มีลักษณะเหมือนโถกหรือพานแว่นฟ้า ทำด้วยไม้ไผ่ ลงรัก เขียนลวดลายต่าง ๆ อย่างเครื่องเงิน ใช้เป็นลักษณะนามก็ได้ อย่างเช่น ผืนผืนหนึ่ง หรือ สองผืน ฯลฯ

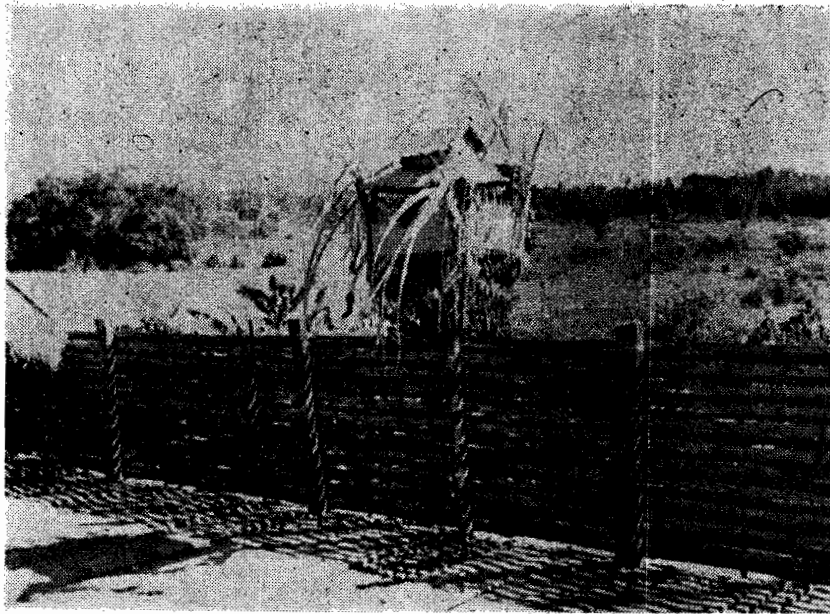
ดอกไม้ที่จัดใส่กรวยไปเท่าจำนวนผู้ไปในคณะอีกผืนหนึ่ง แล้วก็ต้องเอาขันเงินมีขดใส่น้ำสำหรับ
กรวดอย่างที่เขาริเียนำหยาด (เรียกเต็มๆ กรวดเป็น เต้าน้ำหยาด) ไปด้วย บางบ้านก็ย้งนำ
อาหารไปถวายพระสำหรับมือเพลในตอนนั้นพร้อมกัน เครื่องที่จะต้องถือจึงเพิ่มขึ้นอีกหลายอย่าง

ที่พูดว่าไปวัดกันนี้ แท้จริงในภาษาไทยใหญ่หมายถึงไปจ้อง คือที่ที่มีพระสงฆ์อยู่ ซึ่ง
เขามักปลูกเป็นศาลา ให้พระสงฆ์อยู่ทางคานข้างส่วนหนึ่ง ส่วนที่เหลือใช้เป็นที่พักธรรมและ
ประกอบกรบุญต่างๆ แต่ถ้าจะหมายถึง วัด อย่างในภาษาไทยใหญ่ ต้องนึกถึงวัดที่ไม่มีพระ
ภิกษุสงฆ์ มีแต่พระพุทธรูปอยู่อย่างเดียวนั้น อย่างเช่นวัดพระรำไหลงในเมืองนายนี ส่วนที่
จ้อง หรือจะเรียกให้ชัดไม่ไปปนกับโรงเรียนที่เรียกว่า จ้อง เหมือนกัน จะต้องใช้ว่า จ้องหมุนเจ้า
นั้น บางแห่งก็มีพระพุทธรูปองค์ใหญ่ประดิษฐานอยู่ด้วย ซึ่งเขาจะทำที่ไว้ต่างหากออกมาจาก
ศาลาการเปรียญนั้น มาถึงเขตวัดแล้ว สิ่งทีลืมิไม่ได้และจะทำเป็นลืมิก็ไม่ได้ เพราะมีคนคอย
จ้องเตือนอยู่ก็คือ ต้องถอดรองเท้า ไม่ว่าเขตนั้นจะห่างไกลศาลานั้นสักเพียงใด วัดบางแห่งทำ
เป็นถนนซีเมนต์ไปจนถึงศาลา แต่บางแห่งก็ไม่มี ต้องย่ำไปบนดินอันเลอะแฉะ และเมื่อขึ้น
ศาลา ต่างคนต่างไม่ได้ล้างเท้า ย่ำขึ้นไปบนเสื่อปูนั่ง คนมาทีหลังก็ต้องนั่งลงไปบนซีดินซีทรายนั้น
ทำให้ออกสงสารผ้าขึ้นใหม่อันสูงค่าทีแต่ละคนเลือกสรรมานั่งในโอกาสนี้ ช้ายังไม่มีโอกาส
จะได้ซักเลยตลอดชีวิตของผ้าผืนนั้นๆ แต่อะไรเป็นการบุญแล้ว เขามักจะไม่พูดถึงกัน แม้ว่า
จะฟังพระเทศน์ไม่รู้เรื่อง เพราะไหนพระจะเทศน์คำยาวๆ เป็นภาษาพม่าและบาลีแปลง ไหน
หมาจะมากัดกันอยู่บนศาลาใกล้ๆ กับที่พระเทศน์ ไหนเด็กทีผู้ใหญ่เอามาด้วยจะร้องไห้โยเย ไม่
ก็ทะเลาะกันตักกันจนผู้ใหญ่ไม่เป็นอันตั้งสมาธิอยู่ได้ เขาก็ไม่คิดจะเอามานั่งว่ากันให้เปลืองอารมณ์
ข้าพเจ้าเองอยากรจะบ่นก็เลยไม่มีทางบ่นกับใครได้ ทั้งทีรู้สึกว่าการให้มาฟังอะไรทีไม่รู้เรื่องเป็น
เวลาทั้งชั่วโมงนั้น ออกจะเป็นเรื่องทรมานกันเหลือเกิน ความจริงข้าพเจ้าก็มีศรัทธาที่จะฟังให้
เข้าใจ หากเทศน์เป็นภาษาไทยใหญ่อย่างทีพอจะเข้าใจได้ แต่ว่าหมกหนทาง มีหน้าข้าพระผู้ขอ
ตะรา (ผู้เทศน์) ยังใช้तालบัตรอันใหญ่ขนาดตาใส่กับข้าวอย่างเชื่องมังหน้าจนมิค แม้แต่ให้ศีล
อันเป็นข้อความทีรู้แล้วพอเคาได้ก็ย้งฟังไม่ค่อยถนัด รู้ยู่เพียงอย่างเดียวว่า คนทีนี้ต่างคนต่างย่อน
(ขอ) ศีล ผิดกับของเราทีจัดให้คนใดคนหนึ่งทำแทน ค่ำลงท้ายเวลาย่อนศีลของเขาจึงเป็น
ปญจศีลานิ ยาจามิ แทนทีจะเป็น ยาจามะ อย่างของเรา และในระหว่างให้ศีลก็จะมีคนตรงท้ายคำ
เวรมณี ให้คนว่าตามเสียก่อน ไม่ได้ว่าตลอดไปแต่ต้นจนจบศีลแต่ละข้อ เรื่องไหว้พระบูชาพระด้วย
ข้าวตอก (ทีเขาเรียกข้าวแตก) ก็นับเป็นของแปลกสำหรับเราอยู่เหมือนกัน เมื่อจะเอาดอกไม้ที
ใส่กรวยมาบูชาพระ นางมย้าเต็งหยิบข้าวตอกให้ข้าพเจ้ากำมือหนึ่ง ทุกคนเอาข้าวตอกดอกไม้บูชา

แล้วก็เอาใส่รวมในผืนเดียวกัน แล้วบู๊จ้องหรือคังจ้อง ซึ่งคงจะตรงกับมัทนิกายของเราเอาผืนนั้นไป
ประเคนพระภิกษุผู้ขอตะรา ขณะที่ท่านให้ศีล ผู้รับศีลก็ต้องกำกรวยดอกไม้และข้าวตอกไว้ในมือ
ด้วยเหมือนกัน เสร็จแล้วก็เอากินใส่ในผืนของตนเอาไปเททิ้งข้างนอก แต่ถ้ามีเด็กมาด้วยบางที
เด็กก็ช่วยกินจนเป็นที่เรียบร้อย เวลาเด็กร้องไห้โยเย ข้าวแตกนี้ช่วยได้มากเหมือนกัน ครั้นถึง
เวลาที่จะต้องกรวดน้ำ ต่างก็จะหยาดน้ำ (ตรดน้ำ) จากน้ำหยาดที่ต่างคนต่างนำมา ลงไปใน
ขันเงินที่รองอยู่ จึงนับเป็นความสะดวกอย่างหนึ่ง

เสร็จการหยาดน้ำแล้ว เป็นอันเสร็จธุระ ต่างคนต่างแยกย้ายกันกลับ รวมเวลาทั้งสิ้น
ไม่ถึงชั่วโมง นับว่าสะดวกรวดเร็วดีมาก ที่จริงธุระเรื่องการบุญของเขา ถ้าจะว่ากันแต่เรื่องการ
บุญจริงๆ แล้ว ก็ออกจะรวบรัด ไม่ต้องวุ่นวายและเสียเวลามากนัก แม้จะทำบุญเลี้ยงพระ ก็
ไม่ต้องตระเตรียมกันล่วงหน้านานๆ คนในบ้านถ้าคนใดไม่มีหน้าที่จำเพาะเจาะจงแล้วก็ไม่จำเป็นต้องรู้
เมื่อครั้งเจ้าของบ้านข้าพเจ้าจะเลี้ยงพระ ข้าพเจ้าผู้อาศัยอยู่ในบ้าน เพียงแต่ได้ยินเสียง
สังฆให้ไปรับพระ (ไม่ทราบว่ามีมนต์ไว้ล่วงหน้าหรือเปล่า) ต่อมาไม่ช้าก็ได้ยินเสียงพระสวด
และกำลังที่ถึงเลใจว่าจะขึ้นไปร่วมอนุโมทนาการบุญนั้นด้วยดีหรือไม่ ในเมื่อไม่ได้รับแจ้งจาก
ท่านเจ้าบ้าน ก็พอได้ยินสวดขาดหายลง คงแสดงว่าพระเริ่มจะฉัน ข้าพเจ้าจึงตัดสินใจขึ้นไป
เพื่อว่าถ้ามีโอกาสก็จะไปช่วยจัดอาหารบ้างเล็กน้อยๆ ตามแต่จะช่วยให้ แต่ว่าทุกอย่างจัดไว้
เรียบร้อยแล้ว พุทธที่จริงก็คือ ไม่ต้องจัดอะไรเลย เพราะข้าวชอยแช่ (บะหมี่) ที่จะเลี้ยงพระ
นั้นจัดใส่จานมาอย่างน่าดูแล้วจากร้านใกล้ๆ บ้าน ชุนโองช่องอธิบายว่า การเลี้ยงพระนี้ไม่ได้ทำ
เนื่องด้วยเหตุอื่นใด นอกจากตนนึกอยากจะเลี้ยงพระด้วยบะหมี่อันเป็นอาหารที่พระไม่มีโอกาส
ได้นับบ่อยนัก ก็นิมนต์พระมา เท่านั้นเอง ถูกน้ำสะดวกสบายไม่น้อยทีเดียว

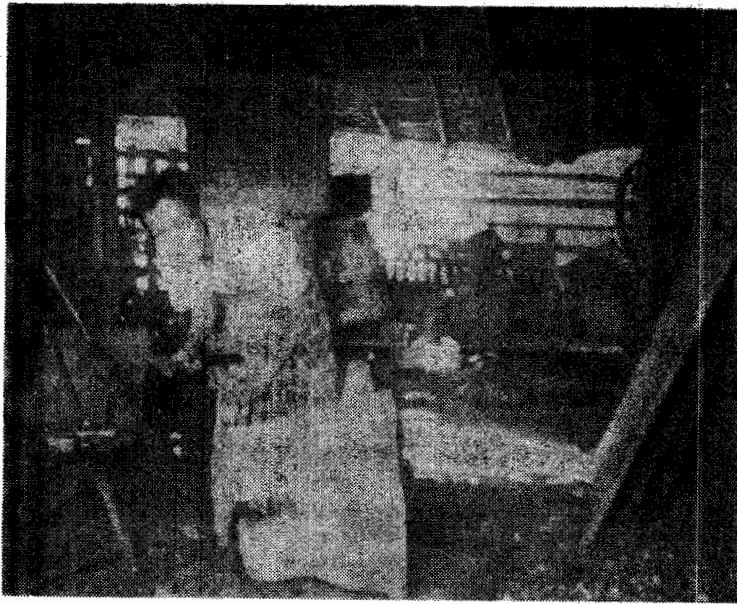
แต่เรื่องการบุญที่ต้องเสียเวลามากก็มีอยู่มากมายหลายเรื่อง เช่น เรื่องที่ต้องอยู่กัน
ตลอดรุ่งเตรียมหุงข้าว ห่อข้าว และทำอาหารเพื่อใส่บาตร ๑๐๐ องค์ในวันออกพรรษานั้นเป็นต้น
ทั้งยังมีการตกแต่งที่บูชาด้วยผักผลไม้ต่างๆ ที่เรียกว่า *หมากแดงแต่งแค้น* (หมากแดงแต่งงาม)
หรือ *หมากแดงแต่งซุก* (แต่งสุก) มีการปอกผลไม้มาชานิดทั้ง *หมากจ้วง* (ทับทิม) *หมาก*
หวาน (ส้มเกลี้ยง เนื้อเหลือง) *หมากจ๊อก* (ส้มเขียวหวานอย่างเปลือกพองมีจุดตรงหัว) และ
หมากโอ (ส้มโอ) ให้เสร็จเรียบร้อยก่อน *โหม้งเสอ* (หัวเมืองใส) คือราว ๔.๐๐ น. เพื่อถวาย
พระพุทธรูปซึ่งเสด็จลงมาจากราวตึงตังที่เขาเรียกว่า *เจ้าพระลงเม้งผิมา* แต่ละเรื่องล้วนแต่
ประดักประเดิด ต้องระดมคนหมดทั้งบ้านช่วยกันจึงจะสำเร็จด้วยดีทันเวลา แต่บางเรื่องที่มีการ

แข่งพระที่ทำได้ตรงขานเรือน ตอนออกพรรษา ประดับประดาด้วยฟักแฟง
เพื่อรับเจ้าพระ คือพระพุทธรูปเจ้าซึ่งเสด็จลงมาจกดาวดึงส์

สนุกสมการบุญแล้ว ต้องเป็นเรื่องใหญ่ยิ่งยวทั้งนั้น และดูเหมือนคนจะเจตนาให้เป็นเช่นนั้น
ด้วย ฉะนั้นถึงแม้จะต้องใช้คนมากมายเข้าร่วมในกิจการนั้น เขาก็ยังยินดีและเต็มใจ เช่นในการ
ฉลองพระราโหลงกลางเดือน ๑๐ งานจะมีติดต่อกันถึง ๓ วัน และการ ใต้เต็น (จุดเทียน) ตาม
ประทีปในวันศีลเดือนดับเดือน ๙ แม้จะเป็นงานวันเดียว ก็ต้องจัดกระบวนแห่กันเป็นการ
เอิกเกริก เพื่อไปจุดเทียนตามวัดและเจดีย์ต่างๆ ทั่วทั้งเมืองน่าย ให้เป็นที่สว่างไสว ด้วยว่า
ในวันนั้น เดือนนั้น ถือกันว่าเป็นวันมีตมาก เพราะเข้ากลางฤดูฝนแล้ว กระบวนของเขานั้น
มีทั้งนักฟ้อนนักรำ (ดูเหมือนจะเป็นชายเท่านั้น) ที่สนุกสนานไปกับจังหวะมองเซิงแบบไทยใหญ่
และมีนักดนตรีที่เล่นเครื่องสายพม่า นั่งไปในรถที่แต่งเป็นตวันกยung ส่วนผู้หญิงที่ถือเต้าทางนกยung
ก็ยังมีเดินนำไปข้างหน้าอีกพวกหนึ่ง และพวกที่เดินไปในกระบวนเพื่อจะร่วมไปวัดด้วยก็ยังมีอีก
มากมาย แม้จะต้องเสียเวลาเดินไกลจากหัวเวียงท้ายเวียงกว่าจะครบทั้ง ๑๕ วัดก็ตาม เชื่อว่าคง
ไม่สู้มีใครรังเกียจนัก เพราะได้ทั้งบุญและได้ทั้งความสนุกสนานเพลิดเพลินไปพร้อมกัน

แต่เรื่องอะไรจะมาเสียเวลาและวุ่นวายเท่าเรื่อง เชื้อๆ ถือๆ เป็นไม่มี ข้าพเจ้าสังเกต
อยู่ตั้งแต่แรกมาทีเดียวว่า เจ้าของบ้านเป็นคนเชื่อและถืออะไรมีอะไรเคร่งครัดแค่ไหน และเท่าที่

หม่องยุ่น ช่างทำตุ๊กตา
ที่เมืองนายน

สังเกตดูสิ่งแวดล้อมตลอดจนพฤติกรรมต่างๆ ที่เจ้าของบ้านประพาศและปฏิบัติ ออกจะชวนให้
เชื่อได้ทันทีว่า คงจะถือเครื่องพอสสมควรทีเดียว ทั้งๆ ที่ขุนโงะซ่งมีท่าทางเป็นคนสมัยใหม่ เมื่อ
เห็นข้าพเจ้าอวดพระอุทิศที่หม่องยุ่น ช่างแกะตุ๊กตาไม้อันมีชื่อเสียงของเมืองนายนแะมาให้ด้วย
ฝีมืออันประณีต ก็หัวเราะ ถามว่าข้าพเจ้าเชื่อสิ่งเหล่านี้ด้วยหรือ แต่ถึงจะเชื่อหรือจะถือหรือไม่
อย่างไรก็ตาม ขุนโงะซ่งก็ต้องอยู่ในระเบียบประเพณี ยังเป็นเจ้าบ้านผ่านเมือง ต่างหูต่างตา
เจ้าฟ้าในขณะนั้น ยังไม่มีทางทำสิ่งใดได้ตามความนึกความเชื่อของตน ฉะนั้นเมื่อข้าพเจ้าถาม
นางมย้าถึงเรื่องเทาริตผ้าว่าถือหรือไม่ เธอก็ตอบสั้นๆ คำเดียวว่า ถ้า (ซึ่งถือการถือจากคำ คำ
ของเราเอง ถือของถือกระเป๋าก็ใช้ คำ นี้ได้) จึงเป็นอันรู้กันว่า เทาริตเสื้อโดยเฉพาะเสื้อ
ผู้ชาย จะนำมาริตขึ้นไม่ได้ และเพื่อความสะดวก นางมย้าถึงก็ได้จัดหาเทาริตไว้ ๒ อัน อันหนึ่ง
ริตขึ้นของเธอโดยเฉพาะ อีกอันหนึ่งใช้ริตเครื่องของผู้ชายทั้งเสื้อและกางเกง ถ้าข้าพเจ้าจะริต
ทั้งเสื้อและขึ้นก็จำเป็นต้อง ถ้า ไปกับเขาคือ ต้องใช้เทาริตสองอันให้ถูกต้อง ข้าพเจ้า
ใคร่ครวญดูแล้ว เห็นว่าการที่จะต้องไปจัดการหาถ่านอันได้มาจากซากพื้นที่ใหม่ไฟอยู่ในเตาใน
ครัว ให้ได้มากพอจะใส่เทาริตได้ ๒ อันนั้น เห็นจะเป็นภาระหนักมิใช่เล่น กับทั้งตัวข้าพเจ้าเอง
ก็ไม่ได้ ขำน้ำยากัด (สั๊ก) เพื่อความอยู่ยงคงกระพันอย่างผู้ชายไทยที่นี่ ข้าพเจ้าจึงแจ้งแก่เจ้า
ของบ้านข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้ายินดีใช้เทาริตที่ใช้ริตขึ้นอันนั้น แม้จะเอามาใช้ริตเสื้อด้วยก็ไม่เป็นไร
ข้าพเจ้าไม่ถือ และข้าพเจ้าก็ใช้เทาริตนั้นริตเสื้อผ้านั้นเรื่อยมาตลอด ๖ สัปดาห์

เรื่องบางเรื่องเขาจะทำกันจนเคยชินเป็นปกตินิสัยแล้ว เขาจึงไม่เห็นเป็นเรื่องยุ่งยาก หรือเสียเวลามากนัก อย่างเช่น การที่เขาจะต้องจัดเครื่องถวายข้าวพระพุทธด้วย กล้วย ผลไม้ และขนม เอาไปตั้งไว้หน้าบูชาทุกวัน หรือจัดหาเครื่องเช่นบูชาครูผู้เป็นที่เคารพสักการะของ บ้าน (เครื่องเช่น ได้แก่มะพร้าวและกล้วย) ให้สดและอยู่ในสภาพปกติอยู่เสมอ กับทั้งยังจะต้องพืชนับตรจัดเสียบไว้ตามผลไม้ที่จัดไว้ในอ่างใส่เครื่องบูชานั้นเพื่อให้เกิดมัจฉามีความสุข กว่าจะเสร็จครั้งหนึ่ง ๆ ก็กินเวลาช้านาน แต่นางมย้าตั้งผู้มีหน้าที่ทำกิจวัตรเหล่านี้ มิได้แสดงท่าทีว่า เบื่อหน่ายหรือได้รับความยุ่งยากแต่อย่างใดเลย ตรงกันข้าม เธอกระตือรือร้นในเรื่องเหล่านี้ ยิ่งกว่าอื่น ยิ่งเป็นพิธีรีตองอันเกี่ยวกับความผาสุกและปลอดภัยของสามีด้วยแล้ว เธอยิ่งทำด้วยความตั้งอกตั้งใจเป็นพิเศษ ข้าพเจ้าบังเอิญไปเห็นเข้าในเย็นวันหนึ่ง ขณะที่เธอส่งจานใส่ห่อใบเน่งข้า (ใบชาเปียก คือใบเมี่ยง) กับเกลือกให้เด็กรับนำไป ต่างผีปู้เจ้า ที่หอผีในวัง และไมทันที่ข้าพเจ้าจะถามให้หายสงสัย เธอก็อธิบายให้ฟังว่า เมื่อฟุกับเต๋บ้ายต้าง คือ ฟุรุ่นนี้ที่จะเดินทาง ขุนโงะซ่งจะเดินทางไปเที่ยงลมซึ่งมีระยะทางห่างกับเมืองนายเพียง ๑๐๐ ไมล์ เธอผู้เป็นภรรยาจะต้องทำทุกวิถีทางเพื่อให้สามีปลอดภัยตลอดทาง (ปลอดภัยอันตราย) แม้สามีจะต้องเดินทางบ่อย ๆ ไม่หยุดหย่อน เธอก็ต้องทำให้เช่นนี้ทุกคราวไป ข้าในเวลาเช้าก่อนเดินทาง ภรรยาก็จะต้องดูแลให้สามีได้สวมมงคลไหว้พระ ใต้เต็น (จุดเทียน คือ เทียนไข ในพม่าและไทยใหญ่ไม่ใช่เทียนขี้ผึ้งกันเลย) บูชาพระรัตนตรัย ให้สวัสดิมงคลแก่ตนเอง และข้าพเจ้าได้เห็น ขุนโงะซ่งผู้จะออกเดินทาง มาใต้เต็นด้วยตนเองที่หน้าพระ พร้อมทั้งสวมมงคลภาวนาตามแบบแผนอันจำต้องทำ ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าต้องไปแอบหัวเราะความไม่เชื่อและไม่ถือของเจ้าของบ้าน ข้าพเจ้าอยู่แต่ลำพัง

แต่ในฐานะพ่อเมือง ขุนโงะซ่งก็ได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างดีที่สุด เรื่องบางเรื่องแม้ตนเองจะไม่เห็นด้วย ก็จำต้องปฏิบัติเพื่อเป็นขวัญของชาวเมือง คงไม่มีคราวไหนที่ชาวเมืองนายจะตื่นตระหนกตกใจจนถึงกับเมือง เหยียนลี** ไปทั้งวัน อย่างคราวที่พ่อค้าชาวอินเดียถูกผู้ร้ายฆ่าตายครั้งนั้นเลย ข้าพเจ้าผู้มาพำนักอยู่เมืองนายไม่ถึง ๒ สัปดาห์ ก็อดจะหวั่นไหวไปกับข่าวนี้ไม่ได้ ถ้าจะใช้สำนวนชาวไทยใหญ่ ก็เห็นจะต้องว่า ขนาดชนโหลุกก็ (ผมลูกกลี=ชนหัวลูก) ที่เดียว เขาวากันว่า เป็นฆาตกรรมรายแรกในแถบนี้ที่ออกจะโหดเหี้ยมมากอยู่ เพราะโจรผู้จับเอาพ่อค้าไปได้ นั้น ควรจะเรียกค่าไถ่ตามธรรมเนียม แต่ยังไม่ทันที่ใครทางบ้านจะทราบเรื่องก็ได้

*ต่างผี คือ การเซ่นสรวง บูชาผีสง เทวดา

**เหยียนลี คือ เยียบลี อย่างมีนาคาย ก็ใช้ได้

ไปพบศพอยู่กลางป่าเสียแล้ว การตายอย่างนี้ไม่ว่าไทยที่ไหน ใช้ศัพท์ตรงกันหมดว่า ตายโหง และต่างก็ถือเป็นการตายที่น่าหวาดเสียว ผีจะต้องคุกคามการตายธรรมดา บรรดาผู้หญิง ๆ ไม่ว่า จะเป็นในเวียงนอกเวียง โจมกันแต่เรื่องนี้ เพราะฉะนั้นในวันรุ่งขึ้น เมื่อนายแพทย์อินเดียผู้มา ประจำทำงานอยู่ที่โรงพยาบาลเมืองนาย จะต้องไปทำหน้าที่ชันสูตรศพ และได้ขอร้องขุนโอร่งช่อง อยู่หลายต่อหลายครั้งว่า ขอให้นำศพเข้ามาชันสูตรที่ในโรงพยาบาลในเวียง ขุนโอร่งช่องจึงได้ ปฏิเสธอย่างเด็ดขาดว่า ไม่ได้ เหตุผลมีอยู่นิดเดียวว่า เพื่อมิให้ประชาชนเสียขวัญยิ่งขึ้น เพราะ ตามประเพณีเมืองนายห้ามนำศพที่ตายโหงเช่นนี้เข้ามาในเวียง มิฉะนั้นจะเกิดเหตุเภทภัย ที่จริง ขุนโอร่งช่องก็หาเชื่อไปทั่วไม่ว่า ถ้าทำเช่นนั้นแล้วจะเกิดเหตุเดือดร้อนขึ้นจริง แต่เรื่องอย่างนี้ กัน ไว้ดีกว่าแก้ หากไม่มีเหตุอะไรเกิดขึ้นก็ดีไป พอรอดตัว แต่ถ้าเกิดเหตุขึ้น แม้แต่เพียงเล็กน้อย ก็อาจจะเกิดระส่ำระสายกันในหมู่บ้านชาวเมืองได้ และคนคงจะเกรงเรื่องผีปีศาจนี้ยิ่งกว่าอื่น จึงต้องมีประเพณี ต่าง (เช่น) ฆีทวารบาล ทั้งที่ประตูเวียงโดยเฉพาะประตูด้านหลัง และที่ ประตูหอเจ้าฟ้าทุกประตู ในวันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๐ เครื่องเช่นที่จะเอาไปต่างผี ไข่ข้าว ไข่ไก่ต้ม ไก่ต้ม เนื้อต้ม และขนม ส่วนเด็ก ๆ ผู้ใหญ่ก็ต้องหาไหมผี (ถ้ายสายสัญญาณ) มาผูกคอไว้เพื่อ กัน อันตราย ส่วนข้าวเครื่องเช่นนั้นก็แบ่งกันกินคนละนิดคนละหน่อยเพื่อให้อยู่ดีกินหวานทั่วกัน

แต่ถึงจะเช่นสรวงกันอย่างไร ก็คงไม่อาจห้ามกันธรรมชาติทั้งหลายได้ เพราะฉะนั้น ในเรื่องแผ่นดินไหว จึงไม่เห็นมีใครคิดไปโทษผีสาปหรือผู้เรืองฤทธิ์อำนาจใด ๆ มีหน้าซำยัง ไม่ เห็นคนตระหนกตกใจอย่างไหน ทั้ง ๆ ที่ข้าพเจ้าผู้ไม่เคยประสบแผ่นดินไหวจริง ๆ เลย เมื่อมา ได้ยินเสียงหน้าต่างที่สั่นกลอนแน่นหนา ปิดเปิดได้เองดังโครมคราม ทั้งมาได้เห็นกำแพงก่ออิฐ ถูปูนโยกไหวรวกกับจะทรุดพังทลายลงมาเช่นนั้น ก็อดขวัญหายไม่ได้ สำคัญว่าพวกใต้ดินออก ทำการขั้นแตกหักในที่ที่ไม่ไกลนัก จนนางมย้าเต็งร้องบอกมาว่า อิงสั้นข้า (บ้านสั้น คือแผ่นดิน ไหว จากคำ เอ็ง ภาษาพม่าแปลว่าบ้าน) ข้าพเจ้าจึงค่อยคืนสติ คลายความตกใจลงไปได้บ้าง แต่กระนั้นเมื่อแผ่นดินยังไหวอย่างแรง ๆ ติดต่อกันไปถึง ๓ ครั้ง ข้าพเจ้าก็ออกเป็นห่วงว่า ตึก ที่อยู่จะไม่ทนทานต่อไปได้ จึงชวนคนอื่น ๆ ออกไปนั่งที่นอกเรือน แต่ไม่มีผู้ใดสนใจในคำชวน ของข้าพเจ้าเลย เพียงแต่ลงมานั่งที่ห้องโถงชั้นล่างอยู่เพียงครู่เดียว นางมย้าเต็งก็ชวนข้าพเจ้ากลับ ไปนอนตามเดิม ทั้งนี้ได้ความว่าเรื่องแผ่นดินไหวออกจะเป็นของธรรมดาของคนที่นี่ทีเดียว ถ้วย ว่ามีแผ่นดินไหวเสมอ เฉลี่ยแล้วราว ๓ ปีต่อครั้ง แต่ที่เคยไหวครั้งใหญ่ ๆ ในคราวที่แล้ว ๆ มา ก็ยังไม่เคยมีครั้งใดรุนแรงเท่าที่ข้าพเจ้าประสบมาในครั้งนั้นเลย

โรงเรียนเมื่องนาย

ข้าพเจ้าเรียนกับครูอยู่กับบ้านมาราว ๒ อาทิตย์ก็ถึงเวลาที่โรงเรียนกำหนดให้ไปเรียนได้ ด้วยว่านักเรียนสอบประจำภาคเสร็จแล้ว และโรงเรียนก็จัดตารางเรียนให้ข้าพเจ้าเรียนเรียบร้อยแล้ว เวลาเรียนของข้าพเจ้าเริ่มแต่บ่ายโมงครึ่งไปจนถึง ๓ โมงครึ่ง เป็นเวลา ๒ ชั่วโมง แต่เรียน ๓ ชั่วโมง ชั่วโมงละ ๔๐ นาที ชั่วโมงแรกเรียนชั้นประถมปีที่ ๒ ต่อไปเป็นชั้น ป. ๓ และ ป. ๔ ตามลำดับ เป็นเช่นนี้ทุกวัน ความจริงความรู้ที่จะได้จากการเรียนในห้องเรียนไม่น่าจะได้อะไรมากนัก เพราะเวลา ๔๐ นาทีเท่านั้น แต่ข้าพเจ้าก็ยังยินดีที่โรงเรียนอนุญาตให้ข้าพเจ้าเข้ามาเรียนในโรงเรียนร่วมกับเด็กนักเรียนอื่นๆ อันเป็นโอกาสให้ข้าพเจ้าได้รู้เรื่องราวเกี่ยวกับการศึกษาของชาวไทยใหญ่ได้ดีขึ้น ถ้าจะพูดไปตามจริงแล้ว เรื่องโรงเรียนนี้ ถ้าไม่ใช่ข้าพเจ้า ไม่ใช่ครูแล้ว คงไม่เห็นสิ่งใดน่าสนใจ เพราะไม่ว่าโรงเรียนที่ไหน ย่อมมีสภาพความเป็นไปคล้ายคลึงกันทั้งสิ้น แต่บังเอิญข้าพเจ้าเป็นทั้งครูและนักเรียน ดังที่เป็นอยู่ในขณะนี้ ฉะนั้นไม่ว่าจะเห็นสิ่งใดจึงดูน่าสนใจไปหมด

สิ่งที่ข้าพเจ้าสนใจเป็นประการแรก ก็คือ ภาษาที่ใช้ ข้าพเจ้าอดประหลาดใจและตะขิดตะขวงใจไม่ได้เลย เมื่อได้เห็นนักเรียนยื่นขึ้นทำความเคารพครูผู้สอนพร้อมทั้งเปล่งคำว่า กู๊ดอาฟเตอร์นูนเช่อออกมาพร้อมกัน หากเป็นครูผู้หญิงเขาก็ใช้ว่า ทีชเชอร์ลงท้ายแทน แต่แรกข้าพเจ้าคิดว่านักเรียนจำตารางสอนผิด คิดว่าชั่วโมงนั้นเป็นชั่วโมงวิชาภาษาอังกฤษหรืออย่างไร แต่เมื่อสอบถามดูแล้วก็ปรากฏว่า นักเรียนจะพูดเช่นนั้นทุกชั่วโมงที่เปลี่ยนครู ถ้าเป็นเวลาเช้าก็เปลี่ยนเป็นกู๊ดมอร์นิงแทน ข้าพเจ้าอดอยู่ไม่ได้ ต้องถามคอร่วทานเหมครูของข้าพเจ้าว่า คนอังกฤษก็จากพม่าและรัฐชานไปหลายปีแล้ว เหตุใดจึงยังต้องกล่าวคำต้อนรับครูด้วยคำอังกฤษอยู่อีกเล่า ครูของข้าพเจ้าไม่อาจจะให้คำตอบอย่างใดได้ แต่ขุนปานหล้า ผู้ทำการในหน้าที่อธิบดีการศึกษาแทนเจ้าชายเมือง (ผู้กำลังไปศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติไทยใหญ่ในอังกฤษ) ตอบให้ว่า เพื่อสนองความต้องการของผู้ปกครองนักเรียนผู้อยากจะเห็นลูกหลานตนพูดภาษาอังกฤษเป็นแม่เพียงคำอย่างนี้สักคำสองคำก็ยังดี ข้าพเจ้ารู้ว่าขุนปานหล้าคงจะพูดให้เห็นชั้นเสียมากกว่า แต่ส่วนใจจริงจะเห็นแปลกอย่างข้าพเจ้าเห็นหรือไม่ ข้าพเจ้าไม่ทราบ คอร่วทานเหมเล่าว่า ในสมัยญี่ปุ่นเข้าครองรัฐชาน ได้เลิกใช้คำอังกฤษนี้และคิดคำไทยขึ้นใช้แทนว่า ยามเหนอหลี่ข่า ยามคำหลี่ข่า ซึ่งถึงจะแปลตรงตามคำอังกฤษ คือ ยามเหนือ แปลว่า เวลาเช้า ยามค่ำ แปลว่า เวลาบ่าย และหลี่ ก็คือ ตีก็ตาม ข้าพเจ้าก็ยังรู้สึกว้าฝงเข้าที่คิดว่าจะใช้คำอังกฤษไปทั้งดุ้น ทั้งยังได้สร้างศัพท์ใหม่เป็นการขยายภาษาไปด้วยในตัว แต่เรื่องของภาษา เป็นเรื่องที่บังคับกันไม่ได้ ถ้าเขาไม่นิยมใช้แล้ว

แม้จะฟังดี ความหมายคืออะไร คำนั้นก็ต้องตายตัวไปเอง ภาษาที่พูดก็เหมือนกัน เรื่องที่จะไปบังคับให้ใช้ภาษาไทยใหญ่กันทั่วทุกตัวคนนั้นเห็นจะทำได้ยาก โดยเฉพาะที่เมืองนายอันเป็นที่ซึ่งมีความเกี่ยวข้องทางการเมืองกับพม่าช้านาน ปัญหาทางภาษาจึงกลายมาเป็นปัญหาใหญ่ทางการศึกษาของรัฐบาล ซึ่งข้าพเจ้าลองพิจารณาดูแล้วเห็นว่าเป็นปัญหาที่ยุ่งยากพลวันกันจนไม่รู้ว่าจะตัดปมไหนออกก่อนดี ความยุ่งยากจึงจะคลี่คลายออกได้

แต่ความยุ่งยากจะคลี่คลายออกได้อย่างไร ในเมื่อคนไม่ยอมเรียนหนังสือ แม้โรงเรียนเมืองนายจะเป็นโรงเรียนใหญ่มีนักเรียนนับร้อย แต่ก็ยังไม่สมมูลกับจำนวนพลเมืองนักเรียนชั้นประถมมีมากพอสมควร คือชั้นละราวสี่สิบกว่าคน แต่ถึงสูงขึ้นนักเรียนจะเหลือเพียงชั้นละสิบกว่าคน ยิ่งไปถึงชั้นมัธยมปลายที่เรียกแมตริกุลชั้น จะเหลือเพียง ๖ คน และเมื่อปึกลายนี้ มีนักเรียนสอบไล่ได้ชั้นสูงสุดของโรงเรียนเพียงคนเดียวเท่านั้น เรื่องนี้จึงเป็นเรื่องโจษจันกันไปทั่ว ยิ่งรัฐบาลชานเสกทให้งบประมาณมาสร้างอาคารถาวรหลังใหม่เป็นจำนวนเงินถึงแสนจัตก็ยิ่งทำให้เห็นเป็นการลงทุนที่จะไม่มีทางได้ทุนคืนมาเลยในระยะ ๕ ปี ๑๐ ปีนี้ เพราะเชื่อเหลือเกินว่า นักเรียนที่จะขึ้นจากชั้น ๕ ขึ้นไปจนถึงชั้น ๑๐ อันเป็นชั้นสุดท้ายนั้น คงไม่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นไปกว่าชั้นละ ๑๐ กว่าคนไปได้ แต่อย่างไรก็ตาม ก็ยังเป็นลางดี ที่อาคารสวย ๆ อาจช่วยจูงใจให้เด็กรักเรียน รักโรงเรียน และอยากมาโรงเรียนได้มากกว่านี้ จำนวนนักเรียนสอบตกอาจจะลดน้อยลงกว่าที่เคยก็เป็นได้

ปัญหาเรื่องนักเรียนสอบตกกันมาก ก็เป็นปัญหาหนักอกของนักการศึกษาของรัฐบาล อยู่ไม่น้อยเหมือนกัน ข้าพเจ้าสอบถามจากหลายต่อหลายฝ่าย ว่าสาเหตุเป็นเพราะอะไร ฝ่ายการศึกษากล่าวว่า เป็นเพราะนักเรียนไม่ไปโรงเรียนสม่ำเสมอจึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่จะเรียนไม่ทัน และผลก็คือสอบไม่ผ่าน ฝ่ายนักเรียนว่า เป็นเพราะกรรมการออกติ โดยเฉพาะในการสอบชั้นประโยค ที่ต้องใช้ข้อสอบจากรัฐบาลกลาง กรรมการเห็นชื่อผู้สอบไม่ใช่ชื่อพม่าก็มักจะให้ตกบางคนจึงต้องไปเปลี่ยนชื่อเป็นพม่าเสียจะได้สอบได้คะแนนดี ๆ เรื่องนี้ คนเคยเป็นครูและเป็นการกรรมการสอบมาแล้วคงเข้าใจได้ดีว่าเป็นคำกล่าวหาที่น่าขันเพียงไร ฝ่ายครูผู้สอนที่เห็นใจทุกฝ่ายจึงมักจะยกให้เป็นความผิดของหลักสูตร และการกีดกันที่เขาคิดคะแนนหมวดวิชาเป็นสำคัญ หากตกคะแนนหมวดแม้เพียงหมวดเดียวก็เป็นไม่มีหวังได้ผ่าน ยิ่งเป็นหมวดภาษาพม่าด้วยแล้ว กรรมการยิ่งเข้มงวดกวัดกันมากขึ้น แม้จะพลาดเพียงคะแนนสองคะแนนก็ยกให้กันไม่ได้ เป็นอันต้องเสียเวลาเรียนซ้ำใหม่อีกปีหนึ่ง เรื่องนี้ข้าพเจ้าก็อดเห็นใจนักเรียนไม่ได้เพราะ

การเรียนภาษาที่ไม่ใช่ภาษากำเนิดของตน แม้จะร่ำเรียนกันมาตั้งแต่ยังอยู่ทานอ่อน (ชั้นเล็ก) คือชั้นอนุบาล ก็ไม่เป็นประกันว่าจะต้องรู้ภาษาดีเท่ากับเจ้าของภาษาเขาเอง และยิ่งหนังสือเรียนภาษาพม่าชั้นสูง ๆ นั้นคือหนังสือธรรมะ ๆ นี้เอง ที่นอกจากจะยากเพราะรื้อไปด้วยคำบาลีแล้ว ก็ยังไม่มีอะไรน่าสนใจ ก็ยังทำให้การเรียนภาษาพม่าน่าเบื่อ จนแม้แต่เด็กเรียนชาวพม่าเองก็สอบตกกันปีละไม่ใช่น้อย การสอบตกนี้แหละทำให้คนขยาด ท้อถอยที่จะเรียนต่อไปชั้นสูงๆ ถึงจะมาเรียนก็เรียนอย่างเสียไม่ได้ มาบ้างไม่มาบ้าง เพราะไม่เห็นบทเรียนน่าสนใจกับทั้งบางคนไม่ได้มีถิ่นฐานอยู่ในเมือง กว่าจะเดินทางมาโรงเรียนก็ต้องเดินเป็นชั่วโมงๆ ความมานะเรียนก็ลดน้อยลงตามลำดับ บางคนพยายามเรียนจนจบ ป. ๔ แล้วก็เลิกกัน ออกมาทำงานรับจ้างเขาเล็กๆ น้อยๆ ถ้าโชคดีมีคนฝากเข้าทำงานเป็น จี๊เร่ (เสมียน) ใน ลู่ม (ออฟฟิศ) ก็ยังพอมีเงินเดือนกิน แต่กระนั้นก็นับว่าเป็นอนาคตอันมืดมนสำหรับเด็กหนุ่มๆ อย่างที่ข้าพเจ้าเห็นที่บ้านขุนโฮงช่องหลายต่อหลายคนด้วยกัน ส่วนเด็กผู้หญิงนั้นไม่เป็นปัญหานัก บางคนอายุราว ๑๔-๑๕ ยังเรียนอยู่ชั้นต่ำๆ บังเกิดความอายน้อยอยากเรียนต่อไป พ่อแม่ก็ให้ออก ไม่ซ้ำก็เตรียมแต่งงาน ครุผู้หญิงจึงหาไม่ได้ง่ายนัก เพราะที่จะเรียนให้จบชั้นพอจะเข้ารับราชการเป็นครูได้นั้น ในเมืองนายมีเพียงไม่กี่คน รัฐบาลจึงต้องรับสมัครคนจากถิ่นอื่น และโอกาสอย่างนี้เองที่ทำให้มีชาวพม่าแท้ๆ หรือคนเชื้อชาติอื่นแต่พูดภาษาพม่าเป็นภาษากำเนิดของตน เข้ามาทำงานในรัฐชาน เรื่องจะฟื้นฟูภาษาไทยใหญ่ให้ได้เป็นภาษาที่บังคับใช้ในโรงเรียน จึงยังไม่สำเร็จผลสมดังความมุ่งหมาย เพราะมีหลายโรงเรียนที่ครูใหญ่ปฏิเสธไม่ยอมเปิดสอนภาษาไทยใหญ่ในโรงเรียน อ้างว่าไม่มีครูชาวไทยใหญ่ที่พูดภาษาไทยใหญ่ดีพอจะสอนนักเรียนได้ บางโรงเรียนก็เปิดเพียงแค่ชั้น ป. ๔ บ้าง ชั้น ม. ๑ บ้าง ม. ๒ บ้าง สุดท้ายจะหาครูได้ หรือบางทีก็สุดแต่ครูใหญ่จะเห็นสมควร รัฐบาลชานเสดทก็ยังไม่วางใจทำสิ่งใดหักหาญในเรื่องนี้ เพราะฉะนั้นความคิดของขุนปานหลักที่ต้องการให้โรงเรียนทุกโรงเรียนสอนวิชาการต่างๆ เป็นภาษาไทยใหญ่แทนภาษาพม่านั้น จึงออกจะเป็นความฝันที่ยังห่างไกลความเป็นจริงอยู่มาก ขุนปานหลักคิดว่า การที่นักเรียนต้องเรียนวิชาต่างๆ เช่นคณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ถ่ายทอดจากภาษาพม่ามายังภาษาไทยใหญ่เช่นนี้แหละเป็นสาเหตุสำคัญทำให้นักเรียนสอบไล่ตกกันปีละมากๆ ที่ถูกแล้วควรเรียนภาษาพม่าจำเพาะในตำราวรรณคดีเหมือนอย่างการเรียนภาษาอังกฤษนั้นจะถูกกว่า ส่วนวิชาอื่นครูควรจะสอนเป็นภาษาไทยใหญ่ที่นักเรียนจะเข้าใจได้ทันทีโดยไม่ต้องแปล ความคิดนี้ถ้าทำได้สำเร็จก็นับว่ารัฐชานได้อิสรภาพมากกว่าครึ่งแล้วโดยไม่ต้องไปสู้รบกันด้วยอาวุธให้ล้มตายกันมากมายก่ายกอง ข้าพเจ้าเองก็อยากเห็นอย่างนั้น จึงได้สนับสนุนขุนปานหลักให้ผลักดันความคิดนี้ให้ไปถึงที่สุด แต่ว่าขุนปานหลัก

ออกจะเป็นคนสุขุม นิยมคติที่ว่าไก่แจ้วเหือ-อก้าน ไก่บ้านเหือ-อแล่น คือ ถ้าอยากให้เร็วต้องกลาน ถ้าอยากให้นานถึงจึงวิ่ง ฉะนั้นจึงมักจะตอบข้าพเจ้าด้วยคำว่า กว่าล้อยๆ (ไปช้าๆ) เสียเสมอ และ คำนี้ดูเหมือนจะติดปากชาวไทยใหญ่ทั่วๆ ไปด้วย เมื่อแขกจะลาเจ้าของบ้านกลับ เจ้าของบ้านเขาก็จะตอบว่า กว่าล้อยๆ เหมือนกับจะเตือนว่าให้ไปช้าๆ ให้เดินดี ๆ หากเขาเชิญไปกินอาหาร เจ้าของบ้านที่มีหน้าที่จะต้องคอยเฝ้าให้กินมาก ๆ และหวังเหนียวให้กินนาน ๆ ก็มักจะพูดว่า กินล้อยๆ คือ กินช้าๆ ความช้าจึงออกจะเป็นคตินิยมของเขาก็ได้ ข่าพเจ้าจึงนึกไม่ออกกว่า ถ้าเขานิยม กว่าล้อยๆ เช่นนี้แล้ว แผนการขึ้นรองของขุนปานหล้าที่จะบันทาลให้มีการสอนภาษาไทยใหญ่ทั่วทุกโรงเรียน ตั้งแต่ชั้นต้นไปจนถึงชั้นมัธยมปลายในต้นปีหน้า พร้อมทั้งจะผลิตหนังสือแบบเรียนที่จะใช้ในชั้นต่าง ๆ ทุกชั้นออกมาให้ทันเวลาอีกด้วยนั้น จะสำเร็จผลลุล่วงไปได้ อย่างไร ในเมื่อเดือนกันยายนเกือบจะล่วงไปแล้ว ยังหาตัวนักปราชญ์ราชบัณฑิตผู้จะผลิตตำราเรียนทั้งว่าไม่ได้สักคน แม้ตัวพิมพ์ภาษาไทยใหญ่ก็ยังหล่อได้ไม่ครบตามความต้องการ หรือว่า เขามีวิธีลัดที่จะเนรมิตงานให้สำเร็จทันเวลา จึงน่าจะติดตามดูผลในบั้นปลายยิ่งนัก

อันที่จริง ไม่มีประโยชน์อะไรเลยที่จะไปออกความคิดเห็น แม้ว่าจะเป็นความคิดเห็นเรื่องการศึกษาเล่าเรียนที่ข้าพเจ้าสนใจอยากพุดอยู่เรื่องเดียวกันก็ตาม ทั้งนี้เพราะไม่มีใครที่นิยามยกย่องความคิดเห็นของผู้หญิง ขุนปานหล้าทำให้ข้าพเจ้าฟังถึงสองสามครั้งว่า สุภาพสตรีไทยใหญ่มีกล่าวไว้ว่า ไก่แม่ขัน พะอ้าแลง คือไก่ตัวเมียขัน ฟ้าไม่สว่าง อย่างนี้เอง เจ้านางเฮินคำมหาเทวีแห่งรัฐหย่องห่วยจึงต้องฟันฝ่าอุปสรรคอย่างเหลือเกิน กว่าจะได้รับเลือกทั้งเป็นผู้แทนราษฎร ในการติดป้ายโฆษณาบางแห่งถึงกับต้องลบคำว่า 'นาง' ออกเพื่อไม่ให้เป็นที่สังเกตว่าเป็นหญิง และทั้ง ๆ ที่เจ้านางเฮินคำเป็นผู้แทนหญิงคนแรกและคนเดียวของรัฐชาน และก็ได้แสดงความฉลาดสามารถออกมาเป็นที่ประจักษ์ว่า เป็นนักการเมืองที่สามารถ ได้เคยออกความคิดเห็นในสภาพอย่างหลักแหลมจนเป็นที่ยอมรับกันในบรรดานักการเมืองสำคัญ ๆ ของพม่า หนังสือพิมพ์พม่าก็ลงข่าวกันไม่เว้นแต่ละวัน ทั้งการที่เจ้านางเฮินคำจะคัดสินใจเข้ากับพรรคอนุหรือพรรคอุบาส่วย ก็เป็นข่าวใหญ่ที่โจษจันกล่าวขวัญกันไปทั่วเช่นนี้แล้ว คน (ส่วนมากผู้ชาย) ในรัฐชานยังไม่เห็นเป็นเกียรติยศแก่หญิงไทยใหญ่ (หรือพุกที่ถูกก็คือชาวไทยใหญ่) แต่อย่างไรก็ตาม คุเหมือนชาวไทยใหญ่จะไม่นิยมให้ผู้หญิงออกไปแสดงความฉลาดอื่นใด นอกจาก ถิ่นหน้าเอ็น (การบ้านการเรือน) ฉะนั้นเขาจึงไม่สนับสนุนส่งเสริม เห็นไม่ใช่หน้าที่ผู้หญิง ไม่จำเป็น ยิ่งเป็นเรื่องการศึกษาแล้ว ยิ่งกลายเป็นของจำเป็นน้อยที่สุดสำหรับผู้หญิง ถ้าถูกผู้หญิงและลูกผู้ชายเรียนมาถึงขั้นที่พ่อแม่จะต้องคัดสินใจให้เรียนต่อไปได้เพียงคนเดียว เขาก็จะ

ส่งเสริมแต่ลูกชายทั้ง ๆ ที่การเรียนของเด็กผู้หญิงกับเด็กผู้ชายมีระดับผิคนอย่างเห็นได้ชัด ในชั้นเรียนที่ข้าพเจ้ากำลังเรียนกับเขาอยู่นี้ ที่ชั้นเรียนและเรียนเก่งสอบได้ที่ ๑ และที่รอง ๆ ลงไปนั้น เห็นมีแต่เด็กผู้ชายเท่านั้น

แต่เมื่อประเพณีนิยมให้ผู้หญิงอยู่เงียบ ๆ ไม่แสดงความคิดเห็นใดให้เป็นการเอิกเกริกในที่ประชุมชน ผู้หญิงเขาก็ปฏิบัติตามโดยไม่ขัดแย้งอะไร แม้ว่านางมย้าเต็งจะออกมารับแขกร่วมกับสามีแทบทุกครั้ง แต่เธอก็ไม่เคยร่วมการสนทนาด้วย นอกจากจะถูกถาม แต่เขาก็ไม่สนใจจะโต้คำตอบจากผู้หญิงนักนอกจากเป็นเรื่องของผู้หญิงจริง ๆ แต่ทั้งนี้ก็ใช่ว่านางมย้าเต็งจะไม่รู้ ไม่สนใจ หรือไม่มีความคิดความเห็นเป็นส่วนตัวเสียเลย เธอรู้เรื่องและสนใจในการศึกษาราวกับว่าเธอเป็นเจ้าหน้าที่การศึกษาด้วยผู้หนึ่ง ตัวเธอเองแม้จะเรียนไม่ถึงขั้นสูงเท่าที่ควร แต่เธอก็ยังรักเรียน ในเมื่อเมืองนายไม่มีที่จะให้เธอเรียนวิชาพิเศษอย่างอื่นได้ เธอก็สมัครเรียนวิชาอักษรธรรม เมื่อข้าพเจ้ามาพำนักอยู่กับเธอ เธอก็ใฝ่ใจใคร่จะได้รู้ภาษากรุงเทพฯ ๖ รู้เรื่องราวของนครกรุงเทพฯ ๖ และในโอกาสเดียวกัน ก็ให้ความรู้เรื่องภาษาของเธอตลอดไปถึงขนบประเพณีบางอย่างที่นำรู้ เรื่องอาหารการครัวเธอก็ชำนาญพอที่จะอธิบายได้อย่างคล่องแคล่วน่าชม และไม่แต่จะสนใจแต่เรื่องการเรียนของเธอเอง เรื่องการเรียนของพวกเขาเด็กๆ ในบ้าน เธอก็จัดการจ้างครูมาสอนภาษาพม่าให้แก่เด็กที่โตเกินจะไปโรงเรียน ทั้งยังมีการให้ทุนการศึกษาแก่เด็กยากจนบางคน ทั้งนี้ตามกำลังที่เธอจะช่วยให้ ข้าพเจ้าจึงรู้สึกว่าเป็นกำลังสำคัญคนหนึ่งของเมืองนายที่เดียว ทั้งสมาคมหญิงที่เธอเป็น โห่เบ้า (นายกสมาคม) อยู่ สมาชิกก็พร้อมเพรียงกันทำงาน สงเคราะห์ต่าง ๆ มีการสงเคราะห์คนถูกไฟไหม้ สงเคราะห์มารดาและทารก ตามโปรแกรมของกรมการสาธารณสุขรัฐชานและยูนิเซฟ นอกจากนี้ก็ยังมีชุมชุมกัน เพี้ยวจ้อง (=แผ้ววัด ถ้าพูดตามภาษาสมัยนี้ ต้องใช้คำว่าพัฒนาวัด) ทั่วทั้งเมืองนาย ตามประเพณีทางศาสนา แต่ความพร้อมเพรียงในเรื่องการบุญนี้ตามสายตาของผู้ชายคงเห็นว่าผู้หญิงกลัวตกนรกหรืออยากจะได้ไปสวรรค์นิพพานยิ่งกว่าอื่น แม้แต่กลัวตายผู้หญิงก็กลัวออกจะกลัวตายมากกว่าพวกผู้ชาย คงเช่นในคราวที่ขุนโองษ์ของขอร้องให้เจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่ลดยแหลมมาปลุกผีกันใช้ทรพิษ เพราะใช้ทรพิษเกิดระบาคในที่ไมไ่ไกลเมืองนายสักเท่าใดนักนั้น ปรากฏว่า ผู้ที่มารับการปลุกผีป้องกันเป็นจำนวนราว ๓๐๐ คนนั้น นอกจากจะมีเด็กผู้ชายเล็ก ๆ เพียงไม่กี่คนแล้ว ก็มีแต่ผู้หญิงเท่านั้น ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ แต่จะเป็นเพราะกลัวตายหรือไม่อย่างไรก็ตาม ก็น่าสังเกตว่า พวกผู้หญิงที่นี่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ พอจะทันกับความหมุนเวียนของโลกได้ดีกว่าผู้หญิงในที่บาง

แห่งจึงนิยมนำไปรักษาตัวที่โรงพยาบาล ไม่กลัวการผ่าตัด แม้บางคนจะไม่เชื่อมีอนายแพทย์ชาวอินเดียที่ประจำที่โรงพยาบาลเมืองนาย ก็ยังพยายามชวนชายไปรักษาที่โรงพยาบาลลดยแหลม ซึ่งต้องนั่งรถไปราว ๓-๔ ชั่วโมงจึงจะถึง และเมื่อหญิงมีครรภ์คนหนึ่งเดินทางไปคลอดบุตรที่นั่น แต่มีเหตุสุดวิสัยที่ทำให้แพทย์ช่วยชีวิตไว้ไม่ได้ ต้องตายทั้งแม่และลูก กรณีอย่างนี้เขาก็ยังไม่นึกโทษหมอหรือโรงพยาบาล แต่กลับไปโทษปรากฏการณ์ธรรมชาติ อันได้แก่แผ่นดินไหว เขาว่าเพราะ อดสู่น เมื่อเร็ว ๆ นี้เอง ที่ทำให้พวก แม่บ้าน (หญิงมีครรภ์) ออกลูกยากถึงกับตายไป ๒ รายแล้ว ในเวลาห่างกันเพียงไม่ถึงอาทิตย์ และถ้ามีอันเป็นไปเพราะพยายามรักษาแล้วรักษาไม่หายเขายังไม่ตำหนิมากเท่ากับที่ไม่ยอมไปโรงพยาบาล ไม่ยอมเชื่อการแพทย์สมัยใหม่ เช่นที่หญิงมีครรภ์อีกรายหนึ่ง ซึ่งถึงกำหนดคลอดแล้วคลอดไม่ได้เพราะอายุมาก และไม่ยอมให้แพทย์ผ่าตัด กว่าญาติจะนำไปโรงพยาบาลได้ ก็พอดีช่วยไม่ไหว ได้แต่ชีวิตลูกมาเท่านั้น เรื่องนี้เป็นเรื่องที่เขาใจกันอึ้งคะเนอยู่หลายวัน

ไม่แต่เรื่องโกลัฏอย่างนี้ แม้เป็นเรื่องการบ้านการเมือง ซึ่งผู้หญิงในเขตเมืองนายที่ถ้าจะเทียบกับตองยีหรือย่างกุ้งก็เท่ากับเป็นชนบท ไม่ควรจะสนใจมากนักก็ตาม เขาก็ยังสับสนกับฟังด้วยความเอาใจใส่ ยิ่งรัฐบาลพม่าประกาศออกมาว่าจะมอบอำนาจให้ฝ่ายทหารจัดการปกครองบ้านเมืองต่อไป ยิ่งเป็นเรื่องสำคัญที่เขาจะต้องติดตามฟังทั้งทางวิทยุ หนังสือพิมพ์ และข่าวปากตามที่จะได้จากกาอยู่เสมอ ๆ ข้าไม่ข้าไม่นานรัฐบาลกลางยังส่งกองทหารมาไว้ที่เมืองนาย เรื่องติดปากที่พูดกันทั่วไปก็คือ เรื่องเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วและจะเกิดขึ้นต่อไป พูดแล้วก็วุ่นวายใจ เพราะไม่มีใครบอกได้ว่าจะทำให้สถานการณ์บ้านเมืองดีขึ้นหรือเลวลง สมจริงอย่างที่เขารู้ว่า ลาดกวิ้มเคื้อเม็งเจ้อ-อู่ ลาดกวิ้มจูเจ้อ-อหลี่ (พูดเรื่องการเมืองใจเสียพูดเรื่องรู้ (คือคู่รัก) ใจสบาย) แต่ถึงอย่างไรก็เป็นเรื่องบ้านเมืองของเขา เขาก็จำเป็นต้องเป็นห่วงแม้จะเป็นผู้หญิงที่ใคร ๆ เขาไม่ต้องการให้ไปเกี่ยวข้องกับเรื่องเหล่านี้ ก็จะทำนิ่ง ๆ เฉย ๆ ไม่ได้ ข้าพเจ้าเองได้มาอยู่ในหมู่พวกเขาเป็นเวลานาน ๆ ก็เลยพลอยกังวลทุกข์ร้อนไปกับเขาด้วย ทั้งยังอดคิดต่อไปไม่ได้ว่า ถ้าส่งเสริมให้ผู้หญิงเหล่านี้ได้ศึกษาความรู้ให้มากขึ้นและให้โอกาสเขาช่วยเหลือบ้านเมืองให้ยิ่งกว่านี้แล้ว เชื่อเหลือเกินว่า ใก้แม่เหล่านี้ คงจะช่วยกันขึ้นจนฟ้าเมืองชานสว่างแจ่มขึ้นมาจนได้เป็นแน่

แต่เขาจะฟังความคิดเห็นของข้าพเจ้าผู้เป็นผู้หญิงหรือไม่ก็ตามที่เถอะข้าพเจ้าก็ต้องขอแสดงความกตัญญูเห็นเรื่อง ลูกเหม่อ (ตัวอักษรแบบใหม่) ของเขาให้จงได้ ยิ่งมาเห็นครูที่โรงเรียนเมืองนายสอนภาษาไทยใหญ่อย่างที่เขาสอนอยู่นี้ ยิ่งอดอยู่ไม่ได้ ต้องเขียนจดหมาย

ไปยังสมาคมวรรณคดีฯ ให้ข้อเสนอแนะหลายข้อด้วยกัน ข้อแรกที่ข้าพเจ้าใคร่จะให้เขาพิจารณา โดยด่วนก็คือ ควรจะได้มีการติดตามผลการสอนลึกลับเหมือนว่า นับแต่สมาคมได้คิดเปลี่ยนแปลง วิธีการเขียนตัวหนังสือไทยใหญ่ให้สะดวกขึ้นนั้น ได้มีคนรู้สึกว่าจะสะดวกจริงหรือไม่ เขานิยมใช้ กันมากน้อยเพียงไร และประการสำคัญคือ เขารู้จักวิธีการเขียนหมายเหตุ (เครื่องหมายวรรณ ยุक्त) และวิธีสะกดการันต์แบบใหม่ ถูกถ้วนกันดีหรืออย่างไร ที่ข้าพเจ้าหยิบยกเรื่องนี้ขึ้นมา เสนอให้เขาพิจารณานั้น เป็นเพราะข้าพเจ้าเห็นด้วยตาตนเองแล้วว่า ครูที่สอนภาษาไทยใหญ่ บางคนยังสะกดตามแบบลึกลับไม่ถูก กำหนดหมายเหตุก็ไม่ตรงเสียง ทั้ง ๆ ที่ตั้งใจศึกษา จริง ๆ แล้วไม่น่ามีอะไรยากลำบากเลย ข้าพเจ้ายืนยันได้แน่นอนว่า ข้าพเจ้าเรียนเพียง ๔ วัน ก็สามารถใช้ได้ถูก ยิ่งกำหนดเสียงเทียบกับของเราได้ตรงกันทุก ๆ คำไปด้วยแล้วยังสะดวกมากขึ้น พอจับให้ถูกว่าตรงกับคำอะไรของเราแล้วเท่านั้น ก็ใส่เครื่องหมายเสียงได้ หรือเมื่อเห็นคำที่มี หมายเหตุ ก็รู้ได้ทันทีว่าจะต้องออกเสียงอย่างไร เช่นเสียงหนึ่งเป็นเสียงจกัว ไม่ต้องใช้ เครื่องหมาย เสียงสองใช้เครื่องหมายคอมม่าเป็นเสียงเอก ทั้งนี้เป็นต้น จึงน่าสงสัยเหลือเกินว่า เหตุใดเจ้าของภาษาเองกลับเห็นเป็นเรื่องยากลำบาก เหตุผลก็คงเป็นเพราะเขาค้นกับการเขียน แบบเก่าที่มีเครื่องหมายกำกับเสียงเพียง ๒ รูปตามแบบอย่างพม่านั่นเอง ไม่ว่าใครที่เรียนมา อย่างแบบเก่าก็จะชอบอย่างเก่าไม่ได้ ทั้งยังจะแค้นที่ไม่ยอมใช้ตามแบบใหม่เสียอีกด้วย เมื่อ ข้าพเจ้าพูดว่า การเขียนอย่างเก่าเขียนง่าย แต่อ่านลำบาก เพราะจะเป็น ลุง โหลง หรือ ลง ก็เขียน ตัวเดียวกัน ต้องอ่านไปจนตลอดประโยคพอรู้เรื่องแล้วจึงจะบอกได้ว่าตัวนั้นเป็นคำอะไร บางที ก็อาจจะตีความหมายไปได้หลายทาง เพราะคำนั้น ๆ อาจเป็นคำอะไรต่ออะไรได้มากอย่าง ผู้นิยม การเขียนแบบเก่าก็พากันว่า คนไทยใหญ่ทุกคนจะไม่รู้สึกยากเลย เพราะอ่านไปก็เข้าใจความ ทันทที ข้าพเจ้าไม่มีทางโต้แย้งอย่างใด ด้วยว่าจะไปอวดเก่งกว่าเจ้าของภาษาของเขาก็ดูกระไรอยู่ จึงจำต้องนั่งและพยายามเชื่อว่าจริงเช่นนั้น ครั้นภายหลังได้มาศึกษาวรรณคดีเก่า ๆ ของเขา จึงได้รู้ว่าการศึกษารื่องภาษา แม้ในภาษาไทยใหญ่ก็ยังมีความละเอียดหยิบอยู่หลายชั้น คนที่ อ่านภาษาไทยใหญ่ที่เขียนกันตามธรรมดาเข้าใจ ไม่จำเป็นต้องอ่านวรรณคดีเหล่านั้นเข้าใจได้ โดยตลอด เช่นเดียวกับลิลิตโองการแช่งน้ำ หรือสมุทรโฆษคำฉันท์ของเรา ก็ไม่ใช่หนังสือที่ จะอ่านเข้าใจกันได้ทั่วไป ทั้ง ๆ ที่ก็เขียนเป็นภาษาไทย

ปัญหาลำบากต่อไปก็คือ ขาดเครื่องมือ เมื่อครูที่สอนภาษาไทยใหญ่เหล่านี้เกิดติดขัด ไม่แน่ใจว่าคำใดควรจะสะกดอย่างไร ใช้เครื่องหมายเสียงอย่างไร ก็ไม่ทราบจะไปถามใคร ในเมื่อใคร ๆ ก็ไม่รู้ด้วยกันทั้งนั้น ข้าพเจ้าจึงเสนอไปว่า น่าจะเริ่มลงมือทำพจนานุกรมภาษาฯ

ได้แล้ว และควรจะใช้วิธีการเขียนแบบใหม่ด้วย เพื่อจะได้ทำให้ลึกลับเหมือนแพร่หลาย และใช้ได้สะดวกขึ้น แต่เรื่องนี้คงจะทำได้ง่าย ๆ ในเวลาเร็ววัน หรือบางทีอาจจะไม่มีโอกาสได้ทำเลย ทั้งนี้เพราะต้องลงทุนมาก และดูเหมือนเขาจะไม่เห็นเลยว่า พจนานุกรมสำคัญอย่างไร พจนานุกรมภาษาไทยใหญ่เป็นอังกฤษที่ ดร. กุซิง ทำไว้ และที่ข้าพเจ้าได้มาเป็นเจ้าของ ได้อาศัยใช้อยู่ทุกวันนี้ จึงเป็นเสมือนเพชรที่มีค่าที่คนในรัฐชานไม่ได้รู้คุณค่ามันเลย ส่วนมากไม่รู้ด้วยซ้ำไปว่า ใครเขาทำอะไรเกี่ยวกับภาษาตนบ้าง

อีกเรื่องหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าเสนอแนะไปคือ น่าจะมีการประชุมครูผู้สอนภาษาไทยใหญ่เสียบ้าง ว่าเขาสอนกันอย่างไร ได้ผลหรือไม่เพียงไร และที่น่าจะทำได้คือ ประชุมครูในถิ่นใกล้เคียงกัน เช่น จากเมืองบีน ลางเค่อ และเมืองนาย ลอยแหลม บ้างโหลงเหล่านี ก็พอจะทำได้ไม่ลำบากนัก เพราะหนทางใกล้พอไปมาถึงกันได้ภายในวันเดียว เรื่องนี้ถ้าสมาคมวรรณคดีชานขอให้สมาชิกที่เป็นฝ่ายศึกษาทำ ก็คงจะทำได้สะดวกทีเดียว โดยเฉพาะขุนปานหล้า ผู้เป็นกรรมการสมาคมอยู่ในปีนั้น การสอนจะได้ลงรอยกันพอจะกำหนดมาตรฐานได้ มิฉะนั้นแล้ว ในโรงเรียนเดียวกัน ครู ๓ ชั้นต่างสอนกันไปคนละแนว แต่สรุปแล้ว ระดับความรู้ชั้น ป. ๒ กับ ป. ๔ พอ ๆ กัน ป. ๒ สะกดตัวแจกรูป แจกเสียงอยู่อย่างไร ขึ้นไป ป. ๔ ก็ยังแจกอยู่อย่างนั้น ส่วนครู ป. ๓ นั้นมีแปลกไปหน่อย คือ ยกบทกล่อมเด็กมาสอนบ้าง ภาษิตบ้าง ซึ่งยังน่าสนใจว่าการสะกดตัวผสมตัวอย่างนั้น ข้าพเจ้าก็เลยพลอยได้อะไรดี ๆ น่าจดจำมาไว้ด้วย

ข้าพเจ้าส่งจดหมายไปโดยไม่สนใจว่าเขาจะพิจารณากันอย่างไรหรือไม่ ที่จริงก็ดูออกจะเป็นการร่นววย แต่ที่ข้าพเจ้าต้องร่นววยในเรื่องนี้ ก็เพราะรู้สึกว่ เมื่อสมาคมวรรณคดีชานเป็นผู้อุปการะให้ข้าพเจ้าได้มาศึกษาเล่าเรียนอยู่ที่นี่ ก็ชอบที่ข้าพเจ้าจะได้แสดงปฏิการะตอบบ้าง และเป็นโอกาสที่สมาคมจะได้ทำงานชิ้นนี้ให้เป็นงานสำคัญ เป็นการช่วยการศึกษาของชาติบ้านเมืองไปด้วยพร้อมกัน ทั้งสมาชิกและกรรมการของสมาคมก็ล้วนเป็นคนใหญ่คนโตในวงราชการและในวงสังคม เงินทองก็พอหาได้เป็นปึกแผ่น การจะติดตามจึงดูไม่น่าจะเป็นเรื่องยากเย็นอะไรนัก แต่นั่นแหละพูดมาก็จะง่ายกว่าทำ คนที่นี้เขาคงนึกว่าข้าพเจ้าเช่นเดียวกันนี้ บางทีอาจนึกไปถึงภาษิตที่ว่า ลาดออกปากเป็นลม เข้าหูกั้นถ่อมขาบ (พูดออกจากปากเป็นลม เข้าหูคนฟังยาก) ก็เป็นได้ แต่อย่างไรก็ตาม อีก ๒-๓ วันต่อมา ก็ได้ยินว่าขุนปานหล้า มาตรวจราชการ และได้มาประชุมครูอยู่หลายชั่วโมง จะแนกกันว่าอย่างไรไม่ทราบได้ แต่ที่

ไดยินแนะคอว์ทานเหมก็คือ เรื่องการสะกดตัว ไม่จำเป็นต้องออกชื่อสระว่าเป็นตัวที่ตั้งไว้บนหัว (สระอิ) หรือที่ตั้งเส้นเดียวสองเส้น (รูปสระอุ สระอู) อีกต่อไป ให้ออกเสียงไปเลยว่าเป็น กิ กุ ะล ะ และแทนที่จะหาทางให้ครูได้มาชุมนุมกัน อันเป็นเรื่องที่จัดตามทางการ ไม่ได้ง่าย ๆ ชุนปานหลักก็เป็นผู้ไปเสียเองตามสถานที่ต่างๆ เชื่อว่าคงจะได้ไปช่วยกระตุ้นการสอนภาษาไทยใหญ่ให้มีความหมายขึ้นบ้าง แม้สัณนิคหน้อยก็ยังดี

การที่การสอนภาษาไทยใหญ่ ยังไม่มีความหมายทั้งแก่ครูผู้สอนและแก่นักเรียนก็เพราะภาษาไทยใหญ่ยังไม่ใช่วิชาบังคับ ถึงจะกำหนดให้เรียนในโรงเรียน ก็เป็นการเรียนโดยไม่มี การสอบ ถึงจะสอบก็ไม่เน้นคะแนนเป็นคะแนนรวม นักเรียน (ไม่ว่าที่ไหน) ผู้เห็นคะแนนเป็นสำคัญจึงไม่สู้สนใจนัก เรียนไปบ้างเล่นไปบ้าง เด็กชาวเขาบางคนไม่เรียนเลย ไม่ยอมอ่าน ไม่ยอมเขียน เพราะเห็นไม่จำเป็นทั้งในการสอบและในชีวิตประจำวัน ด้วยว่าที่เมืองนายคนนิยมพูดภาษาพม่ากันมาก แม้ไม่รู้ภาษาไทยใหญ่ก็ยังพอทำมาหากินได้ถ้ารู้ภาษาพม่า ครูเองก็ไม่มีใจอยากสอนวิชาที่นักเรียนไม่สนใจเรียน จึงสอนกันเรียนกันพอให้ผ่านไประวันหนึ่ง ๆ เด็กที่สนใจจริง ๆ จึงจะได้อะไรไปบ้าง มิฉะนั้นแล้วก็แทบจะไม่ได้ประโยชน์อะไรเลย

ฉะนั้นเรื่องที่จะเปิดสอนภาษาชานทั่วทั้งรัฐทั้ง ๆ ที่ทางราชการฝ่ายศึกษาไม่ยอมพิจารณาให้เป็นวิชาบังคับ ถือเป็นคนละสอบได้ จึงเป็นเรื่องที่ยังเลื่อนลอยอยู่มาก ทั้งเรื่องที่จะเปิดวิทยาลัยที่ตองยี ให้มีสอนภาษาชานเป็นวิชาเลือก อย่างเช่นที่ภาษามอญเป็นวิชาเลือกในวิทยาลัยมะละแหม่ง หรือที่มหาวิทยาลัยย่างกุ้งจะเปิดสอนภาษาชานเป็นวิชาเลือกอย่างเดียวกันนี้ จึงยิ่งหมกทางจะเป็นไปได้ทีเดียว เพราะผู้จะสอนชั้นวิทยาลัยได้ต้องได้ปริญญาตรีเป็นอย่างต่ำ และจะไปหาครูปริญญามาสอนวิชานี้ได้จากไหน พวกได้ปริญญา ก็ไม่ได้เรียนภาษาชานอย่างลึกซึ้งพอจะไปสอนชั้นวิทยาลัยได้ และถ้ามีทางไปทำงานอื่นได้ ก็ไม่มีใครอยากเป็นครู ส่วนผู้ที่พอจะเป็นครูได้เพราะสนใจศึกษาภาษาชานอยู่ด้านเดียว ก็ล้วนแต่เป็นผู้ไม่เคยร่ำเรียนชั้นสูง จะสอนนักศึกษาชั้นปริญญาได้อย่างไร การศึกษาของรัฐชานโดยเฉพาะภาษาไทยใหญ่ จึงเหลื่อมกันอยู่อย่างนี้เรื่อยไป ไม่ทราบจะไปลงเอยกันอย่างไร

แต่มานึกดูก็น่าขันที่ข้าพเจ้าอุตส่าห์ไปทุกซั้วร้อนแทนเขาเสียเป็นนักหนา แท้ที่จริงพวกเขาไม่ได้วิตกกังวลอะไรกันนักเลย เห็นจะเป็นด้วยว่า เขาถือเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องไม่สลักสำคัญจนถึงกับจะต้องกระตือรือร้นแก้ไขจัดการละกระมัง เรื่องสำคัญของเขาจะมีอยู่เรื่องเดียว คือเรื่องการบ้านการเมือง ซึ่งก็แน่ละ มีแต่เจ้าขุนมูลนายเท่านั้นที่จะได้ล่องรู้นโยบาย แล้วก็พากัน

หนักใจหนักสมองอยู่แต่ฝ่ายเดียว พวกข้าไพร่โตเมืองทั้งหลาย ไม่ต้องยุ่งด้วย จึงไม่จำเป็นต้องรู้ และบางเรื่องเขาก็ไม่รู้เอาจริง ๆ เหมือนกัน อย่างเช่นนโยบายเกี่ยวกับสัมพันธภาพกับอเมริกา เป็นต้น

ข้าพเจ้าเองไม่เคยนึกมาก่อนเลยว่า คนไทยในรัฐซานมีความรู้ลึกอย่างไรต่ออเมริกา ทั้งไม่เคยคิดจะถามด้วย เพราะไม่เห็นมีส่วนสัมพันธ์อะไรกันแม้ว่าจะเคยมีคณะมิชชันนารีอเมริกัน มาตั้งอยู่ที่เมืองนายเป็นเวลาหลายปี แต่คนที่นี่ก็หาได้เรียกพวกมิชชันนารีด้วยชื่ออเมริกันไม่ หากจะเรียกก็คงเรียก กะลาเฟิก เหมือนคนผิวขาวอื่นๆ ทั้งนี้เพราะคงได้กล่าวแล้วว่า เขารู้จักแต่ฝรั่งชาติอังกฤษอยู่ชาติเดียว เพิ่งจะได้มีโอกาสรู้จักคนชาติอื่นอีกก็ตอนหลังสงครามนี้เอง เมื่อ กองทัพพันธมิตรเข้ามายึดครอง ถ้าจะรู้จักชื่ออเมริกันก็คงรู้จักตอนนั้นเอง คือเมื่อมีเหตุการณ์ อันน่าตื่นเต้นเกิดขึ้นในวันหนึ่งซึ่งเป็นวันกาด ประชาชนชาวเมืองนายพากันมาเข้ากาด เอ็ดเปียว เอ็ดม่น (สนุก) กันเต็มที่จะลองการสงบศึก แต่ทันใดก็ปรากฏทหารญี่ปุ่นเป็นจำนวนไม่น้อย ยิงกราดมาจากสุ่มทุมพุ่มไม้ตามไหล่เขาที่ล้อมรอบเมืองนายนั้น ทหารพันธมิตรต่างขึ้นรถจี๊ปตรง ไปยังสนามบินที่ตำบลน้ำจาง เพื่อขึ้นเครื่องบินหนีเอาตัวรอด และทหารพวกนี้ซึ่งไม่ทราบว่ามี ชาติอะไรบ้าง ก็ได้มีผู้รู้จักว่า เป็นพวกอเมริกัน แต่ข้าพเจ้าไม่ได้สนใจในเรื่องชื่อหรือเรื่องอื่นใด มากไปกว่าความน่าตื่นเต้น ตรงที่ทหารญี่ปุ่นโผล่ออกมาโดยที่ไม่มีใครรู้ตัว ทั้ง ๆ ที่สงครามก็ สงบแล้ว ข้าพเจ้าจึงไม่ได้ซักไซ้ต่อไปอีกว่า เขารู้จักชื่อนี้มาได้อย่างไร และตั้งแต่เมื่อไหร่

ต่อจากนั้น ข้าพเจ้าก็ไม่ได้ยินใครเอ่ยถึงชื่อนี้อีกเลย จนกระทั่งวันหนึ่งขณะที่ข้าพเจ้า นั่งรอเวลาเข้าเรียนอยู่ในห้องพักครู และได้พลิกดูหนังสือที่วางไว้ให้อ่าน ๔-๕ เล่มบนโต๊ะเป็น การฆ่าเวลา ดูได้ ๒-๓ หน้าก็ต้องวาง เพราะไม่มีอะไรน่าสนใจด้วยว่าหนังสือนั้น เป็นแมกกาซีน ฝรั่งที่เก่าแสนเก่าทั้งอายุและรูปร่าง เห็นแล้วก็อดนึกถึงหนังสือในห้องสมุดอันโอโง่งของยูซิส ที่มละเหม่งไม่ได้ แม้ว่าจะล่าไปบ้างเก่าไปบ้าง ก็ยังไม่เก่าถึงขาดวินและล่วงเลยเวลาไปถึง ๒-๓ ปีแล้วอย่างนี้ ที่จริงน่าจะได้นหนังสือเหล่านั้นวนมาให้อ่านกันบ้าง จะได้มีอะไรแปลก ๆ ใหม่ ๆ ดู แต่ว่าถ้าไม่แจ้งความจำนงไป ใครที่ไหนจะมารู้ว่าเมืองนายอยู่ตรงไหนของซานเสกท และอยู่ที่ไหนของพม่า ผู้อำนวยการยูซิสฯ มละเหม่งก็ยังสารภาพว่า ไม่ทราบเลยว่าเมือง นายที่ข้าพเจ้าเขียนไว้ตรงหัวจดหมายถึงเขานั้น อยู่ที่ไหน พังชื่อแล้วรู้สึกว่าการกลับใจไม่น่าเชื่อว่า ข้าพเจ้าจะอยู่ได้ตลอดไปถึง ๗ สัปดาห์ ข้าพเจ้าเชื่อว่า ผู้อำนวยการนั้นคงนึกว่าเมืองนายเป็น เมืองของพวกป่าเถื่อนอะไรสักพวกหนึ่ง ซึ่งไม่น่าเชื่อเลยว่าจะอยู่ในเขตที่รวมกับพม่า อันเป็น ดินแดนที่เขากำลังมาเผยแพร่วัฒนธรรมของประเทศบ้านเมืองของเขาอยู่นั้น

เมื่อข้าพเจ้าได้โอกาสจะสนทนากับครูใหญ่จึงได้เสนอแนะเรื่องนี้ขึ้น และอาสาว่า ถ้าโรงเรียนไม่อยากจะติดต่องาน จะใช้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ยินดี ครูใหญ่ไม่ทันรอให้ข้าพเจ้าพูดจบ รีบพูดสวนควั่นขึ้นด้วยเสียงอันดังขึ้น หน้าตาก็เกร็งขมึมนจนข้าพเจ้าตกใจว่าตัวเองพูดอะไรผิดไป หรืออย่างไร ยิ่งได้ยินถ้อยคำของครูใหญ่ก็ยิ่งตกใจว่าได้ทำผิดไปแล้วจริง ๆ เพราะไม่เคยทราบนโยบายของเขามาก่อน ด้วยไม่เคยได้ยินคนชาวบ้านชาวเมืองพูดกันถึงเรื่องนี้เลย ครูใหญ่พูดขึ้นว่า หนังสืออเมริกันนะรี เอามาทำไมไม่เห็นมีอะไร มีแต่โฆษณาอเมริกาเท่านั้น ถ้าไม่สังเกตเห็นหน้าครูใหญ่ยังบึ้งตึงอยู่ ข้าพเจ้าคงหัวเราะออกมาแล้วด้วยความขัน ชันที่ว่าความคิดของเขาช่างตรงกันข้ามกับของเรอย่างชาวเป็นคำ จนกระทั่งเราเองก็นึกไม่ถึงว่าจะมีการคิดอย่างนี้ต่อประเทศที่พึ่งทำมาให้ความช่วยเหลือ และก็ได้ช่วยไปแล้ว กับยังจะช่วยต่อไปอีก ข้าพเจ้าคิดว่าครูใหญ่คงอยากจะพูดอะไรอีก แต่แล้วก็ยังเสีย ย้ำแต่เพียงว่าจะยอมให้อาหนังสืออเมริกันเข้ามาในโรงเรียนไม่ได้เป็นอันขาด พวกเด็ก ๆ ไม่รู้ผิดชอบชั่วดีอ่านแล้วจะพากันไปรอมอเมริกันไปหมด

ตอกแรกข้าพเจ้าคิดว่าเรื่องนี้คงเป็นความคิดของครูใหญ่แต่ผู้เดียว เมื่อกลับไปบ้านจึงรีบนำไปรายงานขุนโอร่งช่องให้รับทราบว่าเป็นเรื่องแปลก แต่แล้วข้าพเจ้าก็ต้องแปลกใจอีกครั้งหนึ่งที่ได้อินขุนโอร่งช่องพูดว่า ครูใหญ่พูดถูกแล้ว อะไรว้า ข้าพเจ้าช่างอยากดูท่านออกมาอย่างพวกเขาให้มันสมกับความแปลกนี้เหลือเกิน มีหน้าซำมีซำมีนาน ก็ได้มีเรื่องแปลกยิ่งกว่านี้อีกคือเมื่อครั้งที่มิปอยโหลง (งานใหญ่ประจำปี) ที่เมืองนาย เจ้าฟ้าเมืองนายได้ทรงเป็นธุระนำภาพยนตร์มาฉายให้ผู้คนพลเมืองดู หนังสือนั้นมีอยู่ ๒-๓ ม้วน ที่ท่านทรงจัดการเองมองดูเห็นซัดบ้าง ไม่ซัดบ้างตามอัธยาศัย ข้าพเจ้าจึงอดอยู่ไม่ได้อีกปรารภขึ้นว่า ถ้าได้ภาพยนตร์ของยูซิสมาฉายหลาย ๆ ม้วนคงจะสนุกกรีกกรั้นยิ่งกว่านี้ ไม่ทราบว่าค่ายูซิสเป็นกาลกิณีหรืออย่างไรไม่ว่าใคร (มักเป็นคนใหญ่ ๆ โต ๆ) ได้ยินเข้าเท่านั้น หน้าตาที่กำลังยิ้มแย้มแจ่มใสกลับกลายเป็นบึ้งตึงไปได้ ผู้ถูกถามชี้ให้ข้าพเจ้าดูภาพที่ปรากฏอยู่บนจอ แล้วกล่าวว่า สิ่งที่ได้จากยูซิสมีแต่อย่างนี้ทั้งนั้น กราวนี้ถึงกราวที่หน้าตาข้าพเจ้าจะเปลี่ยนไปอย่างเขาบ้าง ยิ่งดูภาพยนตร์ม้วนนั้นก็ยิ่งสงสัยว่า ใครหนออุทริเอาเรื่องอย่างนี้มาฉายให้ชาวเมืองนายดู ชาวเมืองนายผู้ซึ่งปีหนึ่งจึงจะได้เห็นภาพยนตร์สักครั้งหนึ่ง ต้องมาทนดูเรื่องที่ตั้งแต่ต้นจนอวสานไม่มีอะไร นอกจากผู้หญิงใส่เสื้อดำ ๆ เดินไปเดินมา หยิบโน่นใส่นี้ ถ้าไม่ฟังภาษาฝรั่งที่เขาพากย์และที่เขาเขียนไว้ในเรื่องแล้ว ไม่มีวันเขาได้ดูเลยว่า ผู้หญิงคนนั้นกำลังทำอะไรให้ดู ข้าพเจ้าบังเอิญอ่านภาษาอังกฤษออก จึงพอจะรู้ว่า ผู้หญิงคนนั้นกำลังแสดงการลงบัตรคะแนนเสียงเลือกตั้ง ซึ่งไม่จำเป็นเลยที่จะมาแสดงให้ชาวชานเสตทดู เพราะอีกเมื่อไหร่ก็ยังไม่มีการบอกได้ จึงจะมีการเลือกตั้ง

กันอีก และวิธีเลือกตั้งในพม่าก็คงจะไม่เหมือนที่อื่น ที่เอาสิ่งที่เขาไม่ต้องการและใช้ไม่ได้มา แสดงให้ดูกันว่าบ่วยการเสียเวลาเปล่า ในเมื่อคนเหล่านี้เขาเจตนาจะมาดูอะไรสนุกๆ มากกว่าจะมาศึกษาหาความรู้ด้วยเรื่องอย่างนี้ ถ้ายูซิสมีตำแหน่งทำนองนี้ เขาก็ต้องว่าโฆษณาอเมริกาอยู่วันยังค่ำ ทั้ง ๆ ที่ไพร่บ้านพลเมืองเหล่านี้จะรู้จักชื่ออเมริกากันสัก ๑๐ คนก็ทั้งยาก มีแต่พวกคนใหญ่คนโตเท่านั้นที่รู้จัก บางที่ยังไม่ทันมีโอกาสดูรู้จักก็ตั้งข้อรังเกียจไว้เสียก่อนแล้ว จนทำให้สงสัยว่า มีเหตุการณ์อื่นใดอันเป็นเบื้องหลังความรู้สึกนี้หรืออย่างไรหนอ หรือจะเป็นด้วยความไม่นิยมคนอังกฤษยังคงมีอยู่ ครูอเมริกันฟูลไบรท์ที่ตองยีจึงไม่ได้มีโอกาสสอนภาษาอังกฤษ เพราะเขากลัวว่าจะไปทำให้ภาษาอังกฤษของนักเรียนของเขาเสีย จึงต้องไปสอนวิชาการฝีมือแทน

พูดถึงความคิดเห็นที่เขามีต่ออเมริกาแล้ว ก็น่าจะต้องพูดถึงความคิดเห็นที่เขามีต่อเราคนไทยในประเทศไทยไว้บ้าง พูดไปที่จริงแล้ว คำว่าไทยแลนด์ เขียม ชีม เขียมี คนบางกอกหรือโยเดียอย่างที่เขาเรียกเราตามที่ต่าง ๆ ทั้งในอินเดีย พม่า มอญ ไทยใหญ่ และเขมร ฉะนั้น นับว่าเป็นชื่อที่มีเสน่ห์ยิ่งนักทีเดียว ไม่ว่าเจ้าของชื่อจะตกไปที่ใด มักจะได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี ไม่มีที่จะรังเกียจเคียดจัญท์แต่ประการใดเลย เรื่องนี้ข้าพเจ้ายืนยันได้จากที่ได้ประสบพบมาด้วยตนเอง เขาทั้งนิยมชมชอบและยกย่องนับถือเราในฐานะที่เรารู้จักรักษาศักดิ์ศรีความเป็นเอกราชอยู่ได้ตลอดเวลาหลายร้อยปี ในเมื่อพวกเขาที่กล่าวถึงนั้น ถูกใครต่อใครครอบครองมาแล้วหลายมือ และด้วยความรู้สึกอย่างนี้เอง ที่ทำให้เขาร้อนกร้อนใจราวกับประเทศของเขา ก็ไม่ปาน เมื่อมีข่าวแพร่ไปทั่วว่าเมืองไทยกำลังถูกอิทธิพลอเมริกาครอบงำ ข้าพเจ้ายังจำได้ติดตาถึงสีหน้าอันเคร่งเครียด ทุกข์ร้อนกังวลของสหราชอาณาจักร ผู้นำข่าวมาบอกข้าพเจ้าขณะที่ศึกษาอยู่ที่พาราณสีด้วยกันว่า นักศึกษาอเมริกันที่เขารู้จักคนหนึ่ง ได้เดินทางมาเที่ยวกรุงเทพ ฯ และไปได้ข่าวว่า มีกองทัพอเมริกันมาตั้งอยู่ในป่าแห่งหนึ่งทางเหนือของประเทศไทย ทั้งผู้เล่าและผู้ฟังต่างก็ไม่ทราบเพราะเหตุใด และจริงหรือไม่ แต่กระนั้นเขาก็ร้อนใจเป็นกำลัง ต้องรับมาบอกให้รู้ไว้และรู้แล้วข้าพเจ้าก็ไม่ทราบว่าจะทำอะไรไปกว่าขอขอบขอบใจเขาตามธรรมเนียม และตั้งแต่นั้นนั้นจนบัดนี้ข้าพเจ้าก็ยังไม่ได้ยินใครพูดถึงเรื่องนี้ที่ในบ้านเมืองของเราเลย

นอกจากนั้นก็มีชาวอาหมและคนไทยในอิสสัมที่เป็นทุกข์เป็นร้อนในเรื่องนี้นัก ถึงที่ข้าพเจ้าถูกถามในที่ประชุมนักเรียนว่า ที่ว่าประเทศไทยตกอยู่ในปกครองของอเมริกานั้นจริงหรือไม่ ที่จริงผู้ถามก็ออกจะเกรงอยู่มากว่า ปัญหาที่เขาถามจะกระเทือนใจข้าพเจ้า เขาพยายามเลือกหาคำพูดชนิดที่ฟังกำกวม ไม่ชัดแจ้งนัก แต่ข้าพเจ้าก็เข้าใจความคิดของเขา

ได้เป็นอย่างดี เมื่ออธิบายข้อเท็จจริงให้เขาฟังแล้ว ก็ต้องพูดจาให้เขาคลายกั้วลว่ารัฐบาลของเราได้เป็นระบอบการเป็นอย่างดีแล้วขออย่าได้เชื่อข่าวที่ไม่มีมูลอย่างนี้ ต้นเหตุของข่าวชนิดนี้จะมีที่มาจากไหน อย่างไร ข้าพเจ้าไม่มีทางจะทราบได้ แต่เชื่อว่าคงแพร่อย่างกว้างขวาง ไม่เช่นนั้นไหนเลยชาวอาหมผู้อยู่ห่างบ้านห่างเมืองหลายร้อยไมล์ จึงจะรู้เรื่องอย่างนี้ได้

ผู้ที่รู้เรื่องออกศุลอย่างนี้คงมีอยู่ในที่ต่าง ๆ อีกหลายแห่ง ไม่แต่ในอินเตีย แม้วม่า มอญ ก็เช่นกัน ฉะนั้นเมื่อข้าพเจ้ามาถึงพม่าและมอญ จึงปรากฏว่า เขารู้เรื่องชนิดนี้กันไม่น้อยทีเดียว อจาทุนช่วย อาจารย์ผู้สอนภาษามอญให้แก่ข้าพเจ้าก็เป็นคนหนึ่งรู้ข่าวอันเกินความจริงทำนองนี้ เมื่อรู้แล้วก็อยากจะรู้ว่าจริงแค่ไหน อาจารย์คงอยากจะถามข้าพเจ้าอยู่นานนักแล้วแต่ยังไม่มีโอกาสจนกระทั่งวันหนึ่ง อาจารย์อธิบายถึงคำหนึ่งซึ่งหมายความว่า ผสม หรือ ปน และอาจหมายถึงถึงผสมทางเลือดก็ได้ แล้วอจาทุนช่วยก็ถือโอกาสยกตัวอย่างประโยคหนึ่งซึ่งจะแสดงความหมายของคำนั้นได้ชัดเจน ประโยคนั้นแปลเป็นไทยได้ว่า คนไทยผสมกับคนอเมริกันเป็นอันมาก ฟังแล้วข้าพเจ้าก็ยังไม่เข้าใจซักตัว อจาทุนช่วยอย่างไร จนอาจารย์อธิบายซ้ำอีกครั้งหนึ่ง จึงกระจ่างแจ้งว่า ความนั้นหมายความว่า คนไทยแต่งงานกับคนอเมริกันเป็นอันมาก แม้จะเข้าใจความหมายแล้ว แต่ข้าพเจ้าก็ยังไม่เข้าใจความคิดของท่าน จึงถามว่า ท่านยกตัวอย่างอย่างนี้หมายความว่าอย่างไร ท่านก็กล่าวว่าคนที่นี้เขาพูดกันอย่างนี้ ได้ยินเท่านั้นข้าพเจ้าก็ทนนิ่งอยู่ไม่ได้ และเชื่อว่า ไม่ว่าใครที่เป็นคนไทยคงจะนิ่งอยู่ไม่ได้เช่นเดียวกัน ชั่วโมงที่ควรได้เรียนเรื่องภาษามอญ จึงต้องกลายมาเป็นชั่วโมงอภิปราย และถ้าหากอจาทุนช่วยจะตัดขาดข้าพเจ้าจากความเป็นศิษย์กับครู ก็ควรจะตัดได้ตั้งแต่วันนั้น เพราะข้าพเจ้าระงับโทสะไว้ไม่ได้และคงจะได้หลุดปากกล่าวถ้อยคำอันไม่เป็นที่พอหูพอใจอาจารย์ไปบ้าง ข้าพเจ้าก็เลยได้รู้ว่าชาวคราวในบ้านเมืองของเรา เมื่อหลุดออกไปนอกถิ่นแล้ว มันกลับกลายไปได้อย่างประหลาดไม่ผิดกับชนนกกกับฝูงนกนั้นทีเดียว ถ้าเขาไม่พูดขึ้น เราก็ไม่มีทางรู้ว่าเขาคิดอย่างไรต่อเรา

ที่เมืองนาย ไม่มีใครพูดเรื่องนี้แก่ข้าพเจ้าเลย เพราะคงกล่าวแล้วว่า ไม่มีใครสนใจเรื่องอเมริกานั้นนัก จนกระทั่งไปถึงเจ้ล่าน (ริมน้ำเมา) จึงได้ไปพบคนที่สนใจในเรื่องนี้ และในวันแรกที่ข้าพเจ้ามาถึงเรือนเจ้าเมียวซาผู้เป็นเจ้าของดินนั้นเอง ข้าพเจ้าก็ได้รับการปฏิสันถารจากพี่ชายท่านเจ้าของบ้านด้วยคำถามที่ว่า เมืองไทยยอมให้อิทธิพลอเมริกันครอบงำเสียหมดสิ้นแล้วหรือ แล้วเขาก็มองไปที่เครื่องแต่งกายของข้าพเจ้า เพื่อแสดงให้เห็นว่าเขาหมายถึงเครื่องแต่งตัวที่เป็นไปตามแบบอเมริกันเป็นประการสำคัญ ที่จริงเขาคงไม่เข้าใจเลยว่า

ขึ้นสำเร็จที่ข้าพเจ้านั่งอยู่นั้น ต่างกับเครื่องแต่งกายหญิงอเมริกันอย่างไรบ้าง ที่เขาสังเกตได้ก็คือ สั้นกว่าที่ผู้หญิงบ้านเขานั่งกัน และก็บ่วยการไปอธิบายให้เขาฟังว่า ทำไมเราจึงต้องนั่งขึ้นสั้นกว่า เขา ความจำเป็นที่ผู้หญิงไทยต้องออกไปทำงานนอกบ้านต้องขึ้นรถเมล์ แยกกันขึ้น เบียดกันขึ้น ตลอดจนต้องโหนรถ ต่าง ๆ นั้น เป็นสิ่งที่พ้นวิสัยที่เขาจะนึกถึงเพราะเขาไม่เคยเห็นสภาพเช่นนั้น รถเมล์ของเขาไม่แน่นถึงกับต้องเบียดกันหรือต้องยืนโหนไปตลอดทาง แม้ในอย่างนั้นก็ไม่นั่นเท่า ในบ้านเมืองเรา การแต่งตัวอันไม่รัดกุมอย่างแบบผู้หญิงพม่า คือไม่คาดเข็มขัดนั้นจึงดำเนินไปได้ มีคนเคยกล่าวว่า น่าจะให้หญิงเหล่านั้นลองมาขึ้นรถเมล์กรุงเทพฯ ๖ คู่มึง จะได้ว่าผ้าชิ้นที่นุ่ง กรอมสั้นนั้น จะอยู่คงที่ไปไม่ได้เลย ถ้าถูกเบียดและถูกเหยียบขายเวลาแย่งกันขึ้น ข้ามือที่จะนุ่ง ก็จะไม่ มี ด้วยว่าต้องโหนรถเสียแล้ว และก็คงจะทำท่าหน้าหวาดเสียว คือเดินไปพลางขยับ ผ้านุ่งไปพลาง ไม่ได้ด้วย ด้วยว่าสถานที่ไม่อำนวย แม้ในพม่าเอง รัฐบาลเนวินก็ยังไม่ยอมให้ ในเรื่องนี้ ถ้าใครมาทำประเจิดประเจ้อตามที่สาธารณะอย่างนี้ จะต้องถูกปรับอย่างน้อย ๑๐ จั๊ก

เรื่องรถเมล์นั้น อย่าว่าแต่จะขึ้นรถเมล์ชนิดที่ว่าเลย แม้แต่รถเมล์ธรรมดาที่ไม่สู้ จะมีคนโดยสารนัก ก็ยังมีชาวชนบทอีกมากมายไม่เคยขึ้น ทั้ง ๆ ที่บริการรถเมล์มีมา ๒๐ ปีกว่า แล้ว ข้าพเจ้าไปได้พบขณะนั่งรถเมล์สายเจ้าน้ำ—มุเซ ระยะทาง ๖-๗ ไมล์นั่นเอง แต่แรกเมื่อ รถยังไม่ออกแล่น หญิงกลางคนนั้นเอาแขนคล้องเสาในรถแล้วกอดไว้แน่น ข้าพเจ้าก็เลยเฝ้าดู เล่นว่า กลัวหรือ พอดีกับรถเคลื่อนออกจากที่ รถเก่ามากจึงสั่นไปทั้งตัว แก็กก็เลยเปลี่ยนที่จาก กอดเสามาเป็นกอดแขนข้าพเจ้าไว้ ข้าเมื่อรถวิ่งเร็วขึ้น แก็กก็กอดแน่นขึ้น และไม่กอดเปล้า ยังบิ๊บเสียนจนเจ็บไปอีกด้วย ส่วนปากก็ร้องไปตลอดทางว่า เกาโก เกาโก (ฉันทัก) คนขับได้ยิน เข้าอกหมั่นไส้ไม่ได้หันมามองแล้วตะอาวว่า อีตัวนั้น (อะไรนะ) แก็กก็ไม่ฟังเสียง ร้องไปจน กระทั่งถึงที่หมาย ข้าพเจ้านึกถึงยายคนหนึ่งที่ไรเป็นอกซ้นไม่ได้คิดว่า ถ้าแกได้มานั่งรถเมล์บ้านเรา หรือไม่ก็รถจีพ เรือบิน แกคงร้องจนขาดใจตายเป็นแน่ และถ้าจะไปบอกแกว่า ชีรยนต์เถอะดี ถึงเร็วดี นั่งก็สบาย ไม่ต้องเดินให้เมื่อยขา แกก็คงไม่ยอมเชื่อเพราะเชื่อกเสียแล้ว

เช่นเดียวกัน ถ้าข้าพเจ้าจะบอกแกผู้ที่ตั้งปัญหาถามข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าไม่รังเกียจที่จะ เอาอย่างฝรั่งใช้ของฝรั่ง ถ้าหากสิ่งนั้นเป็นความสะดวกสบายเช่นข้าพเจ้าชอบบ้านแบบฝรั่งที่มี ห้องน้ำอยู่ติดกับห้องนอน หรือในห้องนอนที่เดียวกัน หากเขาไม่เคยเห็นบ้านแบบนี้มาก่อน เขาก็คงไม่ยอมเข้าใจ และนึกไม่ออกว่า ห้องน้ำห้องส้วมจะเอาไปไว้ในห้องนอนได้อย่างไร และมันจะสบายไปกว่าส้วมแบบชนบทที่เขาใช้อยู่ ใจปู้ใจย่า (ข้าวปู้ข้าวย่า) ของเขาได้อย่างไร

ส่วนข้าพเจ้าผู้ชินแต่ชีวิตความเป็นอยู่แบบในเมือง ก็อดคิดไม่ได้เช่นกันว่า พวกเขาทนใช้ส่วม
เหม็น ๆ อย่างนั้นไปได้อย่างไร และเรื่องนี้เป็นความทุกข์อันใหญ่ยิ่งของข้าพเจ้าตลอดเวลาที่
เดินทางไปตามบ้านไทยในถิ่นทุรกันดาร ไม่ว่าจะเป็นในอิสสัม รัฐชาน รัฐกะฉิ่น หรือในประเทศ
ญวน ยังนับว่าบุญดีที่ขณะเดินทางหรือขณะพำนักอยู่ตามที่ต่าง ๆ นั้นข้าพเจ้าไม่ได้ป่วยไข้ด้วย
โรคท้องเสียที่จะต้องไปส่วมในเวลาค่ากิน ไม่เช่นนั้นแล้ว จะเป็นเรื่องยุ่งกาหลสัักเพียงไหน
เพราะสถานที่เช่นนั้น ไม่ว่าบ้านไหนบ้านนั้น เขาจะต้องเอาไว้หางบ้าน บางบ้านเช่นที่เจ้ล่านนี้
อยู่ในสวนไกล ขนาดต้องร้องจนเสียงหลงจึงจะพอได้ยิน มิหนำซ้ำบ้านยังตั้งอยู่เชิงเขาโคกเดี่ยว
วันดีคืนดีก็จะมีเสือเข้ามาคาบหมาบ้าง ลูกวัวบ้างเอาไปกิน ได้ยินแล้วข้าพเจ้าก็ตุ้มขนเน่อก
(ขนลุก) เพราะเพียงแต่คนกับผี ก็น่าหวาดสะต้งพ้ออยู่แล้วยังจะมีเสือแถมเข้ามาอีกประเภทหนึ่ง
ซึ่งทำให้ไม่น่าจะลงจากเรือนในเวลาค่ากินเลย ข้าพเจ้าจึงต้องฝึกตัวให้เข้ากับดินฟ้าอากาศและ
สภาพความเป็นอยู่เสมอ แม้ว่าอากาศจะหนาวเย็นเพียงไร ก็ไม่ต้องลุกออกมากลางดึก ซึ่งในบาง
ขณะข้าพเจ้าก็อดคิดไม่ได้ว่า ถ้าบ้านที่พำนักอยู่นั้นมีห้องน้ำบนเรือนหรือใกล้ห้องนอน ตามแบบ
บ้านสมัยใหม่แล้ว คงจะสะดวกสบายไม่ต้องทนทุกข์ทรมานอย่างนี้ และข้าพเจ้าช่างอยากให้เขา
ลองสิ่งๆ ที่ให้ความสะดวกสบายเช่นนี้ดูบ้าง ถ้าหากลองแล้วยังไม่ชอบเพราะเกรงจะถูกหาว่าปล่อย
ให้อิทธิพลฝรั่งเข้าครอบงำ นั่นก็สนใจอยู่

ความคิดเรื่องสะดวกไม่สะดวกนี้ ไม่มีวันจะลงรอยกันได้ อย่างใดที่เขาว่าของเขา
สะดวก ข้าพเจ้าไม่เห็นว่าจะสะดวกที่ตรงไหน เช่นการที่ผู้ชายไทยนุ่งโสร่งอย่างพม่า เขาว่า
ของเขาสะดวกนักแล้ว ซึ่งก็อาจจะจริงสำหรับเวลาอยู่กับบ้าน หรือในห้องนอน แต่เวลาออกไป
ประกอบกิจธุระต่าง ๆ ที่จะต้องออกแรงแบกหาม ป้ายปืน หรือจะเคลื่อนไหว วิ่ง กระโดด
กางเกงน่าจะสะดวกกว่า แม้จะเป็นกางเกงแบบไทยใหญ่ที่เรียก โก้นโต หรือ โก้นโห่งโย่ง (กาง
เกงขากว้างแบบกางเกงจีน) ก็ยังดูดีกว่า เพราะผู้นุ่งจะต้องคาดเข็มขัด การเคลื่อนไหวจึงทำ
ได้ทะมัดทะแมงกว่า ยิ่งเป็นเด็กนักเรียนยิ่งเคลื่อนไหวสะดวกยิ่งขึ้น ทั้งยังดูเรียบร้อย ไม่ต้อง
เดินไปขยับผ้าถุงไป และข้าพเจ้าได้เห็นแล้วว่า ที่ป่น ๆ กันว่านักเรียนไม่รู้ระเบียบวินัยนั้น
เครื่องแต่งกายที่แต่งได้ตามชอบใจนั้น เห็นจะมีส่วนในเรื่องนี้ด้วย ข้าพเจ้าได้เห็นนักเรียนเมือง
นายเข้าแถวเดินมาฟังสุนทรพจน์ของแม่ทัพพม่าในวันหนึ่ง เห็นแล้วน่ากลุ้มใจไม่น้อยเลย เพราะ
ถึงแม้นักเรียนจะพยายามเดินแถวให้เป็นระเบียบอย่างไรก็ตาม โสร่งที่สีต่าง ๆ กันไม่ผิดสีลูกกวาด
ทั้งยังนุ่งสั้นบ้างยาวบ้าง ยืนพองออกมาข้างหน้าบ้างแป้นบ้าง กับเสื้อก็ใส่ต่าง ๆ กันเช่นนั้น ไม่

ช่วยให้กูเป็นระเบียบขึ้นเลย เมื่อได้พบขุนปานหล้า ข้าพเจ้าจึงออกมาถึงเรื่องนี้ไม่ได้ และคำตอบก็ก็ยังทำไม่ได้ เพราะเกรงผู้ปกครองนักเรียนจะเอะอะ คัวยเป็นเรื่องหมกเป็ลือง และแม้ข้าพเจ้าจะเห็นว่าโก้นไถ้นราคาไม่แพงนัก ถ้าบังคับให้นักเรียนนุ่งก็เป็นการช่วยเศรษฐกิจของรัฐบาลคัวย เพราะผ้าเช่นนี้ทำได้ในรัฐชาน และคนทอก็เป็นคนไทย ขุนปานหล้าก็ยังยืนยันว่า เป็นเรื่องปวยจั้น (เป็ลืองเงิน) ทำไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่โรงเรียนราษฎรสามารถกำหนดเครื่องแบบของตนเองได้ทุกแห่ง และการนุ่งกางเกงขาสั้นแบบฝรั่งนั้น ทำให้เด็กนักเรียนไทยใหญ่มีท่าทางองอาจทะมัดทะแมง และเป็นระเบียบเรียบร้อยน่าดู แต่นั่นแหละ แต่งตัวอย่างฝรั่ง จิตใจก็จะกลายเป็นพวกฝรั่งไป พวกผู้ใหญ่มักจะพากันคิดอย่างนี้ เป็นอันว่าเรื่องเครื่องแต่งตัวที่ควรจะเป็นเรื่องส่วนบุคคล ก็ได้กลายเป็นเรื่องส่วนรวม เรื่องของประเทศชาติ และคงจะได้เป็นส่วนหนึ่งของแผนการต่อต้านจักรวรรดินิยมคัวย

อันการต่อต้านฝรั่งคัวยการไม่นิยมแต่งตัวตามฝรั่งนั้น เห็นจะพอทำได้สำเร็จ แต่ถ้าจะต่อต้านคัวยการไม่ใช้ของฝรั่งแล้ว เห็นจะยากที่พวกผู้ใหญ่จะร่วมมือคัวยได้ เพราะในโอกาสเดียวกับที่ขุนโงะซ่องไม่นิยมอเมริกัน ภรรยาขุนโงะซ่องก็ได้ใช้ของอเมริกันอยู่หลายต่อหลายอย่าง เข็มขัดยี่สิบห้า นิ้วก็อย่างหนึ่งละ เพราะกำลังเป็นที่นิยมของผู้หญิงที่นี่ เธอว่ามันทำให้เธอแต่งตัวได้เรียบร้อย ไม่ต้องขยับผ้าขึ้นบ่อย ๆ ทั้งยังมีสีค่าเหมือนหัวขิ่นที่มักจะแลบออกมาให้เห็นเวลานุ่ง ทำให้กูไม่แปลกตานัก ลิปสติ๊ก แป้งผัดหน้า ผ้าในลอน แพรอเมริกันสีสดสำหรับทำขิ่น ลูกไม้สวย ๆ ติดเสื้อชั้นใน ตลอดจนไหมพรมสำหรับถักเสื้อหนาวเหล่านี้ ถ้าไม่ซื้อจากฝรั่งจะได้มาจากไหน บางครั้งขุนโงะซ่องเองก็ต้องไปเที่ยวหาซื้อมาฝากภรรยา เพราะฉะนั้นถึงแม้อังกฤษจะจากไปหลายปีแล้วก็ตาม สินค้าอังกฤษก็ยังเป็นที่นิยมแพร่หลาย และแม้ว่าของต่างประเทศเหล่านี้จะมีราคาแพงยิ่งกว่าของในประเทศสักเพียงใด ผู้หญิงก็หาได้สนใจนักไม่ ต้องการเพียงให้ได้มีของแปลกใหม่ไว้ใช้ไม่ซ้ำกับเพื่อนก็แล้วกัน นางมย้าเต็งเองกล่าวเช่นนั้น ฉะนั้นถึงจะไม่ใช้ของฝรั่ง หากเป็นของแปลกหาไม่ได้ในประเทศ เช่น สำหรับอินเดีย แพรจีนเนื้อหนา สีและลวดลายแปลก ๆ ตลอดจนผ้าไหม ชิมเม (เชียงใหม่) และ บางกอกลุงยี่ (โสร่งบางกอก) แล้ว เธอก็ยินดีซื้อโดยไม่พิถีพิถันเรื่องราคานัก และเมื่อผู้หญิงสนับสนุนอยู่อย่างนี้ การห้ามการลักลอบส่งสินค้าประเภทเหล่านี้ จึงไม่มีทางทำได้สำเร็จ ที่ชายแดนต่อระหว่างจีนกับไทยใหญ่นั้น มีร้านขายสินค้ามาจากประเทศจีนโดยจำเพาะเลยทีเดียว และผู้ซื้อก็หาใช่ใครอื่นไม่ คือเจ้าหน้าที่ผู้มีส่วนในการดูแลการลักลอบหนีภาษีนั่นเองแหละ

ขณะนี้ผู้หญิงที่เมืองนายนากำลังนิยมใส่เสื้อตัวยาวเลยเอวลงมา เป็นเสื้อแบบที่พวกเราใช้กันนั่นเอง ตามได้ความว่าเป็นเสื้อกรุงเทพ ฯ มีคนลักลอบนำมาขาย ที่ปักเป็นลวดลายต่าง ๆ ก็มี หากเป็นเสื้อปักแบบจีนแล้ว ราคาสูงมาก แต่ก็หาซื้อไม่ได้ง่าย ๆ เพราะไม่มีมากนัก แฟชั่นของผู้หญิงไม่ว่าที่ไหนเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ นางม้าย่าเต็งเองก็อยากจะเปลี่ยนมาลองนุ่งขึ้นสำเร็จแบบที่ข้าพเจ้านุ่งบ้าง เสื้อก็มีอยู่หลายแบบที่เธอขอยืมส่งไปให้ช่างตัดเสื้อดู ข้าพเจ้าเองก็ลองคิดแบบและตัดให้เธอใส่ ให้คงเอวสั้นและติดคุมอย่างแบบเสื้อพม่าที่เธอเคยคุ้นอยู่ แต่เปลี่ยนรูปแขนและวักบาเสียไม่ให้ยื่น ได้ยินว่าในขณะที่คณะหนุ่มศึกหาญออกทำการไต่กินต่อค่านพมานั้น ก็ได้พยายามไม่ให้คนไทยแต่งตัวอย่างพม่า และพวกผู้หญิงก็กำลังหาวิธีกันอยู่ว่า จะแต่งตัวอย่างไรจึงจะเหมาะสมและสะดวก ยังไม่ทราบผลสุดท้ายตกลงกันว่าอย่างไร

เรื่องที่ข้าพเจ้าว่าไม่สะดวก แต่ของเขาวัดแล้วอีกเรื่องหนึ่ง ก็คือเรื่องวิธีกินอาหาร เขาว่าการกินด้วยมือสะอาดด้วยประการทั้งปวง เพราะเป็นมือของเราเอง ล้างเสียก็หมดรังเกียจไปได้ ช้อนหรือช้อนนั้น ถ้าคนล้าง ล้างไม่สะอาด ก็น่ารังเกียจไม่น้อยทีเดียว เรื่องนี้ข้าพเจ้าก็เห็นด้วย แต่ว่ามือที่ล้างสะอาดนั้น ล้างอย่างไรจึงจะเรียกว่าสะอาด และที่เขาล้างแต่จุ่มลงในอ่างน้ำ และใคร ๆ ก็จุ่มในอ่างเดียวกันนั้น จะทำให้มือสะอาดได้อย่างไร ที่จริงเรื่องกินด้วยมือ นั้น ก็เชื่อว่าเราจะไม่เคยทำกันมา แต่เมื่อได้มาร่ำเรียนเรื่องสุขศึกษา มีโอกาสรู้ว่าอะไรเป็นพาหะของโรค ทั้งโลกก็หมุนเปลี่ยนไปทุกวัน ก็จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ มีบางท่านว่า อังกฤษครอบครองดินแดนแถบนี้อยู่ช้านาน แต่ไม่สามารถทำให้คนรู้จักใช้ช้อน โดยเฉพาะช้อนกลาง ขึ้นได้เลย ที่จริงในการกินอาหาร เขาใช้ช้อนเหมือนกัน แต่ว่าต่างคนต่างใช้ช้อนของตนนั้นตักแกงจากถ้วยเดียวกัน การใช้ช้อนจึงไม่เกิดประโยชน์อันใด ข้าพเจ้าถูกเจ้าของบ้านทักบ่อย ๆ ว่า เห็นจะไม่ชอบอาหารประเภทแกง เพราะไม่เห็นค่อยกิน ข้าพเจ้าเองก็เสียใจที่เลยพลาดโอกาสได้ชิมแกงชนิดต่าง ๆ ของเขาไปหลายอย่าง นอกเสียจากว่าจะรีบตักไว้ก่อน

ไม่แต่เรื่องอาหาร เรื่องน้ำก็เช่นเดียวกัน ไม่ว่าใครกินจากภาชนะใบเดียวกันได้โดยมิได้นิกรังเกียจ และเมื่อเห็นที่ใส่น้ำกินของนักเรียนเมืองนายนแล้ว ข้าพเจ้าก็คิดแล้วคิดอีกว่า จะมีทางแก้ไขอย่างไร เรามีน้ำใส่ปิบไว้และมีกระบวยตัก ทุกคนกินน้ำจากกระบวยเดียวกัน ได้พบขุนปานหล้า ข้าพเจ้าก็อดแจ้งเรื่องนี้ไม่ได้ เพราะน่าเชื่อถือเกินไปว่า ถ้าเกิดมีคนใดคนหนึ่งเป็นโรค โรคจะต้องระบาศไปทั่วโรงเรียน เช่นนี้แล้วการเรียนสุขศึกษาจะเกิดประโยชน์อะไร ในเมื่อรู้แล้วไม่ได้ปฏิบัติตาม และคำตอบของขุนปานหล้า ก็ทำให้ข้าพเจ้างงไม่น้อยทีเดียวที่ว่า อย่า

ไปกังวลเรื่องนั้นเลย มันคงไม่มีอันตรายหรอก ถ้าหากมีก็คงตายกันไปนานแล้ว ด้วยว่าน้ำที่นักเรียนกินนั้น ภารโรงไปจ้วงตักมาจากหนองใกล้ ๆ นั้นเอง

แต่ถ้าจะไม่ให้ภารโรงตักน้ำในหนองนั้นมาให้นักเรียนกินแล้ว จะให้นักินน้ำที่ไหน เขาตั้งกระทู้ถามข้าพเจ้าอย่างนี้ ข้าพเจ้าเองก็จนปัญญาเหมือนกัน เพราะถ้าจะแก้ต้องแก้อีกหลายเรื่องเป็นต้นว่า เอาน้ำนั้นมาต้มเสียก่อน ซึ่งคงจะไม่ใช่เรื่องเล็ก ๆ เลยในการที่จะต้มน้ำให้นักเรียนเป็นร้อย ๆ กิน ถ้าเช่นนั้นก็ควรจะหาน้ำที่บริสุทธิ์กว่านั้นมากิน ซึ่งจะมีก็แต่น้ำฝน โรงเรียนมุ่งด้วยหลักศาสนาสะสาง น้ำจะทำรางรองน้ำฝนได้ และฝนแถบภูเขาอย่างนี้คงจะตกมากพอจะกินได้หลายเดือน แต่ว่าจะต้องมีรางน้ำ มีถัง มีโอ่ง หรือภาชนะอื่นใดไว้รองรับน้ำฝนให้พอเพียงและจะได้สิ่งคงกล่าวแล้วมาจากไหนถ้าไม่มีเงิน แต่ถึงจะมีเงินที่จะบันดาลให้เกิดสิ่งเหล่านั้นพอจะรองรับน้ำฝนได้ ก็ยังไม่แน่ว่าจะได้ผลสมความมุ่งหมายในเมื่อคนที่เขาไม่กินน้ำฝนกัน ขุนโฮงช่องกล่าวว่ากินน้ำฝนจะทำให้เป็นโรคคอปอง (คอปอง คือ คอพอก) เพราะฉะนั้นจึงไม่มีใครกล้ากิน ได้ยินแล้วก็อดนึกแปลกไม่ได้ว่า น้ำห้วย น้ำหนอง หรือน้ำพุที่เขาเรียกน้ำฮู้ หรือน้ำออกฮู้นั้น แท้จริงก็ได้มาจากน้ำฝน ถ้ากินน้ำเหล่านั้นได้แล้ว เหตุใดจะกินน้ำฝนไม่ได้ และทั้ง ๆ ที่เขาไม่กินน้ำฝนกันเลย ข้าพเจ้าก็ยิ่งแลเห็นคอโต ๆ กันหลายต่อหลายคน เรื่องนี้ต้องยกให้เป็นเรื่องของความเชื่อมากกว่าอย่างอื่น เป็นอันว่าปล่อยให้เขาอยู่กับธรรมชาติต่อไปดีกว่า เพราะถึงจะวุ่นวายไปอย่างไรก็ไม่เป็นผล คิดอย่างนี้เสียได้คงจะเป็นที่ยินดีแก่บรรดาผู้ที่ต้องรับผิดชอบในเรื่องความเป็นความตายของชาวบ้านชาวเมืองนี้ โดยเฉพาะขุนปานหล้า ขุนโฮงช่อง และครูใหญ่ คงจะโล่งอกไปมาก แต่อย่างไรก็ตาม ความวุ่นวายของข้าพเจ้าก็มีผลพอจะทำให้บิ๊บสนิมเขระอยู่ที่ใส่น้ำให้นักเรียนกิน กลายเป็นหม้อดินขนาดใหญ่มีฝาปิดแบบหม้อกะนุน ส่วนเรื่องอื่นๆ ที่ยังไม่ได้แก้ เช่นกระบวยตักน้ำที่ต้องใช้อันเดียวกันทั้งตักทั้งกินนั้น ก็เป็นที่รู้กันว่า ยังหาทางแก้ไม่ได้ หรือเขาจะไม่คิดแก้ก็เป็นได้ เพราะเห็นไม่เป็นสิ่งสกปรกน่ารังเกียจแต่อย่างใด ในเมื่อใคร ๆ ก็ใช้กันอย่างนั้นทั่วทั้งบ้านทั้งเมืองพม่า

แต่ถึงอย่างไร เขาก็ยืนยันว่า เด็กของเขาแข็งแรงดี ข้าพเจ้าก็เห็นจริงในเรื่องนี้ เพราะมีฉะนั้นนักเรียนคงจะเดินมาโรงเรียนวันละ ๔ ไมล์ไม่ไหวแน่ ส่วนพวกนักเรียนบ้านใกล้ต้องกลับไปกินข้าวกลางวันที่บ้าน ก็ต้องขึ้นเขาลงเขาวนละสองสามเที่ยว ด้วยว่าโรงเรียนอยู่บนเขา มองดูหน้าตาแต่ละคนไม่เห็นแสดงความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า หรือเบื่อหน่ายแต่อย่างใด เดินไปบ้าง วิ่งไปบ้าง กินขนมไปบ้าง จนกว่าจะถึงโรงเรียน เมื่อถึงแล้ว หากเวลายังเหลือ

ก็ยังลงสนามเล่นกันจนเหงื่อไหลไคลย้อย ทั้งเด็กผู้หญิงผู้ชาย พวกนักเรียนโต ๆ ที่ไม่เล่นอย่างเด็ก ก็หาเวลาเลิกเรียนไปต่อหมากรุก หรือต่อบ้อลิ่ง (คำอังกฤษที่เรียกตามพม่า) ที่สนามฟุตบอลใหญ่นอกเมือง ชุนโองซ่องเป็นนักกีฬาผู้สามารถคนหนึ่งของเมืองนาย หรือจะเรียกว่าของรัฐบาลก็เห็นจะได้ ฉะนั้นจึงสนใจเรื่องการกีฬามาก ได้มีการเชิญทีมต่างถิ่นมาแข่งขันกันอยู่เสมอ ผู้คนพลเมืองก็ออกมาจะนิยมการต่อหมากรุก (การเล่นที่มีการต่อสู้แพ้ชนะเขาเรียกว่าต่อหมากรุกเป็นการเล่นธรรมดาก็ใช้คำเล่น แต่ที่นี้ออกเสียงว่า เอ็น) หรือต่อบ้อลิ่ง นี้ไม่น้อยทีเดียว เมื่อครั้งที่ทีมกลางเค่อ ที่ผู้จัดการไร่ยาสูบเป็นหัวหน้าทีมนำมาแข่งขันนั้น ก็รู้กันไปทั่วเป็นทีเอิกเกริกทั้งเมือง โรงเรียนถึงกับหยุด ๑ วัน เพื่อให้นักเรียนได้มาดูและปั่นแอ้ง (= ให้แรง คือ เชียร์) แก่ผู้เล่น และให้ครูประกอบอาหารเลี้ยงแขกและผู้เล่นทั้งสองฝ่ายในตอนค่ำ ข้าพเจ้าเองก็พลอยตื่นเต้นไปด้วย เพราะนานทีปีหนจะได้มีอะไรสนุก ๆ แปลกไปกว่าที่เคยเห็นทุกวัน ๆ และที่น่าสนุกที่สุดสำหรับข้าพเจ้า หาใช่การแข่งขันในสนามนั้นไม่ แต่อยู่ที่ความตื่นเต้นของผู้ดูรอบ ๆ สนาม ถ้าเป็นเด็กก็กระโดดโลดเต้น เมื่อใดที่ฝ่ายตนได้ประตูก็จะมีการโยนหมวก (ผู้ชายที่นิยมสวมหมวกสักหลาดกัน ทั้ง ๆ ที่ทุ่งไร่ ไร่รองเท้าแตะ) แสดงความยินดี ซึ่งกว่าจะไปตามหาหมวกของตนพบก็พลากดูตอนดี ๆ ไปเสียหลายตอน พวกผู้ใหญ่ที่เป็นผู้หญิงจะเต้นแร้งเต้นกาไปกับเด็กด้วยไม่ได้ ก็ใช้เสียงร้องเรียกชื่อ อ้าย อะไรต่อมีอะไร ไปตามความสนิทคุ้นเคยที่มีต่อผู้เล่นนั้น ๆ ทำให้ได้มีโอกาสดูฟังสำเนียงแปลก ๆ อย่างที่จะไม่ได้ยินเขาใช้ในโอกาสอื่น กว่าการเล่นจะยุติ ผู้ดูก็ เอ้อไอ้น โน้นเจ้อ-อ (อ่อนนอกอ่อนใจ) ไปตาม ๆ กัน

เสร็จการแข่งขันแล้ว บรรดาผู้ดูผู้เล่นที่ได้รับเชิญให้ไปในงานเลี้ยงที่จัดขึ้นที่โรงเรียนต่างก็กลับไปเตรียมตัวแต่งตัวใหม่ ดูเหมือนจะเป็นครั้งแรกที่ข้าพเจ้าได้เห็นแขกผู้มาในงานแต่งตัวกันสวยงามและเรียบร้อยน่าดูทั้งหญิงและชาย สมกับจะใช้คำว่า แซ่ม* ของเขา แขกผู้ชายหลายคนแต่งตัวแบบสากล รวมทั้งชุนโองซ่องด้วย พวกนักกีฬาถึงจะยังนั่งกางเกงขาสั้นก็ยังดูเรียบร้อยและทะมัดทะแมงยิ่งกว่าจะนั่งไร่ไร่ แขกผู้หญิงนั้นสวยเสมออย่างเคย และนางมย้าเต็งก็เป็นแซ่มยิ่งกว่าใครเช่นเคยทั้งหน้าตาผิวพรรณและเครื่องแต่งกายทั้งหมดในที่นั้น เห็นจะมีแต่ครูใหญ่คนเดียวที่ยังคงแต่งตัวตามแบบพม่า ช้ายังพูดภาษาพม่าเสียอีกด้วยในเวลากล่าวเปิงงาน จนข้าพเจ้าออกจะเสียใจว่าไม่ควรมาในที่ที่เขาพูดในภาษาที่ตนฟังไม่รู้เรื่องเลย แต่ครั้นถึงคราวที่หัวหน้าทีมกลางเค่อเป็นผู้กล่าวตอบขอบคุณชาวเมืองนาย ผู้จัดให้มีการแข่งขันและ

* คำนี้เรียกว่า แซ่ม และคนที่อื่นก็ออกเสียงอย่างนั้น แต่คนที่เมืองนายออกเสียง ก ที่มากับสระอิ เอะ แอะ เป็น ช เสียงจึงมาตรงกับคำ แซ่ม ของเรา ทั้งความหมายก็ยิ่งคล้ายกันมากอีกด้วย

เสียงต้อนรับครั้งนี้ ท่านผู้พูดคงจะเห็นใจข้าพเจ้าว่าฟังภาษาพม่าไม่เข้าใจ จึงพูดเป็นภาษาไทยใหญ่ ท่านผู้นี้เป็นชาวสามก้าที่มีสำเนียงแปลกไม่เหมือนเพื่อน มักจะถูกล้อเลียนอยู่เสมอ แต่ข้าพเจ้ากลับรู้สึกว่ สำเนียงของท่านคุ้นหูยิ่งกว่าของคนเมืองนายน เพราะเสียงใกล้เคียงไปทางเสียงเชียงใหม่มาก ทำให้ออกขอบคุนท่านไม่ได้ ที่ช่วยให้ข้าพเจ้าได้รู้เรื่องบ้างว่า เขาพูดอะไรกัน และผู้พูดคนอื่น ๆ ก็ได้พูดภาษาไทยใหญ่ด้วยกันทั้งหมด ฟังแล้วชวนให้รู้สึกว่ การแข่งขันเพื่อกระชับมิตร และเพื่อให้นักไตอ้อมล้อมพ้อมกัน (สามัคคีพร้อมเพรียงกัน) น่าจะไม่ให้ผลสมเจตนาคุ้มทุนและแรงที่ลงไป เพราะในถ้อยคำที่ ย่องย้อ (สรรเสริญเยินยอ) กันไปมานั้นก็ยังคงมีเรื่องแพ้เรื่องชนะแทรกอยู่ด้วยไม่ได้

ก่อนจะกลับ ท่านผู้จัดการไร่ยาสูบได้คาดคั้นชวนโง่งมของเป็นอย่างมาก ให้พาข้าพเจ้าไปเที่ยวลางเคือบ้าง แต่โชคข้าพเจ้าไม่ดี จึงไม่มีโอกาสได้ไปเยี่ยมที่ต่าง ๆ ใกล้เคียงกับเมืองนายนเลย แม้เมืองตัน เมืองหางจะอยู่ห่างเมืองนาย ๑๐๐ กว่าไมล์เท่านั้น ก็ไม่มีผู้ใดกล้าพาไป และข้าพเจ้าก็ไม่คิดจะเสี่ยงภัยไปด้วย ด้วยว่าเหตุการณ์ที่พ่อค้าชาวอินเดียนถูกโจรจับตัวไปเรียกค่าไถ่ และถูกฆ่าตายเสียในป่าข้างทางนั้น ย่อมยืนยันได้คิว่า การเดินทางในดินที่แถวนี้ไม่ปลอดภัยพอ หากไม่จำเป็นด้วยธุรกิจการค้าหรือราชการแล้ว มักไม่มีผู้ใดเดินทางไปพ้นดินของตน และคงจะเป็นเพราะอุปสรรคอย่างนี้ประกอบกับความไม่สะดวกในการเดินทางที่ต้องข้ามห้วยลึกหลอยสูง (คอยสูง) อยู่ตลอดทางกว่าจะไปมาหาสู่ถึงกันได้เอง ที่ทำให้ความ อ้อมล้อมพ้อมกัน มีได้ยาก แม้จะต่างเรียกตนเองว่า ไต้ ก็ยังอดไม่ได้ที่จะรู้สึกว่ตนเป็นไตพวกไหนดินไหน ทั้งไตแต่ละดินแต่ละพวกก็มักจะมีคามผิดกันทั้งทางภาษา แบบแผนความเป็นอยู่ ตลอดจนความคิดอ่าน ยิ่งเรื่องอาหารการกินก็ยิ่งเป็นเรื่องธรรมดาที่จะต้องต่างกันไปเพียงแต่เรื่องกินข้าวเหนียวข้าวเจ้า ก็จะได้เห็นได้ว่า ชาวไทยใหญ่ไม่ได้ถือว่เป็นอาหารสำคัญประจำดินตรงกัน ที่เมืองนายนไม่กินข้าวเหนียวกันเลย นอกจากที่มาปรุงแต่งกินเป็นขนมเช่นข้าวหลาม แต่ที่เมืองหนองซึ่งห่างออกไปราว ๒๐๐ ไมล์ กินข้าวเหนียวเป็นประจำ มหาเทวีเมืองนายนเป็นชาวเมืองหนอง บรรดาญาติและคนสนิทที่ติดตามมาอยู่ด้วย อดบ่นไม่ได้ว่ คิดถึงข้าวเหนียว ๕ วัน มีโอกาสได้ซื้อจากกาด จึงจะได้ลิ้มรสข้าวเหนียวเสียครั้งหนึ่ง คนไทยที่อื่นส่วนมากถึงหากไม่กิน

ข้าวเหนียว ก็คงไม่เคี้ยวร้อนมากนัก เพราะข้าวเจ้าเหนียวอยู่มากแล้ว คนที่เป็นโรคกระเพาะอาหาร บางทีต้องเปลี่ยนมากินข้าวพม่าเสียบ้าง เช่นเจ้าของบ้านที่ข้าพเจ้าพักอยู่ด้วยต้องกินข้าวพม่าเป็นประจำทุกเย็น เพื่อให้ย่อยง่ายเพราะข้าวพม่าร่วนและซุยกว่า ส่วนรสชาตินั้นแล้วแต่ชอบ ข้าพเจ้ามาคิดใจรสข้าวไทยเสียจนรู้สึกว่าการร่วนซุยนั้นหมดรสชาติไปทีเดียว แต่ส่วนที่ทำไมคนบางถิ่นกินข้าวเหนียว บางถิ่นกินข้าวเจ้านั้น ข้าพเจ้าไม่ทราบเหตุผลเหมือนกัน

การที่แต่ละถิ่นมีความต่างกันบางนั้น เห็นจะได้ประโยชน์ตรงที่ไม่ต้องแย่งผลิตสินค้ากัน ถิ่นใดผลิตสิ่งใดได้ก็ผลิตเรื่อยไป คนอื่นก็ไปทำอย่างอื่นและก็จะเห็นว่าต่างก็มีของประจำถิ่นที่ดีมีชื่อเสียงแปลก ๆ กันออกไป เช่นส้มโอ ที่เขาเรียกหมากโอนั้น พันธุ์เชียงใหม่เป็นดีที่สุดในหากเป็นหมากจ๊อก (ส้มพันธุ์ส้มจีน) ต้องมาจากหมอกใหม่ จึงจะรสแหลม มะพร้าวเมืองนายนับว่ามีชื่อเสียงที่สุด ส่งไปขายถึงมณฑล หากเป็นเครื่องทองของกิน ก็ต้องเลือกซื้อเป็นดิน ๆ เหมือนกัน เช่น หน่อเหว (หน่อเหียว) คือหน่อไม้แห้ง ต้องเป็นของเมืองบันจึงจะอร่อย ถ้าเป็นผักกาดส้ม (ผักกาดทอง) และโถพูชน (เต้าหู้ยี้) แล้ว น้ำคำทำได้ดีกว่าใคร ส่วนถั่วเน่าปรุงเครื่องทำเป็นแผ่นนั้น ของน้ำคำ และเชียงตุงปรุงรสอร่อยกันไปคนละทาง ถ้าเป็นอาหารปรุงแต่ง เขาก็ยกย่องว่า หมูส้มเมืองหนองกินหวาน (อร่อย) นักหนา เรื่องเหล่านี้ดูเหมือนแม่บ้านจะรู้จักดีกว่าใคร และข้าพเจ้าเองก็พลอยมีส่วนได้รู้เห็นไปด้วย เพราะนางมย้าเต็งจะบอกคุณลักษณะตลอดจนแหล่งผลิตให้ข้าพเจ้าทราบทุกครั้งที่เราซื้อชวนให้ข้าพเจ้ารับประทาน ข้าพเจ้าจึงมีโอกาสรู้จักเมืองบัน หมอกใหม่ โดยไม่ต้องไป และเชื่อว่าคนที่นี่ก็คงจะรู้จักชื่อของดินนั้น ๆ ก่อนที่จะรู้จักเจ้าของดิน หรือได้ไปเห็นดินนั้น ๆ เอง เช่นเขารู้จัก พักจีเม้งกอก ก่อนได้เห็นคนบางกอก คนบางกอกที่เห็นผักชีที่เขาเรียกผักชีบางกอกนี้แล้ว ก็คงจะอดสงสัยไม่ได้ว่าเขาได้ซื้อนั้นมาอย่างไร แม้ที่คนไทมาเรียกกระต๊ากที่เขาใช้ประทับหิ้งพระ พันสีขาว พิมพ์เป็นลายประแจเงินสีฟ้าว่า เจ้เม้งกอก (กระต๊ากบางกอก) นั้นก็น่าประหลาดแท้ทีเดียวว่า ชื่อนี้คิดมาตั้งแต่เมื่อไหร่ และอย่างไร ในเมื่อตราที่ประทับบอกอย่างชัดเจนว่า ทำในอังกฤษ และที่สำคัญก็คือ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นกระต๊ากชนิดนี้เลยในบ้านเมืองเรา

เรื่องศิลปะ โบราณวัตถุ ตลอดจนนิยายพื้นถิ่น เขาต่างก็มีแปลก ๆ กันไป เช่นพวกเมืองหนองจะมีแบบแผนการรำที่เขาเรียก ก้าสาด ต่างจากคนอื่น มีเด็กนักเรียนคนหนึ่งเป็นชาวเมืองหนองรำเป็น เคยรำให้ข้าพเจ้าดูเสมอ และบรรดาครูและผู้รู้ศิลปการรำ จะบอกได้ว่า การรำแบบนี้นางมย้าเด็กนักเรียนผู้นั้นรำ เป็นแบบของชาวเมืองหนอง แต่ส่วนผู้ที่ยังไม่คุ้นกับศิลปการรำของเขาเช่นข้าพเจ้าจะไม่เห็นต่างกับแบบพม่าเลยจำเพาะท่าบางท่าที่รำคู่

เท่านั้นที่คล้ายเพื่อนของเรา การรำของเขายังยกนิ้วและยื่นกางเขรจิ้งหะกับเพลงด้วย บังเอิญนางม้าย้าผู้แสดงเป็นเด็กอายุ ๗ ขวบก็เลียนาเอ็นดูและเพลงที่นางม้าย้าชอบร้อง ก็มีชื่อเหมาะกับนิสัยคนไทยดี คือ เกื้อใต้เกื้อเจ้าเกื้อขุน (เครือไทยเครือเจ้าเครือขุน)

นอกจากนี้ เมืองหนองบัวยังรักษาแบบแผนการรำต่าง ๆ ไว้ได้ คือการรำคาบสองมือ ที่เรียกเจิ้งหลาบ (เชิงคาบ) และการรำของนางกิ้งกะหะรำกับตัวโต ข้าพเจ้าเห็นในภาพยนตร์ที่เจ้าฟ้าถ่ายไว้แต่ครั้งมีการบวชเณร เห็นนางกิ้งกะหะรำ (นางกีนร) สวมหน้ากากเป็นหน้าขาวสวยเหมือนผู้หญิงทั้ง ๆ ที่ใช้ผู้ชายเล่น ส่วนบีกหางทางออกหุบได้เข้ากับท่ารำ ตัวโตนั้นเป็นสัตว์ประเภทหนึ่งใช้คนเต้นคล้ายสิงห์โต เสียดยที่ยังไม่มีโอกาสได้เห็นของจริง

ส่วนนาฏศิลป์แบบเมืองนายโดยเฉพาะนั้นข้าพเจ้ายังไม่ได้ยินผู้ใดกล่าวถึง เท่าที่ได้เห็นการแสดงสองสามครั้งตลอดเวลาที่พำนักอยู่ที่นี่ ก็เห็นจะเป็นแบบพม่าเสียโดยมาก แต่ว่าการละครของพม่าก็ได้วิวัฒนาการไปตามกาลเวลา แต่แรกข้าพเจ้าได้ยินเขาโจษกันเรื่องสามม่าน (ละครพม่า) ที่จะแสดงในปอย (งาน) ประจำปีของเมืองนายตลอด ๗ คืน คิดว่าคงจะได้ดูละครรำแบบคลาสสิกอย่างที่เคยเห็นมา แต่ครั้งนี้มีโอกาสได้ชมการแสดงของคณะที่เขาหามาแสดงนี้แล้ว จึงได้ทราบว่า เขาไม่ได้เล่นแต่ละครรำอยู่อย่างเดียว ในปัจจุบันนี้ คนกำลังนิยมละครแบบสมัยใหม่ที่มีทั้งพูดและร้องเพลงสากลประกอบ การรำจึงใช้เพียงแต่แสดงสลัจากเท่านั้น และด้วยเหตุที่การแสดงต้องแสดงตั้งแต่ ๒๑.๐๐ น. จนถึงรุ่งแจ้ง ค่อนข้างใกล้สว่าง เขาจึงเล่นหุ่นกระบอก ที่เรียก ยักเต้ แทน เพลงที่แสดงประกอบการเล่นหุ่นกระบอก เป็นเพลงทำนองเดียวกันเป็นส่วนมาก ถ้าเพลงนี้ขึ้นก็เป็นที่รู้กันว่า ถึงเวลาเริ่มแสดงยักเต้แล้ว ข้าพเจ้ามีโอกาสตื่นมาชมเขาครั้งหนึ่ง ซึ่งออกเสียดยที่ฟังภาษาไม่เข้าใจ ถ้าฟังภาษาเข้าใจคงจะดูได้สนุกกว่านั้น แต่กระนั้นก็อดชมศิลปะการแสดงหุ่นของเขาไม่ได้ หุ่นกระบอกของเขาไม่ใช่เชิดแต่ใช้เชือกชักทางหัวอย่างเดียวกับของอินเดีย การชักของเขาแนบเนียน ดูไกลๆถ้าไม่เห็นเชือกแทบจะสังเกตไม่ได้ว่า หุ่นนั้นเคลื่อนที่ไปได้อย่างไร เรื่องที่แสดง ไปอย่างไรมาอย่างไรก็เหลือจะเดา เพราะมาดุดอนกลาง ๆ เรื่อง และเขาคงเล่นติดต่อกันมาตั้งแต่คืนแรกแล้ว เห็นมีพระยานาคทำที่แผ่พังพานดูพิลึกกึกกือ เพราะเขาทำตัวใหญ่มาก หุ่นที่เป็นตัวผู้หญิง ทำท่าตกใจแล้วก็เสรำโสกันนั้น ดูสมบทจนไม่น่าจะเป็นการแสดงของหุ่น จึงเห็นว่า พม่าเขายังรักษาศิลปะของเขาไว้ได้เป็นอย่างดี ส่วนที่เป็นของเก่าก็รักษาไว้อย่างของเก่า ส่วนที่จะประดิษฐ์คิดสร้างให้เป็นแบบใหม่ ก็คิดให้เป็นของใหม่ที่ไม่นก้น การแสดงละครสมัยใหม่ของเขาดูจะใหม่มาก

สำหรับผู้ดูแลนี้ เช่น มีการใช้ชายจริงหญิงแท้ มีการกอดจูบเวลาเข้าพระเช้านาง การใช้ฉากเลื่อน ฉากหมุน การใช้แสงสี บางตอนฉายให้เห็นภาพเห็นฉา เข้ากับจังหวะเพลง และเพลงมีทำนองแปลกใหม่ แต่งเป็นทำนองเพลงพม่าเองบ้าง ตัดแปลงจากเพลงฝรั่งบ้าง เพลงอินเดียบ้าง ข้าพเจ้าได้ยินคำว่า โยเดีย บ่อย ๆ เวลาเจ้าหน้าที่วิทยุประกาศชื่อเพลง ยังไม่มีโอกาสได้ถามผู้ใดว่า คำ โยเดีย นั้น เป็นชื่อเพลงหรือบอกว่าเป็นเพลงที่ดัดแปลงทำนองมาจากโยเดีย ฟังเองก็จับไม่ถนัดว่าจะเหมือนกับเพลงสากลเพลงใดของเรา แต่จะเป็นเพลงดัดแปลงมาหรือแต่งใหม่อย่างไรก็ตาม ก็นับได้ว่า เพลงสากลเหล่านี้ กำลังเป็นที่นิยมของคนรุ่นหนุ่มรุ่นสาว ฉะนั้นถึงแม้ว่าจะมีผู้พยายามฟื้นฟูภาษาไทยใหญ่ให้เป็นที่สนใจของชาวไทยใหญ่เอง และวิธีที่คิดว่าจะได้ผลก็คือ คิดแสดงละครขึ้นให้เป็นละครแบบสมัยใหม่อย่างทีนิยมกัน แต่ให้พูดและร้องเพลงเป็นภาษาไทยใหญ่ และดูเหมือนว่าจะได้ผลอยู่บ้าง แต่กระนั้นก็ยังไม่จับอกจับใจคนวัยรุ่นเท่ากับละครพม่า ซึ่งมีเพลงทำนองแปลก ๆ ใหม่ ๆ น่าฟัง ทำให้ชวนดูกว่าละครไทยใหญ่ที่ใช้เพลงพื้นเมือง ร้องทำนองซ้ำไปซ้ำมาตลอดเรื่อง เพราะเพลงพื้นเมืองเหล่านั้นมีทำนองอยู่เพียงไม่กี่ทำนอง เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว เรื่องที่จะห้ามกัณฑ์วัฒนธรรมพม่าไม่ให้ไหลบ่าเข้ามาในรัฐชาน หรือจะห้ามความนิยมชมชอบในสิ่งแปลกใหม่เหล่านั้น ย่อมเป็นการยาก ไม่ผิดกับการห้ามวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาในดินแดนภาคพื้นเอเชียนี้ พยานที่เห็นได้ชัดก็คือ คนยอมอดอาหารหลับตานอนตลอด ๗ คืน เพื่อจะมากุสสิ่งที่ตื่นตาตื่นใจสำหรับเขา และดูเหมือนว่าถ้าจะเอาภาพยนตร์ฝรั่งมาฉายแข่งกับภาพยนตร์พม่า เขาก็คงเลือกดูภาพยนตร์พม่ามากกว่า เพราะเขาเข้าใจภาษาพม่า และเข้าใจวัฒนธรรมของพม่าดีเกือบเหมือนของเขาเอง เรื่องนี้เป็นความหนักใจของผู้ที่รับผิดชอบเกี่ยวกับบ้านเมืองไทยใหญ่ทุกคน ซึ่งที่จริงถ้าไม่มีประวัติศาสตร์มากอยเตือนให้ระลึกนึกถึงความหลังอยู่เสมอแล้ว ก็ไม่น่าจะทุกข์ร้อนไปทำไม แต่ว่าเรื่องอย่างนี้แม้จะอธิบายให้กันได้โดยง่าย แต่ก็ลืมิได้ยาก คนอังกฤษคงจะกลัวอย่างนี้ จึงไม่กำหนดให้วิชาประวัติศาสตร์เป็นวิชาบังคับ แม้อังกฤษจะจากพม่าไปแล้ว วิชาประวัติศาสตร์ก็ยังไม่ใช่วิชาบังคับอยู่นั่นเอง ใครไม่ชอบไม่ต้องเรียน และถึงจะเรียนก็ไม่ต้องเรียนตลอดทั้งในประเทศนอกประเทศอย่างของเราด้วย คนไม่ชอบวิชาประวัติศาสตร์จึงได้รอกตัวไป

อันที่จริง ข้าพเจ้าก็ไม่รังเกียจวิชาประวัติศาสตร์นัก แต่ว่าการมาสอบคำไทยของข้าพเจ้ามุ่งมันอยู่แต่ที่ภาษาและความเป็นอยู่ในปัจจุบันของเขาเป็นสำคัญก่อน ข้าพเจ้าจึงจำต้องละเว้นเรื่องในอดีตของเขาไว้ กับทั้งจะสนใจประวัติศาสตร์โดยไม่ให้การเมืองมาพัวพันเลยนั้น

ย่อมทำได้ยาก และเพื่อไม่ให้ต้องยุ่งเกี่ยวกับเรื่องการเมืองของเขา ข้าพเจ้าจึงไม่พูดถึงประวัติศาสตร์ของชาติเขาเสียเลย แต่ก็ช่างหลีกเลี่ยงได้ยากเสียจริงไม่ว่าจะพูดเรื่องอะไรก็ตามเหตุจะต้องเนื่องมาจากเหตุการณ์ในอดีตทั้งสิ้น เป็นต้นว่า จะถามเขาว่าเหตุใดคนเมืองนายจึงมีน้อยนัก ไม่เห็นจะมีสักกี่พัน เขาก็ตอบว่า เพราะรบกันตายหมด และไม่ต้องถามต่อไปว่ารบกับใคร เพราะใคร ๆ ก็รู้อยู่แล้ว ชาวเมืองนายสู้รบกับพม่ามาโชกโชกเพียงไร และเรื่องอะไรจะนำขึ้นต้นเท่าเรื่องที่ดินไต่ตึกซึก (ทำศึก) กับพม่าเห็นจะไม่มี แม้แต่เพียงเรื่องพม่า (คงจะสักคนเดียวละกระมัง) ออกเสียงคำไทยไม่ชัด คำมะเขือส้ม ออกเป็นมะเขือสัน (พม่าไม่มีเสียงแม่กม) และเจ้าฟ้าองค์ที่แล้วได้ยินเข้า เลยเอาดาบฟันคอตาย ก็ยังเป็นเรื่องเล่ากันสนุกสนาน จนฟังไม่ถนัดว่าเป็นเรื่องจริงหรือนิทานกันแน่ แต่จะเป็นเรื่องประเภทไหนก็ตามก็มีความจริงที่สำคัญแฝงอยู่ว่า ไทยเมืองนายกับพม่าไม่เคยอยู่กันปกติสุขเลย และทั้ง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กันฉันศัตรูอยู่ตลอดเวลา วิถีวัฒนธรรมพม่าก็ยังเข้ามามีอิทธิพลเหนือชาวเมืองนายยิ่งกว่าไทยพวกอื่น ๆ ยิ่งเป็นวัฒนธรรมทางภาษาค้วยแล้วยิ่งไม่ต้องพูดถึงเลย ฉะนั้นจึงมีใครต่อใครหลายคนออกแปลกใจไม่ได้ ที่เห็นข้าพเจ้าเลือกเมืองนายเป็นที่เรียนภาษาชานใต้ แต่ว่าท่านเหล่านั้นก็ไม่ได้แนะนำว่า ถ้าไม่ให้เลือกเมืองนายแล้วควรจะเลือกเมืองใด จึงพอจะกำหนดมาตรฐานของภาษารัฐชานใต้ลงไว้ได้

ถ้าจะพูดไปตามประวัติศาสตร์ การที่วัฒนธรรมพม่าเข้ามาสู่ชาวไทยใหญ่นั้น ก็หาใช้ความคิดของผู้ใดโดยเฉพาะไม่ ถ้าจะโทษก็ต้องยกให้เป็นเรื่องทางการเมือง เหตุการณ์ทางการเมืองทำให้ชาวไทยใหญ่เสียอิสรภาพ (เป็นส่วน ๆ ไป) แก่พม่าไปหลายต่อหลายครั้ง และเมื่อใดที่ต้องเป็นข้าพม่า พม่าก็จะเกณฑ์เจ้าฟ้าให้ส่งลูกสาวลูกชายไปไว้ยังกรุงอังวะ คงจะต้องการยัดตัวไว้เป็นตัวจ่านำ หรือจะเป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นเมืองขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่ง เหตุนี้เองเจ้าชายเจ้าหญิงเหล่านั้น จึงรับเอาวัฒนธรรมพม่าซึมซาบเข้าไปโดยไม่รู้ตัว เมื่อมีโอกาสกลับมามันเมืองของตน จึงเผยแพร่วัฒนธรรมเหล่านั้นไปยังประชาชนชาวไทยใหญ่อีกด้วย ฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี คณิต นาฏศิลป์ หรือศิลปะใด ๆ ก็ตาม จึงมักจะเห็นแบบแผนอย่างพม่าแฝงเป็นเค้าอยู่เสมอ ภาษาสุภาพหรือราชาศัพท์ที่ใช้สำหรับเจ้าฟ้า ภาษาศาสนา และภาษาวรรณคดี ต่างก็มีคำพม่าเข้ามาปะปนมิใช่น้อย ทั้งยังนิยมกันว่า ภาษาวรรณคดีที่ไพเราะซาบซึ้งนั้นควรจะมีคำพม่าผูกผสมผสานกับคำไทย เพราะจะได้ทั้งเสียงและความหมายอันลึกซึ้ง ดังเช่นบทพรรณนาเคื่อนต่าง ๆ ของเจ้าหน่อคำ กวีเอก

แห่งแคว้นแสนทวีปเป็นตัวอย่างอยู่ ส่วนภาษาและสำนวนที่ใช้ตามปกติธรรมดา นั้น ก็คงจะมีไม่น้อยที่พูดและคิดเป็นแบบภาษาพม่า เท่าที่ข้าพเจ้าฟังและรู้สึกตะกุกตะกั่น เพราะใช้ไม่เหมือนของเรา และสอบถามคุปราคฏว่า ใช้ตามภาษาพม่า นั้น เห็นจะได้แก่คำ เอกว่า (เอาไป) เอามา ในภาษาพม่ากรรมอยู่หน้ากริยา และถ้ามีคำกริยาผสมมาด้วยกันอย่างเช่น หยู่ตุว่า (เอาไป) หยู่ลา (เอามา) ก็จะต้องใช้ติดกันไปเสมอ ไทยใหญ่ก็เช่นกัน เช่นพูดว่า เอามา เค็ดันข้า แทนจะเอากรรมแทรกไว้ระหว่างเอา กับ กว่า หรือ มา เป็น เอาเค็ดัน (กินสอ) ข้ามา อย่างที่ใช้ในภาษาเรา เรื่องคำพม่าในภาษาไทยใหญ่นี้ ที่จริงก็คงจะไม่ผิดกันกับคำบาลีสันสกฤตในภาษาไทยเท่าไรนัก ภาษาของเราทั้งทหฺรฺและรุงรังไปด้วยคำในภาษาทั้งสองนี้ เช่นไร ภาษาไทยใหญ่ก็เป็นเช่นนั้น สาเหตุที่พูดกันไม่เข้าใจ คงเป็นเพราะคำภาษาอื่นเข้ามา มีอิทธิพลอย่างนี้ด้วยประการหนึ่ง ซึ่งทำให้ดูเหมือนว่า เราต่างคนต่างไม่ได้พูดภาษาไทยด้วยกันเลย

ด้วยเหตุที่คำพม่าเข้ามาปนอยู่ในภาษาไทยใหญ่เป็นอันมากนี้เอง เวลาเรียนภาษาไทยใหญ่ ข้าพเจ้าจึงต้องหมั่นถามครูว่า คำใดเป็นคำพม่า คำใดไม่ใช่ โดยเฉพาะคำที่เขาใช้ต่างกับของเราเช่น ตั่วย ที่แปลว่า กู ทั้ง แปลว่า คิด นึก จึก แปลว่า ชอบ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้แน่ใจจะได้ไม่หลงเข้าใจผิดพิจารณาจากหลักเกณฑ์การกลายเสียง ด้วยสำคัญว่าเป็นคำคำเดียวกันแต่ออกเสียงผิดแปลกกันไป คำบางคำได้ยินเสียงแล้วพอจะเดาได้บ้างว่าเป็นคำพม่าอย่างแน่นอน เช่น ชันข้า (คิด) จู้ข้า (พยายาม) เจ็ชู้ (กตัญญู) ตะวัก (ถึกค่านวน) หรือ ต่างฉ่าง (ถึก) ทั้งนี้ แต่บางคำได้ยินแล้วยังปลงใจไม่ได้ง่าย ๆ ว่าเป็นคำพม่า เพราะฟังคล้ายคำไทยที่เราใช้อยู่ เช่น พักตุเจ็ดล่า (หน้าตางชนิดใช้ไม้เท้า) ฟังคล้าย ไชลา ของเรา ยิ่งเป็นคำพยางค์เดียวด้วยแล้วยิ่งตัดสินใจได้ยาก เช่นคำว่า ช้าง มักใช้คู่กับล่าง เป็น ช้างล่าง แปลว่า พันจากหรือใส อย่างคนเจ็บที่พันจากไข้ จิตใจปลอดโปร่งสบาย ก็ว่า ช้างล่างเจ้อ-อ (ใจใส) เขาว่า ช้าง เป็นคำพม่าทั้ง ๆ ที่เสียงคำนี้น่าจะเป็นคำ ต่าง ยิ่งกว่าอื่น

ส่วนที่รู้ได้แน่ว่าเป็นคำพม่าก็คือ คำที่ซ้อนคู่มากับคำไทย ที่เท่ากับช่วยแปลความหมายของคำภาษาอื่นด้วย ยืนยันให้รู้แน่ด้วยว่าไม่ใช่คำไทย ได้แก่คำ เปี้ยวมัน (สนุกสนาน) เปี้ยวแทน (แสดง) ข้าว้าง (วาง) จ๊อกแหวน (กระโดด) เหล่านี ที่จริงข้าพเจ้าก็ออกเห็นด้วยกับพวกที่ไม่นิยมภาษาพม่า และพยายามจะกำจัดคำพม่าออกไปให้หมดจากภาษาไทยใหญ่ ว่าคำเหล่านี้ไม่จำเป็นใช้ในภาษาเลย เพราะเมื่อใช้เข้าคู่กันแล้ว ไม่ได้ช่วยทำให้เกิดความหมายแปลก

ไปกว่าเดิมจนติดเดียว บางคนใช้ เปี้ยว คำเดียว บางคนชอบคำไทยก็ใช้ ม่น (ม่วน) คำเดียว ก็ให้ความหมายเท่ากัน หรือจะใช้ เปี้ยว ความก็หาต่างกับคำ แหน (เห็นจะตรงกับคำแนะของเรา) ไปไม่ บางแห่งจึงใช้ เปี้ยวอย่างเปี้ยวโต หรือ แหนโตแหนตั้ง ในความว่าแสดงตัวแสดงให้เห็น ตัว ได้เช่นเดียวกัน แต่ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ชาวเมืองนายถูกอิทธิพลภาษาพม่าครอบงำ ฉะนั้น จึงมักจะได้อินคำพม่าปนมากับคำไทยอยู่ตลอดเวลา แม้แต่จะพูดว่า ว้างไว้ ก็ไม่เห็นจะเป็นคำที่ ออกเสียงยาก ฟังลำบากแต่อย่างใด แต่เขาก็นิยมใช้คำว่า ช้ำไว้ มากกว่า คนที่นิยมภาษาพม่า ก็ว่า ช้ำ ใช้ในความหมายได้กว้างขวางกว่า เช่น ช้ำป้าง แปลว่า หยุตพักเหนื่อย ช้ำลิก แปลว่า แปลว่า สอน สอนอ่าน ช้ำต๊ับ หมายถึงตั้งค่ายพัก และ ช้ำต้อง คือ ถ้ายา ถ้วยความจำเป็นที่ คำไทยมีความหมายแคบ ไม่ครอบคลุมได้กว้างเท่าคำพม่าเช่นนี้ คำพม่าจึงยังจำเป็นอยู่ เหมือน อย่างจะใช้คำที่มีความหมายว่า กิด หากจะใช้คำ ไค้เจ้อ-อ ของไทยอยู่คำเดียว ย่อมไม่เป็นที่ เข้าใจได้ดีเท่าที่จะใช้คำพม่าว่า ชั่นช้ำ (กิดไต่ตรง) ทัง (กิดเห็น) ตะวก (กิดคำนวณ) และ ล่างฉ่าง (กิดพิจารณาโดยรอบคอบ) เรื่องนี้ข้าพเจ้าก็เห็นจริงด้วย เพราะโลกก้าวหน้าไป ความ เจริญในกันต่าง ๆ มีมากขึ้น ภาษาที่ใช้ก็จะต้องเปลี่ยนแปลงตามไปด้วยแน่นอน แต่กระนั้น ข้าพเจ้าก็ไม่เข้าใจเลยว่า เหตุใดคำ มัก ที่ใช้ในความว่า ชอบ ในทุกถิ่น จึงมาถูกจำกัดความหมาย ในภาษาไทยใหญ่ ให้หมายความว่า ชอบอาหาร อยู่อย่างเดียว ส่วนชอบของอื่น ๆ กลับใช้คำพม่าว่า จิก ถ้าไม่ชอบคำ มัก จะไปใช้คำว่า ทุกเจ้อ-อ (ถูกใจ) อย่างคนไทยบางถิ่นใช้ ก็ยังจะเข้าใจที่เสียกว่า

แต่ว่าเรื่องของภาษาเป็นเรื่องบังคับกันไม่ได้ ถ้าเขาไม่นิยมใช้แล้ว แม้คำนั้น ๆ จะถูก อย่างไม่มีอะไรจะถูกเท่า ก็กลายเป็นคำที่ถูกอยู่แต่ในพจนานุกรมเท่านั้น เพราะฉะนั้นสมาคม วรรณคดีขานจึงพยายามดำเนินงานในเรื่องนี้ ก็นอกจากจะหาทางค้นคำเก่าและสร้างคำใหม่ขึ้นมา ใช้แทนคำพม่าแล้ว ยังต้องหาทางเผยแพร่ปลูกความนิยมให้คนหันมาใช้คำไทย เมื่อใดที่ข้าพเจ้า เรียกมะพร้าวว่า หมากอูน จึงมักจะถูกทักว่า พม่าพูดภาษาทำไม ใช้ หมากป้าว สิ จึงจะถูก และขุนปานหล้าพยายามชักชวนที่จะให้บรรดาครูเด็กใช้คำ ดาน ของพม่าที่แปลว่าชั้นเรียน และ ให้ใช้คำไทยว่า จัน แทน แต่คำเหล่านี้ล้วนเป็นคำที่คนที่นี่ไม่เคยได้อินไม่เคยใช้ ฉะนั้นจะให้เขา ยอมรับได้ง่าย ๆ คงก็ออกจะผิดวิสัย มิหนำซ้ำคำบางคำก็ออกเสียงยากฟังลำบาก อย่างเช่นเขาจะ นำคำเกรงใจของเราไปใช้แทนคำ อะหน่า ของพม่า แม้จะออกเสียงเป็น เกร็งเจ้อ-อ ตามเสียง ของเขาก็จะมีสักกี่คนที่จะฝืนออกเสียงที่เขาไม่เคยคุ้นได้ทุกเมื่อเชียววัน ความหมายที่ใช้ก็อีกเล่า คำพม่าบางคำเขาใช้จนคุ้นเขาจะอมรู้สึกว่ามันใช้ได้สมใจ ให้ความหมายเต็มที่ตามต้องการ ถ้าจะ

เปลี่ยนมาใช้คำไทย คำไทยต้องมีความหมายได้เต็มที่อย่างนั้นด้วยจึงจะใช้ได้ถนัด อย่างคำว่า ชั่ง ที่แปลว่า ใช้นั้น เขาพยายามคิดกันอยู่นาน ว่าควรจะทำคำไทยคำไหนมาแทน พวกทางแผนหนังสือให้ใช้คำ คือ ที่แปลว่า ถือ เช่นเดียวกับที่ใช้ในดินคน ซึ่งใช้ได้ทั้ง คือจีน (ใช้เงิน) คือก๊ิบ (สวมหมวก) และ คือแคบดิน (สวมรองเท้า) คนเมืองนายที่อยู่ไกลออกไปใช้คำว่า ยิบ (หยิบ) แต่คนที่เคยใช้ ชั่ง ก็ยังรู้สึกว่า คำเหล่านี้มีความหมายไม่เท่า ชั่ง อยู่นั่นเอง การจะเปลี่ยนแปลงรวดเร็วแบบพลิกแผ่นดิน จึงเป็นเรื่องทำไม่ได้ง่าย ๆ จนทำให้ผู้คิดเปลี่ยนแปลงออกจะรู้สึกห่อหอยอยู่ไม่น้อยทีเดียว

สิ่งที่พอจะทำได้ในขณะนี้ มีอยู่อย่างเดียวคือ บอกให้กันและกันรู้ว่า คำที่พูดนั้นเป็นคำพม่า ส่วนจะหลีกเลี่ยงไม่พูดและมาพูดคำไทยแทนให้ทันทั่วทั้งนั้น ต้องแล้วแต่ความสามารถและความพยายามของแต่ละบุคคลไป ข้าพเจ้าเองก็พอใจที่จะได้รู้ว่า คำใดเป็นคำพม่า เพื่อประโยชน์แก่การเรียนภาษาพม่าต่อไปข้างหน้า แต่ถ้าถามเขาบ่อย ๆ ว่า คำนั้น ได้เอ็งมาน (ไทยเอาอย่างพม่า) หรืออย่างไร ผู้ถูกถามคงจะรำคาญ จึงมักจะตอบว่า มานเอ็งได้ (พม่าเอาอย่างไทย) บ้างไม่ได้หรือ แล้วก็เลยสาธยายเรื่องราวทางประวัติศาสตร์อันเนื่องด้วยพม่าและไทยใหญ่ ผู้พูดทางแผนที่ประเทศพม่าระหว่าง ค.ศ. ๑๒๘๗-๑๕๓๑ ให้ข้าพเจ้าดู แล้วก็ชี้ให้ดูตามรอยที่แสดงว่า ดินแดนที่มีพวกราชน (ไทยใหญ่) อยู่กันกว้างใหญ่เพียงไร ทรงได้ลงไปสู่เขตตะนาวศรีทีเดียว เป็นอันว่า ดินแดนพม่าก่อนที่พม่าจะตั้งตัวเป็นปึกแผ่นนั้น เคยอยู่ในครอบครองของ ไทยใหญ่มาก่อน นับเป็นเวลาร้อย ๆ ปี ฉะนั้นคำไทยใหญ่จะไม่เข้าไปมีอิทธิพลในภาษาพม่าบ้างก็ควรหรือ

ด้วยเหตุผลเช่นนี้ ข้าพเจ้าจึงจำต้องหันมาสนใจประวัติศาสตร์ของเขาอีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะที่ว่าด้วยอาณาจักรชานในระหว่างยุคนั้น และก็ได้ทราบว่า ชนชาติไทยใหญ่ในสมัยนั้น เก่งกล้าสามารถเพียงใด และสิ่งหนึ่งซึ่งชาวไทยใหญ่ที่ได้เรียนประวัติศาสตร์ภาคภูมิไจกัหนา ก็คือ ข้อความที่ปรากฏอยู่ในหนังสือแบบเรียนประวัติศาสตร์ของอาจารย์ชาวาวาว่า วาเรู (มะกะโท หรือพระเจ้าฟ้ารั่ว) เป็นพ่อค้าชาวไทยใหญ่ หาใช่মনูไม่

อันที่จริงเรื่องที่มะกะโทจะเป็นมอญหรือไทยใหญ่นั้นก็ไม่ได้เห็นจะมีความสำคัญแก่ข้าพเจ้าเท่าไรนัก แต่บังเอิญข้าพเจ้าได้ไปรับเรียนภาษามอญมาหลายเดือน กับทั้งต้องเรียนราชาธิราชที่เริ่มต้นด้วยประวัติมะกะโท ขณะที่เรียน ก็เรียนด้วยความรู้สึกที่ว่า มะกะโทเป็นวีรบุรุษของมอญอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นมาได้รู้อย่างนี้จึงอดทึ่งไม่ได้ และก็อดนึกถึงชาวมอญผู้สนิท

กันเคยไม่ได้ด้วย คิดว่าเรื่องนี้คงจะเป็นความรู้ใหม่สำหรับเขาเช่นเดียวกัน มิฉะนั้นข้าพเจ้าคงทราบเรื่องเสียแต่ครั้งยังอยู่ที่มะละแหม่งแล้ว ข้าพเจ้าจึงจัดการส่งข่าวไปยังอาจารย์ทุนฮวยและคอร์ดซอชิน และแจ้งไปด้วยว่าถ้ามีทางจะหาความกระจ่างในเรื่องนี้ได้อย่างไรแล้ว ขอให้ข้าพเจ้าได้ทราบด้วย แต่ว่าโอกาสน้อยเต็มที ขณะนี้ชาวมอญมีประวัติศาสตร์ชาติของตนก็คือราชาธิราชฉบับที่ได้ไปจากปากลัถย์ฉบับเดียวเท่านั้น จะหาฉบับอื่นสอบเทียบกันก็หาไม่ได้ ถ้าจะหาได้ก็คงมีแต่ฉบับที่พม่าบันทึกเอาไว้เท่านั้น และเรื่องประวัติศาสตร์ก็สำคัญอยู่ที่ฉบับที่บันทึกนี้แหละ หากไปอ่านฉบับภาษาอังกฤษ ซึ่งส่วนมากมักจะได้หลักฐานจากทางพม่า จะได้เห็นข้อความว่าในสมัยที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องและมังรายกะยอชวากับพระเจ้าราชาธิราชนั้น ทหารพม่าหัวขาดูเก่งกาจนัก เพียงเห็นพม่ามาแค่ ๒ คน มอญตั้ง ๑๐๐ ก็หนีหมด แต่ถ้ามาอ่านฉบับมอญที่ไทยเราแปลมา จะได้เห็นแต่ข้อความที่มอญเย้ยหยันพม่าว่าหน้าโง่ หากความศักดิ์ได้ ทั้งกลยุทธกลวิธีการรบของพม่าก็จะดูจะอ่อนกว่ามอญเป็นอันมาก รบคราวไรก็มีแต่พ่ายแพ้ ไพร่พลล้มตายเป็นจำนวนมาก อ่านแล้วนึกไปไม่ถึงเลยว่า มอญจะต้องพ่ายแพ้แก่พม่าในที่สุด แต่ว่าเมื่อเราเอามาเรียน เราเรียนเหมือนนิยายอิงประวัติศาสตร์ อ่านเล่นสนุก ๆ หาได้นึกว่าเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริง ๆ ไม่ แม้นักเรียนมอญเองก็คงรู้สึกเช่นเดียวกัน จึงไม่มีผู้ใครสนใจเรื่องข้อเท็จจริงเท่าไรนัก แม้เรื่องที่วเรู (พระเจ้าฟ้ารั่ว) ของเขากลายเป็นไทยใหญ่ไปเช่นนี้ เขาก็คงได้แต่เพียงรับรู้ส่วนที่จะไปค้นคว้าหาข้อเท็จจริงนั้น คงหาคนเอาธุระยาก

ในที่สุดข้าพเจ้าก็ทราบจากท่านอาจารย์พระยาอนุমানราชธนะว่า เมื่อท่านได้รับทราบเรื่องนี้แล้วก็ได้มีหนังสือไปถึงนาย ยี.อี. ชาร์วี เพื่อขอทราบข้อเท็จจริงและเหตุผลยืนยัน และคำตอบของนายชาร์วีผู้แต่งตำราเล่มนั้นก็คือ หนังสือประวัติศาสตร์พม่าฉบับนักเรียนนี้ย่อมาจากเล่มใหญ่ และคำว่า “อาจจะ” ที่มีในเล่มใหญ่ ก็เลยถูกย่อหายไปในเล่มเล็กนี้ด้วย ข้อความที่ควรจะเป็นว่า “วเรูอาจจะเป็นพ่อค้าชาวไทยใหญ่” ก็เลยกลายมาเป็นพ่อค้าไทยใหญ่ไปจริงๆ แต่ถึงจะมีคำ อาจจะ หรือไม่มีก็ตาม ก็น่าสงสัยอยู่มากว่า เหตุใดน้องสาวมะกะโทจึงมีชื่อว่าเมนางอุเริน (ไทยเรียกแม่นางอุ้นเรือน) และแม่นางสินทยาลูกสาวทะเลพะญา ที่ได้มาเป็นชายาของพระเจ้าฟ้ารั่ว ก็มีคำนำหน้าชื่อว่าเมนางเช่นเดียวกัน คำนี้ไม่มีความหมายในภาษามอญ ชื่อพ่อลาวแก่นท้าวก็เช่นเดียวกัน ไม่ได้มีลักษณะเป็นชื่อมอญเลย ทั้งไม่มีความหมายด้วยและในประวัติศาสตร์พม่าตอนนี้มีเรื่องราวพัวพันกันอยู่ระหว่างชน ๓ ชาติ คือ พม่า มอญ และไทยใหญ่ เพราะเป็นสมัยที่ชาวไทยใหญ่ป่าจากเหนือลงใต้ ที่ได้มาเป็นไทยก็มี ตกไปเป็นข้าเขาก็มีดังที่

ปรากฏในราชาริชาว่า ไทยกาเหลไทย เมหยัง* ถูกพม่าเกณฑ์มาเป็นทัพหน้ารบกับมอญหรือที่
กลมกลืนไปเป็นพม่าเสียก็ยังมีไม่น้อย บางแห่งนักประวัติศาสตร์จึงระบุชื่อลงไปว่า Shan-Burman
ชาวไทยใหญ่จึงได้อวดกันหนาว่า จีนแดนไทยใหญ่เคยกว้างใหญ่ไพศาล และถ้าจะสำรวจเชื้อ
ชาติของชาวพม่าแถบพม่าเหนือลงไปถึงตองอู แม้กระทั่งเมาะตะมะและสะเทิมแล้ว จะเห็นว่า
คนที่มิใช่เชื้อชาติเป็นไทยใหญ่ ไม่ใช่พม่าแท้แน่ มีจำนวนไม่น้อย แต่ด้วยเหตุที่คนเหล่านี้ต้องอยู่
ใกล้ชิดกับพม่า พุคภาษาพม่า ก็จำเป็นต้องอยู่เองที่จะต้องกลายเชื้อชาติไปเป็นพม่า ที่ยังคงพูดภาษา
ไทยใหญ่ของตนอยู่ได้นั้นมีจำนวนน้อยนัก เจ้าขุนสาม ผู้เป็นเจ้าหน้าที่ฝ่ายวัฒนธรรมของรัฐบาล
ได้เคยออกสำรวจ และได้พบคนไทยใหญ่ที่ยังพูดไทยใหญ่ได้ อาศัยอยู่ในเขตพม่ามากมายหลาย
แห่งด้วยกัน แต่ว่าก็ยังไม่ได้จำนวนที่แน่นอน เพราะคนเหล่านี้เขามักจะเรียกตัวเองเป็นพม่า
เมื่อพูดพม่า แต่งตัวอย่างพม่า ก็ยากจะรู้ได้ จนกระทั่งได้ไปถึงถิ่นฐานบ้านช่องของเขา ได้
ฟังเขาสนทนากันในหมู่พวกของเขา จึงจะรู้ว่าเขายังคงรักษาวรรณธรรมของเขาได้มากน้อย
เพียงไร แต่ที่สูญหายไปหลายชั่วคนแล้วก็มี คนในรุ่นนี้ที่บรรพบุรุษเคยเล่าบอกไว้ว่า ต้นตระกูล
เป็นไทยใหญ่ก็จะบอกกันต่อๆ มาพอให้ได้รู้ไว้ว่าตนมีเชื้อสายเป็นไทย แต่ที่สืบสาวไปไม่ได้ ก็
ถือว่าตนเป็นพม่าไป แต่อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกที่ตนเป็นเชื้อชาติใดนั้น สำคัญที่ภาษาเป็นอย่างยิ่ง
ด้วย ปัญหาสำคัญทางการเมือง จึงมาตกที่เรื่องภาษาอีก ไม่ว่าจะเป็นพม่า มอญ ไทยใหญ่
ต่างก็มาพ่วงเล็งกันที่เรื่องภาษา พม่าก็อยากให้คนทุกคนในดินแดนพม่าใช้ภาษาพม่า ส่วนชนชาติ
อื่นที่เคยมีวัฒนธรรมของตนเองมาแต่ดั้งเดิม ต่างก็ต่อสู้เพื่อจะใช้ภาษาของตนเอง ถิ่นภาษาของ
ตนสำคัญเท่าเทียมกับภาษาพม่า ข้าพเจ้าได้มาประสบพบเห็นด้วยตัวเองอย่างนี้แล้ว อดรู้สึกเห็นใจ
ทุกฝ่ายไม่ได้ ถ้าเป็นพม่าจะลำบากยากใจแค่ไหน ที่คนอยู่ในดินแดนที่เรียกว่าพม่าด้วยกัน แต่
พูดภาษาพม่าไม่ได้ แต่ถ้าเป็นไทยใหญ่หรือมอญบ้าง ก็จะเดือดร้อนสักเพียงไร ที่มีภาษาของตน
แต่ใช้ไม่ได้เต็มที่ เรียนหนังสือก็ต้องเรียนเป็นอีกภาษาหนึ่ง ซึ่งรูปลักษณะภาษาผิดไปคนละทาง
ไม่คล้ายคลึงกันเลย การจะเรียนให้รู้ดีทั้งสองภาษาจึงไม่น่าจะมีทางทำได้ นอกเสียจากว่าถ้าอยาก
จะเก่งภาษาพม่า ก็ต้องละภาษาของตนเองไว้ก่อน และเพราะเหตุที่คนละเลยภาษาของตนมา
ช้านานนี้เอง การดำรงเชื้อชาติ สร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่เชื้อชาติของตนจึงมิได้โดยยาก

แต่ว่าจะมีใครสักกี่คนที่จะฝังจิตฝังใจอยู่กับอดีต ในเมื่อเหตุการณ์ในปัจจุบันของพม่า
(พ.ศ. ๒๕๐๑) กำลังสร้างความผันผวนอลเวงอย่างไม่ว่าอนาคตจะเป็นเช่นไร ความแค้นขั

*ไทยกาเหล ไทยเมหยัง คือไทยเมืองกาเล และเมืองยาง อันเป็นเมืองสำคัญในประวัติไทยใหญ่ เมืองยางในปัจจุบันนี้อยู่
ห่างมณฑลฉุฉิน ๑๐๐ กว่าไมล์

ระหว่างพรรคของอนุและส่วยแย่ง (อนุส่วยและอุจ้อยแย่ง) ก็นับเป็นเรื่องใหญ่ที่ไม่รู้ว่าจะไปลง
 เอยกันอย่างไรอยู่เรื่องหนึ่งแล้ว มีหน้าซ้ำไม่ซ้ำไม่นานก็มีเรื่องนำคิดเกิดขึ้นอีกเรื่องหนึ่ง คือ
 รัฐบาลอนุประกาศออกมาว่า จะเลื่อนการเลือกตั้งไปจนถึงเมษายน และในระหว่างนี้จะได้เชิญ
 นายพลเนวินมาจัดตั้งรัฐบาลทหารปกครองบ้านเมืองต่อไป เพียงแต่ชาวพม่าด้วยกันก็ยังวุ่นวายใจ
 ไม่แน่ว่ารัฐบาลทหารมาดีหรือมาร้าย ต่างยังจำกันได้ถึงคราวที่ญี่ปุ่นใช้ทหารครอบครองเมื่อตอน
 สงครามโลกครั้งที่สอง การแสดงความคิดเห็นวิจารณ์ความคืบหน้าของอนุจึงมีเป็นประจำในหน้า
 หนังสือพิมพ์ เช่นนี้แล้ว ผู้ที่ไม่ใช่ชาวพม่า แต่ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลเดียวกัน
 จะยิ่งเดือดร้อนว่าวุ่นสักเพียงไหน เพราะคนที่นี่ไม่ว่าใครพากันกลัวเกรงทหารทั้งนั้น ชาวที่แพร่
 สะพัดไปว่า ลูกซึกเดอบเป้งเม็ง (ทหารจะครองเมือง) จึงทำให้ชาวไทยใหญ่โดยเฉพาะคน
 เมืองนายไหวหวนอยู่ไม่น้อยทีเดียว และเพียงแต่ลูกซึกจะปกครองบ้านเมืองอยู่ไกล ๆ ก็ยังพอ
 จะทนได้ แต่ยังไม่ทันที่รัฐบาลเนวินจะรับมอบหมาย ก็มีข่าวใหญ่กระจายไปรวดเร็วรู้กันทั่วบ้าน
 ทั่วเมืองว่า ลูกซึกเดอบเป้งเม็ง คือทหารจะมาตั้งกองทหารที่เมืองนาย และกองทหารก็มาตั้งจริง
 ตรงตามข่าวนั้น การมีทหารอยู่ใกล้ ๆ อย่างนี้จึงออกจะน่าอึดใจเสียจริง การโจษขานของ
 ชาวบ้านบ้านตลาดจึงมีหนาหูขึ้นเป็นประจำวัน แต่เรื่องจะมาดีหรือมาร้าย ก็อยู่ที่ประชาชน
 พลเมืองด้วย ถ้าดีมาก็คงจะดีไป ทั้งภษิตไทยใหญ่ว่าไว้ว่า หลีต่อหลีพักจิกกับเนอชะ จะต่อ
 จะหมักกะกับเข้าเหียน (ก็ต่อก็เหมือนผักซึกกับลาบ ข้าวต่อข้าวเหมือนสมอกกับข้าวเหียน) ขุนโอง
 ข่องก็เชื่อเช่นนั้น ฉะนั้นจึงเริ่มสนทนาคำตรึงด้วยการเลี้ยงต้อนรับคณะนายทหารอันมีแขกทั้งฝ่าย
 ทหารและฝ่ายพลเรือนเป็นจำนวนหลายสิบด้วยกัน

การเลี้ยงต้อนรับนั้นเห็นจะได้ผลอยู่บ้าง อย่างน้อยก็ทำให้เกิดความสบายใจขึ้นทั้งสอง
 ฝ่าย ฉะนั้นจึงดูไม่สู้จะแปลกนัก เมื่อเห็นฝ่ายทหารชั้นอาสาช่วยเหลือกิจธุระฝ่ายสังคม
 สงเคราะห์ ซึ่งสมาคมต่าง ๆ กำลังดำเนินการอยู่ และถึงแม้ในตอนแรก ๆ คนจะโจษจันกัน
 ถึงความแปลกที่คนเดินทางต้องถูกกันกระเป๋าคือหาอาวูร์ที่อาจจะซุกซ่อนอยู่ หรือผู้มีอาวูร์
 (โดยเฉพาะปืน) อยู่ในครอบครอง จะต้องไปแจ้งต่อทางการบ้านเมือง แต่ไม่ซ้าก็เห็นเป็นของ
 ธรรมดา และพากันลืมเสียสิ้น และพูดที่จริงเห็นจะเป็นเพราะคนเหล่านั้นมีสิ่งที่น่าสนใจยิ่งกว่า
 เรื่องการบ้านการเมือง และอะไรจะมาให้คนที่สนใจจนลืมทุกสิ่งทุกอย่างได้เท่าเรื่อง ต่อด้อง
 (เล่นการพนัน) เห็นจะไม่มี

งานประจำปีที่เมืองนาย

งานประจำปีของเมืองนายเป็นที่เลื่องลือรู้กันทั่วในเขตชานใต้ แม้จะอยู่ห่างไกลก็ยังมี
 คนนับวันคอยให้ ปอย (งาน) นั้นมาถึงเร็ว ๆ นางมย้าเต็งเจ้าของบ้านของข้าพเจ้าก็เป็นคน

แต่ว่าการเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์ใด ๆ อาจจะทำให้ไม่ยากนัก การเปลี่ยนแปลงความคิดจิตใจของคนนี่สิ จะทำได้โดยง่ายทั้งใจหรือไม่ ยังน่าสงสัยอยู่ ทั้งนี้เพราะความเคยชินที่คนไทยใหญ่มอบให้เจ้าฟ้าเป็นผู้นำมาตลอดเวลาร้อย ๆ ปี คงไม่ทำให้คนเหล่านั้นถือสิทธิ์ในการเป็นราษฎรสามัญด้วยกัน ด้วยการทำให้คนเทียบเทียมด้วยประการต่าง ๆ ได้ทันที ขณะนี้ข้าพเจ้ายังนึก

ภาพไม่ออกเลยว่า ถ้าเจ้าฟ้าคินอาณาแผ่นดินไปแล้ว และแม้ท่านเองจะถือความเท่าเทียมกันเท่าที่ควรจะเป็นแล้ว ประชาชนผู้ที่เคยแต่หมอบคลาน กราบกราน และรับคำว่า ต่างโหน่อ (ต่าง แปลว่า ทูล บรรทุก ต่างโห จึงเห็นจะตรงกับคำทูลเกล้าฯ) มาช่วยชูช่วยยาแล้ว จะเลิกแสดงความนอบน้อมถึงกล่าวแล้วนั้นเสียได้ ในปัจจุบันแม้เจ้าฟ้าและมหาเทวีบางองค์จะยินดีให้ข้าไพร่ไทเมืองของตน นั่งเก้าอี้เข้าเฝ้าเช่นเดียวกับผู้มาเฝ้าชาติอื่น ๆ มีพม่าเป็นต้น แต่ผู้ที่ถือตนเป็นข้า ไม่ใช่เจ้า ก็หาอาจเอื้อมขึ้นไปนั่งไม่ ฉะนั้นถึงแม้ว่าการคินอาณาของเจ้าฟ้าจะเป็นเรื่องใหญ่ที่จะทำให้สถาบันอันมีมาหลายร้อยปีเสื่อมสลายไปก็ตาม แต่ความเคารพใครในเจ้าก็คงหาสลายลงไปได้ง่าย ๆ ไม่ จึงมีผู้เชื่อกันว่า ถ้าหากเจ้าฟ้าประสงคจะกลับเข้ามามีส่วนในบ้านเมืองโดยทางการเลือกตั้งแล้ว คงจะไม่ผิดหวังแน่นอน เจ้านางอินคำ มหาเทวีแห่งรัฐหย่องห่วย ผู้ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรสมัยที่แล้วเป็นตัวอย่างในเรื่องนี้ได้ดี

แต่เรื่องการบ้านการเมือง ถ้าไม่กระทบกระเทือนใครโดยจำเพาะแล้ว ใครคงไม่ยากไปกิดให้ไม่สบายใจ อย่างที่ว่า ลาดกวิ้ม เกื้อเม็งเจือ-อู่ (พูดเรื่องการเมืองใจเสีย) เรื่องที่เจ้าฟ้าจะต้องคินอำนาจ เป็นเรื่องส่วนได้ส่วนเสียของเจ้าฟ้าโดยตรง จึงดูเหมือนว่าจะมีแต่เจ้าฟ้าเท่านั้นที่จะกิดไตร่ตรอง ส่วนคนนอกนั้นก็ได้แต่คอยดูเหตุการณ์ว่าจะดีขึ้นหรือเลวลงอย่างไร เรื่องนี้ต้องนับเป็นโชคคืออย่างหนึ่งที่คนไทยใหญ่ที่นี้ไม่ค่อยสนใจอะไรจริงจัง ได้แต่เคยไปบ่นไปเลิกแล้วก็แล้วกัน คนที่เป็นห่วงบ้านเมืองจึงอดบ่นไม่ได้ว่า คินใต้เอาโหม่ดินมกเต้าอุบกกัน คือคนไทยได้แต่เอาหัวแม่ตีนหมกขี้เก๋ากุยกั* และถ้าจะว่าเป็นเพราะคนที่นี่เชื่อเรื่องกรรมและมองเห็นอะไรเป็นอนิจจังไปเสียหมดก็เห็นจะไม่ผิด เวลาที่ควรจะมาคิดเรื่องบ้านเมืองจึงกลายเป็นไปกิดเรื่อง ต้างหลูต้างต้าง (การทำบุญทำทาน) ซึ่งจะเป็นทางทำให้ได้บุญกุศลสืบไปชาติหน้าและจะได้ไปสวรรค์นิพพานในที่สุด อันเป็นยอดปราวณของผู้ที่นับถือพุทธศาสนาที่นี้ ฉะนั้นไม่ว่าเมื่อใดใครจะจัดงานหลูชุนใด ๆ ขึ้น คนจึงมักจะขึ้นชมยินดีอนุโมทนาด้วยเสมอ และผู้ที่ขึ้นชมยินดีอย่างจริงใจนั้น เห็นจะได้แก่ผู้รักสนุก เพราะงานบุญอย่างนี้ที่จะไม่ให้มีเครื่องสนุกกรีกกรั้นประกอบด้วย เห็นจะหาได้ยาก

* ความนี้จะได้มาจากการคุ้ยไปพลาง ผิงไฟไปพลาง ในขณะที่อากาศหนาว ยิ่งคุ้ยยิ่งเพลินจนเท่าที่มเข้าไปในกองถ่านก็ยังไม่รู้สึก

ข้าพเจ้าได้มีโอกาสไปร่วมงานบุญและงานสนุกของเขานี้หลายครั้ง และทุกครั้งก็อดคิดไม่ได้ว่า เรื่องสนุกกับเรื่องจะไปสวรรค์นิพพานนั้นเป็นเรื่องเดียวกันหรืออย่างไร อย่างเช่นงานฉลองพระที่วัดพระรำโหลงนั้น เขาก็มีระบำรำฟ้อนให้ผู้ไปไหว้พระพุทธรูปจริงอยู่ แม้ว่าสถานที่ที่เขาเรียกว่าวัดจะเป็นแต่ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเท่านั้น ไม่มีพระภิกษุสงฆ์อยู่ด้วย และผู้ที่มาฟ้อนรำนั้นจะมีแต่เด็กผู้ชายทั้งนั้นก็ตาม แต่การที่จัดแสดงระบำตรลงานเบื้องหน้าพระประธานองค์ใหญ่ มีเสียงดนตรีดังอีกทีก เสียงคนดูดังเฮฮานั้น ดูออกจะขัดกับความสงบของสถานที่ และของผู้ที่เจตนาจะไปไหว้พระอยู่ไม่น้อยทีเดียว แต่เขาก็คงถือว่าเป็นการเล่นรื่นเริงนันทนาการที่มีน ทั้งเป็นงานฉลองที่ต้องการความครึกครื้น ถึงจะเหมาะบ้างไม่เหมาะบ้าง ก็ไม่น่าจะถือเป็นเรื่องสำคัญอะไรนัก ที่สำคัญคือ ให้คนรู้สึกสนุกและอยากมาร่วมงานเท่านั้นก็พอแล้ว งานปอยของเมืองนาจึงต้องจัดไว้ใกล้ ๆ กับงานออกพรรษา ถึงเวลาเที่ยวสนุกก็สนุกไป ใครอยากต่อล่องให้ดีดูละคร ภูเขาพนมรุ้งก็ดูไป แต่ครั้นถึงเวลาจะทำบุญเขาก็ทำกันอย่างทุ่มเททั้งเงินและแรงอย่างเต็มที่ที่จะทำได้ทีเดียว

นางม้าย้าเต็งบอกแก่ข้าพเจ้าไว้นานแล้ว เรื่องงานทำบุญออกพรรษา ว่าจะต้องออกนอนกันทั้งคืน เพราะจะต้องหุงข้าวทำกับข้าวใส่บาตรพระ ๑๐๐ องค์ และจะต้องจัดเครื่องเช่นถวายเจ้าพระตอนลงเมืองผี (สวรรค์) มากด้วย ข้าพเจ้าก็เตรียมตัวที่จะช่วยเหลือท่านเจ้าของบ้านในโอกาสนี้อย่างเต็มที่ เช่นที่คนอื่น ๆ กระทำกัน พุทธที่จริงถ้าจะไม่อดทนหลับข้านอนอยู่กันทั้งคืนอย่างนี้คงได้ เพราะพระก็ไม่มีอะไรมานอกจากหุงข้าวและห่อข้าวเป็นห่อ ๆ มัดเข้ากับกับข้าว ช่วยกัน ๓-๔ คน ก็อาจจะเสร็จในเวลาไม่ถึงชั่วโมง แต่ว่าเขากงจะถือเป็นการบุญที่ได้สละเวลานอนมาอย่างนั้น เขาจึงทำกันตลอดทั้งคืน เริ่มแต่ ๒๑.๐๐ น. ไปจนถึง ๓.๐๐ น. เมื่อเสร็จเรื่องของใส่บาตรแล้ว ก็ต้องมาจัดแจงของถวายพระพุทธรูป ซึ่งทุกอย่างจะต้องเสร็จตอนโหม่งเสื่อ-๑ (หัวเมืองใส คือ ๔.๐๐ น) เพราะเขาเชื่อว่า เจ้าพระเตลังเม้งผี (พระพุทธรูปเจ้าจะลงจากสวรรค์) มาในเวลานั้น

การรับเจ้าพระตามประเพณีของเขานี้ นับเป็นงานใหญ่ ที่แต่ละบ้านจะต้องตระเตรียมกันล่วงหน้าหลายต่อหลายวัน สิ่งสำคัญคือต้องเตรียมทำ หรือไม่ก็อาจจะสั่งทำ เป่งพระ (หึ่งพระ) ตกแต่งด้วยกระดาษเงินทองให้งดงาม ทั้งไว้หน้าบ้าน หากเป็นบ้านชนบทที่มีนอกชาน

อยู่หน้าบ้าน ก็มักทำแข่งพระนี้ติดไว้กับรั้วนอกชาน (ภาพหน้า ๖๘) แข่งพระจะงามมากน้อยหรือเล็กใหญ่ อย่างไรก็แล้วแต่ฐานะ ที่บ้านขุนโองทอง ออกจะใหญ่และสวยงามเป็นพิเศษกว่าที่ใด ๆ เพราะเป็นบ้านแห่งผู้ปกครองบ้านเมืองแทนเจ้าฟ้าอยู่ในขณะนั้น มีช่างมาจัดทำแข่งพระนี้ให้ล่องหน้าหลายวัน ให้มีขนาดใหญ่ สูงและแข็งแรงพอที่คนจะขึ้นไปข้างบนได้ ตรงกลางแข่งพระมีปราสาทอันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่อัญเชิญไปจากแข่งพระในบ้าน ทางคานหน้าปราสาทมีที่วางอาหารนานาชนิด ทั้งผัก ขนม และผลไม้ ซึ่งเจ้าของบ้านแต่ละบ้านพยายามค้นหาที่จะเลือกหาผลไม้อย่างดีมีราคาและหาได้ยาก นางมยุราตั้งใช้ทับทิมและส้มเกลี้ยง ที่ถือว่าเป็นผลไม้มีรสที่ข้าพเจ้าช่วยเธอแกะทับทิมและปอกส้มเกลี้ยงจัดเป็นกลีบ ๆ ลงในภาชนะ เราต่างคนต่างพยายามเป็นอย่างยิ่งที่จะทำให้อูสุระอาด สวยงามน่ารับประทาน กว่าเสร็จเรียบร้อยก็พอดีถึงเวลาทำพิธีทุกคนในบ้านต่างไปชำระร่างกายให้อูสุระอาดหมดจดพอจะไปประกอบกรณียกิจได้ เจ้าของบ้านทั้งสองขึ้นไปจุดเทียนไขบูชาพระก่อนคนอื่น เสียงสวดอธิษฐานยืดยาว คงจะให้บังเกิดความกตัญญูขึ้นข้าตา (ร่วมเย็น สุขสงบ) ทั้งแก่อรอบครัวและแก่คนทั้งปวง เสร็จแล้วก็ถวายเครื่องเซ่นบูชาเจ้าพระ เสร็จเรียบร้อยแล้วคนอื่นจึงผลัดกันขึ้นไปบูชา ข้าพเจ้าคงจะเป็นคนเดียวที่ไม่ได้อธิษฐานอะไร เพราะไม่ได้คิดว่าพระพุทธรูปเจ้าจะเสด็จลงมาจากรัศมีจริง ๆ อย่างที่เขาคิด ๆ กัน แต่ก็น่าชมคนตื้นคิดทำพิธีอย่างนี้ในโอกาสเช่นนี้ เวลาเท่านี้ เพราะในเวลาโหม่งเสมอ-อของเช้าวันนั้นท้องฟ้ายังมีคสนธิ์ อากาศก็หนาวเย็นเยือก แสงเทียนที่จุดบูชาพระอยู่วอมแวม ฉายไปต้องพระพักตร์พระพุทธรูปเห็นเป็นแสงสะท้อนเรืองรอง แม้ว่าจะไม่ได้มีจินตนาการถึงพระพุทธรูปเจ้า สวรรค์ เทวดา หรืออื่นใด ก็ยังรู้สึกได้ว่าจิตใจสุขสงบ ถ้าจะถือเรื่องนี้เป็นบุญ ข้าพเจ้าก็คงได้บุญมาจริง ๆ และเชื่อว่าทุกคนที่ได้ปฏิบัติตามประเพณีอย่างนี้ ต่างก็จะได้ชื่นชมในการบุญของตนไป มากบ้างน้อยบ้างตามอัธยาศัย เสียแต่เมื่อเสร็จพิธีแล้ว ควรจะได้ลาเครื่องเซ่นทั้งหลายนั้นมาแจกกันเป็นทาน เขากลับทั้งให้แห้งนำไป ทำให้ออกเสียตายแรงไม่น้อยทีเดียว เรื่องนี้ต้องนับเป็นเรื่องเชื่อต่างกัน เขาเชื่อว่าของที่ถวายพระพุทธรูปแล้วต้องถือเป็น ซาก คือของกินเหลือ ไม่ควรที่ใครจะนำมากินอีก ข้าพเจ้าก็แย้งเขาว่า ก็ของที่ถวายพระสงฆ์ ท่านฉันเหลือแล้ว คนยังนำมากินได้ เหตุใดของเหลือจากเจ้าพระจะกินไม่ได้ ยิ่งนึกก็ยิ่งแปลก ไม่ทราบว่าจะต่างไปได้อย่างไรความเชื่อเรื่องอย่างนี้มาจากไหน เห็นจะไม่ใช้จากคำร่ำเดียวกันแน่

เรื่องคนละคำร่ำดังกล่าวนี้นี้ ยังมีอีกมากมายหลายเรื่อง แต่ละเรื่องก็ล้วนแต่น่าสนใจ ควรแก่การบันทึกจดจำทั้งสิ้น ข้าพเจ้าจึงขอขอบคุณสมาคมวรรณคดีฯ ไม่ได้ที่จัดให้มาพำนักในครอบครัวชาวไทยใหญ่ โอกาสที่จะได้รู้ได้เห็นและสอบถามกันจึงมีอยู่ตลอดเวลา ยิ่งเป็นผู้หญิงโอกาสที่จะเข้าไปอยู่ใกล้ชิดพวกผู้หญิงด้วยกันยิ่งมีมาก และก็ดูเหมือนทุกคนจะยินดีได้

เห็นข้าพเจ้าได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของเขา ข้าพเจ้าจึงต้องพยายามให้ท่านเจ้าของบ้านทราบอยู่เสมอว่า ข้าพเจ้ายินดีที่จะช่วยงาน นึ่งงาน และสนุกสนานกับชาวเมืองน่ายด้วยความเต็มใจ และนางมย้าเต็งก็ได้เป็นธุระให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาสในเรื่องอย่างนี้อยู่เสมอมาจนข้าพเจ้าออกที่จะขอบคุณเสียมิได้ และทั้งที่ขุนโองของไม่สู้จะมีเวลาว่างมากนัก ก็ยังจัดการให้ข้าพเจ้าได้ไปเห็นถ้ำนางสิบสอง อันเป็นสถานที่ที่ชาวเมืองน่ายถือว่าเป็นที่ประวัติศาสตร์ของเมืองน่าย เพราะเขาเชื่อกันว่า นางสิบสองที่ถูกเนรเทศมา ได้มาพำนักอยู่ในถ้ำนี้ เรื่องนางสิบสองจึงได้กลายมาเป็นนิทานประจำท้องถิ่นเมืองน่ายไปได้อย่างประหลาด ได้มาถึงถ้ำนางสิบสองอย่างนี้แล้ว เป็นอันไม่เสียเที่ยวมาเมืองน่าย ท่านเจ้าของบ้านคงคิดอย่างนี้ จึงไม่ยอมให้ข้าพเจ้าจากเมืองน่ายไปโดยไม่ได้เห็นสถานที่นี้เสียก่อน

ถ้ำนางสิบสอง

ที่จริงถ้ำนี้ไม่ได้อยู่ไกลเมืองมากมายนัก จึงเหมาะสำหรับไปเที่ยวปิกนิก ในวันอาทิตย์ จึงเห็นคนไปเที่ยวกันไม่ขาดระยะ ที่มีรถยนต์ก็ไปรถยนต์ ที่ไม่มีรถยนต์ก็ใช้ล้อ (เกวียน) ตุ๊กเต๋ ๆ สนุกที่จะขี่เกวียนอยู่ไม่น้อยทีเดียว พวกผู้ใหญ่ก็ชอบไป เพราะนอกจากไปเห็นที่แปลกตากว่าที่เห็นทุกวันแล้ว ก็ยังได้โอกาสไปวัด ที่บริเวณเขาอันมีถ้ำนางสิบสองนี้มีจี๋จ้อง (วัดอันเป็นที่อยู่ของสงฆ์) อยู่แห่งหนึ่งมีที่พักค้างคืนสำหรับคนที่มานั่งวิปัสสนาด้วย ถ้าผู้ใดไม่อยากจะค้างก็มาขอศีล นับเป็นกำไรที่ได้จากการไปเที่ยวหาความเพลิดเพลินอีกประการหนึ่งด้วย พวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ ถือโอกาสปายบั้นเขา ซึ่งที่จริงก็ไม่สู้จะมีที่ให้นั่งได้เท่าไรนัก ด้วยว่ามีหินที่เป็นเขาอยู่หย่อมเดียว ทั้งไม่สูงนักด้วย นางมย้าเต็งพาข้าพเจ้าเข้าไปดูในถ้ำนางสิบสอง ข้าพเจ้าอยากจะเรียกว่าเพิงผาเสียมากกว่าถ้ำ เพราะเป็นช่องเว้าเข้าไปในเขาคันนิกเดียว ไม่น่าจะหลบแดดหลบฝนได้คืออย่างที่ว่าไว้ในเรื่องเลย เขาชี้ให้ดูก้อนหินที่นางสุมทองเอาลูกไปแอบซ่อนไว้จนกระทั่งลูกมีชีวิตออกมาได้ ไม่ถูกฉีกเนื้อกินอย่างลูกผีสาวทั้ง ๑๑ คน แล้วก็มีถ้ำมอ ซึ่งแปลว่าถ้ำซ่อน เขาให้ลองเกาะดูจะได้ยินเสียงเหมือนห้ำมอ (ผีซ่อน) ข้าพเจ้าคิดว่าคงจะมีโพรงข้างในจึงมีเสียงดังเช่นนั้น อันสถานที่ที่เกี่ยวกับเรื่องนางสิบสองนี้ยังมีที่อื่น ๆ อีก ๒-๓ แห่ง อยู่ห่างไกล ไม่มีโอกาสได้ไป ได้ยินว่ายังมีภูเขาที่เนื้อและกระดูกนางยักษ์หกหล่นไปตามทางชื่อว่า หลอยเห่ บางคนก็เรียก หลอยเม่ และหนองเลือดนางยักษ์เรียกว่า หนองเขว บ้างก็เรียก หนองแก้ว หรือ แก้ว ส่วนภูเขาที่กระโหลกหัวแช่เลือดอยู่นั้น เรียกว่า หลอยเจ้ และก็ยังมิภูเขาสำคัญที่ฤาษีไปช่วยแปลงสารให้ ที่นั่นเรียกว่า หลอยเม่แต้ม ซึ่งแปลตรงกันว่า แก้วที่เขียนไว้

ไถ่ยื่นเขาเล่าอย่างเป็นจริงเป็นจังอย่างนี้ ทำให้ข้าพเจ้าอดอยากรู้เรื่องนางสิบสองของเขาไม่ได้ และเมื่ออ่านที่เขาบันทึกเรื่องราวไว้โดยตลอดแล้วก็เห็นว่าเรื่องราวตอนสำคัญ ๆ เหมือนกันแทบทั้งนั้น จะผิดกว่ากันก็ตรงข้อปลีกย่อยซึ่งบางทีต้องเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นแต่ละถิ่น เหตุการณ์ในบางตอนที่คงจะต่างกับของเราไปบ้างก็คือ ตอนที่นางสิบสองหนีนางยักษ์ไป นางสิบสองได้ขอให้วัวจำฝูงช่วย วัวจึงให้นางเข้าไปอยู่ในปากของตน จนนางยักษ์ไปพันแล้วจึงพาไปส่งจนถึงเขตเมืองมนุษย์

ส่วนที่เรามากำหนดชื่อพระรตนางเมรินั้น เขาไม่มีกำหนดไว้ คงเรียกว่า ลูกอ่อนบ้าง ลูกอ่อนจ้าย บ้าง ลูกจ้ายนางสิ้นบ้าง ตอนที่ระบุว่าเป็นชายหนุ่มก็ใช้ว่า ลูกอ่อนจ้ายเหมา (บ่าว) ส่วนนางยักษ์เรียกว่า แม่พ้ายบ้าง นางพ้ายบ้าง นางเมรีลูกสาวนั้น ก็เรียกเสียว่า ลูกขี้นางพ้าย บางแห่งเกรงจะปนกันก็กล่าวเสียว่า แม่พ้ายโหลงหรือนางพ้ายอันเป็นแม่ ให้หมายถึงนางยักษ์ ผู้เป็นแม่ นางเภาสุกท้องที่เป็นแม่พระรตนั้นก็ไม่มีชื่อเช่นเดียวกัน เรียกว่านางสิ้น ซึ่งแปลตามความหมายของ สิ้น คือ สุกท้าย มาตักสิ้น แปลว่ามาเป็นที่โหลง

ตอนที่นางยักษ์จะมารู้เรื่องพระรตนั้น ในเรื่องกล่าวไว้ว่า ลูกจ้ายนางสิ้น จ้างหมอต่อช่างต่อนี้ม คือ เก่งการเล่นลูกข่างและสะบ้าพนัน เทียวเล่นพนันไปทั่วทุกแห่งจนกระทั่งมาถึงเมืองมหานโก ที่นางพ้ายดำรงตำแหน่งมเหสีอยู่ และเป็นที่เลื่องลือไปทั่วว่า เมื่อเล่นชนะแล้ว แทนจะเอาเป็นเงินเป็นทอง ชายหนุ่มนั้นก็กลับขอเป็นอาหารสิบสองห่อ นางยักษ์รู้เช่นนั้นจึงหาอุบายขอให้ถือหนังสือไปยังเมืองของตน ในหนังสือมีความว่า ป้อลูกอ่อนโน้ฮอดก้างคำจั้ง ลูกขี้เก๋ากั้นก้างเหนอ-อ ป้อฮอดก้างเหนอ-อจั้งกินก้างคำเล่า คือ พอเด็กนี้ถึงตอนบ้ายละก็ให้ลูกเรากินตอนเช้า หากถึงตอนเช้าก็ให้กินตอนบ้าย และเมื่อฤกษ์แปลงสารแล้ว ก็ได้ความว่า ป้อฮอดก้างคำจั้งส้องมั่งกะลาก้างเหนอ-อ ป้อฮอดก้างเหนอ-อจั้งส้องมั่งกะลาก้างคำ คือ พอถึงตอนบ้ายก็ให้แต่งงานตอนเช้า หากถึงตอนเช้าก็ให้แต่งงานตอนบ้าย

นอกจากนี้บรรดาของศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ในเมืองยักษ์ เช่นไม้สะลอม (ไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง) ที่ตัดเอาทางโคนจะตาย แต่ถ้ายาวปลายจะขึ้นใหม่ได้ หรือมีน้ำบ่อที่ใครอาบกินแล้วโรกภัยไข้เจ็บจะหายไปหมดสิ้น ฯลฯ นั้น เห็นจะต่างกับของเราไปบ้างไม่มากนักน้อย

เวลาช่างผ่านไปรวดเร็ว ยังไม่ทันจะได้เรียนรู้เรื่องต่าง ๆ ที่น่ารู้และควรรู้ให้ได้ครบถ้วน เวลา ๗ สัปดาห์ที่กำหนดไว้ก็ใกล้จะสิ้นสุดลงแล้ว ทั้งท่านเจ้าของบ้านและผู้ทีสนธิชกชอบต่างก็พากันถามถึงวันกำหนดออกจากเมืองนายไปเมืองไทย แต่ว่าการไประณียในรัฐชานออกจะ

ขลุ่ยขลุ่ยและล่าช้าอยู่เสมอ ข้าพเจ้าจึงยังไม่ได้ข่าวจากสมาคมวรรณคดีฯว่าจะจัดให้ข้าพเจ้าเดินทางไปอย่างไรในวันใด ในระยะที่คอยฟังข่าวอยู่นี้ ทั้งท่านเหล่านั้นและข้าพเจ้าต่างก็หาของขวัญมาแลกเปลี่ยนกันไว้เป็นที่ระลึก ซึ่งของเหล่านั้นเองจะยืนยันได้ดีว่าความสนิทผูกพันนั้นมีมากเพียงไร ยิ่งใกล้วันเข้ามาความรู้สึกไม่อยากจากไปจึงยังมีมากยิ่งขึ้น เรื่องที่อยากรู้ อยากถามก็ยังมีมาก จนข้าพเจ้าอดเสียใจไม่ได้ว่า หากกำหนดอยู่เมืองนายเสียแห่งเดียวตลอดไป ความพะวักพะวนก็คงไม่มี ทั้งยังจะได้รู้เรื่องภาษาชนได้เป็นอย่างดีอีกด้วย เพราะได้ศึกษาเล่าเรียนจำเพาะถิ่นเดียว แต่ว่าจะแก้ไขอย่างไรก็ไม่ได้เสียแล้ว ด้วยว่าทุกอย่างจะต้องดำเนินไปตามโปรแกรมที่กำหนดไว้ ขณะนี้เป็นห่วงอยู่ว่า ดร. ภาณุเดช เลขาธิการสมาคมวรรณคดีฯ จะจัดการมาพาตัวไปจากเมืองนายวันไหนเท่านั้น

ถึงวันที่ ๒ พฤศจิกายน อันเป็นวันที่ครบกำหนด ๘ สัปดาห์ ข้าพเจ้าออกจะเบ้าใจที่ไม่ได้ข่าวจาก ดร. ภาณุเดช เป็นอันว่าข้าพเจ้าอาจจะมีโอกาสได้อยู่เมืองนายต่อไปได้อีก ๓-๔ วัน แต่ในวันนั้นเอง เมื่อซุนโง่งของเดินทางไปส่งลูกเข้าโรงเรียนที่ตองยีและนางมย้าเต็งกับข้าพเจ้ากำลังเพลิดเพลินอยู่กับการเย็บเสื้อลงเสื้อ ก็คิดว่าคงจะได้มีโอกาสคุยกันอย่างสนุกสนาน เพราะเมื่อไม่มีพ่อบ้านคือซุนโง่งของอยู่บ้าน นางมย้าเต็งแม่บ้านก็รู้สึกว่ามีเวลาว่างพอจะมานั่งคุยเล่นได้ในตอนเช้าก่อนอาหารกลางวันมือนี้ แต่เรื่องคุยของเรายังไม่ทันจะออกรสสนุก ก็ได้ยินเสียงรถและมีคนขึ้นมารายงานว่า แยกมา ได้ยินว่าแยกมา เราทั้งสองอดถอนใจออกมาไม่ได้ และเชื่อว่านางมย้าเต็งคงจะคิดตรงกับข้าพเจ้าด้วยว่า พอจะว่างธุระเรื่องอาหารก็ให้มีอันเป็นแยกมา และลงว่ามีแยกมาแล้วละก็ ทุกอย่างต้องเป็นเรื่องใหญ่ โดยเฉพาะเรื่องอาหารการกิน แต่ไม่ช้านางมย้าเต็งก็กลับขึ้นมา มีหน้าตาทำทางตื่นเต้นกระวนกระวาย จนข้าพเจ้าอดสงสัยไว้ไม่ได้

ครั้นเมื่อเธอแจ้งเรื่องให้ข้าพเจ้าทราบแล้ว ก็ถึงคราวที่ข้าพเจ้าจะเดือดร้อนวุ่นวายใจบ้าง ข้าพเจ้าไม่ทราบจะไปลงโทษกิจการไปรษณีย์ของรัฐบาลอย่างไรที จึงจะสาสมกับที่ทำให้ข้าพเจ้าจำต้องจากเมืองนายและผู้ซึ่งข้าพเจ้ารักใคร่สนิทสนมไปอย่างกะทันหันเช่นนี้ โทรเลขของ ดร. ภาณุเดชที่บอกมาว่าจะส่งรถมารับในวันที่ ๒ พฤศจิกายนนั้น ยังไม่มาถึงมือข้าพเจ้าเลย ข้าพเจ้ายังไม่ได้จัดของและรำลือใครเลย แล้วข้าพเจ้าจะออกเดินทางจากเมืองนายไปได้อย่างไร ข้าพเจ้าพยายามเจรจาขอเลื่อนกำหนดเดินทางต่อเจ้าหน้าที่แผนกการทหารกองกระทรวงการมหาดไทย ราษฎร ผู้ที่ ดร. ภาณุเดชฝากฝังให้มารับข้าพเจ้าไปเมืองไทยด้วย แต่จะพูดยังไง

ขุนไธสงและนางม้ายำเต็ง ที่ถ้ำนางสิบสอง
เมืองน่าย

ก็ตามคนเหล่านั้นก็ไม่อาจจะรับรู้เรื่องอื่นใดนอกเหนือไปจากคำสั่งได้ ทั้งรถที่มารับก็จำเป็นจะต้องถึงสถานที่ต่าง ๆ ตรงตามวันที่กำหนดไว้ การเลื่อนหรือเปลี่ยนแปลงกำหนดการใด ๆ จึงไม่อาจจะทำได้ หมุดหนทางเข้าเช่นนั้น ข้าพเจ้าก็ต้องรีบไปเก็บข้าวของ และทั้งที่ของก็มีไม่มาก อย่างนัก มีแต่เสื้อผ้าเครื่องนอน กับหนังสือเท่านั้น ข้าพเจ้าก็ยังยั้งไม่อาจจะจัดให้เรียบร้อยได้ นางม้ายำเต็งจึงรับเป็นภาระเรียกคนในบ้านมาช่วยกันจัดลงกระเป๋าค่ำให้ กว่าจะบรรจุเสร็จเรียบร้อย ก็กินเวลาเกือบชั่วโมง

ต่อจากนั้นเธอก็ชวนข้าพเจ้าให้ไป สั่ง ผู้ที่ข้าพเจ้าเคารพนับถือ อันได้แก่ เจ้าแม่ของเจ้าฟ้าเมืองน่าย กับบ๊องเจ้า (พ่อผัว) ของเธอ เป็นต้น ข้าพเจ้าจึงมีโอกาสรู้ว่า สั่งของภาษาชานไต หมายความว่า ร่ำลา อย่างในคำผ่นสั่งฟ้า หรือ สั่งเสีย ของเรา เราคงจะใช้คำเขมรว่า ลา เสียช้านานแล้ว คำ สั่ง ที่แปลว่า ลา จึงค่อย ๆ ทายไป เหลืออยู่แต่ในคำที่กล่าวแล้วข้างต้นนั้นเท่านั้น แต่จะใช้คำไหนก็ตามเถอะ ความรู้สึกของการ ร่ำลา ก็ยังคงเป็นอย่างเดียวกัน คือ ยิ่งมีความผูกพันมาก ความอาลัยอาวรณ์ก็ยิ่งบังเกิดมาก เป็นส่วนสัมพันธ์กัน บ๊องเจ้านางม้ายำเต็งหรือบิดาขุนไธสง ออกจะเมตตาข้าพเจ้ามากอยู่ ยิ่งทราบว่าได้ไปเรียนภาษามอญมา ยิ่งยินดีเป็นพิเศษ เพราะตัวท่านเป็นมอญ แต่จากเมืองมอญมาเป็นเวลาสิบ ๆ ปี ไม่มีโอกาสได้พูด จึงแทบว่าจะพูดภาษามอญไม่ได้เลย พูดได้แต่ภาษาไทยใหญ่เหมือนชาวไทยใหญ่ที่เดียว การไปสั่งลาท่านจึงนับเป็นเรื่องตลกคะ (ทุกข์) ที่ทำให้ใจคอไม่สบายไปทีเดียว

ไม่ว่าจะไปสั่งลาผู้ใด ท่านผู้ใหญ่เหล่านั้นก็มักจะให้พรคล้าย ๆ กัน เป็นต้นว่า
กุ่มพรวัตะรา สั่งข้า ยัตตะหนา สามป้า กุ่มบือ กุ่มเม่ กุ่มน้ำตักกิน กุ่มหลินคู้หญ่ เหือ-อ
หญ่หลินกินหวาน เหือ-อเพ็ก้างหย่านก้าง เส็ก้าข้า

กุ่ม ในที่นี้เป็นคำบาลีที่ออกเสียงอย่างพม่า ซึ่งก็คือคำว่า คุณ นั้นเอง ความหมาย
ของคำให้พรนี้ก็คือ

คุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ สามประการ คุณของพ่อ คุณของแม่ คุณน้ำที่กิน
คุณดินที่อยู่ จงบันดาลให้อยู่ดีกินหวาน (อยู่สุขสบาย) ให้ห่างพ้นภัยอันตรายด้วยเถิด

นางมย้าเต็งไม่มีกะใจจะกล่าวถ้อยคำอันแสดงความปรารถนาดีเช่นนั้นได้ เธอได้แต่
พรวุ่นถึงการที่ต้องจากกันอย่างกะทันหัน และการที่ข้าพเจ้าไม่อยู่นี้ จะทำให้เอ็นเหยิน คือบ้าน
เจียบเหงา ทั้งตัวเธอก็รู้สึกเหงาใจไม่เป็นสุขไปด้วย ถ้อยคำที่เธอกล่าวพรรณนาออกมา
ข้างเป็นคำที่ข้าพเจ้าเองก็ต้องการจะกล่าวเช่นเดียวกัน แต่ก็หาอาจกล่าวออกมาได้ไม่ มันให้
บังเกิดความรู้สึก คอขม (เสียใจ) อย่างเหลือประมาณ จนในที่สุดหลุดปากคำว่า 'โจ้ม' (ขอบคุณ)
ออกมาได้เพียงคำเดียว แต่ถึงข้าพเจ้าจะกล่าวขอบคุณเธอออกมาเป็นวาจาหรือไม่ เธอย่อมรู้
ได้ดีว่า ข้าพเจ้าขอบคุณเธออย่างเปี่ยมล้นหัวใจเพียงใด ที่เธอได้ช่วยเหลือให้ทั้งความรู้และความ
เอาใจใส่ดูแล เหมือนเธอเป็นเพื่อนสนิท เป็นญาติอันใกล้ชิดทีเดียว และถ้าไม่จำเป็นแล้ว
ข้าพเจ้าคงจะไม่จากเธอและเมืองนายไปอย่างกะทันหันเช่นนี้แน่นอน

เมืองไทย*

ชื่อเมืองนายกับเมืองไทยนี้ แม้ว่าจะฟังคล้ายกัน ถึงกับบุรุษไปรษณีย์มักจะส่งผิดสับ
ที่กันบ่อย ๆ แต่แท้ที่จริงแล้วอยู่ห่างไกลกันคนละทิศที่เดียว คือเมืองนายอยู่ในเขตชานใต้ และ
เมืองไทยอยู่ในเขตชานเหนือ ถ้าเดินทางโดยไม่พักเลย ก็เห็นจะต้องใช้เวลาเกือบทั้งวันเต็ม ๆ
จึงจะถึง แต่เมื่อคณะเจ้าหน้าที่สาธารณสุขมาพบข้าพเจ้านั้น ๑๐.๐๐ น. ล่วงไปแล้ว กว่าข้าพเจ้า
จะจัดของเสร็จและร่ำลาใครท้อใครทักกันก็ร่วม ๑๑.๐๐ น. จึงเป็นอันไม่มีทางที่จะถึงเมืองไทย
ได้ภายในวันนี้ และตามกำหนดการเดินทางของคณะเจ้าหน้าที่สาธารณสุขก็กะว่า จะพักค้างคืน
ที่เมืองหนองเสียวก่อน เข้าขึ้นจึงจะเดินทางต่อไป

พ้นเมืองนายมาได้ไม่นานนัก ก็ถึงปากทางที่จะผ่านไปทางเชียงลม อันเป็นเส้นทาง
ที่ข้าพเจ้าผ่านมาแล้วแต่ครั้งก่อน มาคราวนี้จึงไม่รู้สึกตื่นเต้นสนใจ ยิ่งมากับผู้ร่วมทางที่แปลก

* เมืองไทย เสียงที่เขาเรียกฟังคล้าย เมืองไทย แต่ไม่ได้แปลว่า ไทย ไทย แปลว่า ที่ติดต่อกัน ที่ตาม ๆ กัน

หน้าไม่เคยคุ้น กับทั้งจิตใจข้าพเจ้าก็ยังหวั่นไหวอยู่ด้วยการจากเมืองนายมาอย่างไม่ทันรู้เนื้อรู้ตัว
 อย่างนี้ ข้าพเจ้ายิ่งรู้สึกไม่อยากจะยอมอะไรเลย หากรถถึงที่หมายได้เร็วเท่าใด ข้าพเจ้าก็ยัง
 ยินดีเท่านั้น แต่ว่าข้าพเจ้าเป็นเพียงผู้ร่วมเดินทางมาในคณะเจ้าหน้าที่ผู้จะต้องมาปฏิบัติงาน
 จึงไม่อาจบันดาลสิ่งใดให้เกิดมีเกิดขึ้นได้อย่างใจ การเดินทางจึงต้องเป็นไปตามแผนการที่
 เขากำหนดไว้ คือแวะตามที่ต่าง ๆ ตามความจำเป็น จนในที่สุดมาถึงเมืองหนองเมื่อใกล้ค่ำ

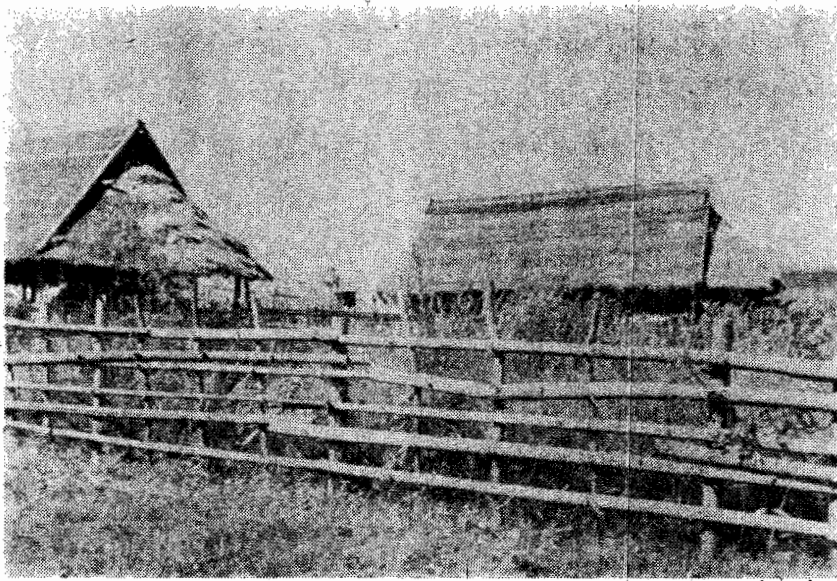
เมืองหนองยังสงบสุขสงบ แลดูเป็นสง่าด้วยภูเขาอันสูงตระหง่านที่ล้อมรอบอยู่เหมือน
 เขนเคย ทั้งจะงามยิ่งกว่าเคย ก็ด้วยว่าเรามาดังเมื่อตะวันตกเพียงจะจมหลอย (คอย) ลงไปไม่
 ช้านัก จึงได้ทันเห็นภาพภูเขาน้อยใหญ่รูปทรงสัณฐานต่าง ๆ กัน เป็นเงาดำตระหง่านตักกับ
 ท้องฟ้าสีแดง แสด ส้มเพราะตะวันยอแสง ทำให้ทิวทัศน์ของเมืองหนองยิ่งงามซึ่งดูไม่เบื่อ
 จิตใจจึงค่อยเป็นสุขสงบขึ้น แต่ส่วนอื่น ๆ นอกจากนั้นก็ไม่ได้มีสิ่งใดผิดตกกว่าที่เคยเห็น บ้านช่อง
 ที่เคยปลูกสร้างด้วยไม้ไผ่ก็ยังคงเป็นไม้ไผ่ ที่ที่เคยรกร้างปราศจากบ้านช่องก็ยังคงเป็นเช่นเดิม
 ผู้คนที่จะผ่านไปมาในยามค่ำคินอย่างนี้ออกจะหาได้ยาก ยิ่งที่สุขศาลาที่มาพักค้างคินอยู่ท่ามกลาง
 ชนออกมา ยังไม่เห็นคนเดินตามถนนเลย จนทำให้เมืองหนองดูเหมือนเมืองร้าง

การเดินทางร่วมมากับคณะเจ้าหน้าที่สาธารณสุขอย่างนี้ก็ดี การได้มายังสถานที่ที่เคย
 มาแล้วก็ดีและการได้มาพบปะคนเก่า ๆ ที่เคยพบครั้งที่แล้วก็ดี ทำให้ข้าพเจ้าอดระลึกนึกถึง
 มะหุลาวินไม่ได้ แต่บรรดาผู้ที่ร่วมเดินทางมาด้วยกันต่างก็แลดูข้าพเจ้าเป็นอย่างดีเช่นเดียวกัน
 ทั้งเรื่องอาหารและทุกขุสขอื่น ๆ ทว่า ๆ ไป นับเป็นบุญคุณของ ดร. บาญฉะยีนักที่ได้ช่วยเหลือ
 จักธุระเรื่องเหล่านี้ แม้จะจัดในนามของสมาคมวรรณคดีชานก็ตาม

เช้าวันนั้นเมื่อเสร็จธุระกับเข้มน้เกอหวาน (ชนม่น้ำตาล ใต้แก ปาทังโก) กับกาแฟ
 คนละถ้วยแล้ว คณะเราก็ออกเดินทาง รถมาวะที่วานเม็งน้างเพื่อจ่ายยาครูใหญ่แล้วก็เดินทาง
 ต่อไป พันหมู่บ้านมาไม่กี่ไมล์ก็ถึงตำบลที่มีเนินหญ้าสูง ๆ ต่ำ ๆ ติดต่อกันเป็นพืดเขียวน่าดู เป็น
 ระยะทางไกลหลายไมล์ ขณะที่กำลังเพลินชมภูมิประเทศอันแปลกกว่าที่แห่งอื่นอยู่เนือง สายตา
 ข้าพเจ้าก็สะดุดที่บ้านหมู่บ้านหนึ่ง จึงขอเขาหยุดสักครูเพื่อจะได้ถ่ายรูปไว้ดู แต่ว่าหมู่บ้านอยู่ลึกกว่า
 ถนนมากจำเป็นต้องเดินเข้าไปให้ไกล เมื่อเข้าไปใกล้แล้วยังอยากจะเข้าไปให้เห็นภายในบ้าน
 จะได้ทราบว่าเขาอยู่กันอย่างไร ใคร ๆ ในรถต่างก็เห็นเป็นของแปลกด้วยกัน จึงยอมให้เสียแผน
 การเดินทางและเสียเวลาไปกว่าครึ่งชั่วโมง เดินเข้าไปยังที่บ้านหลังหนึ่งในหมู่บ้านนั้น

ลักษณะบ้านที่เห็นกันว่าเป็นของแปลกนั้นก็คือ หลังคาบ้านอันมุงไว้ด้วยกาคุมลาค
 ลงมามากจนแลไม่เห็นฝา มองไกล ๆ จึงดูเหมือนบ้านมีแต่หลังคาคลุมอยู่บนเสา ส่วนด้านจั่วทั้ง

หน้าและหลังเรือนมีชายคาแบบที่เรียกว่า ตับม้น (ตับ คือชายคากันจั่ว) โค้งกลมยื่นออกมา
รับกับตัวหลังคา เมื่อขึ้นไปบนเรือนเขาแล้ว จึงเห็นว่าทางหน้าเรือนมีนอกชานใหญ่ ล้อมด้วย
ด้าป่า คือรั้วไม้ไผ่ขัดกันเป็นตาๆ เตี้ยแค่นี้พอ เมื่อเจ้าของบ้านทราบความประสงค์ของข้าพเจ้า
และเห็นข้าพเจ้าเป็นคนแปลกถิ่นก็ต้อนรับอย่างสุภาพ เชิญชวนให้ข้าพเจ้าชมบ้านของเขาตาม
สบาย เจ้าของบ้านทั้งชายและหญิงมีอาชีพประจำคือทำรองเท้านั่นก็กำลังเย็บรองเท้าอยู่
เป็นรองเท้าแบบไทยที่นี้ ซึ่งก็คือรองเท้าคัทชูนี้เอง ใช้หนังกว้างเย็บเป็นส่วนใหญ่ ที่เป็นหนัง
กลับก็มี คู่หนึ่งๆ ราคา ๕-๖ จ๊ีกเท่านั้น พ่อที่ชาวบ้านจะซื้อหาไว้ใช้ได้โดยเฉพาะเมื่อเวลาหน้า
หนาว

บ้านไทยเห็นตับม้นตรงจั่ว หลังคาลงมลงมา แต่ไม่เห็นฝ้ายบ้านเลย

ที่ที่เขาั่งทำรองเท้านั้น อยู่ตรงชานบ้านต่อกับตัวเรือน มีตับยื่นออกมากันแดด
กันฝนให้ ส่วนที่สุดของชาน ได้ตักบ้านหนึ่ง เขาทำเป็นห้องสำหรับวางหม้อไผ่และภาชนะต่างๆ
ทำให้ข้าพเจ้าอดนึกสงสัยไม่ได้ว่า เขาประกอบอาหารกันที่ไหนในเมื่อทั้งบ้านไม่มีส่วนใดที่ควร
เรียกว่าครัวได้เลย เพราะมีแต่ตัวเรือนกับนอกชานเท่านั้น แต่เมื่อมองเข้าไปด้านในของเรือนก็
เห็นมี ไฟไฟ (กะบะไฟหรือแม่เตาไฟใช้เป็นที่ตั้งหม้อหุงหาอาหาร) อยู่ ๒ อัน ข้าพเจ้าจึงกำหนด
รู้ได้ทันทีว่า เขาปรุงอาหารกันในเรือนนั่นเอง กว้นไฟคงจะไม่ทำความลำบากแก่เขามากนัก

ตูปม้น คือ ชายคาตรงจั่ว ทำเป็นรูปโค้งมน

เพราะทางคานหน้าเรือนที่ตรงกับนอกชานเปิดโล่งตลอด บ้านของเขาจึงเรียกได้ว่าไม่มีประตูเลย ทั้งในเรือนก็ยังไม่มีหน้าต่างอีกด้วย ให้แสงสว่างเข้าทางคานที่เปิดโล่งกับทางฝาไม้ขัดแตะ ฝาบ้านของเขาสูงไม่ถึง ๒ ศอก ชายคาที่ลาดลงมาจึงบังฝาเกือบหมด มองไกลๆ จึงดูเหมือนบ้านไม่มีฝา มีแต่หลังคากับเสา ในขณะที่นั่งพิจารณาลักษณะบ้านของเขาอยู่ทั่วๆ ไปนั้น ข้าพเจ้าก็เหลือบไปเห็นกรอบรูปแขวนอยู่ข้างฝาคานจั่ว ซึ่งเป็นฝาไม้ไผ่ขัดแตะเช่นเดียวกัน ข้าพเจ้าถึงต้องนั่งเพ่งตาฝาดความมืดมองไปยังฝาคานนั้นอยู่ครู่ใหญ่ เพื่อจะดูให้ถนัดว่าภาพในกรอบรูปที่เขาแขวนไว้ข้างฝานั้นเป็นภาพใคร เพราะเท่าที่ข้าพเจ้าเหลือบมองไปครั้งแรกนั้น ข้าพเจ้าไม่แน่ใจตาตัวเองว่าเห็นฝาดไปหรือเปล่า ด้วยภาพที่ข้าพเจ้าเห็นในกรอบรูปนั้นเป็นภาพในหลวงของเรา เมื่อเขาเห็นข้าพเจ้าทำท่าว่าอยากจะดูรูปนั้นให้ถนัดชัดเจน เจ้าของบ้านก็เดินไปปลดจากข้างฝามาให้ข้าพเจ้าดู และตาข้าพเจ้าไม่ผิด ภาพนั้นเป็นภาพในหลวงองค์ปัจจุบันของเราจริง ๆ และเห็นจะไม่ต้องกล่าวก็ได้ว่าข้าพเจ้าตื่นเต้นและแปลกใจเพียงใด ที่ได้มาเห็นสิ่งที่ไม่ได้นึกฝันว่าจะได้เห็นในสถานที่อันห่างไกลกับประเทศไทย หลายร้อยหลายพัน ไมล์เช่นนั้น ใครต่อใครในขณะที่มาด้วยกันต่างก็อดแปลกใจไม่ได้เช่นเดียวกัน พวกนักตามเจ้าของบ้านว่าได้ภาพนั้นมาอย่างไรและทราบหรือไม่ว่าเป็นภาพใคร เมื่อถูกถามอย่างนี้หญิงเจ้าของบ้านก็รีบตอบ

ให้เราคลายสงสัยว่า ลูกชายที่บวชเป็นพระได้ไปเมื่อกอกมาเมื่อเร็ว ๆ นี้ จึงได้รูปนี้มาฝาก และเพราะทราบว่าเป็น ปู่ขุนหอคำเมื่อกอก* ตนจึงได้ชวนเอาไว้มด้วยความชื่นชมยินดี แม้จะไม่เคยมีความรู้เลยว่า เมื่อกอก อยู่ไกลแค่ไหนเพียงไร เป็นอันไม่เสียที่เสียเวลาลงจากรถเดินมาจนถึงบ้านของเขา มิฉะนั้นก็คงไม่ได้มารู้มาเห็นเรื่องอย่างนี้ ข้าพเจ้าเลยให้ทอफीแก่ลูกชายเล็ก ๆ นั้นเป็นที่ระลึกในการที่ได้มีโอกาสมาพบกัน หนูน้อยนั้นยินดีปรีดาเป็นอย่างยิ่ง อุทานออกมาว่า หมาย้อม แล้วก็จัดการอมฉลองศรัทธาทันที

หอเจ้าฟ้า

การเดินทางครั้งนี้ แม้จะมาตามเส้นทางเดิมที่เคยมาแล้วกับมะหลาดวิน แต่เมื่อผู้ร่วมทางเปลี่ยนไป รายการเดินทางก็เปลี่ยนไปด้วย คราวนี้ข้าพเจ้าไม่มีโอกาสได้ไปเฝ้าเจ้าฟ้าและมหาเทวีแห่งเกซีมานจาม เมื่อรถผ่านที่นี้ตอนใกล้เที่ยง เชื่อว่าผู้นำคณะคงจะเห็นเป็นการไม่เหมาะที่จะนำคณะไปเฝ้าในเวลาใกล้เวลาอาหารอย่างนี้ และหากจะคิดพื้อาหารกลางวันให้หอเจ้าฟ้าแล้ว คงจะยุ่งยากยิ่งกว่าจะไปขอพื้ข้าวชาวบ้านกิน ดังนั้นจึงได้พาพวกเราไปยังบ้านญาติของตนซึ่งอยู่ในย่านใกล้ตลาด การยกพวกมาขอข้าวกันกินอย่างนี้ช่างเป็นเรื่องธรรมดาของชาวไทยใหญ่เสียเหลือเกิน และไม่ว่าแขกจะมาเวลาไหน มีจำนวนเท่าไร เจ้าของบ้านเป็นต้องต้อนรับได้ทันทั่วทั้งที่เสมอ แม้ว่าจะช้าเวลาไปบ้าง ยิ่งดีที่บ้านนี้อยู่ใกล้ที่ซึ่งจะหาซื้อได้ง่าย เพียงไม่ถึงครึ่งชั่วโมง อาหารมากมายหลายสิ่งทั้งอาหารไทยพื้นบ้านและอาหารอินเดีย ซึ่งคงจะได้จากร้านอาหารใกล้ ๆ นั้น ก็ได้มาส่งกลิ่นเชิญชวนเราอยู่แล้ว และไม่ต้องเสียเวลาซื้อเชิญเป็นคำรบสองสาม บรรดาแขกต่างก็ช่วยตัวเองกันเป็นที่เรียบร้อย เพราะเวลาเข้าที่บริโภคเข้มนั้นเกือบหวานกับเวลาที่กล่าวถึงนี้ห่างกันถึง ๕-๖ ชั่วโมง แต่กระนั้นท่านเจ้าของบ้านสองสามีภรรยาก็ยังไม่วางใจสนิทว่าแขกจะถูกใจในรสอาหารที่บริโภค จึงต้องมานั่งอยู่ใกล้ ๆ คอยชี้ชวนให้ลองชิมอาหารให้ทั่วทุกสิ่ง ข้าพเจ้าก็ได้โอกาสสอบถามคำภาษาไทยใหญ่อีกหลายต่อหลายคำ เป็นชื่ออาหารบ้าง ชื่อข้าวของเครื่องใช้บ้าง ท้ายที่สุดมาถึงชื่อส่วนต่าง ๆ ของบ้านเรือนอันเป็นเรื่องทั้งยากและยุ่ง แม้แต่ในภาษาของเราเอง

* ปู่ แปลว่า รูป ภาพ แบบ เป็นภาษาพม่า

ขุนหอคำ แปลตามตัวก็คือพระเจ้าปราสาททอง ใช้เรียกกษัตริย์เมืองใหญ่ ๆ

เมื่อสอบถามเรื่องเหล่านี้แล้ว จะเห็นว่า คำที่เขาใช้ไม่ตรงกับเรานั้นยังมีอีกมากมาย ที่เห็นได้ชัดคำหนึ่งก็คือคำ หว่าน ที่เขาใช้ หมายถึง ถ้วย ชาม และจาน ซึ่งเขาจะระบุชนิดย่อยออกไปให้รู้ ได้ยินว่าเป็นคำภาษาจีน จึงเห็นได้ว่า ภาษาระชาชนิกนั้นคงจะเป็นของเพ็งมีใช้ จึงน่าจะไม่มีคำดั้งเดิมอันเป็นคำกลาง แต่ละตินจึงใช้ไม่ตรงกัน ของบางอย่างอาจจะไม่มีชื่อเรียกเลย เพราะเห็นไม่สำคัญ เช่น จั้วเรือน เป็นต้น คนแถบนี้จึงไม่ค่อยจะรู้จัก หรืออาจจะเคยมีชื่อเรียก แต่ผู้ตอบลืมเสียก็เป็นได้ แต่ส่วนมากถ้าเป็นของที่เพ็งมีขึ้นหรือได้มาใหม่แล้ว มักจะมีชื่อต่าง ๆ ออกไป อย่างเช่นคำเรียกชื่อหน้าต่าง เป็นต้น หากตัวเองไม่เหมาะใจก็ต้องไปฟังภาษาต่างประเทศ ดังที่บางถิ่นเรียกว่า ฮูปะแต๊ จากคำพม่าว่า ปะตั้น (หน้าต่างเขียนปฺรตัง) หรือที่ชาวไทยอายุตอน เรียกว่า ปะตุลี้รี้ก จากคำ จิฟกั ที่แปลว่า หน้าต่างในภาษาฮินดี พูดถึงเรื่องหน้าต่างแล้วอดนึกไปถึงบ้านไทยที่ผ่านมาเมื่อตอนเช้าไม่ได้ บ้านเหล่านั้นไม่จำเป็นต้องฟังคำภาษาไทยใดใช้เรียกหน้าต่าง เลย เพราะทั่วทั้งบ้านไม่มีหน้าต่าง กันับว่าสะดวกไปอย่างหนึ่ง ซึ่งถ้าหากใครถามชื่อที่เรียกหน้าต่าง เขาคงจะอึกอักเพราะไม่เคยคุ้น

ได้กินอาหารอร่อย คุยกันสนุกอย่างนี้แล้ว ไม่น่าที่จะรีบร้อนจากกันเลย แต่ว่าเจ้าหน้าทีเหล่านั้นมีงานในหน้าที่รออยู่ข้างหน้า จึงไม่อาจชักสินใจทำสิ่งอื่นใดได้ นอกจากขอบคุณท่านเจ้าของบ้านผู้อารีแล้วก็ออกเดินทางต่อไป อากาศตอนบ่าย เดือนพฤศจิกายนช่างอุ่นสบายเหมาะแก่การเดินทางเป็นอย่างยิ่ง แม้หนทางจะขรุขระอยู่บ้าง ก็ยังไม่สู้จะเดือดร้อนนัก ด้วยว่ายังมีสิ่งเพลินตาชวนมอง เห็นหมอกไม่อ้อม กลีบเหลืองแบบบางคล้ายดอกดาวกระจายชูก้านสั้นไหวไปตามลมอยู่ตลอดสองข้างทาง และที่แปลกตาไม่เคยเห็นที่ไหนก็คือ ต้นหมากขาม (มะขามป้อม) ที่ขึ้นอยู่เป็นระยะ ๆ ตลอดข้างทางริมถนน แต่ละต้นมีลูกตกจนเห็นขาวเต็มไปทั่วต้น พวกผู้หญิงเห็นแล้วอดไม่ได้ที่จะผ่านไปโดยไม่ได้อะไรกลับ และเพียงได้ชิม ก็พอรู้ได้ว่าเปรี้ยวฝาดไม่ผิดกับหมากขามที่อื่น ๆ ชิมแล้วก็หมดสนใจหายอยาก

หนทางจากเกษิมา่นจุ่มถึงเมืองไทย ๓๔ ไมล์เท่านั้น ทั้ง ๆ ที่เล่นรถมาตามสบายไม่ถึง ๑๔.๓๐ น. รถก็เข้าเขตเมือง เมืองไทยเห็นเมื่อไหร่ก็ยังเป็นเมืองไม่ค่อยมีผู้มีคนอยู่เมื่อนั้น บ้านช่องคงจะกระจายกันอยู่ จึงคุมีแต่ทุ่งนาโล่งท่ามกลางภูเขาสูงทะมึน รถต้องแล่นจากย่านตลาดต่อไปอีกไมล์หนึ่งจึงจะถึงหอเจ้าฟ้า และนี่คือจุดหมายปลายทางของข้าพเจ้า ทุกคนในรถคงจะรู้สึกโล่งอก เมื่อเห็นเจ้านางองค์น้อยลงมารับข้าพเจ้า เป็นอันหมดภาระของคณะเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่พาข้าพเจ้ามาส่ง ข้าพเจ้าขอขอบคุณบริการของกรมสาธารณสุขชานตลอดจน

ผู้ให้บริการแต่ละคนไม่ได้ ที่ได้ช่วยทำให้การเดินทางคราวนี้ สะดวกสบายผิดกับการเดินทางด้วย
รถเมล์มาจากสี่บ่อตามลำพังเมื่อครั้งที่แล้ว รวฟ้ำกับดิน

นับเป็นโชคดีของข้าพเจ้ายิ่งนัก ที่เจ้านายเมืองได้กรุณาเป็นธุระจัดแจงให้ข้าพเจ้าได้
มาพำนักและได้มาทำความรู้จักคุ้นเคยเป็นการเบิกทางไว้แล้วแต่ครั้งก่อน มาคราวนี้จึงไม่ค่อยรู้สึก
อึดอัดใจนัก แต่ว่าการมาพักค้างคืนเพียงวันสองวัน กับการมาพักแรมเป็นเวลาเจ็ดสัปดาห์นั้น ย่อม
ต้องมีความแตกต่างกันอยู่บ้างเป็นธรรมดา ทั้งการที่ข้าพเจ้ามาคราวนี้ มาเพื่อจะศึกษาภาษาไทย
ใหญ่ในรัฐชานเหนือเทียบกับภาษาในรัฐชานใต้ ท่านเจ้าเฮินจึงจะต้องมีภาระดูแลข้าพเจ้าเป็น
พิเศษนอกเหนือไปกว่าเรื่องกิน เรื่องนอน เช่นที่เคย แต่ทั้งเจ้าฟ้าหลวงและมหาเทวีต่างก็มีเมตตา
ในตัวข้าพเจ้า ยิ่งเห็นข้าพเจ้าตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะศึกษาเล่าเรียนภาษาของท่าน ท่านยิ่งพอพระ
ทัย และทรงเป็นธุระเรื่องการเรียนของข้าพเจ้า ให้มีโอกาสดูได้เรียนรู้ให้มากที่สุด และถูกต้อง
ที่สุดในเวลาอันจำกัดนี้ ฉะนั้นนอกจากที่ข้าพเจ้าจะได้เรียนกับครูวันละ ๒-๓ ชม. แล้ว ข้าพเจ้า
ยังมีโอกาสได้สนทนาซักถามเหล่าอำมาตย์ราชบัณฑิตที่เจ้าฟ้าหลวงโปรดให้มาชุมนุมอภิปราย
ปัญหาเกี่ยวกับศัพท์ภาษาไทยใหญ่ ส่วนมากมักเป็นศัพท์ที่ข้าพเจ้าสงสัยใคร่รู้ และวันใดที่ท่าน
ว่างธุระก็มักจะประทับอยู่ด้วย เป็นที่รู้จักกันว่า เจ้าฟ้าหลวงแห่งเมืองไทยทรงสนใจเรื่องภาษา
ไทยใหญ่เป็นอย่างยิ่ง ท่านรวบรวมเอกสารต่าง ๆ ที่บันทึกไว้เป็นอักษรไทย และจดถ้อยคำสำนวน
ที่ใช้ในภาษาของท่านไว้มากมาย ทั้งยังทรงอนุญาตให้ข้าพเจ้าลอกคัดได้ตามใจชอบอีกด้วย อัน
ความรู้ภาษาไทยใหญ่ที่ข้าพเจ้าเรียนรู้และรวบรวมได้ในขณะที่พำนักอยู่ในหอเจ้าฟ้า ๗ สัปดาห์นั้น
จึงมากมายสุดจะคณนา และพระคุณของท่านที่บันดาลให้ข้าพเจ้าได้รับความรู้เหล่านี้ ก็มีสุด
พรรณนาเช่นเดียวกัน แต่ไม่ว่าจะทำอะไร ที่จะให้ได้มาง่าย ๆ ให้สะดวกกายสบายใจ ไม่รู้จัก
ลำบากยากแค้นนั้น เห็นจะมีก็แต่ในนิทานเท่านั้น ฉะนั้นการมาพำนักใกล้ชิดท่านผู้เป็นเจ้าเป็นขุน
ถึงหากจะได้ประโยชน์เหลือล้นดังกล่าวแล้วก็ตาม แต่ก็มีเรื่องลำบากยากใจไม่น้อยกว่ากันเลย

อันที่จริง ถ้าหากข้าพเจ้าไม่ใช่คนไทย และผู้ที่ข้าพเจ้าจะพำนักพักพิงด้วย ไม่ใช่
เจ้าฟ้ามหาเทวี เรื่องยากใจที่จะกล่าวถึงต่อไปนั้นก็คงไม่มี ฉะนั้นสาเหตุแห่งความลำบาก
น่าอึดอัดใจอยู่ที่ตรงนี้ ตรงที่ทั้งข้าพเจ้าและชาวไทยใหญ่ต่างรับรู้เช่นเดียวกันว่า จารีตประเพณี
ของเรากำหนดให้เจ้าฟ้ากับ ขำม่านกันเม็ง (ข้าบ้านคนเมือง) มีศักดิ์และสิทธิต่างกัน สถานะ
และสภาพความเป็นอยู่จึงจะต้องมีบางอย่างที่เหมือนกันไม่ได้ ระเบียบแบบแผนอย่างที่บ้าน
ยึดถือปฏิบัติกัน จึงจะต้องมีอยู่บ้างที่ผิดกันกับระเบียบแบบแผนภายในหอ สิ่งที่ข้าพเจ้าเรียนรู้
มาระหว่างที่พำนักอยู่ที่เมืองนาย อาจจะใช้ไม่ได้ที่นี่ ข้าพเจ้าจึงจำต้องมาตั้งต้นศึกษากันใหม่ที่

เมืองไทยนี้ แต่ว่าเรื่องเหล่านี้ช่างมีมากมายอย่างที่ไม่อาจจะเรียนรู้ได้ด้วยการสังเกตแต่เพียงอย่างเดียว แม้จะมีครูมาให้ซักไซ้ไต่ถามได้ แต่เมื่อไม่นึกจะถาม เพราะนึกไม่ถึง ครูก็ไม่ทราบจะบอกเรื่องอะไร จึงเป็นเหตุให้ทำอะไรผิดแบบแผนที่เขาเคยปฏิบัติกันมาอยู่เสมอ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ กว่าข้าพเจ้าจะได้รู้จากครูว่า โขไหลหมั่งกะหล่ำ คือบันไดมงคลใช้สำหรับเจ้าฟ้าโดยจำเพาะ เมื่อเวลาจะเสด็จลงจากหอ และไม่ว่าหอที่ไหน จะต้องมิใช่โหลชนิดนั้นทั้งนั้น ที่หอเมืองไทย โขไหลหมั่งกะหล่ำคือบันไดหินตรงหน้าตึก ซึ่งข้าพเจ้าก็ได้ขึ้นลงบันไดที่นั่นเสียนับครั้งไม่ถ้วนด้วยความไม่รู้ และคงจะไม่มีทางรู้ไปอีกนาน ถ้าไม่บังเอิญไปพบคำนี้เข้าในหนังสือและขอให้ครูอธิบายลักษณะโขไหลหมั่งกะหล่ำให้ฟัง (บางคนออกเสียงเป็น ชุไหล)

มาได้ทราบเรื่องเมื่อทำผิดไปแล้วเช่นนี้ ยิ่งทำให้ข้าพเจ้าอึดอัดใจยิ่งขึ้น ด้วยเกรงว่า จะไปทำผิดเรื่องอื่น ๆ ทำนองนี้เข้าอีก ซึ่งนอกจากจะเป็นที่รำคาญใจแก่ผู้ได้พบเห็นแล้ว ก็ยังอาจจะทำให้ผู้ที่เชื่อและถือเกิดความไม่สบายใจ เกรงการอุปมงคลก็เป็นได้ เพราะเรื่องเชื่อ ๆ ถือ ๆ อย่างนี้ น้อยนักที่ใครจะละเสียได้ ยิ่งพวกชาวหอเมืองไทยนี้ด้วยแล้วยิ่งสนใจกันอย่างยิ่ง ผิดปกติ ฉะนั้นของฝากที่ถูกพระทัยเจ้านางมหาเทวีเป็นอย่างยิ่ง จึงได้แก่เหรียญพระห้อยคอเพื่อท่านจะได้ประทานคนที่เชื่อเรื่องของขลังเช่นว่านี่ต่อไป ส่วนองค์ท่านเองนั้น ดูไม่สู้จะสนพระทัยในเรื่องเหล่านี้นัก เจ้าฟ้าหลวงเองก็เช่นกัน แม้กระนั้นข้าพเจ้าก็อดกังวลใจไม่ได้ ต้องหมั่นสังเกตและไต่ถามให้มากยิ่งขึ้น แต่ก็เชื่อว่าทำอย่างนั้นแล้วจะไม่ผิดพลาด โอกาสที่จะผิดพลาดอย่างว่านี้มีอยู่เสมอ บางครั้งต้องตัดสินใจทำลงไปให้ทันทั่วทั้งที่และเหมาะสมกับเหตุการณ์ ส่วนจะถูกหรือผิดนั้น ค่อยไปรู้และแก้ไขเอาภายหลัง

ถ้าหากระเบียบแบบแผนภายในหอเป็นของไทยหรืออย่างเทศเสียอย่างใดอย่างหนึ่ง การปฏิบัติตามก็คงง่ายขึ้น เช่นหอเมืองไทยนี้ ก่อสร้างอย่างแบบบ้านฝรั่ง เครื่องใช้ไม้สอยแทบทุกชิ้นก็เป็นไปตามแบบฝรั่ง หากประพุดตัวอย่างฝรั่ง ก็อนึ่งเก๋อีกกันตลอดเวลาแล้ว เรื่องน่าลำบากใจก็คงไม่มี ตามธรรมดาทั้งเจ้าฟ้าและมหาเทวีคงจะเห็นข้าพเจ้าเป็น กันต่างดีต่างหล่น (คนต่างถิ่น) มา จึงมักจะทรงแสดงให้เห็นเสมอว่า โปรดให้ข้าพเจ้านั่งเก้าอี้ โดยเฉพาะเวลา มีแขกมา และถ้าเวลาแขกมา แขกนั่งเก้าอี้ ข้าพเจ้าจะนั่งเก้าอี้ก็ดูไม่แปลกน่าสังเกตแต่อย่างใด แต่ก็มีอยู่หลายต่อหลายครั้งที่แขกไม่นั่งเก้าอี้ แม้จะเป็นอำมาตย์ราชมนตรีก็ไม่ยอมนั่ง (แขกที่จะนั่งเก้าอี้มักจะเป็นชาวพม่าและชาวไทยใหญ่ที่มีเชื้อสายเจ้า) อย่างนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็เหลือจะทนนั่งเก้าอี้ต่อไปได้ ต้องเลื่อนตัวลงมานั่งกับพื้นเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ ที่จริงข้าพเจ้าก็ไม่เห็น

การนั่งกับพื้นจะเป็นการเสียเกียรติอย่างไร เพราะขนบธรรมเนียมของเราก็มีอยู่อย่างนั้น ฉะนั้น เพื่อตัดปัญหาไม่ให้เกิดลำบากตัดสินใจว่าจะเลื่อนตัวลงมานั่งกับพื้นดีหรือไม่ตอนไหน ข้าพเจ้า จึงถือโอกาสนั่งกับพื้นเสียทุกครั้งเมื่อต้องเข้ามานั่งในห้องรับแขก และมหาเทวีก็ประทับบนพื้น ลากไว้วัยพรมอย่างดินนั้นด้วยทุกครั้งไป

เจ้าฟ้าเมืองไทย
กับมหาเทวี

ความจริง เรื่องที่กล่าวถึงนี้ หากไม่เอาใจใส่ ก็จะเป็นเรื่องเล็กน้อยที่ไม่สำคัญอะไร เลย แต่ข้าพเจ้าเชื่อเหลือเกินว่า ชาวไทยใหญ่เอาใจใส่ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจึงต้องระวังตัวไม่ผิดกับ อยู่ในโรงเรียนประจำที่มีระเบียบเคร่ง และสิ่งที่ข้าพเจ้าระวังอย่างเคร่งครัดมากที่สุดอีกเรื่องหนึ่ง ก็คือ เวลา ข้าพเจ้าจะต้องเตรียมตัวให้พร้อมเมื่อใกล้เวลา ๑๑.๐๐ และ ๑๔.๐๐ น. อันเป็นเวลา อาหารกลางวันและอาหารค่ำ ที่ข้าพเจ้าร่วมรับประทานอาหารด้วย และถึงแม้เวลาอาหารเข้า ข้าพเจ้า จะต้องรับประทานอาหารตามลำพัง ข้าพเจ้าก็ไม่อาจจะถือความสะดวก มาล่าช้าจนเกินเวลา ฉะนั้น ทั้ง ๆ ที่อากาศในตอนเช้าหนาวเย็น ฟ้ายิ่งขมุกขมัวอยู่ด้วยหมอกกุ่มลงจัด ที่นอนก็กำลังอุ่นสบาย ไม่ควรจะละมาเสียก็ตาม แต่ข้าพเจ้าก็ต้องบังคับตัวเองให้ลุกจากที่นอน เมื่อเสียงนาฬิกา กังวาน ๖ ที่สิ้นสุดลง และรีบจัดธุระของตัวเองในห้องน้ำอย่างระมัดระวังไม่ให้มีเสียงดังเป็นที่ รบกวน เพราะคานแขก (ห้องที่แขกพัก) อยู่ไม่ไกลกับห้องนอนอื่น ๆ เท่าใดนัก กิจธุระ ทุกอย่างในตอนเช้าจะต้องเสร็จลงก่อน ๗.๐๐ น. อันเป็นเวลาอาหารเช้า พ้นอาหารเข้าไปแล้ว

จึงจะได้มีเวลาเป็นของตัวเอง ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่น ข้าพเจ้ามักหาเวลาตอนนี้ออกไปภาค เพื่อให้มีโอกาสได้รู้ได้เห็นสิ่งต่าง ๆ ภายนอกหอบ้าง ได้พบปะชาวเมืองไทยอื่น ๆ นอกไปจาก ชาวหอบ้าง แต่เวลาเพียงเล็กน้อยเท่านั้นไม่มีโอกาสได้สังเกตสิ่งใดถี่ถ้วน ส่วนการที่จะได้มีโอกาส รู้จักมักคุ้นกับชาวบ้านชาวเมืองนั้น ดูเป็นอันพันปัญหา เพราะเมื่อใคร ๆ ทราบว่าข้าพเจ้ามาพัก อยู่ในหอ ความอยากเข้าใกล้ชีย่อมจะหมดไป ข้าพเจ้าเองก็ไม่กล้าจะขออนุญาตไปไหนมาไหน ตามลำพัง ความรู้ที่ข้าพเจ้าจะได้ไปจากเมืองไทยจึงจำกัดอยู่แต่ในวังหอ เท่านั้น* ซึ่งข้าพเจ้า ไม่ทราบว่าจะผิดแผกกับที่จะได้จากชาวบ้านอื่น ๆ มากน้อยเพียงไร ข้าพเจ้าจึงไม่อาจพูดได้ เต็มปากว่า เป็นเรื่องที่ยึดถือกันทั่วไปในเมืองไทย จะกล่าวได้ก็แต่เพียงว่า เป็นแบบหนึ่งของชนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งน้อยคนนักจะมีโอกาสได้เข้าถึง จนถึงได้เรียนรู้อย่างถ่องแท้ หากไม่ใช่ เจ้านายเมืองผู้มีศักดิ์เป็นเจ้าน้ำของมหาเทวี เป็นผู้ฝากฝังข้าพเจ้ามาแล้ว ประโยชน์ที่จะได้รับ ดังกล่าวแล้วนั้น เห็นจะมีได้ยากเต็มที่ ซึ่งข้าพเจ้าขอขอบคุณเสียมิได้

เมื่อได้เข้ามาอยู่ในวังหอ* อย่างนี้แล้ว เรื่องหนักใจต่อไปก็คือ เรื่องราชาศัพท์ แม้ ว่าภาษาไทยใหญ่จะมีคำราชาศัพท์ไม่มากเท่าของเรา การเพ็ดทูลก็มีได้แบ่งชั้นออกไปมากเท่าที่ ใช้อยู่ในภาษาของเรา ทั้งข้าพเจ้าก็ได้เรียนรู้มาบ้างแล้วก็ตาม แต่กระนั้นเมื่อถึงเวลาเข้าจริง ข้าพเจ้ายังอีกอีกไม่กล้าพูดกลัวจะผิด เพราะว่าถ้าพูดผิดแล้ว น่าจะเสียยิ่งกว่าจะไม่พูดราชาศัพท์ เสียเลย ในขั้นต้นนี้ ข้าพเจ้าจึงต้องทำเป็นว่าพูดภาษาไทยใหญ่ยังไม่ได้ ขอพูดภาษาอังกฤษ ไปพลางก่อน หากจำเป็นจริง ๆ เช่นต้องสนทนากับเจ้าแม่ต่อ** ของเจ้าฟ้า ข้าพเจ้าก็จะพูด ให้น้อยลง และถ้าต้องพูด ก็อ้อมแอ้มคำ น้อ และราชาศัพท์บางคำที่รู้ ออกมาด้วยความระมัด ระวังให้ถูกที่ และเรื่องอย่างนี้ต้องอาศัยการฟังและการฝึกด้วยตัวเองเป็นสำคัญ ถ้าไม่หัดพูดอยู่ เสมอ ๆ แล้ว ถึงจะรู้อย่างไรก็ไม่มีความจะพูดให้ถูกต้องได้

ดูเหมือนทุกกณินดีที่จะสอนข้าพเจ้าในเรื่องราชาศัพท์นี้ นับตั้งแต่ครูผู้สอนภาษาให้ ตลอดจนคนในหอผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับข้าพเจ้า เวลาที่อยู่ในหอจึงเป็นเวลาของการเรียน การ ได้สนทนากับคนเหล่านี้เป็นการเรียนไปในตัว และข้าพเจ้าก็ได้ทราบว่า เจ้าต่อ ที่พวกเขาเอ่ยถึง กันไม่ขาดปากนั่นคือ เจ้าฟ้า และ เจ้าเม้ง นั้น หาใช่เจ้าฟ้าไม่ แต่เป็นคำย่อของ เจ้านางเม้ง อัน เป็นคำไทย มีความหมายเช่นเดียวกับมหาเทวี ส่วน เจ้าอ่อน หรือ เจ้านางอ่อน ก็ธิดาองค์น้อย

* วังหอ คือบริเวณวัง วัง แปลว่าบริเวณ ใช้ได้ทั่วไป ถ้าเป็นบ้านเรือนคนธรรมดาใช้ วังชั้น

** ต่อ เป็นคำพม่า ชาวไทยใหญ่ใช้ประกอบคำอื่นเป็นราชาศัพท์

อายุ ๓-๔ ขวบ เป็นเจ้านางองค์เดียวที่ยังไม่ได้เข้าโรงเรียน อีก ๗ องค์นอกนั้นไปอยู่โรงเรียนประจำหมด องค์ใหญ่ ๒ องค์ทรงรอปบข้าพเจ้าอยู่วันหนึ่ง จากนั้นก็ไปอยู่ประจำในหอพักวิทยาลัยมันตะเล อีก ๕ องค์กำลังเรียนที่โรงเรียนฝรั่ง ตำบลน้ำตู แถบล่าเซียว (บางคนเรียก ลาโซ)

ธิดาทั้ง ๘ แห่งเมืองไทย

เมื่อครั้งที่อยู่เมืองนาย ข้าพเจ้าเรียนรู้ว่าคำสุภาพสำหรับชนสามัญในคำว่า ขอได้โปรด นั้นใช้คำว่า แค้นต่อ (แค้น เสียงสั้น) แต่ถ้าจะใช้เป็นราชาศัพท์ ต้องใช้ หมุนห่ม (บุญห่ม) ข้าพเจ้าเพิ่งได้ทราบทีนี้ว่า ห่ม นั้น ใช้เป็นราชาศัพท์ตรงกับคำว่า ประทาน แต่ถ้าจะ ถวาย ของเจ้าฟ้า ต้องใช้ สัก สังเกตเห็นได้ว่า คำที่กำหนดเป็นราชาศัพท์นั้น มีคำพม่าอยู่หลายคำ เช่น ข่อต่อ (เรียก) เช็ดต่อขอ (นอน) เตป้อยต่อ (กิน) จะต่อแก้ หรือ ต่อแก้ (คนครัวของเจ้าฟ้า) และ อะส้องแก่งค้อง (คนรับใช้ในหอ) เป็นต้น

นอกจากราชาศัพท์ที่ใช้ในภาษาพูดประจำวันแล้ว ก็ยังมีที่ใช้ในภาษาพิเศษ เห็นจะเทียบได้กับภาษาวรรณคดีของเรา ข้าพเจ้ายังไม่เคยได้ยินใครใช้พูดกัน เห็นแต่ในหนังสือ บังเอิญเรื่องที่ข้าพเจ้ากำลังเรียน เป็นนิทานเกี่ยวกับเรื่องพระยามหากษัตริย์ จึงได้พบคำเหล่านั้นมากมาย เช่น จ้ามหังจ้ามหอ แปลว่า เสวยราชย์ หรือ บู้ดข่าม คือ กรอบครองบ้านเมืองแทน คำเรียก

เจ้าฟ้ามหาเทวี ก็ใช้ต่าง ๆ ออกไป เช่นว่า เจ้าหมุนเหยอ ขุนหอคำ (เจ้าบุญใหญ่ ปราสาททอง) กับ นางมีพระรำ (นางพญา) เป็นต้น

ครูสอนข้าพเจ้าถึงวิธีใช้คำสรรพนามต่าง ๆ ในราชาศัพท์ ทั้งในภาษาพูด ภาษาวรรณคดี ตลอดจนในการเขียนจดหมาย แต่ข้าพเจ้าออกแปลใจไม่ได้ ที่ตัวครูเองไม่เห็นจะสนใจเรื่องอย่างนี้มากนัก ถึงจะสนใจก็เพียงการใช้ถ้อยคำ แต่กิริยาท่าทางไม่สอดคล้องกับถ้อยคำเลย ข้าพเจ้าสังเกตเห็นหลายครั้งที่เจ้าแม่ต่อเสด็จมาฟังการสอนด้วย และบางครั้งท่านก็ทรงแนะนำและยกตัวอย่างให้อันนับเป็นความเมตตายิ่งนัก แต่ครูผู้สอนข้าพเจ้าไม่ค่อยจะแสดงท้าวว่ารำลึกถึงพระคุณของท่าน แม้จะนั่งลูกก็ดูเหมือนจะลืมไปว่ามีเจ้าแม่ต่อประทับอยู่ด้วย และที่ไม่ถูกใจข้าพเจ้าเป็นที่สุด เห็นจะเป็นด้วยเสียงของครู เสียงช่างตึงเอะอะเหมือนจะชวนวิวาทอยู่ตลอดเวลา ที่จริงถ้าข้าพเจ้าเลือกได้ ข้าพเจ้าคงเลือกครูที่เป็นผู้หญิง หากได้ครูผู้หญิงที่สอนหนังสือเป็นอย่างดีควรท่านหม่มที่นั้สัถกน คงจะทำให้ข้าพเจ้าเรียนได้ด้วยความสบายใจยิ่งกว่านี้ แต่ว่าป่วยการไปนึกถึงเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ เพราะที่เมืองไทยนี้ไม่มีการสอนภาษาไทยใหญ่ในโรงเรียน แม้ครูผู้สอนจะอธิบายวิชาต่าง ๆ ให้นักเรียนฟังเป็นภาษาไทยใหญ่ ครูใหญ่เองผู้เป็นพม่าและไม่รู้ภาษาไทยใหญ่ ก็ยังไม่ถูกใจ ส่างคำผู้สอนให้ข้าพเจ้าอยู่นี้ นับเป็นดีกว่าคนอื่น ที่มีโอกาสได้ร่ำเรียนมามาก จึงได้รับหน้าที่มาสอนให้ข้าพเจ้า แต่ว่าผู้รู้ดีไม่จำเป็นต้องสอนดี เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงอดเบื่อหน่ายไม่ได้ ในเมื่อครูไม่อาจทำให้เข้าใจได้ บางทีอธิบายอยู่ช้านาน แล้วลงท้ายว่า เรียนไปก็รู้ไปเอง

พูดไปก็จริงแล้ว คำบางคำอธิบายความหมายให้เข้าใจได้ยาก ข้าพเจ้าก็ทราบอยู่ อย่างเช่นคำที่ลงท้ายประโยคก็ดี คำวิเศษณ์บางคำก็ดี แม้จะยกตัวอย่างสักเท่าไร ๆ ก็ยังไม่ค่อยจะเข้าใจ เหมือนดังคำ สายหงาย กว่าข้าพเจ้าจะเข้าใจว่าตรงกับคำ ต้นสายปลายเหตุ ของเรา มหาเทวีต้องทรงอธิบายเป็นภาษาอังกฤษ และยกตัวอย่างให้เสียมากมาย อธิบายเป็นภาษาอังกฤษยิ่งยากถึงเพียงนั้น แล้วอธิบายเป็นภาษาไทยใหญ่จะยิ่งยากขึ้นสักเพียงไหน แต่ถึงกระนั้นก็ดี หากครูได้ใช้ความพยายามอธิบายก็ยังพอจะเห็นใจว่าเป็นเรื่องที่อธิบายได้ยาก แต่บางครั้งครูเองก็เบื่อหน่าย อาการที่สอนไปคุณาพิกาไป บอกให้รู้ว่าอ้อไว้เจ้อ-อ สอน (ไม่ตั้งใจสอน) ดังที่คนที่นี่เองก็สังเกตอย่างนั้น เห็นอย่างนี้แล้วข้าพเจ้าก็อดหงุดหงิดไม่ได้ จิตใจก็ขุ่นมัวจนบางทีรู้สึกว่แทบจะเรียนด้วยไม่ได้เอาทีเดียว พร้อมกันนั้นก็นึกเสียเวลาที่ต้องมานั่งฟังครูพูดอยู่เสมอ ๆ ว่า เรียนไปก็รู้ไปเอง นึกถึงส่างคำผู้นี้ครั้งไร ข้าพเจ้าต้องนึกถึงอาจารย์ของข้าพเจ้าคนหนึ่ง ซึ่งไปศึกษาอยู่ต่างประเทศครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้ยินว่าท่านได้รับความทุกข์ทรมานเพราะไม่ชอบ

กิริยาอชฌาสัยของครู ข้าพเจ้าไม่ทราบต่อไปว่า ท่านคงเรียนกับครูผู้นั้นต่อไปจนจบหรืออย่างไร แต่ข้าพเจ้ากำลังคิดหาทางอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จะทำให้ไม่ต้องเรียนกับครูผู้ที่ข้าพเจ้าไม่ถูกใจนี้ ตลอดไป

ที่จริงถ้าข้าพเจ้าไม่มีที่เลือกได้ ข้าพเจ้าก็คงต้องปล่อย เต็งมั้น (ช่างมัน) แล้วก็เรียนกับครูต่อไป แต่ว่าโชคก็บังเอิญให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาสพบท่านผู้เฒ่ากอสละละ (โกศล) และเมื่อข้าพเจ้าปรารภว่าอยากจะเรียนด้วย เพราะเคยได้ยินชื่อเสียงมาและได้อ่านเรื่องที่ท่านแต่งไว้ ทั้งเจ้าฟ้า มหาเทวีต่างก็ทรงเห็นชอบด้วย ด้วยว่าท่านผู้นี้เป็นผู้เก่งกาจการหนังสือ ได้เคยศึกษามากเกี่ยวกับเรื่องพงศาวดารไทยใหญ่และหนังสือเก่าอื่น ๆ ทำให้ได้พบเห็นคำเก่าในหนังสือเหล่านั้น พอที่จะวินิจฉัยได้ดีกว่าคนหนุ่ม ๆ กับทั้งเมื่อท่านทั้งสองทรงออกปาก ท่านกอสละละก็แสดงความกระตือรือร้นอยากจะมาสอนให้ แม้จะต้องมาพำนักที่ในเมืองเป็นอาทิตย์ๆก็ยังยินดี ได้นั้นแล้ว ข้าพเจ้าก็ค่อยเบาใจที่ไม่มีอะไรยากลำบากเท่าที่นึก แต่แล้วก็ต้องกลับหนักใจรุ่มคิดหาวิธีที่จะไม่เรียนกับครูเก่า โดยไม่ให้ครูรู้สึก จ๊ะ ๆ เจ็ด ๆ* เกินจำเป็นต่อไป

ต้องนับเป็นโชคอีก ที่ข้าพเจ้าเกิดอาการอยู่ไม่ติดขึ้นมาอย่างไม่รู้เนื้อรู้ตัว จนถึงลุกไม่ขึ้นไปหลายวัน โอกาสที่จะไปพบกับเสี้ยมคำจึงไม่มีและคงจะเป็นความกรุณาอย่างยิ่งของมหาเทวีที่ทรงหาทางแจ้งให้เสี้ยมคำทราบ เมื่อหายเจ็บ จึงเป็นอันไม่ต้องเห็นหน้าครูอีกต่อไป จึงนับว่าการป่วยเจ็บครั้งนั้นช่วยข้าพเจ้าไว้ได้มาก แต่ถ้าข้าพเจ้าเลือกได้ข้าพเจ้าก็คงขอเลือกเอาทางที่ไม่ต้องป่วยไข้ เพราะถึงอย่างไรก็หาใช่เรื่องสนุกไม่ ที่จะมาเจ็บป่วยให้เป็นภาระเดือดร้อนแก่ท่านเจ้าของบ้าน ที่จริงข้าพเจ้ารู้สาเหตุโรคไข้ของตนเองดี และคิดว่าถ้าอาหารสักวันหนึ่ง กับได้นอนพักชดใช้กับที่นอนเพราะบังเอิญให้นอนไม่หลับแล้ว โรคอ่อนเพลียเพราะท้องเดินและอาเจียนนั้นก็หายไปเองโดยไม่ต้องอาศัยยา แต่ว่าเจ้าของบ้านที่ไหนจะยอมปล่อยให้ข้าพเจ้ารักษาตัวเองอย่างนั้นได้ ฉะนั้นจึงปรากฏว่ามหาเทวีทรงเป็นห่วงกังวลตลอดเวลาด้วยเรื่องยาที่จะมาให้ข้าพเจ้ารับประทาน ส่วนบรรดาผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวกับอาหารก็พากันเพียรมาถามว่า ข้าพเจ้าจะรับประทานอาหารอะไร ถ้าจะไม่รับประทานอาหารอย่างธรรมดา ก็จะต้องเป็นอาหารคนเจ็บ เมื่อเห็นว่าจะปฏิเสธเสียโดยสิ้นเชิง ยิ่งจะทำความวุ่นวายให้แก่เขาเหล่านั้นยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าจึงนึกสั่งอาหารชนิดที่จะไม่ไปรบกวนท้องให้เดือดร้อนมากนัก และก็คงจะไม่มีอะไรดีไปกว่าข้าวต้ม แต่ว่าข้าวต้มที่คนที่นี่รู้จัก ไม่ใช่ข้าวต้มอย่างของเรา ข้าพเจ้าเคยทูลถามมหาเทวีเอาไว้เมื่อก่อนหน้านี้ ได้ความว่า ข้าวต้มหมู ข้าวต้มไก่ อย่างของเรานั้นน่าจะมีลักษณะตรงกับที่เขาเรียกว่า

* จ๊ะ ๆ เจ็ด ๆ แปลว่าโกรธ เจ็ด ๆ ใช้จำเพาะคู่กับ จ๊ะ ในความว่า โกรธ เท่านั้น

เจ้าหญิงแหว* กับ เจ้ามันเหย์** และคนเหล่านั้นคงจะโล่งใจ เมื่อข้าพเจ้าหลุดปากคำทั้งสองนี้ ออกมา และไม่ช้าชามใบใหญ่ใส่ข้าวตังกล่าวนั้นก็มาปรากฏอยู่ต่อหน้าข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงได้ทราบ ว่า ข้าวอย่างที่สั่ง หาได้เหมือนข้าวต้มอย่างของเราทีเดียวไม่ กลายเป็นข้าวละ ๆ อย่างหนึ่งคล้าย โจ๊ก แต่ว่าน้ำแห้งวจจนเกือบเหมือนข้าวเปียก เห็นแล้วคนนั้นก็ไม่ได้ว่า น่าจะเรียก เจ้ามันเหย์ มากกว่าอื่น และเมื่อนึกอย่างนั้นแล้ว ตักเข้าปากได้เพียงไม่กี่คำก็จำต้องปล่อยให้มันออกมาแต่ โดยดี ทำให้เสียค่ายแรงของผู้มีแก่ใจทำให้ยิ่งนัก

แต่ถึงแม้การเจ็บไข้จะเป็นเรื่องยุ่งกังวลเพียงไรก็ตาม ข้าพเจ้าเจ็บเสียเองก็ยังจะคิดว่า ที่ได้ยินสาวใช้ต้นห้องลงมาประกาศว่า เจ้าเมืองอำหลี่เจ้อ-อ เพราะอะไรจะมาเคียดแค้นแก่ผู้อาศัย เท่าเจ้าของบ้านเจ็บเป็นไม่มี ความจริงมหาเทวีก็ไม่ได้ประชวรอะไรหนักหนา อาการ อำหลี่เจ้อ-อ (ไม่โตใจ คือไม่สบาย) นั้น ก็เป็นเพราะเป็นหวัด และเวียนเวียนไม่ยอมลุกเท่านั้น แต่กระนั้นทุกคน ในหอต่างก็พากันวิ่งวุ่น บ้างไปหายา หาน้ำร้อน ไปนวด ไปนั่งเฝ้า แล้วก็วิ่งวุ่นกันเรื่องอาหารอีก ว่าจะโปรดเสวยอาหารประเภทไหนในยามนี้ เมื่อทุกคนยุ่งกันอย่างนี้ ข้าพเจ้าควรจะทำอย่างไร

ข้าพเจ้ายังจำได้ถึงเมื่อครั้งที่พำนักที่เมืองนายและนาง ม้าย่าเต็งเจ้าของบ้านเจ็บเป็นไข้ หวัด คอเจ็บทอนซิลอักเสบ ข้าพเจ้าอดอดใจเสียยิ่งกว่าครั้งใด ๆ เหตุด้วยว่าไม่แน่ใจว่าตนเอง ควรจะรับทราบข่าวไว้เสีย ๆ หรือควรจะขึ้นไปเยี่ยมที่ห้องนอน แล้วควรจะช่วยเหลือเรื่องอะไร ได้บ้าง ควรจะให้ข้อเสนอแนะเรื่องการรักษาพยาบาลอย่างไรบ้างหรือไม่ หรือเพียงแต่นั่งอยู่เฉย ๆ เหล่านั้นนับเป็นเรื่องที่ต้องขบคิด และใช้ปัญญาทำให้เหมาะแก่กาลเทศะทั้งสิ้น ครั้นมา คราวนี้ยิ่งจะต้องขบคิดหนัก เพราะท่านเป็นเจ้านางเมือง ข้าพเจ้าควรจะมีปฏิบัติตัวอย่างไรจึงจะ เหมาะจะควร ดังนั้นข้าพเจ้าจะตัดสินใจเข้าไปเฝ้าในห้องบรรทมได้ ก็ส่งเข้าไปบ่นมากแล้ว ทั้งต้องใช้เวลามากพอสมควรทีเดียวที่จะตกลงใจว่าควรจะนั่งอยู่นานสักเท่าใด ควรจะเพิกทอดเรื่องใด และท้ายที่สุดควรจะลาออกมาข้างนอกตอนไหน และคงไม่มีเวลาใดที่จะโล่งอกสบายใจเท่าที่ได้ เห็นท่านเสด็จลงมาข้างล่างได้ในวันรุ่งขึ้น พร้อมกันนั้นก็อยากจะภาวนาตามคำ กั้นต้อ (ขอโทษ) ที่ว่า ตีงเจ็บบ่อย่าเห้อไฉ่ ตีงไข้อย่าเห้อมมี ตีงหลี่ข้าดำแสนเป้ง คือ ขอเรื่องเจ็บอย่าให้ได้ เรื่องไข้อย่าให้มี ให้มีแต่เรื่องดีสุขสบายถึงแสนอย่างทีเดียว

แต่ถึงข้าพเจ้าหรือใคร ๆ ในหอ ตลอดจน ข้าม่านกั้นมุ้ง ทั้งหลายจะตั้งความปรารถนา ไว้อย่างนั้น ก็เชื่อว่ายังเรื่องอันจะต้องมีต้องเป็นไว้ได้ ฉะนั้นถึงทางเจ็บทางไข้จะไม่มี เรื่อง

* แหว แปลว่า แทะทำลายเป็นเสี่ยง ๆ

** เหย์ คงจะเป็นคำพม่าว่า เหย่ ที่แปลว่าน้ำ

อยู่ไม่ติดต่าง ๆ ก็ยังเกิดขึ้นได้เสมอ ซึ่งข้าพเจ้าผู้มาพึ่งร่มไม้โบญเมื่อมีโอกาสได้มารู้เห็น ก็อดรู้สึก
ทุกซักร้อนตามไปด้วยไม่ได้ และข้าพเจ้าก็ได้เห็นเองแล้วว่าการเป็นเจ้าเป็นขุน แม้จะ อับเป้งเม้ง
(ครอบครัวครองเมือง) อันไม่กว้างใหญ่ไพศาลนักก็ตาม ก็ยังหาใช้เรื่องสุขสบายอันใดไม่ ยิ่ง
เป็นถิ่นที่ประชาชนพลเมืองไม่ชอบการเปลี่ยน แม้ทั้งสององค์จะทรงมีความกิริยุดหน้าเพียงไร
ก็ตาม ก็ยังยากที่จะให้เขาเหล่านั้นเห็นชอบและเปลี่ยนตามไปด้วยได้ แม้รัฐบาลเองก็คงจะอดอด
ใจ ที่เห็นได้ง่าย ๆ ก็คือ เรื่องเงินตรา ข้าพเจ้าไปตลาดแต่ละที อดเดือดร้อนไม่ได้ที่แม่ค้าไม่
อยากได้ธนบัตร เขาต้องการแต่เงินเหรียญเท่านั้น ร้ายยิ่งกว่านั้นก็คือ ถึงแม้รัฐบาลพม่าจะเปลี่ยน
วิธีการใช้มาตรา ๑๖ แนนนา เท่ากับ ๑ จิตตามแบบอินเดีย มาเป็น ๑ จิต เท่ากับ ๑๐๐ เปีย
เป็นเวลาหลายปีแล้วก็ตาม แต่คนแถบนี้ก็ยังไม่สนใจใช้ ยังใช้มาตราเก่าอยู่คือ ๔ แนนนา เป็น
๑ หมาด และ ๔ หมาดเป็น ๑ จิต เงินเหรียญ ๑๐ เปีย เป็นอันไม่ใช้กันเลย การซื้อของขาย
ของจึงมักต้องอนุโลมตามมาตราเงิน บางอย่างพอจะซื้อได้ด้วยเงินเพียง ๑๐ เปีย ก็จำต้องซื้อถึง
๑ หมาด แต่คนส่วนมากผู้ไม่ชอบการเปลี่ยนคงจะพอใจเช่นนั้น จึงยังยึดถือวิธีการอย่างเก่าไว้
แน่นโดยไม่เอาใจใส่เลยว่า ใครทำกันอย่างไร

การกั้นตื้อขอขมาลาโทษ

เมื่อเขาไม่ยอมเปลี่ยนง่าย ๆ ไปตามความเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างนี้ ก็นับว่าตีไป
ทางหนึ่ง คือทำให้แบบแผนประเพณีที่มาแต่ดั้งเดิมคงอยู่ได้ด้วยดีตลอดมา และประเพณีที่อย่าง
หนึ่งซึ่งไม่ทราบว่าจะได้มาจากทางศาสนาหรืออย่างไร ก็คือ การกั้นตื้อขอขมาลาโทษกัน ผู้น้อย
(ทั้งศักดิ์และวัย) จะหาข้าวตอกดอกไม้และข้าวของบางอย่าง อาจเป็นของกินของใช้ไปก้นตื้อ
ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ซึ่งอาจจะเป็นเจ้านาย ญาติผู้ใหญ่ที่ตนเคารพนับถือตลอดจนครูบาอาจารย์ก็จะรับ
ก้นตื้อ แล้วกล่าวให้อภัย ให้ศีลให้พรให้เป็นสิริมงคลแก่ผู้มาก้นตื้อนั้น ๆ ข้าพเจ้ามาถึงเมืองไทย
ในเดือนพฤศจิกายน อันเป็นเวลาออกพรรษาที่เขาถือว่าเป็นเวลาออกหัวออกก้น จึงได้มีโอกาส
เห็นคนที่นั่นพากันไปทำพิธีก้นตื้อผู้ใหญ่อยู่เนือง ๆ พวกนักเรียนส่วนมากที่ไปบูชาและขอขมาลา
โทษครู อย่างที่เรียกกันว่า บุกจ้อก้นตื้อ มักมีแต่ข้าวตอกดอกไม้ แต่ถ้าเป็นข้าราชการ ชาว
บ้านที่มาก้นตื้อเจ้าฟ้า และบางคนไปก้นตื้อเจ้าแม่ต๋อและมหาเทวี มักจะมีข้าวของมา สัก (ถวาย)
มากน้อยตามฐานะด้วย การมาก้นตื้อเจ้าแม่ต๋อและมหาเทวี ไม่สู้มีพิธีรีตองมากมายนัก คำกล่าว
ขอขมาก็สั้น ๆ คำตอบรับก็ไม่ยืดยาว แต่ถ้าหากเป็นการก้นตื้อเจ้าฟ้าแล้ว ต้องจัดวันทำพิธีขึ้น
ต้องมีการกล่าวบทก้นตื้อตามแบบแผนที่กำหนดไว้ และเจ้าฟ้าก็ต้องทรงรับคำขอขมาตามถ้อยคำที่

ตราไว้เป็นแบบแผนเช่นเดียวกัน ได้ยินอย่างนี้แล้ว ข้าพเจ้าอดนึกเฉยอยู่ไม่ได้ ต้องชักใช้ไต่ถามถึงความหมายของด้อยคำอันไพเราะน่าฟังเหล่านั้นไว้ เจ้าฟ้าเห็นข้าพเจ้าสนใจใคร่รู้เช่นนั้น จึงโปรดให้อำมาตย์นำข้อความนั้นมาให้ข้าพเจ้าลอกคัด และอธิบายความหมายให้ฟังโดยตลอด อันนับเป็นความกรุณาแก่ข้าพเจ้ายิ่งนัก

ข้อความที่ใช้กล่าวกันต่อนั้นมีอยู่ ๒-๓ ส่วน แต่ส่วนคล้ายคลึงกัน คือ มักจะขึ้นต้นว่า

น้อข้า ข้า น้อ ต่างเหนือโ ข้าเจ้าทั้งหลาย...เป็นอันออกหว่าออกกำเ้าจอดไต่หลังยามแล ข้าเจ้าทั้งหลายก็ไล่หลู่ตันทูกจอกันต่อพระรำตะรำสังข้า ยัตตะหน้าเมียดตามป้าเ้าตข้าแล...ยามเหลวจังโน...จันตักอ้อนกัน กุกเจ้อ-อโลไ่เก้เจ้อ-อถึง...กุงต่อเจื้อต่อหมุนแสงหมุนค้ำกั้งค้ำเจ้าต่อโหลงต้นเป็นเจ้า...จันตักอ้อนกันมาป้ากันเต้า มีตงหมอกย้าเ้าแตกลักส้องบันนาอ้อจ้ออ่าหยาปะ...จอมหน่งฟ้งล้องทุงมีเม่อปุเ็ดม้าย้าเ็ดไว...เห้อ-อโลเป็นกู่โลไ่ไต่อ้อะโจเม่อหน้า ย้อนโล่บูกจอกันต้อยย้อนปัดย้อนคว้าง...ต้อต้นแสงตักค้ำกั้งค้ำเจ้าต่อโหลงต้นเป็นเจ้า เจื้อจ้อต่อต่างเหนือโข้าเจ้าทั้งหลายตข้า ข้า น้อ

ที่จริงข้อความทั้งหมดก็ยาวกว่านี้ แต่ข้าพเจ้าคัดเอามาพอได้ความว่า

“ข้าพเจ้าทั้งหลาย เมื่อเวลาออกพรรษาได้ไปบูชาขอขมาลาโทษพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ อันเป็นรัตนตรัยเรียบร้อยแล้ว ต่างก็พากันนึกขึ้นมาได้ นึกถึงเจ้าฟ้าหลวง จึงพากันมาเฝ้า มีทั้งดอกไม้อันขาวดอก ของถวาย ของใช้ ของกินอันโอชะ ตามธรรมเนียมอันมีมาแต่โบราณครั้งปู่ย่าตารุ่นไว้ เพื่อให้ได้เป็นกุศลผลบุญเพิ่มพูนต่อไปภายหลัง จึงได้มาบูชาขอขมาต่อเจ้าฟ้าหลวง ฯลฯ”

ต่อไปก็กล่าวถึงความผิดชนิดต่าง ๆ อันเขาเกรงไปว่าอาจจะเป็นด้วยกรรมลี้มได้ลี้มถึง (ลี้มตัว) ได้บังอาจเหยียบหย่าป้าจุ่ม (เหยียบย่ำ) ข้ามฮ่มข้ามเจ้า (ข้ามร่มข้ามเงา) และกะจ้อขายแสง (กล่าวร้ายทำลายชื่อเสียง) ของเจ้าฟ้า และหากมิได้ทำด้วยกายกรรม วจีกรรม ก็อาจจะทำด้วยมโนกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงได้อธิฐานขอว่า ทางชั่วสิบสามแสน เป้ง (อย่าง) และเรื่องร้ายอื่น ๆ ได้ กัด-กว่าก้างไก่ (กลาดไปทางไกล) จากทุกคนไปโดยทั่วกัน

พร้อมกันนั้นเขาก็ถือโอกาสอาราธนาคุณพระคุณเจ้าให้คุ้มครองรักษาเจ้าฟ้าให้สุขสำราญ ดังกล่าวว่า

หมุนแสงหมุนค้ำเจ้าต่อโหลงต้นเป็นเจ้าตข้า ก็เห้อ-อโลสำโล่โง หล่โล่พะรำรำตะรำสังข้ายัตตะหน้าเมียดตามป้า หมุน ตำนะ สี่ละ ก้าทอกมย็อกส่งสัปสัททเจุยหมั่งกะหล่า

ไล่เมียดไล่หลี่ ต้างเจ็บอย่าเหื่อ-อไล่ ต้างไข้อย่าเหื่อ-อมี ต้างหลี่ข้าสำแสนเบ้งเหื่อ-อไหล
หลังถ้งมา...ของตักกินอย่าฮั่น ของตักตื้นอย่าเซ่ง ลูกเจ้าไล่คำหมื่น ตันเจ้าไล่คำแสน
เป็นมือเหื่อ-อ* ไล่คำล้าน

มีความหมายว่า “ส่วนเจ้าฟ้าหลวง ก็ขอให้พระไตรรัตน์จงได้โปรดกลับบันดาลให้ชื่อ
ก้องลือไกลให้มีสวัสดิมงคล เรื่องเจ็บอย่าให้ได้ เรื่องไข้อย่าให้มี เรื่องคิสุขสำราญแสนอย่าง
ขอให้ไหลหลังถ้งมา ของจะกินอย่าขาดของจะให้ทานอย่าสิ้น เมื่อลูกเข้าได้ทองหมื่น เมื่อตัน
เข้าได้ทองแสน เมื่อแบมือให้ได้ทองตั้งล้านทีเดียว”

เมื่อจะลงท้ายก็กล่าวขอพรเพื่อให้เกิดสิริสวัสดิ์แก่บรรดาเขาเหล่านั้นด้วยว่า

ข้าเจ้าตั้งเจัญตงหลาย ก็เหื่อ-อไล่หลี่โลยเตื่อ-อกุงแสงหมุนคำกึ่งคำต่อไหลงตัน
เป็นเจ้า ฮ่มฮ่างมั่งโห เหื่อ-อไล่หลี่เสื่อฮั่น เหื่อ-อไล่ต้อนเสเก่า เหื่อ-อมีงันหน้าคำใหญ่-อ
เอ็เผื่อ-อเบ้งเจื่อ-อเหื่อ-อไล่เบ้งเจื่อ-อกุงเอ็ง เอ็ดน้ำเอ็ดไฮเหื่อ-อไล่หนั่งโหเจื่อ-อโหคือ
มากเข้าเหื่อ-อปึง ฮังเข้าเหื่อ-อก้อฮั่น กะเหื่อ-ออฮ่ง ขายเหื่อ-อหมาน ตันโพ้ไต่ตะวักอย่า
ยากเบ้งสั่ง เหื่อ-อไล่กัต เจื่อ-อเหย็นเจื่อ-อเตื่อ-อกุงเตื่อ-อหมุนแสง หมุนคำเสก้าตื้อข้า ข้านอ

หมายความว่า “ข้าเจ้าทั้งหลายก็ขอให้ได้ดีด้วย พระคุณบุญบารมีของเจ้าฟ้า ปกร่าง
มุงหัว ให้ได้ดีกว่าเมื่อก่อน ให้มีเงินมากมีทองใหญ่ (คงจะหมายความว่ามาก) ปรารถนาใดให้ได้
เพียงใจทุกประการ ทำไรทำนาขอให้ได้ทั้งใจทั้งคอ ขอให้ข้าวได้ผลดีมีเม็ดมาก รวงข้าวก็ให้ได้
มาก คำขายสิ่งใดก็ขอให้มิโศกคิ จะคิดสิ่งใดก็ขออย่าให้ยากลำบากแต่อย่างใดเลย ให้เย็นใจเมื่อ
อยู่ใต้พระคุณบุญแก้วบุญทอง (เจ้าฟ้า) ด้วยเถิด”

แม้ว่าข้อความดังกล่าวจะไม่ใช่ว่าความเก่าแก่แน่ พอบทกถาในสมัยปัจจุบันจะฟังความ
หมายได้เข้าใจ แต่ว่าก็ไม่ใช่ถ้อยคำที่เขาจะพูดกันเป็นประจำ หากไม่ได้เห็นจากข้อความดังกล่าว
แล้วนี้ ข้าพเจ้าก็คงไม่มีโอกาสได้ยินใครใช้ถ้อยคำคล่องจองฟังไพเราะเช่นนั้นบ่อยๆ นัก ยิ่งได้
ศึกษาความหมายแต่ละตอนแล้ว ยิ่งเห็นความงามของภาษาของเขา ซึ่งข้าพเจ้าจะได้หยิบยกให้
เห็นบ้างในโอกาสต่อไป

อันที่จริงในคำก่นต้อดังกล่าวแล้วนั้น ออกจะมีคำภาษาบาลีอื่นเป็นคำในศาสนาปะปนอยู่
มิใช่น้อยทีเดียว แต่เขาก็พยายามเรียบเรียงให้คล่องจองกันไป พอจะทำให้จำได้ง่ายและฟังไพเราะ

* เหื่อ-อ คือ ให้ ที่เขียนคำนี้เป็น เ-อ-อ ก็เพื่อให้แทนเสียง อา+อิ ที่ไม่มีในภาษาของเรา แต่เราออกเสียงให้เป็น ไอ และเขียน
ด้วยไม้้วน เคื่อ-อ ก็คือ ไค เจื่อ-อ คือ ไจ เผื่อ-อ น่าจะคือ ผៃ

และคงจะเป็นคีย์ลักษณะที่ถ้อยคำมีสัมผัสคล้องจองกันนั่นเอง ที่ทำให้คำกันตือนนั้นไพเราะชวนฟัง
ทั้ง ๆ ที่ความที่กล่าวนั้นเป็นความร้อยแก้วธรรมดา หาใช่บทร้อยกรองไม่ อันถ้อยคำที่มีสัมผัส
คล้องจองนั้น ผูกขึ้นในลักษณะคำซ้อน ซึ่งบางทีก็เป็นคำซ้อนคู่เดียว บางทีก็ซ้อนสองคู่หรือ
บางทีก็มากกว่านั้นแม้ในภาษาพูดประจำวันก็มีอยู่เป็นอันมาก ข้าพเจ้าเองในขณะนี้ก็รู้อยู่หลาย
คำพอจะพูดให้เหมาะกับความหมายได้บ้างแล้ว คำที่ข้าพเจ้าได้ยินและได้ใช้เสมอ เห็นจะเป็นคำ
อ้อมล่อมพ้อมกัน (พ้อมใจกัน) เพราะไม่ว่าจะสนทนากับคนไทยกลุ่มใดก็มักจะปรารภกัน
ถึงเรื่องที่คนไทยไม่สู้จะอ้อมล่อมพ้อมกันนี้เสมอเป็นนิตย์ทีเดียว นอกจากนี้ก็มีคำที่ได้เห็น
จากหนังสือบ้าง เรียนกับครูบ้าง ได้ยินจากคนใกล้ชิดบ้าง รวบรวมดูแล้วเห็นจะมีไม่น้อย
กว่าของเรา จนดูเหมือนว่า ความนิยมใช้ถ้อยคำที่สัมผัสคล้องจองอย่างนี้เป็นลักษณะเด่นของ
ภาษาและเชื้อชาติไทย ไม่ว่าใครที่พูดภาษาไทยใหญ่แล้วไม่ใช้คำทำนองนี้ ก็เท่ากับพูดภาษาไม่
เป็น หากจะเขียนภาษาไทยใหญ่ไม่ใช้คำคู่คล้องจองกันอย่างนี้แล้ว ก็นับได้ว่าเขียนภาษาได้ไม่
หรรหรรน่าฟังเท่าที่ควร ข้าพเจ้าจึงต้องพยายามเรียนรู้และฝึกฝนในเรื่องนี้เป็นพิเศษ ซึ่งที่จริงก็
เป็นเรื่องน่าสนใจอยู่แล้ว

เมื่อได้เรียนรู้มากขึ้นก็จะเห็นได้ว่า คำที่นำมาซ้อนเข้าคู่กันนั้น เป็นคำที่มีความหมาย
ไปในทำนองเดียวกัน เมื่อซ้อนแล้วความจะเด่นขึ้นบ้าง แปลกไปบ้าง เช่น อยู่แจ่มแจ้งป้อม
(ตรัสรู้) ฮับโหมโถมต้อน (ต้อนรับขับสู้) แท้จุทหมายสำคัญคงอยู่ที่ต้องการเสียงมากกว่าอื่น
เพราะบางคำก็ไม่ได้ช่วยเรื่องความหมายนัก อย่างเช่น กินย่อนกินขอ (กินขอราน) กินมากกิน
มี (กินมั่งมี) แหย่นเขี้ยวแหย่นฟัน (แยกเขี้ยววิ่งฟัน) อ้าซบอ้าปาก (อ้าปาก) คำ ขอ ฟัน
และปาก ไม่มีที่ใช้ในภาษาไทยใหญ่ในความอย่างที่เราใช้เลย ปรากฏอยู่ก็แต่ในคำซ้อนดังกล่าว
แล้วนี้เอง ทำนองเดียวกับคำว่า เตือด ที่แปลว่า ร้อน ก็ไม่มีใช้ในภาษารุงเทพ ฯ ในความนั้น
จะมีก็อยู่ในคำซ้อนว่า เตือดร้อนเท่านั้นเอง

ในคำกันตือนก็มีคำประเภทนี้มากมาย มีหลายคำเป็นคำที่ใช้อยู่เสมอ ๆ ในภาษาประจำ
วันเช่น

กะจื้อขายแสง (ว่าร้ายทำลายชื่อเสียง) กุกเจ้อ-อไล่ ไล่เจ้อ-อถึง (ชุกใจได้ใคร่ใจถึง
คือนึกได้และคิดถึง ใคร่ใจ หมายถึงคิด) ไหลหลังล้งมั่ว (ถั่ง แปลว่า ไหล ไหลหก เช่นน้ำแกง
ถั่งจากซาม เมื่อซามเอียง)

แต่ก็มีบางคำที่เป็นภาษาเก่า มีปรากฏก็แต่ในหนังสือสมัยก่อน ๆ เท่านั้น เช่น ปู้เฮ็ดมั่ว
ย่ำเฮ็ดไว (ปู้ทำมา ย่ำทำไว้) เห้อ-อหลื่อเฮ้อน เห้อ-อต้อนเสเก่า (ให้ดีกว่าก่อน ให้ดีขึ้น

กว่าเก่า) ชึ่งเมื่อเหลือ-อข้าเมื่อนั้น (เวลาใดก็เวลานั้น) หน่อแสงเดินช้า (หน่อแก้วหน่อคำ) ซึ่งต้องถือว่าเป็นภาษาพิเศษไม่ผิดกับภาษาวรรณคดี จะมีใช้กันก็แต่ในหนังสือและในความที่พูดเป็นงานเป็นการเท่านั้น

แต่ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใดกล่าวถึงอะไร ถ้าเป็นพิธีรีตอง ก็มักจะใช้ถ้อยคำที่เป็นภาษาวรรณคดีเช่นเดียวกันนี้ เช่นในคำกั้นต้อบางฉบับ มีกล่าวถึงฤกษ์งามยามดีที่ข้าไพร่ได้เมิ่งทั้งหลายได้มาชุมนุมกันเพื่อ กุ๊ปโหมบัยหน้าบักจ้อ กันต้อ เช่นนี้อย่างยืดยาว นอกจากจะกล่าวถึงชื่อดาวต่าง ๆ อันจะนำโชคดีมาให้แล้ว ก็ยังกล่าวถึงความมหัศจรรย์ของฤกษ์นี้ว่า จะทำอะไรก็ล้วนแต่เป็นผลดี เช่นกล่าวว่า ย้ามเมื่อกันผานผูกก่ออ้อย ต้าแตกย่อยเป็นแสง วันอันเข้าอยู่ตังตักแตกเป็นพัน วันอันฮ้อยไถกันผานแตกเป็นคำกู่ฟาน...วันเมื่อหลอยเสาเมิ่งแตกฮาก วันเมื่อห้าปากห้าแม่ น้ำแม่ควากเป็นตัง...ย้ามเมื่อผนเงินผนคำกุ่มไหลหล่อ...ย้ามอันผู้เล็กหันป้อเผ่อ-อ ผู้หญื่อ-อหันป้อเจิม ซึ่งหมายความว่า “เป็นยามที่ทณจนปลุกก่ออ้อย ตาแตกออกเป็นแก้วแหวนเงินทอง เป็นวันที่ข้าวอยู่ในทุ่งจะแตกเป็นพันธุ์ เป็นวันที่ดินรอยไถทณจนกลายเป็นทองไปทุกก้อน เป็นวันที่ตอยเสาเมืองแตกราก เป็นวันที่แม่น้ำ ๕ สายแยกออกไป กลายไปรวมเป็นหนอง...เป็นยามที่ผนเงินผนทองไหลลงมาซ้งหล่อ...และเวลาอย่างนี้แหละที่ผู้หญื่อเห็นแล้วก็ปรารถนาใครได้ ผู้ใหญ่เห็นแล้วก็ชื่นชมยินดี”

นอกจากจะเป็นยามดีด้วยโชคอันประหลาดดังกล่าวแล้ว เขายังระบุว่า เป็นฤกษ์ดีที่อาจจะรอดพ้นภัยอันตราย ดังที่กล่าวว่า ย้ามเมื่อนักลอดห้ายกั้นกาง ย้ามเมื่อได้กว้างลอดเฮ่วฮอด...ย้ามเมื่อนักกลุ่มลอดเป๊วไฟ ย้ามเมื่อปางต้ายลอดซบเจ็ก...ย้ามอันหลี่เสไ้บูหม่อน ย้ามอันก่อนเสไ้ไฟพะว้าขุนลู้ขุนไล่ หนึ่งไ้ม้ด้าบ้านอ คือ “เป็นยามที่นกรอดพ้นตาข่ายที่ทณกางกวารอดพ้นแล้ว ยามที่นักกลุ่มรอดพ้นเปลวไฟ ยามที่กระต่ายรอดพ้นปากจระเข้ ยามนี้ดียิ่งกว่าครั้งบูทวด เก่าก่อนเสียยิ่งกว่าชั่วบรรพบุรุษ คือขุนลู ขุนไล...” ดังนี้แล

มีความที่เจ้าฟ้าทรงตอบรับในโอกาสอันคล้ายกัน แต่ได้กล่าวแต่ความไปถึงแต่ครั้งที่วายไฟ วายน้ำ วัยลัม ท่าดเล้า ก่อน้ำ ก่อหลิน ก่อหิน ก่อผา ก่อม่าน ก่อเมิ่ง เจ้มเมื่อหลอยเสาเมิ่งก่ฮาก ห้าปากห้าแม่น้ำแม่ควาก เป็นเก้ ขุนสาบลังเม็กคำผา คือตั้งแต่ครั้งที่ไฟไหม้โลกและน้ำท่วมโลกยุติลงแล้ว ก็ได้เริ่มสร้างใหม่เป็นบ้านเป็นเมือง ตั้งแต่เมื่อตอยเสาหลักเมืองก่อราก แม่น้ำแยกเป็นแควเล็ก ๆ ๕ สาย พระพรหมลงมาแก้ไขโลกให้ดีขึ้น และต่อไปก็ได้กำพันปนหวานย่าแตกเป็นข้าตังหลาย คือกำพันธุ์หญ้าไปรยหวานไป งอกออกมาเป็นข้าตังหลาย และขุนฝักายข้าเต้าเง่าพะก่ายข้าตังเต้แตกก่อเป็นเจ้า คือเทวดาได้บันไดลงมาเริ่มตั้งตัว

เป็นเจ้าสืบ ๆ ต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน กล่าวถึงประวัติแรกเริ่มอย่างนี้แล้ว จึงจะมีความต่อไปว่า การที่คนเหล่านั้นชวนกันมาเฝ้าเจ้าฟ้าในวันดีคืนดีอย่างนี้ นับว่าดีแล้ว และเจ้าฟ้าก็ประทานพรให้ความคล้ายคลึงกันในบทกวีคือ แต่ที่แปลกออกไปก็มีบ้าง เช่นว่า

ต่างขี้อ่าเหอ-ออยู่ ต่างลู่อ่าเหอ-อหัน เหอ-อหลั่นั่งผาตั้ง เหอ-อมั่นนั่งผา
ฮ้อง น้ำท้องอ่าไหล ฟ้าล้ามอ่าไหม้

ความว่า เรื่องเศร้าอย่าให้รู้ เรื่องเสียหายอย่าให้เห็น ให้ดีเหมือนหินตั้ง ให้มั่นคง
เหมือนหินรองอยู่ น้ำพุ่งมาก็อย่าให้ไหล ไฟลามก็อย่าไหม้

และเมื่อให้พรให้ศัตรูทุกทิศทุกทางตลอดจนภัยอันตรายหายไปสิ้นแล้ว ก็ลงท้ายด้วย
ว่า เหอ-อไล่เกิดฮ่มวัน ฮั่นฮ่มมือ เหอ-ออันหมุน ตำนะ สี่ละ ผ่าหะหนา ป่าหละหมี่
อ่อนกว่าอ่อนซึกอ่อนสิ่ง อะตำพะรำเป็นเจ้าเหอ-อไล่ถ่อมถ่มมะ เซตจาตะรำฮื้อต่อเจ้า ทำให้
พรตอนนี้คงจะเป็นที่ถูกใจผู้ได้รับทุกคน คือให้เกิดร่วมวันทันเวลา ให้บุญ ทาน ศีล ภาวนา
บารมี นำให้ถึงพระเป็นเจ้า ให้ได้ฟังพระธรรมแห่งพระพุทธองค์ แล้วก็ไปลงท้ายด้วย ให้
ได้ถึง นึกบ้าน (นิพพาน) อันเป็นยอดปรารถนาของคนที่นี่ทุกคนไม่ว่าใคร

อันความเชื่อเรื่องฟ้าเรื่องสวรรค์นั้น เห็นจะเป็นความเชื่อที่ฝังจิตแน่นมาตั้งแต่กาล
ดึกดำบรรพ์ เพราะฉะนั้นตำนานของชาวไทยใหญ่ จึงต้องกล่าวถึงความมาตั้งแต่ ขุนสาบลงเม
ก้าฟ้า (พระพรหมแก้ไขปรับปรุงโลก) มาจน ก้าพันป็นหว่านยาแตกเป็นข้าตึงหลาย (ก้าพันธุ
หญ้าไปรยหว่านไปเกิดเป็นผู้คนทั้งหลาย) ดังกล่าวแล้ว และเมื่อจะกล่าวถึงประวัติของชนเชื้อชาติ
ไทย ในตำนานอาหมที่เรียก อาหมบุรุษี กล่าวว่า แตกมาจากไซนางฟ้า เหตุนี้ผู้มีบุญญาบารมี
ทั้งหลายจึงมักจะได้สมญานามว่า ไซพะ หรือ ลูกไซพะ (ไซฟ้า หรือ ลูกไซฟ้า) ขุนลู้ ขุนไล่
(อาหมเรียกขุนลงขุนไล) ผู้เป็นต้นตระกูลไทยใหญ่ก็เป็นหลานแทนคำ ผู้เป็นเทพอันยิ่งใหญ่ผู้หนึ่ง
ในสวรรค์เสมอด้วยแสงหลอน เมื่อ แสงหลอน (อาหมเรียกแสงค้อน คือพระอินทร์) ทรงพิจารณา
เห็นว่าบรรดาลูกหลานล้วนแต่ครอบครองบ้านเมืองอยู่แต่ในเมืองสวรรค์เท่านั้น ยังไม่มีใครไป
ครองเมืองมนุษย์เลย ส่วนเมืองมนุษย์ก็ปั่นป่วนวุ่นวายเพราะไม่มีเจ้ามีขุนตี ๆ ปกครอง จึงโปรด
ให้ขุนทั้งสอง ก้ายข้า* ล้งม้อฮ้อดตำก้ง कांग (พาคนไปไล่จากสวรรค์มายังเมืองมนุษย์)

* ข้า คือ บันโคที่ไม่ใช่บันโคเรือน บันโคไม้กระบอก หรือ บันโคเชือกก็เรียก ข้า เช่นเดียวกัน

ทั้งความในหนังสือแต่งตั้งเมื่อยาปกครองตำบล ที่เจ้าฟ้าทรงอนุญาตให้ข้าพเจ้าลอกคัดเพื่อศึกษาหาความรู้ นั้น ก็กล่าวทำนองเดียวกันว่า เจ้าฟ้าทรงปกครองบ้านเมืองมาตั้งแต่ “ขุนลู่ขุนไล่หย่อนจักพะสะข่วงลั้งเม็ง ก่อแยกแตกเป็นเจ้าเป็นขุน ดั้นหยันข้าขาง* หยันด้ากำมั่งฮั่มมั่งฮั่ม” คือขุนลู่ขุนไล่หย่อนจากสวรรค์ลงมาเมืองมนุษย์ เพื่อจะก่อบ้านสร้างเมือง ตั้งตัวเป็นเจ้าเป็นขุนปกครอง เท้า (ข้างหนึ่ง) เขี้ยบบันบันโคเหล็กจากสวรรค์ (อีกข้างหนึ่ง) เขี้ยบบันแผ่นดินเมืองฮั่มเมืองฮั่ม (อาหม ออกเสียงเป็น รี และราม) เหตุนี้จึงถือกันว่า บรรพบุรุษไทยมีเชื้อสายมาจากสวรรค์ และมาตั้งหลักแหล่งตั้งเดิมที่เมืองทั้งสองนั้น (กล่าวว่าอยู่ในแคว้นยูนาของจีน) ส่วนลูกหลานนั้นก็เป็นขุนฟ้า พันธุ์ฟ้า ลูกฟ้า คนใต้ก็เป็นชนที่ถือกำเนิดจากฟ้า ดังกล่าวว่า แล้งหลอนแอตหลูใต้ไหหน้าข้าโล่มั้น จ้งตักว่าตูปู่ตูลู่ฮั่ม ฮั่ม-อ อันเพี้ยนไปเข้ากู่เม็งกว้าง เพี้ยนไปส้างกู่เม็งกั้น คือพระอินทร์เ็นตุ (สงสาร) ไทยและข้าทั้งเมื่อหน้าเมื่อก่อนจึงกล่าวแก่ปู่เราขุนลู่ ให้แยกย้ายกันไปอยู่ทุกเมืองกว้าง ให้ไปส้าง (อยู่) ทุกเมืองคน

เมื่อกล่าวถึงว่า ขุนลู่ขุนไล่เป็นขุนผี (เทวดา) ลงมาจากสวรรค์เช่นนี้แล้ว ก็จำต้องมีลักษณะแปลกกว่าคนสามัญเป็นธรรมดา ฉะนั้นจึงปรากฏว่า ขุนลู่ฮั่มฮั่ม-อฮั่มยาวถึงหม่าหน้าเจ้ามันหน่งเหลิน ป้ายมือเลินถึงเช่า คือขุนลู่โบฮั่มยาวถึงบ่าหน้ากลมเหมือนเดือน ปลายมือยาวถึงเช่า ทั้งยังง้างเม็งเจ็ดปากข้าวลักนี้ คือครองเมืองถึง ๗๒๐ ปี ส่วนลูกหลานนั้นก็มีมากมาย คือ ลูกเจ้าถึงปาก (ร้อยหนึ่ง) ขุนหาน หลานเจ้าถึงเหง (พันหนึ่ง) หลานเจ้าถึงสองหมื่นเต้า (คน) ส่วนไพร่บ้านพลเมืองนั้นก็ว่า เจอข้าเก่าหมื่นกั้นคั้นหญ่จะละ (เชื้อข้าเก่าหมื่นคนปนกันอยู่) ความดังกล่าวนั้น ถึงบางตอนจะมีคำเก่าแปลกไม่เคยเห็น แต่เจ้าของภาษาก็ยังพอจะเดาความได้ตลอด นอกจากตอนหนึ่งซึ่งกล่าวว่า เต็นขุนซ้อเต็มสามซอนไม้แปกเท้า นั้งเจ้มเง่าต่อป้าย นั้นแหละ ที่ไม่ว่าใครอ่านแล้วคงงงไม่ได้ทั้งเจ้าฟ้าและอำมาตย์ราชบัณฑิตต่างก็จนปัญญาจะอธิบายได้ว่า ที่ว่า หน่อขุนซ้อเต็มสามซอนไม้สนเฒ่า นั้งกันเต็มแต่โค่นจนถึงปลาย นั้นหมายถึงอะไร ไม้แปกเท้า** นั้นเกี่ยวข้ออะไรกับหน่อเจ้าหน่อขุน หรือจะเป็นความอุปมา หากเป็นเช่นนั้นจะอุปมาว่าอย่างไร เมื่อต่างอธิบายไม่ได้ ก็อดไม่ได้ที่จะเดาความหมายไปต่าง ๆ บ้างว่าคำ เท้า (เฒ่า) ไม่เข้าความตอนนี้ ควรจะเป็นคำเต้า แต่ไม่ว่าจะเป็นคำ เต้า หรือ เฒ่า ผลก็คือยังไม่เข้าใจความหมายอยู่อย่างเดิม บางคนจึงเดาให้เป็นเสียงอื่น ๆ นอกจากนี้ ทั้งนี้เพราะข้อความ

* ขาง คือเหล็กชนิดหนึ่ง อย่างที่ทำกะทะ กะทะจึงเรียก หม้อขาง

** ข้าพเจ้ามาได้ทราบความหมายนี้จากท่านของชาวพม่าในอัสสัม จึงได้เข้าใจว่าเหตุใดจึงกล่าวเช่นนั้น ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงในภายหลัง

นับันทีกตามอักขระเก่าของไทยใหญ่ที่ไม่ได้สนใจเรื่องหมายเสียง (เครื่องหมายวรรณยุกต์) เจ้าฟ้า จึงทรงปรารภเรื่องนี้ขึ้นว่า การไม่ใช้หมายเสียง ก่อความยุ่งยากให้เพียงไร การที่สมาคมวรรณคดี ชานคึกคึกหมายเสียงขึ้นให้ครบตามเสียง จึงนับเป็นความคิดที่มีประโยชน์ยิ่งนัก ข้าพเจ้าจึงทูลตาม ความเห็นขุนโงะช่องที่ว่า การใช้หมายเสียงไม่สู้จะจำเป็นนักสำหรับผู้รู้ภาษาเป็นอย่างดีแล้ว เพราะข้อความข้างหน้าข้างหลังหรือเนื้อเรื่องอาจช่วยอธิบายความหมายให้กระจ่างแจ้งขึ้นได้ ข้าพเจ้ากล่าวยังไม่ทันสิ้นกระแสความ เจ้าฟ้าก็ตรัสขึ้นว่า ขอให้ขุนโงะช่องได้มาพิจารณาความตรง นี้สักหน่อยเถอะ แล้วจะรู้ว่า ถึงรู้ภาษาได้อย่างไร ก็ไม่อาจตีความหมายให้ถูกต้องได้ เพราะ ข้อความใกล้เคียงไม่ได้ช่วยให้ความกระจ่างแต่อย่างใดเลย ข้าพเจ้าเองก็จำต้องจำนน เพราะเห็น เองแล้วว่า แม้ในภาษาของเราที่มีเครื่องหมายวรรณยุกต์อยู่ครบครัน ก็ยังมีข้อความหลายแห่ง หลายตอนที่เข้าใจยากบ้าง เข้าใจไปได้หลายทางบ้างและบางแห่งก็ไม่เข้าใจเลยบ้าง

เมื่อกล่าวถึงความมหัศจรรย์เรื่องต่างๆ ดังกล่าวแล้ว ก็มาถึงเรื่องอาณาเขต ซึ่ง นอกจากจะกว้างใหญ่ไพศาลขนาด เจ็ดหมื่นห้าพัน (ตั้งแต่ดินพาคพ้า คงจะหมายถึงจดพ้า) แล้วก็มีชื่อดินแดนอื่นๆ ที่น่าสนใจ โดยเฉพาะแต่ผู้สนใจประวัติศาสตร์ไทยอีกหลายชื่อด้วย กัน ดังที่กล่าวถึงชื่อเมืองลาวว่า เริ่มแรกตั้ง เว้งก้อพะต้า ม่านแสนของเมืองลาว น้ำของข้าว เป็นต้า คือตั้งเว้งก้อพ้าที่บ้านแสนของเมืองลาว น้ำโขงยาวเป็นท่า (อาจหมายถึงแม่น้ำ หรือท่าน้ำขึ้นลง) คำว่า ลาว ยังมีปรากฏในตอนอื่นๆ อีก คือ ที่กล่าวว่า ลูกหลานขุนลู้ได้ เป็น ว่อง* เป็นขุน มีชื่อเสียงไปกว้างไกลทั่วพ้าทั่วเมือง ดังว่า โหงจอดพะซำจอดเม้ง และ อาณาเขตเมืองนั้นก็คือ ดินเม้งถึงเจ็ดเม้งแซ่ แป๊ะเม้งถึงเจ็ดโยนลาว หมายความว่า แนวเมือง จดเมืองจีน และแป๊ะเมืองจดยวนลาว ความอีกตอนหนึ่งยังกล่าวว่า โหงเม้งเจ็กผางหน้าขาว หาง เม้งเจ็กถั่วหน้าเต้า แก่ถั่วหน้าบ้องเหนอ สามแสนน้ำบ้องเต้อ-อ หมายถึงว่าหัวเมืองจกผางหน้า ขาว หางเมืองจกถั่วหน้าเต้า ตอนเหนือมีน้ำแก่ถั่วและตอนใต้มีน้ำสามแสน ข้าพเจ้าต้อง เดินทางต่อไปอีกไกลหลายร้อยไมล์ จึงได้ทราบจากชาวคำตีวาง ผางนั้น คืออิเบต มีดินแดนอยู่ ติดกับดินแดนของชาวคำตีทางด้านเหนือของพม่า โยน นั้นคือไทยทางเชียงใหม่แต่ส่วนลาวนั้น จะเป็น ลาว ที่เดียวกับลาวในปัจจุบันหรืออย่างไร เห็นจะต้องยกให้นักประวัติศาสตร์เป็นผู้ พิจารณา

* ว่อง บางถิ่นออกเสียงเป็น โว้ง หมายถึงกษัตริย์จีน เพราะคำนี้เป็นคำภาษาจีน

ตำนานไทยใหญ่

เมื่อมาถึงตอนที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อย่างนี้ถ้าจะผ่านไปเสียโดยไม่สนใจ ก็คงจะขาดเรื่องน่ารู้ไปหลายเรื่องทีเดียว ข้าพเจ้าจึงทูลขออนุญาตเจ้าฟ้าลอกคัดตำนานไทยใหญ่ที่เจ้าหน้าที่เพ็ญรวบรวมคัดใส่สมุดไว้ มาเรียนกับท่านผู้เฒ่าก่อนจะละครูคนใหม่ ถึงภาษาที่ใช้จะยากขึ้น เพราะนอกจากจะเป็นสำนวนวรรณคดีแล้ว ก็ยังเป็นสำนวนภาษาเก่ามีคำหลายต่อหลายคำที่แม้แต่ครูเองก็อธิบายความหมายเฉพาะคำไม่ได้ก็ตาม ก็ยังได้เรื่องราวที่สนุกชวนอ่าน

ที่ว่าสนุกนั้น เห็นจะเป็นเพราะไม่ว่าจะเป็นตำนานของชนชาติใด มักจะขึ้นต้นด้วย อภินิหารเสมอ ของชาวไทยใหญ่ก็เช่นกัน ดังที่กล่าวว่าขุนลู่ขุนไล่ไต่บันไดจากสวรรค์ลงมาปกครองเมืองมนุษย์นั้น เป็นต้น และเมื่อมาถึงภาคพื้นดินแล้วก็มักจะหนีไม่พ้นเรื่องมนุษย์สมสู่กับนางนาค ตำนานไทยใหญ่นับที่ข้าพเจ้านำมาศึกษาเล่าเรียน ซึ่งกล่าวว่าเป็นตำนานดั้งเดิมของแสนหวี ก็เป็นเช่นเดียวกันนี้ดังที่กล่าวขึ้นต้นไว้ว่า “ข้ามหนัน อะหลับเม็งเม้าจ้อม่านแจต้องเน้อ-อ่ม่านแจต้องนั้น ยังมีปู้ยาโผม้อยู่ตามหั้นแล จั่งเฮ็ดโสนโก้ยโหลงอยู่ตามไต้มน้ำม้อฮ่มหนองปู้ดนั้น” คือในตอนนั้น ณ ที่เมืองเมมา ตำบลบ้านแจต้อง มีสองทนายทำสวนกล้วยใหญ่อยู่แทบฝั่งแม่น้ำเมาริมหนองน้ำนั้น ชื่อแสนหวี ได้มาเพราะกล้วยของสองทนายออกมาถึงแสนหวีนั่นเอง สองทนายมีลูกชายคนหนึ่งตั้งชื่อว่า ขุนอ้าย ขุนอ้ายผู้นี้มีคุณสมบัติพิเศษอยู่อย่างหนึ่งคือ หมอเฮ็ดคว้ามแสงหลี่แสงก๊ิด (ชำนาญการร้องเพลงเสียงดีเสียงเย็น) เวลาใดที่ว่างการทำงาน ขุนอ้ายมักไปนั่งร้องเพลงอยู่ริมหนองน้ำ และบังเอิญให้นางนาคชื้อบับพะวะตี (ปภาวตี) มาได้ยินเข้า ก็บังเกิดความรักขุนอ้าย จึงจำแลงร่างเป็นผู้หญิงสาวสวย เมื่อได้ ฮ่มมิ่งค้ำโห ซึ่งตามสำนวนในตำนานนั้น แปลว่าสมสู่อยู่ด้วยกันแล้วนางนาคก็พาขุนอ้ายลงไปยังบ้านเมืองของตน ได้จัดการให้ขุนอ้ายหาคำเมืองนาค ผู้เป็นบิดา ตลอดจนบริวารนาคทั้งปวงจำแลงร่างเป็นคนที่ทั้งหมดเพื่อมิให้ขุนอ้ายตระหนกตกใจ แต่ในที่สุดขุนอ้ายก็รู้เข้าจนได้ จึงออกอุบายขอกลับมาเยี่ยมพ่อแม่ นางนาคจำใจต้องยอมให้มา แต่ขอร้องให้ขุนอ้ายเป็นผู้เลี้ยงบุตรซึ่งนางจะคลอดเป็นไขไว้ให้ที่ริมหนองใกล้บ้านขุนอ้าย ขุนอ้ายก็รับคำ และได้ใช้น้ำขี้ใส่ปากทารกให้ดูค นานมาก็ไหลออกมาเป็นที่น่าอัศจรรย์ และด้วยเหตุที่ทารกนั้นเกิดริมหนองน้ำที่มีน้ำนิ่ง อันเรียกว่า ตัง หรืออาจจะด้วยเหตุที่ปู้ยาผู้มาพบไขที่ริมน้ำเกรงจะเป็นอันตราย จึงเอาใบตองตึง (ตองตึง) ปิดไว้ ขุนอ้ายจึงตั้งชื่อบุตรของตนว่า ขุนตังค้ำ เป็นอันว่าขุนตังค้ำผู้เริ่มเชื้อสายแสนหวี มีเชื้อสายนางนาคผสมอยู่ด้วย

เรื่องยังมีต่อไปอีกว่า เมื่อจำเริญวัยขึ้น นางนาคได้มานำบุตรของตนไปชมเมืองนาค และพระยานาคผู้เป็นตาได้ให้ แสง ลูกหนึ่ง (เพชรเม็ดหนึ่ง) กับก้อนหว่ายแสง คือ ไม้หว่าย กายสิทธิ์ หากเกิดเหตุเภทภัยจะขอให้พระยานาคผู้เป็นตาช่วยเหลือก็ให้อาหว่ายกายสิทธิ์ฟาดลง ไปบนพื้นน้ำ ๓ ที และไม่ช้าไม่นานขุนตึงก็มีเรื่องที่จะต้องใช้หว่ายนั้นขอความช่วยเหลือกล่าวคือ พระเจ้ากรุงจีน ดังที่เรียกกันว่า โวงเต้หอแสง แห่งเมืองมิกถิลา จะจัดการสมุพริศา จึง ประกาศไปยังกษัตริย์ร้อยหัวเมือง ทั้งจีนและไทยให้มาแสดงวิชาความสามารถ ให้ไปถึงปราสาท ราชธิดาที่ตั้งอยู่บนเกาะกลางหนองไต้โดยไม่ให้ใช้เรือหรือสร้างสะพานด้วยวิธีใด ๆ หากผู้ใดไปถึง ที่หมายได้สำเร็จ ก็ให้ตักลองที่หน้าปราสาทเป็นสำคัญ โวงเต้จะประทานธิดาให้ และแบ่งบ้านเมือง ให้ครอบครอง ขุนตึงเห็นไม่มีผู้ใดกระทำได้ จึงเอาหว่ายฟาดน้ำขอให้มารดามาช่วยทอดตนเป็น สะพานให้ และด้วยวิธีนี้เอง ขุนตึงก็ไปยังปราสาทราชธิดาได้โดยง่าย และโวงเต้ก็ได้ประทาน ธิดาและบ้านเมืองให้ตามสัญญา ทั้งเมื่อได้สืบทราบประวัติว่า ถึงแม้ขุนตึงจะเป็นบุตร ข้าม่านกั้น เม็ง (ไพร่บ้านพลเมือง) อันเป็นชนสามัญก็ตาม แต่ก็มีเชื้อสายมารดาที่เป็นธิดาพระยานาค โวงเต้ จึงแต่งตั้งให้ เป็นเจ้าเป็นจอมหน้าพะเม็งใต้ตงหลายตี่เม็งเม้า คือยกเมืองเมาให้ครอบครอง ให้ เป็นใหญ่ในบรรดาหน้าฟ้าเมืองไทยทั้งหลาย และก็กล่าวว่าขุนตึงครองเมืองเมามาได้ ๗๒ ปี มีอายุ ๘๘ จึงถูกเฒ่าเมืองทั้ง ๔ คือ ท้าวเล็ก (ท้าวเล็ก) ท้าวขาง ท้าวขางหอบ ท้าวขางฮ้อง สมคบกันฆ่าเสีย เมื่อศักราชปีเมือง ๑๗๙ (คิดตามศักราชพม่า)

ตำนานที่รวบรวมไว้นี้ คงจะปะติดปะต่อจากที่นั่นบ้างที่นี่บ้าง เรื่องราวจึงไม่ค่อย ติดต่อกัน ทั้งบางทีก็ออกจะแย้งขัดกัน โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับเหตุการณ์และเวลา อย่างเช่นที่ กล่าวถึงลูกขุนตึงชื่อขุนลู้ ลูกขุนลู้ชื่อขุนไล่ เมื่อสิ้นบุญขุนไล่แล้ว ก็เป็นอันสิ้นวงศ์ขุนตึง แต่แล้ว กลับไปกล่าวถึงขุนลู้ขุนไล่ลงจากสวรรค์มาเป็นเจ้าเม็งลุ่ม (เมืองข้างล่าง) ลงมาถึงตำมฝั่งของ เม็งล้า เม็งฮี้ เม็งฮ้า (ริมน้ำโขงแถบเมืองลา เมืองฮี้ เมืองฮ้า) ซึ่งคงจะเป็นคนละวงศ์กันเพราะ ปรากฏว่า ท้าวทั้ง ๔ (คงจะหลังจากประหารขุนตึงแล้ว แต่เวลาห่างกันเกือบ ๒๐๐ ปี) ได้มา ขอเจ้าทางเมืองฮี้เมืองฮ้ามาปกครองบ้านเมืองทางตะวันตกแม่น้ำแซลวิน เพราะกล่าวว่า เม็งวัน ตักกิ่งหน้าพะเม็งใต้ไปมีเจ้า (เมืองตะวันตกแซลวินอันเป็นเขตเมืองไทยยังไม่มีเจ้า) จึงได้ขอ ให้ลูกหลานขุนลู้ขุนไล่ทางเมืองฮี้เมืองฮ้า คือ ขุนไต้ขานกับลูกชายอีก ๔ คนไปปกครอง เมืองแสนแสน ม่านแจ้ แถบคอยลิ่ง

เมื่อได้เจ้าผู้ปกครองมาแล้ว ท้าวทั้ง ๔ ก็ได้บ่าวร้องให้ลูกหลานที่มีถิ่นฐานเมืองไท ไปชุมนุมกันยังเมืองตูในเขตแสนหวี เพื่อแบ่งเจ้าแบ่งขุนไปปกครองเป็นเขตๆ รวมทั้งหมก

อมลูกอ่อนนั้นไว้ แล้วพาเอาไปในป่าด้วย และด้วยความเป็นห่วงทารก แม่วัวก็หากินอยู่ใกล้ๆ ไม่ไปห่าง จนเย็นจึงอมลูกอ่อนกลับมาหยอก เป็นเช่นนั้นทุกวัน จนทารกน้อยเจริญเติบโต อายุได้ถึงขวบกว่า ก็มาถึงเคราะห์กรรม ทำให้เจ้าวัวไปแลเห็นเด็กน้อยซีหลังวัวอยู่ ครั้นแม่วัวมาใกล้คอก เด็กนั้นก็ลงไปซ่อนอยู่ในปากวัว เจ้าวัวจึงนำความไปแจ้งแก่นางสนมผู้จ้างให้ตนประหารเด็กผู้นั้น

นางเหล่านั้นแน่ใจว่าเด็กที่เจ้าวัวเห็น ต้องเป็นโอรสขุนกุมอันเกิดแก่นางสนมนั้นแน่นอน แต่การที่เด็กน้อยไม่ตาย ย่อมเป็นเรื่องยุ่งยาก นางผู้เจ้าเล่ห์จึงพากันทำอุบายว่าป่วยหนัก แล้วไปติดสินบนบ่หมอมือเมืองให้ทูลขุนกุมว่า การที่นางสนมทั้งหลายพากันป่วยเช่นนี้ ย่อมเป็นด้วย ข้อมันแก้มึง คือซาตาของบ้านเมืองบันดาลให้เป็นไป จำเป็นต้องทำพิธีสะเทาะเคราะห์ ด้วยการฆ่าแม่วัวลายจำฝูงนั้น แล้วนำเนื้อมาแบ่งให้นางเหล่านั้นกิน ขุนกุมก็เชื่อคำบ่หมอมือเมือง จึงสั่งให้จัดการไปตามนั้น แม่วัวรู้ว่าตนจะถูกฆ่า ก็ได้มอบภาระให้แม่ควายจำฝูงทำหน้าที่แทน แต่เพียง ๗-๘ วัน เจ้าควายก็ได้เห็นเด็กประหลาดอยู่ในปากแม่ควายจำฝูง จึงนำความไปแจ้งแก่เหล่านางสนมเหล่านั้นอีก

คราวนี้ควายแม่ตันคอกรู้ตัวก่อน รีบหนีเอาตัวรอด และพาลูกอ่อนนั้นไปด้วย ได้ไปอาศัยอยู่ที่คอกวัวแห่งใหม่ของนางอู่มุ่ ธิดาขุนตึงเม้ง เมืองกะเหล่วงเสอ เมื่อเจ้าควายของนางอู่มุ่เห็นควายหลงฝูงกับเด็กน้อยมาปะปนอยู่ ก็รีบแจ้งนางอู่มุ่ นางได้ไปดูด้วยตนเอง เมื่อเห็นเด็กผู้ชายเข้าไปอยู่ในปากควายดังนั้น ก็ให้เกิดความเอ็นดู จึงกล่าวถามเหตุผล เด็กน้อยนั้นก็เล่าเรื่องที่เกิดแก่ตนทั้งสิ้นให้ฟัง นางอู่มุ่สงสาร จึงพาเด็กน้อยนั้นเข้าไปอยู่ในหอ จนกระทั่งเติบโตเป็นหนุ่มมีชื่อว่า ขุนยี่ก้วยคำ

นางอู่มุ่ได้แนะนำให้ขุนยี่ก้วยคำเดินทางไปยังเมืองโจนโก้เพื่อสืบข่าวคราวขุนกุมผู้บิดา ขุนยี่ก้วยคำก็ทำตาม และเมื่อไปเมืองโจนโก้พบบิดาของตนเป็นที่เรียบร้อย และขุนกุมปลาบปลื้มยินดีเป็นอย่างยิ่งจนถึงกับตั้งขุนยี่ก้วยคำเป็น เจ้าแก้มเม้ง (รัชทายาท) แล้ว ขุนยี่ก้วยคำจึงถือโอกาสนั้นขอให้ขุนกุมจัดการส่งนางอู่มุ่ให้ ย่อมมิ่งค้ำโห ร่วมเรียงเคียงหมอนกับตน

มาถึงตอนนี้นิยายเรื่องขุนยี่ก้วยคำน่าจะยุติลงได้แล้ว แต่เรื่องกลับมีต่อไปอีกว่า เจ้าโจ้วเต๋อแสงเม้งแซ่ คือพระเจ้ากรุงจีน ได้ยินกิตติศัพท์เรื่องขุนยี่ก้วยคำ ก็บังเกิดอยากจะขอลูกตัว จึงส่งทูตมาเชิญขุนยี่ก้วยคำไปเมืองจีน และเมื่อเห็นแล้วก็เป็นที่พอใจ จึงขอให้ขุนยี่ก้วยคำนำสันต๊ะหมั่น (ทูต) จำนวนร้อยคนเดินทางไปทวงบรรณาการจากพระเจ้าสีหะปะเต้ กรุงพุกาม และปรากฏว่าพระเจ้าสีหะปะเต้ไม่ยินยอมให้ กลับฆ่าสันต๊ะหมั่นเสีย ๔๐ คน

ซึ่งทำให้เจ้าโหวงเต๋ห่อแสงแค้นเคืองยิ่งนัก จึงกรีธาทัพไปยังกรุงพุกาม และในการ เอ็ดนั้นเอ็ดซึก (ทำศึก) กับพระเจ้าสีหะปะเต็นเจ้าโหวงเต๋ห่อแสงได้เกณฑ์ให้ แปลหน้าพะเม็งได้ (เมืองไทย ทั้งแปดทิศ) ยกกองทัพมาช่วย และขุนยี่ก้วยคำก็ถูกเกณฑ์ให้มาจ้อยนัจ้อยซึก (ช่วยทำศึก) รบพระเจ้าสีหะปะเตเมืองพุกามด้วย ทั้งทัพจีนทัพไทยที่หนุนเนื่องกันมา ทำให้พระเจ้าสีหะปะเต คั้นตระหนก ต้องทิ้งเมืองหลบหนีไป และพระเจ้าสีหะปะเตเลยได้ฉายาว่า โดยักเปุ้ยมิน (กษัตริย์ หนีเจ๊ก)

หากอ่านประวัติศาสตร์พม่า จะเห็นว่าเหตุการณ์ตอนนีมีความสำคัญไม่น้อยทีเดียว เพราะเจ้าโหวงเต๋ห่อแสงองค์นี้คือคุบไบลข่าน และพระเจ้าสีหะปะเต้นั้น ก็คืออนสีหะปะเต กษัตริย์ องค์สุดท้ายแห่งพุกาม ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. ๑๒๕๔-๑๒๘๗ ศักราชนั้นเป็นศึกใหญ่ที่ทำให้พุกามถูกทำลายย่อยยับ จนถึงเมืองพม่าแตกเป็นบ้านเล็กเมืองน้อยรวมกันไม่ติดอยู่ระยะหนึ่ง และในระยะนี้เองที่ได้เปิดโอกาสให้ชาวไทยใหญ่สร้างอาณาจักรอันมั่นคงขึ้น และเรื่องอานาจ อยู่ได้เกือบสองศตวรรษครึ่ง

แต่ถึงแม้เหตุการณ์ดังกล่าวนี้จะมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับชาวไทยใหญ่อย่างไรก็ตาม คนทั่ว ๆ ไปก็หาได้สนใจมากไปกว่านิยายสนุก ๆ เรื่องหนึ่งไม่

เจ้าเสือข่านฟ้า

ความเจริญของบ้านเมืองไทยใหญ่ โดยเฉพาะทางแถบเมืองเมา ได้ขึ้นสูงสุดในรัชสมัย เจ้าเสือข่านฟ้าซึ่งได้ขึ้นครองเมืองเมาเมื่อจุลศักราช ๖๗๓* (พ.ศ. ๑๘๕๔) และคงไม่มีผู้ใดที่สามารถสร้างอาณาจักรไทยใหญ่ได้กว้างใหญ่เท่า ขนาดได้ครองเมืองจีนบางเมือง และครอบครอง ดินแดนอัสสัมไว้ได้ทั้งหมด เรื่องของเจ้าเสือข่านฟ้าจึงน่าจะนำมาเล่าสู่กันฟังบ้าง เรื่องราวของ เจ้าเสือข่านฟ้าเท่าที่กล่าวไว้ในตำนานไทยใหญ่ แม้จะไม่ได้เกี่ยวข้องกับฟ้ากับสวรรค์ แต่ก็นับว่ามหัศจรรย์อยู่ นับตั้งแต่เจ้าแม่วปึงผู้บิดามีความแค้นใจว่านางสนมไม่ซื่อตรงต่อ ได้ลอบเกี่ยวข้องกับชายอื่น จึงได้เนรเทศนางไปอยู่ที่บ้านน้ำไถ่หม้อ เจริงหลอยหลาว (คอย้าว) ไม่ช้าไม่นานนางสนมนั้นก็คลอดลูกแฝดออกมาเป็นชายถึง ๓ คน คนโตให้ชื่อว่าขุนอ้ายงำเม็ง คนรองชื่อ ขุนยี่ข้างคำ และคนเล็กให้ชื่อขุนสามโหลง ขุนอ้ายงำเม็งตายเสียแต่ยังเล็ก เหลือแต่น้องสองคนทำไร่ไถนาหาเลี้ยงชีพ จนกระทั่งอายุได้สิบห้าสิบหกปี

คืนวันหนึ่งขุนยี่ข้างคำฝันว่า ฝันชื่อ-อม่าน ฝันชื่อ-อเม็ง (พระเสือเมือง) ตลอดจน ฝันชื่อ-อุกชะโซ้ (รุกชเทวดา) ทั้งหลายได้มาเข้าฝันบอกว่า ขุนยี่ข้างคำเว้ย สักว่าสองเขบ้น้อง

* ในตำนานอาหมกล่าวว่าเป็นเวลาก่อนหน้านั้นหลายสิบปี

ไค่หลี่ไค่เป็นเจ้า ฝ่ายป่าไผ่สองเขื่อนนั้น มีก้อนหินโหลงลุ่มหนึ่ง เตื่อ-อหินโหลงนั้นมีจุ่ม
 ลุ่มหนึ่ง เอาไว้เนื้อ-อ เอ็นดู โกวี้โกวี้ หลี่หลี่ ความว่า “ถ้าสองเจ้าพี่น้องอยากจะจี๋เจริญขึ้นละก็
 ทางค้ำหัวไร่ของเจ้านั้นมีก้อนหินโหลงก้อนหนึ่ง ใต้หินนั้นจะมีจุ่มอันหนึ่ง จงเก็บเอาไว้ในบ้าน
 แล้วก็กราบไหว้บูชาให้ดี ๆ” เมื่อตื่นขึ้นขุนยี่ข้างค้ำก็เล่าให้น้องชายฟัง แล้วชวนกันไปทำตามที
 เทพพยาเข้าฝัน ก็ปรากฏว่ามีก้อนหินโหลงอยู่ก้อนหนึ่งจริง และเมื่อกัดก้อนหินขึ้น ก็ได้พบจุ่ม
 ซึ่งคือตราแผ่นดิน จริงตามฝัน แต่คนทั้งสองยังหารู้ไม่ว่าจุ่มนั้นมีความสำคัญอย่างไร เมื่อขุดได้
 ก็จัดการเอาใส่ย่ามกลับบ้าน แต่ขณะที่มากลางทางนั้นเองต่างก็พากันแปลกใจที่เห็นคนพากันเข้ามา
 ทักเรียก ลูกเจ้าลูกขุนกว่าเหลือ-อ ไปเหลือ-อ มา (ลูกเจ้าลูกขุนไปไหน ไปไหนมา) แล้วก็เกรง
 กราบไหว้ และไม่ว่าจะพบคนพวกใดก็เป็นเช่นเดียวกันทั้งสิ้น จนสองพี่น้องอดประหลาดใจกันไม่
 ได้ว่า วันนั้นเป็นอะไร พบใครไม่ว่าพวกไหน ดูเหมือนคนบ้าเสียสติเสียทั้งนั้น เพียงแต่เห็นเรา
 พี่น้องเข้าก็บนอบเรียกเป็นลูกเจ้าลูกขุน

จนมาถึงบ้าน คนทั้งสองจึงเล่าให้มารดาฟังว่าเทวดามาเข้าฝัน และได้หินมาก้อนหนึ่ง
 มารดาได้ยินเรื่องโดยตลอดจึงสั่งให้ปิดความไว้ และต่างก็ทำมาหากินไปตามเดิม ครั้นอยู่มา
 วันหนึ่ง ขุนยี่ข้างค้ำไปนอนเล่นอยู่ริมไร่ ก็ได้มีเสือกระโดดมาตะปบหลังขุนยี่ข้างค้ำ แต่เห็นจะ
 เป็นเทวดาจำแลงร่างมา จึงปรากฏว่าไม่ได้ทำอันตรายแต่อย่างใด คนทั้งสองตกใจร้องขึ้น แล้วก็
 ช่วยกันไล่เสือไป จากนั้นไม่ช้าไม่นานนางอีคำแดงผู้ได้ครองราชย์แทนเจ้าแม่บัวปิ้ง บิดาของ
 คนทั้งสองได้สิ้นชีวิตลง บรรดาอำมาตย์ทั้งหลายที่ได้ยินผู้คนโจษขานถึงขุนยี่ข้างค้ำ จึงได้พากัน
 มาอัญเชิญขุนยี่ข้างค้ำให้ขึ้นครองราชย์ เป็นเจ้าเป็นจอม สืบต่อไปในปี ๖๗๓ (จ.ศ.) นั้นเอง
 และอาศัยเหตุที่เสือมาตะปบหลัง อันตรงกับคำ ข่าน (ชวน) ในภาษาไทยใหญ่ ขุนยี่ข้างค้ำ
 จึงได้นามใหม่ว่า เสอข่านพะ (เสือชวนผ้า) แต่ด้วยเหตุที่เป็นเจ้าเป็นจอมอันเชือกกันมาแต่ดั้งเดิม
 มาว่า มีเชื้อสายสืบมาจากฟ้าจากสวรรค์ คำว่า ผ้า จึงกลายมาเป็น ผ้า และคำ เสือ อันเป็นเรื่อง
 เนื่องจากเหตุมหัศจรรย์นี้ ก็ได้กลายมามีตำนานว่า บรรพบุรุษของชาวไทยใหญ่มีสายสัมพันธ์
 กับเสือบ้าง มีความเก่งกล้าเยี่ยงเสือบ้าง และกะตริย์อื่น ๆ ที่สืบต่อมาก็ยังมีอีกมากที่ใช้คำ เสือ
 ขึ้นต้นชื่อ แต่ในตำนานฉบับอื่นจะอธิบายเป็นอื่นหรือออกเสียงคำ เสือข่านฟ้า เป็นอย่างอื่นหรือ
 ไม่อย่างนั้น ไม่อาจทราบได้

เจ้าเสอข่านฟ้าครองราชย์อยู่ที่เวียงเจ้ายัยได้สองปี จึงย้ายมาอยู่ที่เมืองเจ้ล่าน งาน
 ชั้นแรกของเจ้าฟ้าหลวงเสอข่านฟ้าก็คือ มีสารไปยังเมืองต่าง ๆ เพื่อแจ้งข่าวการเปลี่ยนแผ่นดิน
 ใหม่ พร้อมกันนั้นก็ได้เชิญให้มาชุมนุมกันที่เมืองเมา แต่บรรดาเจ้าฟ้าต่างพากันออกปากว่า

ขุนช้างก้า เป็นน้องเป็นนึ่ง บังอาจมาเรียกให้ไปชุมนุมกันถึงเมืองเมาะ เจ้าก็ส่วนเจ้า พวกก็
ส่วนเราเถิด เป็นอันต่างคนต่างอยู่ ถ้อยคำที่กล่าวนี้ เป็นการแสดงให้เห็นชัดว่า ชัดแจ้งไม่ยอม
ขึ้นด้วย เจ้าเสือข่านฟ้าจึงเฉยอยู่ไม่ได้ ต้อง จันจี่ซึก ผนึกกันอยู่ ๓-๔ ปี โดยเฉพาะรบกับเจ้าไต้ซิ่น
เมืองมิต ทั้งบ้านช่องผู้คนพินาศไปมากหลาย จนถึงนำกองทัพช้างเข้ารบกัน ทางฝ่ายเมืองมิต
มีช้างพันหนึ่ง ฝ่ายเมืองเมาะมี ๘๐๐ แต่กระนั้นก็ไม่แพ้ไม่ชนะกัน จนในที่สุดไพร่บ้านพลเมือง
ขอร้องเจ้าไต้ซิ่นให้ยอมแพ้แก่เมืองเมาะเสีย นั่นเอง การรบจึงยุติลง เจ้าไต้ซิ่นถูกฆ่าตาย และ
เมืองมิตก็ยอมอ่อนน้อมแก่เมืองเมาะ เช่นเดียวกับเมืองอื่น ๆ

ตลอดชีวิตของเจ้าเสือข่านฟ้า จะมีแต่การรบ เมื่อศึกใกล้เคียงสงบ เจ้าเสือข่านฟ้าก็
ได้ยกทัพขึ้นไปถึงเขตจีนเมืองจุงตุ้ จีนไปเกณฑ์กองทัพว่ามาช่วยรบ แต่ไม่ช้าผู้มาช่วยก็มีอัน
เป็นให้ต้องยกทัพกลับไป เจ้าเสือข่านฟ้าจึงยกทัพบุกต่อไปยังเมืองแส กล่าวว่ายกลงไปถึงสี่แสน
ขุนโหลงเมืองแสก็เตรียมทัพรับศึก แต่เห็นจะเป็นข่าวกำลังศึกของเจ้าเสือข่านฟ้า เจ้าโหว่เต๋หองแสง
เจ้ากรุงจีนจึงส่งทูตมาเจรจาไต่ถามว่า เจ้าเสือข่านฟ้ามีประสงค์อะไรจึงยกทัพใหญ่มา เจ้าเสือ-
ข่านฟ้าก็บอกตามตรงว่า ไค้ไ่ล่น้ำ ไค้ไ่ล่หลิน ไค้ไ่ล่ม่าน ไค้ไ่ล่เม้ง (อยากได้น้ำ อยากได้ดิน
อยากได้บ้าน อยากได้เมือง) และเจ้ากรุงจีนก็จะเกรงกำลังทัพมหาของเจ้าเสือข่านฟ้า ฉะนั้น
เพื่อตัดศึก เจ้าโหว่เต๋หองแสงจึงยอมยกเมืองบางเมืองให้ พร้อมด้วยข้อตกลงว่า ตั้งสองฝ่ายสอง
ป้า อย่าเห่อ-อแข่งนี้แข่งซึก ตีกันต่อกัน เห่อ-อวังหอกกว้างหลาบ หลี่ตักันเสต๊ะ (ทั้งสองฝ่าย
อย่าให้สู้กันรบกัน ให้วางหอกวางดาบ ตีต่อกันเสียเถอะ) เรื่องนี้ยุติลงในปี ๖๘๐ (จ.ศ.) และ
ในปีเดียวกันนั้นเองเจ้าเสือข่านฟ้าก็ได้เห็นความสนใจมาทางแถบเชียงใหม่ จนเม้งซิ่น (เชียงตุง)
เม้งโย้น (เชียงใหม่ และอื่น ๆ มีเชียงราย เชียงรุ่ง เชียงแสน ละปูน ละปอน ฯลฯ) จำเป็น
ข้าว้าง เม้งก็อมแข่งเห่า (อ่อนน้อมยอมเป็นข้าด้วยสิ้น) และในปีต่อมา (๖๘๑) เจ้าเสือข่านฟ้า
ก็ได้ใช้เจ้าสามโหลง อนุชา พร้อมด้วยอำมาตย์สำคัญ ๆ กริธาทัพถึง ๔ แสนไปยังเมืองห่วยสาหลี่
ซึ่งคืออัสสัมในปัจจุบัน และชัยชนะของกองทัพเจ้าสามโหลงก็ได้บันดาลให้เกิดอาณาจักรอาหม
อันรุ่งเรืองมาตลอดเวลากว่า ๖๐๐ ปี จนถึงสมัยที่อังกฤษเข้ายึดครองอินเคว

เจ้าสามหลวง

อันบารมีเจ้าเสือข่านฟ้าที่แผ่ปกไปทั่ว ตั้งแต่เมืองจีนถึงเมืองพม่า ตั้งแต่เมืองจีน
และยวนจนถึงอัสสัมด้วยการกริธาทัพอันเกรียงไกรเข้าสู่รับยึดครองนั้น เจ้าสามโหลง
(เจ้าสามหลวง) ผู้อนุชา เห็นจะเป็นกำลังสำคัญอย่างยิ่งในการศึกแต่ละครั้ง เพราะฉะนั้น

เรื่องราวของเจ้าเสือข่านฟ้าคงจะไม่ครบถ้วนสมบูรณ์หากไม่กล่าวถึงเรื่องราวความเป็นไปของเจ้าสามหลวงไว้ด้วย

ตามตำนานไทยใหญ่ที่กล่าวไว้แต่ต้น กล่าวว่าขุนสามหลวงเป็นน้องชายฝาแฝดของเจ้าเสือข่านฟ้า และเมื่อบุญบันดาลให้เจ้าเสือข่านฟ้าได้ราชสมบัติ เจ้าสามหลวงก็ได้กลายเป็นน้องเจ้า ซึ่งก็จำเป็นต้องมีหน้าที่ เฮ็ดโฮ (เป็นผู้นำ) ในการทัพศึก สุดท้ายเจ้าฟ้าหลวงผู้เชษฐาจะมีบัญชาให้กระทำ นอกจากในการศึกปราบปรามเจ้าผู้ครองเมืองต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วในตอนต้น ก็ยังมีศึกแผ่อาณาเขต และศึกใหญ่ยิ่งขนาดซึ่งชกเก้าแสน (กุ่มพล ๙ แสน) เพื่อให้ได้น้ำ ได้กินเมืองโหวยสำหลี่ (คือเวสาลีหรืออัสสัม) เจ้าฟ้าหลวงเสือข่านฟ้าก็ได้ กำนแห้อ-อน้องเจ้าขุนสามโหลงเฮ็ดโฮกว่า (แต่งตั้งให้น้องเจ้า คือขุนสามหลวงเป็นผู้นำทัพไป) พร้อมด้วยอำมาตย์เต้า* เสือเหียน อำมาตย์เต้าผาล่อ และอำมาตย์เต้าเสือหินไถ่ยกพล ๙ แสนเดินทางไปยังอัสสัม

ครั้นเมื่อเข้าเขตเมืองโหวยสำหลี่ ตามตำนานกล่าวว่า บรรดาเด็กเลี้ยงควายและคนทั้งหลายในบ้านในเมืองนั้นต่างพากันมาล้อมรุมดูทหารของเจ้าสามหลวงด้วยความแปลกใจ พลองถามว่าเป็นใคร มาจากไหน มาทำไม เจ้าสามหลวงกับอำมาตย์และนายทหารชั้นผู้ใหญ่เห็นความไม่รู้สติของคนที่เหล่านั้นแล้ว ก็ประชุมปรึกษากันหาทางที่จะเข้าครอบครองเมืองโหวยสำหลี่ ด้วยเล่ห์เพทุบาย เพราะถ้าจะสู้รบกันจริง ๆ แล้ว พล ๙ แสนของขุนสามหลวงก็คงไม่พอจะต่อต้านผู้คนอันมากหลายของเมืองโหวยสำหลี่ได้ ในที่สุดก็เป็นอันตกลงกันว่า จะต้องผูกให้คนที่เหล่านั้นเชื่อว่า ลักซิกไต (ทหารไทย) นั้นเป็นมนุษย์กินคน ที่เดินทางมาจากก้อจัมผี่ (โกสัมพี) ก็เพื่อจะมาจับมนุษย์เหล่านั้นกินเสีย และเมื่อผูกแล้วก็ต้องแสดงให้เห็น จนกว่าคนทั้งหลายในเมืองนั้นจะเชื่อ ดังนั้นขุนสามหลวงจึงสั่งให้ไพร่พลเก็บกระดูกเนื้อหนังวัวควายที่ใช้กินเป็นอาหาร กองไว้ให้คนที่เหล่านั้นเห็น เพื่อจะได้สำคัญว่าบรรดาทหารกินคนเข้าไปแล้วถ่ายออกมาเป็นเช่นนั้น

อุบายดังกล่าวได้ผล คนที่นั่นเชื่อว่าจริงดังนั้นจึงพากันมาอ่อนน้อมยอมเป็นเมืองขึ้น เจ้าสามหลวงก็ให้เมืองโหวยสำหลี่ส่งบรรณาการมายังเจ้าฟ้าหลวงเสือข่านฟ้า เมืองเมา ได้ให้สัตย์ปฏิญาณไว้ต่อกันว่า จะส่งลักส้องบันหน้าสามปีเยบ็อกสี่ปี่เยซ่า (บรรณาการสามปีสี่ปีครึ่งหนึ่ง) แล้วเจ้าสามหลวงก็ให้ ผู้หลีกินก้า (ผู้ตีคนกล้า) ของเมืองโหวยสำหลี่นำบรรณาการติดตามมาด้วยพร้อมกัน

ขณะมากลางทาง อำมาตย์ท้าวเสือเหียนกับท้าวผาล่อปรารภกันว่า คนเมืองโหวยสำหลี่ช่างเจ้า-อเล็กเจ้า-อน้อย (ใจเล็กใจน้อยคือใจเสาะ) แท้ ๆ ผู้คนพลเมืองก็ออกมีมาก

* เต้า คือ ท้าว

กว่าทหารในกองทัพเรา ถึงยื่นล้อมทหารเราไว้ได้ตั้ง ๓ ชั้น แต่ก็ยังไม่คิดสู้รบ กลับยอม
 หว่างล้อม (อ่อนน้อม) ต่อเราเสียง่าย ๆ ความที่อำมาตย์ทั้งสองปรารถกันนี้ แพร่ไปถึง
 เจ้าสามหลวง เจ้าสามหลวงจึงดำหนิว่า คนทั้งสองก็เป็น ผู้เหยื่อ—อภัยโทษเป็น (เป็นผู้ใหญ่
 กว่าคนอื่น) เหตุไฉนจึงกล่าวเช่นนั้น ในเมื่อคนเมืองโหว่ย่ำหาลีก็มาในกองทัพด้วย คำดำหนิ
 ของเจ้าสามหลวงแม้จะถูกต้อน แต่ก็ทำให้อำมาตย์ทั้งสองโกรธและอายยิ่งนัก และเพื่อให้สมกับ
 ความแค้นท้าวเสือเหียนกับท้าวผาล่องก็ได้ใช้คนให้เขววันเขวคืนมา (เขยววันเขยวคืนมา คือรีบ
 มาทั้งกลางวันกลางคืน) และนำความกราบทูลเจ้าเสือข่านฟ้าว่าเจ้าสามหลวงนั้น เอ็ดกิด (กิดกิด)
 กล่าวคือเมื่อได้ไปถึงเมืองโหว่ย่ำหาลีแล้ว ได้ไปทำสัญญาตกลงกับเจ้าเมืองโหว่ย่ำหาลีว่า
 เมื่อยกกองทัพมาถึงบ้านถึงเมืองแล้ว เจ้าสามหลวงกับคนเมืองโหว่ย่ำหาลีจะสมคบกันจับเจ้าเสือ
 ข่านฟ้าฆ่าเสีย

เพียงเท่านั้นก็สำเร็จสมปรารถนา เพราะเท่าที่อ่านตามตำนานไทยใหญ่ จะเห็นได้ว่า
 เจ้าเสือข่านฟ้าออกจะหยาบ เชื้อคนง่ายยิ่งนัก เช่น ทางฝ่ายจีนส่งหมอบเตา (โหร) มาทำนาย
 ลงว่า เมืองเจ๋ล่านชัยภูมิไม่ดี หากย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่เมืองเมา (อยู่คนละฝั่งแม่น้ำเมา
 ห่างกันราว ๗ ไมล์) จะดียิ่งขึ้น เจ้าเสือข่านฟ้าก็เชื่อและปฏิบัติตาม ฉะนั้นชาวที่น้องชายจะกิด
 ขบถซึ่งดูเหมือนจะเป็นเรื่องน่าเป็นไปไดยิ่งกว่าเรื่องอื่นใด จึงทำให้เจ้าเสือข่านฟ้าเชื่อสนิท
 รับใช้คนให้จัดแต่งเครื่องโภชนาอาหารไปต้อนเห่ต้อนไค้ (ต้อนเห่ต้อนไค้คือต้อนรบ)
 อนุชาถึงเมืองกอง (เมืองกลอง) และเมื่อเจ้าสามหลวงเห็นเช่นนั้น ด้วยความรอบรู้ในกลศึก
 แม้จะไม่มีใครบอกก็เขาได้ว่าเจ้าเสือข่านฟ้าคิดอย่างไร ทำอย่างไร เจ้าสามหลวงจึงเรียกทหาร
 ทั้งหลายตลอดจนขุนเมืองโหว่ย่ำหาลีมาบอกกล่าวว่า เจ้าฟ้าหลวงเชื่อผู้อื่นที่กล่าวร้ายตน จึงส่ง
 อาหารใส่ไห้สาน (ยาพิษ) มาให้ตนกิน เมื่อให้กินก็จะกินให้ตายไปเสียตามคำสั่ง เป็นห่วงก็แต่
 ชาวเมืองโหว่ย่ำหาลีที่นำบรรณาการมาด้วยนั้น เกรงจะเป็นอันตราย ฉะนั้นจึงขอให้เดินทาง
 กลับไปเสีย ส่วนบรรณาการนั้นก็ให้อำมาตย์ทั้งสองนำไปถวายให้ถึงเจ้าฟ้าหลวงเสือข่านฟ้าและที่
 ได้ทำสัญญากันว่าจะส่งบรรณาการทุกสองปีสามปีนั้น ก็ขอให้เป็นไปตามนั้น เมื่อส่งขุนเมือง
 โหว่ย่ำหาลีกลับไปหมดแล้ว เจ้าสามหลวงก็เสวยอาหารที่เขายาพิษนั้นจนสิ้นพระชนม์ที่เมืองกอง
 นั้นเอง ชาวบ้านชาวเมืองพากันยกย่องนับถือความซื่อสัตย์ของเจ้าสามหลวง จึงยกให้เป็น
 ซ้อม่านสาบเม้ง (เสื้อบ้านสาบเมือง กองจะตรงกับพระเสื้อเมืองของเรา) ถึงกับสร้างเจดีย์ไว้เป็น
 ที่ระลึกเมื่อภายหลัง ยังมีซากปรากฏอยู่ที่เมืองกองจนทุกวันนี้

เจ้าเสือคาฟ้า

จากนั้นแล้วเรื่องของเจ้าสามหลวงก็ยุติลง ไม่มีตอนใดในตำนานไทยใหญ่กล่าวถึงไว้อีกเลย ข้าพเจ้าไปได้พบแทรกอยู่ในเรื่องราวของพวกคำตี้ มีอยู่นิดหนึ่งที่กล่าวถึงเจ้าสามหลวงว่า เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ได้เคยออกตรวจตรา กว้าแหล่ (เที่ยวไป) ในที่ต่างๆ ชื่อที่อ้างถึงมีอยู่มากมายหลายชื่อ นับตั้งแต่ เมืองฮู่เมืองฮ่า (ในญวน) ไปจนถึง ล่านจ้าง โยตะรา คือ ลานช้าง อูยธยา และต่อไปยัง ลาเวด ลาเกี้ยว ลามอน ลาเคิง จนกระทั่ง เมืองเบ๊ เมืองน่าน (แพร่ น่าน) กาลี้เกียงยาง เกเซ มินเต สองสบ เมืองซิง หม่านละ เมืองสอง เต็งก้าน เมืองบัน ก้างเตอ-อฟ้าเก้ ตะลงคำยาง ตะป้า และเมืองหนุ่น (คืออัสสัม) เป็นที่สุด ชื่อเหล่านี้บางชื่อ ยังมีสถานที่ปรากฏอยู่ เป็นต้นว่าเมืองแพร่ น่าน เมืองสอง เชียงคาน เมืองบัน ตะป้า (ชื่อจริงเป็น ทิป้า) และเมืองหนุ่น ที่คนไทยในอัสสัมเรียกกันว่า เมืองมะหนุ่นในปัจจุบัน แต่ส่วนว่าสถานที่ตั้งเมืองดังกล่าวจะคงที่อยู่อย่างเดิม หรือเปลี่ยนไปบ้างนั้นไม่อาจทราบได้ แม้ชื่อ โยตะรา (อูยธยา) นั้น ก็น่าสังเกตว่าเป็นอูยธยาแห่งเดียวกันนี้ หรือที่อื่นอีก เพราะสมัยของเจ้าสามหลวงนั้น ถ้าที่กล่าวไว้ในตำนานไทยใหญ่ไม่ผิด ก็ราว พ.ศ. ๑๘๕๔-๑๘๖๒ พอจะเทียบให้เห็นได้ว่า ก่อนหรือหลังที่อูยธยาได้สร้างขึ้นและเร็วช้ากว่ากันเพียงไร ส่วนชื่ออื่นๆ นอกจากนั้น เห็นจะต้องศึกษาค้นคว้าต่อไปว่า อยู่ที่ไหน มีชื่อใหม่ว่าอย่างไร บางทีอาจจะช่วยคลี่คลายประวัติศาสตร์ไทยก่อนสมัยสุโขทัยได้บ้างไม่มากนัก

นอกจากจะไม่กล่าวถึงเจ้าสามหลวงแล้ว เรื่องทางเมืองโหว่ยสาห์หรืออัสสัม ก็พลอยยุติลงไปด้วย เป็นอันไม่มีทางทราบได้ว่า ชุมเมืองโหว่ยสาห์ที่เจ้าสามหลวงส่งกลับไปนั้น ถึงบ้านเมืองโดยสวัสดิภาพหรืออย่างไร และเหตุการณ์ทางเมืองโหว่ยสาห์เป็นอย่างไร ยังคงรักษาคำมั่นสัญญาที่จะส่ง ลักสองบันหน้าตามปี่เย่ป้อกลี่ปี่เย่ซ่า (บรรณาการสามปีสี่ปีครั้งหนึ่ง) อยู่หรือเปล่า และเจ้าสามหลวงยกพลกลับทั้งหมด หรือคงทหารไว้ที่โหว่ยสาห์บ้าง ถ้าเช่นนั้นชาวอาหมที่สร้างอาณาจักรอาหมอันเรืองอำนาจมาหลายร้อยปีนั้นคือไทยพวกใด ได้เดินทางเข้าไปในอัสสัมแต่เมื่อใด

ปัญหาอันน่าสนใจเหล่านี้ไม่มีกล่าวไว้ในตำนานไทยใหญ่ฉบับที่ข้าพเจ้าอ่านอยู่นี้เลย แต่ถ้าอ่านตำนานอาหมจากอาหมบุรุษย์แล้ว ก็จะได้เค้าเงื่อนพอจะวินิจฉัยปัญหาเหล่านี้ได้บ้าง แม้ว่าจะยังเลือนราง เพราะไม่มีฉบับอื่นมายืนยันก็ตาม ในอาหมบุรุษย์มีชื่อบุคคลที่น่าสนใจอยู่สองคนด้วยกัน คนหนึ่งคือเจ้าเสือคาฟ้ากับอีกคนหนึ่งคือเจ้าเสือคานฟ้า (ไม่อาจกำหนดได้ถูก

ว่า เสียงที่ชาวอาหมเรียกชื่อบุคคลทั้งสองนั้นเป็นเช่นไร) ถึงแม้ชื่อบุคคลทั้งสองจะคล้ายกัน ทั้งความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน แต่ก็อยากจะกล่าวว่าเป็นเครือญาติกัน เรื่องในตำนานอาหมกล่าวว่า เมื่อปาแม่วปลง (ที่เรียกทางไทยใหญ่ว่า เจ้าแม่วปลิง) ขึ้นครองราชย์ที่เมืองเมา เจ้าจางญอ ผู้เป็นพี่น้องกันก็ได้ครอบครองดินแดนคนละฟากน้ำแก้ว (คือน้ำแก้วหรืออิรวดี) และเพื่อมิให้เกิดผิดใจกันภายหลัง ปาแม่วปลงกับเจ้าจางญอก็ได้ให้สัตย์ปฏิญาณไว้ต่อกันว่าจะไม่ล้ำแดน กันและเพื่อให้ไมตรีแน่นเหนียว ปาแม่วปลงก็ได้ยกนางเมิงบลอกคำแสง (นางเมืองคอกคำแสง) ให้แก่เจ้าจางญอ และด้วยเหตุที่ปาแม่วปลงไม่มีโอรส เมื่อเจ้าจางญอกับนางเมิงบลอกคำแสงได้โอรสเป็นองค์แรก ปาแม่วปลงก็ได้ขอไปเป็นรัชทายาท ให้ชื่อว่า เจ้าเสอคาพะ (เจ้าเสอคาฟ้า) เพื่อจะได้ครอบครองเมืองเมาสืบต่อไป

เจ้าเสอคาฟ้าคงจะได้ครอบครองเมืองด้วยดี ถ้าหากไม่เกิดเหตุเช่นนี้ขึ้น กล่าวคือ สมณของปาแม่วปลงได้ไปลอบเกี่ยวข้องกับเจ้าบลอกคำแสง (เจ้าคอกคำแสง) ซึ่งกล่าวว่ามีเชื้อสาย แล้งหลอน (พระอินทร์) ด้วยเช่นเดียวกัน ลูกที่เกิดมานั้นเป็นชายได้ชื่อว่า เจ้าเสอคาพะ (เสอคาฟ้า) ความจริงนี้ถ้านำไปเทียบกับที่กล่าวไว้ในตำนานไทยใหญ่ จะเห็นได้ว่าเรื่องเป็นไปคล้ายกัน จะแปลกพิสดารไปที่ตรงที่ในตำนานไทยใหญ่นิยมยกให้เป็นการกระทำของเทวดานางฟ้า ดังที่กล่าวว่า เจ้าแม่วปลิงเกิดความไม่พอใจ เกรงว่านางสมณผู้หนึ่งจะเกี่ยวข้องกับชายอื่น แต่เมื่อใช้ให้ผู้ใดเฝ้าดู ก็หาเห็นชายใดแปลกปลอมมาไม่ จนกระทั่งวันหนึ่งเจ้าแม่วปลิงได้ยินเสียงพูดแต่ไม่ปรากฏร่าง ซึ่งเชื่อว่าเป็นเสียงขุนผียุกะไซ้ (รุกขเทวดา) บอกกล่าวว่า หากเจ้าแม่วปลิงใคร่ได้โอรสละก็ จงนำเอาชอกตัน ซึ่งคือรองเท้าของตนไปกราบไหว้บูชา แล้วจะสมปรารถนา ว่าแล้วก็ถอดชอกตันโยนมาให้ เจ้าแม่วปลิงอดเคืองขุนผียุกะไซ้ตนนี้ไม่ได้ ดังนั้น นอกจากจะไม่ยอมทำตามแล้ว ก็ยังเชื่อว่าขุนผียุกะไซ้เองที่มาลกลอบสมสู่กับนางสมณนั้นจนตั้งครรภ์ขึ้นมา จึงได้เนรเทศนางสมณนั้นไปอยู่บ้านน้ำไก่หม้อ และคลอดลูกฝาแฝดออกมาเป็นชายถึงสามคน และคนหนึ่งก็คือเจ้าเสอชานฟ้าดังกล่าแล้ว ฉะนั้นสรุปเรื่องแล้วจึงเห็นความจริงที่ตรงกันอยู่อย่างหนึ่งคือ เจ้าเสอชานฟ้าในทั้งสองตำนานไม่ใช่โอรสเจ้าแม่วปลิง และเสอคาฟ้าในตำนานอาหมนั้น คงจะได้บารมีของแม่เข็นโหลงผู้เป็นตาช่วย จึงปรากฏว่าเมื่อเจ้าแม่วปลิงเป็นบ้าแทงคอตายแล้วนั้น ผู้สืบราชสมบัติเมืองเมาแทนหาได้แก่เจ้าเสอคาฟ้าดังที่แต่งตั้งไว้ไม่ กลับกลายเป็นไปให้แก่เจ้าเสอชานฟ้าไป

ส่วนเจ้าเสอคาฟ้านั้น คงจะเห็นแก่ศานติ จึงยอมละบ้านละเมืองไปแต่โดยดี แต่ก็ได้ถือสันโดษไปแต่ลำพังตนเองไม่ กลับนำไพร่บ้านพลเมือง และคนสำคัญๆ ที่จงรักภักดี

ไปด้วยกันหลายตระกูล เจ้าเสือก้าฟ้าเดินทางไปยังเมืองคาเมืองยูอันเป็นเมืองของเจ้าจางเฉวอ ผู้บิดาก่อน ได้นำจุ่มฟ้ารุ่งแสงเมิง (ตราประจำแผ่นดิน) พร้อมด้วยเครื่องใช้สำคัญในการเดินทาง ซึ่งคือหม้อข้าวทองแดง หม้อหนึ่ง ๆ หุงพอคนกินได้ ๓ คน เป็นจำนวน ๓.๐๐๐ ใบ ตลอดจนช้างม้าไปด้วยเป็นจำนวนมาก และได้เดินทางเป็นเวลาแรมปี จนเข้าเขตเมืองนูนตุนคำ (อาจเป็นเมืองนวลสวนคำ หรือเมืองเดือนสวนคำ ที่เรียกกันสั้น ๆ ทุกวันนี้ว่า เมืองมะนูน อันคือ อัสสัมนั่นเอง) เจ้าเสือก้าฟ้าต้องทำศึกรบพุ่งกับพวกนาคาแทบจะตลอดเวลา กว่าที่จะตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งอยู่ได้ในอัสสัม

ถ้าหากจะยึดถือข้อเท็จจริงจากอาหมบุรุษขึ้นแล้ว ก็จะได้เห็นว่าเจ้าเสือก้าฟ้าผู้ที่เข้าไปยึดครองอัสสัมได้นั้น ไปคนละลักษณะกับเจ้าสามหลวง ส่วนที่เจ้าเสือก้าฟ้ากับเจ้าสามหลวง จะเป็นบุคคลคนเดียวกันหรือไม่นั้น นักประวัติศาสตร์ควรจะได้พิจารณา

ผู้หญิงไทยใหญ่ในตำนาน

แม้ชาวไทยใหญ่จะมีคำกล่าวว่า ไก่แม่ขันพะอ้าแล้ง คือ ไก่ตัวเมียขันฟ้าไม่สว่าง อันดูเหมือนจะกันผู้หญิงไม่ให้ไปวนวายกับธุระการงานนอกไปจาก บ้านหน้าเฮ้น (งานบ้าน) นักก็ตาม แต่ก็ยังไม่ปิดโอกาสเสียทีเดียวที่จะให้ผู้หญิงได้มีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องการบ้านการเมือง ยิ่งผู้หญิงที่เป็น เจ้านางเมือง อย่างมหาเทวีเมืองไทย ที่ข้าพเจ้ามีโอกาสได้เห็นใกล้ชิด ยิ่งมีโอกาสมาก ถ้าหากเอาใจใส่และสนใจ ว่าโดยตำแหน่งของท่านแล้ว ในสมัยที่เจ้าฟ้ายังไม่ได้อินอำนาจให้แก่รัฐบาลนั้น ท่านทรงมีหน้าที่รักษาจุ่มและมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการประทับจุ่ม จุ่มนี้คือตราประจำแผ่นดิน ใช้ประทับแทนพระนามเจ้าฟ้า ไม่ว่าหนังสือแต่งตั้งอำมาตย์ข้าราชการใด ๆ ก็ตาม จะต้องมี ลายจุ่ม ประทับเป็นสำคัญ ถึงกับต้องระบุไว้ในข้อความแต่งตั้ง ดังที่ปรากฏในหนังสือแต่งตั้ง เมียวจ้า (เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง รองจากเจ้าเมือง) ว่า เจ้าฟ้าพะโหลงต้นเป็นเจ้า สี่วีรัตพะ มะหาวังชะ สิริปะวะระ เสดทะสุรัมมะหะร่าจ่า ดินแสงดินคำ เสอหม่มพะจั่งเต็ม ตึงลักเหยอ-อล้ายโหลง ผืนจุ่มล้ายแหลง แบนแสงล้ายค้ำ... ความว่า ตัวเราเจ้าฟ้าหลวงสี่วีรัมมหาวังสะสิริบวรเสฐรรมราชา เสอหม่มฟ้า จะได้มีหนังสือสำคัญที่ประทับตราประจำแผ่นดินสีแดง... ส่วนที่ว่า แบนแสงล้ายค้ำ อันหมายความว่า แบนแก้วลายทองนั้น คงจะขยายความสำคัญของจุ่มยิ่งขึ้น และผู้ถือจุ่มก็จะต้องมีความสำคัญไปพร้อมกันด้วย เพราะมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการจะประทับ หรือไม่ประทับให้ และในการประทับจุ่มแต่ละครั้ง มหาเทวีจะต้องได้รับ

เงินค่าประทับจุ่ม เป็นรายได้ส่วนพระองค์ด้วย และเห็นจะเป็นด้วยเหตุนี้เอง ผู้คนจึงพากัน
ขนานนามมหาเทวีผู้ถือจุ่มว่า เจ้าจุ่ม หากมีโอรสธิดา ก็เรียกว่า เจ้าแม่จุ่ม

อันจุ่มที่กล่าวถึงนี้ ดูเหมือนจะเป็นของแสนหวี คงมีอยู่ที่เมืองไทยนี้แห่งเดียว ทั้งนี้
เพราะเมืองไทยกับแสนหวีเคยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมา เจ้าฟ้าแสนหวีตันตระกุลเจ้าฟ้าหลวง
เสื่อหม่ฟ้าประทับที่เมืองไทย จนกระทั่งเมื่อ ๗๐ กว่าปีมานี้เอง ได้เกิดการสู้รบแย่งราชสมบัติ
กันขึ้น พอติดถึงเวลาที่อังกฤษได้เข้ามาปกครองพม่า อังกฤษจึงได้แบ่งแสนหวีออกเป็นสองเขต
คือแสนหวีเหนือ กับแสนหวีใต้ จุ่มนั้นตกอยู่กับเจ้าฟ้าเมืองไทย ผู้สืบเชื้อสายจากเจ้าฟ้า
แสนหวีเดิม ส่วนการที่จะมีจุ่มนั้น ก็เห็นจะได้มาจากจีนมากกว่าจะเกิดขึ้นใช้เอง ทั้งนี้ก็เพราะ
ที่ค่านบนตัวจุ่มอันทำด้วยแท่งทองเหลืองขนาดยาวสัก ๖ นิ้ว กว้าง ๔ นิ้ว มีตัวอักษรจีนเขียนไว้
เต็มไปหมด มหาเทวีรับสั่งขณะที่ทรงนำมาให้ข้าพเจ้าดูนั้นว่า คนจีนที่เห็นอักษรจีนนี้แล้ว
กล่าวว่า ไม่ใช่อักษรธรรมคา ทั้งข้อความก็ไม่ได้ผูกขึ้นอย่างธรรมคาด้วย แต่ส่วนจะอ่านว่า
อย่างไรนั้น ไม่มีใครที่นั่นทราบ แต่ดูเหมือนจะไม่มีผู้สนใจเรื่องนั้นยิ่งไปกว่าความจริงที่ยืนยัน
ได้ชัดจากจุ่มนี้ว่า แสนหวีกับจีนเคยสัมพันธ์กันมาอย่างไร แม้ชื่อแสนหวีที่ปรากฏในความก้นดือ
(คำขอขมาเจ้าฟ้า) ก็ดี ในความแต่งตั้งเมื่อยจากัดก็ยังเป็นภาษาจีนว่า กั้นมันแสนหวีสื่อ
แสนหวีอันผู้ซื้อ (บางแห่งเป็นอันผู้ซื้อ)

แต่อย่างไรก็ตาม เรื่องจุ่มที่กล่าวถึงนี้ ไม่มีอะไรสำคัญเท่ากับการที่ชาวไทยใหญ่ให้อำนาจแก่ผู้หญิงในการถือจุ่มและใช้จุ่ม อันแสดงว่าได้ให้ผู้หญิงมีสิทธิ์มีส่วนในการบ้านเมืองด้วย
และถ้าอ่านตำนานไทยใหญ่แล้ว จะเห็นว่า แม้กระทั่งปกครองบ้านเมืองเอง ผู้หญิงก็ทำได้
ถึงที่มีปรากฏในตำนานเมื่อครั้งนางอิก้าแหล่งครั้งหนึ่ง กับนางฟ้าห่มเมืองอีกครั้งหนึ่ง

ครั้งที่นางอิก้าแหล่ง (นางอิก้าแดง) ได้ครองราชย์นั้น เป็นตอนก่อนเจ้าเสื่อข่านฟ้า
ขึ้นครอง ตามตำนานกล่าวว่าเมื่อเจ้าแม่บัวปึงทวงกตนั้น ด้วยเหตุที่ไม่มีโอรสสืบราชสมบัติ
บรรดาอำมาตย์ที่ทราบข่าวเจ้าเสื่อข่านฟ้า จะพากันยกเจ้าเสื่อข่านฟ้าขึ้นครองราชย์ ก็เห็นว่ายัง
เด็กเกินไป จะหาผู้ใดสืบบ้านกนเมืองแทนก็ไม่เห็นใครสมควร จนวันหนึ่งอำมาตย์ผู้หนึ่งเล่าว่า
มีเทวดามาเข้าฝัน พู่ว่า พ้องเมืองตั้งหลายเว่ย ตั้งว่าสูเก่อ-อเห้อ-อมานเม้งเต็งก้า กัดเหียน
ข้าดำ ข้าโงงโป่งกว้างจ้ำ เห้อ-อเอ่านางอิก้าแหล่งเฮ็ดเจ้าเสื่อข่านฟ้า คือ อำมาตย์ทั้งหลายเอ๋ย
ถ้าพวกเจ้าอยากให้บ้านเมืองอยู่ร่มเย็นเป็นสุขเจริญรุ่งเรืองละก็ ให้เอานางอิก้าแดงเป็นเจ้านั้น
แหละจึงจะดี อำมาตย์ผู้นั้นจะฝันจริงหรือแต่งความขึ้นก็ตาม แต่ปรากฏว่าอำมาตย์ทั้งหลายต่าง
ไม่ขัดข้อง เพราะความฝันนี้ได้ช่วยตัดสินใจให้เป็นอย่างดี จึงต่างพากันเชิญนางอิก้าแดง ซึ่งเป็น

ธิดาองค์ที่สองของเจ้าแก้วบัว ให้อำมาตย์ขึ้นครองราชย์ในปี จ.ศ. ๖๕๗ ที่เวียงริมน้ำหม้อ และที่นั่นจึงได้ชื่อในภายหลังว่า เวียงน้ำอ้อ (เวียงนางอ้อ) ครั้งนี้คงจะเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของไทยใหญ่เมืองเมาะ ทิยกย่องผู้หญิงขึ้นครองราชย์เป็นเจ้าฟ้า

ผู้หญิงที่ได้เป็นเจ้าฟ้าในโอกาสต่อมาอีก ก็คือนางฟ้าห่มเมืองธิดาเจ้าขุนคำเต็กฟ้า อันเจ้าขุนคำเต็กฟ้านี้ ได้อพยพแยกบ้านแยกเมืองจากเมืองเมาะมายังซานไต้แถบเมืองนาย เพื่อให้พ้นภัยจากเจ้าเสือห่มฟ้าันดดาเจ้าเสือข่านฟ้า สาเหตุมีอยู่ว่า เจ้าเสือห่มฟ้าได้รังแกเจ้าขางเมืองบิดาของตน จนถึงไปขอกองทัพจีนมา และฆ่าเจ้าขางเมืองตายในที่สุด ขุนคำเต็กฟ้าเห็นจะอยู่ต่อไปไม่ได้ จึงอพยพผู้คนหลบภัยไป แต่กระนั้นเจ้าเสือห่มฟ้าก็ยังยกกองทัพจีนติดตามมา ต่อสู้กันช้านาน ไม่แพ้ไม่ชนะ ในที่สุดก็เลยตกลงปันดินแดนกัน ในปี จ.ศ. ๗๓๘ คือ ดินแดนทางปากน้ำเมาะลงมาทางตอนใต้ยกให้เป็นของขุนคำเต็กฟ้า ส่วนน้ำเมาะปากเหนือขึ้นไป ให้เป็นของเจ้าเสือห่มฟ้า ขุนคำเต็กฟ้าครองดินแดนชานไต้มาจนถึง จ.ศ. ๗๕๑ จึงเข้าบ่อน้ำอ้นแพ (ทิวบก) ไอรสองค์ใหญ่ครองต่อมาได้เพียง ๓ ปีก็สิ้นบุญลงอีก จึงถึงอนุชาสององค์ขึ้นครองแทน แต่ความประพฤติของอนุชาทั้งสองไม่เป็นที่ถูกใจนางฟ้าห่มเมืองผู้เป็นพี่นาง นางฟ้าห่มเมืองจึงเอาปิ่นทองคำสองชิ้นแปดเส (ประหารชีวิตน้องทั้งสองเสีย) แล้วนั่งเมืองเป็นเจ้าฟ้าแทน ครองดินแดนชานไต้ในปี จ.ศ. ๗๕๗ นับเป็นครั้งที่สองที่ผู้หญิงไทยใหญ่ได้ครองเมือง

เหตุการณ์บ้านเมืองในรัชสมัยของนางฟ้าห่มเมืองนั้นยุ่งยากวุ่นวายทั้งภายในภายนอก และก็ด้วยสติปัญญาความสามารถในการดำเนินรัฐประศาสน์นโยบายของเจ้าฟ้าผู้เป็นหญิง จึงผ่านพ้นมาได้ด้วยดี ดังที่ปรากฏเหตุการณ์ครั้งเจ้าเสือก็เจ้าเสือว่า ไอรสเจ้าเสือห่มฟ้า เกิดแข็งเมืองต่อจีน เมื่อจีนยกทัพมาปราบ ก็ฆ่าทหารจีนตายเสียเป็นอันมาก จีนจึงกรีธาทัพใหญ่มาปราบคนทั้งสอง และพร้อมกันนั้นก็ได้ ส้างลี้กั้งอะมั้ง คือเขียนสารมีโองการสั่งให้นางฟ้าห่มเมืองยกกองทัพมาช่วย และเรื่องคงจะไม่ยากลำบากถ้าหากเจ้าเสือก็เจ้าเสือว่าจะไม่ขอร้องมาให้ส่งกองทัพไปช่วยด้วย เจ้าเสือก็เจ้าเสือว่าอ้างถึงเชื้อสายเครือญาติที่สืบกันมาแต่บรรพบุรุษขุนลู่ขุนโลจนนางฟ้าห่มเมืองไม่อาจเฉยอยู่ได้ จึงต้องมีการเสียสละตาม ซ้อม่านตางเม็ง อยู่หลายครั้ง จนในที่สุดนิมิตที่ปรากฏออกมา เป็นปริศนาตีออกมาให้ช่วยเจ้าเสือก็เจ้าเสือว่าที่เป็นคนไทยด้วยกัน นางฟ้าห่มเมืองจึงกรีธาทัพยกพลสามหมื่นไปช่วย แต่ว่าเมื่อกองทัพมาถึงเมืองเมาะ ปรากฏว่าเจ้าทั้งสองฝ่ายแพ้แก่จีน ต้องหนีเอาตัวรอดไปก่อนหน้านั้นแล้ว ฝ่ายจีนเมื่อเห็นมีกองทัพยกมาไม่ทราบว่าเป็นกองทัพใครยกมาช่วยผู้ใด จึงสอบถามดู นางฟ้าห่มเมืองก็ตอบว่าตนยกทัพไทยมา

เพื่อจะมาช่วยเงินตามบัญชาเจ้าไว่เง่เด๋อแสง คำตอบนี้แม้จะไม่ตรงกับเจตนาเดิมของนางฟ้าห่มเมือง แต่ก็เป็นที่สบอารมณ์ของเจ้าไว่เง่เด๋อแสงยิ่งนัก ถึงกับประทานจุ่มให้อันหนึ่ง เข็มขัดสายหนึ่ง และหมวกประดับทับทิมอีกใบหนึ่งทั้งยังอนุญาตให้เก็บภาษีอากรกินต่อไปข้างหน้าอีกด้วย ต่อจากนั้นทัพนางฟ้าห่มเมืองก็ต้องร่วมกับทัพจินติตตามเจ้าเสือก็เจ้าเสือำไปจนถึงได้ตัวที่กรุงอังวะ

ผู้หญิงไทยใหญ่ในปัจจุบัน

เมื่อได้ทราบเรื่องราวของนางอี่ค่าแคงกับนางฟ้าห่มเมืองอย่างนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็หวังเต็มเปี่ยมว่าอีกไม่ช้าผู้หญิงไทยใหญ่จะได้นั่งเมืองเป็นเจ้าฟ้าให้ปรากฏในประวัติศาสตร์ไทยใหญ่อีก และคงจะไม่ใช้ใครที่ไหนอื่น คงเป็นเจ้าถิ่นเม็ง ธิดาองค์ใหญ่ของเจ้าฟ้าและมหาเทวีเมืองไทยนี้เอง เพราะฉะนั้นได้ทราบว่บรรดาเจ้าฟ้าทั้งหลายต่างก็ไม่ขัดข้อง ที่เจ้าฟ้าเมืองไทยจะทรงแต่งตั้งธิดาเป็นเจ้าแถมเม็ง อันคือเจ้ารัชทายาท ทั้งนี้เพราะเจ้าฟ้าเมืองไทยไม่มีโอรส มีแต่ธิดาทั้งสิ้นถึง ๘ องค์ แต่ว่าความไม่เที่ยงแท้ของสิ่งทั้งหลาย กับทั้งความผันแปรทางการเมือง ก็ได้ทำให้ความหวังจะได้เห็นผู้หญิงไทยใหญ่ได้ครองเมือง สูญสลายไป เรื่องผู้หญิงครองเมืองจึงยังคงเป็นเรื่องอันมีแต่ในตำนานอยู่ต่อไปดังเดิม

แต่ถึงผู้หญิงไทยใหญ่ในปัจจุบันจะไม่ได้ครองเมืองอย่างที่เคยเป็นมา ก็ใช่ว่าจะไร้ความสำคัญจนไม่ควรถูกกล่าวถึงเสียเลย เพราะถึงอย่างไรการครองบ้านก็ไม่ใช่ว่าเรื่องเล็กน้อยที่ควรจมองข้ามไปเสีย ตามธรรมดาผู้หญิงไทยใหญ่มีสิทธิและอำนาจในบ้านและครอบครัวเช่นเดียวกับผู้หญิงไทยทั่วไปในดินต่าง ๆ เมื่อมีสิทธิมีอำนาจ ก็ต้องมีหน้าที่ และหน้าที่ดูแล กำนันหน้าเอ็น (งานบ้าน) โดยเฉพาะบ้านใหญ่ ๆ เช่นบ้านเจ้าขุนมูลนายที่มีคนนับเป็นสิบ ๆ ค่ายแล้วไม่ใช่เรื่องที่จะจัดให้เรียบร้อยได้อย่างสะกดกลายเลย ผู้ใดสามารถจัดธุระได้เรียบร้อย จึงได้ชื่อว่า กัดหน้าเอ็นมัน (เป็นแม่บ้านดี) แต่การที่จะกัดหน้าเอ็นมันนั้น แม่บ้านก็ต้องทำงานเต็มมือตลอดวัน นางมย้าเต็งภรรยาของขุนโองช่อง เจ้าของบ้านที่ข้าพเจ้าพักที่เมืองน่าย ต้องไปจ่ายภาคทุกวันภาค ต้องเข้าครัวทำกับข้าวเองทุกมื้ออาหาร ยังมีแขกมาหรือมีงานเลี้ยงเป็นการพิเศษ ยังมีธุระยุ่งมากขึ้น นอกจากเรื่องอาหารยังมีเรื่องการเงิน นอกจากจะดูแลการใช้จ่ายเงินของครอบครัวของตนแล้วยังต้องมีภาระดูแลการใช้จ่ายเงินของเจ้าฟ้าเมืองน่ายอีกด้วย มีอยู่บางวันที่อาหารกลางวันต้องล่าไปกว่าชั่วโมง เพราะเธอเฝ้าชัะร้าง (ทำบุญซี) ยังไม่เสร็จ แต่กระนั้นเธอก็ยังมีเวลาปลีกไปศึกษาธรรมะ และเข้าสนามสอบด้วยทุกครั้ง แต่ทุกครั้งได้ผลดีเป็นที่พอใจของ

ผู้สอน และคงไม่มีใครเคยเห็นเธอนั่งมือเปล่า ๆ โดยไม่มีอะไรทำเลย งานที่ติดมือเธอเสมอ ก็คือการถักเสื้อ ซึ่งนอกจากจะเป็นงานอดิเรกที่เธอชอบแล้ว ก็ยังเป็นรายได้ที่เธอมีสิทธิจะจับจ่าย ได้โดยสะดวก และเธอก็เก็บไว้จ่ายในห้างหุ้นต่างต่าง (การบุญทาน) ต่าง ๆ

มหาเทวีเมืองไทยโปรดการถักเสื้อเช่นเดียวกัน แม้จะไม่ใช่เพื่อรายได้ แต่ก็เป็นการทำงาน ไม่ต้องซื้อหาสำหรับริทาทั้ง ๘ องค์ ตลอดจนเจ้าฟ้าหลวงอีกด้วย ฉะนั้นจึงมักจะเห็นท่านถักเสื้อ อยู่เสมอ และถึงแม้ท่านจะมีข้าเฝ้าคนรับใช้มากมายเพียงไร ท่านก็โปรดที่จะทำด้วยองค์เอง โดยเฉพาะเรื่องकुเลททุกซ์สุขของเจ้าฟ้าและริทาทุกองค์ ท่านทรงสามารถในการตัดเย็บเสื้อผ้า เครื่องทรงของเจ้าฟ้าไม่ว่าจะเป็นแบบสากลหรือแบบไทยใหญ่ ท่านทรงตัดเย็บได้ดีอย่างน่าพิศวง และการมีริทาถึง ๘ องค์นั้น เรื่องเสื้อผ้าก็ออกจะเป็นภาระใหญ่ในการจัดหาให้ได้ขนาดและ สวยงามสมสมัยและฐานะ เสื้อที่ข้าพเจ้านำไปใช้ ได้ไปเป็นตัวอย่างให้ท่านประคิษฐ์คิดแปลง สำหรับริทาองค์ใหญ่ ๆ ที่กำลังศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยมันตะเล และการใดที่ริทาทรงขอร้องมา ท่านก็จะต้องทรงเป็นธุระจัดการจนสำเร็จเรียบร้อยไป เป็นต้นว่าริทาองค์เล็ก ๆ ที่อยู่ประจำที่ โรงเรียนฝรั่ง ตำบลน้ำตู๋ อยากจะได้อาหารแห้งไปเก็บไว้เสวยที่โรงเรียน มหาเทวีก็ต้องเสด็จลง ครวเอง เพื่อดูแลให้คนครัวปรุงให้ตรงตามรสที่ริทาโปรด แม้ว่าปกติท่านจะไม่ได้ควบคุมการ ปรุงอาหารทุกมื้อ แต่ก็มีบางมื้อที่เสด็จลงมาปรุงเอง เพื่อให้ได้อาหารแปลกรสกว่าที่คนครัวปรุง ข้าพเจ้าเองก็เลยได้มีโอกาสมาเห็นการปรุงอาหารไทยที่นี่ และได้ศึกษาด้อยค่าและการใช้ภาษาที่ เกี่ยวกับการปรุงอาหารต่าง ๆ เหล่านั้นไปพร้อมกันด้วย

แต่ถึงแม้ว่าแม่บ้านแต่ละแห่ง จะมีงานบ้านเต็มมือดังกล่าไปแล้วก็ตาม โลกที่ก้าวล่วง รุกไปข้างหน้าทุกวัน ๆ ก็ยังไม่ยอมให้บุคคลเหล่านั้นอยู่อยู่แต่กับการหน้าเรือนอย่างเดียว เพราะ ฉะนั้นถึงจะยังไม่ค่อยเข้าใจซาบซึ้งถึงประโยชน์ของงานสังคมสงเคราะห์ดีนัก สตรีไทยใหญ่เหล่านั้น ก็จำต้องก้าวจากกรอบครัว มาร่วมมือกันทำงานช่วยเหลือบ้านเมืองด้วยประการต่าง ๆ ชีวิตที่เคย อยู่กันเป็นกลุ่มน้อย ๆ เคยชุมนุมกันแต่กันในครอบครัวและเพื่อนฝูงมิตรญาติที่สนิทสนมกัน ก็ ต้องกลับลากลายมารวมชุมนุมกันเป็นกลุ่มใหญ่ มาปรึกษาหารือกันและมาทำงานร่วมกัน แต่คงจะ เป็นด้วยว่าชีวิตในชนบทออกจะเยียบเหงา การได้มาชุมนุมพบปะกันแต่ละครั้ง ได้ช่วยทำให้มี สิ่งแปลกใหม่เกิดขึ้นบ้างหรือจะเป็นด้วยเหตุอื่นใดอีกไม่ทราบได้ จึงปรากฏว่าในการชุมนุมของ สมาคมสตรีเหล่านั้นแต่ละแห่ง แต่ละครั้ง มีคนมาชุมนุมมากเกินคาด เมื่อครั้งที่ข้าพเจ้าพำนักอยู่ ที่เมืองน่าย ได้เห็นหลายครั้งที่ผู้มาชุมนุมกันในการประชุมกันครั้งหนึ่ง ๆ มีจำนวนนับเป็นสิบ ๆ

ในห้องประชุมของโรงเรียนมัธยมชายทองยี่ และกิจการค่อยก้าวหน้าเป็นปีกแผ่นมั่นคง จนถึงกำลังก่อสร้างอาคารเป็นสำนักงานของสมาคม ด้วยเงินบริจาค ๒ แสนจัต จากผู้ที่เห็นคุณค่าของสมาคมนี้

ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะเคยหย่อนศรัทธาในเรื่องการตั้งสมาคมต่าง ๆ มาอย่างไรก็ตาม แต่เมื่อมาได้เห็นการก่อตั้งสมาคมวรรณคดีชาตินั้นในรัฐชาน ข้าพเจ้าก็อด ย่องย้อ สรรเสริญจนค้น ความคิดในการก่อตั้งนี้มีได้ เพราะเป็นการก่อตั้งตามความจำเป็นของบ้านเมือง จริงอยู่ แม้รัฐชาน จะเป็นถิ่นที่อยู่ของชาวไทยใหญ่ คนส่วนมากก็พูดภาษาไทยใหญ่ แต่เมื่อไปโรงเรียน ทุกคนต้องพูดภาษาพม่า ภาษาไทยใหญ่มิได้บังคับใช้ในโรงเรียน เมื่อเด็กไปโรงเรียนจึงมักนำภาษาพม่า ที่ใช้พูดกับเพื่อน พูดกับครู กลับมาใช้ที่บ้าน เด็กโตขึ้นเพียงใด เรียนสูงขึ้นเพียงไหน ภาษาพม่าย่อมเข้ามาแทนที่ภาษาไทยใหญ่มากเพียงนั้น แม้ชาวบ้านเอง ได้ยินคนพูดภาษาพม่าทุกวันๆ ก็อดอยากรู้อยากใช้ไม่ได้ เพราะฉะนั้นคำไทยเก่า ๆ ที่เคยใช้จึงค่อยสูญหายไป กลายเป็นคำภาษาพม่าเข้ามาแทน เมื่อคนไม่นิยมใช้ ไม่เข้าใจภาษา ก็จะสูญเช่นเดียวกับภาษาอาหม คงมีผู้เห็นอันตรายเช่นว่านี้ใกล้เข้ามาแล้ว จึงได้ริเริ่มสมาคมส่งเสริมภาษาและหนังสือไทยของตนขึ้น

งานสำคัญเริ่มแรกเห็นจะได้แก่การที่สมาคมได้ร่วมกับคณะกรรมการพัฒนาอักษรไทยใหญ่ปรับปรุงอักษรไทยใหญ่ให้เขียนง่ายอ่านสะดวก เพื่อคนจะได้นิยมใช้มากยิ่งขึ้น อันนับเป็นความสำเร็จอย่างหนึ่ง ซึ่งมีผลต่อเนื่องมาอย่างน่าพอใจ ในคราวชุมนุมเพื่อแก้ไขปรับปรุงอักษรไทยใหญ่ครั้งนั้น ได้มีผู้แทนมาจากที่ต่าง ๆ ที่ต่างก็มีส่วนร่วมในการใช้ภาษาด้วยกัน มาช่วยกันออกความคิดเห็นว่าควรแก้ไขอย่างไรจึงจะสะดวก ปัญหาแรกก็คือ หมายเสียง (เครื่องหมายกำกับเสียงสูงต่ำ) เดิมใช้ตามภาษาพม่า มีอยู่ ๓ รูป คือ จัตวา (ไม่มีเครื่องหมาย เช่นเขียน กา ปา ปู ต้องออกเสียงเป็น กา ป่า ปู๋) โท (ใช้จุดอย่างฟูลสต๊อปไว้ข้างอักษรตัวสุดท้าย) เช่น นอง. (คือ น่อง ออกเสียง น่อง) ซอง. (คือ ร้อง ออกเสียง ซ้อง) และ ตรี (ใช้จุด ๒ จุด อยู่ข้างๆ) เช่น งา: (ออกเสียง ง่า คือ งา) นา: (ออกเสียงนำ คือ นา) ส่วนเสียงอื่นคือเสียง เอก และเสียงคล้ายเสียงโทนั้น ไม่มีหมายเสียงกำกับ ผู้อ่านต้องอ่านเอาเอง ซึ่งเป็นเรื่องยากลำบาก มิใช่น้อย ในการปรับปรุงครั้งนี้จึงได้กำหนดหมายเสียงขึ้นใหม่อีก ๒ รูป คือ , กำกับเสียงเอก เช่น วาน, คือ หวาน และ ; กำกับเสียงที่ตรงกับเสียงโทของเรา (เขาออกเสียงคล้ายเสียงสามัญต้นคำ แล้วไปมีเสียงโทอยู่ท้าย บางทีก็ฟังคล้ายเสียงเอก เช่น ว่าน; คือ บ้าน บางทีออกเสียงเอก เป็น หวาน แทนจะเป็นว่าน) ความสะดวกในเรื่องนี้เห็นจะมีแก่ข้าพเจ้ายิ่งกว่าผู้อื่น เพราะปรากฏว่าข้าพเจ้าอ่านคำที่มีหมายเสียงกำกับนั้นเข้าใจได้คล่องแคล่วในเวลาไม่ช้านัก ส่วน

หมากบัว ซึ่งเชื่อว่าเป็นคำไทย แต่จะได้ผลอย่างไรนั้นสงสัยอยู่ เพราะเรื่องนี้ไม่ใช่จะทำได้ในวันสองวัน

ศัพท์บัญญัติของไทยใหญ่

เจตนาในการค้นหาคำเก่ามาใช้นี้ ก็คงเพื่อจะหลีกเลี่ยงไม่ต้องใช้คำภาษาพม่า แต่ว่าเมื่อโลกก้าวหน้าไป ถ้อยคำต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องนำมาใช้ให้ทันกับความก้าวหน้าของโลกย่อมมีมากขึ้น ไม่อาจหาคำเก่าที่มีอยู่มาใช้ในความหมายที่ต้องการได้ครบถ้วน จึงจำเป็นต้องจะต้องบัญญัติคำใหม่ขึ้น และคำบัญญัติใหม่เหล่านี้ผู้บัญญัติต้องพยายามอย่างยิ่งยวดที่จะไม่นำคำพม่ามาปะปน แต่เรื่องนี้ทำไม่ได้ง่าย ๆ นัก เพราะบรรดานักปราชญ์ทางภาษาไทยใหญ่นั้นส่วนมากมักถนัดและเคยคุ้นกับภาษาพม่า เมื่อนึกจะใช้ก็อดนึกเป็นคำพม่าก่อนไม่ได้ เช่นเดียวกับคนถนัดภาษาอังกฤษก็นึกเป็นอังกฤษ แต่กระนั้นเขาก็บัญญัติศัพท์ใหม่ๆ ด้วยคำไทย ๆ ขึ้นใช้มากหลาย พอแก่ความจำเป็นในขณะนี้ ที่เห็นได้ง่าย ๆ ก็ได้แก่ศัพท์ที่ต้องใช้เกี่ยวกับการสมาคม เขากำหนดใช้ดังนี้คือ

นายกสมาคมใช้ว่าโฮแบ้า * โหลง บางทีก็เรียกเพียง โฮแบ้า หรือแม้แต่เพียงใช้ว่าเฮ็ดโฮ ก็เป็นผู้นำเขา ก็เป็นที่เข้าใจแล้ว ส่วน อุปนายก นั้น ใช้ว่า ก้าโฮแบ้าโหลง ก้า ตรงกับคำ ก้า ซึ่งเขาหมายความว่าพยุพองให้ดำรงอยู่ หรืออาจจะใช้คู่กับคำพม่าที่เขียน เลาก มีความหมายอย่างเดียวกัน ให้หมายความว่าช่วยเหลือได้ สำหรับเลขานุการ ก็ตั้งชื่อตามหน้าที่ว่า ก้อหมาย (ผู้หมาย คือ ผู้บันทึก) หากมีผู้ช่วยก็ใช้ว่า ก้าก้อหมาย และผู้ทำหน้าที่ข่าวสารและเผยแพร่โฆษณา นั้น เรียกกันว่า ก้อป็นข่าว ป็น นั้นเห็นจะตรงกับคำ ป็น ของเรา ถ้าเป็นคำนามหมายถึง ถึง ลูกธนู (ไม่ใช่ตัวธนู) เป็นกริยาหมายถึงไปรย หว่าน

ส่วนตำแหน่งที่มักจะตั้งชื่อต่างกันไปตามความนิยมของแต่ละสมาคมนั้น น่าจะได้แก่ เหวัญญิก กับ ปฏิกม ที่ในรัฐชานใช้ว่า ก้อซิมจั้น ซิม แปลว่า เก็บรักษา เป็นภาษาพม่า (ที่ถึงจะหลีกเลี่ยงอย่างไรก็ยังยากจะพ้นได้) แต่ในรัฐกะฉิ่น ใช้ว่า ก้อยิบจั้น ความต่างกันไปบ้างคือ ยิบ ตรงกับ หยิบ ใช้ในความว่า ถือ ฉะนั้นจึงดูเหมือนว่าในที่หนึ่ง มุ่งให้เหวัญญิกเป็นผู้รักษาเงิน แต่อีกที่หนึ่งมุ่งให้เป็นผู้ถือเงิน บางสมาคมยังกำหนดตำแหน่งผู้ตรวจบัญชีขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่ง เรียก ก้อแจตจั้น (แจต เป็นคำพม่าอีก) ถ้าไม่ใช่คำพม่า ก็ใช้คำไทยว่า ก้อถามเงินเข้างั้น

* เบ้า มีผู้สงสัยว่าจะเป็นภาษาพม่า เพราะใช้แต่ลำพังไม่มีความหมาย แต่ก็ไม่มีผู้ใดยืนยันว่าควรจะมาจากคำพม่าว่าอะไร

ออก (ผู้ตามเงินเข้าเงินออก) ถ้าหากจำเป็นต้องหาทุนก็ตั้งตำแหน่งก๊อทดักขาล็อกกัน คือ ผู้หา
แหล่งที่มีเงิน (คำนี้ใช้ในรัฐกะฉิ่น เป็นภาษาไตเมอ ซา หมายถึง หา ล็อก คือ แหล่ง หรือ
ที่เป็นแปลง ๆ เช่นล็อกนา คือนากะทงหนึ่ง)

จริงอยู่ คำที่ผูกขึ้นด้วยคำไทยเหล่านี้ มักจะยืดยาว เพราะคำไทยคำเดียวกินความ
ไม่หมด ไม่ครอบคลุมความหมายตามต้องการ คนที่ชินกับภาษาอังกฤษหรือพม่าเห็นเข้าก็อด
ขันไม่ได้ เช่นคำว่า ปฏิคม สมาคมในรัฐกะฉิ่น ใช่ว่าก๊อโต้ยตีหุ่ต๊ะเข้าเม่อจู้ตุมกัน คือผู้ดูแลที่
อยู่ที่พักเมื่อประชุมกัน แต่จะอย่างไรก็ตาม ก็ยังนับได้ว่าเป็นการตั้งต้นใช้คำไทยกันอย่างจริง ๆ
จัง ๆ คำใดที่คิดขึ้นในครั้งแรกยังไม่เหมาะสม ก็ดัดแปลงแก้ไขกันต่อไป เช่น คำ ปฏิคม นี้
ข้าพเจ้าเคยเสนอสมาคมไทยในรัฐกะฉิ่นให้ใช้คำ ก้อฮับโหมจ้อมต้อน ซึ่งหมายความว่า ผู้ต้อนรับ
เขาก็ว่ากะทักตักดี ส่วนเขาจะนิยมใช้หรือไม่อย่างไรนั้น ข้าพเจ้ายังไม่ทราบผล เพราะเป็นเรื่อง
ของผู้ใช้ภาษาจะเลือกใช้ตามแต่จะเห็นควร

ปัญหาเรื่องผู้ใช้ภาษานี้ก็นับว่าเป็นเรื่องใหญ่ ที่จะให้เห็นดีเห็นงามไปด้วยกันทั้งสิ้น
ในทันทีนั้นทำได้ยาก บางคนไม่พอใจคำที่ใคร ๆ เขาใช้กัน แล้วไม่ยอมใช้ตาม แต่หนึ่งไว้ก็มี
ส่วนบางคนไม่พอใจแล้วร้องเอะอะโวยวาย กล่าวหาว่าไม่ถูกไม่ควรด้วยประการต่าง ๆ ก็มี แต่
อีกพวกหนึ่งนั้น พยายามคิดขึ้นใหม่เองทีเดียว แล้วก็เผยแพร่โฆษณาไปตามผู้ที่ตนพอจะโน้มน้าว
ใจได้ ฉะนั้นในขณะที่สมาคมวรรณคดีชานก่อตั้งขึ้นและกำลังเริ่มดำเนินงาน ก็ได้มีบุคคลที่
ไม่เห็นด้วยกับการปรับปรุงอักษรไทยใหญ่ในครั้งนั้น ว่าปรับปรุงแล้วไม่ช่วยให้ใช้อักษรนั้นเขียน
อ่านได้สะดวกขึ้น โดยเฉพาะเมื่อต้องการจะถ่ายเสียงคำบาลีให้ตรงทั้งรูปและเสียง เพราะถึงจะ
เพิ่มอักษรขึ้นใหม่ ก็ยังไม่เพียงพอจะถ่ายเสียงคำบาลีได้ พม่าเองยังต้องคงอักษรวรรค ฎ ไว้
ทั้ง ๆ ที่ในเวลาออกเสียง พม่าออกเสียงตามแบบของตน มีหน้าซ้ำบางคำก็เปลี่ยนแปลงรูปเสีย
ให้เขียนสะดวกขึ้น จนบางทีแม้ชาวอินเดียนเองก็น่าจะกำหนดไม่ถูกว่าคำเดิมเป็นอะไร เช่น พล
เป็น โป เป็นตัน เมื่อข้าพเจ้าอยู่ที่เมืองนาย เคยได้เห็นใบโฆษณาอธิบายหลักเกณฑ์การเพิ่มอักษร
ขึ้นใหม่ พร้อมทั้งวิธีเขียนพยัญชนะซ้อนและพยัญชนะประสมอย่างในภาษาบาลีสันสกฤต
แม้ว่าความคิดนี้น่าจะได้รับการพิจารณาบ้าง เพราะเป็นเรื่องที่น่าสนใจอยู่มากเหมือนกัน แต่
ข้าพเจ้าก็ทราบดีว่า เป็นเรื่องทำไม่ได้ง่าย ๆ

หากจะดำเนินงานในเรื่องนี้ ก็ควรจะได้ตัดสินใจว่า จะใช้วิธีนี้เขียนจำเพาะคำบาลี
สันสกฤตที่มีอยู่ในคานาเท่านั้น หรือจะนำมาใช้กับคำบาลีสันสกฤตที่ใช้กันทั่ว ๆ ไปอีกด้วย และ

ถ้าจะกำหนดให้ใช้กับคำที่มาจากบาลีสันสกฤตทั่วไปแล้ว ก็ต้องตัดสินใจใหม่อีกครั้งหนึ่งว่า จะรักษารูปศัพท์ให้ตรงตามรูปเดิมทีเดียว ทั้งการสะกดการันต์และการออกเสียงหรืออย่างไร หรือจะเขียนตามรูปศัพท์เดิมแล้วมาออกเสียงเอาตามถนัดตามอักขรวิธีในภาษาของตนซึ่งก็จะต้องลักลั่นกันเป็นว่าเขียนอย่างหนึ่ง อ่านอย่างหนึ่ง อย่างที่มีในภาษาของเรา แต่ถ้าไม่ห่วงรูป คงไว้แต่เสียง ก็ยากจะออกเสียงได้เหมือน และยากจะรู้ได้ว่าคำนั้นๆ รูปศัพท์เดิมเขียนอย่างไร จึงเป็นเรื่องลำบากทุกเรื่องไป ดังที่เราประสบอยู่ทุกวันนี้

คำบาลีสันสกฤตที่มีปะปนอยู่ในภาษาไทยใหญ่นั้น เชื่อว่าคงได้มาทางพม่า การออกเสียงจึงก่อนไปทางพม่า ซึ่งแต่ละคำก็จะนึกย้อนกลับไปได้มาจากคำเดิมว่าอะไร ก็ต้องเสียเวลาคิด ไม่ผิดกับคำบาลีที่มีอนุญาตมาใช้ ทั้งนี้ เพราะเขาไม่ได้รักษาทั้งการออกเสียงและสะกดการันต์ ข้าเมื่อชาวไทยใหญ่นำมาใช้และออกเสียงอย่างของตน เสียงยังเปลี่ยนไปอีก เช่นคำ หย่าสะหวัน พม่าใช้ในความหมายว่า พงศาวดาร ไทยใหญ่ (แถบเมืงนายน) ออกเสียง หย่าสะหวัน แท้ที่จริงคำนี้คือ ราชวงศ์ หรือแผงไม้ไผ่ที่เขาชักเป็นตา ทำเป็นรั้วกันสองข้างทางที่พระภิกษุหรือผู้เป็นประธานเดินมาในงานพิธี เรียกว่า ย่าสะหมาด นั้น ที่จริงก็คือ ราชวัติ นั่นเอง บางคำเสียงแปลกไปจนไม่น่านึกว่าจะมาจากบาลีคำนั้น เช่นชื่อนกขนาดใหญ่ในนิยายที่กล่าวว่าพาคนไปด้วยได้นั้น พม่าเรียก ที่แหล่งกำ ไทยใหญ่เรียก ถีหลังกำ ผู้รับบาลีกล่าวว่าคำนี้ตรงกับคำ หตุติลึงค สกุโณ ที่ไทยเราเรียกว่า นกหัสติลิงค์ บางทีเสียงก็เปลี่ยนไป จนกลายมามีความหมายเป็นภาษาไทยใหญ่ไปได้ เช่นเรื่อง ขุนอู๋ตั้ง ในตำนานไทยเมื่อนั้นถ้าเทียบกับเรื่อง ท้าวอุเทนแล้ว เห็นได้ว่าตรงกันทีเดียว คือนางเกศินี มเหสีกษัตริย์เมืองก่อจัมปี (โกสัมพี) ในขณะที่ยทรรกรรมจะคลอด ถูกนกถีหลังกำคาบไปไว้บนต้นไม้ในป่า ต้องคลอดลูกบนคาคบไม้ นั้น ลูกที่คลอดออกมาได้เรียนมนตร์กับฤๅษีในป่านั้น จนมีความสามารถในการคิดพิณยิ่งนัก จึงได้ชื่อว่า ขุนอู๋ตั้ง บังเอิญคำว่า ตั้ง ในภาษาไทยใหญ่ แปลว่า พิณ จึงนับว่าเสียงกลายไปได้เหมาะเรื่องนี้นัก ทั้งยังฟังเป็นไทยๆ ดีกว่าคำ อุเทน เสียอีกด้วย

ภาษาวรรณคดีของไทยใหญ่

อันที่จริงถ้าจะรื้อฟื้นศัพท์เก่าๆ ขึ้นมาใช้อีก ก็คงทำได้ไม่ยากนัก เพียงแต่เก็บจากหนังสือ ก็คงมีจำนวนไม่น้อย แต่ก็น่าสงสัยอีกว่าจะใช้ได้สะดวกและถูกใจผู้ใช้หรือไม่ เพราะไม่ว่าภาษาไทย ภาษาเขียนย่อมจะบรรเจิดบรรจงกว่าภาษาพูด และบางทีถ้อยคำที่ผู้เขียนสรรมาใช้

นั้น ฟังไพบู่อยู่แต่ในหนังสือเท่านั้น หากนำมาใช้พูดคงจะยืดยาดไม่ทันหูทันใจผู้ฟัง แต่อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าก็สนใจที่จะศึกษาภาษาไทยใหญ่ ทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน แต่ในขณะที่พำนักที่เมืองนาย โอกาสพูดและฟังมีน้อยเพราะไม่ค่อยได้พบปะสนทนากับผู้ใด หากจะสนทนาก็มักสนทนาเป็นภาษาอังกฤษ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ข้าพเจ้าจะต้องตั้งหน้าศึกษาเรื่องภาษาหนังสืออย่างจริงจัง ยิ่งเรียนมาก อ่านมาก ก็ยิ่งได้เห็นวิธีใช้ด้วยคำสำนวนแปลกๆ แม้จะเป็นภาษาร้อยแก้ว ก็ยังมีสัมผัสกระทบทบกระทั่งบางแห่ง ไม่ผิดกับร้อยกรอง

ที่น่าสนใจ คือ คำที่ใช้ในหนังสือเก่าๆ โดยเฉพาะในตำนานไทยใหญ่ที่ข้าพเจ้ากำลังศึกษาอยู่ มีอยู่หลายต่อหลายคำที่ใช้ในวรรณคดีเก่าๆ ของเราได้แก่ คำว่า ห่อน เขามักใช้กับ ไป เป็น ไปห่อน เช่น ไปห่อนต้อนหัน คือ ยังไม่เคยเห็น (ทางเมืองนายใช้คำ ไป ในความว่า ยังอำไป คือ ยังไม่ อำไปกว่า คือ ยังไม่ไป) คำว่า เขว (เขี้ยว) ก็มีใช้บ่อยๆ ในความว่า รีบไปไม่หยุดยั้ง มักใช้ว่า เขวขึ้นเขวคั่น คือ รีบไปทั้งกลางวันกลางคืน และมีความอยู่ตอนหนึ่งใช้ว่า ฮ้อยเป็นใจน้างน้ำก้า ฮ้อย คำว่า ฮ้อย นั้น ครูผู้สอนไม่เคยใช้และเคยได้ยินใครใช้ในความนี้ จึงไม่อาจจะอธิบายให้เข้าใจได้ ข้าพเจ้าอ่านความตอนนั้นแล้ว เห็นว่า ฮ้อย น่าจะตรงกับคำ ชะรอยของเรา เพราะผู้กล่าวอ้างกับตนเองด้วยความคาดคะเน ความจริงไม่น่าจะเป็นอื่นนอกจากชะรอยจะเป็นใช้นางนาค แต่ข้าพเจ้าก็ยังไม่อาจยืนยันได้แน่ จนกว่าจะได้พบผู้ที่ใช้คำนี้ในภาษาของเขา บางทีอาจจะเป็นคำภาษาไทยมา ทั้งนี้ตามความคาดคะเนของเสียก่อนจะละ อาจารย์ของข้าพเจ้า ส่วนคำ เขว (ซึ่งชาวเมืองนายใช้ ไหวว บางทีก็เป็น ไชว เมื่อลงท้ายประโยค) นั้น ก็ชวนให้คิดว่าเป็นคำ เดียว ที่เราใช้อยู่ เช่น เขวขุนอ้ายโผเม้อ-อหันฮ้างหันผ้งน้ำก้าเฮ้า เขวมันโก้มันเห ถ้าหากใช้คำ เดียว แทนลงไปแล้วจะได้ความว่า เดียวขุนอ้ายผัวเจ้า เห็นร่างนาคของเรา เดียวมันกลัว

แต่ที่น่าสนใจยิ่งกว่าอื่น คือราชาศัพท์ในภาษาหนังสือ ผู้แต่งช่างผูกขึ้นใช้มากมายหลายอย่างในความเดียวกัน เพื่อให้ฟังแปลกๆ ไม่เบื่อหู และคำเหล่านี้มิใช่จำเพาะแต่ในหนังสือเท่านั้น ไม่มีผู้ใดใช้พูดในชีวิตประจำวัน เช่นคำ เจ้าบู้ร้อนแพ้ ที่หมายถึงการสิ้นชีวิตของเจ้าฟ้า นั้น ภาษาพูดตามธรรมดาใช้เพียง เจ้าพะนอนแพ้ (แปลตามตัวคือ นอนแพร) เท่านั้น นอกจากนั้นที่ใช้ต่างออกไปเป็น เช่งก้าชุดหมุน (สิ้นกรรมสุขบุญ) ชุดก้าว้ายหมุน (สุกกรรมวายบุญ) ชุดหายว้ายวอด (สุกหายวายวอด) ก็มี บางทีก็ใช้ตรงๆว่า อะสักชุดกว่า (อายุสุกสิ้นไป) ที่ใช้เป็นความอุปมาก็มีได้แก่คำ เจ้าโสนหมากฮาก้า (เข้าสวนหมากกรากทอง) สอบ

ถามคุณยังไม่ได้ความกระจ่างว่า เหตุใดจึงถือเอาการเข้าสวนหมากรวกทอง คือ การตาย ทั้ง ๆ ที่
ปัจจุบันนี้ การเข้าสวน มีความหมายเหมือน ไปทุ่ง ไปเลื่อน

พ้นจากเรื่อง ตาย ก็มาถึงเรื่องการขึ้นครองราชย์ หากเป็นการครองราชย์แบบสืบราช-
สมบัติ ก็ใช้ว่า บู้ตเป็นเจ้า (บู้ต คือเปลี่ยน ถ้าใช้บู้ตอะหม่วย (คำพม่า) หมายถึงสืบราชสมบัติ
เลยทีเดียว) บางแห่งใช้ บู้ตสิงจิงหอ หรือ บู้ตนั่งสิงกินเม็ง (สิงแปลว่า เมือง) ถ้าใช้ว่า จ่ามहां
จ่ามหอ ก็หมายความว่า เสวยราชสมบัติครอบครองปราสาทราชวัง แต่ถ้าเป็นการแต่งตั้งให้ไป
ครอบครองบ้านเมืองใดแล้ว ก็ใช้ ปิงปั้นเหื้อ-อกว่าเฮ็ดเจ้า (ปลงใจให้ไปเป็นเจ้า) หรือ ปิงอับ
ถับเป็นเจ้า (ปลงใจหยิบยื่นให้ไปเป็นเจ้า) ครั้นเมื่อได้ครองเมืองเรียบร้อยแล้ว ใช้ว่า เป็ง*
หรือ อับเป็งเป็นเจ้า ก็มี นั่งเว้งเฮ็ดเจ้า (นั่งเมืองเป็นเจ้า) ก็มี มิฉะนั้นใช้ว่า เฮ็ดเจ้าเฮ็ดจอม
ก็เป็นทีเข้าใจกันแล้ว

เมื่อได้เป็นเจ้าเป็นจอมดังนี้แล้ว หน้าที่สำคัญก็คือ เฮ็ดซึก (ทำศึก) ฉะนั้นในตำนาน
ไทยใหญ่ ซึ่งดูเหมือนจะมีแต่เรื่องเป็นศึกเป็นเสื่อ ตั้งแต่หน้าต้นจนสุดท้าย ถ้าไม่รบกับจีนก็รบ
กับพม่า หรือไม่ก็รบกันเอง จึงมีแต่คำว่า ส่อผู้ส่อกิน ส่อนี้ส่อซึก (ส่อ คือบ่าวร้อง เกณฑ์ผู้คน)
จันนี้ซึก (คุมพลไปรบ) และ เฮ็ดน้เฮ็ดซึก (ทำศึก) อยู่มากมายหลายแห่ง หากถึงขั้น แข่งนี้
แข่งซึกตักกัน ย่อมหมายถึง รบศึก กันทีเดียว ในตำนานมีกล่าวอยู่ตอนหนึ่งว่า พวกคนไทย
แสนหวีเมื่อครั้งยังรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว ได้รับความพม่าคุกต่อกันมาถึง ๙ ปี จนผู้คนล้มตาย
เป็นอันมาก ที่เหลือก็ไม่ใช่คนทำมาหากิน ไพร่บ้านพลเมืองได้แต่หลบซ่อนให้พ้นภัย ไม้คาน
(สำหรับหาบข้าวของ) ไม่เคยหลุดจากบ่า จึงได้ขอร้องให้เจ้าฟ้าคือเจ้าค้ำกายพะที่ขึ้นครองราชย์
ภายหลังนางฟ้าห่มเมือง อ่อนน้อมต่อพม่าเสียเพื่อเอ็ดหลูจ้ำล้านกินแสน (เพื่อส่งสารผู้คนทั้งแสน
ทั้งล้าน) ไม่ให้ต้องอดหยาก ยากลำบากอีกต่อไป เจ้าฟ้าจำต้องยอมตาม เมืองแสนหวีจึงขึ้นแก่พม่า
เมื่อ จ.ศ. ๗๗๘ (ราว ๕๐๐ กว่าปีมานี้) และนับแต่นั้นมา พม่าก็ได้แบ่งอาณาจักรแสนหวีออก
เป็นบ้านเล็กเมืองน้อย ให้ขึ้นตรงต่อพม่าเลยทีเดียว

ต่อจากนั้นถึงแม้ว่าจะไม่ได้รับกับพม่า แต่เมื่อพม่าจะรบกับผู้ใด ไม่ว่ากับจีนหรือไทย
พม่าก็มักจะ ห้องแปดหน้าพะเม็งไต้ คือเรียกกะเกณฑ์กองทัพจากไทยทั้ง ๘ ทิศให้ไปช่วย ดังที่
กล่าวไว้ว่า ครั้งเมื่อกษัตริย์โยตะรา (อยุธยา) ยกกองทัพใหญ่มาเหยียบได้ถึงเมืองพะโค จน
ถนัดเปียกแข่ง (พินาศสิ้น) เมื่อ จ.ศ. ๙๒๔ (พ.ศ. ๒๑๐๖) กษัตริย์พม่าได้เกณฑ์ให้เจ้าคำแก้ว
เจ้าฟ้าแสนหวีขณะนั้นยกทัพเรือลงมารับทัพไทย ปรากฏว่าทัพไทยตีแตกไปและจับเจ้าคำแก้วได้

* เป็ง และ อับ เป็นคำพม่า อับ แปลว่า ปกครอง เป็ง แปลว่า เป็นเจ้าเป็นใหญ่ ทมิลธิ มีอำนาจ

ได้นำตัวกลับไปอยุธยาด้วยและหลังจากนั้นอีกหลายปี เจ้าคำแก้วได้ขอทัพอยุธยาช่วยรบ ได้มา
 เหยบนํ้าเหบบลหิน เมืองไทยใหญ่ ตั้งแต่เมืองหนอง ห่องห้วย ไปจนถึงเมืองนาย เมืองแลม
 ต่างยอมเป็นข้าเป็นอภัยด้วยกันหมดทั้งสิ้น เจ้าคำแก้วจึงได้ครอบครองบ้านเมืองไทยใหญ่ มีชื่อ
 ใหม่ ว่า เจ้าคำค่ายน้อย แต่ภายหลังพม่าและจีนยกมาปราบได้ จึงหนีมาอยู่อยุธยาจนชั่วลูกหลาน

เรื่องราวต่อแต่นี้ไป ก็เป็นเรื่องรบศึกระหว่างอยุธยา พม่า และยวน คือเชียงใหม่
 เชียงราย และเชียงแสน เสมอมา และดูเหมือนว่าจะไม่มีคราวใดที่ชาวไทยใหญ่ไม่ได้อยู่ช่วย
 จึงได้ปรากฏเรื่องราวบันทึกไว้โดยตลอด น่าเสียดายก็แต่ว่า ผู้บันทึกไม่สนใจที่จะใส่ชื่อกษัตริย์
 เมืองอื่น หลักฐานจึงออกจะเลื่อนลอย กำหนดได้ยากว่า เป็นรัชสมัยของใคร กษัตริย์เมืองพม่า
 ก็มีแต่คำว่า เจ้ามังตรา เหลือจะบอกได้ถูกว่าเป็นมังตราองค์ไหน กษัตริย์โยตะราก็เช่นกัน
 ที่กำหนดรู้ได้แน่นอนเห็นจะมีแต่สมเด็จพระนเรศวร เพราะเวลาใกล้เคียงกัน และเหตุการณ์ที่
 ทัพไทยตีเข้าไปได้ถึงเมืองพม่านั้น มียืนยันในพงศาวดารของเรา แต่ก็น่าสงสัยจริงว่า เหตุใด
 เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับไทยใหญ่ในตอนนั้น จึงไม่มีกล่าวถึงเสียเลยในพงศาวดารไทย ทั้งที่การ
 ยกทัพใหญ่ไปช่วยข้ามประเทศนั้นน่าจะไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยจนถึงกับไม่ควรบันทึกไว้ แม้ว่าข้าพเจ้า
 เองสนใจเรื่องราวในตำนานน้อยกว่าถ้อยคำสำนวนที่ใช้ในนั้น ข้าพเจ้าก็ยังเห็นเป็นเรื่องที่เราควร
 จะทราบไว้บ้าง จึงได้นำมาเล่าสู่กันฟัง

ภาษาจดหมายของไทยใหญ่

ในบรรดาผู้ที่มิธุระยุ่งอยู่กับการเขียนจดหมายตลอดเวลาแล้ว เห็นจะมีข้าพเจ้ารวมอยู่
 ด้วยผู้หนึ่ง ไม่ว่าจะเคลื่อนย้ายไปอยู่สถานที่ใด ก็ธุระแรกของข้าพเจ้าก็คือ ไปที่ที่ทำการ
 ไปรษณีย์ มีการไปซื้ออุปกรณ์การเขียนและส่งจดหมายบ้าง ไปติดต่อขอให้ทราบเรื่องจดหมาย
 ที่จะส่งมายังที่อยู่ใหม่บ้าง ฉะนั้นบุคคลที่รู้จักคุ้นเคยในที่นั้นๆ จึงมักได้แก่บุรุษไปรษณีย์บ้าง
 เสมียนที่ทำการไปรษณีย์บ้าง ถ้าเป็นที่ทำการไปรษณีย์เล็กๆ เช่นที่เมืองนาย ก็รู้จักไปถึงนาย
 ไปรษณีย์เลยทีเดียว และบางครั้งมาไม่ทัน นายไปรษณีย์ที่เมืองนายถือโอกาสยิ้มแสดมภ์
 ของข้าพเจ้าไปจำหน่ายให้แก่ผู้ต้องการซื้อก็มี ส่วนภาษาที่จะต้องใช้ติดต่อกันทางจดหมายก็เขียน
 เป็นหลายภาษาขึ้นๆ นอกจากไทยกับอังกฤษแล้วนานๆ ก็มีเป็นภาษาฮินดีบ้าง เมื่อออกจาก
 เมืองมอญมาแล้ว ก็มีเป็นภาษามอญบ้าง มาขณะนี้ก็มีเป็นภาษาไทยใหญ่ แม้ข้าพเจ้าจะรู้สึกอยู่
 เสมอว่า การเขียนจดหมายส่วนตัวโดยทั่วไปไม่จำเป็นต้องใช้ภาษาให้ถูกแบบแผนทีเดียวนักก็ได้

เพราะเป็นภาษาเขียนกึ่งพูด และข้าพเจ้าก็ไม่ค่อยจะเดือดร้อนกับการใช้ภาษานักก็ตาม แต่เมื่อมาเกี่ยวข้องกับจดหมายภาษาไทยใหญ่บ่อยๆ เข้า ข้าพเจ้าก็ให้เห็นเองแล้วว่าการเขียนจดหมายเป็นภาษาไทยใหญ่นั้น มีแบบแผนการใช้ภาษาโดยเฉพาะ อย่างที่จะเขียนได้เองโดยไม่เรียนนั้น ย่อมไม่ได้ ถึงแม้ว่าจดหมายฉบับแรกของข้าพเจ้าที่หัดเขียนเมื่อรู้จักตัวอักษรภาษาไทยใหญ่ได้ ๕-๖ วัน จะได้รับคำวิจารณ์จากผู้รับว่าเขียนพอใช้ได้แล้วก็ตาม ข้าพเจ้าก็ทราบดีว่า ภาษาที่ใช้ในนั้นยังไม่ใช่ภาษาจดหมายของไทยใหญ่โดยแท้ ฉะนั้นเมื่อจะฝึกการเขียนภาษาไทยใหญ่ ข้าพเจ้าจึงฝึกการเขียนจดหมายก่อนอย่างอื่น และเชื่อว่าคงจะต้องฝึกอีกนานกว่าจะใช้ภาษาได้ตามแบบแผนที่เขาใช้กัน วิธีฝึกที่คืออย่างหนึ่ง ก็คือนำจดหมายเหล่านั้นมาศึกษาดู และกำหนดจดจำด้วยคำสำนวน ตลอดจนวิธีการไว้ใช้

ที่สำคัญเป็นอันดับแรก เห็นจะได้แก่ภาษาสุภาพที่ใช้ในจดหมาย นับตั้งแต่คำขึ้นต้น คำสรรพนามแทนชื่อผู้เขียนและผู้รับจดหมาย ตลอดจนถึงคำลงท้ายประโยค ด้วยเหตุที่จดหมายเป็นสิ่งแทนตัวผู้พูด ภาษาที่ใช้จึงมีลักษณะของภาษาพูดอยู่ด้วย คือต้องมีคำลงท้ายประโยค เช่น ค่ะ ครับ ของเราแทบทุกประโยค ในภาษาของเขาใช้คำ ขำ บ้าง ออ บ้าง ขำออ บ้าง ขำ นั้นใช้ได้ทั้งชายและหญิง ฟังคล้าย ค่ะ ของเรา ความลำบากอย่างหนึ่งในการใช้คำเหล่านี้อยู่ที่คำเหล่านี้ไม่ต้องใช้ลงท้ายทุกประโยค คนที่ไม่เคยคุ้นกับภาษาของเขาอย่างสันต์จัดเจน ย่อมกำหนดไม่ได้ง่ายๆ ว่า ประโยคใดควรใส่ ประโยคใดไม่ควรใส่ หากจะใส่ลงท้ายเสียทุกประโยค เห็นจะฟังรำคาญหู เช่นเดียวกับการลงท้ายว่าค่ะ ครับ อยู่ตลอดเวลาในภาษาของเรา แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อรู้ภาษามากขึ้น ก็พอจะใช้หูตัดสินได้บ้าง แต่จะให้กำหนดว่ามีหลักเกณฑ์อย่างไรนั้น ใครๆ ก็คงตอบกันได้ยาก

ส่วนสรรพนามนั้น ต้องเริ่มตกลงใจมาแต่ขึ้นต้นจดหมายว่าจะใช้อย่างไร เพื่อจะได้ใช้อย่างเดียวกันตลอดไป แต่ว่าการขึ้นต้นจดหมาย นอกจากใช้สรรพนามให้ตรงตามต้องการแล้ว ก็ยังมีวิธีเขียนได้หลายอย่าง อย่างที่เป็นแบบฉบับคงจะเป็นแบบที่ใช้ว่า ว่าจะดีก็ดี ฮู้จั้นหลี่ขำ (ว่าที่มายัง ให้ได้รู้ไต่ยินเป็นอย่างดีค่ะ) หรือไม่ก็ใช้แบบที่อธิบายว่า มีลักผิ่นนึ่งถึงต้า ฮู้จั้นหลี่ขำ (มีจดหมายฉบับหนึ่งถึง ให้ได้รู้ไต่ยินเป็นอย่างดีค่ะ) มิฉะนั้นก็เอ่ยชื่อเลยทีเดียว เช่น บางคนขึ้นต้นจดหมายถึงข้าพเจ้าว่า ปีนังโหลง (พี่สาวใหญ่) บ้างก็เรียกหน้าที่ให้รู้ด้วยว่าเป็นครู คือใช้ ปี่สะหระมะ (พี่ครูหญิง) ที่เลียนแบบจดหมายฝรั่ง ใช้ว่า ปี่ฮักเฮ้าขำ (พี่ที่รักของดิฉัน) ก็มี แต่ที่ ดร. บาณาน เขียนถึงข้าพเจ้า ใช้สั้นๆ ว่า ก้อ (สหาย) นั้น ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าจะใช้แบบไหน

ทั้งที่กล่าวแล้วว่า ข้าพเจ้าออกจะเป็นผู้สูงอายุกว่ามิตรสหายและผู้คุ้นเคยส่วนมากใน
 รัชชาน สรรพนามที่เขาใช้เรียกขานข้าพเจ้าในจดหมายจึงเป็น ^{ป๋น} ^{นัง} ^{บ๋เฮ้า} ^{บ๋เฮ้า} แทนที่จะเป็น
 สุ หรือ สุเจ้า ข้าพเจ้าเองก็ต้องทำความเข้าใจว่า สรรพนามของเขามีอะไร ใช้อย่างไร เพื่อจะได้ใช้
 ให้ถูกต้องคำ เภา (ฉัน ญ) กับ เม้อ-อ (แก มิง) นั้น เป็นอันไม่ต้องสนใจ เพราะทางแถบนี้
 โดยเฉพาะที่เมืองนายถือเป็นคำหยาบ เด็กนักเรียนคนใดใช้คำทั้งสองนี้พูดกับเพื่อน เพื่อนจะไป
 ฟ้องครูทันที บางที่ข้าพเจ้าได้ยินผู้ใหญ่พูดกับเด็ก ๆ ก็มี เช่นนางมย้าเต็งพูดกับเด็กในบ้าน ก็ใช้คำ
 ทั้งสองนี้ ส่วน สุ นั้นเป็นคำที่ใช้ได้ทั่วไป แต่ถ้าจะให้สุภาพยิ่งขึ้น หรือเพื่อเป็นการยกย่อง
 เขาใช้ สุเจ้า มักใช้กันในเวลาพูดในที่ประชุมหมายถึงผู้ฟังที่มีจำนวนมากกว่าหนึ่งตัว ที่จริงคำ
 เจ้า นั้น นอกจากจะใช้สำหรับที่เกี่ยวกับเจ้ากับขุน เช่น ข้า เป็นคำกลาง ๆ ที่สุภาพพอควร เมื่อใช้
 ข้าเจ้า หมายถึงข้าของเจ้า ใช้สำหรับการเพ็ดทูลเจ้านาย ก็ยังใช้เป็นคำยกย่อง เมื่อประกอบกับ
 คำธรรมดา ย่อมทำให้คำธรรมดานั้นสูงขึ้น เช่นว่า มั่น หมายถึง เขาคนเดียว ส่วน เขา หมายถึง
 เขาหลายคน ข้าพเจ้าเองไม่เคยกล้าใช้คำ มั่น เลย เพราะเกรงจะเป็นคำหยาบ เลี่ยงมาใช้คำ เขา
 ซึ่งกลับไปทำให้ผู้ฟังเข้าใจผิด คิดว่าหมายถึงหลายคน จนอ่านหนังสือมาก ๆ เข้าจึงเห็นว่าเขามี
 วิธีทำให้คำ มั่น กลายเป็นคำสูงใช้กับเจ้านายก็ได้ หรือจะใช้กับคนสามัญที่เรายกย่องนับถือก็ได้
 ด้วยการเติมคำ เจ้า ลงไปเป็น มั่นเจ้า เขาเจ้า ในดินที่ใช้เม้อ-อ เป็นคำกลาง ๆ ไม่ใช่คำหยาบ
 ก็อาจใช้ เม้อ-อเจ้า ได้ หมายถึง ท่าน กลายเป็นคำสูงไป ส่วนคำ เฮ้า (เรา) นั้นไม่ใช่คำใช้
 ทั่วไป ต้องใช้กับผู้ที่สนิทสนมกันจริง ๆ ผู้ที่ใช้ เฮ้า ลงท้ายคำเรียกเครือญาติเช่น บ๊อเฮ้า แม่เฮ้า
^{ป๋น} ^{เฮ้า} น้องเฮ้า (พ่อเรา แม่เรา พี่เรา น้องเรา) นั้น ย่อมแสดงว่าใกล้ชิดสนิทสนมกันยิ่งนัก ผู้ใดเรียก
 ข้าพเจ้าว่าป๋น เฮ้า น้องเฮ้า ข้าพเจ้าจะรู้สึกชื่นใจและถูกใจยิ่งกว่าจะเรียกอย่างอื่น แต่ถ้านำมาใช้คู่
 กับ ข้า คำ เฮ้า ก็กลายเป็นคำกลางไป ทั้งยังถือเป็นคำสุภาพอีกด้วย เช่นถ้าใช้ สุเจ้า (ท่าน)
 ก็ต้องใช้ เฮ้าข้า (ข้าพเจ้า) แต่บางที่ก็พูดสลับกันเป็น ข้าเฮ้า โดยเฉพาะเมื่อพูดกับคนมาก ๆ ในที่
 ประชุม ส่วนข้าพเจ้าใช้ เฮ้าข้า ตลอดไป ไม่ว่าพูดกับผู้ใด เขาก็ว่าไม่ผิด

ในภาษาไทยใหญ่ มีสรรพนามพิเศษกว่าของเราอยู่อย่างหนึ่งคือ นอกจากจะมีสรรพนาม
 ที่เป็นเอกพจน์และพหูพจน์แล้วยังมีสรรพนามที่เป็น ทวิพจน์บอกจำนวนสองอีกด้วย คำ สองเขอ
 หมายถึง ท่านทั้งสอง ดังจะเห็นในหนังสือลิลิตพระลอว่า สองเชื้อพี่หลับไหล ลืมตื่น ฤาพี่ แต่ถ้

ใช้ สองขา หมายถึง เขาทั้งสอง ส่วน ฮ้า นั้น ใช้หมายความว่า เราทั้งสอง ซึ่งบางทีก็ใช้ ฮ้าสองก้อ หมายถึง เราทั้งสองคน ซึ่งผิดกับ เฮ้า ที่หมายถึง คนทั้งหลาย ทั้งในคำกล่าวที่ว่า เฮ้าเป้งขา ฮ้าเป้งเข่า เจ้าเก่าก้อเหลวกว้ย (เฮ็ดสั้งก้อฮ้าเป็น) หมายความว่าเรคือคนหลายคน มีกำลังเท่ากับ ขา ถ้าเป็น ฮ้า คือ เราสองคน ย่อมมีกำลัง เพียงเข่า ตัวเองผู้เดียว (ย่อมทำอะไรไม่ได้)

สรรพนามอีกคำหนึ่งซึ่งพบแต่ในหนังสือและชาวแสนหวีกล่าวว่า ยังมีคนแก่ๆ ใช้คำนี้ อยู่คือคำ ตู (ตุ) สงสัยว่าจะเป็นคำเก่าโบราณที่เลิกใช้กันไปแล้วในรัฐชานแถบนี้ หรือบางทีอาจจะยังมีใช้ในถิ่นอื่นๆ เขาใช้หมายถึง ฉัน กับคนอื่น ๆ ในลักษณะพหูพจน์ เช่น เอ็นตู (เรือนพวกฉัน) ย่อมหมายความว่า เป็นบ้านของตัวฉันเองด้วย ของพี่น้องคนอื่น ๆ อีกด้วย คำว่า ตูซำ พี่น้องห้องเดียวกัน ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง จึงน่าจะหมายอย่างเดียวกันนี้

จดหมายภาษาไทยใหญ่ ไม่มีการลงท้ายอย่างภาษาอังกฤษ นอกจากพวกสมัยใหม่ ที่มักจะเขียนลงท้ายว่า น้องจ้ายบั้ง ขำก้อเป็นน้อง (ฉันผู้เป็นน้อง) บั้ง แล้วแต่จะลำดับความเป็นญาติกันอย่างไร แต่ข้อความตอนใกล้จะสุดท้าย เขามักจะกำหนดให้เป็นคำอวยพรซึ่งมีวิธีกล่าวต่างๆ กัน ตามสำนวนแต่ละคน เช่นว่า ‘ขำก้อเป็นน้อง เฮ้อ-อปีเฮ้าขำอยู่หลีกั้นหวาน ขำเฮ้าซู้ตองป็นตี เจ้าพระร่ำอยู่กู้มือกั๊วฮื้อ’ (ฉันเป็นผู้น้องขอให้พี่อยู่สุขสบาย ฉันตั้งใจอธิษฐานต่อพระพุทธเจ้าอยู่ทุกเมื่อเช้าวันทีเดียว) อีกสำนวนหนึ่งผู้เขียนเป็นผู้ใหญ่กว่า กล่าวว่ เฮ้อ-ออยู่หลีกั้น เฮ้าขำส่งป็นเมตตำอยู่กูเจ้าเหนอวันคำขำออ (ให้อยู่ดีเกิด ขำพเจ้าแม่เมตตาให้อยู่ทุกเช้าทุกเย็น....) หรือมีจะนั้นก็กล่าวว่ เฮ้าขำกำป็น้องตังเฮ็นตังเฮ้อ อยู่หลีกั้นหวานอยู่ มุ่งม้องป็นสหร่ำมะเฮ้า กัดเหย็นซำสำ โหลอย่าก้างกัน เฮ้อ-อเบ๊ ๆ จุ่ง ๆ เสก้า (ขำพเจ้ากับพี่น้องทั้งครอบครัวอยู่สุขสบายดี ปรารถนาให้พี่ (ครู) เรา จงอยู่เย็นเป็นสุข ประสงค์ใดอย่าได้ติดขัด ให้สมบุญแผ้วพร้อมเกิด) แม้จะรู้ยู่ว่ถ้อยคำเหล่านี้เขียนขึ้นตามถ้อยคำสำนวนในการเขียนจดหมายภาษาของเขาก็ตาม ขำพเจ้าก็เชื่อว่าคงไม่มีใครที่จะไม่ยอมฟังถ้อยคำอันไพเราะ ที่แสดงความปรารถนาดีต่อตนเช่นนั้น ยิ่งได้ฟังว่า ‘ขำน้องเต็งฮื้อฮื้อกูกเจ้อ-อไล่ไคเจ้อ-อหาอยู่ต่ำเต้ กูบ๊อกกูข่า (ฉันผู้น้องรู้สึกกระตือรือร้น นึกใคร่จะได้พบอยู่เสมอทุกครั้งที่คราว) เช่นนี้แล้ว ขำพเจ้าก็อยากจะพูดว่า ภาษาจดหมายของเขามีลักษณะเป็นภาษาวรรณคดีที่อ่านแล้วซาบซึ้งใจยิ่งนักทีเดียว

ล็กเขว

ยื่นช็อต

๑๕-๓-๑๕๕๘

น้องเม้งไก่

ในจำแค้นลักเข้าเป็นแก้วแก่นล่องตางเบ้ง มีต่าฮักฮักแซ้ง คือนเป็นตั้งหลาย บ้างเจ้อ-อตั้งเขวออ่อนน่กหมินผาย ทำหน้ากานจ้าย โตไทยล็กแถวล้าย เน้อ-อ เจ้แคบขาว กวามว้อกใจคาวย้าว ล้ายเป็นเฮ็ดม่า บ้างออ่อนเม่อซันว่า... เฮ้าบัก้า คึงเค้ออันตางเบ้งฮักแซ้งหึง มีหว่างเจ้อ-อเฮ้า แท้มเส่อ-อเจ้าขาวเล้า เม็ดบ สวังดง น่กแอ่นผายลัดหลง ป้าล็กหมินเพ้อ แผวสู่ออตลู่กเน้อ-อ น้างน้อง น้อนถึง...

ความขำขันนี้ได้มาจาก ล็กเขว ฉบับหนึ่ง ซึ่งจ่ายส่งตาม ชาวเมืองเมา ได้พิมพ์ ออกขายเพื่อรักษาวิธีการเขียนเพลงยาวที่เขาเรียกว่า ล็กเขว นั้นไว้มิให้ หายหลาย (สูญหาย เปล่าไป) สงสัยว่าล็กเขว ฉบับนี้จะเขียนตามวิธีเขียนจดหมายสมัยใหม่ จึงได้มีการลงวันเดือน ปีที่เขียนอย่างนั้น แต่ว่าคำขึ้นต้นที่ว่า ยื่นช็อต น้องเม้งไก่ คือยื่นถึงน้องเมืองไกล นั้น คล้าย กับวิธีจำหน่ายของของเราสมัยเมื่อ ๓๐ กว่าปีมานี้ ทั้งความที่รำพันเรื่องรัก ๆ ใคร่ ๆ นั้นก็ไม่ผิด กับเพลงยาวมากนัก ความในจดหมายนี้อธิบายไว้ตั้งแต่ต้นทีเดียวว่า เป็นเรื่อง ฮักฮัก ยิ่งกว่าคนอื่น ทั้งหลาย จึงต้องใช้ นกเขว (นกเขี้ยว) คือนกแก้ว นำจดหมายที่มีตัวอักษรเป็นแถวแนว เขียนเป็น กลอนตามแบบที่เขียนกันมาแต่กาลก่อน บรรยายความรักที่มีอยู่กลางใจมานานแล้ว เขียนใส่บน กระดาษขาวพับใส่ซอง แล้วนกก็บินอย่างรวดเร็วลัดตงนำจดหมายมาให้ถึงห้องในที่นางน้อง นอน... จึงทำให้พอเข้าใจได้ว่า เหตุใดเขาจึงเรียกสารรักเพลงยาวของเขาว่า ล็กเขว เขากล่าวว่า เป็นเพราะแต่เดิมเขาใช้นกเขวหรือนกแก้วสื่อสารแทนการไปรษณีย์ หนังสือที่นกแก้วนำไป จึง มีชื่อว่า เขว ตามไปด้วย ทั้งต่อมาผู้ที่ทำหน้าที่สื่อสารทำนองนี้ ดังที่เราเรียกว่า แม่สื่อ นั้น ก็ยัง ได้ชื่อว่าเป็น น้างเขว (นางเขี้ยว) ด้วยเช่นเดียวกัน

การเขียน ล็กเขว จำต้องมีแบบฉบับการเขียน เช่นเดียวกับภาษาวรรณคดีอื่น ๆ อันชาวไทยใหญ่ทุกวันนี้ไม่อาจเขียนได้ทุกคนไป ความนิยมในการใช้ ล็กเขว จึงนับวันจะสูญสิ้น ไป เหลือแต่บทเก่า ๆ ที่จำกันได้ติดปากสืบมา แต่ถึงคนสมัยใหม่จะเขียนล็กเขวไม่ค่อยเป็น และไม่นิยมใช้ล็กเขวกันแล้วก็ตาม คนในชนบทไกล ๆ ก็ยังนิยมกันอยู่มาก ได้ยินว่าผู้ใดจะส่ง ล็กเขวถึงผู้หญิง มักจะต้องสอดเงินไปในซองด้วย หนึ่งหรือสองจ๊ิต เป็นที่รู้กันว่าเป็นค่าจ้างคน

มาอ่านลึกลงให้หญิงผู้รับฟัง เหมือนหนึ่งว่าผู้หญิงเหล่านั้นอ่านหนังสือไทยใหญ่ไม่ออก แต่ถึงจะอ่านออกอย่างไรก็ตาม การได้อ่านลึกลงให้กันฟังทั่ว ๆ กัน คงจะเป็นความสนุกเพลิดเพลินอย่างหนึ่ง บางคนจึงเขียนโต้ตอบกันโดยไม่ได้หวังผลอะไรจากลึกลงนั้นเลย ดังที่มหาเทวีเมืองไทยตรัสเล่าให้ฟังว่า เมื่อครั้งท่านกับเจ้าฟ้าหลวงยังเยาว์วัย และยังคงติดต่อกันด้วยจดหมายภาษาอังกฤษ เจ้าพ่อของทั้งสองฝ่ายต่างนึกสนุก จึงทรงลึกลงโต้ตอบกันไปมาแทนโอรสธิดาของตน และความสนุกของท่านก็ทำให้พวก เล็กข้า* เดินหนังสือต้องรีบเดินทาง เขววันเขวคืน** ไปยังที่หมาย เพราะในสมัยนั้นการไปรษณีย์ยังไม่มี บางที่ต้องนำซองเล็ก ๆ ไปถวายด้วย มิใช่เพื่อเป็นบรรณาการหรืออื่นใด แต่เพื่อเป็นปริศนาบอกให้ผู้รับหนังสือรู้ว่าอีกฝ่ายหนึ่ง มุ่งมือง คอยจดหมายตอบอยู่ ทั้งนี้เพราะ มือง ที่แปลว่า ซอง นั้น แปลว่า คอยหวังอยู่ ก็ได้ ส่วน องค์ (ซอง) นั้น ก็ต้องมีลักษณะพิเศษถึงกับประทับเพชรประทับพลอยก็มี ออกเสียงที่ข้าพเจ้าไม่กล้าออกปากขอท่านดู ด้วยเกรงจะเป็นการไม่สมควร จึงไม่ทราบว่ รูปร่างของ องค์ นั้นเป็นเช่นไร ข้อความใน ลึกลง ของท่านมีว่าอย่างไร

แต่ไม่ว่าจะเป็นความในลึกลงหรือความว้อก อันได้แก่บทกลอนเกี้ยวพาราสีกันนั้น มีที่น่าสังเกตอยู่ที่เรื่องสรรพนามที่ใช้ ถ้าหากไม่ใช่ สุ ไซ เฮ้า แล้วก็ต้องเป็น ปี่ กับ น่อง (พี่-น้อง) ธรรมเนียมที่ผู้ชายทั้งตัวเป็นพี่และถือผู้หญิงเป็นน้อง คงจะเป็นเช่นเดียวกันในไทยถิ่นต่าง ๆ และก็ดูเหมือนว่าชาวไทยใหญ่จะเป็นพี่เป็นน้อง เป็นลูกหลานสืบ เจื้อ-อเกื้อ (เชื้อเครือ) เดียวกันมาด้วยกันทั้งสิ้นไม่ว่าจะไปทางใด จึงได้ยินแต่คำเรียกพี่เรียกน้อง ถ้าเป็นผู้สูงอายุ ก็เป็นปู่ ย่า กิ่ง น้า หรือ ป้อลุง เม้า ผู้ใหญ่ก็เรียกผู้เยาว์ว่า ลูกเข้า หลานเข้า ฉะนั้นจึงไม่มีทางเลี้ยงที่จะไม่ให้เด็ก โก๋หยา (นับถือ) ผู้ใหญ่ และผู้หญิง โก๋หยา ผู้ชาย และเรื่องพี่ ๆ น้อง ๆ คงถือเป็นเรื่องสำคัญ ไม่ว่าจะคิดจะพูดอะไรจึงมักอ้างถึงอยู่เสมอ ดังที่ปรากฏในถ้อยคำสำนวนของเขาตลอดจนภาษิตต่าง ๆ ว่า ปี่สองน้องกิ่ง (พี่สองน้องครึ่ง) ปี่แหมกเ้า น่องแหมกป๊าย (พี่แบกโคน น้องแบกปลาย) ปี่น้องหมู่ตั้งหลายฮักเกื้อสายจั้งเจื้อ-อ (พี่น้องหมู่ทั้งหลายรักเชื้อสายจั้งไซ้) ปี่น้องเหม้าหยากัน เผอ-อ หันก้อสำมูก (พี่น้องไม่เกรงกัน ใครเห็นก็นินทาว่าร้าย) เหม้าเจื้อ-อ ปี่เจื้อ-อน้องฮ้อมสอง จั้งซี่หมองโล่งง่าย (ไม่ใช่พี่ไซ้้องอยู่ร่วมกัน จึงไม่ถูกใจกันได้ง่าย ๆ) ที่ใช้คำเรียกพี่น้องตามลำดับเกิดก่อนหลังก็มี เช่นที่ว่า อ้ายว่าสาม อ้าวว่าสี่ (อ้าย คือ พี่ชายคนโต อ้าว คือ น้องสาวคนที่สาม) หรือ สาม ว่า จี้ หยี้ว่า เผ (สาม คือ พี่ชายคนที่สาม หยี้ คือ พี่สาวคนโต) บางทีก็ใช้คำเรียกรวม ๆ ไปด้วยว่า อี้เอื้อ คือ พี่ ๆ

* เล็กข้า ในวรรณคดีของชาวไทยยูนาน หมายถึง นักการเดินหนังสือ

** เขววันเขวคืน คือรีบไปทั้งกลางวันกลางคืนโดยมิได้หยุดพัก

น้อง ๆ ผู้หญิง (อื่ คือพี่สาวคนที่สอง หรือคำเรียกหญิงสาวทั่ว ๆ ไปที่สูงอายุกว่าผู้พูด เอี คือเด็กผู้หญิงเล็ก ๆ บางทีเด็กแดง ๆ หรือเด็กเล็ก ๆ เรียก เอีแหลง บ้าง เอื้ออน บ้าง เอ็ดเอื้ออน คือ ทำเป็นเด็กทารก) ดังที่ว่า ก็นั่น ๆ เนี่ย ๆ พักอื่เอื้ออ่อง ความว่า ก็นั่น ๆ ไป ๆ ไป จนกับข้าว พี่ ๆ น้อง ๆ (ผู้หญิง) หมกสนั่น

แต่ถ้าไม่กล่าวถึงพี่ ๆ น้อง ๆ ก็ต้องกล่าวถึง เป็น ซึ่งคงจะตรงกับคำ เพื่อน ในภาษาของเรา แต่ความหมายของ เป็น ผิดไป คือ แทนจะเป็น เพื่อนกลับกกลายเป็น ผู้อื่น* หรือ เขา ในความที่ตรงข้ามกับ เรา คำ อื่น ไม่มีใช้ในภาษาไทยใหญ่แถบนี้ (มีปรากฏแต่ในภาษาหนังสือของพ่อแก่) เขาใช้คำ ต่าง แทน เช่น กว่าต่างเม้ง มีความหมายว่า ไปเมืองอื่น เช่นเดียวกับ กว่าเม้งเป็น คือไปเมืองผู้อื่น ถ้อยคำที่เขากล่าวถึง เป็น ก็มีอยู่เป็นอันมาก เช่น ป้อเป็นหลี่ เจ้อ-อ ลู่ ป้อเป็นลู่ เจ้อ-อ หลี่ (พอผู้อื่นดี ใจเสีย พอผู้อื่นเสีย ใจดี) เป็นล่าตจะอย่ากั้ง กั้งขี้ เป็นล่าตหลี่ อย่ากั้งกั้งขี้ (ผู้อื่นพูดชั่ว อย่าด่วนเศร้า ผู้อื่นพูดดี อย่าด่วนยิ้ม) หลี่ เป็นอ้าเหมินหนึ่งจ๊ะเฮ้า (ดีของเขา ก็ไม่เหมือนชั่วของเรา) เป็นหน้าเป็นหลี่ เฮ้าหน้าเฮ้าหลี่ (เขามีมาก เขาดี เรามีมาก เราดี) เฮ้ากั้นหน้าว่าเฮ้ามก เป็นกั้นหน้าว่าป็นฮิต (เรากินมากกว่าเราชอบ เขากินมากกว่าเขาจะกละ) เอาของป็นเฮ็ดฮ้าง เจ้ามั่นอยู่เตื่อ-อล่างหลอมไคย (เอาของผู้อื่นมาแต่งตัว เจ้าของเขาแอบอยู่ใต้ดิน)

ส่วนที่กล่าวถึง เพื่อน นั้น ออกจะมีน้อย จะเป็นเพราะไม่นิยมการคบเพื่อนหรืออย่างไรไม่ทราบได้ ที่มีกล่าวก็เป็นการเตือนเรื่องคบเพื่อนว่า เฮ็ดก้อกั้นอ้าฮู้ปากันลู่ตังเม้ง เฮ็ดก้อกั้นอ้าฮู้ปากันตั้นตังเซ่ง คือเป็นเพื่อนกับคนไม่รู้ พวกกันพินาศทั้งเมือง เป็นเพื่อนกับคนไม่เห็น พวกกันโง่ทึบไปด้วยกันทั้งสิ้น

‘เฮ็นเตื่อ-อแลเฮ็นเหนอ ข้า*หมากเขยยังเป้ง’ ถ้อยคำข้างต้นนี้ถึงที่เคยกล่าวแล้วว่า หมายถึงเชิงอุปมา อย่างเดียวกับที่เราว่า ไม่ไผ่ยังต่างปล้องพี่น้องยังต่างใจ แต่ถ้าพิจารณาความหมายตรง ๆ ตามถ้อยคำแล้ว ก็หมายถึงรสอาหารที่ต่างกันไปตามถิ่นตามบ้าน แม้จะอยู่ใกล้เคียงกัน ขนาด เรือนใต้ และ เรือนเหนือ ยามะเขือก็ยังต่างกันได้อ ข้าพเจ้าก็ได้เห็นเองแล้วว่า เป็นจริงดังนั้น เพราะรสมือของผู้ปรุง และรสนิยมของผู้กิน แต่ละคนก็แต่ละอย่างไป ที่เมืองนาย นางมย้าเต็ง ภรรยาขุนโองซอง เป็นผู้ปรุงอาหาร เธอชอบ

* นึกคิดว่า เพื่อน นั้นอาจจะกลืนเสียงมาจาก ผู้อื่น และถึงจะไม่นับ ผู้อื่น เป็นที่เพื่อน้อง ก็ยังนับเป็นเพื่อนได้ เราจึงใช้ เพื่อน ในความว่า มิตรสหาย

* ข้า ที่เมืองนายออกเสียงสั้นกว่า เป็น ชะ

เผ็ด แม้อาหารทั่ว ๆ ไปจะเป็นอาหารที่ไม่เผ็ด เธอก็ต้องทำให้เผ็ดด้วยการตำพริกขี้หนูเกือบ
ละเอียดละลายน้ำปลา (ทิพรสของไทย) ใส่ขามเคี้ยวไว้ ข้าพเจ้าผู้คุ้นกับน้ำปลา จึงได้
เอร็ดอร่อยกับน้ำปลาอันแสนเผ็ดนั้นไปด้วย บางครั้งเธอก็ปรุงอาหารที่มีรสเปรี้ยว เช่น ซ่า
ต่าง ๆ มีทั้งซ่าผัก คือ ซ่าหมากเขอ หรือไม่ก็ซ่าผลไม้ คือ ซ่าหมากโอ ดูเหมือนอาหาร
แบบนี้จะปรุงจำเพาะผู้หญิง ซึ่งก็ตัวเธอโดยจำเพาะ เพราะบรรดาผู้ชายที่ร่วมวงอาหาร
ด้วยกันนั้น ไม่ไยดีกับอาหารรสเปรี้ยวเลย แม้มีมะนาวใส่จานมาให้เป็นพิเศษ ก็ไม่เห็นผู้ใด
สนใจหยิบ อยู่ไป ๆ ข้าพเจ้าเองก็ออกจะเคยชินกับอาหารเค็ม ๆ อยู่รุดเดียวกันนั้น จนรู้สึกว่า
ซ่าหมากโอหรือยำส้มโอของนางม้าย่าเต็งนั้น บางทีก็เปรี้ยวเกินกว่าที่จะรู้สึก หวาน (อร่อย)
ไปด้วยได้ ที่จริง ซ่า ของเขาก็คือ ยำ ของเรานั้นแหละ ยำของเขามี ๒ แบบ แบบที่ใส่น้ำมัน
ด้วยเรียก ไก่ มี พริกไก่ เน่งไก่ (ยำขิง ยำใบเมี่ยง) สำหรับเป็นอาหารกินเล่น ที่กินเป็นกับข้าว
นั้น หมอ-อหมากแก้งไก่ (ยำใบมะขาม) เห็นจะเป็นอร่อยกว่าอย่างอื่น ส่วนแบบที่ไม่ใส่
น้ำมันเรียก ซ่า หากเป็นเนื้อซ่าก็คือ ลาบ ของเรานั้นเอง เขาถือเป็นอาหารอร่อยเลิศรสอย่างหนึ่ง
จึงมีปรากฏในสำนวนพูดต่าง ๆ เช่นว่า หลีต่อหลี พักจิกับเนื้อซ่า จะต่อจะหมากน่ะกับเข้า
เหียน คือ คีตอติ เหมือนผักชีกับเนื้อซ่า (ลาบ) ซ่า (ซั่ว) ต่อซ่าเหมือนหมากน้ำ (สมอ)
กับข้าวเหียน (คือข้าวค้างคืน) หรือที่ว่า น้อนว้าย้าย หวานเสนอกว้ายซ่า คือ ถึงเนื้อซ่าจะ
อร่อยสักปานไหนอนหลังอาหารเข้าแล้ว อร่อยยิ่งกว่าเนื้อควายซ่า (ลาบเนื้อควาย) นั้นเสียอีก

ครั้งจากเมืองนายมาสู่เมืองไทย ผู้ปรุงอาหารเปลี่ยนจากหญิงมาเป็นคนครัวชาย
รสอาหารย่อมต่างไปเป็นธรรมดา และยิ่งต้องปรุงตามชอบของเจ้าฟ้าและมหาเทวี ผู้ไม่โปรด
อาหารเปรี้ยวและเผ็ด รายการอาหารก็ยิ่งถูกจำกัดลง และรสอาหารจึงมีเค็มอยู่รุดเดียว ถึงจะมี
เปรี้ยวบ้างก็เพียงเล็กน้อยแทบไม่รู้สึก ดังเช่น หน่อส้มไก่ คือยาหน่อไม้เปรี้ยววัน เขาไม่ต้อง
ปรุงรสด้วยของเปรี้ยวอื่นเลย ให้เปรี้ยวด้วยตัวหน่อไม้เองเท่านั้น ทั้งหน่อไม้ก็ใหม่และอ่อน
จึงไม่เปรี้ยวมาก แต่กระนั้นเมื่อข้าพเจ้ามาอยู่จนชินกับรสอย่างนั้น ข้าพเจ้าก็คิดว่ารสชาติอย่างนั้น
หวานจืด (อร่อยล้ำ) แล้ว เรื่องของรสอาหารจึงเป็นเรื่องต่างจิตต่างใจจริง ๆ เหมือนอย่าง
ที่ชาวพม่า มอญ และไทยใหญ่ ไม่กินอาหารคาวใส่น้ำตาล เมื่อได้มากินอาหารคาวหวาน ๆ อย่าง
เรา แทนที่เขาจะรู้สึก หวาน (อร่อย) กลับกลายเป็นกินไม่ลง แต่ชาวไทยใหญ่มีกับข้าว
อย่างหนึ่งซึ่งเรียกผักซ้อ ส่วนมากใช้ผักกาด จึงเรียก ผักกาดซ้อ เขาถือเป็นผักคองชนิดหนึ่ง
ซึ่งหวานเหมือนเอาผักไปเชื่อมน้ำตาล ถึงข้าพเจ้าจะชินกับอาหารคาวที่มีรสหวานอย่างไรก็ตาม

ข้าพเจ้าก็คิดว่า ทนความหวานของผักกาดช่อไม่ได้ จึงไม่เข้าใจว่าอาหารประเภทนี้เข้ามาอยู่ในรายการอาหารของเขาได้อย่างไร ในเมื่อเขาเองก็ไม่ชอบอาหารคาวที่มีรสหวานดังกล่าวแล้ว

แต่อย่างไรก็ดี ข้าพเจ้าไม่เคยละโอกาสที่จะลองอาหารแปลกรสบรรดาที่ไม่เคยเห็นเคยชิมมาก่อน อย่างน้อยก็พอให้รู้ว่รสชาติเป็นอย่างไร แม้ว่าจะไม่ลองซักรึ่ก็ตาม เช่น แกงผักหลี่ป้า (แกงผักคิปลาด) อย่างที่นางมย้าเต็งแกงให้ลองนั้น ข้าพเจ้าจำไว้แม่นยำทีเดียวว่าจะไม่แตะต้องอีก แต่แรกข้าพเจ้าเข้าใจว่าคือสะเคา เพราะนางมย้าเต็งบอกว่ามีรสชม เห็นรูปลักษณะแล้วก็คิดว่าคล้ายคลึงกัน คือเป็นเม็ดสีเขียวเล็ก ๆ เหมือนไข่ปลา แต่เมื่อชิมเข้าไปเพียงคำแรกเชื่อได้ว่าคงจะไม่ใช่ออย่างเดียวกันแน่นอน ด้วยว่าขมยิ่งกว่าสะเคาหลายเท่าตัว ทำให้หมากอ้างขวาง (มะระ) ที่ขึ้นโต๊ะบ่อย ๆ คลายความขมลงไปทันที

แม้ว่าอาหารหลักของชาวไทยใหญ่จะเป็นเช่นเดียวกันทั้งชานไตและชานเหนือ แต่ว่าต่างดินต่างที่ ต่างฤดูกาล ต่างรสต่างนิยม อาหารที่ข้าพเจ้าได้ผ่านมาในที่ทั้งสองแห่ง คือที่เมืองนายน กับเมืองไทย จึงไม่เหมือนกัน ยิ่งเป็นอาหารแปลกรส ยิ่งมีต่างกันไป เช่นที่เมืองนายนจะมีทั้ง บุก บอน เห็ดต่าง ๆ สาหร่ายเกิดกับหินเป็นวุ้นสีเขียว ๆ ที่เรียกผักอ้อกแอ็ก ตลอดจนไปจนถึงตัวต่อ แต่ที่เมืองไทยถึงจะไม่มีสิ่งเหล่านี้ ก็ไปมีสิ่งอื่นต่างออกไป เช่น แกงใส่เถาชิก้านเป็นต้น เถาชิก้าน (บางคนออกเสียง ช เป็น ซ เรียกเป็น ชีก้าน) นี้ กลมโตกว่าหัวแม่มือ แข็งเหมือนท่อนไม้ เรายังไม่ได้นำไปทำกับข้าว แลดูเหมือนไม้พิน เจ้าฟ้ารับสั่งว่า ชาวอังกฤษเคยปรารภว่า คนไทยชอบกินอะไรแปลก ๆ นอกจากจะกินตัวอะไรต่อมิอะไรแล้ว ยังเอาพินมาแกงกินก็ได้ ชีก้านเหมือนพินจริง ๆ เมื่อนำไปต้มกับแกงจึงต้องทุบเสียก่อนให้แตกและนิ่มต้มแล้วจึงจะมีกลิ่นหอม กลิ่นของมันคล้ายกลิ่นเครื่องเทศ แต่จนปัญญาไม่อาจจะกำหนดได้ว่า เป็นเครื่องเทศชนิดใด และด้วยความไม่เคยคุ้นก็พูดจะบอกได้ว่า มันอร่อยชวนกินอย่างไร แต่อย่างไรก็ตาม ต้องนับเป็นพระคุณของท่านเจ้าของบ้านทุกแห่งที่ถึงรู้ว่า รสอาหารจะต้อง เบ๊งกันทุกดินไม่ว่าดินไหน ก็ยังคงกรุณาจัดหาและจัดทำอาหารต่างประเภท ต่างรสให้ลอง ที่เมืองไทยนี้ แม้ทั้งสององค์จะไม่โปรดเนื้อซาหรือเนื้อส้ม ก็ยังทรงสั่งให้คนครัวทำให้ข้าพเจ้าชิมเป็นพิเศษ และในฤดูหนาวอย่างนี้ หมูตุ๋น ไก่ตุ๋น และปลาตุ๋น จะเป็นอาหารชวนกินที่สุด ทำก็ง่ายเพียงต้มสิ่งเหล่านั้นในหม้อเปรสโต ประุงรสให้ถูกใจ แล้วเก็บไว้ในตู้เย็น ไม่กี่ชั่วโมงก็ได้กิน จึงมีโอกาสดลองหลายครั้ง ทั้งเมื่อข้าพเจ้าพูดถึงข้าวหลามว่า มอญเรียก ขลาม ทำให้คิดว่า

ไทยจะได้คำนี้จากมอญหรืออย่างไร เจ้าฟ้าไม่ทรงเห็นด้วย รับสั่งว่า เรามีคำ หลาม* ใช้ในที่
 อย่างอื่นอีก เช่น เอาไฟ หลาม ก็หมายคล้ายเอาไฟลง แต่ในบริเวณที่กว้างกว่า หรือ หมูหลาม
 เนื้อหลาม ก็มีใช้ คือ เอาเนื้อหรือหมูปรุงเครื่องบรรจกระบอกเผาเหมือนข้าวหลาม และไม้ซ้า
 ก็มีโอกาสได้ลองหมูหลาม รสชาติเหมือนงาบ อร่อยดีพอใช้ แต่ถึงรสชาติของอาหารจะเป็น
 อย่างไรก็ตาม ความกรุณาของท่านเจ้าของบ้านที่มีต่อข้าพเจ้านั้น มียิ่งล้ำเหลือพรรณนา

ใจ-ใจ

เมื่อได้ลิ้มรสอาหารไทยใหญ่ต่างรสต่างประเภทผิดกับของเรามาก คล้ายกันบ้าง
 ข้าพเจ้าอดคิดอยู่ในใจไม่ได้ว่า ทำอย่างไรหนอ จึงจะให้ชาวไทยใหญ่ได้มาลิ้มชิมรสอาหาร
 กรุงเทพฯ อย่างอร่อยๆ ดูบ้าง ยิ่งได้ชิมแกงต้มยำของนางมย้าเต็งที่รสไม่จัดเท่าที่เราเคยคุ้น ยิ่ง
 บังเกิดความอยากให้เขาได้ลองแบบแท้ๆ ของเราดูบ้าง แต่นางมย้าเต็งคงจะเกรงใจข้าพเจ้าหรือ
 จะคิดว่าข้าพเจ้าเรียนแต่หนังสือทำกับข้าวไม่เป็นอย่างไรอย่างหนึ่ง จึงไม่ยอมแม้แต่จะให้ข้าพเจ้า
 เข้าไปช่วยในครัว ครั้นมาถึงเมืองไทย บังเอิญเป็นเวลาเจ้าฟ้าและมหาเทวีเสด็จกลับจาก
 กรุงเทพฯ แต่ด้วยเหตุที่เกิดขัดข้องบางอย่าง ท่านจึงไม่มีโอกาสได้ลองกับข้าวไทยกรุงเทพฯ
 เลย โดยเฉพาะแกงเผ็ดกะทินั้น ท่านเคยได้ยินเขาโจษจันว่าเป็นที่โปรดปรานของคนกรุงเทพฯ
 นัก ท่านอยากลองสักครั้งว่าจะเอร็ดอร่อยกว่าแกงใส่น้ำมันของชาวไทยใหญ่เพียงใด และดู
 เหมือนท่านจะทรงเชื่อมั่นทีเดียวว่าข้าพเจ้าจะต้องทำกับข้าวเป็น จึงได้ทรงปรารภขึ้นทั้งการ
 ส่งคนครัวไว้เรียบร้อยแล้ว วันกาตที่จะมาถึงนี้ให้พาข้าพเจ้าไปด้วย จะได้ซื้อหาสิ่งที่ต้องการใช้ในการ
 ปรุงอาหาร ท่านไม่ได้ทรงถามเลยว่าข้าพเจ้าพอจะทำได้หรือไม่ แต่ถึงถูกถามข้าพเจ้าก็คง
 ไม่อาจปฏิเสธได้ ในเมื่อท่านทรงปรารภเช่นนั้นถึงกับส่งคนไปซื้อมะพร้าวถึงมันตะเล หนทาง
 ไปกลับกว่า ๔๐๐ ไมล์ และแม้จะนั่งรถยนต์ส่วนตัว ก็ยังต้องใช้เวลาเดินทางไปมาไม่น้อยกว่า
 ๒ วัน ส่วนราคามะพร้าวในผลละ ๔ จั๊ก (๘ บาท หรือ ๑๖ บาท สุดแต่อัตราตลาดมีคหรือ
 ธนาการ) เพราะฉะนั้นถึงจะเป็นหรือไม่เป็น ทำได้ดีหรือไม่ดี ก็เห็นจะต้องลองดูสักครั้ง และ
 ข้าพเจ้าก็ได้ใช้สติปัญญาอย่างเต็มที่ที่จะทำให้อาหารกรุงเทพฯ ร่ายการแรกซึ่งคือแกงเขียวหวาน
 ไก่นี้ได้ผลดีดังหวัง แม้จะรู้ว่า สิบรู้ไม่เท่าชำนาญ ก็ตาม และต้องนับเป็นโชคดีของข้าพเจ้า

* ข้าพเจ้าได้พบในการแม่ครัวหัวป่าก์ มีวิธีทำผัก หลาม คือเอาผักจิ้มน้ำมันพริกตามกับกะทิในกระบอกข้าวหลาม จึงยัดนํ้า
 หลาม ยิ่งขึ้นว่าเป็นคำไทยที่ใช้กันมานานแล้ว

อย่างยิ่งที่สตรีสารซึ่งเพิ่งมาถึงมือข้าพเจ้านั้นมีวิธีทำแกงเผ็ดของคุณจิตต์สมาน ข้าพเจ้าจึงได้อาศัยใช้ส่วนที่กะไว้ในเครื่องปรุงรส ผักปรกตามสมควร เพราะเผ็ดนักทำคนเดียวไม่ได้ และปรุงไปตามนั้น ทั้งยังเป็นเครื่องที่อีกที่ได้มาปรุงอาหารไทยในหอเจ้าฟ้าที่มีทุกสิ่งทุกอย่าง พอจะหาสิ่งที่ต้องการได้ตั้งใจ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องปรุงชนิดใดตลอดไปจนถึงน้ำปลา (ทิพรสของไทย) และผงชูรสอายิโนะโมะโต๊ะ การปรุงรสจึงค่อยสะดวกขึ้น แต่แม้กระนั้นกว่าแกงเขียวหวานไก่หม้อนั้นจะสำเร็จรูปลงเป็นแกงที่มีสี กลิ่น และรสพอจะคล้ายๆ แกงบ้านเราได้ ข้าพเจ้าก็ต้องคำหมิเหมะอจา (แม่พ่อและครู) ตามแบบที่ชาวมอญเขาท่องท่องไหว้ครูเสียหลายจบ เพื่อให้ท่านทั้งสามกลั่นกลายให้แกงหม้อนั้นสำเร็จลงด้วยดีในสายตาของชาวหอทั้งหลายที่มาชุมนุมกันดู ข้าพเจ้าประกอบอาหารจนแทบว่าประสาธข้าพเจ้าจะเสียเอาทีเดียว ก็อยู่ตลอดเวลาว่าถ้าได้แอบซ้อมมือมาก่อนสักครั้งสองครั้งก็จะดีหรือเวลาทำจะได้ไม่ประหม่าอะไรนะ แต่จะเป็นด้วยแรงช่วยของหมิเหมะอจา หรือจะเป็นโชคเหมาะเคราะห์ดีอย่างไรก็ไม่ทราบ ผลจึงปรากฏว่าอาหารรายการนั้นไม่เป็นที่ผิดหวังทั้งแก่ผู้ทำและผู้รับประทาน

เมื่อเริ่มด้วยดีเช่นนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็บังเกิดกำลังใจที่จะคิดปรุงอาหารประเภทอื่นๆ อีกพอให้ได้รู้ว่าอาหารหลักของเราเป็นอย่างไร รสชาติต่างกับของเขายังไง ข้าพเจ้าจึงขอทำต่อไป และก็จำต้องใช้เวลาอยู่ในครัวมากขึ้น ประจวบเหมาะๆ กับขณะนี้อาจารย์ผู้สอนเกิดป่วยมาสอนไม่ได้หลายวัน จึงเป็นอันว่าข้าพเจ้าต้องย้ายห้องเรียนไปอยู่ในครัวชั่วคราว ทั้งยังได้เปลี่ยนบทเรียนจากตำนาน นิทานและวรรณคดีไทยใหญ่มาเป็นชื่อผัก ชื่อเครื่องปรุง ชื่อกับข้าวตลอดจนวิธีใช้ ถ้วยคำต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องอาหารการกิน ความรู้ที่ได้จึงเปลี่ยนไปอีกแบบหนึ่งซึ่งมีทั้งเรื่องภาษาและเรื่องอาหาร และข้าพเจ้าก็ได้มีโอกาสค้นพบสิ่งแปลกใหม่ที่ยังไม่เคยรู้เคยลอง เป็นต้นว่าแกงหม้อที่ทำไว้ใหม่ๆ เพียงวันเดียวมันอร่อยนักหนาไม่ว่าจะกินดิบๆ หรือชุบไข่ทอด และซอสพริกที่ผลิตได้ในรัฐชานนั้น ถ้าใส่น้ำตาลเกลือผสมลงไปตามส่วนแล้วจะทำให้รสดีขึ้น ใช้จิ้มอะไรต่ออะไรก็อร่อยขึ้นทั้งนั้น และกว่าจะรู้ว่าผู้กินชอบอะไร ข้าพเจ้าต้องทำให้ลองเสียมากมายหลายอย่าง สุดท้ายมาถึงหมูสับเสลกับตับ ทั้งสององค์โปรดเสวยเปล่าๆ โดยไม่ต้องมีน้ำจิ้ม เสวยพลางรับสั่งว่าน่าจะเอาไม้เสียบหมูสับไปปักไว้หน้าหอให้คนได้รู้ว่าได้เสวยหมูเสียบไม้ปิ้งอันเป็นของใหม่และมีค่า เช่นเดียวกับที่ชาวมะละแหม่งกินทุเรียนแล้วเอาเปลือกเสียบไว้ตามรั้วให้คนได้รู้ว่าตนมีเงินซื้อทุเรียนกิน ตามธรรมดาคนทำกับข้าว ถ้าคนกินพอใจ ถึงเหนื่อยเท่าไรก็ไม่ว่า ข้าพเจ้าก็เช่นกัน ได้เห็นเช่นนั้นก็ยิ่งรู้สึกสนุกที่จะคิดทำอาหารแปลกๆ ต่อไป

ในขณะที่เดียวกับที่ข้าพเจ้ากำลังสนุกอยู่นี้ คนอื่น ๆ ในหอคงหาได้พลอยสนุกไปด้วยไม่ เพราะแต่ละคนจะต้องมีหน้าที่ช่วยเหลือข้าพเจ้าอย่างวุ่นวายตลอดเวลา เช่นเมื่อเจ้านายโปรกหมูสเคะ ก็จะต้องมีใครคนหนึ่งทำหน้าที่เหลาไม้ไผ่ที่ละมวก ๆ และถ้าเมื่อใดเจ้านางทั้งหลายเสด็จกลับจากโรงเรียนประจำ ไม้เหลานั้นคงจะเพิ่มจำนวนเป็นอีก ๗-๘ เท่า เพราะท่านกะการไว้แล้วว่า จะต้องทำให้ลอง เช่นนี้ ไม่ว่าใครที่ต้องทำหน้าที่นี้คงไม่เว้นบ่นและกล่าวโทษคนคันคอกในเรื่องนี้เลย คนครัวเองก็ต้องลำบากตามไล่จดจำดูกับข้าวอื่น ๆ อีกหลายอย่างที่ทรงสั่งมา ไม่ทราบว่าจะทำแล้วผลเป็นอย่างไรในภายหลัง ส่วนคนอื่น ๆ ก็จะต้องเตรียมข้าวของเครื่องใช้ไว้ให้พร้อม จัดไว้บนตั่งมุ่มหนึ่งของครัว ถ้าจะต้องตำน้ำพริก ชูตมะพร้าวก็ต่างคนต่างไปจัดการมาฝ่ายที่ติดไฟก็ทำหน้าที่ของตน เสร็จแล้วก็ตั้งน้ำมันงาเคียวไว้ให้จนสุกเพื่อฆ่ากลิ่น หน้าที่ของข้าพเจ้าจึงมีแต่ออกคำสั่งเท่านั้น ซึ่งที่จริงแล้ว ไม่ใช่เรื่องง่ายเลย เพราะเป็นเรื่องของการใช้ภาษาโดยตรง เพียงแต่จะบอกเขาว่า ต้องการไข่ ก็ต้องเสียเวลากว่าที่จะรู้เรื่องกันเพราะเมื่อข้าพเจ้าพูดคำเดียวว่า ไข่ เขาเข้าใจไปว่าต้องการไข่ ถ้วยว่าคนที่ออกเสียงคำที่มีเสียงจัตวาของเราเป็นเสียงเอกเมื่อเวลาพูดจริง ๆ แต่ถ้าตามเขาเขาจะบอกว่าเขาออกเป็นเสียงจัตวา เช่น หวาน เมื่อเขาพูดจะฟังเป็น หวาน แทนจะเป็น หวาน อย่างเขาบอก ต้องพูดกำกับลงไปว่า ไข่ไก่ หรือ ไข่เป็ด เขาจึงจะรู้ว่าต้องการไข่ ส่วน ไข่ ของเขานั้น ก็ยุ่งอีกนะแหละ กว่าที่จะเข้าใจว่าเขาหมายถึงอะไร เวลาจะทอดไข่สับหมู ข้าพเจ้าไม่อยากใช้น้ำมันงาเกรงจะมีกลิ่น จึงถามหามันหมู เพื่อจะได้นำมาเจียวทอดไข่ คนครัวหน้าตึ้นวิ่งวุ่น ไม่ทราบว่าข้าพเจ้าต้องการอะไร ข้าพเจ้าจึงมานึกว่า เขาคงจะไม่ได้เรียก มัน อาจจะเรียก ป (พี) อย่างภาษาไทยบางถิ่นบ้างกระมัง ยิ่งพูดคำ ป เขายังงงหนักขึ้น เพราะ ป ของเขาแปลว่า อ้วน อยู่อย่างเดียว ในที่สุดข้าพเจ้าต้องไปค้นดูเองในตู้หน้าแข็ง เมื่อพบหมูชิ้นหนึ่งมีมันติดอยู่หนาพอสมควร จึงนำมาหั่นเจียว แล้วชี้ให้เขาดู ถามเขาว่า อย่างนี้เรียกว่าอะไร เขาตอบว่านี่แหละคือ ไข่ ละ เป็นอันว่ารายการไข่สับหมูวันนี้จะสำเร็จออกมาจากกะทะได้ก็แสนจะเหน็ดเหนื่อย ทั้งที่คำที่ใช้พูดกับเขาก็เป็นคำง่าย ๆ ไม่น่าจะใช้ต่างกันจนคิดไม่ถึงอย่างนี้

พักหมิ พักหอ หมากพิด หมากอื่น ข้า คำหอม.....

ข้าพเจ้าหยิบเครื่องปรุงรลงใส่ครก พลังออกซื้อทบทวน เพื่อให้คนครัวทำได้ทั้งตัวข้าพเจ้าเองก็จะได้จำได้แม่นยำว่า เขาเรียก หอม กระเทียม พริก มะกรูด ข้า ตะไคร้ ว่าอย่างไร เมื่อเวลาต้องการ จะได้สั่งเขาให้ถูกต้อง มิฉะนั้นแล้วข้าพเจ้ามักจะเรียก พักหมิ พักหอ

สับกันเสมอ ด้วยว่าใจตกคิดไม่ได้ว่า คำว่า หอ พังคล้าย หอม ของเรา พักหอ จึงน่าจะเป็น หอม ส่วนพักหมี ก็คือกระเทียม และยังเมื่อเห็นเขาสับพักหมีใส่ซามไว้ทีละมาก ๆ เพื่อใช้เจียว ยิ่งเชื่อแน่ว่า พักหมี คือกระเทียมแน่นอน จนเมื่อเขาเจียวในน้ำมันแล้ว จึงได้ทราบว่ ชาวไทย ใหญ่หาได้ใช้กระเทียมเจียวไม่ แต่ใช้หอมซึ่งคือพักหมีเจียวแทน กลืนอายุกับข้าวจึงแปลกไปกว่า ของเรา และเมื่อไม่ใช้กระเทียมเจียวแล้ว กระเทียมก็ออกจะมีที่ใช้น้อยในกับข้าวไทยใหญ่ เขา กลับไปนิยมกินรากกระเทียมที่เรียก ญู หรือ พักกา เสีย เพราะฉะนั้นถึงแม้จะมีพืชผักเหมือนกัน ทุกอย่าง แต่ก็ต่างคนต่างใช้ ไม่เหมือนกัน บางอย่างก็แทบจะไม่ได้ใช้ เช่น คำหอม (= ใบ หนุ่กาชานิดหอม หมายถึงตะไคร้) เป็นต้น บางอย่างก็หาไม่ได้ เช่น มะกรูดลูกเล็ก ๆ อย่าง ของเรา กระชาย และใบโหระพา เขามีแต่ใบแมงลักและกะเพรา ซึ่งเรียกว่า อัมคัม ทั้งสอง ประเภท มีอยู่สิ่งหนึ่งซึ่งเขาใช้มากกว่าของเรา ก็คือขมิ้น ไม่ว่าจะเป็นกับข้าวประเภทใด ก็ เหมือนจะต้องใช้ ขมิ้น หรือ เข้ามัน ผสมลงด้วยเสมอไป จนดูเหมือนไปทั้งสำหรับ และความ นิยมในเรื่องนี้มีทั่วกันทั้งไทยในอัสสัมและในรัฐชานเหนือและชานใต้ ตามเหตุผลดู มีผู้พยายาม ให้คำตอบว่า อาจจะเป็นเรื่องรักษาผิวให้เหลืองนวลโดยไม่ต้องทา ตานาคา (รากไม้ใช้ฝนทา หน้าทาตัว เหมือนดินสอพอง แต่มีสีเหลือง) บ้างก็ว่าอาจจะเป็นเรื่องรักษาท้อง เพราะขมิ้น ก็เป็นเครื่องยาประเภทหนึ่ง

เรื่องความไม่เหมือนกันทางภาษานั้น นอกจากที่กล่าวแล้วก็ยังมีอีกมากมายหลายเรื่อง เป็นหน้าที่ของผู้ศึกษาภาษาจะต้องทำความเข้าใจเอาเอง และพยายามใช้ให้ถูกต้องเพื่อให้เขาเข้าใจตรงตามที่ต้องการ เพียงแต่คำว่า ถ่าน ซึ่งออกเสียงตรงกัน ใช้ในความอย่างเดียวกัน ก็ยัง ต้องระบุไปให้ชัดแจ้งว่า ต้องการ ถ่านมี หรือ ถ่านไฟ ที่จริงแล้ว มี หรือ ไฟ นั้นก็แปลว่า ไฟ อย่างเดียวกัน มี เป็นคำภาษาพม่าที่ยืมมาใช้กับคำ ถ่าน ในที่นี้ ให้รู้ว่คือถ่านดิบที่ยังไม่ได้ติดไฟ ส่วน ถ่านไฟ นั้นคือถ่านที่ติดแคงในเตา คำ ถ่านไม้ซากที่มีใช้ในภาษาของเรานั้น ไม้ซาก เขา หมายถึงพื้นชนิดที่ได้มาจากเศษไม้เหลือจากทำบ้าน ทำเครื่องเรือน ไม่ใช่ไม้พื้นโดยเฉพาะ ที่ เรียก ไม้ซาก ก็เรียกตามความหมายของ ซาก ที่แปลว่าของเหลือ ซากเข้ คือ ข้าวที่กินเหลือ ไว้ในงาน ผลไม้ที่หลงเหลืออยู่บนต้น ก็เป็นซากได้เหมือนกัน ไทยบางถิ่นเรียกพื้นว่า โหล หรือ หลัว แต่ที่นี้ใช้ พื้น ในความว่าพื้นทั่วไป ส่วน โหล ใช้เป็นพิเศษ หมายถึงพื้นที่นำมา กองตุมกันไว้เพื่อทำพิธี หลัวไม่โหล อุทิศถวายพระพุทธรเจ้าในวันเพ็ญเดือนสาม เหล่านี้คือตัวอย่างของคำที่ใช้ต่างกัน ยิ่งเรียนรู้มาก ยิ่งได้เห็นมากยิ่งขึ้น

ในการประกอบอาหาร ข้าพเจ้าต้องพยายามหารายการอาหารที่จำเป็นต้องใช้เครื่องใน หมูและวัว เพื่อจะได้รู้ถึงชื่อที่ใช้เรียกอวัยวะเหล่านั้น แต่ก็ไม่ใช่เรื่องสะดวกง่ายดาย ทั้งนี้เพราะ มีหลายคำที่เขามีเรียก แต่เราไม่มี หรือเรามี แต่เขาไม่มี เขาก็ไม่รู้จัก เป็นต้นว่า คำ ตับเต๋อ-อ ซึ่งตรงกับตับไตของเรา แต่เขาก็หาได้หมายเพียงตับและไตอย่างของเราไม่ เขาหมายถึง เครื่อง ใน อวัยวะภายในทั้งหมด บางทีก็ใช้ให้ชัดเจนว่า ตับเต๋อ-อ กิ่งเนื้อ-อ (สงสัยว่า กิ่งเนื้อ-อ จะเป็นคำ ไกรงใน) สำหรับ ไต นั้น เขาพอจะรู้จัก แต่ไปเรียกเสียอย่างอื่น คือ หมากล้า สำหรับคน และ หมากลั่น (หมากตัน) สำหรับหมูหรือสัตว์อื่น เรื่องที่เรียกอวัยวะของคนและ สัตว์ต่างกันนั้น ก็เป็นเรื่องน่าสังเกต และพร้อมกันนั้นก็ต้องเพิ่มภาระในการจำมากขึ้นอีก เป็นต้นว่า อีก ที่ตรงกับ รก ของเรา ใช้ได้แต่ รกสัตว์ เท่านั้น หากเป็น รก ของคน ต้องใช้ เเห่ ทั้งนี้ หากจะถามว่าเหตุใดจึงต้องใช้ต่างกัน ก็เห็นจะตอบได้แต่เพียงว่า ความหมายเปลี่ยนที่ ทำให้ คำสองคำที่ควรจะหมายต่างกันมาหมายอย่างเดียวกัน และเมื่อต้องการใช้ทั้งสองคำ จึงต้องแยก ใช้กันเสีย

แต่อย่างไรก็ตาม คำที่คิดตั้งขึ้นใช้นั้น ก็จำต้องอาศัยรูปลักษณะของสิ่งนั้น ๆ เป็น สำคัญ แล้วตั้งชื่อตามนั้น ฉะนั้นคำที่มีชื่อว่า หมาก นำหน้า จึงไม่จำเป็นต้องเป็นผลไม้เสมอไป อาจจะหมายถึงสิ่งใดก็ได้ ที่มีลักษณะเป็นตุ่ม เป็นก้อน เป็นสิ่งที่กลม เช่น หมากป่องลัม (ลูกพองลม) คือลูกโป่ง และขณะที่เขาใช้คำ หมากแล้งแดงแค้น (หมากสว่างแดงงาม) หมายถึงผลไม้ที่ใช้ถวายพระพุทธรูปเวลาถวายข้าวพระ คำ หมากแล้งโหเสอ (หมากแดงหัวเสือ) กลับมิได้หมายถึงผลไม้แต่อย่างใด ไปหมายถึงโรคผิวหนังชนิดหนึ่งที่เรียก งามั่ว ชื่อโรคอื่น ๆ ก็มีอยู่หลายชื่อชนิดที่ไม่เกี่ยวข้องกับความหมายเดิมเลย เช่นที่พราย้าเป็นจำ ๆ เรียก ปู่เสอคบ (ปู่เสอขบ) และ หนูขึ้น (ขึ้น = ปวด) คือตะกิวจับ เป็นต้น

สั่งตามเมืองไทย

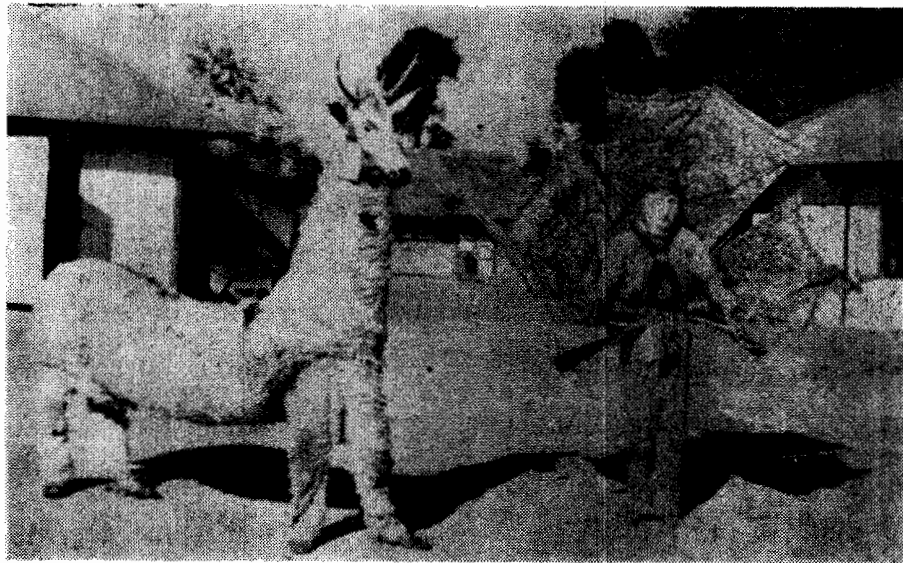
ฤดูหนาวที่เมืองไทย อากาศหนาวเย็นจับใจ สมจะเรียกว่า กัด (กัด) จริง ๆ ยิ่งกัด มากขึ้นเท่าไร เวลาที่จะต้อง สั่ง เมืองไทยยิ่งใกล้เข้ามาเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้อง รีบร้อนสะสมความรู้ ทั้งเจ้าฟ้าและมหาเทวีทรงเมตตาช่วยเหลือในเรื่องเหล่านี้เป็นอย่างดี ไม่ว่า สิ่งใดที่ท่านทรงเห็นเป็นประโยชน์ สมควรที่ข้าพเจ้าจะรู้ เป็นต้องโปรดให้จัดหามาให้ข้าพเจ้าได้ สังเกตศึกษา เช่นเมื่อพูดถึงคำทายอะไรอย่างที่เขาเรียก กว้ามตะก้น (ตะ = ท้า) ท่านก็ส่งสมุทที่

ทรงบันทึกไว้มาให้ลอก พร้อมทั้งอธิบายความหมายตลอดจนคำตอบให้เสร็จ ครั้นทอดตามท่านถึงคำบางคำที่น่าจะมีในภาษาไทยใหญ่แต่ไม่มี คำหนึ่ง คือคำว่า ดี ที่เขาไปใช้คำว่า บ๊อ บ้าง ตึก บ้าง ถ้าเช่นนั้นดีมีองค์กลาง จะพูดว่าอย่างไร ท่านรับสั่งว่า ก็ใช้ ห่ายก้อง ห่ายม้อง กันไป ที่จริง ห่าย ใช้ความว่า ดี ทัวไปไม่ได้ บางคนจึงหมายเอาว่า ทำให้มี้องและกลองร้องอย่างเด็ก ร้องให้ แต่ก็ยังมี้องบางประเภทที่ ห่าย ไม่ได้ ต้องใช้ เป่า เป่า ของเขา หมายถึง เขย่า (ย หายไป) ข้าพเจ้านึกไม่ออกเลยว่า มี้องรูปลักษณะอย่างไร จึงจะเขย่าให้มีเสียงได้ เจ้าฟ้าหลวงก็โปรดให้มหาดเล็กไปหาหม่องชนคนนั้น ที่เขาเรียก ก้องล้อง มาให้ดู ทั้งให้เขย่าให้ฟัง พลองถามข้าพเจ้าว่า ได้ยินเป็นเสียงอะไร ข้าพเจ้าไม่มีความคิดว่าจะได้ยินเป็นเสียงอย่างไร เพราะไปแปลกใจว่า เขาเอาอะไรไว้ข้างในมี้องที่เป็นทองเหลืองหุ้มมิดชิด เมื่อเขย่าจึงดังกลุก ๆ ท่านจึงรับสั่งว่า พุซชาวไทใหญ่ฟังครั้งไร จะได้ยินเป็นเสียง อุ่มน้างเข่าลูก (ลูก คือ ห้อง) ครั้งนั้นออกเสียใจที่ไม่มีเครื่องไปบันทึกเสียง จะได้นำมาช่วยกันฟังว่า พุซของเราจะได้ยินอย่างเดียวกับเขาหรือไม่

เมื่อครั้งอยู่ที่เมืองนาย ข้าพเจ้าเคยได้ชมภาพยนตร์ของเจ้าฟ้าหลวงเมืองนาย ถ่ายภาพนางกิ้งกะหั่วรำฟ้อน อันเป็นของควรวอดของชาวเมืองหนอง เมื่อถามถึง เจ้าฟ้ารับสั่งว่า ที่เมืองไทยก็มีทั้งเครื่องนางกิ้งกะหั่วและคนที่จะแสดงมีพร้อมแล้วอยู่ในหอ แล้วก็โปรดให้มหาดเล็กผู้เคยแสดงแต่งตัวเป็นนางกิ้งกะหั่ว ดัดปีกติดหาง สวมหน้ากากเป็นหน้าผู้หญิงทาสีขาวโพลน มาแสดงให้ดู พร้อมทั้งมีการแสดงของตัว โตี ประกอบด้วย ดังเห็นในภาพ

ส่วนมหาดเล็กก็เช่นเดียวกัน เมื่อทรงนึกถึงสิ่งใดอันเป็นของแปลกที่ข้าพเจ้าจะไม่เคยเห็น เคยได้ยินมาก่อน ก็ทรงเล่าบอก อธิบายให้ฟัง เป็นต้นว่า คำ ปั้นผน และเพียงแต่ได้ยินชื่อ ข้าพเจ้าก็ทราบได้ทันทีว่า คือ คำผวน ของเรา ปั้น คือ พลิก กลับ ปลิ้น คำว่า ก้าปั้น คือรดคำว่า ชบปั้นล้นหาย แปลตามตัวว่า ปากกล่าวล้นหาย หมายถึงคนพูดไม่อยู่กับร่องกับรอย ส่วน ผน นั้น ไม่มีความหมายว่าอย่างไร ท่านกล่าวว่า ในภาษาพม่าก็มีคำประเภทนี้ มีลักษณะเด่นที่สำคัญคือ ผู้พูดต้องการพูดคำหยาบให้ฟังไม่หยาบ และเมื่อผู้ฟังรู้ว่าเป็นคำไม่ดีก็มีกะจะขัน ไม่ทราบเป็นเพราะอะไร และถ้าไม่ทราบไว้บ้างว่า คำใดที่เขาถือเป็นคำหยาบ แต่เมื่อ ปั้นผน แล้วจะฟังไม่หยาบ ก็คงไม่มีทางทราบได้ว่า เขาหัวเราะกันเรื่องอะไร เช่นเวลาที่ฟังเขาตอบโต้กันเป็นต้น ผู้จะตอบโต้ให้ทัน ๆ กัน ส่วนมากมักต้องฟังคำปั้นผน เหล่านี้ และข้าพเจ้าก็ได้ทราบเพียงคำเดียวว่า คำ สี่ห้า เป็นคำปั้นผนด้วยคำหนึ่ง ถ้าผู้พูดไม่ระวัง ก็อาจจะถูกหัวเราะ

โดยไม่รู้ตัวก็เป็นได้ เพราะฉะนั้นจึงต้องนับเป็นพระคุณของผู้บอกอธิบาย ที่ทำให้ข้าพเจ้าได้ล่วงรู้เข้าไปถึงภาษาส่วนตัวของชาวไทยใหญ่อีกประเภทหนึ่ง ซึ่งถ้าไม่มีผู้ใดบอก ข้าพเจ้าก็คงไม่คิดจะถาม ด้วยคิดว่าไม่มี ทั้งเวลาพูดก็คงจะไม่ระวัง จนอาจเป็นที่รำคาญใจแก่เจ้าของภาษาเขาก็เป็นได้

ตัวโตกับนางกิ้งก่าเห่า (นางกีนร) ที่หอเมืองไทย

ยังได้รู้สิ่งแปลกใหม่เพิ่มขึ้น ข้าพเจ้ายังไม่อยากจะให้เวลาผ่านล่วงเลยไป เพราะการได้อยู่ใกล้ชิดกับท่านผู้สนใจในเรื่องภาษา ทั้งยังเข้าใจความต้องการในเรื่องภาษาของข้าพเจ้าอีกด้วย เช่นนี้ ย่อมนับเป็นอุดมลาภอย่างที่จะหาได้ยากจากที่อื่น แต่อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าก็จำเป็นจะต้องจากที่นี่ไปตามกำหนดการ ขณะนี้เพียงแต่คอยจดหมายจากสมาคมวรรณคดีท่านเท่านั้น ที่จะช่วยจัดการพาตัวข้าพเจ้าจากเมืองไทยไปสู่เจ้านั้นได้อย่างไร แต่แล้วไม่ช้าก็ได้ทราบว่า สมาคมฯ ต้องการให้ข้าพเจ้าเดินทางไปตองยีก่อนแล้วจึงจะส่งตัวไปเจ้านั้น ในขณะที่ข้าพเจ้ายังงุนงงคิดไม่ออกว่า สมาคมฯ มีความคิดอย่างไรจึงจะให้ข้าพเจ้ากลับไปตองยีก่อน ทั้งที่ข้าพเจ้าไม่มีกิจธุระใดที่ต้องยี่เลย นอกจากจะไปรายงานผลการศึกษาให้สมาชิกสมาคมฯ ฟัง และระยะทางจากตองยีไปเจ้านั้นไกลนับเป็นร้อย ๆ ไมล์ ใครจะเป็นผู้ช่วยเหลือส่งตัวข้าพเจ้าไปได้ ก็พอดีมหาเทวีทรงได้รับจดหมายที่มีผู้แจ้งมาถึงท่านเป็นส่วนตัวว่า สมาคมฯ เกรงข้าพเจ้าจะได้รับความ

ลำบากในการเดินทาง และอาจจะไม่ได้รับความสะดวกในการเดินทางไปและอยู่ที่เจ้ล่าน เพราะที่นั่นใกล้ชายแดนจีน จึงตกลงกันว่าจะส่งตัวข้าพเจ้าออกไปนอกภูมิลำเนาโดยด่วน แต่ไม่อยากให้ข้าพเจ้าผิดหวัง จึงไม่บอกมาโดยตรง ข้าพเจ้ารับทราบแล้วยังไม่เข้าใจความคิดของคณะกรรมการสมาคมวรรณคดีชาวจีนว่าเหตุใดจึงคิดไปในเรื่องร้าย เพราะในขณะนั้น แม้ว่าพม่าจะปกครองด้วยรัฐบาลทหาร แต่เท่าที่ข้าพเจ้าได้ติดตามอ่านหนังสือพิมพ์อยู่ทุกวัน ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นมีข่าวอันใดควรแก่การตื่นเต้นหวุ่นวิตก โดยเฉพาะผู้ที่เป็่นชาวต่างประเทศ หนังสือเดินทางของข้าพเจ้าก็ยังมีสภาพใช้ได้ตามระเบียบ และข้าพเจ้าเชื่อว่า การมาของข้าพเจ้าไม่ได้มาด้วยเรื่องการบ้านการเมืองของเขา ทั้งประชาชนชาวไทยใหญ่โดยทั่วไปก็ยังอยู่ดีมีสุข ชาวหอเมืองไทยยังสนุกเพลิดเพลินด้วยการ ต่อล้อ (เล่นการพนัน) ได้ใช้ ผืน ของข้าพเจ้าไปเป็นประโยชน์ในการทอผ้า (แทงหวาย) อยู่บ่อย ๆ เช่นนี้แล้ว ทำไมจึงจะต้องคาดคะเนไปในทางอันไม่เป็นมงคล และถ้าเช่นนั้น ข้าพเจ้าควรจะหาอะไรจึงจะดำเนินการไปตามกำหนดการเดิมได้ โดยตัวเองไม่ลำบากและพร้อมกันก็ไม่ทำความลำบากแก่ผู้อื่นด้วย ข้าพเจ้าไม่เคยลืมเลยว่า ในครั้งนั้นทั้งเจ้าฟ้าและมหาเทวีทรงปรึกษากันอย่างคร่ำเคร่งเพียงไร ในการที่จะหาทางช่วยเหลือให้ข้าพเจ้าเดินทางต่อไปยังเจ้ล่านตามกำหนดการนั้นได้ และถ้าไม่ใช่ กุ่มแสงหมุนคำ (คุณแพชรบุญทอง) ของเจ้าฟ้ามหาเทวี ห่มอ่ามมั่งโห (ปกครองมั่งหั่ว) อยู่ ข้าพเจ้าก็คงไม่มีโอกาสได้ไปถึงเจ้ล่าน ทั้งยังได้รับความสะดวกสบายได้ผลสมความมุ่งหมายดังที่เป็นอยู่นี้ จึงต้องนับเป็นพระคุณอันยิ่งใหญ่ของท่านที่ทรงอุปการะช่วยเหลือ สุดท้ายจะพรรณนาลงเป็นถ้อยคำได้ ไม่ว่าในภาษาไทย

เมืองไทย—ล่าเซียว—เจ้ล่าน

เป็นอันว่านับแต่บัดนี้ต่อไป ข้าพเจ้าจะจัดระเบียบเรื่องการเดินทางและการเรียนของข้าพเจ้าเอง โดยสมาคมวรรณคดีชาวจีนที่ต้องยึดมั่นเป็นระเบียบจัดแจงให้ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงจะไม่กลับไปท่องเที่ยวตามที่สมาคม ฯ ต้องการ จะเดินทางตรงไปยังเจ้ล่านเลยก็เดียว แต่ว่าเจ้ล่านกับเมืองไทยใกล้กันกว่า ๒๐๐ ไมล์ เมื่อข้าพเจ้าจะต้องเดินทางไปยังล่าเซียว (ผู้ที่ไม่ใช่ไทยเรียกกันว่า ลาโซ) ก่อน เพื่อเผื่อเจ้าม่านฟ้า ข้าหลวงแสนหวิ ผู้มีอาณาเขตครอบครองไปถึงเจ้ล่านด้วย หากท่านเห็นว่าควรจะต้องเดินทางต่อไปยังเจ้ล่านได้โดยไม่ต้องมีอันตรายอย่างใด ข้าพเจ้าจึงจะหาทางเดินทางต่อไปเอง ข้าพเจ้าจะเดินทางอย่างไรจึงจะสะดวกและปลอดภัย ข้าพเจ้ารำลึกถึงการที่ถูกขังขณะที่ย้ายครอบครัวไปประจำการต่างที่เมื่อไม่ช้าไม่นานมานี้ ทำให้ข้าพเจ้า

ออกไม่ไวใจว่า กู้ใส่ (กุศล) ของตนจะดีจริงถึง ตลอดปลอดกาง ตลอดจนปลอดภัยอย่างที่เขาให้ศีลให้พรกัน เพราะภพชาติไทยใหญ่เองก็ยั้งว่า น้ำฮ่ายฮ่ายฮุ่มฮื้อ เสอฮ่ายฮ่ายฮุ่มก้ำ คือ น้ำร้าย (เซียว) อย่าไวใจเรือ เสอร้าย (ตุ) อย่าไวใจกรรม และยังคนร้ายอย่างนี้ก็ยังไม่น่าไวใจใครเลย

แต่แรกเจ้าฟ้าและมหาเทวีจะทรงจัดรถให้ และให้ตำรวจนายหนึ่งพาไปส่ง ครั้นมาภายหลัง ท่านคงจะทรงเห็นว่า ถ้าท่านเสด็จเอง การพบปะกับเจ้าบ้านผ่านเมืองคงจะสำเร็จเรียบร้อยดีกว่า ท่านจึงตกลงพระทัยขั้บรรณำข้าพเจ้าไปส่งยังลำเซียวมีมหาเทวีและเจ้านางองค์น้อยเสด็จร่วมด้วย และแม้จะเดินทางกันมาตามลำพัง ไม่มีตำรวจ ไม่มีอาวูร ก็ยังรู้สึกอุ่นใจที่มากันหลายคน และคงจะเป็นเพราะ กุ้งแสงหมูนก้า ของท่านโดยแท้จึงทำให้ถึงที่หมายโดยปลอดภัย ทั้งเรื่องที่จะเดินทางต่อไปก็สำเร็จลงได้ด้วยดี จดหมายที่ข้าหลวงแสนหวิมิไปถึงเจ้าเมียวซาแห่งเจ้านั้น มีค่าสำคัญยิ่งกว่าหนังสือเดินทาง เพราะนอกจากจะช่วยเบิกทางให้ไปได้โดยสะดวกแล้ว ก็ยังจะช่วยให้ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากเจ้าของบ้านเช่นที่เคยมาอีกด้วย จึงทำให้อุ่นใจยิ่งขึ้น พร้อมกันนั้น ก็อดนึกไม่ได้ว่าช่างเป็นโชคตัญญูที่บันทาลให้ได้พบแต่คนดี ๆ ที่พร้อมจะช่วยเหลือตลอดมาทุกโอกาส ดังเช่นเจ้าฟ้าโหลง และมหาเทวีทั้ง ๒ ท่านนี้ แม้เพียงท่านจะทรงช่วยกิดอ่านหาลู่ทางให้เท่านั้น ก็นับเป็นพระเดชพระคุณอันล้นเหลือแก่ข้าพเจ้าอยู่แล้ว แต่ท่านยังทรงเมตตาขั้บรรณามาจัดธุระต่าง ๆ ให้ จัดที่อยู่อาศัยไว้ในหอของท่านที่ลำเซียว จัดหาอาหารให้ทั้งที่รับประทานที่นั่น กับที่ติดตัวมาด้วย ยิ่งได้เห็นตะกร้าหมากจ๊อก (ส้ม) กับข้าวปุก* ของโปรดด้วยแล้ว ยิ่งรู้สึกระลึกถึงพระคุณท่าน อย่างที่คำ 'โจ้ม' (=ชมใช้ในควาว่า ขอบคุณและยินดี) ของเขาคำเดียว ไม่อาจกินความได้อย่างที่ข้าพเจ้าต้องการจะแสดงออกเลย

ข้าพเจ้าระลึกถึงเรื่องนี้ในขณะที่จัดกระเป๋าใบเล็ก ๒-๓ ใบซุกเข้าไปใต้ที่นั่งรถเมล์สายลำเซียว-น้ำคำ ที่จริงตั้งแต่มาถึงรัฐซาน ก็เพิ่งมีคราวนี้แหละ ที่ข้าพเจ้าจะต้องเดินทางด้วยตนเอง และช่วยตัวเองไปตลอดทางกว่าจะถึงที่หมาย ถ้าหากที่ปลายทางมีญาติรับจ้างขนของอยู่อย่างตามสถานีรถไฟ เรื่องลำบากก็คงไม่มี แต่ถ้ากฐลิไม่มีนั้นแหละ เห็นจะลำบากแน่ เพราะกระเป๋าคู่ละใบล้วนแต่หนัก ๆ ทั้งสิ้น เพียงแต่ห้วยกลากกระเป๋าใบเล็ก ๆ เท่านั้นก็ยังอึดอัดทุก

* ข้าวปุก คือ ข้าวเหนียว (คำหรือข้าว) นึ่ง แล้วตำกับงาจนเม็ดข้าวเหนียวเข้ากัน แล้วจึงทำเป็นแผ่นเก็บไว้รับประทานนาน ๆ เมื่อจะรับประทานจึงปั้งหรือทอด จั้มนมข้นหรือน้ำตาลอ้อย ตามชอบ ที่เรียกข้าวแดกงา จะมีลักษณะเช่นนั้นหรือไม่ทราบ

ทุเล กว่าที่จะจัดเข้าที่ให้เรียบร้อยได้ และยังไม่ทันจะเรียบร้อยดี รถเมล์ก็เคลื่อนจากที่ รถกระชาก โดยแรงจนกระแทกตัวลงนั่งแทบไม่ทัน ทั้งเหนื่อย ทั้งหงุดหงิด ทำให้อคติภรณ์โกรธคนขับรถไม่ได้ พร้อมกันนั้นก็อยากจะคิดว่า ผู้ชายแถบนี้คงถือธรรมเนียมไม่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงหรืออย่างไร พ่อหนุ่มหน้าขาวสอหด* อย่างชาวไทเมาทั่ว ๆ ไปที่นั่งอยู่ก่อนแล้วจึงไม่ขยับเขยื้อนตัว มาช่วยบ้างเลย

รถแล่นมาตามถนนอันเรียบสงบของลำเซียวหลายต่อหลายสายกว่าจะออกนอกเมือง อากาศตอนเช้าเย็นขึ้น ยิ่งได้แสงแดดอ่อน ๆ ยิ่งอุ่นสบายค่อยทำให้คลายอารมณ์ขุ่นมัวลง พอมีใจ นึกอยากชมทิวทัศน์ของลำเซียวบ้าง และขณะที่ชมเพลินอยู่นั้นเองก็มีเสียงกังขึ้นใกล้ ๆ ขำพเจ้า ก็ถึงกับสะดุ้งไม่เชื่อหู รีบหันหน้าไปทางเสียงที่ได้ยิน เสียงนั้นดังมาจากผู้โดยสารข้าง ๆ นั้นเอง เป็นเสียงภาษาไทยกรุงเทพฯ ๖ ถามว่า คุณมาจากกรุงเทพฯ ๖ หรือครับ ข้างเป็นเรื่องแปลก มหัศจรรย์เหลือจะกล่าว ที่มาได้ยินภาษาพูดของตนเองในที่ห่างไกลจากบ้านเกิดเมืองนอน นับเป็นพัน ๆ ไมล์ ใครหนอสามารถพูดภาษาไทยได้ หรือจะเป็นคนบางกอก แต่ว่าคนบางกอก ที่ไหนจะได้มาเกี่ยวข้องกับนี้ ถ้าจะมีก็แต่พวกลี้ภัยเท่านั้น ฉะนั้นแทนที่ขำพเจ้าจะคิดตอบเขา ขำพเจ้ากลับถามเขาไปว่า แล้วคุณล่ะ มาจากไหน ทำไมพูดภาษาไทยได้ และก็ไม่มีอะไร น่าสงสัยอีกต่อไป ในเมื่อเขาตอบว่า เขาเป็นชาวจีน มาจากเชียงตุง ชาวเชียงตุงที่เรียนหนังสือ ไทย พูดไทยได้ก็อย่างนี้แทบทุกคน เจ้าฉายเมืองก็เช่นกัน พูดไทยได้คล่องไม่ผิดกับภาษา ของตน และเมื่อพบผู้พูดภาษาที่เขาถนัดอยู่ เขาก็อยากสนทนาเป็นภาษานั้นไม่ได้ ขำพเจ้าเองก็เลยได้โอกาสพูดภาษาไทยที่ไม่ได้พูดมานานนับเดือน ทำให้ได้รู้ข่าวคราวของผู้ที่รักใคร่ นับถือจากเชียงตุง ตลอดจนความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการเปิดสถานกงสุลไทยที่นั่นด้วย และการมีเพื่อนสนทนาเป็นภาษาที่พูดได้สะดวก ๆ โดยไม่ต้องคิดนั้น ได้ช่วยทำให้หายเบื่อการเดินทาง บนภูเขาไปได้เป็นอันมาก การเดินทางที่เริ่มต้นว่าจะขรุขระลึกลับ จึงกลับดำเนินไปด้วยดี หนทาง จากลำเซียว—เส้นทางที่คดเคี้ยวไปตามไหล่เขาถึง ๒๐ ไมล์ แม้ว่าในปัจจุบันจะคงคดเคี้ยวเหมือน เมื่อครั้งมากับขุนปานหล้า ก็ดูเหมือนจะทำให้ โหเมา (เวียนหัว) น้อยลงไปกว่าเดิมเป็นอันมาก เปิดโอกาสให้ได้สังเกตภูมิประเทศแถบนี้ด้วยใจเบิกบาน ความหวั่นเกรงว่าจะต้องลำบากเพราะ ไม่มีผู้ช่วยเหลือเมื่อรถจอดส่งที่เจ้านันก็เป็นอันหมดสิ้นไป

* ขวสอหดหด หมายถึงขาวมาก เห็นจะเทียบได้กับ ขาวจ๊ว หรือ ขาวจ้อกว่าก ของเรา

แสนหวี พระก่อเมือง

ถึงเวลาจะล่วงไปก็ปี ๆ ภูมิประเทศแถบนี้ก็ยัง ไม่เปลี่ยนแปลง แสนหวีที่เป็นเมืองเล็ก ๆ แลดูรกรุกเพราะมีแต่สิ่งปรักหักพังอันเกิดแต่ถูกญี่ปุ่นเผาเมื่อสงครามครั้งที่แล้วอย่างไรเดี๋ยวนี้ก็ยังคงอยู่อย่างนั้น รถมอเตอร์ให้คนโดยสารลงมาเดินเล่นแถมเมื่อยเพียงไม่กี่นาทีแล้วก็เดินทางต่อไป เป็นอันข้าพเจ้าไม่มีโอกาสได้เห็นและนมัสการ พระก่อเมือง อันศักดิ์สิทธิ์และแหวนของชาวแสนหวี จะรอแวะชากลับก็เห็นจะไม่มีทาง เพราะคงจะต้องกลับทางอื่น หวังเอาไว้ว่าเมื่อไปพักที่เจ้านั้นแล้ว อาจจะมีโอกาสได้มาเที่ยวแสนหวีโดยเฉพาะสักครั้งหนึ่ง ซึ่งจะต้องเลือกเวลาให้ตรงกับวันศีล (วันพระ) เขาจึงจะเปิดโบสถ์ให้คนเข้าไปนมัสการได้ และเมื่อนั้นข้าพเจ้าคงได้รูปถ่ายของพระก่อเมืองไปให้ชาวเชียงใหม่ผู้เป็นเจ้าของได้ชมบ้างเป็นแน่

อันที่จริง เรื่องพระก่อเมืองนี้ข้าพเจ้าได้ยินมาก่อนหน้านั้นแล้วจากเจ้าเหียบฟ้า ผู้อยู่ในสกุลแสนหวีว่าท่านถูกผู้แทนดินพ่ายพ จันทวัตเชียงใหม่ ตามถึงพระพุทธรูปองค์นี้ เมื่อครั้งสมาคมสตรีอุดมศึกษาแห่งประเทศไทยเชิญมาสัมมนาเรื่องภาษาถิ่นที่กรุงเทพฯ ครั้นเมื่อได้มาศึกษาคำานานไทยใหญ่ก็ได้ทราบรายละเอียดที่เขาบันทึกไว้ว่า เมื่อ จ.ศ. ๘๓๓ (พ.ศ. ๒๐๑๔) เจ้าฟ้าเชียงใหม่ เชียงรายและเชียงแสนซึ่งเคยฟื้นฟู (กบฏ) ต่อพม่า ไม่ยอมส่งบรรณาการ กลับมาเห็นว่าควรจะได้มีไมตรีกับพม่าและส่งบรรณาการไปตั้งเดิม จะเดินทางไปเฝ้าเจ้ากรุงอังวะแต่ลำพังก็เกรงจะได้รับโทษ จึงส่งสาส์นมาขอให้เจ้าคำหิบบฟ้า เจ้าฟ้าแสนหวีเป็นทูตนำไปเข้าเฝ้าเจ้าฟ้าแสนหวีก็ทรงรับเป็นธุระจัดทำให้ จนเป็นที่เรียบร้อยถูกพระทัยเจ้ามั่งทรงภักษัตริย์พม่ายิ่งนักเมื่อถึงคราวจะเดินทางกลับบ้านกลับเมือง เจ้ามั่งทรงจึงขอให้เจ้าคำหิบบฟ้าเดินทางมาส่งให้ถึงเชียงใหม่ และเจ้าคำหิบบฟ้าก็กระทำตามด้วยความยินดี ทำให้ได้มีโอกาสเที่ยวชมเมืองเชียงใหม่อยู่ถึง ๒ เดือน

วันหนึ่งเมื่อใกล้จะเดินทางกลับ เจ้าฟ้าแสนหวีกับคนสนิทชื่อ ปู่แล้วไว้ ได้ไปเที่ยวถึงวัดใหญ่แห่งหนึ่ง ที่วัดนั้นมีพระพุทธรูปทองทั้งเรียงรายกันอยู่ ๕ องค์ ทั้งเจ้าและข้าหมองดูแล้วก็ยังไม่ทราบว่าชาวเชียงใหม่ สร้าง หุ่นอย่างผี (รูปเทวดา) นั้นไว้เพื่ออะไร แต่เมื่อเห็นเป็นของแปลก ก็บังเกิดความอยากรู้ได้เอาไปบ้านเมืองของตน เพื่อให้ข้าไฟไทเม้งได้ดูได้ชม หากดีก็จะได้เอาไว้ โก๊โก๊ว (กราบไหว้บูชา) หากไม่ดีก็จะเอาไว้ให้ลูกหลานเล่น เมื่อคิดคังนั้นแล้วเจ้าคำหิบบฟ้าก็โปรดให้ปู่แล้วไว้เลือกอุ้มเอาไปองค์หนึ่ง แต่ว่าแต่ละองค์ ๆ ล้วนแต่หนัก ๆ ยกไม่

ขึ้นทั้งนั้น เจ้าฟ้าเองลงยกดูก็ยกไม่ไหว จนในที่สุดทรงเลือกได้อंकที่ อำเภอ (ก่อนข้างเบา) มาได้อंकหนึ่งส่งให้ปุ่แล้วไว้ห่อผ้าเอาไปซ่อนไว้ที่ที่พัก

ในระหว่างที่เดินทาง ปุ่แล้วไว้ก็เอาพระพุทธรูปห่อผ้าอย่างมิดชิดผูกไว้ทางท้ายหลังม้า ขณะที่ม้ามักใช้มือจับไว้ แต่ถ่าปล่อยมือครั้งใด ห่อพระพุทธรูปนั้นจะย้ายมาอยู่ทางคานหน้าทุกที จนเห็นเป็นที่ยัศจรรย์ ทั้งสองจึงว่ากันว่า หุ่นผีเม้งโยนไปไหนมันเหยอเต้ ๆ ฮอ (เทวรูปเมืองยวน นั้นบุญใหญ่แท้ ๆ) เมื่อถึงบ้านเมืองจะเก็บไว้ในหอก็ไม่กล้า จึงจัดการสร้างหอไว้ต่างหาก แล้วฆ่า หมู เบ็ด ไก่ มาเซ่นเพื่อมิให้เกิดอันตรายขึ้น แม้กระนั้นในเวลากลางคืนก็ยังมีเสมอที่หายไป หาไม่เห็น คงจะด้วยเหตุนี้หรือจะด้วยเกรงจะมีผู้อื่นมาลักเอาไปต่ออีกก็ไม่ทราบได้ ที่ทำให้ชาว แสนหวิระมัตระวังดูแลพระก่อเมืองยิ่งนั้ไม่ยอมเปิดให้คนเข้าไปได้ง่าย ๆ ถ้าไม่ใช่วันศีล สงสัย ก็แต่ว่าที่ทราบให้วุ่นซำกันนั้นเป็นพระก่อเมืององค์จริงหรือไม่เท่านั้น

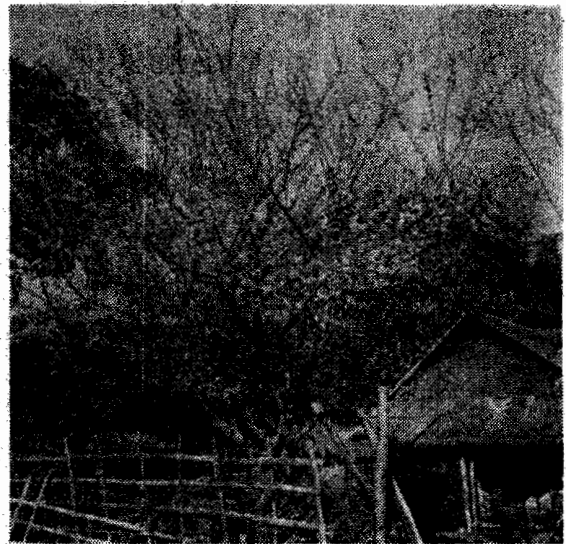
แต่อย่างไรก็ตาม หากเรื่องราวของพระก่อเมืองเป็นจริงดังได้ทราบมาอย่างนี้แล้ว ย่อมแสดงว่าชาวแสนหวิเพ็งจะรู้จักพระพุทธรศาสนาเมื่อไม่กี่ร้อยปีมานี้เอง และก็น่าเชื่อว่าพุทธรศาสนาที่เข้ามาสู่ดินแดนไทยใหญ่แถบนี้ มาทางเชียงตุงและเชียงใหม่ก่อน หนังสือธรรมต่าง ๆ ตลอดจนเวสสันดรชาดก จึงมีคำภาษาเขินเข้าไปปนอยู่ไม่น้อย และคำ เก็งเจินเก็งโยน อันหมายถึงนิยายที่ถือตามแบบเขิน (เชียงตุง) หรือแบบโยน (เชียงใหม่และเมืองอื่นๆ ในภาคพายัพ) ก็ยังกล่าวถึงกันแพร่หลาย

อาณาเขตแสนหวิที่เห็นในปัจจุบัน ออกจะแคบยิ่งกว่าเมืองไหน ๆ ดูเหมือนรตวงไม่ถึงไมล์ ก็ถึงเชิงเขาอีกคานหนึ่ง และต่อจากนี้ก็เป็นเขตของหลอยสามสิบ (คอยสามสิบ) ข้าพเจ้าคิดว่าหนทางที่รตวงนั้นอยู่บนภูเขาตลอด แม้จะรู้สึกราบเรียบเหมือนที่ราบตลอดระยะทางไกล ๆ ก็เป็นที่ราบบนภูเขา เห็นยอดเขาแหลม ๆ รูปต่าง ๆ ระเกะระกะอยู่ ๒ ข้างทาง ไม่ช้านักก็ถึงตำบลกักขาย กักขาย หรือกักค่าย สุดแต่จะเรียก มาคราวนี้ข้าพเจ้าแข็งแรงสมบูรณ์ดี จึงค่อยรู้สึกรสชาติของอาหารตำบลนี้ว่าเอร็ดอร่อยไม่สมกับบ้านอันโกโรโกโสนั้นเลย ไกลมาแถบนี้เห็นคนจีนหนาตา และคนจีนอยู่ที่ไหนเป็นเชื้อได้ว่า ไม่มีอดตาย เพราะจะมีร้านอาหารอยู่ตลอดไป และแม้ว่ารสอาหารจะแปลกไปกว่ารสอาหารจีนที่บ้านเราก็น่าจะชวนกินกว่าที่อื่น ๆ ที่ผ่าน มา การทำกุนเชียงเป็นอุตสาหกรรมในครอบครัวอย่างหนึ่งของคนที่นี่ นอกไปจากทำผักกาดส้ม (ผักกาดทอง) และเครื่องทองของเดิมอื่นๆ คนใดในวันทำงานเกี่ยวกับอาหารเสิร์ฟโต๊ะล้างซำม ก็ทำไป คนไม่ได้ทำอะไรก็นั่งยัดไส้กุนเชียงไป ข้าพเจ้าเพิ่งเคยเห็นวิธีของเขาที่นี่เอง สมจะเรียก

ตามภาษาไทยใหญ่ว่า 'ไต้เยียต' (เขาออกเสียงเยียเป็นเอ) แต่ชาวเชียงตุงเรียกต่างออกไปว่า สะลองพิต ตามดูไม่ทราบว่าการนี้แยกออกมาแล้วจะแปลว่าอะไร ข้าพเจ้าอยากจะเดาเอาว่า น่าจะเป็น ไต้คองพริก นอกจากขุนเชียงแล้วยังมีอุตสาหกรรมนมแผ่นอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ ขึ้นหน้าขึ้นตาของคนแถบนี้คือที่ตำบลหลักปากบ้ายหัว (ไมล์ที่ ๑๐๕) คนจีนเป็นผู้ทำอีก เขาใช้ ทอดกินเหมือนข้าวเกรียบ แต่ออกจะเป็นข้าวเกรียบที่ราคาสูงสักหน่อย คือกิโละ ๒๕ จัตที่ตองยี่ และ ๑๗ - ๑๘ จัตที่ที่ตัวเองเช่นแห่งนี้

ไทยเม่าที่มุเซ ยังคงนุ่งผ้าใส่ดำ แม้ผ้าโพกหัว
ก็ยังใช้สีดำ เมื่อเวลาแต่งกายตามปรกติ

สภาพบ้านช่องของเจ้าน่าน
เห็นรั้วไม้ไผ่หน้าบ้านที่เรียกตำบล

เจ้าน่าน-เมืองหมอกขาวเมาโหลง

รถมาถึงมุเซเมื่อใกล้จะ ๑๖.๐๐ น. และอีกไม่ช้าก็จะถึงเจ้าน่าน แม้ว่าข้าพเจ้าจะเคย
ชินกับภูมิประเทศบ้านเมืองทางแถบนี้มาแล้ว ภาพที่เห็นเมื่อครั้งที่แล้วยังจำได้คึกคาก ภาพ
เมืองเม่าฝั่งตรงข้ามกับมุเซที่เห็นจากกล้องส่องทางไกล ตลอดจนอาคารที่เห็นเด่นมือไม้สั่นเพราะ
กลัวทหารคอมมิวนิสต์จะยิงเอาขณะที่ขุนป่านหล้าหยุดรถให้ถ่ายรูปเมื่อครั้งกระนั้น ยังปรากฏเด่นชัด

อยู่ในใจเหมือนเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อวันวาน แม้กระนั้นก็ดี เมื่อรถใกล้เจ้านเข้ามา ก็ยังอดตื่นเต้นไม่ได้ เพราะไม่ได้เคยคุ้นกับสถานที่ตลอดจนบุคคลที่จะไปพำนักด้วย มาก่อน ถึงจะนึกภาพภาพและคาดหมายเอาเองว่าคงจะไม่ผิดกับที่ผ่านมาแล้วอย่างไรก็ตาม ก็ยังคิดหวนใจเรื่องความแปลกใหม่ของสถานที่และผู้คนที่อยู่ตลอดเวลา เพราะถึงอย่างไร ข้าพเจ้าก็จะต้องอยู่ที่นี่นานถึง ๗ สัปดาห์ เท่ากับที่อื่น ๆ ที่ผ่านมา

ข้าพเจ้าไม่มีเวลาได้คิดเรื่องนี้นานนัก เพราะเพียงไม่ถึงครึ่งชั่วโมง รถก็หยุด และคนโดยสารเกือบทั้งรถที่รู้ว่าข้าพเจ้าจะลงที่เจ้าน ต่างก็พากันโวยวายให้ข้าพเจ้ารู้ว่ารถถึงที่หมายแล้ว ส่วนผู้ที่นั่งอยู่ใกล้ ๆ ก็ช่วยกันจัดการกับข้าวของของข้าพเจ้าทั้งหลาย ยก หิ้ว หอบเอาลงมาให้จากรถ เพื่อนโดยสารชาวเชียงตุงนั้น ได้เป็นธุระช่วยหาคนนำทางและแบกหามสัมภาระไปยังที่พักที่ตั้งใจไป คือบ้านเจ้าเมียวซาซุนเจตฟ้า และต้องนับเป็นโชคอย่างยิ่งที่มีคนเดินผ่านมาทางนั้นสองคน ทั้งยังเป็นคนเจ้านที่รู้จักซุนเจตฟ้าและบ้านที่พักเป็นอย่างดีอีกด้วย หาไม่แล้วข้าพเจ้าก็ยังนึกไม่ออกว่าควรจะทำอย่างไร แม้ผู้โดยสารผู้มีอริยาทย์ไมตรีทั้งหลายนั้นพร้อมจะช่วยเหลือ ก็คงไม่ทราบจะช่วยได้อย่างไร เพราะรถเมล์มาจอดเอาตรงที่ที่ไม่มีคนเลย และรถจะหยุดนานเพื่อคอยจนกว่าคนจะผ่านมาก็ไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงถือเอาว่าเป็นเพราะ คุ้ไต่ (กุศล) ของตัวคืออย่างที่เคยเป็นมา จึงบังเอิญให้มีคนผ่านมา และเมื่อทราบจุดประสงค์ คนทั้งสองก็กุสิดูกอดกันไปหาไม้มาทำไม้คาน ส้อย (ร้อย) ตะกร้ากับกระเป๋าลูกกระเป๋ใหญ่ของข้าพเจ้าเข้าด้วยกัน แล้วก็เดินนำทางไป และคงจะเป็น กำมะ (กรรม) ที่อีกถ้วยที่ได้มาเกิดเป็นคนเชื้อชาติเดียวกับเขาเหล่านี้ ไม่ว่าจะไปถึงที่ใด จึงเป็นอันได้รับความเอื้ออารีและไมตรีจิตทุกแห่งไป แม้ในรถโดยสารนี้ก็เช่นกัน

ข้าพเจ้าขอบคุณและว่าลาเพื่อนโดยสารที่ช่วยเหลือเหล่านั้นแล้ว ก็รีบตามคนนำทางทั้งสองไป ถึงแม้ข้าพเจ้าจะได้อ่านพบในตำนานไทยใหญ่หลายต่อหลายแห่งที่กล่าวถึง เจ้านราชธานีแห่งกษัตริย์ราชวงศ์เม้า สืบมาจนถึงเจ้าเสือข่านฟ้า ว่าเป็นเมืองสำคัญ เพราะเป็นที่อยู่ของเจ้าขุนหอคำ ดังคำ เจ้ ปรากฏอยู่ที่หน้าค่านั้น และที่สำคัญยิ่งอื่นใดก็เพราะมีชัยภูมิดี ป้องกันข้าศึกได้ดีที่สุด ถ้วยว่าตั้งอยู่บนเนินที่เรียก กองหลอย ทั้งยังมีคูเมืองถึง ๓ ชั้น กว่าจะถึงตัวเวียงแต่กระนั้นข้าพเจ้าก็ยังนึกภาพไม่ออกว่า สภาพของเจ้านจะเป็นอย่างไร จนได้มาเห็นอยู่ขณะนี้

กองหลอย ที่ตั้งของเจ้านั้นไม่สูงนัก แต่ได้ยินมาก่อนว่า ในฤดูหนาวที่เจ้านหนาวกว่าที่ไหน ๆ ในแถบนี้ ตอนเช้าจะเห็นแต่หมอกขาวหนา กว่าจะได้เห็นแสงอาทิตย์ก็ตั้ง

๑๑.๐๐ น. ล่วงไปแล้ว และยังไม่ทันไรพระอาทิตย์ก็ตก ที่เรียกว่า เมืองหมอกขาวมาโหลง นั้น คงจะเป็นด้วยเหตุนี้เอง ถึงว่าในขณะนี้เพิ่งจะล่วง ๑๗.๐๐ น. ยังไม่ทันจะค่ำ หมอกยังไม่ทันจะลง แต่แสงแดดก็อ่อน จนเห็นได้ว่า อีกไม่ช้าตะวันตกก็จะจมหลอย (จมนอย) ภูมิประเทศอันสงัดเงียบของเจ้านั้นในขณะนั้น ในบรรยากาศอย่างนั้น ทั้งเมื่อขึ้นกองหลอยสูงขึ้นไป ลมหวัคอยพัดมาเย็นเยือก ยิ่งทำให้รู้สึกอย่างที่เขาเรียกว่าแห้ว คือมีทั้งหวาดทั้งวังเวง เหมือนกำลังเดินอยู่ในป่าใหญ่ไพรกว้างแต่ลำพัง มองไปทางด้านที่เป็นเนินจะเห็นแต่ เผลอไม่เผือดตก เป็นสุขุมพุ่มไม้คลุมอยู่ทั่วไป มองลงไปทางเชิงเนินจะเห็นแม่น้ำมาอันว่างเปล่า ไม่มีเรือแพสัญจรไปมา คดเคี้ยวขนานไปกับทางหลวง กรันมองไปตามทุ่งนาริมแม่น้ำที่เป็นนาขั้นบันได ก็หาเห็นผู้คนแต่สักคนไม่ ทำให้รู้สึกว่าเจ้านั้นออกจะเป็นที่ลึกลับเปล่าเปลี่ยว แต่ถึงเจ้านั้นจะเป็นอย่างไร ข้าพเจ้าจะรู้สึกแห้วมากน้อยเพียงไร ข้าพเจ้าก็วิรอกชักช้าอยู่ไม่ได้ ต้องรีบตามคนนำทางไป เพราะถึงอย่างไรไปด้วยกัน ๓ คน ก็ยังดีกว่าถูกปล่อยทิ้งไว้คนเดียว แต่ว่าคนนำทางทั้งสองนั้น ทั้งที่หาบสัมภาระอันหนักมิใช่น้อย ก็ยังขึ้นกองหลอยได้รวดเร็ว ถ้าไม่ทั้งวิ่งทั้งกระโดดตามไปแล้วคงจะไม่ทันเขาแน่ กว่าที่จะขึ้นมาถึงยอดได้ก็เหนื่อยจนใจสั่นขาสั่น เขาหันมาเห็นข้าพเจ้านึกออกว่าข้าพเจ้าไม่ชำนาญทางเท่าเขา จึงหยุดรออยู่และร้องถามมาได้ยินทางเสียงว่า หม้อยหาข้าพเจ้าไม่เคยทราบความหมาย หรือได้ยินคำนั้นมาก่อน จึงเคาะเอาว่าเขาคงถามว่า เหนื่อยหรือ เพราะเห็นเขาแสดงท่าเห็นใจที่ข้าพเจ้าต้องเดินบ้างวิ่งบ้างตามเขามาจนทัน

เมื่อถึงบนกองหลอย ยิ่งเห็นบ้านเมืองของเจ้านั้นลึกลับเหมือนเมืองลับแลยิ่งขึ้น เพราะทางที่ผ่านเข้าไปในหมู่บ้านนั้นตัดผ่านเนิน สองข้างทางจึงไม่เห็นอะไรอีก นอกจากดินแดงแข็งเป็นกำแพงอยู่สองข้าง มีกอไผ่ปกคลุมอยู่หนาแน่น ไม่แลเห็นบ้านเรือนผู้คนอยู่ที่ใด ตรงปากทางมีไม้ไผ่กันไว้บอกให้รู้ว่าไม่ใช่ทางสาธารณะ ล่วงคงไผ่ข้างทางเหล่านี้เข้าไป จึงเห็นสภาพอันเป็นบ้านเป็นเมืองของเจ้านั้นได้บ้าง เสียงเด็กที่วิ่งกันเกรียวกราวและเสียงผู้ใหญ่ที่เอ็ดตะโรห้ามเด็กนั้น ทำให้รู้ว่าเจ้านั้นมีชีวิต ไม่ใช่เมืองร้าง และความรู้สึก แห้วทั้งหลายหายไปหมดสิ้น เมื่อได้เห็นสีหน้าอันยิ้มแย้มเบิกบาน ตลอดจนอาการต้อนรับของชาวเจ้านั้น ซึ่งส่วนมากเป็นหญิงชรา กับเด็ก แต่ละคนตื่นเต้นที่ได้เห็นคนแปลกหน้า จึงต่างพากันเข้ามาทักทายปราศรัยและไต่ถามเรื่องราวด้วยความอยากรู้ บางคนเข้ามาจับเนื้อจับตัวแล้วก็เลยช่วยถือกระเป๋าน้ำดื่มที่ข้าพเจ้าถือมาเอง และสุดท้ายก็เลยเดินจูงมือไปกับข้าพเจ้าอย่างสนิทสนม เหมือนกับรู้จักเคยคุ้นมาแต่เล็กแต่น้อย ข้าพเจ้าเองก็พลอยรู้สึกเหมือนกลับมาเยี่ยมบ้าน มาพบปะคนเก่าแก่ที่สนิทคุ้นเคยอย่างญาติ นี่จะเป็นเพราะเหตุอะไร ข้าพเจ้าเองก็เหลือจะกำหนดได้ถูก จะเป็นเพราะ

ข้าพเจ้าเป็นคนไทย เขาเป็นคนไทย ข้าพเจ้าเป็นผู้หญิง เขาเป็นผู้หญิง ข้าพเจ้าพูดภาษากับเขาได้ และเขาพูดกับข้าพเจ้าพอเข้าใจกันได้ หรืออย่างไร แต่จะเป็นเพราะเหตุอะไรก็ตาม ข้าพเจ้าก็ถือว่าเป็นนิมิตที่ดีที่จะทำให้ข้าพเจ้าได้อยู่เจ้านานด้วยความสุขสบายเหมือนบ้านตัวเอง

เจ้านาน

เดินกันมาพอสุดหนทาง ขบวนของเราถึงที่หมาย คือบ้านขุนเจตพา เจ้าเมียวซาแห่งเจ้านาน ผ่านรั้วไม้ไผ่เข้าไปก็แลเห็นเรือนไม้ขนาดใหญ่โตสูงอยู่ข้างหน้าไม้ไผ่กลั่น ใหญ่โตแน่นอนหนาของบ้านที่ปลูกด้วยไม้อย่างดีมีเสาไม้จิง (ไม้จริง) กั้นโต ๆ ตลอดจนผู้คนเป็นอันมากที่กรุเกียวกันออกมาดูคนแปลกหน้านั้น บอกให้รู้ว่า ที่นี้ใช่บ้านเจ้าบ้านขุนแน่ คนนำทางพาขึ้นไปบนเรือน ผ่านมุขหน้าบ้านเข้าไปในห้องโถงใหญ่ ซึ่งคงจะจุคนได้เป็นเรือนร้อยเวลาจะมีประชุมกัน ตามแบบบ้านเจ้านายทุกแห่งที่ผ่านมา ทว่าห้องอันโล่งกว้างนั้น ลือ (ปูลาด) ไว้ด้วยเครื่องลาดทั้งเสื่อและพรม มีที่ฝังไฟทำด้วยหินกรูปร่างเหมือนอ่างตื้น ๆ ตั้งอยู่กลางห้อง เห็นแล้วรู้ได้ว่าอากาศที่เจ้านานคงจะหนาวจริง ทุกคนที่เห็นในขณะนั้นต่างก็สวมเสื้อหนาวสวมรองเท้านั่นสิ้น แม้ผู้หญิงบางคนสวมเสื้อไทยแบบหญิงไทยเมาทัว ๆ ไป ก็มีเสื้อข้างในพอกไว้หลายชั้น หญิงชราหลายคนมีชายผ้าแถบออกมาจากตีนขึ้นดำ มองดูเหมือนสวมสนับเพลาอย่างละครไว้ข้างใน ซึ่งเมื่อขอเขาดูใกล้ ๆ แท้ที่จริงเป็นผ้าสี่เหลี่ยมพันรอบไว้ให้อุ่น มีเชือกรัดให้อยู่กับที่

ข้าพเจ้าออกเสียใจที่เมื่อมานำคำคราวที่แล้วไม่ได้มาแวะเจ้านาน จะได้มีโอกาสรู้จักมักคุ้นกับท่านเจ้าของบ้านเสียก่อน จะได้ไม่ต้องมานั่งคอยด้วยความอึดอัดใจ เป็นทุกข์กังวลว่าจะได้รับการต้อนรับด้วยดีเหมือนที่อื่นหรือไม่ เสียงคนนำตามคนในบ้าน ๒-๓ คน จับความได้ว่าเจ้าเมียวซาไม่อยู่บ้านออกไปข้างนอก แต่ว่าออกไปไหน จะกลับเมื่อไรนั้น ใครก็ไม่ทราบ คนหนึ่งรับอาสาจะไปตามมาให้ข้าพเจ้าจึงต้องนั่งคอยด้วยความไม่แน่ใจต่อไป นึกในใจว่า ไม่พอที่จะรีบร้อนมาโดยไม่บอกไม่เล่าเจ้าของบ้านเขาก่อนอย่างนี้เลย ยังนับว่าดีที่คนไทยเป็นคนซื่อสัตย์เห็นชอบของแปลกใหม่ จึงได้มีใครต่อใครมารุมล้อมชวนพูดชวนคุย พอให้คลายความอึดอัดไปได้บ้าง และไม่ช้าทุกคนก็ขยับเขยื้อน เพราะมีผู้หญิงของบ้านเข้ามาในห้อง ๔-๕ คน เสียงทักทายกันทำให้ข้าพเจ้าทราบได้ว่า แต่ละคนล้วนเป็นคนสำคัญของบ้านทั้งสิ้น

คนสูงอายุนั่งที่ สุด ที่เล็ก ๆ เรียกกันว่า ย่า (ฟังคล้ายจะเป็น ยา) นั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่าต้องเป็นมารดาเจ้าเมียวซา เพราะคำ ย่า คงหมายถึงอย่างนั้น แต่แท้จริงหาใช่ไม่ ถ้วยมีผู้บอกว่า คือ

แม่นางขุน นางขุน ภรรยาเจ้าเมี่ยวซาอยู่ในที่นั่นด้วย เป็นหญิงร่างเล็กบางอายุคงไม่ถึง ๓๐ หญิงที่หน้าตาเยาว์วัยที่สุด เป็นน้องสาวสุดท้องของเจ้าของบ้าน ส่วนที่ดูอาวุโสกว่าเพื่อนนั้นเรียกกันว่า ปีนางโหลง ซึ่งข้าพเจ้าคิดเอาไว้จะต้องเป็นพี่สาวใหญ่ของเจ้าเมี่ยวซา เพราะคำ ปีนาง ในชานเหนือและชานใต้ หมายถึง พี่สาว แต่เมื่อฟังเขาแนะนำว่าเป็นภรรยาขุนมหา พี่ชายขุนเจตพ้า ก็เป็นอันว่า ปีนางโหลง ของที่นี้หมายถึง พี่สะใภ้ใหญ่ หาใช่พี่สาวไม่ ข้าพเจ้าจึงต้องเริ่มต้นเรียนภาษาของเขาตั้งแต่นั้นไปที่เดียว

ทุกคนที่ถือว่าตนเป็นเจ้าของบ้าน ต่างก็แสดงการการวะและทักทายแขกตามวิธีของเขา คือ นั่งคุกเข่าแบบพับเบ็ดเอามือเท้าพื้นแล้วก้มหัว พลางกล่าวว่า หยู่ลี้หยู่ซำ (อยู่คืออยู่กะ) ที่นี้ก็มีมาถึงคราวที่ข้าพเจ้าจะต้องแสดงการวะและทักทายตอบเขาบ้าง ข้าพเจ้าควรจะการวะแบบไหน คำทักทายของเขานั้นพอพูดทวนกลับไปได้ตามแบบที่เขาใช้กัน แต่ส่วนการการวะแบบของเขานั้น นับเป็นของใหม่สำหรับข้าพเจ้า ข้าพเจ้ายังไม่เคยเห็นใครปฏิบัติเช่นนั้นมาก่อน จะเอาเยี่ยง (เอาอย่าง) เขาเห็นจะไม่เข้าที่ จะการวะด้วยการไหว้แบบไทย ๆ ของเรา ข้าพเจ้าก็ได้เห็นเองแล้วว่าไม่มีความหมายแก่เขาเลย เขาไม่เข้าใจว่าทำเพื่ออะไร ข้าพเจ้ายังจำสัณห์ตื้น ๆ ขัน ๆ ของขุนป่านหล้าได้ เมื่อเห็นข้าพเจ้ายกมือไหว้เมื่อตอนแนะนำให้รู้จักกัน แต่แม้กระนั้น ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นวิธีอื่นใดดีไปกว่าวิธีนั้นของเรา จึงเป็นอันต้องปล่อยให้เขาศึกษาเรื่องของข้าพเจ้าบ้าง ในขณะที่ข้าพเจ้ากำลังศึกษาเรื่องของเขาอยู่นี้

แต่ความรู้เรื่องเมืองบางกอกของเขาออกจะรุคหน้าเกินกว่าที่ข้าพเจ้าคาดหมายเป็นอันมาก ด้วยว่าในขณะที่เรากำลังนั่งจ้องหน้ากันต่างคนต่างนึกว่าจะพูดกันเรื่องอะไรดี ก็ได้มีชายผู้หนึ่งขึ้นมามาบนาน ทำทางบอกให้รู้ว่าเป็นเจ้าของบ้าน ถ้าหากเจ้าตัวไม่แนะนำตัวเองขึ้นก่อนว่า คือ ขุนมหา พี่ชายเจ้าเมี่ยวซา ข้าพเจ้าก็นึกว่าเจ้าของบ้านโดยแท้จริงมาถึงแล้ว ท่านผู้นี้อ่านจดหมายนำตัวของข้าพเจ้าจบแล้ว ก็ตอบแทนน้องชายได้ว่า ยินดีต้อนรับ จะอยู่นานสักเท่าไรก็ไม่ว่าเลย ได้ยินแล้วค่อยโล่งใจหายกังวลไปได้ แต่แล้วคำถามประโยคต่อไปที่ขุนมหาถามข้าพเจ้าเป็นภาษาอังกฤษ ก็กลับทำให้หัวใจหนักอึ้งลงไปอีก คำถามนั้นก็คือ อิทธิพลอเมริกันครอบงำเมืองไทยจริงไหมจึงนิยมอเมริกันไปหมด ข้าพเจ้าเองนึกไม่ถึงว่าจะถูกถามด้วยคำถามอย่างนี้ในที่ซึ่งห่างไกลบางกอกนับพันไมล์ แม้จะไม่ทราบว่ามีผู้ถามความความคำ “นิยมอเมริกัน” กว้างขวางไปถึงแค่ไหน แต่จากน้ำเสียงที่ถามนั้นพอรู้ได้ว่าเป็นเรื่องไม่สู้ดี ข้าพเจ้าเองไม่ทราบว่าเขาหมายถึงเสื้อผ้าหรืออะไร จะตอบแทนผู้อื่นก็ไม่ได้ จึงตอบตามความคิดตัวเอง ตามเขาว่าเขามาเพียงไหนเล่า

ถ้าหมายเพียงแค่อู่บ้านดี ๆ มีห้องน้ำอยู่ในห้องนอนด้วยแล้วข้าพเจ้าก็นิยม ที่พูดอย่างนี้เพราะใจกำลังหวนนึกไปถึง คานแซก (ห้องแซกพัก) อันผาสุกของหอเจ้าฟ้าเมืองไทย มองดูรอบตัวแล้วที่บ้านนั้นเห็นจะไม่เป็นอย่างนั้น นึกถึงเรื่องห้องน้ำแล้วข้าพเจ้าต้องแอบถอนใจ เพราะไม่เห็นใครในที่นี้ (หรือแม่ที่อื่น) จะแสดงความโยติว่า ห้องน้ำห้องส้วมนั้นจำเป็นแก่มนุษย์ผู้หญิงอย่างไรบ้าง

มาถึงตรงนี้ผู้ตามยอมยุติเรื่องลง คงจะเพื่อรักษามารยาทเจ้าของบ้าน แต่ความคิดของข้าพเจ้ายังไม่ยอมยุติลงง่าย ๆ ยังคงนึกไปถึงขุนโอรังของเมืองนาย ที่เกรงนักเกรงหนาว่าหนังสืออเมริกันจะทำให้เด็กของเขาเสีย จึงนำรู้กันว่าเหตุใดความคิดไม่นิยมอเมริกันของชาวไทยใหญ่จึงดำเนินอยู่ตลอดมา คนอเมริกันมาทำอะไรไว้ที่นี่หรืออย่างไร เขาจึงเห็นว่าการนิยมอเมริกันเป็นเรื่องเสียหาย และที่น่าคิดอย่างยิ่งก็คือ เขานึกอย่างไรจึงได้ตามคำตามนี้แก่ข้าพเจ้าในทันทีที่เห็นหน้า หรือว่าข้าพเจ้าพกเอาความนิยมอเมริกันไว้มากมายในเสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย เครื่องใช้สอย ถ้าหากขุนมหาเห็นการไม่ได้ไฉฉวมวย ไม่ได้สวมเสื้อเป็นแบบโคแบบเกี้ยว หรือการไม่ได้นั่งขึ้นกรอมสันอย่างผู้หญิงของเขาเป็นการนิยมอเมริกันแล้ว ข้าพเจ้าก็คงจะพำนกอยู่กับเขาได้ยาก เพราะถึงอย่างไรเขาก็คงไม่วางรังเกียจและรำคาญที่ต้องเห็นสิ่งที่เขาไม่ชอบอยู่ตลอดเวลาเป็นเวลาหลาย ๆ อาทิตย์ และถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้าควรจะทำอย่างไรดี

ความคิดนั้นรบกวนข้าพเจ้าอยู่จนกระทั่งขุนเจตพ้ามาถึงเรือน คนไปตามเจ้าเมียวชากองจะรายงานมาเรียบร้อยแล้วว่า ข้าพเจ้าเป็นใคร มาทำไม ดังนั้นเมื่อขุนเจตพ้าทักทายข้าพเจ้าเสร็จยังไม่ทันจะนั่ง จึงได้ออกคำสั่งมากมายหลายประการ ซึ่งได้ทำให้เกิดการขยับเขยื้อนขึ้นในกลุ่มผู้หญิง คือพวกหนึ่งไปดูแลจัดที่นอนเครื่องนอน อีกพวกหนึ่งไปดูเรื่องอาหาร ส่วนพวกที่สามไปจัดเครื่องใช้ไว้ในห้องน้ำ ในระหว่างที่ผู้จัดยังไม่กลับมาแจ้งผล ทั้งขุนมหาและขุนเจตพ้าต่างก็ช่วยกันชวนสนทนาในฐานะเจ้าของบ้าน ขุนมหาคงจะมีความรู้ในเรื่องภาษาของตนเป็นอย่างดี เมื่อข้าพเจ้าหยิบยกคำที่เสียกอสละติด ตอบไม่ได้ ทั้งยังสันนิษฐานว่าจะเป็น กร๊าม-หน้าห้อง (ภาษาทางเหนือ) ขึ้นมาถามก็ได้ให้วินิจฉัยหลายแง่หลายมุมชวนให้เห็นจริงตาม ข้าพเจ้าก็เลยได้เพลินอยู่กับเรื่องภาษานี้ จนลืมไปว่าเมื่อครู่ก่อนนี้เอง ยังขัดเคืองขุนมหาไม่หายที่ตั้งคำถามอันไม่น่าจะถาม เพราะถามแล้ว ก็หาได้เกิดคุณประโยชน์แก่ผู้ถามแต่อย่างใดไม่ แต่เมื่อสนทนาปราศรัยกันไปนาน ๆ ข้าพเจ้าจึงทราบได้ว่า ที่ขุนมหาตั้งคำถามขึ้นมาถามนั้น แท้ที่จริงไม่ได้มีจุดประสงค์อย่างใดหรืออก เพียงแต่หาเรื่องมาชวนพูดชวนคุยในฐานะที่เพิ่งเคยรู้จักกันเท่านั้นเอง ถ้ารู้อย่างนี้เสียแต่แรก ก็จะได้ไม่ไปถือเป็นเรื่องต้องคิดให้เสียเวลา เปลืองสมอง

แต่ถึงแม้ข้าพเจ้าจะลืมความขุ่นใจไปเพราะกำลังสนุกเรื่องภาษาอยู่อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าก็ลืมไม่ได้ เพราะร่างกายเตือนอยู่ตลอดเวลาว่า อาหารกลางวันก็กินมาจากก๊าดขายนั้น บัดนี้ไม่มีเหลืออยู่เลยแล้ว กับทั้งข้าพเจ้าต้องออกเดินทางแต่เช้าตรู่ ตั้งแต่บัดนั้นจนบัดนี้ ข้าพเจ้า ยังไม่มีโอกาสทำให้สรีระสำราญขึ้นแต่อย่างใดเลย ฉะนั้นเมื่อฝ่ายจัดการต้อนรับมารายงานว่า ทุกอย่างเรียบร้อยแล้ว ข้าพเจ้าจึงต้องรีบขอตัวไปอาบน้ำ จักชำระของ ตลอดจนเครื่องนอนให้ เรียบร้อย เพื่อว่าเมื่อเสร็จธุระเรื่องอาหารเย็นแล้วจะได้ปลีกตัวมาพักผ่อนได้โดยสะดวก แต่ว่า ห้องโถงด้านหลังที่จัดเป็นห้องนอนของข้าพเจ้านั้นช่างโล่งแจ้ง ไครท้อไครก็เข้าออกได้ ดังนั้นเมื่อ ข้าพเจ้าขอตัวมาจัดที่หลับที่นอน หมายถึงจะได้ผลัดเสื้อผ้าลงไปอาบน้ำด้วย ก็เลยทำไม่ได้ดังคิด เพราะคนทั้งหลายที่นั่งกันอยู่ในห้องโถงข้างนอก ได้พากันเคลื่อนย้ายเข้ามาชุมนุมกันในห้องโถง ข้างใน บ้างก็จับกลุ่มคุยกันเอง บ้างก็เข้ามาขอชมเสื้อผ้าเครื่องใช้ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงจำต้อง ปลดปล่อยให้เขาเลือกชมเอาตามใจ ฉวยได้เครื่องใช้ในการอาบน้ำครบถ้วนแล้ว ก็รีบตามแม่ไหมคำ สาวใช้หน้ากลมเป็นแม่แมงแวงไส้นั้นไปยังห้องน้ำ

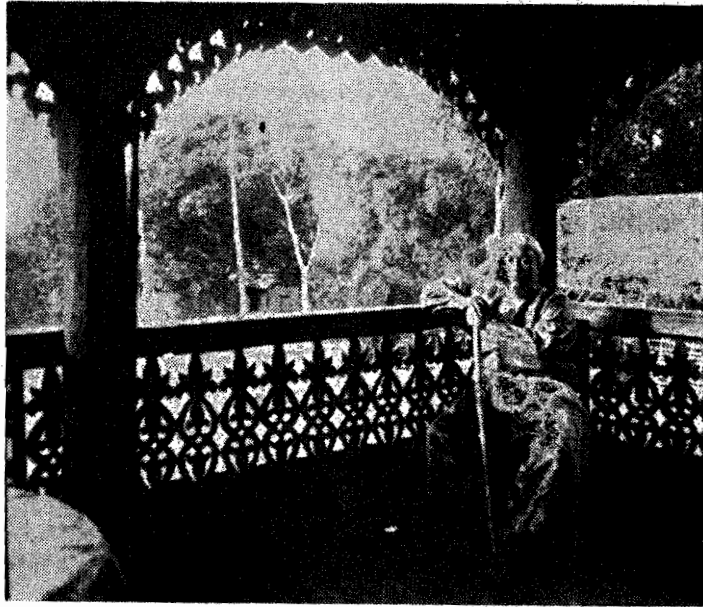
แต่ห้องน้ำนั้นก็ข้างกระไรเลย ถึงจะปลูกเป็นโรงใหญ่อยู่หน้าครัว มีฝากั้นถึง ๓ ก้าน มีประตู ๒ ประตู แต่ว่าแต่ละประตูปิดไม่ได้เลย ภายในมีอ่างเหม่ผลิต* ขนาดใหญ่สูงท่วมหัวคน ข้างน้ำห้วยที่เจ้าของทำท่อต่อมาจากน้ำพุที่เชิงเขา แม่น้ำที่ขังไว้ในอ่างซีเมนต์นั้นจะเย็นเฉียบจับ หัวใจ ทั้งอากาศในยามโพล้เพล้นั้นจะเยือกไปตลอดชั่วไซ้สนหลัง ข้าพเจ้าก็ยังยินดีที่เจ้าของบ้าน เชิญให้มาอาบน้ำ และมีน้ำให้อาบได้อย่างสบายไม่กลัวหมด ถ้าหากห้องน้ำจะมีติดดีกว่านี้สักหน่อย อย่างดีเพียงให้ประตูปิดเข้าได้ตามที่ควรแล้ว คนบางกอกคงจะอาบน้ำให้ได้แรงใจ โดยไม่ต้อง กลัวปอดบวมตายอย่างคนที่นี้เขากลัวกันเลยทีเดียว

แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ข้าพเจ้าจะเกลียดเกลียดอาบน้ำให้นานกว่านี้ไม่ได้ เพราะมองออกไป จากห้องน้ำเห็นผู้คนกำลังยกแบกอาหารและเครื่องใช้ออกจากครัวขึ้นไปบนเรือน แสดงว่าถ้า ข้าพเจ้าอาบน้ำแต่งตัวเสร็จเมื่อไร เป็นต้องร่วมรับประทานอาหารกับเขาทันที เวลาค่ำมีคอย่างนี้ ไม่ว่าใครต่างก็งจะหิวด้วยกันทั้งนั้น เพราะโดยธรรมดา บ้านไทยที่ไม่ใช้ธรรมเนียมฝรั่ง มักจะ รับประทานอาหารเย็นระหว่าง ๑๗.๐๐-๑๘.๐๐ น. ข้าพเจ้าเองก็ยิ่งรู้สึกต้องใหม่ได้เหลือ** อย่างเหลือเกิน จึงไม่ควรให้ผู้ใดรอทาน ดังนั้นเมื่อข้าพเจ้าเสร็จธุระเรื่องส่วนตัวแล้วจึงรีบไปยัง ผืนข้าวผืนผักที่เขาตั้งไว้ให้ ก็เห็นว่าผู้ที่กำลังรอร่วมรับประทานอาหารกับข้าพเจ้ามีอยู่ ๓ คน คือขุน-

*เหม่ผลิต (เหม่ คำพม่า แปลว่า กิน ผลิต หมายถึง ของต่างประเทศ) กินต่างประเทศ คือ ซีเมนต์

**ต้องใหม่ได้เหลือ คือ หิว (=ต้องใหม่ได้เดือด แปลตามตัวว่า ท้องร้อนได้ร้อน)

เจตฟ้า ขุนมหาและคุณย่า เป็นอันกำลังเหมาะที่จะรับประทานอาหารตามระเบียบของบ้าน
เจ้าเมียวซา เพราะที่นั่งและเครื่องใช้จำกัพออดี ผู้รับประทานต้องนั่งกับพื้นมีผืน (ทำด้วย
ไม้ไผ่สานทาร์กแบบเครื่องเงิน รูปร่างเหมือนถาดมีขาตั้งแบบโตก หรือบ้านของชาวอาหม)

ภาพขุนเจตฟ้า แต่งเครื่องเจ้าเมียวซา ถ่ายที่หน้าเรือนใหญ่

ขนาดใหญ่ ใส่กับข้าวตั้งไว้ข้างหน้า และมีพื้นเล็กขนาดพอวางจานข้าวได้ ตั้งไว้ข้าง ๆ พื้นข้าวนี้จะใส่ข้าวมาให้พอกินได้คนหนึ่งหรือสองคน ผู้กินใช้ถั่ว (ตะเกียบ) แบ่งข้าวมาใส่ถ้วยกลมของตน ที่จริงการใช้ พื้น กับ ถั่ว ออกจะเป็นเรื่องคนละเรื่องกันไปด้วยกันยาก ยิ่งกับข้าพเจ้าแล้ว ถั่วไม่แสดงความเป็นมิตรด้วยเสียเลย และในขณะที่ทุกคนกำลังเอร็ดอร่อยอยู่กับอาหารนั้น ข้าพเจ้าก็ต้องทูลทุกเลอยู่กับการใช้ตะเกียบพวยข้าวให้เข้าปาก แม้ว่าจะอ้าปากกว้างสักเพียงใด ข้าพเจ้าก็ยังรู้สึกว่ปากด้วยกว้างเกิน ไปกว่าที่จะทำให้ตะเกียบเขี่ยข้าวเข้าปากโดยเรียบร้อยอย่างผู้อื่นได้ คุณย่าเห็นแล้วคงจะเวทนาทนดูต่อไปไม่ได้ ต้องออกปากอนุญาตให้ข้าพเจ้าใช้ช้อนได้ ข้าพเจ้าจึงได้มีโอกาสชื่นชมกับอาหารไต่เมามือแรกนี้ได้อย่างเต็มที่ จะเป็นด้วยความหิว หรือด้วยอากาศ หรือด้วยข้าพเจ้าชอบรสอาหารอย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกว่า ผักไต่เจ้านั้น (กับข้าวไทยเจ้านั้น) หวานจืด (อร่อยล้ำ) ไม่มีที่ไหนสู้ ที่สำคัญเห็นจะเป็นเพราะเขาไม่นิยมใส่ถั่วเน่าในอาหารทุกประเภทอย่างชาวไทยใหญ่ในรัฐชานเหนือชานใต้ ที่นั่นถั่วเน่าจะมีปรากฏในอาหารนานาชนิดทั้งแกง ทั้งผัด และยำ และนอกจากเขาจะชอบกับข้าวที่มีกลิ่นและรสถั่วเน่าแล้วบางคนยังชอบให้ใส่ถั่วเน่าชนิดที่มีกลิ่นแรง ๆ อีกด้วย ดังเช่นที่เจ้าฟ้าเมืองไทยโปรดเสวยถั่วเน่าชนิดนี้ยิ่งนัก ยิ่งเหม็นตุ้ (เหม็นอย่างถั่วบูด ๆ) เท่าไรยิ่งโปรดเท่านั้น แต่ก็เชื่อว่าคนเจ้านั้นจะ

เครื่องกินของชาวไตเมอ มีพื้นใหญ่ใส่กับข้าวกับพื้นเล็กวางจานข้าว
เตาที่ใส่ไฟผิงตั้งอยู่ใกล้ ๆ กับถั่วกลม (กระโดน)

ไม่กินถั่วเน่าเสียเลย เขานิยมกินจำเพาะถั่วเน่าที่ปรุงรสพิเศษ นำมาบั้งไฟแล้วบดละเอียด เป็นอาหารพิเศษคลุกกับข้าว หรือกินแกลบกับอาหารตามชอบของแต่ละคน และถั่วเน่าชนิดที่ปรุงรสด้วยพริก ขิง ประกอบกับเครื่องปรุงอย่างอื่นอีก ที่มีชื่อเสียงดังกับส่งไปขายทั่วรัฐชานนั้น นอกจากที่เชียงใหม่แล้ว ก็มีแต่ที่น้ำคำและเจ็ล่าน บ้านของโตเมานี่เท่านั้น

“แขกมาถึงเรือนชานต้องต้อนรับ” ช่างเป็นคติที่เจ้าของบ้านไทยทุกแห่งที่ข้าพเจ้าได้พบมา ยึดมั่นและถือเป็นเรื่องสำคัญยิ่งนัก แขกจะต้องได้ยู่ดี กินดี นอนอุ่น เพราะฉะนั้นเมื่อพ้นเรื่องอาหารดี กินอร่อยมาแล้ว ก็มาถึงเรื่องนอน แม้ข้าพเจ้าจะมีเครื่องนอนที่สมาคมวรรณคดีชานมอบให้มาครบทั้ง พูก หมอน มุ้ง และผ้าห่มแล้วก็ตาม ท่านเจ้าของบ้านก็ยังเห็นจำเป็นที่จะต้องมียู่นอนอันใหญ่ และผ้าห่มห่มหนาหนักให้อีกชุดหนึ่ง เพื่อจะได้นอนอุ่น พอกทนความกั๊ต (หนาว) ของเจ็ล่านได้ และข้าพเจ้าออกจะเห็นจริงที่ว่าคำ กั๊ต ของภาษาไทยใหญ่ที่หมายความว่าหนาวอากาศนั้นตรงกับคำ กั๊ต* ของเรา เพราะอากาศตอนเช้ามีคที่เจ็ล่านที่เย็นชื้นด้วยหมอกและน้ำค้างลงหนักนั้น มันเย็นเยือกแทบว่าจะกั๊ตกินเข้าไปถึงกระดูกทีเดียว หากไม่ได้ผ้าห่มห่ม ๒ ผืนนั้นแล้ว เห็นจะสู้หนาวที่เจ็ล่านไม่ไหว แม้กระนั้นเมื่อลงจากเรือนมาข้างล่าง ถูกลมหนาวปะทะมาทันทีทันใด ข้าพเจ้าก็มีอาการถึงกับน้ำมูกไหล ต้องนับเป็นพระเดชพระคุณของเจ้าของบ้านท่านอีก ที่บันดาลให้มีน้ำร้อนอาบในตอนเช้า มีไฟให้ผิงที่เตาผิงกลางห้องโถงแล้วก็มีกาแฟร้อนหอมกรุ่นกับขนมปังเนยแยมให้รับประทานเป็นอาหารเช้าที่ข้างเตาผิงนั้น และข้าพเจ้าก็ได้นั่งทำงานอย่างผาสุกสะดวกสบายอยู่ใกล้เตาผิงนั้นไปจนกว่าจะได้เห็นแสงอาทิตย์ คือราว ๑๑.๐๐ น. รับประทานข้าวกลางวันเสร็จแล้วจึงไปเรียนหนังสือ

ค่าลงมาก็ที่รอบเตาผิงนั้นอีกแหละที่เป็นที่สำราญ ทั้งแก่ตัวข้าพเจ้าเองและคนอื่นๆ ที่นอกจากจะมา อ่อมไฟ (ผิงไฟ) ให้อุ่นก่อนแยกกันไปนอนแล้วก็ยังได้พบปะสมาชิกของบ้านทั่วกัน บางทีก็มีแขกอื่นไปมาหาสู่ ได้แลกเปลี่ยน ข่าวเก่า (ข่าวคราว) กันบ้าง ได้สรวลเสเฮฮา กันบ้าง ได้สูบบุหรี่กินน้ำร้อน น้ำชากันไปบ้าง กันนับว่าเป็นสุขที่สุดแล้วสำหรับชีวิตชนบทเจ็ล่าน ข้าพเจ้าเองก็ได้ใช้ชีวิตอันผาสุกเช่นเดียวกันนี้ตลอดเวลา ๗ สัปดาห์ที่อยู่ที่นี่ เมื่อระลึกนึกถึงเจ็ล่านคราวใด จึงอดจะนึกถึงบรรยากาศอันน่าเป็นสุขอย่างนั้นไม่ได้ และดูเหมือนจะไม่มีความสุขใดของคนไทยยิ่งไปกว่าการที่ได้ เอาโหม่ดินมกเต้าอุบกัน คือเอาหัวแม่เท้าหมกขี้เถ้าอุบกัน หมายความว่า อุบกันเสียจนเท้าแห้งไปในถ่านเถ้าก็ไม่ว่า เมื่อเลิกอุบแล้วก็แล้วกันไป ไม่มีอะไรเกิดขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม การอุบของเขาเป็นประโยชน์แก่ข้าพเจ้าเหลือหลาย ข้าพเจ้าเรียนรู้

*คำ กั๊ต ของเรา ภาษาไทยใหญ่ใช้ คบ (ขบ) ภาษาคำตี้ ใช้ กาบ

อะไรหลายสิ่งหลายอย่างโดยเฉพาะเรื่องภาษา จากการสนทนาของเขาเหล่านั้น เพราะในการเรียนภาษา การฟังเขาพูดกันเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง แม้เวลาเขาพูดกับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะฟังเขาเข้าใจ แต่เวลาเขาพูดกันเอง ไม่ใช่ง่ายเลยที่จะฟังให้เข้าใจตลอดทุกแง่ทุกมุม

ที่จริงข้าพเจ้าก็อยากเหลือเกินที่จะให้เขาถือข้าพเจ้าเป็นบุคคลในครอบครัว ไม่ใช่แขก เพื่อข้าพเจ้าจะได้เคลื่อนไหวสะดวกขึ้น หาโอกาสที่จะสนิทสนมกับคนในครอบครัวได้มากขึ้น ข้าพเจ้าจะได้เรียนภาษากับเขาเหล่านั้นให้ได้มากที่สุดที่จะทำได้ แต่ว่าขุนเจตพ้าคงจะสงัไว้หรืออย่างไร คนในบ้านจึงถือคำสั่งอย่างเคร่งครัด ไม่ยอมเลยที่จะให้ข้าพเจ้าทำได้อย่างใจเป็นต้นว่า ข้าพเจ้าขอเข้าไปกินอาหารในครัวร่วมกับคนอื่น ๆ ตามธรรมดาบ้านใหญ่ ๆ อย่างนี้ ครัวมักจะสร้างใหญ่โต แบ่งส่วนหนึ่งสำหรับทำกับข้าว และอีกส่วนหนึ่งตั้งโต๊ะอาหาร การเสิร์ฟอาหาร จากเตามาสู่โต๊ะอาหาร จึงง่ายและสะดวก ผู้กินก็ได้กินอาหารร้อน ๆ พร้อมหน้าพร้อมตากันทั้งเด็กผู้ใหญ่ ผู้ชายผู้หญิง แต่ว่าไม่มีใครอนุญาตให้ข้าพเจ้ามาร่วมวงกับเขาเลย บ๊านงโหลงว่าคนกินกันมาก ๆ ชุกชักยุ่งยุ่ง (ยุ่ง) ขอให้กินบนเรือนต่อไปโดยไม่ต้องรู้สึก อ๊ะหน้า (เกรงใจ) แต่จะไม่ให้ข้าพเจ้ารู้สึกอ๊ะหน้าอย่างไรได้ ในเมื่อเข้าขึ้น บ๊านงโหลงผู้ตื่นเช้ากว่าคนอื่นจะเป็นผู้นำกาแฟมาให้ และถึงเวลาเข้าง่าย เข้าค่ำ (ข้าวเย็น) ก็จะต้องมีคนอีกหลายคน ขนอาหารและเครื่องใช้มาตั้งให้กิน ทั้งยังจะต้องหาคนมานั่งกินเป็นเพื่อนด้วย อย่างน้อยก็คนหนึ่ง ส่วนมากมักเวียนกันไป เป็นนางขุน ภรรยาขุนเจตพ้าบ้าง บ๊านงโหลงบ้าง คุณย่าบ้าง คุณย่าออกจะเป็นคนว่างกว่าใคร ๆ จึงมักจะมากินด้วยเป็นประจำ ที่จริงข้าพเจ้าก็พอใจที่จะได้กินอาหารกับฝ่ายสตรีเหล่านี้ เพราะเมื่อไม่มีใครยอมให้เข้าไปในครัว ย่อมหาโอกาสได้ยากที่จะเห็นเขาทำกับข้าว และเมื่อมีกับข้าวไต่มาหลายอย่างที่รสชาติแปลก ถูกปากถูกใจ ข้าพเจ้าก็น่าจะได้อรรถไต่บ้าง อย่างน้อยก็ได้อรรถไต่ว่าเขาเรียกว่าอะไร ประคั้วยอะไร อย่างไร นอกจากนี้ก็ยังเป็นโอกาสให้ได้มีเรื่องสนทนากันบ้างในระหว่างกินอาหาร แต่ว่าคุณย่าช่างเป็นคนพูดน้อยเสียจริง การมากินอาหารเป็นเพื่อน จึงมีความหมายเพียงมานั่ง และกินอาหารเท่านั้น ไม่ว่าข้าพเจ้าจะชวนพูดชวนคุยด้วยเรื่องใดก็ได้ผลเท่ากัน คือไม่สู้จะได้คำตอบนัก ยิ่งชี้ชวนถามถึงเรื่องอาหารว่าเรียกว่าอะไร ประคั้วยอะไร คุณย่าคงจะไม่ถูกใจหรืออย่างไรก็ไม่ทราบ มักจะตัดบทเสียด้วยคำว่า “อ้อฮู้ซ้า” (ไม่รู้ค่ะ) ทุกครั้งไป จนข้าพเจ้าเองก็หมดปัญญาจะพูดต่อไป ได้แต่นึกในใจว่า คุณย่าคงจะทำกับข้าวไม่เป็น ตามถึงเรื่องกับข้าวถึงได้ตอบอย่างนั้นทุกที

ถ้าว้นโต บ๊านงโหลงว่างธุระการงาน มารับประทานด้วย กินข้าวบรรยากาศค่อยกรีกกรั้นขึ้น เพราะบ๊านงโหลง (ที่จริงเขาเรียกกันว่า ปี้ลั้งโหลง คนที่นี้ออกเสียง น เป็น ล

แทบทุกคน คือ นั้ เป็น ลั้ นอน เป็น ลั้ น วลา) แม้จะไม่ใช้คนช่างพูดนัก แต่ก็ยังมีเรื่องจะพูดได้มากกว่า ยิ่งตามเรื่องกับข้าวที่เธอสนทนากัน เพราะต้องรับหน้าที่ดูแลเรื่องอาหารการครัวอยู่ ยังมีเรื่องคุยกันได้ยืดยาว พันเวลาอาหารแล้วยังคิดอยากจะคุยกันต่อไปอีก นับเป็นที่สบอรรถาศัยกันอย่างยิ่ง จนถึงกับเธอชวนข้าพเจ้าไปเที่ยวชมที่ต่าง ๆ ของเจ้านั้น และบริเวณใกล้เคียง และสุดท้ายก็ชวนไปเที่ยวบ้านเธอ ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากหอเจ้าเมียวซาเท่าใดนัก ได้พบปะปิตามารดาของเธอแล้ว จึงเห็นได้ว่าคงจะเพราะได้รับการอบรมจากตระกูลดี เธอจึงเก่ง กานหน้าเอน (การบ้านการเรือน) ทั้งอรรถาศัยใจคอที่ดี กิริยาจาเรียบร้อยสมกับผิวพรรณอันขาวสะอาด และหน้าตาสวยงามของเธอ บ้างโหลงร่างสูงใหญ่เหมือนหญิงโตเมาทัว ๆ ไป อายุก็เห็นจะไม่เกิน ๓๕ ข้าพเจ้ามาที่นี่จึงได้มาเป็นปัสสาวโหลงเช่นเคยอีก แต่ว่าอยู่ไป ๆ คนที่หอพากันเห็นเข้าที่ที่จะเรียกตามเด็ก ๆ จึงเรียกข้าพเจ้าจนเป็นที่รู้จักกันทั่วว่า บ้าเสียมะ แปลตรง ๆ ก็คือ คุณป้าครู

ชื่อและกรือญาติ

เสียมุนจ้อ จ้อป้อแม่เหื่อ-อ อยู่จ้องห้องจ้อ ส่างโอี ลงจ้องมา หมุนเจ้าเหื่อจ้อ
คำแหลง เท้ามาแฮ้นหลู้ เป็นห้อง กั้งหลอย กั้งจ้อง กั้งหลอยจ้อง.....

นี่ว่าด้วยเรื่องชื่อของครูข้าพเจ้า ที่ขุนมหากับขุนเจตพ้าหามาให้ แต่ละคนต่างเรียกชื่อครูกันไปคนละอย่าง จนข้าพเจ้าเองคงไม่ได้ว่า เป็นชื่อคนที่คนแน่ เพราะฉะนั้นก่อนจะเริ่มเรียนเรื่องอื่นใด ข้าพเจ้าต้องขออนุญาตตามชื่อครูครูก่อนว่าชื่ออะไร จะให้เรียกอย่างไรตามที่เป็นที่รู้จักกันทั่ว ครูก็อธิบายให้ฟังว่า คนอายุมาก ๆ อย่างครูมก็มีชื่อหลายชื่อ ข้าพเจ้าจะเรียก เสียมุนจ้อ ก็ได้ ชื่อนี้เป็นชื่อจริงที่พ่อแม่ตั้ง แต่ถ้าจะเรียกตามทางศาสนาในฐานะที่บวชเณรมาแล้วก็เรียกชื่อเมื่ออยู่วัดได้ว่า ส่างโอี กรันสิกจากวัดมา พระท่านตั้งชื่อให้ใหม่ว่า คำแหลง กรันอายุมากเข้าทำหน้าที่เกี่ยวกับการบุญการทาน คนก็เลยพากันเรียกว่า กั้งจ้อง (คุณตาที่วัด) ก็มี กั้งหลอย (เห็นจะหมายความว่าคุณตาที่อยู่บนคอย) ก็มี หรือที่เรียกเต็มทีเลยว่ กั้งหลอยจ้อง ก็มี ทราบดังนั้น ข้าพเจ้าเห็นควรจะเรียกชื่อใดชื่อหนึ่งดังกล่าวดังนั้น เพราะครูออกจะชราามากแล้ว คนที่เรียกจึงควรเรียกด้วยความยกย่องนับถือ ข้าพเจ้าจึงเลือกใช้คำ กั้งจ้อง บางทีก็ กั้งจ้องโหลง (คุณตาที่วัดใหญ่)

ที่นี่ใช้คำ กั้ง เรียกผู้ชายที่สูงอายุ และน่านับถือผิดกับที่บางแห่งทางชานใต้ ที่ใช้เรียกคนไม่รู้จักรว่า กั้งนั้น กั้งโน่ อย่างที่เราเรียก ตานัน ตานี่ ในเจ้านั้นยังมี กั้งฟ้าโหลง อีกผู้หนึ่งซึ่ง

มีผู้เรียกเช่นนั้นก็เพราะเป็นที่นับถือของคนที่นี่ ถ้วยว่าเคยเป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่อยู่ในบ้านเมืองของพวกไทเหนือในยุคนั้น แต่คำคำเดียวกัน อาจจะใช้ต่างกันไปในดินต่าง ๆ ได้ คำ กิ่ง นี้ก็เช่นเดียวกัน คนที่อยู่นอกบริเวณทุ่งเม่าใช้ กิ่ง หรือ กิ่งเจ้า หมายถึง ปู่ หรือ ตา ได้ แต่พวกที่อยู่ในบริเวณน้ำเม่าใช้คำอื่นแทนเป็น หลงเจ้า กับ ออกเจ้า (ปู่ ตา ย่า ยาย) ดูเหมือนจะมีแต่สามีภรรยาผู้สูงอายุเท่านั้นที่จะเรียกกันและกันว่า กิ่งเฮ้า ออกเฮ้า (กิ่งเฮ้า—ภรรยาเรียกสามี ออกเฮ้า—สามีเรียกภรรยา) หรือเรียก ปู่เฮ้า ปู่พะก่า กับ ออกเฮ้า ออกพะก่า (พะก่า หมายถึง มัคทายก) คำ กิ่ง กับ ปู่ มักใช้สลับที่กันในบางที่ บางตำบล และคำที่เรียกอย่างนี้ออกจะเป็นคำเฉพาะบุคคล บางคนอาจจะใช้อย่างนี้ บางคนอาจไม่ใช้ก็ได้ ข้าพเจ้าจึงอดแปลกใจไม่ได้ว่า คำปู่ทวด ย่าทวด ที่เจ้านานใช้ว่า กิ่งหม่อน กับ ออกหม่อน นั้น ที่น้ำคำซึ่งเป็นถิ่นไทเม่าอีกแห่งหนึ่ง ไกลกัน ๑๒ ไมล์เท่านั้น กลับใช้ว่า หลงเหลน ย่าเหลน ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าจะบอกจะบอกข้าพเจ้าถูกหรือเปล่า และข้าพเจ้าเองจะเข้าใจถูกหรือเปล่านั้น

แต่ถึงอย่างไร คำเดียวกันอาจหมายต่างกันไปได้แน่ นอกจากที่กล่าวแล้ว ก็มีคำ ปู่ และ ย่า ซึ่งที่อื่นใช้หมายอย่างเดียวกับเรา คำ ปู่เฮ็ดมั่ว ย่าเฮ็ดไว่ ควรจะแปลว่า แบบแผนที่ ปู่ทำมา ย่าทำไว้ แต่แล้ว คุณย่า ที่ข้าพเจ้ากล่าวถึงนั้น กลับหาใช่มารดาเจ้าเมียวซาไม่ กลายเป็นมารดานางขุนผู้ภรรยาไป ซึ่งถ้าใช้ภาษาชานไต เด็ก ๆ จะต้องเรียกคุณย่าว่า น้าย หรือ เม่น้าย ที่แปลว่ายาย แทนคำว่า ย่า ส่วนคำ น้าย ก็มีใช้ที่นี่เหมือนกัน แต่คู่มากับคำปู่ย่าเป็น ปู่่น้าย ย่าน้าย และในบ้านนี้จะมีผู้ใช้คำ ย่าน้าย ได้เพียงผู้เดียว คือ เจ้าเมียวซา ที่เป็นลูกเขยอาจจะเรียกคุณย่า ผู้เป็นแม่ยายว่า ย่าน้าย ได้ แต่ข้าพเจ้าก็เพิ่งแต่ได้รับคำบอกเล่ามา ยังไม่เคยได้ยินเรียกกับหูสักครั้งเดียว

ส่วนคำที่ความหมายต่างกันไปอีกนั้นเห็นจะเป็นคำ ปีนาง ที่แปลว่า พี่สะใภ้ แทนจะแปลว่าพี่สาว และคำ จ้าย ที่นางมย้าเต็ง เมืองนายใช้เรียกน้องชาย น้องสามี และเด็กในบ้านที่อ่อนกว่าตน มีความหมายว่า น้องชาย ได้กลับกลายมาหมายถึง พี่ชาย ในภาษาไทเม่า เช่นขุนเจตฟ้าเรียกพี่ชายว่า จ้ายขุนมหา ถ้าไม่ทราบมาก่อนว่า ใครเป็นพี่ ใครเป็นน้องก็คงจะลำดับไม่ถูก เพราะตามธรรมดาเขามักไม่ค่อยเรียกชื่อกำกับ อาจใช้เพียง จ้าย เท่านั้น แต่ถ้าเป็นเขยหรือสะใภ้แล้ว เขามักต้องกำกับคำ โขย (เขย) หรือ เบื่อ-อ ไว่ด้วย เช่น สามีของน้ำ เรียก อู๋โขย พี่เขยเรียก ปู่โขย และน้องสะใภ้เรียก น้องเบื่อ-อ ส่วนชื่อตัวไม่นิยมใช้เรียกเช่นเดียวกัน ข้าพเจ้าจึงไม่ค่อยจะได้รู้จักชื่อบุคคลผู้เกี่ยวข้องด้วยนัก และชื่อข้าพเจ้าก็เช่นกัน เชื่อว่านอกจากผู้ชาย ๒ ท่านนั้นแล้วคงไม่มีใครทราบ แม้ทราบและอยากจะเรียกก็ออกจะเรียกได้ยาก ทั้งที่ครูผู้สอน

ข้าพเจ้าพยายามเรียกอยู่ เรียกครั้งใดก็น้ำขึ้นครั้งนั้น ข้าพเจ้าจึงยินดีให้เขาเรียกกันว่า เสียมะ บ้าเสียมะ อยู่เรื่อย ๆ ไป และข้าพเจ้าเองก็อยากจะเรียกชื่อตำแหน่งของคนอื่น ๆ มากกว่าจะเรียกชื่อของเขา ซึ่งส่วนมากเป็นชื่อพม่า เรียกยากไม่แพ้กัน

แต่คำเรียกชื่อเครือญาติคำใดจะแปลกไปกว่าคำ แม่สาว เห็นจะไม่มี คำนี้เป็นคำเรียกน้องสาวของแม่ อย่างที่เราและไทยถิ่นอื่น ๆ เรียกว่า น้า (ถิ่นอื่นออกเสียง นะ) หากน้องของแม่ยังเป็นหญิงสาว ๆ ก็ยังไม่สู้จะแปลกนัก แต่ถ้าหากล่วงเข้าวัยกลางคนหรือบางทีก็ชราแล้ว จะให้เรียกว่า แม่สาว ก็ออกจะน่าอึดใจทั้งผู้เรียก และผู้ถูกเรียก ส่วนที่เรียกน้องสาวของพ่อว่า เม่อ และน้องชายของพ่อว่า บืออว นั้น ก็ยังฟังธรรมดาพอจะเรียกได้อย่างสะดวกใจ ยังมีคำบางคำที่กำหนดได้ยากอีกเพราะไม่มีทางให้รู้ได้เลยว่าเป็นเครือญาติลำดับไหน เช่น คำ แม่ผู้ คือ อาสะไก และ แม่เบือ-อ (แปลตรง ๆ ว่า แม่สะไก) หมายถึง น้าสะไก เป็นต้น แต่คำ อู้ดุง บือดุง กับ แม่บ๊ะ ที่ใช้ได้หมดทั้งพี่ตั่วพี่เขยพี่สะไกทั้งทางฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่นั้นนับว่าใช้ได้ง่ายและสะดวกดี

นอกจากนี้ก็ยังมีความ พื่อเลี้ยงแม่เลี้ยง ที่เขาเรียก บือเล่ง แม่เล่ง อีก ในภาษาชานได้ใช้คำ พื่อเลี้ยงหมายถึง ผู้ที่มีกิจการที่มีลูกเล่ง (ลูกเลี้ยง) เป็นคนทำงานอยู่กินกับนางจนพร้อมเสร็จ มาถึงเจ้านั้น ข้าพเจ้าต้องมารับรู้ความหมายของ บือเล่ง แม่เล่ง ในความอื่น บีนางโหลง เคยแนะนำให้ข้าพเจ้ารู้จักใครต่อใครมากหน้าหลายตา และคนหนึ่งเป็น บือเล่งโหลง ส่วนอีกคนหนึ่งเป็น บือเล่งหม่าว ภรรยาชายนั้นก็ เป็น แม่เล่งสาว คือพื่อเลี้ยงบ่าวและแม่เลี้ยงสาว กว่าที่จะเข้าใจความหมายที่ถูกต้อง ก็ต้องเสียเวลาคิดอยู่นานว่าที่บีนางโหลงเรียกเขาอย่างนั้น มีความสัมพันธ์กันใด ที่จริงบุคคลที่กล่าวนั้นคือโยมอุปฐากชายหญิงที่บีนางโหลงไปเชิญมาอุปฐากบุตรของตนในเวลาที่เกิดเจ้าต่าง (บวชเณร) และนับเป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งที่เมื่อใครรับเป็น บือเล่ง แม่เล่งอย่างนี้แล้ว ก็นับว่าเป็นที่เคารพนับถือกัน แม้ลูกจะสึกจากเณรมาช้านานเท่าไรแล้วก็ตาม และชื่อเขาจะมีอย่างไรก็ตาม พื่อแม่ของลูกและตัวลูกเองก็ยังกตัญญูและเรียกบุคคลทั้งสองว่า พื่อเลี้ยง แม่เลี้ยงอยู่ตลอดไป

‘บ้าเสียมะ มาต้าย มาต้าย’ เสียงโหมคำ ร้องเรียกข้าพเจ้า พร้อมทั้งกวักมือให้ข้าพเจ้าไปหา แม้ว่าจะเพิ่งตื่นใหม่ ๆ ใจยังงัวเงีย หูได้ยินอะไรก็ยังไม่สู้ถนัดนักก็ตาม แต่ว่าคำว่า มาต้าย นั้นเองปลุกให้ข้าพเจ้าตื่น หูฟัง ตาลืมโหลง รีบศาลีตาลานไปหาผู้เรียก เพราะมันน่าแปลกใจเหลือเกินว่าเธอจะต้องการอะไรหรือเกิดอะไรขึ้น เธอถึงพูดคำ มาต้ายอย่างนี้กับข้าพเจ้า คำนี้

ออกเสียงอย่างนี้ไม่ว่าไทยถิ่นไหนจะต้องเป็นที่รู้กันว่าหมายความว่า ตาย หรือว่าจะมีความหมายเป็นอื่นอีกในภาษาไทยถิ่นอื่น ข้าพเจ้าเดินพลางคิดพลางไปจนถึงที่ที่ใหม่คำยืนอยู่ เห็นท่าทางที่เธอชี้ไปทางบันไดหลังเรือน และทำให้ข้าพเจ้าตามลงไปแล้วก็พอทราบได้ว่า เธอต้องการให้ข้าพเจ้าลงไปข้างล่างทางบันไดหลัง เพื่อจะได้ไม่ต้องผ่านแขกที่มานอนพักอยู่เต็มในห้องโถงหน้าเรือนเท่านั้นเอง ถ้าอย่างนั้นคำ ตาย ของเธอก็ควรจะมีความหมายตรงกับคำว่า ทางนี้ ถ้าออกเสียงอย่างพวกซานเหนือซานใต้แล้ว ก็ควรจะพูดเป็น ต้างโน้ แล้วเหตุไฉนพวกไทเม้าจึงออกเสียงเป็น ต้าย ทำเอาข้าพเจ้าผู้ยังไม่รู้ความหมายของเขาตกอกตกใจหน้าตาตื่น นึกว่าเกิดเรื่องร้ายอะไรขึ้นเสียอีก

ยังไม่ทันจะเลิกคิดถึงเรื่องคำ ต้าย ก็มาได้พบปั้นางโหลงที่หน้าครัว เธอปรารภขึ้นว่า เมื่อกลางห้า บ้าเสียมะเป็นอัน เป็นอันต้องมาได้ยินคำแปลกๆ อีก ถึงคราวนี้ข้าพเจ้ามีอาการง้อต่อต้น (ทึม) หน้าลงไปกว่าเก่าอีก เพราะนึกไม่ออกเลยจนนึกได้ว่าปั้นางโหลงพูดเรื่องอะไรไปทำอะไรมาหรือจึงบ่น เมื่อย แต่เข้า หรือจะเป็นเพราะหนาว ก็ไม่เห็นได้ยินคำหนาวคำกัก ถ้าเช่นนั้นจะเป็นอะไรข้าพเจ้าก็เหลือจะรู้ จึงได้แต่ยืมพยักพเยิด ไม่กล้าตอบกลัวจะผิดเรื่องพอดีใหม่คำเสริมขึ้นว่า ไค่นหม่าป้อล่าง นึกว่าจะช่วยให้รู้เรื่องขึ้นก็กลับผิดพลาด ข้าพเจ้าก็เลยจนปัญญาเหลือจะเกา ต้องเดินเลี้ยวไปอาบน้ำเสีย นึกในใจว่าเรื่องจะต้องรู้ในภาษาแต่ละภาษาข้างมีมากเสียจริง กว่าจจะรู้พอฟังเขาเข้าใจตลอดก็เห็นจะต้อง ง้อขึ้น (โง่) อยู่อย่างนี้อีกนาน

แต่ว่าการได้มาอยู่ในครอบครัวกับเขาอย่างนี้ย่อมมีประโยชน์แก่การเรียนรู้ภาษา ยิ่งนัก บางคำไม่ทันต้องถาม เพียงแต่ได้ยินมากขึ้นอีกสัก ๒-๓ ครั้ง และมีข้อความประกอบพอจะช่วยให้รู้เรื่องได้บ้าง ก็นึกออกไปเอง อย่างเช่นได้ยินปั้นางโหลงพูดกับข้าพเจ้าบ่อยๆ ตอนนั้นคนจะพาไปเที่ยวข้างนอกว่า เมื่อย (บางคนจะพูดเป็น หมื่อย) ก็ทำให้ทราบได้ว่า เมื่อย นี้ไม่ใช่เมื่อยอย่างของเรา แต่เป็นคำที่กลมกลืนเสียงมาจาก เมื่อโน้ ที่แปลว่า วันนี้ นั่นเอง ถ้าอย่างนั้น ต้าย ก็คือคำที่กลมกลืนเสียงจาก ต้างโน้ (ทางนี้) และ ไค่น ก็คือ กะโน้ แปลว่า แค่นี้ กะโน้ที่นี้ คงจะเป็นคำเดียวกับแค่ ซึ่งยังใช้ในความอื่นๆ อีก เช่น กะโน้น คือ แค่นั้น หรือ กะเลอ-อ คือ แค่นี้ แค่นั้น เท่าไหน เท่าใด เท่าไร ใช้พูดเวลาถามราคาของ บางทีก็ออกเสียงเป็น เค้งเล้ง กะเล้ง ทั้งนี้ย่อมผิดกับที่ใช้อยู่ในภาษาซานเหนือและซานใต้ ที่ถ้าจะถามว่าราคาเท่าไรต้องพูดว่า ก้าหือ แปลตามตัวว่า ราคาอย่างไร แต่ถ้าพูดว่า กะเลอ-อ ต้องหมายความว่า ที่ใด ที่ไหน และถ้าถามว่ากว่ากะเลอ-อ ก็ต้องหมายความว่า ไปไหน

แต่ถ้าต้องการจะถามพวกไทเมาว่า ไปไหน บางทีก็ใช้คำอย่างเดียวกับพวกคำที่ว่า
 กำเออ-อ และถ้าตอบว่าไปที่นี้ ไปที่นั่น ก็ใช้ว่า กำได้ กำทัน ส่วนเสียงสูงต่ำในภาษาของเขา
 ก็มีคล้ายไปทางคำที่อยู่เสียงหนึ่ง คือเสียงอักษรกลาง ที่เป็นเสียงสามัญในภาษาของเรา แต่
 ออกเสียงเป็นเสียงจัตวาในภาษาชนเหนือและใต้ นั้น เป็นเสียงคล้ายเสียงสามัญแต่ท้ายเสียงเป็น
 เอกในภาษาไทเมา เช่น ปลา เป็น ป่า อา เป็น อ่า และเสียงโทออกเสียงเหมือนเสียงโทของเรา
 เช่น บ้าน เป็น ม่าน บ้า เป็น มะ ทั้งเสียงเอกคำตายก็เหมือนเสียงของเรา คือ ตก หก ก็คงเป็น
 ตก หก ไม่ใช่ ตัก ชก มาถึงที่นี้ข้าพเจ้าก็ต้องมาเปลี่ยนเสียงให้เหมือนเขาอีก จึงเป็นอันว่า ข้าพเจ้า
 จะต้องหัดเสียงของทุกถิ่นไปพร้อมกัน เวลาเรียนภาษาของเขา ซึ่งข้าพเจ้าไม่แน่ใจว่า ข้าพเจ้า
 จะสามารถเลียนเสียงให้เหมือนคนแต่ละถิ่นนั้นได้หมดทุกถิ่น และสามารถเปลี่ยนเสียงได้ทันเมื่อ
 พูดกับคนถิ่นหนึ่ง ๆ ต่าง ๆ กัน ถ้าทำไม่ได้ ก็เป็นอันว่าการออกเสียงของข้าพเจ้าคงจะปนกัน
 ร่วนวาย กลายเป็น ไตโล้เล่ (ไทยผสม อย่างที่เขาเรียกพวกพูดไทยปนพม่า) และแม้ข้าพเจ้าจะ
 พยายามรักษาเสียงใดไว้เพียงเสียงเดียวโดยเฉพาะเสียงเมืองนายที่ข้าพเจ้าหัดมาก่อน น่าจะ
 รักษาไว้ให้ได้ ข้าพเจ้าก็คงทำไม่ได้ เพราะไม่อาจทนไต่ยืนทนพูดเสียงแปลกกว่าคนอื่นเขา เช่น
 เขาพูดว่า ตกเจอ-อ (ตกใจ) แล้วข้าพเจ้าจะไปพูด ตักเจอ-อ อยู่แต่ผู้เดียวได้อย่างไร เรื่องการ
 ใช้ภาษาจึงเป็นพวกมากลากไป เข้าเมืองตาหลิ่วจะไม่หลิ่วตาตามเขาอย่างไรได้ ยังมีพวกน้อยยิ่ง
 รักษาภาษาไว้อยาก ไม่ซำก็ต้องกลายต้องผสมปนเปกันไปจนได้ เช่นพวกไทเมาที่อยู่ทางชนเหนือ
 ชนใต้ ย่อมต้องรับคำของทางนั้นมาใช้บ้าง คำ หลงเหลน ย่าเหลน (ปู่ทวด ย่าทวด) ที่ข้าพเจ้า
 ได้รับคำบอกเล่าจากชาวน้ำคำที่เมืองไทย ก็กลายเป็นคำพื้นถิ่นเมืองไทยนั่นเอง จึงกว่าชาว
 ไทเมาที่น้ำคำใช้คำต่างกับชาวไทเมาที่เจ็ดล้าน และถ้าไทเมาไปอยู่ใกล้ไทเหนือ ก็คงไปได้คำ
 ไทเหนือมาบ้าง บางคำจึงใช้แปลกกว่าที่อื่น และทำนองเดียวกันถ้าไทเหนือกลุ่มน้อยมาอยู่ใกล้
 ไทเมา ก็ต้องเปลี่ยนแปลงภาษาของตนไปตามพวกมาก คุณย่ากับนางซุนก็เช่นกัน คนทั้งสอง
 เป็นไทเหนือ แต่เมื่อต้องมาอยู่กับไทเมา พูดภาษาไทเมา นานเข้าก็เกือบจะลืมภาษาของตน
 และที่สุดเกือบลืมไปว่าตนเป็นไทเหนือ เมื่อจะถามคนทั้งสองถึงคำไทเหนือ จึงต้องถามสอบกับ
 ไหมคำ ที่เป็นไทเหนืออพยพลี้ภัยคอมมิวนิสต์มาใหม่ ๆ และถึงแม้ว่าคนไทยทั้งสองพวกจะมีรูปร่าง
 หน้าตาไม่แปลกกันเลยก็ตาม แต่ถ้อยคำสำเนียงตลอดจนวิธีพูดจนนับได้ว่าแปลกกันไปพอทีเดียว
 ที่น่าสังเกตก็คือ เสียงเอกคำตายนั้น พวกไทเหนือจะออกเป็นเสียงจัตวา เช่น หก เป็น หัก และ
 ตก ก็เป็น ตัก และถึงแม้จะรู้ว่าเป็นวิธีพูดของเขา แต่เมื่อไต่ยืนไหมคำก็ตาม คุณย่าก็ตาม พูด
 คำว่า เผอ-อยู่ เมื่อข้าพเจ้าถามถึงเรื่องต่าง ๆ คราวไร ก็อดเคืองไม่ได้คราวนั้น ถ้าหากจะตอบ

เสียว่า เหม่าฮู่ (ไม่ทราบ) ก็จะไม่น่ารังเกียจเท่าจะตอบว่า ใครรู้ หรือข้าพเจ้าจะคิดมากไปเอง ก็เป็นได้ เพราะใจไปนึกถึงแต่คำไทยที่ว่า ใครจะไปรู้ ผู้พูดก็คงไม่ทราบว่า คนบางกอกฟังแล้ว คิดอย่างไร

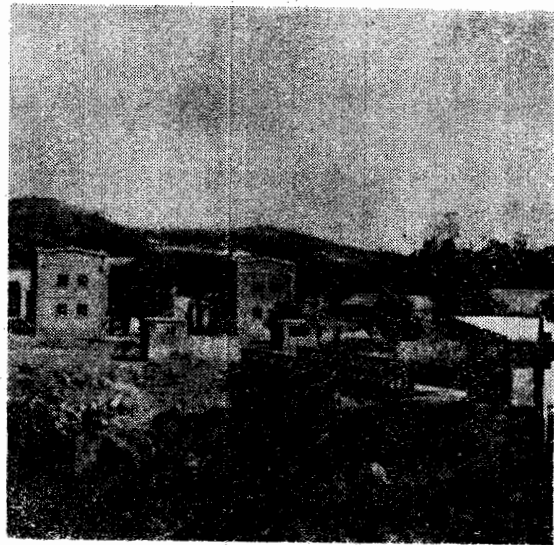
แต่คำที่ทำให้ต้องคิดอีก ก็คือคำว่า เป็นฮ้าน กับคำ ล่าง ซึ่งเขาหมายว่าเป็นหวัด และ หนาวเย็นจนจะแข็ง น้ำแข็งก็เรียก น้ำล่าง นั้น เขาได้มาจากไหน หรือเขาคิดขึ้นใช้เอง เหตุใด จึงใช้ต่างกับถิ่นอื่นมาก ยังไม่เคยได้ยินไทยถิ่นอื่นใช้คำนี้เลย จริงอยู่คำหนาวเย็นอาจใช้ต่างกันไป ในที่ต่าง ๆ สุดแต่จะเย็นมากเย็นน้อย อย่างเช่นที่นี้ถ้าหนาวจัดมาก ๆ ก็ใช้คำ ขบ (กัด) ไทย ขาวใช้ ก็ม น้ำแข็งก็เรียก น้ำกิม เช่นนี้ ก็ยังนับได้ว่าเป็นคำที่เคยได้ยินมาพอจะเดาความหมาย ได้บ้าง แต่คำ ล่าง กับ เป็นฮ้าน นั้น ข้าพเจ้าคิดว่าจะให้เขาอย่างไรก็ไม่วันถูก ถ้าไม่ทราบ ความหมายมาก่อน ฉะนั้น เมื่อข้าพเจ้าได้ยินบ๊านงโหลงกล่าวด้วยคำที่กล่าวไว้ข้างต้นมีความหมาย ว่า 'วันนี้หนาวจัดหรือ บ้าเสียมจะเป็นหวัด' ข้าพเจ้าจึง กวัง (งง) อย่างเหลือจะกล่าวทีเดียว ยิ่งใหม่คำพูดต่อไปว่า 'แค่นี้ไม่หนาวนัก' ก็ยังไม่มีทางเข้าใจจนถึงต้องเลิกเดา (ล่าง อาจจะตรงกับ ล่าง ในคำ กระทั่ง)

ไตเมา—เมืองเมา—เจ้ล่าน

คนไทยที่อยู่เจ้ล่าน มีชื่อว่า ไตเมา ส่วนไทยที่อยู่เมืองเมา กลับเรียกกันว่า ไตเหนือ นี่ก็เป็นเรื่องแปลกอีกเรื่องหนึ่งของชาวไตเมาและไตเหนือ ไม่ว่าใครที่ได้ยินชื่อไตเมาแล้ว ย่อมอดถามไม่ได้ว่า เหตุใดจึงชื่อเช่นนั้น เมื่อถามพวกเขาเขาก็ได้คำตอบว่า เพราะเขาเป็นชาวเมือง เมาอยู่ริมน้ำเมา เขาจึงมีชื่อว่าไตเมา แต่ถ้าจะถามต่อไปว่า ก็เขามีถิ่นฐานอยู่ที่เจ้ล่านมาช้านาน แล้ว ไฉนจึงถือว่าตนเองเป็นชาวเมืองเมา หรือว่าเคยอยู่เมืองเมาจาก่อน หรือว่าเมื่อก่อนเมือง เมาอยู่ที่เจ้ล่าน ถ้าไม่เช่นนั้นเมืองเมาอยู่ที่ไหน อยู่ที่เกี่ยวข้องกับเมืองเมาในเขตครอบครองของจีน ปัจจุบันหรืออย่างไร คำถามเหล่านี้ไม่มีใครให้คำตอบได้ เพราะใครก็ไม่รู้ ถ้าอยากรู้ต้องไป อ่านในตำนาน แต่ตำนานไทยใหญ่หรือที่จริงเรียกว่าตำนานแสนหวีนั้น แม้จะกล่าวถึงเมืองเมา อยู่ตลอดเวลา ด้วยว่าเมืองเามีความสำคัญมาตลอดหลายร้อยปีก็ตาม ก็หาได้กล่าวไว้สัก แห่งหนึ่งไม่ว่า เมืองเมาอยู่ที่ไหน จึงได้แต่เดากันเอาว่าคงอยู่ที่ริมน้ำเมาตอนใดตอนหนึ่ง ชาว เจ้ล่านก็ว่าเมืองเมาเดิมอยู่ที่เจ้ล่าน ส่วนชาวเมืองเมาก็ว่าเมืองเมาในตำนานนั้นคือเมืองเมาที่ตน อยู่ในปัจจุบัน ทั้งสองแห่งต่างก็อยู่ริมน้ำเมาเช่นเดียวกัน แต่ถ้าหากจะพูดกับชาวแสนหวี เขา จะกล่าวว่า เมืองเมานั้นเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรแสนหวี จึงน่าจะอยู่ไม่ไกลกับแสนหวี

บ่อน้ำที่มีกรอบเป็นรูปเก๋งจีน ที่เจ็ล่าน

ชายแดนพม่าต่อจีนที่วันเตง

ปัจจุบันมากนัก แต่จะอยู่ที่ใดก็ตามชื่อแสนหวีกับเมืองเมาก็สัมพันธ์กันอยู่ไม่น้อย คำานแสนหวีที่เริ่มด้วย บู้ย้าฝัวเมียทำสวนกล้วยโหลงกล้วยออกผลถึงแสนหวี จึงถือเป็นนิมิตทั้งชื่อ แสนหวีตามนั้น ก็กล่าวว่าบู้ย้าน้อยอยู่ที่มานเจ็ดตอง (บ้านเจ็ดตอง) อะหลับเม้งเมา (เขตเมืองเมา) จึงดูเหมือนว่าเมืองเมาเป็นราชธานีแห่งอาณาจักรแสนหวี แต่ถ้าอ่านคำานแสนหวีต่อไปจะกลับเห็นว่า เมืองเมากลายเป็นเมืองของจีนไป เพราะปรากฏว่าขุนอ้ายลูกชายบู้ย้าสวนกล้วยนี้ไปสมสู่กับนางปี่พะวะคี ธิดาพญานาค เกิดลูกมาเป็นชาย ให้ชื่อว่าขุนตึง และด้วยความช่วยเหลือของมารดาที่ทอสร้างให้เดินต่างสะพานไปจนถึงเกาะกลางน้ำที่ธิดาเจ้ากรุงจีนเมืองมิดิลานักอยู่ เจ้ากรุงจีนจึงยกธิดาให้ตามสัญญา ทั้งยัง เอิ็ดเจ้า เอิ็ดจอมหน้าพะเม็งไต้ตึงหลายตี้เม้งเม้า คือให้ปกครองไทยทั้งหลายที่เมืองเมานั้นเสียด้วย ในปีศักราช ๑๒๕ (พ.ศ. ๑๓๐๖)

ความเกี่ยวพันระหว่างแสนหวีกับจีนก็มีมาช้านานเช่นกัน เมื่อใดมีศึกพม่ามาก็ตามศึกไทยด้วยกันมาก็ตาม หากเหลือกำลังสู้ไม่ได้ เจ้าฟ้าแสนหวีก็มักจะขอกำลังจากจีน จนเมื่อครั้งที่เจ้าคำติตฟ้ากับเจ้าหม่มฟ้าเกิดพิพาทกัน จีนได้ตัดสินให้แบ่งเขตกันอยู่ในปีศักราช ๗๓๖ (พ.ศ. ๑๔๑๗) ให้เจ้าคำติตฟ้าอยู่ทาง ฟากป่าจ้านน้ำเมา (ฟากใต้น้ำเมา) และให้เจ้าหม่มฟ้าอยู่ทาง ฟากป่าห้องน้ำเมา (ฟากเหนือน้ำเมา) อาณาจักรแสนหวีจึงถูกแบ่งออกเป็นสองส่วน และ

ภายหลังต่อมา เมื่อแสนหวีเกิดสู้รบกับพม่า การศึกยืดเยื้ออยู่ช้านานเป็นเวลาถึง ๔ ปี จนผู้คนพากันอดหยากเพราะทำมาหากินไม่ได้ ผู้คนพลเมืองจึงขอให้เจ้าฟ้าคำกาย่ฝ้ายอมอ่อนน้อมต่อพม่าเสีย เจ้าฟ้าจึงต้องยอมทำตามในปีศักราช ๗๗๔ (พ.ศ. ๑๕๖๐) พม่าจึงแบ่งแสนหวีออกเป็นบ้านเล็กเมืองน้อย ต่างขึ้นตรงต่อเจ้ากรุงอังวะ แสนหวีจึงแตกแยกกลายเป็นรัฐน้อยใหญ่ถึง ๓๒ รัฐในเวลาต่อมา เมื่อกล่าวถึงชื่อแสนหวีในภายหลัง จึงหมายถึงเฉพาะเมืองแสนหวี ไม่ใช่อาณาจักรแสนหวีสวัสดิ์ทะก้อจำปาสักปายเก่าแก่ง โหเม็งเจิกผางหน้าขาว หางเม็งเจิกถ้าวหน้าเต้า คือแสนหวีสี่รัฐโกสัมพีที่มี ๔๔ เมือง หัวเมืองจตผางหน้าขาว และหางเมืองจตลาวหน้าเต้า อันมีอาณาเขตกว้างใหญ่ช่อเสียงลือไกลดังก่อนเท่านั้น

ในขณะที่กล่าวถึงนั้น เมืองเมกลายความสำคัญลงไป เรืองราวไปมีอยู่ทางเมืองอื่น แต่ตลอดตำนานตั้งแต่ต้นจนท้ายนั้น หาชื่อ เจ้านั้น ได้ยากจนน่าสงสัยว่าจะเป็นชื่อใหม่ มีอยู่เพียงครั้งเดียวเท่านั้น ที่กล่าวถึงว่า ขุนยี่ช้างคำมีบุญวาสนาขึ้นมา บรรดาอำมาตย์ร่วมใจกันมา อัญเชิญเป็นกษัตริย์ ได้ถือเอาเหตุที่เสื่อมาตะบับหลังแล้วหนีไปไม่ทำอันตราย ขนานนามใหม่ว่า เจ้าโหลงเสื่อข่านฟ้า ทรงครองราชย์อยู่ที่เวียงเจ้าย้ายได้เพียง ๒ ปี ก็ย้ายจากเจ้าย้ายไปตั้งเมืองใหม่ที่เวียงเจ้านั้นในปีศักราช ๖๗๕ (พ.ศ. ๑๘๕๖)

คำ เจ้านั้น จึงปรากฏอยู่ในที่นั้นเพียงแห่งเดียว แต่ก็ได้มีอธิบายบอกว่า เจ้านั้นอยู่ที่ไหน มีสภาพเป็นอย่างไร จนกระทั่งตอนทำรัชกาลเจ้าเสือขานฟ้าจึงมีเรื่องมาว่า เสือขานฟ้าต้องสู้รบกับจีนอยู่ตลอดมา จึงคิดหาทางยุติการศึก จึงทำอุบายขับไล่ หมอเปตาง (โหวจางยฺ) ให้มาสามีกัดคืออยู่ด้วย เมื่อได้โอกาส หมอเปตางจึงเพ็ดทูลว่า ที่ตั้งเจ้านั้นนั้นหากอยู่ต่อไปก็คงจะไม่ก่อดินขึ้นช้าช้า ข้าโหวงบ่งกว้าง ก็ไม่เจริญรุ่งเรืองอยู่เย็นเป็นสุข ทางที่ดีควรจะย้ายไปที่ใหม่ ไปอยู่ปากเหนือน้ำมา คนละปากกับเจ้านั้นในปัจจุบัน ถนนทางไกลกันเพียงไม่กี่ไมล์ แต่จะได้ชัยภูมิที่ดีกว่า และจะอุดมสมบูรณ์กว่า ขุดลงไปไม่กี่กิโลก็ได้พบแร่เงินแร่ทองซึ่งหมอเปตางไปฝังเตรียมเอาไว้ เสือขานฟ้าเห็นชอบด้วยหมอเปตางจึงได้ย้ายเมืองไปอยู่ที่ใหม่ตำบลต้าซบ (ท่าสบ) ในปีศักราช ๗๒๕ (พ.ศ. ๑๙๐๖) ย้ายไปได้เพียงปีเดียว เจ้าเสือขานฟ้าก็สิ้นพระชนม์ เมืองใหญ่ดังกล่าวนี้คือเมืองเมานี้ในปัจจุบันซึ่งขณะนี้อยู่ในยึดครองของจีนคอมมิวนิสต์ เจ้านั้นคงจะทิ้งร้างนับแต่นั้นมา และเมืองเมานี้ที่กล่าวถึงอยู่ในตำนานนั้น อาจจะเป็นเมืองเมานี้ที่ตำบลท่าสบนี้ก็เป็นที่ ซึ่งไม่แน่ว่าจะเป็นเมืองเดียวกับที่เรียกก้อจ่าปี (โกสัมพี) หรือไม่ ถ้าหากเป็นเมืองเดียวกันนั้น เขาก็อธิบายได้ว่า คำ ‘เมานี้’ ที่มาเป็นชื่อนั้น ได้มาเพราะการที่นางเกสินี

มหาเทวีแห่งก่อกำปี่ถูกนกตีหลังกำคาบไปด้วยสำคัญว่าเป็นก้อนเนื้อ เมื่อนางมหาเทวีต้องฝ่าแค้น
ฝ่าลมหนาว ๆ อย่างนั้น ก็ทำให้อ่อนนอกอ่อนใจถึงให้ใช้โห่มา คือ ปวดหัวและวิงเวียน จึงเปลี่ยน
ชื่อเมืองก่อกำปี่เป็นเมืองเมาเสียเพราะเหตุนี้ เมา ของเขาหมายถึงวิงเวียน ไม่ใช่เมาอย่างเมา
เหล้า ซึ่งถ้าเขาจะใช้คำนั้นต้องใช้ ตายเหล้า

ไต่เหนือ

ที่เรียกว่า ไต่เหนือ นั้น เป็นไทยที่อยู่ในเขตญวนทั้งหมด ที่ได้ชื่อนี้มาคงจะเนื่องมา
จากการที่จีน บั่นนำบันลัน แบ่งดินแดนตามน้ำมา ให้เจ้าคำตักฟ้าครองทางฝ่ายไต้แม่น้ำ
และเจ้าหม่มฟ้าครองทางฝ่ายเหนือแม่น้ำ เมื่อ พ.ศ. ๑๘๑๗ ถึงกล่าวแล้ว จีนเองก็เรียกคน
ไทยเป็น ๒ ชื่อ คือ พวกอยู่เหนือน้ำเรียก ขานปายี และพวกอยู่ไต้แม่น้ำเรียก ชัยปายี ถ้าเรียก
รวม ๆ กันบางทีเรียก ปายีสู เจ้าเมียวซาแปลให้ข้าพเจ้าฟังว่า คือ ชาวเคียนแปด คำว่า แปด
เสียงคล้ายแปด มีความหมายว่า ไต่จับ ก็ได้ ใช้คู่กับคำ ห้อ เป็น ห้อแปด คนไทยจึงมาตี
ความหมายว่า เป็นพวกที่จีนไล่จับให้พ้นดินแดนของตน เวลาตรุษจีนที่เขาเรียก ปอยเลนสี่
คือ งานเคียนสี่ จีนจึงต้องจุกประทัดไล่ ได้ฟังแล้วก็พอจะเข้าใจว่าคนไทยกับจีนคงไม่ค่อยถูกใจ

บ้านไต่เหนือที่มีทั้งตุมบน

(ชายคาตรงจั่ว)

และ ผามน (ผามน)

เป็นบ้านชั้นเดียวพื้นติดดิน

นางขุนภรรยาขุนเจตฟ้า
แต่งกายด้วย
เครื่องแต่งกายของสาวไตเหนือ

กันมาช้านานแล้ว แม้ว่าคนจะพากันเรียกไตเหนือว่า ไตเม็งเข้ บ้าง ไตเหนือเม็งเข้ (ไทยเมืองจีน ไทยเหนือเมืองจีน) บ้าง แต่ความเป็นอยู่ กิจยามารยาทตลอดจนวัฒนธรรมโดยทั่วไปแล้วหาได้ใกล้เคียงไปทางจีนนักไม่ แม้แต่ความคิดจิตใจ ตลอดจนความนิยมก็หาได้เอนเอียงไปจนสูญเสียความเป็นไทย ดังที่เราเคยรู้ ๆ กันไม่ พวกไทยเหนือที่อพยพมาจากเขตญวนใหม่ ๆ ออกแปลกใจไม่ได้ที่เห็นหญิงไตมาได้สามีเป็นจีน ซึ่งมีเพียง ๒-๓ ราย ในเจ้ล่าน เขาเหล่านั้นกล่าวว่า เหตุใดคนไตเม้าจึงยกลูกสาวให้ เข้ ทั้งที่ไม่เห็นเข้ (จีน) สักคนที่นั้น พวกไตเหนือทั้ง ๆ ที่อยู่ใกล้ชิดกับจีนอย่างนั้น ยังไม่เคยคิดจะยกลูกสาวให้จีนเลย แม้จะให้เงินเป็นพัน ๆ เหยียดก็ตาม และการที่พวกไตเหนืออพยพกันมาสู่รัฐชานเป็นจำนวนมาก ๆ ทุกวัน ย่อมยืนยันให้เห็นได้ชัดว่า เขาไม่ยินดีอยู่ใต้บังคับของจีน บางรายเช่นครอบครัวของไหมคำอพยพหนีมา ทั้งที่คอมมิวนิสต์ยังเข้ามามากครองไม่ถึงหมู่บ้านของตน แต่ได้ยีนกิตติศัพท์จากคนหมู่บ้านอื่น ทั้งคนในหมู่บ้านนั้นต่างก็อพยพไปก่อนแล้ว จะอยู่แต่ลำพังก็ไม่ได้ จึงได้รับหนีมาเสีย

แม้ว่าไตเหนือที่ข้าพเจ้าได้พบที่เจ้ล่าน จะอยู่ดีมีสุข มีที่ทางทำมาหากินสมควรแก่อัตภาพก็ตาม ก็ดูเขายังไม่เป็นสุขนัก เขายังพูดถึงความผาสุกของบ้านเก่าเมืองหลังของเขา เมืองที่มีเจ้าฟ้าปกครองมาเป็นเวลาช้านาน เมืองที่สุขสงบอุดมสมบูรณ์อยู่จนถึงเวลาที่คอมมิวนิสต์เข้ายึดครอง ตามคำที่เขาเล่า ชาวไตเหนืออื่นไม่ได้มาจากที่เดียวกัน เพราะเมืองไตเหนือมิได้มีเมืองเดียว ตามตำนานกล่าวว่ามี ๘ เมืองดังที่มักจะเรียกว่า แปดหน้าพะเม็งได้ (แปดหน้าฟ้า

เมืองไทย คือเมืองไทยแปดทิศ) แต่ที่จริงแล้วมีมากกว่านั้น เมืองเหล่านั้นได้แก่เมืองเมาะ
เมืองวัน เมืองตี เมืองซอน (=ขวัญ) เมืองเก้อ (=เกรือ) เมืองล่า (=หน้า) เมืองจันคำ
เมืองเจ้าผาง เมืองสา เมืองจันเส แต่ละเมืองจะมีชื่อ เเคอเฮิน (=เกรือเรือน เห็นจะตรงกับแซ่
ของจีน) ต่าง ๆ กัน ไครมาจากเมืองใด ก็ใช้ เเคอเฮิน อย่างคนเมืองนั้นใช้กันทั้งเมือง เช่นขุน
เจตพ้า เจ้าเมียวชานันมีเก้อเฮิน เป็น เฮินผา ตามเเคอเฮินของชาวเมืองล่า ถ้าจะเรียกชื่อให้
เต็มก็ จึงต้องเรียกว่า ขุนผาเจตพ้า ส่วนเมืองอื่นก็ใช้ต่างออกไป เช่น เมืองจันคำ เป็น เฮินเสอ
เมืองตี เป็น เฮินเหล่า เมืองเมาะ เป็น เฮินคำ เมืองเก้อ เป็น เฮินแสง และ เมืองซอน เป็น
เฮินผาง เป็นต้น

เรื่องเหล่านี้ดูเหมือนจะเป็นเรื่องน่าสนใจ มีคนรู้กันเป็นอันมาก ต่างช่วยกันบอกแก่
ข้าพเจ้า แต่เรื่องอื่น ๆ เช่นความเป็นไปของบ้านอื่นเมืองอื่นนอกเหนือไปจากบ้านเกิดของตนนั้น
หากันรู้ยาก คงเป็นเพราะต่างก็อยู่ในเขตบ้านเมืองของตน ไม่ค่อยได้ไปเห็นที่อื่น ฉะนั้นจึง
กำหนดไม่ได้เลยจากคำบอกเล่าของเขาเหล่านั้นว่า คนไทยในญวนหรือเขตอื่นๆ ในดินแดนจีนมี
เท่าไร ต่างคนต่างก็รู้ยู่ว่ามีจำนวนมากแต่จะมากเท่าไรนั้นบอกไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงไม่ทราบว่
จำนวนที่จีนบันทึกไว้ว่ามีคนไทยในจีน ๕ แสนกับจำนวนที่เจ้านางเฮินคำทราบมาเมื่อได้รับเชิญ
ให้ไปเยี่ยมดินแดนจีนเมื่อไม่ช้าไม่นานว่ามีถึง ๑๕๐ ล้าน จนพวกเรากลายเป็นไทยกลุ่มน้อยไป
หมดนั้น จำนวนใดจะใกล้เคียงความจริงกว่ากัน

ที่จริงจำนวนที่แน่นอนจะมีเท่าไรนั้น ข้าพเจ้ายังไม่สู้จะสนใจเท่ากับความจริงที่ยังมี
ชาวไทยอยู่ในญวนอีกเป็นจำนวนมาก พวกที่ลี้ภัยก็เคลื่อนย้ายมา พวกที่ไม่ย้ายมาก็ยังอยู่ต่อไป
คงเดิม แม้่วาวิถีทางดำเนินชีวิตจะต้องเปลี่ยนไป ความเคร่งในชนบประเพณีที่มีอยู่คงเดิม คง
จะช่วยให้เขารักษาความเป็นเชื้อชาติไทยไว้ได้ พวกที่โยกย้ายมาก็พยายามรักษาความเป็นไทเหนือ
ของตนอย่างดีที่สุด บ้านของไทเหนือมีที่สังเกตได้อยู่อย่างหนึ่งคือ นอกจากจะมี ดุบมน ที่จั่ว
แล้ว ก็ยังมี ผามน (ผามน) อีกด้วย ทำให้บ้านของเขาเป็นรูปไข่ มีฝาขัดแตะโค้งมนทั้งหัว
เรือนท้ายเรือนคงจะเห็นในรูป ทั้งไทเมาะและไทเหนือ มักปลูกบ้านชั้นเดียว พื้นติดดิน แต่ถ้า
ฐานะดีขึ้นจะปลูกเป็นเรือน ก็มียกใต้ถุนสูงตามแบบบ้านไทยทั่วๆ ไป ส่วนเครื่องแต่งกายนั้น
ก็สะอาดตา เมื่อเห็นกับบอกได้ทันทีว่าเขาเป็นไทเหนือ พวกผู้ชายไทเหนือมักนุ่งกางเกงสีฟ้าๆ
ไม่ใช่สีกรมท่าที่ย้อมด้วยครามหรือเป็นสีน้ำตาลอ่อนๆ อย่างสี ม่านซอน คือผ้าฝ้ายสีน้ำตาล อย่าง
ไทยแถบนั้นๆ ส่วนผู้หญิงนั้นนุ่งซิ่นคำใส่เสื้อคำ เสื้อตัดคล้ายเสื้อจีน คอตั้งแขนยาว ติดกระดุม
จีน ซิ่นที่เขาผู้นั้นกว้างมาก เวลานุ่งแทนที่จะบ้ายหน้าอย่างเรานุ่ง เขากลับจับเป็นกสิบใหญ่ๆ

ที่ข้างหน้าเหมือนนุ่งกระโปรงทบจีบเข้าด้วยกันให้พอดีเอว แล้วเอาเชือกผูกไว้ให้แน่นต่างเข็มขัด ปล่อยชายขึ้นข้างบนให้ตกลงมา แล้วใช้ผ้าอีกชิ้นหนึ่งคล้ายผ้ากันเปื้อนเรียกผ้าเวียนคั้งพันไว้รอบเอว มีสายไปผูกข้างหลัง ที่หัวแทนที่จะใช้ผ้าปกหัว กลับใช้ผ้าดำจีบๆ เคียนหัวไว้ให้ผ้า นั้นคั้งขึ้นเหมือนสวมหมวก ครั้นต่อมาการใช้ผ้าเคียนอย่างนี้ไม่สะดวกต้องเสียเวลาจีบ ถ้าอยาก ให้สวย จึงมีผู้คิดทำเป็นแซ่วโห สำเร็จ (ผ้าปกหัว) ใช้กระดากทำเป็นแบบให้พอดีกับหัว แล้ว ใช้แพรดำจีบเป็นกลีบๆ หุ้มกระดากนั้น ถึงเวลาต้องใช้ก็สวมได้ทันที แต่ที่กล่าวนี้นั้นเป็น เครื่องแต่งกายของหญิงแต่งงานแล้ว หากเป็นหญิงสาว ก็จะนุ่งกางเกงสีฟ้าๆ แทนนุ่งขึ้น ส่วน หัวยังไม่มีแซ่วโห ใช้ถักผมเปีย แล้วเอาปลายเปียมาวกไว้รอบหน้าผากเรียกว่า ไผผม อ้อม หน้าผากไปเหน็บไว้ที่ผมข้างหู คุบางคนแล้วก็นำรักติ แต่คงจะเป็นเพราะดินฟ้าอากาศหนาว คนแถบนี้ทุกคนทั้งหญิงชายเด็กผู้ใหญ่ใส่รองเท้ากันทั้งนั้น หญิงชรายังต้องมีสนับแข้งที่เรียก ผ้ามัดเกี้ยว (ผ้ามัดน่อง) ดังกล่าวแล้ว

หญิงไต่เมา

ข้าพเจ้าพำนักที่ใดมักจะแวะลั้มไปด้วยผู้หญิงเพราะเจ้าของบ้านมักจะมอบหมายให้ พวกผู้หญิงเป็นผู้ต้อนรับดูแล ที่เจ้านั้นก็เช่นเดียวกัน ทั้งคุณย่า เจ้านางซุนและป้านางโหลงรับ ภาระนี้ ฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นรายการพบปะเยี่ยมเยียน หรือรายการนำชมสถานที่ต่าง ๆ ตลอดจน ไปร่วมงานชุมนุมรื่นเริงใด ๆ จึงมีแต่ฝ่ายสตรีเท่านั้น ทั้งวัยรุ่นและวัยสูงอายุ ที่จะมาทำความรู้จัก มักคุ้นกับข้าพเจ้า ยิ่งรู้จักมากคน และยิ่งคุ้นเคยกันมากขึ้น ข้าพเจ้าก็ยังเห็นว่าผู้หญิงไต่เมา มีลักษณะเด่นน่าสนใจ จนอดจะกล่าวถึงเป็นพิเศษไม่ได้

ป้านางโหลงแต่งกายด้วยเครื่องแต่งกายของสาวไต่เมา

ถ้าจะพูดถึงรูปโฉมของหญิงไทเมา ก็กล่าวได้ว่า อ่างลึกอย่างงาม (สวย) ไม่น้อยหรือจะยิ่งกว่าหญิงไทยถิ่นอื่น ๆ และที่เด่นสะดุดตามีอยู่ ๒ ประการด้วยกันคือ ร่างอันสูงใหญ่ ประการหนึ่ง กับผิวอันผุดผ่องอีกประการหนึ่ง หญิงไทเมามีไข่จะมีแต่ผิวขาวขาวเกลี้ยง มองดูใสสะอาดไปทั่วเท่านั้น แต่ยังมีผิวหน้าขาวใส จูเนียนบาง เห็นแก้มเป็นสีชมพูจืดโดยไม่ต้องใช้เครื่องประเทืองผิวใด ๆ เลย และแม้จะล่วงเข้าวัยสูงอายุแล้ว ความสดใสเปล่งปลั่งที่ผิวหน้าก็ยังเห็นได้ชัด หญิงไทเหนือก็เช่นเดียวกันนี้ไม่ทราบว่าเป็นเพราะเชื้อสาย หรือเพราะดินฟ้าอากาศ หากเป็นเพราะอากาศก็น่าสังเกตว่าไทยถิ่นอื่น ๆ ก็อยู่ในที่ที่หนาวเย็นไล่เลี่ยกัน แต่ผิวพรรณผุดผ่องอย่างที่จะบอกได้ทันทีว่า ใครเป็นไทเมาไทเหนือ ใครเป็นคนถิ่นอื่น และถึงหญิงไทยถิ่นอื่น โดยเฉพาะในรัฐชานจะมีผิวขาวเกือบทั้งหมด แต่ความขาวนั้นต่างกัน คือเป็นขาวอมนวล ๆ แทนที่จะค่อนข้างขาวเหมือนอย่างผิวหญิงไทเมา ทั้งนี้กล่าวถึงแต่ผู้หญิงเท่านั้น พวกผู้ชายเป็นอันพันปัญหา เพราะไม่ค่อยมีลักษณะดังกล่าวปรากฏอยู่ ยิ่งชาวลงก็ยิ่งกร้านเกรียม กล้าคำ เขาว่าเป็นเพราะผู้ชายต้องตรากตรำทำงานหนัก ผู้หญิงทำงานอยู่แต่กับบ้านผิวพรรณจึงผุดผ่องอยู่เรื่อยไป แม้จะจากถิ่นหนาวเย็นไปอยู่ในถิ่นร้อน ก็ยังคงรักษาผิวของเชื้อชาติตนไว้ได้

ฟังดูก็น่าจะจริง เพราะตามธรรมดาแล้วผู้ชายควรเป็นอย่างนั้น แต่เมื่ออยู่เจ้านานนานไป ๆ ขำพเจ้ากลับเห็นว่าไม่จริงเลย ที่ว่าผู้ชายที่นี้เป็นเช่นนั้นเพราะทำงานหนัก หากจะเป็นไปเพราะนั่งอ้อมแอวด (ผิงแดด) ทั้งวัน ๆ ละก็ อาจเป็นไปได้เพราะไม่ว่าบ้านไหนบ้านนั้น หากจะแลเห็นผู้ชายก็มักจะให้เห็นแต่ผู้ชายที่นั่งจับกลุ่มคุยกันตามลานบ้าน มึงอยน้ำเน่ง (กาน้ำชา) อยู่ข้าง ๆ ชดน้ำชาพลางสรวลเสเฮฮากันไปพลาง ตั้งแต่แดดยังไม่แรงจนถึงแดดกล้าขึ้น แล้วก็ค่อยลาออกไปในตอนบ่าย ภาพผู้ชายทำงานหนัก ๆ เช่นสร้างบ้านบ้าง มุงหลังคาบ้านบ้างนั้น นาน ๆ จะเห็นสักครั้ง แต่ทั่ว ๆ ไปแล้วไม่ค่อยเห็นผู้ชายมากนัก จนดูเหมือนว่าเจ้านั้นเป็นเมืองแม่หม้าย แลไปทางไหนจึงได้พบแต่ผู้หญิงทั้งนั้น และก็ไม่ใช่ผู้หญิงที่ไ้แต่แต่งตัวฉีกฉีกทำอะไรไม่ได้ ใช้เวลาว่างเล่นไพ่หรือนั่ง ๆ นอน ๆ แต่กลับเป็นผู้หญิงที่ทำงานทั่วเป็นเกลียวทั้งงานหนักงานเบา จะเป็นงานนา งานไร่ งานสวน งานทำกับข้าวของชาย หรือทอผ้า เย็บปักถักร้อยตลอดไปจนถึงซ่อมบ้าน ล้อมรั้ว และสำคัญเหนืออื่นใดก็คือ เลี้ยงลูก และก็น่าถามว่า ถ้าแม่ต้องทำงานจิปาละเหล่านั้นแล้ว เอาเวลาที่ไหนมาดูแลลูกก็ตอบได้ว่า ถ้าลูกโตพ้นขนาดที่แม่จะสะพายไว้กับตัวได้แล้ว ลูกก็ต้องช่วยแม่ทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปสุกแต่จะช่วยให้ แต่ถ้ายังอ่อนอยู่ แม่ก็จะใช้ ผ้าเช็ดลูกก่อนไว้ ผ้าหยาของเขาทอเป็นตา ๆ สีสดคล้ายผ้าขาวม้า ใช้ผูกลูกไว้กับตัวแม่ บางทีลูกก็อยู่บนหลัง บางทีก็มาอยู่ที่สะเอว เวลาจะกินนมก็มาอยู่ทางคางหน้า แม่ชาวไทเมากับไทเหนือนี้เท่านั้น จึงจะใช้ผ้าหยา เช้ (สะพาย) จนมีคำในวรรณคดีของเขาเรียกแม่ว่า เจ้าหลาอยู่บ้าง

เจ้าหลาเพ้ บ้าง หมายถึงเป็นผ้าหลาที่ทำเป็นเปลหรือผ้าหลาแพร คงจะเป็นอุปมาว่าผ้าหลาที่ใกล้ติดกับตัวเด็กจนไม่ผิดกับเป็นแม่อีกคนหนึ่ง จึงเอาคำ หลา มาใช้แทนคำเรียกแม่ ที่จริงแล้วก็ เป็นเช่นนั้นเพราะลูกคนหนึ่ง ๆ จะต้องอยู่กับตัวแม่ทั้งหลับทั้งตื่น อย่างน้อยก็ ๓-๔ ปี จนกว่าจะมีน้องมาแย่งที่ หญิงไทเมาถึงทำงานหนักขึ้นอีกหลายเท่าเพราะไหนจะต้องทำงานหนัก ไหนจะต้องแบกลูกไว้กับตัว หากลูกยังไม่หลับ แม่ก็ต้องยืนโยกตัวไปมาเป็นจังหวะเหมือนแกว่งเปลลูก และขณะที่ลูกหลับอยู่บนหลัง แม่จะเอนหลังบ้างก็ไม่ได้ เห็นแล้วอยากอุทานอย่างเขาวา ถี้เอ็ดหลู (น่าสงสาร) จริง ๆ

ครั้งจะถามว่า พ่อไปไหน ข้าพเจ้าไปเยี่ยมเยียนหลายต่อหลายบ้าน ไม่ค่อยได้พบ พ่อบ้านถามว่าไปไหน พวกภรรยา ก็ตอบว่า กว่าเม็งป็น (ไปต่างเมือง) บ้าง กว่าเอ็ดก๊ลิต่างตี (ไปเป็นก๊ลิต่างถิ่น) บ้าง บางรายก็ กว่าขามะ (ไปขายม้า) หลาย ๆ เดือนจึงจะกลับบ้าน ส่วนกลับมาแล้วได้เงินมาหรือไม่ ให้ภรรยาบ้างหรือเปล่านั้น ไม่มีใครคำนึงถึง เพราะเมื่อมาถึงบ้านโดยเรียบร้อย ก็เป็นที่น่ายินดียิ่งแล้ว ควรที่จะได้พักผ่อนให้สบาย ไม่ต้องช่วยทำอะไร มากก็ได้ เพราะถึงอย่างไรภรรยาก็ต้องทำเองอยู่แล้ว

แต่ถึงผู้ชายจะช่วย บางทีผู้หญิงกลับไม่สู้เต็มใจ เวลาเข้าภาค (ไปตลาด) จึงออกแปลกใจไม่ได้ว่าเหตุใดจึงเห็นแต่ผู้หญิงไม่ค่อยเห็นผู้ชาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องซื้อหรือเรื่องขาย เคยถามเสียก็จ้องโหลง ผู้สอนภาษาให้ ถึงเรื่องนี้ เสียก็จ้องโหลงหัวเราะตอบว่า คงจะเป็นเพราะผู้หญิงเขาเห็นผู้ชาย อ่าชะหล่า (ไร้ประโยชน์) ในเรื่องเหล่านี้ละมัง ถ้าจะให้ผู้ชายเป็นคนขายเมื่อคนซื้อเป็นผู้หญิง ต่อตามราคาเท่าไรก็ไม่ค่อยกล้าขัดเพราะอ่ะหน่า (เกรงใจ) ครั้นผู้หญิงเป็นคนขายและผู้ชายกลายเป็นคนซื้อบ้าง แม้เขาจะบอกราคาสูงแค่ไหนก็ไม่กล้าต่อ จำต้องซื้อของมาราคแพง ๆ ผู้หญิงทางบ้านจึงไม่ไว้ระวังใจให้ทำ เห็นว่าตนทนลำบากทำเสียเองจะดีกว่า ผู้ชายก็เลย อู้ลึถิ่นหวาน (อยู่สบาย) อีก ฉะนั้นจึงไม่ทราบว่ที่ผู้ชายไทเมาเป็นผู้ชายที่สบายที่สุดเทียบกับผู้ชายไทยถิ่นอื่น ๆ นั้น เป็นเพราะเขาเป็นคนรักความสบายในน้ำเนื้อของเขาเอง หรือเป็นเพราะผู้หญิงเห็นรำคาญ ไปแย่งทำงานต่าง ๆ เสียหมด แต่อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงไทเมาก็สามารถและขยันขันแข็งทำการงานอย่างน่าสรรเสริญยิ่งที่เดียว คนที่เข้าภาค (ไปตลาด) ในวันภาคจะยืนยันเรื่องนี้ได้ดี คติของชานไตว่า ไก่ลักแหลมเหื้อ-อเข้าภาค คือใครอยากฉลาดก็ให้ไปตลาดนั้น ข้าพเจ้าอยากจะว่า ถ้าใครเข้าตลาด คนนั้นจะฉลาดรู้เรื่องหญิงไทเมาถึงขึ้น

กาตไตเมา

ที่จริงที่เรียกว่ากาตนั้น ไม่ว่าที่ไหนในรัฐชานไมโซในบริเวณกว้างขวางอะไรนัก บางทีเป็นเพียงที่โล่งสักแห่งหนึ่ง ก็นำของมาวางขายกัน ๕ วันครั้งหนึ่ง ที่เจ้านั้นก็เช่นเดียวกัน ถึงจะมีเพียงทำถาวรไว้ให้ คนก็ไม่สู้สนใจ เพราะผู้ขายสมัครใจเลือกนั่งขายตามชอบใจในบริเวณนั้น มากกว่า ความยุ่งวุ่นวายของกาตจึงไม่ได้อยู่ที่คนซื้อ แต่ไปอยู่ที่คนขาย และดูเหมือนว่าทั้งบริเวณกาตจะเห็นแต่คนขายทั้งนั้น ใครมีอะไรติดบ้าน อาจจะเป็นกล้วยสองสามหวี ผักไม่กี่ตองก็นำมาขายกัน และไม่ช้าคนขายนั้นเองก็กลับกลายมาเป็นคนซื้อ บ้างซื้อขนมมมเนยกินแก้หิวในตอนเช้า บ้างรีบไปซื้อหมู เนื้อ ปลาเอาไว้ไปกินในระหว่าง ๕ วัน บ้างก็รีบไปซื้อหาของสำคัญมีเกลือ น้ำมันและไม้ขีดไฟเป็นต้น มาเก็บไว้เสียก่อน ครั้นขายข้าวของได้เงินมาพอจะเลือกซื้อสิ่งสวยงามๆ ได้ ต่างก็เที่ยวเดินชมตามเพื่อนร้านค้าใกล้เคียง ผ่าผอนแพรพรรณเป็นของตึงใจผู้หญิงทุกคน ศิลปะการทอผ้าลวดลายต่างๆ อย่างเช่นที่เขาทอผ้าดำทำขึ้นเป็นลายเม็กกลายเป็นต้นนั้น นับวันจะหมดไป เพราะสาวไตเมอปัจจุบันหันมานิยมเครื่องแต่งกายแบบพม่ากันมากขึ้น ชิน ไสว่งและผ้าในลอนไสบางจึงกำลังเป็นที่นิยม ทั้งขณะนั้นอากาศก็กำลังหนาวเย็น เสื้อเสวตเตอร์สีสดฉูดฉาดกับผ้าพันคอขนสัตว์ทอในจีนแดงที่มีคนลักลอบนำเข้ามาขาย จึงเป็นอีกสิ่งหนึ่งซึ่งอยากได้กันนักหนา เจ้าเมียระชาวคงจะเห็นเรื่องนี้สำคัญ จึงคิดตั้งสหกรณ์ขายเครื่องใช้จำเป็นขึ้น มีสินค้าผ้าเป็นส่วนใหญ่ ในวันกาตปั่นางโหลงและเด็กๆ ในบ้านจึงต้องมีหน้าที่ทั้งเป็นผู้ซื้อและผู้ขาย คือนอกจากจะคิดรายการอาหารและหาซื้ออาหารสดสำหรับทำกับข้าวของกินให้พอเลี้ยงคนทั้งบ้านได้ตลอดเวลา ๕ วันแล้ว ก็ยังต้องรับภาระดูแลร้านขายผ้าอีกด้วย

แต่ว่าทั้งปั่นางโหลงและบรรดาหญิงไตเมอทั้งหลายที่นี้คงจะไม่ได้รู้สึกว่าการทำหน้าที่ซื้อขายในวันกาตเป็นงานหนัก เพราะถึงอย่างไรกาตก็ยังเป็นที่สนุกเพลิดเพลิน อันเขา มุ่งม้อง (คอยหา) อยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ถึงจะต้องมีภาระทั้งซื้อและขายก็มีโอกาสได้แต่งตัวสวยประกวอดประชันกัน ได้ เฮ็ดเปี้ยวเฮ็ดม่น (สนุก) ในการพบปะสังสรรค์ผู้ที่รู้จักคุ้นเคย ได้ฟัง ข่าวก้าว (ข่าวคราว) ของมิตรญาติทั้งใกล้และไกลนับแต่เจ้านั้นและบริเวณใกล้เคียงไปจนถึงเขตยูนานทั้งนี้เพราะคนไตเหนือไญยูนานกับคนไตเมอเข้ากาตลูก* เดียวกัน และที่สำคัญยิ่งกว่าสิ่งใดก็คือได้มีโอกาสเห็นของสวยงามแปลกตาหล่อใจชวนให้ซื้อ เงินที่ขายของได้จึงมักจะหมดไปด้วยเรื่อง เช่นนี้และก็ต้องกลับไปทำงานหนักหาหนี้หนี้ยืมอีก ๔ วัน เพื่อให้ได้เงินมาจ่ายใช้สอยอีกต่อไป

ฉะนั้นความหนักหน่วงเหนื่อยของผู้หญิงไตเมอจึงอยู่ที่วันก่อนกาต ใครที่ขายผัก ขายผลไม้ ก็ใช้เวลาเตรียมวันเดียว แต่ถ้าใครขายข้าวขายของอื่นย่อมต้องเตรียมล่วงหน้าหลายวัน เพราะเขาไม่มีเครื่องทุ่นแรง ขายข้าวก็ต้องตำข้าวทยอยๆ ไว้จนกว่าจะได้จำนวนมากพอ หากจะ

* ลูก ใช้เป็นลักษณนามของ กาต เมือง และ แสง (เพชร) ได้

ตัดแปลงข้าวให้เป็นอาหารประเภทอื่นๆ ก็ยังจะต้องเสียเวลามากขึ้น เพราะจะต้องตำข้าวให้เป็นแป้งอีกชั้นหนึ่งแล้วจึงจะนำไปทำเป็น ต้างกิน (ของกิน) อย่างอื่น มีข้าวแค้น ข้าวเส้น ข้าวซอย เป็นต้น คนโตที่ทำของเหล่านี้ขายจึงมีงานทำเต็มมืออยู่ตลอดเวลา เมื่อว่างจากทำสวนทำไร่แทนที่จะได้พักผ่อนก็ต้องมาเตรียมตำข้าวตำแป้ง และถ้าทำข้าวแค้น ซึ่งคือข้าวเกรียบชนิดหนึ่ง ทำด้วยแป้งข้าวเจ้าใส่เกลือ ใส่ยา มีรสเค็มมัน ก็จะต้องทำข้าวแค้นดิบๆ เตรียมสะสมไว้วันละเล็กน้อยวันหนึ่งๆ ทำได้ไม่มากนัก เพราะต้องละเลงแป้งลงบนปากหม้อที่ละแผ่นๆ แป้งสุกแล้วจึงชะมาวางบนตักคานาไปตากแดดให้แห้งเก็บไว้ ถึงวันก่อนกาตจึงนำมาปิ้งแล้วร่อนไว้เป็นพวงพวงละ ๕ แผ่น เก็บไว้ขายในวันรุ่งขึ้น บางที่บ้านเดียวกันนั้นเอง ทำข้าวเส้นข้าวซอยขายไปพร้อมกับด้วย คนทำมักคือผู้หญิงคนเดียวกัน เพราะถ้าทำอย่างหนึ่งได้ อย่างอื่นๆ ก็ไม่สู้ยากนัก ข้าวเส้นหรือขนมจีนของเขานั้น จะลำบากอยู่ที่ตรงโรยเส้นในน้ำเดือด คนสันทัดแล้วทำได้รวดเร็วมาก ขำพเจ้าชอบไปดูเขาทำงานเหล่านี้ในวันก่อนกาตเสมอ

พวกที่ไม่สนใจทำอาหารแป้งขาย มาสนใจขายอาหารตัวก็มีมาก เพราะตัวของเขาทำอาหารได้มากมายหลายอย่างด้วยกัน นอกจากตัวเนื้อที่เขาถือชื้อกันว่าอร่อยนัก เพราะมีกลิ่นฉุน กลิ่นฮากพักกา (รากกระเทียมสด ชานใต้เรียก ญู) และมีรสเผ็ด รสเค็มแล้ว ก็ยังมีน้ำแซ่ฮิว และเต้าหู้ประเภทต่างๆ มากมายหลายชนิด เจ้าเมียวซาเคยอวดด้วยความภาคภูมิใจว่า ของเหล่านี้ไม่ว่าคนจีนทำได้อย่างไร คนโตเมา โดยเฉพาะผู้หญิง สามารถทำได้เช่นนั้น และขำพเจ้าก็ได้เห็นด้วยตาตนเองแล้วว่าเขาสามารถจริง รสชาติของเขาก็ดีไม่แพ้ของจีนที่เราซื้อกินในบ้านเราน้ำแซ่ฮิวของเขาแม้จะทำประเภทที่ไม่ต้องใส่ถ้วยเหลียง ใช้แต่น้ำอ้อยเคี้ยวก็ยังรสชาติ ก็นอร่อยไม่ว่าจะนำไปปรุงอาหารอะไร

นอกจากนี้ก็มีเต้าหูขาว เต้าหูเหลือง และสิ่งที่ประคิษฐ์จากเต้าหูทั้งสองประเภทนี้ เป็นอาหารประเภทกินเล่น ได้แก่ เต้าหู้แห้งหั่นเป็นแผ่นบางใช้ทอดกินเหมือนข้าวเกรียบ หากเป็นเต้าหู้สดก็ทอดอย่างเต้าหู้ทอดทั่วไป ที่เรียกกันว่า โถ่พูโค่ (ถั่วพูทอด) รสชาติผิดไปบ้าง เพราะรสตัวที่ได้จากน้ำแป้งถั่วเหลือง และเคี้ยวจนเกือบแข็งตัวคล้ายตะกั่วที่รสออกจะชวนชิมกว่าเต้าหู้ประเภทอื่น แม้จะกินสดๆ ก็ยังกินดี คนที่นี้ชอบกินโถ่พูชนิดนี้ด้วย แต่เขานำมาปรุงรสเสียใหม่ ใส่ น้ำแซ่ฮิว น้ำส้มที่ได้จากน้ำผักกาดทอง กระเทียมเจียว และพริก เรียกชื่อว่า หวานพูน มีคนทำขายมากมายหลายเจ้าแข่งกับข้าวเส้นข้าวซอยที่เขาต้มกับน้ำซุ๊ปไก่คล้ายถ้วยเตี้ยวะะหมี่

เต้าหู้ที่กินเป็นกับข้าวสำคัญขาดไม่ได้ก็คือ โถ่พูชน ที่มาหมักเกลือ และปรุงแต่งรสดีจนดูสวยงามน่าอร่อย แต่แรกขำพเจ้าเห็นเขาซื้อขายโถ่พูชนกันในกาต อตสนเทห์ไม่ได้ว่าเขาซื้อเต้าหู้ขาวทั้งในฟางจนขึ้นรา มีขนงอกออกมาจนทั่วนั้นเอาไปทำไม ภายหลังจึงทราบว่

เอาไป เย็น เกลือ (เกล้าเกลือหมัก) และเครื่องปรุงอื่น ๆ ไม่กี่วันก็กลายเป็นเต้าหู้ยี้สีแดงสด ร่อย บ้างโหลงจัตใส่ ผื่น (โศกอาหาร) มาให้กิน แอ้ม (แกลัม) ข้าวทุกวัน ข้าวเจ้าเห็นแล้ว ก็อยากจะลอง แต่พอลึกจะลองคราวไร ใจก็ไม่นึกถึงชนไก่พุทที่คลุ้มขึ้นเต้าหู้จนดูเหมือนดอก กระทุ่มคราวนั้น จนต้องละความตั้งใจ เลยเป็นอันไม่ได้ลองตลอดเวลาที่อยู่ที่นี้

พวกเครื่องคองของเค็มอื่นๆ ผู้หญิงไทเมาก็สามารถทำได้ นอกจากจะทำไว้กินใน ครอบครัวตลอดทั้งปีแล้ว ก็ยังเหลือถึงขายอีกด้วย และไม่เพียงจะขายในบริเวณใกล้เคียง แต่ ยังแพร่ไปถึงคนถิ่นอื่นอีก ผักกาดส้มไคเมาก็รู้จักและนิยมไปทั่วไม่แพ้ถั่วเน่า ถึงฤดูหนาว ครั้งไรหญิงไทเมาก็จะต้องมีงานเต็มมือครั้งนั้น เพราะต้องเริ่มแต่ปลูกผักกาด เอายอดมาตากแห้ง ชงน้ำกินคล้ายใบชา เรียก น้ำช้อ แล้วก็เอาต้นมาใช้ ทั้งแกงกินสดๆ บ้าง หมอง (ทอง) ไว้เป็น ผักกาดส้มบ้าง เขาตากแดด ๒-๓ วันให้ผักเหี่ยว แล้วจึงหั่น นวดกับเกลือ ๒-๓ วันนวดครั้งหนึ่ง จนได้ที่จึงผสมเครื่องอันมีพริก น้ำอ้อยกับซากผักกาด และเม็ดอะไรต่างๆ จำชื่อไม่ได้ มีกลิ่นหอมๆ เก็บใส่ไหไว้ ๒ เดือนจึงจะใช้ได้ และจากผักกาดส้มนี้ ก็ยังได้สินค้าประเภทอื่นอีกคือ ซอนทาง กับ อีเมด ทั้งสองอย่างนี้เป็นผักกาดคองตากแห้ง ถึงเวลาจะรับประทานอาหารก็นำมาต้มเป็น แกงจืด บางทีเพียงชงน้ำร้อนลงไป ก็เอร็ดอร่อยนักแล้วสำหรับเขา เขาว่าที่เรียก ซอนทาง นั้น ใช้ใบผักกาดคองทั้งใบ อีเมด ใช้ผักกาดคองที่หั่นแล้ว ข้าวเจ้าเคยลองเพียงครั้งเดียวพอให้รู้รส เช่นเดียวกับ น้ำช้อ ที่คุณย่าชงในข้าวแล้วชดกินอย่างกับข้าวจานน้ำทุกมื้อ แต่อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าคิดว่า ข้าพเจ้าชอบกับข้าวของกินของชาวไทเมายิ่งกว่าของคนไทยใหญ่ถิ่นอื่น ไม่ว่าจะเป็น ข้าวแค้น ข้าวเส้น ข้าวซอย หรือหวานพูน หวานแซ่ว* ข้าพเจ้าถูกใจทั้งสิ้น

กับข้าวของกินไทเมา

เมื่อได้กล่าวถึงของที่เขาทำขายในภาค ก็ต้องเลยไปกล่าวถึงของที่เขาชอบกิน เพราะ คนทำขายมักทำตามที่มีคนชอบ บางคนไปคิดทำของที่ตนชอบกินเอง แต่แล้วก็มีเป็นอันมากที่ กลับเห็นว่าที่เขาทำไว้ขายในภาคชวนกินกว่า เป็นต้นว่า เนื้อเถิน ลูกชิ้นเนื้อวัวที่คนขายยอมให้ เอาไม้จิ้มกินจากหม้อที่ต้มได้ตามชอบ แม้ข้าวเส้น (ขนมจีนชนิดไม่หมัก) ข้าวซอย (ก๋วยเตี๋ยว เส้นเล็ก) จะไม่มีเนื้อไก่ ทั้งน้ำซุปรก้ออร่อยรส แต่เมื่อปรุงร้อนลงมาจากหม้อจากเตาที่ละซาม ย่อมมีรสชาติดีกว่าที่จะต้มลงไปทีละมาก ๆ เมื่อตักแบ่งกันกว่าจะเสร็จ เส้นก็แช่น้ำจนพอง

* อาหารปรุงอย่างหวานพูน แต่ตัวมันไม่ได้ทำด้วยถั่ว ทำด้วยต้นไม้ล้มลุกชนิดหนึ่ง ลำต้นสีแดงๆ กลายผักโขมชนิดหนึ่ง ต้มแล้วใส่น้ำเหมือนวุ้น รสก็คล้ายกัน

ทั้งยังเหนียว (เพราะข้าวโตเหนียว) กอดกันแน่นไปหมด ข้าพเจ้าเองรู้สึกเช่นเดียวกันนี้ ทั้งที่กินที่บ้าน ผู้ปรุงตั้งอกตั้งใจใส่เครื่องมากมายจะให้อร่อยถูกใจ ก็ยังไม่วายอยากไปเที่ยวเลือกซื้อกินเอาเองในภาค ภาคจึงมีความหมายสำคัญแก่ผู้ที่สนใจเรื่องกินอีกประการหนึ่งด้วย

แต่พูดที่จริงแล้วเรื่องกินไม่ใช่เรื่องง่ายสะดวกสบาย ยิ่งจำเป็นต้องกินที่บ้านทุกวัน วันละ ๓ เวลา ในที่ที่ไม่มีตู้เย็นจะเก็บอาหารสดให้สดได้นานวันยิ่งน่าเห็นใจพวกแม่ครัว ซึ่งส่วนมากแล้วก็ขลุกอยู่ในครัวทั้งวันแต่เช้าจนเย็น ถึงเวลาอาหารต้องทำอาหาร พ้นเวลาอาหารต้องล้างถ้วยล้างชาม เสร็จธุระไปมือหนึ่ง ๆ แล้ว ก็ต้องมายุ่งกับเรื่องเครื่องคองของเค็มที่ต้องทำทยอยกันไปเรื่อย ๆ กว่าธุระในครัวจะเสร็จจริง ๆ ก็ ๒๐ นาฬิกาล่วงไปแล้ว และผู้รับผิดชอบการครัวที่จะต้องยุ่งอยู่ในครัวนานกว่าคนอื่น ๆ ในบ้านนี้ก็ไ้แก่บีนางโหลง ทั้งที่ธุระยุ่งถึงปานนั้น เธอก็ยังมีเวลาคิดประคิดรู้กับข้าวให้แปลกตา แปลกรส เพื่อไม่ให้เบื่อและก็ได้ผล คือข้าพเจ้าไม่รู้สึกเบื่ออาหารโตมาเลย ตลอดเวลา ๑๐ ภาค* ที่อยู่ที่นี้ นอกจากจะไม่เบื่อแล้วยังจะชอบเสียอีกด้วย

เหตุที่จะชอบกับข้าวโตเมานั้นเห็นจะเป็นเพราะคนโตมาเขามีวิธีกินคล้ายไปทางจีน รสอาหารก็เป็นรสสากลด้วย ถ้าไม่เค็มมาก ไม่เผ็ดจัด ไม่ว่าใครคงจะพอลองได้ทั้งสิ้น และที่สำคัญมีสองประการ คือ ประการหนึ่งเขาไม่นิยมใส่ตัวเน่าในอาหารชนิดต่าง ๆ แทบทุกชนิดอย่างชาวชานได้ตั้งกล่าวแล้ว หากแต่เขาบั้งตัวเน่าป็นใส่จานเคียงมา ผู้ใดพอใจใช้ตัวเน่าปรุงรสก็ปรุงเพิ่มเติมในชามของตนเช่นเดียวกับเกลือและพริกปั่นผัดน้ำมัน

อีกประการหนึ่งก็คือคนที่นี้ไม่กินอาหารมันเสียจนรู้สึกเอ๋มเป๋ม (เอียน) เหมือนอย่างทางเมืองนายและเมืองไทย ที่ชอบเอาผักเกี่ยวในน้ำมันจนแห้งงวดกลายเป็นแกงแห้งประเภทที่เรียกว่า อู๊บ และที่สำคัญยิ่งกว่าสิ่งใดก็คือรายการอาหารเปลี่ยนแปลกแตกต่างกันไม่ค่อยซ้ำกัน อันนับเป็นเรื่องถูกใจข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง กินไปพลางก็สรรเสริญคุณของบีนางโหลงไปพลางที่พยายามจะให้ข้าพเจ้าได้ กินหวาน (กินอร่อย) ได้ลงลิ้มรสอาหารโตมาทุกแบบทุกประเภท จนอดที่จะขอบคุณเสียมิได้

อาหารบางประเภทข้าพเจ้าเคยลองแล้วจากที่อื่นมี หมูตุง เป็นต้น แต่ว่าหมูตุงซึ่งคือหมูต้มแล้วทั้งให้แข็ง น้ำหมูจะแข็งตัวใสขาวเหมือนเยลลี่นั้น (คำตุงนี้คงจะเป็นภาษาจีน เพราะคำจีนกลาง ตุง (tung⁴) แปลว่าเย็นจนแข็งอย่างน้ำแข็ง มีถิ่นของเรบางถิ่นเรียกหมูตุงนี้ว่า หมูกระต้าง) เป็นอาหารที่ควรจะกินจำเพาะฤดูหนาว และกินในที่อากาศหนาวเย็นอย่างที่เราเล่ามานี้

* คนที่นี้เขากำหนดนับวันเวลาตามจำนวนภาค (ตลาด) แสดงให้เห็นความสำคัญของภาคในแถบนี้

จึงจะอร่อย เพราะอากาศเย็นจะทำให้หน้าหมูแข็งตัวเอง ซึ่งกินดีกว่าชนิดที่ไปบังคับให้เย็นด้วยการ
แช่น้ำแข็งหรือเข้าตู้เย็น ที่ภาคแถบนี้ยังมีปลาตุงขายในภาคอีกด้วย ทั้งที่ดูไม่เห็นว่าปลาจะนำทำ
เป็นเยลลี่ได้ แต่ปลาตุงที่เขาทำมาขายก็เป็นเยลลี่ใสแข็ง คุณากิน ชวนลอง

อาหารหลักๆ เช่น ผัก ยำ แกงจืด น้ำพริกเหล่านี้ เขาก็มีเช่นเดียวกับที่อื่น แต่ว่า
วิธีทำ กับเครื่องปรุงของเขาแปลกออกไปอย่างที่ยังไม่เคยพบมาก่อนเลย เช่น ชำผักกาด
ชำจำส่าน (จำส่าน คือวุ้นเส้น) เป็นคั้น ชำ คืออาหารประเภทยำของดิบๆ ถ้าเป็นเนื้อซากก็ใช้เนื้อ
ดิบ หรือครึ่งดิบครึ่งสุกอย่างที่เราเรียกว่า ลาบ หากเป็น พักชำ ผักก็ดิบด้วย ชำมะเขือเขาก็
ใช้มะเขือดิบซอย ปรุงแตงรสไม่ใส่น้ำมัน ชำกะหล่ำปลี ชำผักกาด กับชำจำส่านนั้นใช้ดิบ
เช่นกัน วุ้นเส้นที่ใช้ แช่น้ำหรือลวกมานิดหน่อย ชำจึงเป็นอาหารชนิดเย็นเฉียบ รสชาติก็เย็นๆ
ไม่สู้เผ็ดร้อนนัก ที่แปลกก็คือเขาไม่นิยมกินอาหารรสเปรี้ยว เช่นเดียวกับชาวไทยใหญ่อื่นๆ
ฉะนั้นที่เรียกกันว่า น้ำพืด (น้ำพริก) นั้นจึงมีรสเค็มเพียงรสเดียว เขาปรุงมาให้ลองดูแปลกๆ
หลายอย่าง แต่ละอย่างก็เค็มเหมือนกันทั้งสิ้น ที่เรียก น้ำพืดพู นั้นใช้ถั่วแทนกะปิ แต่ที่มีกลิ่น
กะปิกี้มี ผสมนิดหน่อยแถมไปกับถั่วเน่าและมะเขือเทศ ทำให้พอค่อยมีรสเปรี้ยวขึ้นมาหน่อยหนึ่ง
ที่คล้ายน้ำพริกอย่างไม่เปรี้ยวมันมีอีกอย่างหนึ่งคือ พักถ้อยดำ เขาใช้แตงกวาของผักชนิดนี้ตำกับ
พริกโหล (กระเทียม) มะเขือเทศกับเนื้อมะเขือเทศ* นั่นคือเนื้อวุ้นที่แต่เป็นชั้นบางยาวตาก
แห้งไว้จึงเรียกชื่ออย่างนั้นตามลักษณะของมัน ใช้เป็นอาหารแห้งประจำบ้าน ใช้ปรุงอาหารได้
ทุกชนิด และถึงแม้พักถ้อยดำจะใส่น้ำเนื้อมะเขือเทศไปด้วย เขาก็ยังกินแกล้มกับปลาทอด ปลาตุก
ทอดบ้าง ปลาก้าง ปลากี่เป็นปลาตัวเล็กๆ เนื้อหวานทอดกรอบกินดี แต่บางทีก็ใช้น้ำเนื้อมะเขือเทศ
นุ่มปิ้งกรอบกินกับพริกสดตำเท่านั้นแทนที่จะปรุงเป็นน้ำพริกต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว

เครื่องที่จะกินแกล้มไปกับพวกน้ำพริกผักตำ ไม่มีอะไรดีไปกว่าผักกาดส้ม หน่อส้ม
ผักกาดซ้อ บางทีก็เป็นซ้อส้ม ที่เรียกว่า ซ้อ นั้น คือเขาตำผักคองไปกับน้ำอ้อยให้มีรสหวาน
หวานไม่ผิดกับกินอาหารหวาน เมื่อเป็น ซ้อส้ม คือเปรี้ยวด้วยหวานด้วยจึงออกจะแปลก กิน
ผักกาดส้มเสียเลยอร่อยกว่า ยิ่งเขาผัดผักกาดส้มกับหมูสับ หรือบางทีคัมกับหมูยอกินหวานอร่อย
ยิ่งขึ้น หน่อส้ม (หน่อไม้คอง) ของเขาก็ปรุงคล้ายที่อื่น คือไม่ต้องไปเปลี่ยนรูปให้ยุ่งยาก
เพียงแค่เคล้าเกลือ พริกป่น น้ำมัน ก็อร่อยยิ่งนักแล้ว ที่เขานำมาตากแห้งเรียก หน่อเหว นั้น
เขาก็ชอบกิน ข้าพเจ้าไม่สู้ชอบนักทั้งไม่ค่อยอยากลองด้วย คุ้มกันแห้งๆ แข็งๆ ไม่น่าอร่อย

* ยอง แปลว่า แต่เป็นชั้นบางยาว

ประเภทที่รสคล้ายอาหารจีน ก็มีผักกับแกงจืด เขาช่างชอบรากกระเทียมสด ที่เรียก ซากผักกา เสียจริง บางวันก็ผักมากับหวานพูน (คือเต้าหู้เหลืองที่ทำจากแป้งถั่วเหลืองกวนแข็ง) บางวันผักมากับกระดูกหมู ที่น่าสังเกตคือเขาไม่ค่อยชอบไข่ นาน ๆ จึงจะมีไข่ต้ม ไข่เจียว ไข่เจียวของเขาไม่ได้เจียวมาล่ำพั้ง แต่เจียวแล้วหันผักมากับถั่ว บางที่เป็นถั่วคือ ถั่วดำอัดปาก ชนิดสด รสออกจะแปลกแต่ก็อร่อย อาหารพวกแกงจืดก็ไม่พ่นหมูบะซอต้มกับเต้าหู้ขาวที่สับละเอียดบ้าง ปลาต้มกับผักกาดกับขิงบ้าง ที่มีบ่อยหลายครั้งก็คือผักกาดส้มต้มหมู วุ้นเส้นต้มหมู

อาหารที่จัดมาใน ผืนข้าว (โตกอาหาร) แต่ละมื้อมักจะมีแกงจืดอย่างใดอย่างหนึ่ง กับน้ำพริกเครื่องจิ้ม มีปลาทอด เนื้ออย่างแถมมาด้วย ดูก็คล้ายกับตำรับของเรา จะต่างกัน ก็ตรงที่เขาไม่ลงท้ายด้วยของหวาน เพราะเขาไม่นิยมกินของหวานกัน ข้าพเจ้าจึงจำต้องปรับตัว ให้เข้ากับความเป็นอยู่เพื่อมิให้เกิดความทุกข์ที่ไม่ได้สิ่งที่ต้องการ แต่ครั้นนาน ๆ ได้ลิ้มรสสักที ก็อดชื่นอกชื่นใจไม่ได้ ที่อร่อยที่สุดเท่าที่จะหาได้เห็นจะเป็น ข้าวปุก ที่ตั้งชื่ออย่างนี้ เขาว่าคง จะตั้งตามเสียง ปุก ปุก ที่ดังมาจากครกที่ตำ เพราะจะเป็นข้าวปุกได้ต้องตำข้าวเหนียวที่หนึ่งสุก แล้วให้ละเอียด จะเป็นข้าวเหนียวดำหรือข้าวเหนียวขาวก็ได้ ส่วนมากใช้ข้าวเหนียวดำ เพราะ เข้ากับสีงา ทั้งรสชาติก็ดูเหม็นจะอร่อยผิดกันไปด้วย งามเป็นส่วนประกอบสำคัญในการทำข้าว ปุก หากไม่มีงา ก็ต้องใช้น้ำมันช่วย ด้วยว่าข้าวเหนียวเหนียวมาก ถ้าไม่ใช้น้ำมันทา หรือได้ น้ำมันจากงาที่ตำไปกับข้าวเหนียวแล้ว จะติดมือเหนอะหนะ จะปั้นจะตัดหรือจะช้อนกันอย่างไร ย่อมไม่สะดวกทั้งสิ้น ตามธรรมดาเขาแผ่เป็นแผ่นหนาพอควร วางไว้บนตองที่เจียนเป็นรูปกลม ผึ่งไว้พอหมาดจึงซ้อนกันเก็บไว้กินได้นาน ๆ ถึงเวลากินใช้ปั้งไฟให้เกรียมทั่วเพื่อให้ร้อนและนิ่ม แล้วกินแกลบกับน้ำอ้อย ทางหอเมืองไทยซึ่งก้าวหน้าเรื่องอาหารการกินมากกว่า ใช้ทอดน้ำมันจิ้ม นมข้นกระป๋องกิน ก็อร่อยไปแบบหนึ่ง แต่จะแบบไหนก็ตาม กลิ่นข้าวปุกถูกไฟมันหอมหวาน ชวนลองยิ่งนัก จะอยู่ถึงไหน ๆ ก็อดนึกถึงไม่ได้

ขายแดนไตเหนือ — ไตเมพาเกล้า

วันเวลาล่วงไปหลายภาคเช้า (นับตามแบบของเขา ที่ถือตามจำนวนภาคดังกล่าวก่อนแล้ว) ข้าพเจ้าก็ได้กลายสภาพจากแขกต่างเมืองมาเป็น กั้นเนอ-อ* เอ็น คือคนในเรือนหรือสมาชิกในครอบครัว ที่มีโอกาสจะได้รับรู้ความเป็นไปต่าง ๆ ทั้งดีทั้งร้ายของครอบครัว ได้รู้จัก

* เนอ-อ คือ ใน เสียงเอ-อ นคืออา-อี ซึ่งไม่มีเสียงใดของเราตรงกัน เพราะกลายเป็นเสียงไอ ที่เขียนด้วยไม้ฆวนไป ทั้งวิธีถ่ายเสียงนี้ก็ไม่มี ข้าพเจ้าจึงคิดหาวิธีถ่ายเสียงเองดังนี้

คุ้นเคยกับบุคคลที่เป็นเครือญาติทั้งห่างไกลและใกล้ชิด ซึ่งนอกจากจะมีพี่ ๆ น้อง ๆ ของเจ้าขุนเจตพา เจ้าเมียวซาแห่งเจ้ล่าน ตลอดจนคุณย่าผู้เป็นมารดานางขุน (แทนจะเป็นมารดาของเจ้าเมียวซา) ผู้อยู่ร่วมบ้านเดียวกันแล้วก็ยังมีญาติชั้นผู้ใหญ่อีก ๒ คน ซึ่งต่างเป็นมารดาเลี้ยงของเจ้าเมียวซา ท่านหนึ่งสูงอายุบุชช้อยู่ที่หอสีน (หอศีล) ภายในบริเวณหมู่บ้าน เรียกกันว่า น้าขาว (น้า คือ ยาย ตามวิธีเรียกของชาวนเหนือและซานใต้ และคงจะมุ่งห่มสีขาวจึงเรียกกันเช่นนั้น) อีกท่านหนึ่งมีที่ดินไร่นาและบ้านเรือนอยู่ปากลำ (ปากหน้า คือ ผืนน้ำมาตรงข้ามเจ้ล่าน) หน้าตาสะสวย รูปร่างสูงใหญ่ ผิวค่อนข้างคล้ำ คงจะเป็นเพราะต้องตากแดดตากลม คุณแฉะเรียกสวนไร่นาด้วยตัวเอง ด้วยว่าขุนเฮ่อลูกชายที่มาอยู่กับพี่ชายเพื่อเรียนหนังสือที่เจ้ล่าน ยังเด็กอยู่ อายุเพียง ๑๑-๑๒ เท่านั้น ช่วยอะไรไม่ได้ และเห็นจะเป็นเพราะต้องทำธุรกิจต่าง ๆ เองเช่นนี้ มารดาเลี้ยงเจ้าเมียวซาผู้นี้จึงเป็นคนคล่องแคล่วทั้งการพูดจาและกิริยาท่าทาง ข้างผิดกับคุณย่าที่ดูเฉยเมยไม่ชอบสนทนาปราศรัย ถามอะไรโดยเฉพาะเรื่องอาหารแล้วมักได้คำตอบว่า อ้อฮู้ข้า (ไม่รู้กะ) เสมอ ทำให้คุณเป็นคนขร่า ทั้งที่อายุก็ราว ๕๐ ไล่เสียกันเหตุผลสำคัญที่ทำให้คุณย่าเป็นคนไม่ชอบพูดจาเช่นนี้ ข้าพเจ้ามาทราบภายหลังว่าเป็นเพราะคุณย่าจะสลดติดกิเลสเข้าวัดเข้าวา ทั้งขณะนั้นก็เรียนวิชาวิปัสสนาด้วย เคยอธิบายให้ข้าพเจ้าฟังอย่างยืดยาว เมื่อบังเอิญไปถามถูกจุดสนใจเข้า และคุณเหมือนจะเป็นครั้งแรกที่เราคุยกันได้นาน

ที่จริงคุณย่าเป็นบุคคลที่ใกล้ชิดข้าพเจ้าที่สุด ข้าพเจ้าควรจะเรียนรู้อะไรต่ออะไรได้มาก หากคุณย่าช่างพูดมากกว่านี้สักนิด ส่วนบุคคลอื่น ๆ ที่จะเป็นประโยชน์แก่ข้าพเจ้าในเรื่องนี้ ก็เป็นบุคคลผู้มีฐานะยุ่งวุ่นวายตลอดเวลา คนหนึ่งนั้นได้แก่ป้านางโหลง ส่วนอีกคนหนึ่งได้แก่มารดานางเฮ่อ ซึ่งก็อยู่ไกล ถึงวันกาตครั้งหนึ่งจึงจะได้พบกันที่หนึ่ง พบกันครั้งไรข้าพเจ้าเป็นได้ฟังเรื่องน่าสนใจครั้งนั้น บางทีแม้ว่าเรื่องที่เล่าจะไม่มีสาระสำคัญอะไรนัก แต่เธอก็เล่าได้สนุกสนาน เพราะเป็นคนมีอารมณ์สนุก จนวันกาตวันหนึ่ง ข้าพเจ้าต้องขออนุญาตท่านเจ้าของบ้านตามเธอไปบ้านตามคำชวน เพื่อจะได้มีเวลานาน ๆ ฟังเรื่องน่าสนใจเหล่านั้น คุณย่าก็นึกสนุกติดตามไปเป็นเพื่อนข้าพเจ้าด้วย มิฉะนั้นหากกลับข้าพเจ้าจะต้องกลับคนเดียว และการต้องเดินลำพังเป็นเวลาถึง ๒ ชั่วโมงนั้น คงน่าเบื่อถึงหมดแรงเดินทีเดียว

ที่จริงการที่ข้าพเจ้ามานะเดิน ทั้งไปและกลับทั้ง ๔ ชั่วโมง ทั้งยังต้องนั่งเรือข้ามน้ำมาเพื่อไปยังบ้านเต่ซ่า ปากลำ ตำบลที่อยู่ของมารดานางเฮ่อ นั้นก็ไม่น่าจะไม่เสียแรงเปล่า เพราะนอกจากจะมาปลุกไมตรีกับมารดานางเฮ่อที่ข้าพเจ้าเรียกเธอว่า ป้านาง นี้แล้ว ข้าพเจ้าก็ยังได้โอกาส

หลักเขตปักปันเขตแดนระหว่างรัฐชานในพม่า
กับชุนานของจีน

ฟางที่ขมวดเป็นงูทำไว้ก่อนสร้างบ้าน

เรียนรู้เรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะเรื่องของชาวไทเหนือเมืองเซ่ (ชาวไทยเหนือเมืองจีน) ทั้งนี้เพราะ
คนชุนานที่อพยพลี้ภัยมา มาพำนักที่นี่เป็นอันมาก แม้ที่เรือนปั้นงเองก็ยังมีหลานสาวหลานชาย
ที่เพิ่งอพยพมา มาอาศัยพักอยู่ด้วย จนถึงต้องต่อบ้านขยายครัวออกไปอีก เมื่อไปถึงพวกผู้ชาย
ในบ้านกำลังมุงหลังคากันอยู่พอดี และก็ได้พบสิ่งแปลกคือ เพียงแต่ต่อครัวยื่นออกมาแค่นั้น
เขาก็ต้องทำพิธี มีเสาไม้ไผ่ปักไว้หน้าเรือน แล้วเอาฟางที่จะมุงหลังคามายุ่มหนึ่ง ขมวดให้เป็น
เกลียวเหมือนงู เมื่อผูกหัวท้ายไม่ให้ฟางคลายเกลียวออกแล้ว ก็ผูกข้างหัวไว้กับไม้ไผ่ และ
ต้องทั้งไว้อย่างนั้นจนกว่าการปลูกสร้างจะแล้วเสร็จ ไม่มีเวลาได้ตามรายละเอียดเรื่องการปลูก
บ้านสร้างเรือน เพราะใจไปมุงอยู่ที่เรื่องอื่นเสีย ซึ่งขณะนั้นไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่าอาหารการกิน
เพราะหนทางอันแสนไกลขนาดเดินตั้ง ๒ ชั่วโมงนั้น ทำให้ข้าพเจ้าและคณะที่มาด้วยกัน ต้อง
ใหม่ไส้เหลิด (หิวแทบต้อ) ไปตามกัน เพราะฉะนั้นเมื่อหลานสาวเจ้าของบ้านจัดอาหารมา
เทียบและเชิญให้กิน จึงได้ยินแต่เสียงตอบว่า กินข้าขา (ก็จะกินอยู่แล้วไง) และแม้ว่าเจ้าของ
บ้านจะออกตัวว่ากับข้าพเจ้าไม่มีอะไรอร่อย ๆ กิน มีแต่เต้าหู้ทอดกับผักกาดส้มตำหมู ทุกคนก็ยัง
รู้สึกเท่ากับข้าวเอร็ดอร่อยเป็นพิเศษ ข้าวที่ใส่แอบไม้ไผ่ (สมุกไม้ไผ่สานมีฝาปิด) แทนที่จะใส่
จานมานั้น ช่วยเก็บความร้อน ทำให้ข้าวร้อนและนี้อยู่ตลอดเวลา บ้างเอาหมากจ๊อก (ส้ม)

ที่ซื้อมาจากภาค จัดใส่จานให้กินหมากแอมข้าว (กินผลไม้แกล้มข้าว) รสส้ม ๆ หวาน ๆ ช่วยทำให้อาหารรสดีขึ้นกว่าจะกินแต่รสเค็ม ๆ อยู่อย่างเดียว เมื่อเสร็จเรื่องอาหารแล้ว ชคน้ำเน่าง แล้ว กุณยาก็แก้หมากออก หมากของชาวไทเมากินหมากนั้นไม่ใหญ่โตนัก เพราะไม่ต้องหอบหมากหอบพลุมาด้วยให้มากเรื่อง เพียงแค่หมากต๋อยสองสามช่อก็พอกินไปได้ ๒-๓ วัน หมากต๋อย นี่เป็นต้นไม้เถาขึ้นตามเขา พวกชาวเขาเก็บมาขายทุกวันภาค ส่วนที่เขาใช้กินนั้นเขาเรียกว่า หมาก มีลักษณะคล้ายคิปลี เขาผ่าตากแห้งมาขาย กลิ่นหมากต๋อยนั้น ไม่ผิดกับใบพลูเลย ความเผ็ดร้อนก็มีไม่แพ้กัน

อากาศบ้านบึงนางที่เต่สำนี้ช่างหนาวเย็นยะเยือก บ้านที่อยู่ก็เป็น ฝาสาน ก็เป็นฝาสาน ชัดแต่ใช้ผิวไม้ไผ่และท่อนไม้ไผ่สานสลักกัน มองดูเป็นลวดลายสวยงามดี แต่ว่าคุ้มกันอะไร ไม่ได้มากนัก ลมแม่น้ำพัดมาที่ไร ก็ให้รู้สึกหนาวสะท้าน ไม่ผิดอะไรกับนั่งอยู่กลางทุ่งโล่งไฟเท่านั้นที่จะช่วยให้อุ่นได้บ้าง การนั่ง อ่อมไฟ หรือที่ชาวไทเหนือในยุวนานเรียกว่า ผิงไฟ อย่างเดียวกับเรานั้น จึงเป็นความสุขที่สุด ยิ่งได้ยินได้ฟังเรื่องสนุก ๆ น่าสนใจยิ่งเพลิดเพลิน ไม่ผิดกับคนเมืองหลวงไปดูหนังดูละครกัน และที่น่าฟังที่สุดในขณะนั้น คงไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า เรื่องการลี้ภัยของชาวไทเหนือในยุวนาน เมื่อผู้ฟังพร้อมที่จะฟัง ผู้เล่าก็พร้อมที่จะเล่า เพราะมันเป็นชัยชนะของเขาเหลือเกินที่เดินทางเล็ดลอดหลบหนีมาได้ หลานชายบึงนางยิ่ง แก่ง (ชาวไทเมากินข้าวอย่างเดียวกับคำแก่งของเรา) ยิ่งกว่าใคร ที่สามารถด้นวัวมาได้ถึง ๑๒ ตัว โดยไม่มีใครสงสัยหรือจับกุม แต่เมื่อเล่าถึงเรื่องนี้แล้วเขาก็ต้องย้อนเล่าไปถึงสาเหตุที่จะทำให้ต้องอพยพทั้งไร่ทั้งนา ทั้งถิ่นทำมาหากินมาตายเอาตาบหน้า ความมอดอยากอย่างหนึ่งและไม่มีอิสระ แม้แต่จะพูดอะไรได้อีกอย่างหนึ่งนับเป็นเหตุสำคัญ ๒ ประการ นอกเหนือไปจากเหตุอื่น ๆ เขาเล่าว่าใครจะเดินทางไปพักค้างที่ไหนต้องเอาข้าวอาวน (ข้าวสาร) ของตนไปด้วย เพราะทุกคนมีข้าวปันส่วนที่ได้อย่างจำกัดจำเขี่ย ไม่อาจแบ่งปันมาเลี้ยงแขกได้ บางแห่งยังต้องกินอาหารรวมกัน เขาหุงข้าวเลี้ยงหม้อใหญ่ ๆ เหม็นอ้อยหนู (เหมือนเลี้ยงหมู) ผู้เล่าเน้นคำนี้ เหมือนว่าได้รับความสะเทือนใจจากการกินอยู่แบบนี้ยิ่งนัก ส่วนกับข้าวนั้นก็จะมีแต่ผักต้ม ๆ ผัก ๆ มื้อละอย่าง ๗ วันครั้งหนึ่งจึงจะมี อี (เนื้อสัตว์ในกับข้าว) เหม็ดกับผัก (เหม็ดก็คือปรุงไปกับผัก) ส่วนที่จะได้กิน อี ผัก ต้ม หรือ ย่างมา หลาย ๆ (เปล่า ๆ แต่ลำพังอย่างเดียว) นั้น ไม่มีหวัง ถ้าวันใดไม่ได้ทำงาน ก็ไม่ได้กินข้าว คนแก่ที่ทำงานไม่ไหวก็ไม่กล้าไปกินข้าวกับเขา เป็นอันต้องอดตายเช่นเดียวกัน

ไต่ยืนเขาเล่าเช่นนั้น ข้าพเจ้าช่างอยากเห็นยิ่งนักว่า ที่เรียกดินแดนญานานนั้น มีสภาพลักษณะเป็นเช่นไร เขาอยู่ลำบาก ๆ อย่างนี้เหมือนกันทุกแห่งหรืออย่างไร และข้าพเจ้าต้องขอบคุณมารดาขุนเฮ่อเป็นอย่างยิ่ง ที่เมื่อไต่ยืนข้าพเจ้าปรารภเช่นนั้น ก็จัดการพาข้าพเจ้าไปให้เห็นจนได้ แม้ว่าไปตามทางจะประสบอุบัติเหตุ ก็ยังไม่เลิกล้มความตั้งใจ ที่จริงถ้าข้าพเจ้าทราบล่วงหน้าว่า ผืนแผ่นดินญานานที่เห็นต่อกันกับแผ่นดินรัฐชานนั้นไม่มีอะไรต่างกับบ้านเต่สำหรือเมืองต่าง ๆ ในรัฐชานแล้วไม่ว่าจะเป็นบ้านเรือนหรือผู้คน ทุ่งนา หรือป่าเขา ข้าพเจ้าคงจะไม่รุ่มร่าม จนทำให้มารดาขุนเฮ่อต้องได้รับบาดเจ็บ เพราะสะพานไม้หมากที่ข้ามท้องร่องพลิก ข้าพเจ้าเองก็ใจหายเมื่อเห็นบึงงาเรอหงายหลังตกลงไปในท้องร่องที่ลึกมิใช่น้อยทั้งน้ำก็แห้งนึกว่าตัวเองคงจะหล่นตามเรอลงไปด้วยเพราะมือเรายังเกาะกุมกันอยู่ แต่แล้วกลับกลายเป็นข้าพเจ้าทรุดตัวนั่งห้อยเท้าอยู่บนไม้หมาก ไม่ได้หล่นตามลงไปด้วย จึงไม่บาดเจ็บประการใด แต่กับบุญดีที่บึงงาไม่เจ็บปวดอะไรมาก นอกจากขัดยอกไปนิดหน่อย มิฉะนั้นแล้วข้าพเจ้าคงจะเจอ—อ ไหม้ไส้กำ (ร้อนใจ) ไปอีกนาน

แต่ถึงกระนั้นก็ดี สิบปากว่าไม่เท่าตาเห็น เพียงได้มาเห็นเท่านั้น ถึงแม้จะแค่ชะเง้ออยู่ที่หลักเขต ไม่อาจก้าวล่วงเข้าไปแม้เพียงก้าวเดียว ก็ยังดีกว่าไม่ได้เห็นเสียเลย เห็นแล้วก็อยากอุทานว่า เพียงหลักเขตหลักเดียวนี้เองแหละหนอ ที่มาแบ่งผืนแผ่นดินให้กลายเป็นคนละฝ่าย หากยกหลักนั้นไปไว้เสียที่อื่น จะรู้ได้อย่างไรว่าตรงไหนเป็นญานาน ตรงไหนเป็นรัฐชาน ผู้คนพลเมืองก็เช่นกัน คุณอย่างไรจึงจะรู้ว่าใครเป็นไทเหนือใครเป็นไทเมา ถ้าเขาแต่งตัวให้เหมือนกันเสีย ทั้งนี้เพราะต่างคนก็ไปมาหาสู่กันและกันอยู่เสมอ บางคนก็มาซื้อขายของในตลาดเดียวกัน ดังที่เขาเรียกว่า เข้ากาดลูกเดียวกัน ดังกล่าวแล้ว ส่วนการอพยพโยกย้ายเข้ามาสู่รัฐชานนั้นก็ดำเนินอยู่เรื่อย ๆ ตั้งแต่ช้านานมาแล้ว มารดาขุนเฮ่อก็เป็นคนไทเหนือที่หนีภัยเจ้าฟ้ามา เจ้าฟ้าต้องการตัวเธอไว้เป็นจิ้งนาง (สนม) เธอจึงหนีมาบวชเป็นช้อยู่ที่เจ้ล่าน แต่ไม่นานก็ถูกเจ้าเมียวซาเจ้ล่าน บิดาขุนเจตฟ้า สักซีเสียอีก เป็นอันหนีไม่พ้น

ชายแดนไทเหนือ—ไทเมาเมืองอยู่

ข้าพเจ้านึกไม่ถึงเลยว่า เจ้าเมียวซาจะตกอกตกใจถึงเพียงนั้น เมื่อไต่ยืนข้าพเจ้าเล่าอย่างภาคภูมิใจว่า ได้เห็นผืนดินญานานที่อยากเห็นแล้ว ยังไปยืนพิงหลักเขต ชะเง้อคอดูบ้านช่องไร่นาของชาวญานาน เจ้าเมียวซาไม่กล้าดูข้าพเจ้า แยกกลับไปเอ็ดใครต่อใครผู้ไปฝากล่า

ด้วยกันว่า พาข้าพเจ้าไปที่หลักเขตชายแดนนั้นทำไม รู้หรือไม่ว่าที่ตรงนั้น มีคนถูกพวกทหารคอมมิวนิสต์ยิงตายไปหลายต่อหลายคนแล้ว บางคนเพียงแต่เฉียดเข้าไปใกล้หลักเขตเท่านั้นก็เป็นอันตรายเสียแล้ว ข้าพเจ้าฟังแล้วก็เย็นสันหลังวาทคิดว่า หากทหารคอมมิวนิสต์มาแลเห็นข้าพเจ้าคงจะยิงตายไปนานแล้วสินี้ เพราะข้าพเจ้าชวนป้านางนั่งเล่นอยู่ใต้ต้นไม้แถวนั้นอยู่นานทีเดียว ทั้งยังถ่ายรูปไว้เสียอีกด้วย ให้สมกับที่มาลำบาก และคงจะไม่มีโอกาสมาแถวนี้อีก และขณะที่กำลังคิดอยู่ว่า ถ้าข้าพเจ้าเป็นอะไรไปใครจะเดือดร้อนบ้าง ก็พอดีเจ้าเมียวชาญบ่นขึ้นมาอีกว่า นึกดูซิว่า เขามาเป็นแขก ถ้าเขาเป็นอะไรไป เพราะเรารักกันเขาไม่ได้ ผลจะเป็นอย่างไร และก็จริงยิ่งกว่าจริงว่าผลที่ตามมาคงไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยธรรมดา ๆ คิดแล้วก็ออกเสียใจที่ไม่พอที่ไปทำให้เจ้าของบ้านและคนอื่น ๆ เดือดเนื้อร้อนใจเช่นนี้เลย

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อปลอดภัยมาได้เช่นนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็อดคิดไม่ได้ว่า เจ้าเมียวชาญคิดเป็นห่วงมากเกินไป มันไม่น่าจะฆ่ากันได้ง่าย ๆ อย่างที่ว่ามันเลย แต่ข้าพเจ้าก็ได้ให้สัญญาสั้นๆ ว่า จะไม่ทำอะไรให้ดูเสี่ยงอันตรายอย่างนั้นอีก ฉะนั้นเมื่อป้านางโหลงชวนไปเที่ยวหมู่บ้านปางซ้ายในเขตเมืองอยู่ อันเป็นชายแดนต่อกับญวนอีกด้านหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงลี้เลจนป้านางโหลงผู้เคยไปเที่ยวมาบ่อย ๆ ยืนยันว่า เขตที่ติดกันว่าเป็นชายแดนแท้ ๆ นั้น อยู่ห่างหมู่บ้านออกไป ถ้าเราเที่ยวเล่นอยู่แต่ในหมู่บ้าน อันตรายจะมีได้อย่างไร ข้าพเจ้าจึงตกลงไปอยู่ เพราะถึงอย่างไรก็เป็นที่ที่ข้าพเจ้าอยากเห็นอยู่แล้ว

เจ้าของรถจี๊ปผู้จะพาเราไปนั้นเป็นบ๊องเล้งหม่าวแม่เล้งสาว (พ่อเลี้ยงบ่าว แม่เลี้ยงสาว) ของลูกชายป้านางโหลง เมื่อครั้ง เฮ็ดเจ้าต่าง (บวชเป็นเณร) ซึ่งคือผู้ที่รับเป็นโยมอุปฐากนั่นเอง บ้านของเจ้าของรถอยู่ที่มูเซห่างไป ๖ ไมล์ เราต้องนั่งรถเมล์จากเจ้านไป รถเมล์ประจำถิ่นเป็นรถเก่า ๆ ทั้งเครื่องทั้งรถเห็นจะเก่าราว ๒๐ ปี เมื่อรถสตาร์ทจึงสั่นไปทั้งตัว ข้าพเจ้าเหือบไปเห็นหญิงชาวบ้านคนหนึ่งเอามือคล้องเสาในรถกอดไว้แน่น จึงเฝ้าถามว่า 'โกทา' (กล้วยหรือ) และเหมือนเด็กที่กำลังจะร้องไห้ พอมีคนถามก็ร้องโฮออกมา เมื่อสิ้นเสียงถามของข้าพเจ้า หญิงนั้นก็ผละจากกอดเสามาบอกแซนข้าพเจ้าไว้แน่น แล้วก็ร้องลั่นว่า 'เกาโก เกาโก' (ฉันทกล้วยหรือ) ดังที่เล่าไว้ในตอนต้น ข้าพเจ้าเองแค่แรกก็อดขันไม่ได้ นึกในใจว่าตั้งแต่มีรถเมล์มา ๒๐ กว่าปี หญิงนี้จะเพิ่งเคยขึ้นรถเมล์ครั้งนี่เอง จึงตระหนกตกใจนัก นี่ถ้าไปขึ้นพาหนะอื่น ๆ อย่างว่าถึงเรือบินเลย หัวใจคงจะหยุดเต้นด้วยความกลัวเป็นแน่ แต่ครั้นรถยังแล่นเร็วขึ้น ๆ หญิงนั้นยังบีบแซนข้าพเจ้าแน่นเข้า จนเจ็บ ทนอยู่ไม่ได้ต้องร้องออกมาบ้าง คนขับก็เลยหันมา

คุณหญิงเห็นว่า 'อัสกัน' (อะไรนะ) แต่ก็ไม่ได้ผล ข้าพเจ้าก็เลยต้องทนทรมาณทำตัวให้เป็น ที่พึงของคนไม่เคยขึ้นรถเมล์มาตลอดทาง ๖ ไมล์จนถึงมูเซ ไม่ทราบว่างรถแล้ว หญิงนั้นเจ็บไข้ ได้ป่วยด้วยความตกใจประการใดหรือเปล่า

เมื่ออยู่อยู่ไไม่กลกว่ามูเซนัก เจ้าของรถขับช้า ๆ ให้ชมภูมิประเทศที่ล้นแล้วไปด้วย ภูเขาสลับซับซ้อน เห็นไร่มะหะลัด (สับปะรด) ของชาวเขา ที่ปลูกอยู่ตามไหล่เขา ได้ระเียบ คุสวยงามดีทีเดียว น่าสงสารก็แต่ต้นป่านครนารายณ์ที่ญี่ปุ่นอุตสาห้นำพันธุ์มาปลูกไว้มากมาย หลายตำบลจนแพร่พันธุ์ขยายกินที่ออกไปทุกที่ ๆ แต่ก็ยังไม่เห็นมีใครรู้จักค่า คงจะเป็นเพราะ ญี่ปุ่นยังไม่ทันได้บอกเล่าประชาชนว่า จะเอาต้นป่านครนารายณ์ไปใช้ทำอะไรได้ ก็พอดีสงคราม สงบลงเสีย ต้นป่านครนารายณ์จึงเป็นไม้ไร้ค่าของคนแถบนี้เรื่อยมา

ปางซ้ายอยู่ลึกจากถนนใหญ่หลายไมล์ ต้องขึ้นเขาตกเขี้ยวกว่าจะถึงหมู่บ้าน ขณะที่ รถอยู่บนเขาจะเห็นความแตกต่างกันอย่างชัดเจนระหว่างชายแดนจีนคอมมิวนิสต์กับชายแดน รัฐบาล กล่าวคือปางซ้ายก็ยังเป็นหมู่บ้านปางซ้ายที่คงสภาพความเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ บ้านเรือน รุกข ปลูกหลังคามุงคาตุงรัง เมื่อรถแล่นไปตามถนนในหมู่บ้าน ฝุ่นก็ฟุ้งตลบจนไม่เห็นอะไร แต่หมู่บ้านวันเต้ง (วันเที่ยง คือ เที่ยงวัน) อันอยู่ในเขตเมืองเจ้าฝางของยูนานั้นซิ กลายเป็น ตึกโอฬารขึ้นมาหลายต่อหลายหลัง ตั้งแต่เชิงตอยขึ้นไปจนถึงเหนือตอย คนทางรัฐบาลว่าเมื่อ สร้างโดยไม่ต้องเสียค่าแรงงาน เสียแต่ข้าววันละ ๓ มื้อเท่านั้น จะสร้างให้ใหญ่โตอย่างไรก็ได้ ข้าพเจ้าก็เห็นจริงดังนี้

ที่ชายแดนด้านนี้มีลำห้วยเล็ก ๆ เป็นเครื่องกั้นพรมแดน และทางค้ำหนึ่งของลำห้วย มีสะพานข้าม สองฟากของสะพานเป็นป้อมทหาร ซึ่งมีทหารจีนและทหารพม่ายืนถือปืนจ้อง กันอยู่ เพราะฉะนั้นถึงแม้ข้าพเจ้าจะอยากเห็นสภาพความเป็นไปของบ้านวันเต้งสักเพียงใด ก็ไม่มีทางจะเข้าไปใกล้ ๆ ได้ จะถ่ายรูปก็ไม่ได้ นายทหารพม่าผู้หนึ่งซึ่งประจำการอยู่ใน กองทหารที่นั่น และบังเอิญรู้จักกับป้อมเล่งหม่าวดี มาห้ามไว้ บอกว่าทางโน้นเขาไม่ชอบให้ใคร มาถ่ายรูป เราเลยเลี้ยวมาถ่ายห่าง ๆ เมื่อนายทหารผู้หนึ่งเห็นท่าทางของพวกเราที่ชะงัดมอง เข้าไปในเขตยูนานด้วยความกระหายอยากเข้าไป ก็ได้เอื้อเฟื้อรับอาสาจะพาเราเข้าไปเที่ยวใน เขตนั้น นายทหารผู้หนึ่งยืนยันแข็งแรงว่าทางฝ่ายนั้นอนุญาตเป็นพิเศษในวันนั้น อันเป็นวัน เช่กินป๊อยเลนตี (วันตรุษจีน เดือนสี่ของเขาตรงกับเดือนสี่ของไทย) ให้คนทาง ฝ่ายนี้เข้าไป เที่ยวเล่นได้ภายในเวลาไม่เกิน ๒๔ ชั่วโมง ตัวเขารับรองความปลอดภัยทุกประการ ฟังแล้วก็น่า

เชื่อว่าเป็นไปได้ แต่อย่างไรก็ตาม ถึงข้าพเจ้าจะไม่ลั่นวาจาว่าจะไม่ทำเรื่องยุ่งให้ใครเดือดร้อนอีก ข้าพเจ้าก็ไม่กล้าเสี่ยง เพราะยังไม่ลืมถ้อยคำของเจ้านายเมืองที่พูดเสมอว่า เข้าไปนะมันง่าย แต่ว่าออกมาสิมันยาก และอย่าว่าแต่ข้าพเจ้าเลย แม้คนอื่น ๆ ในคณะโดยเฉพาะบ๊องเล่งหม่าว ผู้เป็นพ่อค้าเคยเข้าออกติดต่อกับธุรกิจการค้าอยู่ในเขตนั้นอยู่เสมอ ๆ ก็ยังเห็นว่าไม่ควรเสี่ยง

แต่ว่าคนที่เขาจะเข้าไปให้ได้อาจจริง ๆ แล้ว ก็ไม่ต้องคิดแล้วคิดอีกให้เสียเวลา เพราะลำห้วยนั้นยาวตลอดหมู่บ้าน หายเข้าไปในป่า จะแอบข้ามตรงไหนที่ไม่มีทหารยามอยู่ย่อมทำได้ทั้งนั้น และเขาก็ได้ทำกันอย่างนั้นเรื่อยมา แม้ขณะที่เราไปนั่งพักที่ร้านคนรู้จักกับบ๊องเล้ง ก็ยังมีคนไทเหนือมาซื้อของขายของที่นั่น เมื่อทราบข่าวว่าพวกเราอยากซื้อ หมากโหลิง (ลูกหัวลิง คือลูกพลับแห้ง) เป็นเรือนร้อย ต่างก็กระตือรือร้นอยากหาขาย เพียงแต่ให้เราคอยสัก ๒-๓ ชั่วโมง เขาจะลักลอบเอาจากหมู่บ้านวันแคว้นมาขาย เพราะที่นั่นมีมากมายไม่ทราบจะเอาไปขายที่ไหน เราก็บังเอิญอยู่นานเท่านั้นไม่ได้ ต่างฝ่ายจึงต่างเสียโอกาสที่จะซื้อขายกัน เรื่องนี้ยิ่งนัก

ไม่แต่ของเล็ก ๆ น้อย ๆ อย่างนี้ แม้ผ้าไหมแพรพรรณ เครื่องใช้ต่าง ๆ จากเขตโน้น ก็มาขายเกลื่อนอยู่ทางเขตนี้ มีร้านหนึ่งขายแพรจีน และเครื่องใช้ของสตรี มีพัดและกระเป๋าดือเป็นต้น มีนายทหารเข้าไปชมและเลือกซื้ออยู่อย่างคับคั่งจนพวกเราเข้าไม่ถึงตัวผู้ขาย ครั้นผู้คนเบาบางลงแล้ว ผู้ขายจึงได้มาคุยแลเรา ชี้ชวนให้ซื้อสูงงิ (ชินหรือโสร่ง) ที่ทำด้วยแพรจีนดอกปักอย่างงดงาม ขณะที่เรากำลังเลือกกันอยู่นั้นเอง หญิงผู้ขายคนหนึ่งซึ่งยืนดูข้าพเจ้าอยู่นานแล้วถามว่า ข้าพเจ้ามาจากบางกอกหรือ ข้าพเจ้าพยักหน้ารับอย่างไม่สนใจ เพราะเคยถูกถามเสียนับหนไม่ถ้วนแล้วเรื่องนี้ แต่ชั่วครู่หนึ่ง หญิงนั้นวิ่งเข้าไปในห้อง แล้วกลับออกมาถือรูปเอามาให้ข้าพเจ้าดูรูปหนึ่ง เป็นรูปคู่ ผู้หญิงในรูปหน้าคล้าย ๆ เธอ แต่ดูยิ่งเยาว์กว่ามาก ส่วนผู้ชายนั้นหน้าตาหล่อเหลาดูไม่ออกว่าเป็นคนชาติไหน เพราะผมหยิกหยักโศก แต่จู่ๆ ไม่สู้จะโด่งนัก

ข้าพเจ้าดูแล้วก็สงัดใจให้ ไม่เข้าใจว่าเธอให้ข้าพเจ้าดูทำไม แต่แล้วเธอยังไม่รับคืน กลับเล่าเรื่องราวให้ข้าพเจ้าฟังว่า ผู้หญิงในรูปนั้นคือเธอนั่นเอง เธอเป็นคนไทเหนืออยู่เมืองเจ้าฝาง เธอถ่ายรูปนั้นแต่ครั้งสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อครั้งสามีพาเธอไปเที่ยวคุนหมิงหลังที่แต่งงานกันใหม่ ๆ และประเด็นสำคัญที่สุดของเรื่องที่ทำให้เธอเล่าเรื่องนี้ให้ข้าพเจ้าฟัง ทั้งเอารูปนี้ให้ข้าพเจ้าดู ก็คือสามีของเธอเป็นคนบางกอก เขาเข้ามาถึงเจ้าฝางเมื่อญี่ปุ่นบุกยูนาน เขาทำหน้าที่ขับรถให้ทหารญี่ปุ่นและอยู่ที่นั่นตลอดมา จนเสร็จสงครามจึงกลับ เมื่อจะกลับเขาก็จะพา

เธอมาด้วย แต่ไม่ทราบด้วยเหตุผลใด มารดาเธอไม่ยอมให้เธอมา ให้รอจนกว่าเขาจะมารับ ภายหลังถึงสัญญา แล้วเธอก็เลยรอตั้งแต่บัดนั้นจนบัดนี้ จนเวลาล่วงเลยไป ๑๐ กว่าปีแล้ว หน้าตาของเธอที่เห็นสวยงามในรูป จึงดูซบเซิดกร้านเกรียมไป แต่กระนั้นเธอก็เป็นคนสวย สวยขำ ทาคม ผมก็หยิกสลวยดูไม่ผิดกับหญิงอินเดีย เธอว่าที่เธอหลบหนีมาจากเจ้าฟ้างก็ด้วยความหวังว่า บางทีอาจจะมีโอกาสพบสามีได้ง่ายขึ้น และนับเป็นโชคที่ที่มาพบข้าพเจ้าที่เป็นคนบางกอกเช่นกัน ข้าพเจ้าคงจะช่วยตามหาสามีให้เธอได้ พุดแล้วก็ทำตาแดง ๆ หากร้องไห้ได้คงจะได้ร้องออกมาแล้ว

ฟังเรื่องโดยตลอดแล้วข้าพเจ้าก็อยากจะร้อง อะไ้ ออกมาด้วยความประหลาดใจ สงครามรักก็เสร็จสิ้นไปเป็นสิบกว่าปีแล้ว แต่ผลของสงครามยังเหลือหลงอยู่อีก ข้าพเจ้ามาบ่างซ้าย หมายถึงมาเพียงเที่ยวเล่น ไม่นึกเลยว่าจะต้องมาช่วยรับรู้เรื่องปัญหาชีวิต และให้บริการตามหาสามีแก่เธอผู้นี้ด้วย แต่เธอก็ไม่รู้หรือว่า มันไม่ใช่เรื่องทำได้ง่าย ๆ เพราะบางกอกก็ออกกว้างใหญ่ ตำบลที่อยู่ก็ไม่มี ด้วยว่าจดหมายที่สามีส่งมาถึงแค่ครั้งคอมมูนิสต์ยังไม่เข้านั้น เธอไม่ได้เอามาจากเจ้าฟ้างด้วย แต่นั่นก็ตั้ง ๘-๙ ปีมาแล้ว แล้วก็ชื่อสามีของเธอที่ให้ไว้แต่ชื่อว่า ชิงชิง นั้น ไม่ทราบว่าเป็นชื่อที่ใช้ในประเทศไทยหรือเปล่า คุณหน้าตาในรูปถ่ายไม่น่าจะมีชื่อเป็นจีนเลย แต่ที่สำคัญก็คือ เธอมีรูปนั้นเพียงใบเดียว และเธอจะไม่ยอมให้ข้าพเจ้ามาเป็นอันขาด เพราะเธออุตส่าห์เก็บรักษาไว้และนำติดตัวไปด้วยไม่ว่าจะไปถึงไหน ข้าพเจ้าก็ไม่ได้เหลือฟิล์มไว้เลย จึงเป็นอันไม่ทราบจะช่วยอย่างไรได้ นอกจากให้เธออยู่กับความหวังต่อไป แต่อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าก็อดชมเธอไม่ได้ว่า ใจคอหนักแน่นดีเหลือเกิน สมกับที่ชื่อ นางหิน

การบ้าน - การเมือง

เรื่องของนางหิน หนักอยู่ในใจข้าพเจ้าไม่ผิดกับหินหนักมาถ่วงอยู่ เพราะไม่รู้จะช่วยเขาได้อย่างไร แต่จะช่วยให้หรือไม่ให้อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าก็ยังยินดีอยู่อย่างหนึ่ง ที่เห็นคนที่นี่ เขาไว้ใจไว้ธุระสำคัญแก่ข้าพเจ้า ฉะนั้นถ้าเห็นเรื่องใดที่ข้าพเจ้าพอจะช่วยเหลือเขาได้แล้ว ข้าพเจ้าเป็นอยากช่วยเขาทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใหญ่เรื่องเล็กประการใด ถึงที่วันหนึ่งข้าพเจ้าเรียกโหมคำมาถามว่า ไวโน้ เจ๋มั้นเผอ-อ (วันนี้ เจ้าของเป็นใคร) คำตอบก็คือ วัวที่เห็นเดินอยู่ในสวนนั้นเป็นของเจ้าเมียวชา ได้รับมรดกสืบทอดมาจากท่านบิดา ท่านเจ้าของเลี้ยงเหมือนสัตว์เลี้ยง ไม่ซื้อไม่ขาย ไม่รีดนม กลัวลูกมันจะอด แม้แต่วันหนึ่งเสียมาคาบลูกวัวไปกิน ผู้คน

ก็ยังร้องกันอ้ออิงว่า 'เอ็ดหลูเป็น' (สงสารมัน) ขณะนี้เจ้าเมียวซาจ้างคนไว้ดูแลคนหนึ่ง เรียกกันว่า เจ้าไว* ได้ยินดังนั้นข้าพเจ้าจึงยื่นขวดยาเหลืองให้ไหมคำ บอกให้เอาอีย่าหยา (ยารักษาโรค) ไปให้เจ้าไว หยาอ้อยเจ็บ (รักษาแผล) วัวตัวนั้น ไหมคำรับขวดยาไปตามสั่ง ทั้งทำท่าแง ๆ ไม่เข้าใจว่าเหตุใดข้าพเจ้าจึงต้องเอาธุระแม้กระทั่งวัว แต่เมื่อข้าพเจ้าใช้เขา เขาก็ทำให้ไม่ขัดแย้ง

ข้าพเจ้าลืมเรื่องวัวกับเรื่องยาไปหลายวัน จนกระทั่งวันหนึ่งมีคนถือขวดยาเปล่า ๆ มาหา บอกว่าเขาคือเจ้าไว ยาที่ให้ไปนั้น เขาใส่หมดแล้ว บัดนี้เขาอยากได้อีก พุดแล้วก็หยิบเงินออกมาส่งให้ ๕ จั๊ก ถึงเขาจะไม่พุดออกมา ก็รู้ได้ว่าเงินนั้นเป็นค่ายา ที่จริงถ้าเขารู้ว่าข้าพเจ้าไม่ถูกใจที่เห็นเขาทำเช่นนั้น เขาคงไม่กล้าหยิบยื่นเงินให้ แต่ที่เขาอยู่ในที่ที่หยุกยาหาได้ยาก ทุกอย่างต้องได้มาด้วยเงินทั้งนั้น เขาจึงคิดว่า ยาที่จะได้จากข้าพเจ้า ต้องได้ด้วยเงิน

หญิงไตเหนือในยูนานที่หาดทราย ชายน้ำเมา
ขณะจะกลับไปยังหมู่บ้านของตนในเขต
ยูนานเห็นลูกอ่อนหัวห้อยอยู่ข้างหลัง

เช่นเดียวกัน เมื่อข้าพเจ้าบอกว่ายาที่นำมาด้วยนั้น นำมาไว้ใช้เอง และถ้าจำเป็นก็เอาไว้ช่วยเหลือพวกเขาเท่าที่เห็นสมควร ไม่ใช่เพื่อซื้อขาย เจ้าไวนั้นก็ ย้อนกันต้อ (ขอโทษ) ยึดยา ข้าพเจ้าก็เลยค่อยบรรเทาความขุ่นใจลง พร้อมกันนั้นก็ไต่ถามผลของยาว่า ยาได้ผลเป็นอย่างไร จึงต้องมาขออีก ชายเจ้าไวนั้นก็ตอบว่า ได้ผลดีแผลแห้งสนิททีเดียว ว่าแล้วก็เหยียดหน้าแข้งออกมาให้ข้าพเจ้าดู

* เจ้าไว ที่จริงคำนี้ควรจะหมายความว่า เจ้าของไว แต่ที่นี้หมายถึง คนเลี้ยงวัว

ถึงตอนนั้นข้าพเจ้าถึงกับ กว้าง (งงัน) พุกไม่ถูกเลยที่เดียว เหตุที่จะกว้างก็คือ แผลที่หน้าแข้งชายนั่นแท้จริง ๆ ทั้ง ๆ ที่แผลมีลักษณะน่าเบียดกินลามกว้างออกไป ทั้งยังลึกเกือบถึงกระดูก โรงพยาบาลฝรั่งที่ตำบลน้ำคำ (ห่างไป ๑๒ ไมล์) รับไว้รักษาพยาบาลอยู่ทั้งหลายเดือน ก็ไม่มีท่าว่าจะหาย แต่ที่กว้างยิ่งกว่านั้นก็คือ ข้าพเจ้าให้เอายาไปรักษาแผลแล้ว ไม่ใช่รักษาแผลคน เขาไม่เข้าใจถ้อยคำที่ข้าพเจ้าพูดหรืออย่างไร ชายเจ้าวรีบอกว่าเขาเข้าใจดี แต่เมื่อลองใส่แผลแล้วเห็นได้ผล ก็เลยมาลองใช้กับหน้าแข้งของตนดูบ้าง และก็ได้ผลดีจริง ๆ เขาจึงอยากจะได้อีก

ตกลงเป็นอันข้าพเจ้าได้มาเฮ็ดเจ้ายา* ที่นี้โดยไม่ไ้ตั้งใจ และไม่ใช่เจ้ายาธรรมดากลายเป็น เจ้ายา** ด้วย เพราะมีชาติรักษาแผลได้ชะงัดนัก ข้าวยาคีแพร่สะพัดไปทั่ว ใครถูกหมากัด ถูกตะปูตำก็มาขอยาใส่ และก็หายในเวลา ๒-๓ วันทุกรายไป จนหลานสาวเจ้าเมียวชาผู้สำเร็จวิชาพยาบาลมา มาถามข้าพเจ้าว่ายาเหลือนั้นมีชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่าอะไร หรือเป็นยาพื้นบ้านธรรมดา ฟังแล้วไม่สู้สบายใจนัก เกรงผู้ถามจะคิดว่า ข้าพเจ้ามาตั้งตนเป็นผู้พิเศษต้องเล่าทำความเค็มว่า ข้าพเจ้าให้ยาไปลองใช้กับวัว ไม่ได้มุ่งหมายให้คนนำไปใช้สักนิด เมื่อคนเห็นได้ผล เกิดเอาไปลองใช้กับช้าง ข้าพเจ้าก็ไม่ทราบจะทำอย่างไร ผู้ถามรีบปฏิเสธว่า ที่ถามไม่ได้มีเจตนาอื่นใด นอกจากอยากรู้เพื่อจดจำไปบอกเล่าแพทย์พยาบาลจะได้นำไปพิจารณาในการรักษาเยียวยาต่อไปเท่านั้น แต่ถึงเขาจะกล่าวดังนั้น และถึงข้าพเจ้าจะยืนยันว่า ยานี้ไม่ใช่ยาพื้นบ้าน เป็นยาปรุงตามตำรับฝรั่งใช้ในเมืองไทย จนเป็นที่รับรองกันทั่วไป ก็ยังไม่ทำให้เขาไว้วางใจสักเท่าใดนัก จนข้าพเจ้าอดคิดไม่ได้ว่า ถ้ามีความรู้หรือมีอาชีพเป็นแพทย์ก็จะดีหรือ นอกจากจะทำให้เขาเชื่อถือไม่คิดเป็นอื่นแล้ว ยังมีโอกาสได้ช่วยเหลือชาวบ้านไปพร้อมกันด้วย เพราะถึงอย่างไร ๆ การไปสอบคำไทยของข้าพเจ้า ก็มีใช้แต่จะสอบภาษาอยู่เรื่องเดียว บางทีก็ยังมีเรื่องอื่น ๆ ที่ข้าพเจ้าจะต้องเข้าไปพัวพัน รับรู้ และช่วยเหลือถึงเรื่องนางหินและเรื่องยานี้เป็นต้น แต่ไม่แต่เพียงคนในเรือนเท่านั้น ที่ข้าพเจ้าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับด้วย แม้คนในบ้าน (หมู่บ้าน) ในวัด ก็มีเรื่องให้ข้าพเจ้าต้องไปเกี่ยวข้องกับด้วยเสมอ และไม่ว่าจะมีเรื่องใด ๆ ทั้งร้าย ทั้งดี ทั้งเรื่องการบ้าน การเมือง การศาสนา อันชาวเจ้านั้นจะต้องมีส่วนรับรู้และข้องเกี่ยวอยู่ด้วยแล้ว ข้าพเจ้าก็มีโอกาสได้ยิน ได้ฟัง ได้รับรู้ จนดูเหมือนว่าข้าพเจ้าได้กลายเป็นชาวเจ้านั้นไปกับเขาด้วย

* เฮ็ดเจ้ายา ภาษาคำตี้ แปลว่า เป็นหมอรักษาโรค

** ยาย่า ยารักษาโรคได้ชะงัด

เรื่องสำคัญในขณะนั้นที่ทุกคนจะต้องรับรู้และรับผิดชอบ นับแต่เจ้าหน้าที่บริหารทุกชั้นมาจนถึงราษฎรธรรมดาสามัญก็คือ เรื่องการกวาดล้างบ้านเมืองให้สะอาดของรัฐบาลเนวิน ที่อุทิศไปเชิญให้มาแก้ไขสถานการณ์บ้านเมืองขณะนั้น การกวาดล้างนั้นนอกจากจะหมายถึงกวาดล้างพวกใต้ดินที่อาละวาดอยู่ตามที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศแล้ว ก็ยังหมายถึง กวาด และล้างจริง ๆ อีกด้วย แหล่งเสื่อมโทรมกลางเมืองอย่างกรุงเทพฯ ไปในเวลาไม่ถึง ๕ วัน และที่สกปรกน้ำเอะอะได้กลายเป็นสนามอันโล่งเรียบน่าดูในเวลาพริบตาเดียว ทั้งนี้ จึงมีประกาศของรัฐบาลขอความร่วมมือ พุทที่จริงก็คือ บังคับให้เจ้าของบ้านทุกบ้านดูแลบ้านช่องของตนให้เรียบร้อยสวยงามไม่ให้มีกิ่งไม้ยื่นออกมาจากบ้าน จะดูรุงรัง ทั้งยังอาจจะเกะกะกีดขวางทางจราจร ทั้งของรถของคน หรืออาจจะไปโดนสายไฟ ทำให้เกิดไฟไหม้ขึ้นได้ เรื่องไฟทุกคนต้องระมัดระวัง ทุกบ้านต้องมีไม้ไฟตรงปลายสนามเหมือนพัดขนาด ๒-๓ ฟา มีมือไว้ตีไฟ เวลาไฟลุกติดหลังคาที่มุงกาบมุงแฝก และทุกหมู่บ้านต้องมีหน่วยอาสาดับเพลิงด้วย

เมื่อคำสั่งมีมาดังนี้ เจ้าหน้าที่บริหารจะต้องมีหน้าที่ดูแลให้ชาวบ้านปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด จึงต้องมีการประชุมผู้รับผิดชอบดูแลบ้านเมืองลดหลั่นกันไป คือรัฐบาลส่งนายทหารมาดูแล ผู้ดูแลได้เรียกเจ้าเมียวซา และปู่เหง ปู่เก (ผู้ใหญ่บ้าน) ไปประชุมรับคำสั่ง เจ้าเมียวซาเพิ่งทราบชัดครั้งนี่เองว่า ปู่เหง ปู่เกที่ดูแลหมู่บ้านน้อยใหญ่ในเจ้านั้น หรือแม้ที่อื่นที่ขึ้นกับแสนหัวนั้น เรียกได้ว่าไม่รู้ภาษาพม่าเลย เพราะแม้จะมีบางคนทีพูดภาษาประจำวันได้ แต่ก็หาฟังภาษาราชการอย่างนั้นเข้าใจไม่ ต้องมีล่ามแปลกันอีกชั้นหนึ่ง และเรื่องล่าม ภาษาใดก็ภาษานั้น หายากที่จะสันถักถึงกับแปลได้ถูกต้องโดยตลอด ผลก็คือเจ้าเมียวซาต้องรับฟังอยู่เนือง ๆ จากเจ้าของบ้านที่ถูกบังคับให้ตกแต่งบ้านช่องอย่างขนาดไหนๆ บางบ้านแทบว่าจะถูกรื้อทิ้งทีเดียวเพราะหมดทางแก้ ทั้งบ้านบางหลังก็กีดขวางหนทางไม่อาจจะพัฒนาหนทางให้ดีขึ้น ข้าพเจ้าเองก็ได้เห็นด้วยตาตนเอง ที่ไปเห็นเขาพันต้นไม้กันยกใหญ่ ไม่แต่ละต้นเป็นไม้ใหญ่ ๆ เช่นต้นหมากหม่น* ต้นหมากมัน* ที่กำลังออกดอกสวยสะพรั่งน่าชื่นใจ ข้าพเจ้าเชื่อเหลือเกินว่าไม่ว่าใครมาเห็นจะต้องอดสลดรันทดใจไม่ได้ เพราะถึงแม้ไม้ทั้งสองจะเป็นไม้พื้นถิ่น ขึ้นง่าย มีอยู่ทั่วไปก็ตาม แต่กว่าจะเติบโตได้เท่านี้ จะต้องใช้เวลา ๕-๑๐ ปีเป็นอย่างน้อย ข้าพเจ้ายืนมองด้วยความเสียกายอยู่ตลอดเวลาที่เขาฟัน แล้วก็อดใจไว้ไม่ไหว ต้องถามเจ้าของเขาว่า ไม่เสียกายบ้างหรือ ที่อุตส่าห์ลงแรงปลูกมาตั้งหลายปี อีกไม่ช้าพอกอกร่วง ลูกติดก็จะได้กินลูก เขาตอบว่า 'เซ่ลายฮื' (เสียกายอยู่) แต่ 'อะฮืยาปองอะมั่งมา' (รัฐบาลสั่งมา)

* หมากหม่น คือลูกท้อ ส่วนหมากมันนั้นคือ ลูกโหนดหรือลูกพลัม

เขาไม่ทราบจะชักขึ้นประการใดได้ ข้าพเจ้าได้ยินแล้วข้างอยากให้คนเขียนคำสั่ง ได้มาดูว่าสั่งแล้วผลปรากฏออกมาอย่างไรบ้าง ดูๆ ไม่ผิดกับแม่สั่งศรีธนชัยให้อาบน้ำอ่างให้สะอาดหมดจด ศรีธนชัยก็ฝ่าท้องน้องเอาตะโตมาล้างเสียเลย เชื่อแน่ว่าคำสั่งนั้นคงไม่มุ่งให้ทำลายต้นหมากรากไม้ยับเยินอย่างนี้ ในเมื่อถนนแต่ละถนนในเจ็ดล้านใหญ่ขนาด ๘ เมตร ถึงกิ่งไม้ใหญ่เหล่านั้นจะยื่นออกมาพันรั้วไปบ้าง ก็คงไม่กีดขวางหรือเป็นอันตรายแต่อย่างใด ในเมื่อสายไฟก็ไม่มี เพราะยังไม่มีไฟฟ้าใช้ รถจะวิ่งตามถนนก็ไม่มี หากจะมีก็แต่รถจيبเจ้าเมียวซาเพียงคันเดียวเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว ถ้าไม่เป็นด้วยความขัดข้องทางภาษาแล้ว จะเป็นเพราะอะไร

ภาษาชน ไตเหนือ ไตเมา

‘หย่าเป่เฮ็ด’ ข้าพเจ้าร้องห้ามขุนจาย หนูน้อยอายุ ๓ ขวบ ลูกชายเจ้าเมียวซา ไม่ให้โยนลูกหมาเล่น แต่ว่าแกไม่ฟังข้าพเจ้า คงสนุกอยู่กับการอุ้มเจ้าลูกหมาตัวอ้วน ๕-๖ ตัวมากอดแล้วโยนไป สลับกันไปมา ให้ลูกหมาส่งเสียงร้องแข่งกันอยู่ระงม แต่แรกข้าพเจ้าคิดว่าแกคงจะไม่คุ้นกับเสียงข้าพเจ้า จึงพยายามเปลี่ยนเสียงใหม่ให้ เฮ็ด เปิ่น เห็ด อย่างชาวไตเมานี่นี้ออกเสียงแต่ก็ไม่ได้ผล จนกระทั่งคุณย่าบังเอิญมาเห็นเข้า รีบคว้า ไปเห็ด แกหยุดโยนทันที ข้าพเจ้าจึงได้ทราบว่ ข้าพเจ้าเองก็กำลังขัดข้องด้วยเรื่องภาษา เพราะคนที่เขามีวิธีพูดต่างกับชนเหนือและชนใต้ที่ข้าพเจ้าพบมา คือคำห้ามที่เราใช้ว่า อย่า และชาวเมืองนายใช้ หย่าเป่ นั้น คนที่นี่ใช้ ไป* ทั้งที่ ไป ของคนถิ่นอื่นที่ใช้กับคำปฏิเสธเป็น อ่าไป นั้นแปลว่าไม่เคย อ่าไปหัน คือไม่เคยเห็น ข้าพเจ้าจึงคิดว่า คำว่า อย่าไปทำ อย่าไปเล่น อย่าไปกิน ที่เราใช้กันเสมอนั้น อาจจะไม่ใช่คำ ไป แต่เป็น ไป นี้ละกระมัง

คำที่น่าสังเกต คือ เห็ด ของคุณย่านั้น ทราบว่าเป็นเสียงไตเหนือเมืองเซ่ ข้าพเจ้าจึงออกจะลำบากยากใจที่ถ้าพูดกับชนเหนือชนใต้ คำตายเสียงเอกสระเสียงสั้น เช่น หก เจ็ด บัก หลัก เช่นนี้จะต้องออกเสียงเป็นเสียงตรี คือ ฮก เจ็ด บัก ลัก หากเป็นเสียงยาว เช่น ปีก หมาก หลาก (แปลก) จึงจะคงเป็นเสียงเอกอย่างของเรา ครั้นมาถึงที่นี่เมื่อข้าพเจ้าพูด ฮก ปีนางโหลง จะต้องแก้ให้ว่า หก แต่ถ้าพูดกับคุณย่าจะต้องเป็น หัก คือเป็นเสียงเอกมีหางเสียงเป็นเสียงจัตวา คำ เฮ็ด จึงกลายเป็น เห็ด เขาจะรู้กันว่าใครเป็นไตเหนือไตเมา ก็ตรงการออกเสียงเช่นนี้ เจ้าเมียวซาเองก็เคยทำเสียงไตเหนือล้อเลียนภรรยาอยู่เสมอๆ ข้าพเจ้าอยู่ไปฟังไปก็เลยได้เรียนรู้ข้อ

* คนถิ่นอื่นในอีสาน ใช้ ปี้ ภาษาจีนกลางมีคำ เปีย แปลว่า อย่า และ ป๊ะ ในภาษามอญก็แปลว่า อย่า

แตกต่างกันมาหลายคำด้วยกัน นับเป็นประโยชน์อย่างหนึ่งที่ได้มาอยู่ร่วมกับคนทั้งสองถิ่นได้ โขยคา* เดียวกัน แต่โทษก็มีที่ข้าพเจ้าไม่อาจกำหนดเสียงของตนเองได้เลยว่าจะเปลี่ยนเสียงขาน ถิ่นไหน เพราะต้องเปลี่ยนเสียงไปเรื่อย ๆ ไม่ซ้ำก็เลยจะกลายเป็น ไตโล้เล่ (ไทยผสม) ไป ทั้ง สมอก็ต้องทำงานหนักเพื่อตอบรับให้ทันทั่วๆ ว่าที่ไถยีนนั้น เป็นภาษาไต หมายความว่าอย่างไร เพราะนอกจากเสียงสูงต่ำต่างกันแล้ว การออกเสียงพยัญชนะบางเสียงก็ต่างกันออกไป เป็นต้นว่า พวกไตเหนือออกเสียง ค น เป็น ล แทบทุกคำ เช่น เนื้อ เป็น ลือ หน้า เป็น ล่า เน้า เป็น เล้า ฉะนั้นเมื่อเขาว่า หุ่น้ำอ้อยเป็นขางเหลว จึงไม่ได้หมายความว่า น้ำอ้อยที่เคี้ยว นั้น เหลว แต่แท้ที่จริง คือ น้ำอ้อยเป็นขางเหนียว ยว ในคำบางคำก็ออกเสียงอย่างมีการสั่นสะบักคล้ายเสียงภาษาอังกฤษ นอกจากนี้คำที่คนทุกถิ่นออกเสียง ผ พ ตรงกัน เขาออกเสียงเป็น ฝ ฟ ก็มี เช่น ผือก เป็น ผีก เป็นตัน

นอกจากเสียงจะต่างกันไปถึงกล่าวแล้ว ความหมายของคำที่ใช้ แม้จะเป็นคำคำเดียวกันยังต่างกันไปก็มี จนบางครั้งข้าพเจ้าก็คิดตามไม่ทัน นี่ก็ไม่ได้ว่าเขาจะหมายเช่นนั้น เช่นเวลาที่ข้าพเจ้าไปเหล่กาด (เที่ยวตลาด) ถ้าหากไปต่อตามราคาของแม่ค้าชาวไตเหนือ และไม่เป็นที่ตกลง เขาจะต้องพูดว่า ยังไล่ ทุกครั้งไป ครั้งแรกที่ไถยีน ข้าพเจ้าก็คิดอย่างที่เคยใช้บ้านเราว่า ยังไล่ จึงนึกว่าเขาตอบตกลง เตรียมจะให้เงินและนำของมา แต่เมื่อเห็นท่าทางของแม่ค้าไม่ยินยอม จึงต้องถามผู้ที่รู้ภาษาไตเหนือและปรากฏว่าคำ ยัง ของภาษาไตเหนือต่างกับ ยัง ในภาษาถิ่นอื่น แทนที่จะแปลว่า มี กลับแปลว่าไม่ ยังไล่ ก็คือ ไม่ได้ แต่บางที่ชาวไตเหนือพูดคล้ายภาษาของเรา ยิ่งกว่าภาษาไทยใหญ่ถิ่นอื่น ๆ ก็มี เช่น ขายของ ชาวไตเหนือก็พูด ขายของ แต่ถิ่นอื่นใช้ ขายไค้ บางทีก็ต่อไปเป็น ขายไค้ขายเล้ง (ไค้เล้ง หมายถึงข้าวของ ไค้ น่าจะเป็นคำเดียวกับ ครว) ส่วนคำ ที่มากนักย ุ่ ไทยใหญ่ถิ่นอื่นใช้ หลาย เช่น หลายวัน แปลว่า กี่วันนั้น ชาวไตเหนือใช้ กี่วัน บางทีก็ซ้อนเป็น ก็หลายวัน แท้ที่ไ้ เก่อเลอ—อ เก่อเล้ง อย่างชาวไตเมาก็มี

คำที่เด่นไถยีนชาวไตเหนือพูดเสมอ ๆ ก็คือ คำว่า เย่ม ลีเย่ม ข้าพเจ้าไถยีนหลานชาย ปันางที่บ้านเต้ล่า เล้าถึงชาวยุ่ นานว่า คนที่นั่นรวมทั้งตัวเขาเองยังสามารถร้องว่าทำเพลงได้ เล่นละครเป็นเรื่องก็ได้อย่างที่เขาร้องว่า เอ็นเจิง (ชานไค้ไ้ ก้าสาดแปลตามตัว คือรำละคร) เอ็น คือ เล่น และ เจิง หมายถึง ลวดลาย ศิลปะการแสดง ในรัฐชานถิ่นอื่นมีคำ เจิงหลายเจิงแล้ว คือเชิงคาบ ศิลปะการใช้คาบ เขาเล่าว่า การแสดงของเขา ลีเย่ม ทั้งเรื่องบท

* โขยคา คือชายของชายคา หมายถึง บ้านและครอบครัวได้ด้วย

เครื่องแต่งตัว และศิลปะการแสดง ข้าพเจ้าเชื่อเหลือเกินว่า หุ่นบางกอกพึ่งแล้วคงต้องคิดถึง คำ ดีเยี่ยม ครั้งแรกที่ได้ยินข้าพเจ้าก็คิดเช่นนั้น แต่เมื่อฟังไป ๆ และได้ยินเขาพูดถึงคำ เย้ม หลายครั้งฟังแล้วไม่มีความหมายเป็นอื่นไปได้นอกจาก ดู มองดู คำ ดีเยี่ยม ก็จะต้องแปลว่า น่าดู และที่จริงเขาก็หมายความว่านั่น เพราะ ดี ของเขาใช้ในความว่า น่า เช่น ดีซัก ดีจัง ดีต่อม ต้องหมายว่าน่ารัก น่าชม น่าฟัง เหล่านี้ คำนี้จึงเป็นอันไม่ได้แปลว่า ดีเยี่ยม อย่างที่เข้าใจ แต่ ถ้าจะให้เข้าใจตามความหมายอย่างชาวชานใต้เมืองนายใช้แล้ว ข้าพเจ้าออกคิดถึงคำ เยี่ยม ๆ มอง ๆ เยี่ยมหน้า หรือเยี่ยมหน้าต่าง ของเราไม่ได้ เพราะคำ เย้ม ของชาวชานใต้มีความหมายคล้าย ๆ อย่างนั้น คือ ยืนหน้าดู จะต่างก็แต่ เย้ม ใช้เวลาย่องมายืนหน้าแอบดูหรือลักอ่านข้อความใน กระดาษที่เจ้าของกำลังถืออยู่ ฉะนั้นถึง เย้ม จะแปลว่า ดู เหมือนกัน แต่ที่ใช้ก็ยังต่างกัน และถ้า จะดูในลักษณะอื่น เช่น ดูตัวเองในกระจก (ส่องกระจก) นั้น ชาวเมืองนายใช้ เย้งจ้ำ แทนที่จะ ใช้คำไทย ที่แปลว่า ดูทั่ว ๆ ไป ทั้งนี้เพราะ เย้ง มีความหมายใกล้เคียงไปทางพินิจพิจารณา ชาวไทเหนือในญานามีคำ ดีเย้ง แปลว่า น่าดู ด้วย ไม่ทราบชัดว่า ใช้ต่างกับ ดีเยี่ยม อย่างไร พบแต่ ในหนังสือยังไม่เคยได้ยินใครพูด จึงกำหนดที่ใช้ให้แน่ไม่ได้

แต่ที่รู้ไปได้เอง เพราะได้ยินเสมอ และจากกิริยาอาการที่ผู้พูดแสดงทำให้เข้าใจได้ทันที ที่มีอยู่หลายคำ ล้วนแต่เป็นคำที่ใช้ต่างกันกับภาษาทางเมืองนายเมืองไทย มีคำประเภท ตะทะ ต้อง ทูบ ตี ขว้าง ปา เป็นต้น บางคำเจ้าของภาษาก็อธิบายให้ฟังชัดเจนเช่น ตี นั่นคือ ตะทะเพียงนิ้วเดียว แต่ถ้า ตื้อ แล้วใช้หลายนิ้วหรือทั้งมือตะทะ เห็นจะตรงกับคำ ตะทะต้อง ของเรา ส่วนคำ ดี ที่ชาวเมืองนายใช้ บือ นั้น คนที่นี้ใช้ มั่ง ข้าพเจ้าจำคำนี้ได้ไม่ลืมเพราะนอกจากผู้ใหญ่ จะ มั่ง เด็กในบ้านแล้ว ก็ยังมีสามีภรรยาด้วยกัน เสียงบ่นางโหลงฮิดฮักว่า ถ้าไม่ อ๊ะหน้าบ้ำ เสียมะ (เกรงใจบ้างครู) ละก็... ข้าพเจ้าเลยรีบบอกเขาว่า กราวหน้ากราวหลังไม่ต้องอ๊ะหน้า อยากมั่งกันเมื่อไหร่ก็มั่งเถอะ บางโอกาสอาจจะถึงต้อง ซ้อม กันก็เป็นได้ ซ้อม ของเขาเสียง ตรงกับ ซ้อม ของเรา ความหมายก็เป็นไปทำนองเดียวกัน คือ ทั้งทูบและตี ที่น่าสังเกตมีอีก คำหนึ่งคือ คำ ยิง ที่เขาแปลว่า ยิง เช่น เอาหมากหิน ยิง หมากไม้่ง (เอาก้อนหินยิงมะม่วง) เสียงตรงกับคำ ยิง ที่เราใช้ในวรรณคดี เช่น เขาก็สาครยิง ตรึงนายแก้วยะยัน (ลิลิตพระลอ) เราก็ตว่า กวีแผลงสระอเป็นอี เพื่อให้รับสัมผัสกับ ตรึง คำนี้ถิ่นชานใต้ชานเหนือใช้ ย้อ เขาก็อิง มาย้อ คือเอาเป็นมายิง เพราะฉะนั้นก็ยังมีคำอีกเป็นอันมากที่ชาวไทยใหญ่ถิ่นอื่นได้ยินชาวไทมา พูดแล้วจะต้องคิดก่อนจึงจะนึกออกว่าผู้พูดหมายความว่าอย่างไร อย่างเช่นถ้าคนที่นี้พูดว่า แผวแพว ซึ่ง

เขาหมายว่า ชนเหลือเกิน เพราะแพว เขาหมายได้ทั้ง ชน ทั้ง เหลือเกิน หน้าแพว ก็คือ มาก เหลือเกิน เช่นนี้แล้ว ชาวเมืองนายจะต้องคิดแปลตามความหมายของเขาว่า ถึง มาแพวเม้งน้าย คือ มาถึงเมืองนาย มีอยู่คำหนึ่งที่ข้าพเจ้าได้ยินแล้วนึกได้ทันทีก็คือ เมื่อข้าพเจ้าขึ้นเขามากับ บัณางโหลงแล้วบอกว่า หม้อยแพว (เหน้อยจ้ง) และเธอตอบว่า จ้งว่า (ทอกลเสียงยาวท้ายคำ) เป็นเชิงเห็นด้วยข้าพเจ้าคิดว่าคงไม่มีทางหมายเป็นอื่นไปได้นอกจาก ‘ถึงว่าซี’

ภาษาวรรณคดีไตเมอ

“ถึงเจ้มขุนโงงซ้งจ้อฮ้อล้าต๊ับแจ่นแป้นมือ ต้อคำเจ็ดขวานคำเปี้ยวหล่อง อั้ง ๆ หว่า-
หระจั้ง ไข่พะปายจักขวานสองม้างแม้ง เก้ง ๆ เปตจ้ง หว่าหรงผ่นหญ่พะ เทาเอ็งลัมถิบลั้ง
แซ้งฮ้อมกับส่ายขวานฮั้นฮั้น ถ่องเป่งแล้งหมาบหย่อน พ้านเฮ่า”

ความตอนนั้นคัดมาจากเรื่องเวสสันดร ที่เขาเรียก ห้วยสันตะหว่า ตอนเกิดเสียงกัมปนาท พ้ากรันกรันเป็นที่น่าอัศจรรย์ เมื่อพระเวสสันดรทรงรำพึงว่าจะบริจาคเลือดเนื้อให้เป็นทาน ข้าพเจ้ายกมาให้ดูเป็นตัวอย่างภาษาวรรณคดีของชาวไทยใหญ่ ซึ่งดูเหมือนจะไม่จำกัดว่าเป็นภาษา ถิ่นใด เพราะไม่ว่าภาษาถิ่นใด ก็มักจะใช้ภาษาเพริศพรั่ง พิเศษกว่าภาษาพูดตามธรรมดาเช่นเดียวกันนี้ และในภาษาเพริศพรั่งนี้เอง ผู้อ่านก็จะได้พบแต่คำที่ฟังเพราะแต่แปลไม่ออกเสียกว่าครึ่ง เพราะบางทีเป็นภาษาต่างประเทศ บางทีเป็นภาษาต่างถิ่น บางทีเป็นภาษาต่างเวลา คืออาจจะ เคยใช้มาแต่เดิม แต่ปัจจุบันไม่ได้ใช้แล้ว หรือไม่ก็นำไปใช้ต่างความหมาย เพราะฉะนั้นฟังดู เหมือนจะเข้าใจ แต่ที่แท้ทำได้เข้าใจไม่ เมื่อเสียทุนจ่อนาวรรณคดีขนาดเวสสันดรมาสอนข้าพเจ้า จึงมีเรื่องต้องเรียนกันมากเท่ากับเป็นภาษาอีกภาษาหนึ่งต่างหากจากภาษาที่พูดประจำวัน บัดนี้จึง เป็นอันว่า ข้าพเจ้าต้องเรียนภาษา ๓-๔ ภาษาพร้อม ๆ กัน และแต่ละภาษาก็ล้วนแต่มีสิ่งต้อง เรียนรู้และจดจำมากมาย กว่าจะสามารถแปลข้อความอย่างที่ปรากฏข้างต้นได้ ก็ต้องเรียนไป สะสมไปมิใช่น้อย ขณะที่เรียนจึงมักมีเสียงข้าพเจ้าถามแล้วถามเล่าว่า “คำไหนอะที่กัเมี้ยวสัง เสีย” (คำไหนคำแปลว่าอะไร ครู) บางครั้งก็ได้คำตอบ บางครั้งก็จะได้ยินเพียงว่า ‘กัวมเน้อ-อ ลัก’ ซึ่งหมายความว่า เป็นภาษาหนังสือ (แปลตามตัวว่า ภาษาในหนังสือ) ไม่มีที่ใช้ เพราะ ฉะนั้นแปลทีละคำไม่ได้ ได้แต่แปลรวม ๆ กันไปพอให้เข้าใจความ และด้วยเหตุที่กัเมี้ยวสังจะใช้นั้น ในความนั้น ๆ เสมอ จึงเดาเอาได้ว่าหมายความว่าอะไร ฟังแล้วข้าพเจ้ากลับมานึกถึงคำในวรรณคดี

ของเรา เช่นอะคว้าว อะเคื่อ ถามกันสักเท่าไรว่ารู้ได้อย่างไรว่าแปลว่า ยิ่ง ว่า งาม ก็ไม่ได้คำตอบที่น่าพอใจสักครั้ง เป็นอันรู้กันว่า ภาษาวรรณคดีต้องมีลักษณะเข้าใจยากอย่างนี้เอง

บางที่เสียทุนจ๋อก็มักจะบอกว่า เป็น กวีามปายจาน คือ ภาษาทางใต้ (ทิศใต้ เรียก ปายจาน คือ ปลายจาน บางคนออกเสียงเป็น ป้อตจาน ก็มี) ได้ยินแล้วอดขันไม่ได้ เพราะเมื่อเรียนกับครูที่เมืองไทย ทิดคำไหน ครูมักจะพูดว่า เป็นกวีามหน้าห้อง (หน้าห้อง แปลว่า ทิศเหนือ) เมื่อไปถึงที่นั่นแล้วก็ให้ไปตามดู เช่นคำว่า ชะชะเสวหมุนจ้อมดินขุนซ้อนเต็ม ตามขอนไม้แปกเท่านี้้งเจ้มเงงค้อปาย หรือที่ว่า ขุนลู่ขุนไล่หย่อนจักพะสะขวังล้งเม็ง ก่อแอกแตกเป็นเจ้า ทั้งชะชะเสว และ สะขวัง ต่างเป็นคำที่น่าจะแปลได้เพราะความอื่นประกอบ แต่ถักัดความประกอบนั้นแล้วก็หาว่า แปลว่าอะไร เมื่อข้าพเจ้ามาถึงเจ้านั้นในวันแรกได้สนทนากับเจ้าเมียวซาและขุนมหา พี่ชายเจ้าเมียวซาถึงเรื่องคำเหล่านี้ แต่ก็หาได้คำตอบไม่ ข้าดำนำมาถามเสียทุนจ๋อ เสียทุนจ๋ออาจบอกว่า เป็นความทางใต้ต่อไปอีกก็ได้ และมีอยู่หลายครั้งที่ข้าพเจ้ารำคาญตัวเองที่ถามไป ๆ แล้วไม่ได้คำตอบ จึงนั่งเสียบ้าง เมื่อครูเห็นนั่งไม่ถาม ก็มักถามว่า ฮู้ฮู้ คือ รู้อยู่แล้วนะ แต่ถ้าวินโตข้าพเจ้าคิดอยากจะรู้ให้ถึถ้วน ต้องถามหลายคำถาม ครูกลับติงว่า ‘ถามแพว’ (ถามมากจัง) จึงออกจะเป็นเรื่องยากทั้งผู้สอนผู้เรียนที่จะให้ถูกใจกัน จนในที่สุดข้าพเจ้าตัดใจทำตามคำของครูที่เมืองไทยว่า ค่อยเรียนไปก็รู้ไปเอง จะไปใช้วิธีเรียนลัดจากครูอย่างนี้ ผลก็ได้เพียงเท่านี้ ถึงจะพยายามเร่งเรียนอย่างไร ย่อมไม่มีทาง รังแต่จะเสียเวลาเปล่า

แต่อย่างไรก็ตาม เท่าที่ได้เรียนรู้และเก็บสะสมมาแต่ต้น ก็นับว่าช่วยได้มาก บางคำเป็นภาษาถิ่นอื่นที่ครูไม่รู้ ข้าพเจ้าลองเสนอให้ครูพิจารณา ก็ทำให้ครูได้เห็นความหมายขึ้นมาบ้าง เช่นบทที่พรรณนาถึงเครื่องทรงของนางมัทรี และกล่าวถึง ปิ่นคัตคำหว่างเก้า นั้น คนทางนี้ไม่มี ใครทราบว่ ปิ่นคัต คืออะไร เพราะถ้าเขาจะใช้ในความว่า ปิ่นทองเสียบผมนั้น เขาต้องใช้ไม้คัตโห หรือถ้าเป็นทอง ก็เป็น ไม้คัตคำ (คือ ไม้ขัค ไม้ขัคผม ไม้ขัคทอง) เห็นแล้วน่าสงสัยว่า กวีำนำ ปิ่น ของเราไปใช้หรืออย่างไร หรือจะได้ไปจากทางเชียงตุง ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาในรัฐชาน เขามีนิกายต่าง ๆ บ้างเป็น เกิงเงิน บ้างเป็น เกิงโยน ดังกล่าวแล้ว เกิงเงิน คือ นิกายที่ถือตามแบบเงิน (ทางเชียงตุง) เกิงโยน คือนิกายที่ถือตามแบบยวน (ทางภาคพายัพของไทย) ยิ่งเห็นคำเงินอีกหลายคำในภาษาวรรณคดีของเขา เป็นต้นว่า ขันคำ (คือพานทองใส่ดอกไม้) คนในรัฐชานไม่มีใครรู้จักคำนี้ จะมีก็แต่คนที่สนใจภาษาถิ่นอื่นๆอยู่ด้วยเท่านั้น ทั้งนี้เพราะคนที่นี้ใช้แต่คำ ผั้น ซึ่งเป็นภาษาใส่สิ่งต่างๆรวมทั้งดอกไม้บูชาพระด้วย คำอืบเพาอืบงาย นั้นก็เช่นกัน กวีมาใช้ในความว่า อดข้าว อดอาหาร ก็เลยไม่มีคนรู้ความหมายของ เพา รู้เลา ๆ ว่า คงแปลว่า อาหารมือใดมือหนึ่งอย่าง ง่าย แปลว่าอาหารมือส่าย และเมื่อไม่เคยใช้ก็ไม่ทราบจะแปลให้ตรง

ความหมายได้อย่างไร ผู้ที่รู้ภาษาเขินเท่านั้นจึงจะทราบได้ว่าชาวเชียงตุงยังใช้ ข้าวเพา หมายถึง ข้ามมือเย็นหรือมือค้ำ อยู่

แต่แม้กระนั้น ก็ยังจะไม่มีทางเข้าใจวรรณคดีไทยใหญ่ได้เลย ถ้าไม่รู้ภาษาพม่า ภาษาบาลีหรือภาษาบาลีออกเสียงอย่างพม่า ข้าวเพาเองก็กำลังติดขัดอยู่เรื่องนี้ เพราะข้าพเจ้าไม่รู้ภาษาพม่า ต้องฟังครูเสียทุกคำไป แต่บางคำฟังคำอธิบายของครูไม่เข้าใจจนนัก ก็ต้องฟังพจนานุกรมภาษาพม่า อย่างคำ อ้าล้า ในความตอนต้นนั้น กว่าจะทราบว่ามาจากคำ อาระ ภาษาพม่า แปลว่า ชื่นชมยินดี ก็ต้องเสียเวลาค้นหาหลายทีเพื่อให้แน่ใจ ถ้าเป็นคำที่ใช้ในภาษาประจำวันอยู่แล้วเช่น เปีย แปลว่า แสง ชูให้เห็น นั้น ก็นับว่าไม่ยากเพราะเข้าใจได้ทันที ที่ยากที่สุดเพราะต้องนึกกันไปว่า คำเดิมว่ากระไรนั้น เห็นจะได้แก่คำบาลีที่ออกเสียงอย่างพม่า บางคำก็เอาได้สะดวกเช่น ขุนชั๊กจ๊า* คือพระอินทร์ หว่าหรั่ง คือ พระวรุณ แต่พอมาถึง เปตจุง กับ หว่าหระจิง นั้น ข้าพเจ้าคิดไม่ออกเลยว่า คำเดิมควรจะเป็นคำอะไร แต่แรกสำคัญว่า หว่าหระจิง นั้นเป็นรามสูตรหรือเทวตาทองก็ได้ผู้มีชวานหรืออาวุธอย่างอื่นที่คล้ายกัน เพราะคำข้างท้ายบ่งไปทำนองนั้น แต่เสียทุนจ่อยืนยันว่าไม่ใช่ เป็นชื่ออาวุธของขุนชั๊กจ๊าต่างหาก ถ้าเช่นนั้นก็ไม่น่าจะเป็นคำอื่นไปได้ นอกจาก วชร หรือ วชิร ได้เห็นตัวเขียนในพจนานุกรมพม่าจึงทราบว่า พม่านำไปออกเสียงสลับที่กัน และชาวไทยใหญ่ออกเสียงตามพม่า รูปเขียนในภาษาพม่าเป็น วรจัน ส่วน เปตจุนั้นไม่มีทางคิดได้เลย ถ้าไม่เห็นตัวเขียนในภาษาพม่าเป็น ปจจุน หรือ ปชจุน ทั้งนี้เพราะคำบาลีดั้งเดิมที่ใช้ว่า ปชชุน แปลว่า เมฆฝน และบางทีก็หมายถึงพระพิรุณนั้น ไม่ได้ใช้แพร่หลายในภาษาของเรา

นอกจากนี้ก็ยังมีความอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ที่พม่าออกเสียงพิสดารไปกว่าเสียงเดิมในบาลีหรือสันสกฤต ถ้าไม่รู้หลักการออกเสียงคำบาลีสันสกฤตของเขาแล้ว ก็ต้องเสียเวลาเป็นวัน ๆ กว่าจะนึกได้ เช่นชะบั้งยู๋ หย่าสะเกี้ยว กะหล่งกุงผ่าน สิ่งเจยะ เจ็กะหลังกะเลียด เจ็ตุกตรา วังกะป้า สะหยอมไผ่ดำ กิ่งหมั่น พิกชะว๊วย สับเปี้ย* ที่เขาออกได้ทันที ก็เห็นจะมีแต่ชื่อ จูตะก่า กับ อามิกก่า** เท่านั้น บางคำยังผูกคำบาลีที่เสียงพิสดารนี้เข้ากับคำพม่า เช่น นิโคธทาไหย่ง*** หรือบางทีก็แปลให้เป็นที่เข้าใจเสียเลย ไม่ต้องไปลำบากจำ เช่น ขุนถันยะท่า หรือ ขุนถันแหลง ซึ่งแปลว่า ขุนผู้ขบถ อย่างนี้ไม่ว่าใครคงพอจะเอาได้ว่าหมายถึง มาตุลี

* ชั๊กจ๊า จาก สกฺร ในภาษาสันสกฤต พม่าออกเสียง ร. เป็น ย. สกฺร จึงเป็น สกฺย และ กฺย พม่าออกเสียงเป็น จ สกฺร จึงกลายเป็น ชั๊กจ๊า และชาวไทยใหญ่ออกเสียงอย่างพม่า

* สัพพัญญู ราชกฤห์ คุรุทกุมภันท์ สณฺหัช เมืองกลิงกราษฎร์ เมืองสิวันคร เขาวงกต สมณภูตาคา คิมหันต์ ภิกขเว กษาปณ

** จูตะก่า กับ อามิกก่า คือชุกกับ อมิกตา

*** นิโคธทาไหย่ง คือ นิโครธาราม ไหย่ง คือ โรง พม่าออกเสียง ร. ไม่ได้ โรง จึงกลายเป็น ไหย่ง ไป

นอกจากจะรู้เรื่องเทพยดาอารักษ์ของเขาว่า ขุนชกเจ้า คือใคร เปตจุงหว่าหรั่ง คือใคร
แล้วก็ยังต้องรู้อย่างอื่น ๆ อีก จึงจะทำให้พอเข้าใจถึงวรรณคดีของชาวไทยใหญ่ได้บ้าง เป็นต้นว่า
หน้าที่ของเทพเหล่านั้นที่ต่างไปจากที่รู้จักอยู่ในวรรณคดีของเรา ดังที่กล่าวไว้ในข้อความที่ข้าพเจ้า
ยกมาให้ดูข้างต้นว่า ขุนชกเจ้า คือกำเริดขวานกำเปี้ยหล่อง อึ้ง ๆ หว่าหระจั้ง ไซ่พะบือยจัก
ขวานต้องม้างแม้ง คือพระอินทร์ทรงเรือขวานทองที่ถืออยู่นั้นฉายแสงให้เห็นเป็นเงาแวววาว
แล้วก็ปล่อยขวานฟ้าอันเป็นอาวุธ บังเกิดเป็นเสียงฟ้าลั่นครืนครืน พร้อมกันนั้น เปตจุงหว่าหรั่ง
คือพระพิรุณก็กระหน่ำฝนลงมาผสมกับลมพายุพัดฮือโหมจนขวานฟ้าแกว่งไปมาเหมือนจะหล่น
มีหล่นแหล่แลดูสว่างวาวไปทั่ว ดังที่ว่า เค้ง ๆ เปตจุง หว่าหรั่งผ่านหุยพะ เท่าเอ็งถัมถิบลั้ง
แซ้งฮ้อมกับสายขวานยั่นยั่น ถ้องเป้งแล้งหมาบหย่อน ฟ้านเย่า จะเห็นได้ว่าพระอินทร์ของเขา
(อาจจะกล่าวตามพม่า หรือตามเทวกำเนิดฉบับดั้งเดิมจากอินเดียก็เป็นได้) มีหน้าที่เหมือน
รามสูรเมขลาของเรา คือควบคุมฟ้าแลบ ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ทำงานร่วมกับพระพิรุณ บันดาลให้มีทั้ง
แสงฟ้าแลบแวววาวกับทั้งเสียงสายฟ้าฟาดครืนครืน เมื่อทรงเรือและปล่อยขวานฟ้าอันเป็นอาวุธ
ไป ขวานฟ้า กับ หว่าหระจั้ง (คือ วัชร) จึงน่าจะเป็นอย่างเดียวกัน คือเป็นสายฟ้าที่อาจทำให้
เกิดได้ทั้งแสงและเสียง ขวาน ในที่นี้ เขาว่าไม่ใช่ขวานธรรมดา ทั้งที่มีผู้เล่าว่าหินที่เขาเก็บได้
หลังจากเกิดฟ้าผ่า มีรูปร่างเหมือนขวานก็ตาม ขวานธรรมดาที่ใช้กันเขาเรียกอย่างอื่น หากเป็น
ขนาดใหญ่เรียก ต้าหมาด ขนาดเล็กเรียก ต้าแม็ด ส่วนคำ หว่าหรั่ง นั้น ชาวไทยใหญ่คงจะได้
มาจากหลังจากภาษาสันสกฤต ไม่ทราบได้มาจากไหน ในภาษาพม่าไม่มีใช้ ใช้แต่ บัซซุน ตาม
ภาษาบาลี ที่หมายถึงเทพแห่งฝน และคงเพื่อจะให้แปลความหมายกันและกันจึงใช้ทั้งเปตจุง
(จากบัซซุน) และ หว่าหรั่ง หมายถึง พระพิรุณ

นอกจากนั้นแล้วยังมีคำที่ต้องเรียนรู้อีกเป็นอันมาก เพราะเป็นคำวรรณคดีโดยจะเพาะ
เช่นคำ โหง ที่กล่าวว่า ขุนโหงชกเจ้า นั้น จะได้พบในวรรณคดีเสมอ มักใช้คู่กับ ซ่าเป็น ซ่าโหง
ดังคำให้พรว่า เห้อ-อโล่กินโล้ว เห้อ-อโล่ซ่าโล่โหง คือ ให้ได้กินได้พูด ให้ได้ซื้อให้ได้เสียง
คำ ซ่าโหง หมายถึง มีชื่อเสียงลือชาปรากฏ เมื่อใช้ประกอบกับชื่อใด ก็เป็นการยกย่องชื่อนั้น
(น่าสังเกตว่า ในภาษาจีนกลาง มีคำ หง แปลธรรมดาว่า แดง แต่ถ้าใช้เป็นสำนวน แปลว่า มี
ชื่อเสียงลือเลื่อง ได้อีกด้วย ไม่ทราบว่าจะมีคำเดียวกับ โหง ของภาษาไทยใหญ่หรืออย่างไร)
เรื่องการใช้ถ้อยคำยกย่องบุคคลนั้นนับเป็นเรื่องสำคัญ เพราะไม่แต่จะสร้างคำให้มีความหมาย
เป็นที่ยกย่องนับถือแล้ว ก็ยังได้ถ้อยคำอันไพเราะ อุปมาไว้เหมาะ ควรแก่การอ่านการใช้เป็น

อย่างยิ่ง ดังคำ ไข่พะ (ไข่ฟ้า) ที่เขานิยามถึง โอรสสวรรค์ เป็นต้น ถ้าอ่านตำนานไทยอาหมจะเห็นว่าบรรพบุรุษของมนุษย์ล้วนแต่เกิดแต่ไข่ เมื่อครั้งเพ็งจะมีเทพและเทวีคู่แรกสมสู่กันในสรวงสวรรค์ เทวีประสูติเป็นไข่ออกมา ๔ ฟอง เทพผู้บิดาใช้ให้ท้าวลุงเป็นผู้กกไข่ แม้ท้าวลุงจะกกไข่ประคบประหงมอยู่แรมปีแรมเดือนอย่างไร ไข่ก็ไม่ยอมแตกออก จนกระทั่งท้าวลุงหาวิธีได้ ไปนำน้ำทิพย์มาประพรม ไข่จึงแตกออกมาเป็นร่างมนุษย์โอรสแห่งสรวงสวรรค์ แล้วเทพผู้บิดาก็ได้กำหนดหน้าที่และมอบอำนาจให้โอรสทั้ง ๔ ไปครองพิภพต่าง ๆ จึงออกจะเข้าใจที่ที่เขาเรียกเทวดาว่า เจ้าไข่ฟ้า เพราะเป็นไข่แห่งสวรรค์ดังกล่าวในตำนานนั้น แต่ต่อมาหมายถึงพระพุทธเจ้าก็ได้ พระโพธิสัตว์ก็ได้ เป็นการยกย่องให้เทียมเทพทั้งหลาย ส่วนสงฆ์สาวก ก็กลายเป็น ลูกไข่พะ (ลูกไข่ฟ้า) ไป

คำที่กวีของไทยใหญ่ประคิษฐ์ขึ้นให้หมายถึงพระเวสสันดรนั้น ก็มีมากมาย ให้เหมาะ กับเหตุการณ์และเวลา เช่นตอนที่ยังทรงครองราชย์อยู่ที่ไชวรา ขุนหนู่มมือนมั่ง คำ มือน ของเขา หมายถึงแก่นกลางของสิ่งต่าง ๆ ก็ได้ สิ่งที่ดีที่สุดก็ได้ และไข่แดงก็ได้ มักใช้ยกย่องผู้ที่ทำงาน ทั้งสำคัญ อาจใช้ได้ทั้งหญิงชาย เด็กผู้ใหญ่ เช่นพระมัทรีก็เรียกว่า ค้ำมือนเจ้อ-อ (ค้ำ=ทอง เจ้อ-อ=ใจ) พระชาติและกัณหา ก็มักจะเรียกรวมกันว่า สองมือน ดังนี้ ครั้นเมื่อพระเวสสันดร ทรงบำเพ็ญพรตก็ไชวรา หมุนค้ำเข้ขำม (หมุน=บุญ เขาเรียกพระภิกษุว่า หมุนเจ้า เข้ หรือยะเข้ คือฤๅษีขำม คือออกตน) บางทีก็ไชวรา เจ้อ-อค้ำแสงหลาวอะล้อง คือ ใจทอง แสงดาว พระโพธิสัตว์ (แสง=เพชร หลาว=ดาว อะล้อง=พระโพธิสัตว์) ที่จริงคำเหล่านี้ไม่สมควรแปล เพราะแปลแล้วไม่ได้รสเท่าความหมายของคำเดิม ข้าพเจ้าจึงจะให้คำแปลเท่าที่จำเป็นเท่านั้น

อีกคำหนึ่งที่กะทัดรัดน่าฟังก็คือคำ หน่อเจ้าผีแต่ง กับ นางหนู่มผีแต่ง คำ ผี ของเขา หมายถึงเทวดา ผีแต่ง จึงน่าจะหมายถึงเทพวังสรรค์ เพราะ แต่ง ของเขามีความหมายคล้ายของเรา แต่ประณีต บรรเจิดบรรจงกว่า และเขาใช้ได้หลายนัย สุกแต่จะมากับคำใด เช่นว่า แต่งบ๊อต แปลว่าซัดล้าง อย่างเดียวกับบ๊อต แต่งออก กลับไปหมายความว่า กิคออก กิคขึ้นมาได้ และ แต่งมุง หมายถึง มุงคูลแล้วคูล่า คำ แต่งเจ้อ-อแต่งค่อ มีความไปทำนองเดียวกับ แต่งชุกเส้น เจ้อ-อ คือ ขำระล้างจิตใจให้บริสุทธิ์ (ชุก=ล้าง) แต่งว้าง ดังที่ว่า นางงามแต่งว้างโศกไหว ก็แปลเช่นเดียวกับ ว้าง ในความนี้หมายถึง หญิงสาวกวาบกัมหวัจคพื้น และถ้าใช้แต่งช่อง หนึ่งกะหล่ำ ก็หมายถึงทำการมงคล นอกจากจะใช้ลำพังแล้ว แต่ง ยังมากับ ตัก ใช้ในความ คล้ายกันทั้งที่ ตก แปลว่าปรารถนา ก็ได้ มีคำว่าตักแต่งแฮ้นต้า หมายถึง จัดแจง (แฮ้น=จัด

คำ=วาง) กับ ตักแต่งสายกวีวาม คือ เรียบเรียงถ้อยคำแต่งหนังสือ สายกวีวาม (สายความ) ของเขาหมายถึง ถ้อยคำที่เรียบเรียงแล้ว หรือเนื้อเรื่อง หากเป็นน้ำกวีวาม (น้ำความ) เขาแปลว่า สำนวน

ขึ้นชื่อว่ากวีแล้วย่อมต้องมีความสามารถในการสร้างและสรรค์หาถ้อยคำมาใช้ให้แปลกๆ ไม่ซ้ำกัน กวีไทยใหญ่ก็เช่นกัน ช่างสามารถในเรื่องนี้ยิ่งนัก คำที่เรียกผู้หญิงในวรรณคดี มีมากมายหลายชื่อ แต่ละชื่อล้วนแต่มีความหมายไปในทางนำขึ้นชมยินดี เพราะไม่แต่จะ สาวสวยแล้วยังวงศ์ มีค่า นำทูลนอมถ้อยว่า เล็กๆ น่ารัก ซึ่งออกจะน่าแปลกใจ ที่หญิงไทยเมาส่วนมากสวยสง่าเพราะรูปร่างสูงใหญ่ เหตุไฉนผู้ประพันธ์ (ชาย) จึงสรรเสริญหญิงร่างเล็ก ว่องาม หรือว่าจะเห็นเสมอจนเจนา จึงวาดให้แปลกออกไปบ้าง เขามักเรียกผู้หญิงว่า จ้อยนาง จ้อย หมายถึงเล็ก ใช้จำเพาะ นีวจ้อย คือนักก้อยเท่านั้น บางทีก็สลับที่เป็น นางจ้อย (คำนี้ในภาษาคำตี้ใช้เป็นคำนำหน้าชื่อหญิงในราชสกุล เหมือนคำ เจ้านาง ในดินไทยใหญ่อื่นๆ) ถ้าเป็นนางกษัตริย์ก็จะมีคำ แสง (เพชร) ประกอบเป็น จ้อยแสงนางเต่หัว (เต่หัว คือ เทวี) บ้าง แสงหุ่นจ้อย บ้าง ถ้าแปลตามตัวก็ต้องแปลว่า ร่างน้อยมีค่าปานเพชร คำ หุ่น นั้นใช้เสมอในภาษาวรรณคดีของเขา เช่นว่า อ่างจ้ำมดำแข็งหุ่น (ร่างงามตาแข็งหุ่น) หากเป็น หุ่นเจ้านางจ้อย ก็คือ นางน้อยร่างราวกลิ้ง เพราะ เจ็น (คงจะคำเดียวกับ เจียน) เขาหมายว่า กลิ้ง ทำให้มีรูปร่างดี แต่ถ้า กลิ้งเกลตา ได้รูปได้ร่างก็อยู่แล้ว เขาใช้ เลา เช่น ไม่นางเลา เป็นไม้สีนวลๆ เนื้อเกลี้ยงหรือ ขาเลา คือขาได้รูปทั้งกลมทั้งเกลี้ยง แต่ถ้าจะให้งามถึงขนาดแล้ว จะเป็นนางในเมืองมนุษย์ไม่ได้ต้องเป็น นางสาวผีหลอยจั้น คือ เป็นนางฟ้าแห่งเขาไกรลาส (ผี คือ เทวตา สาวผี คือ นางฟ้า หลอย คือ คอย จั้น คือ เงิน คอยเงินคือเขาไกรลาส) นี่เป็นคติเรื่องความงามของผู้หญิงของเขา

ส่วนที่หมายถึง พ่อ แม่ ลูก นั้นก็มีคำใช้ต่าง ๆ เช่นกัน เรื่องที่ข้าพเจ้าเรียนบังเอิญเป็นเรื่องเวสสันดรชาดก จึงได้พบคำเหล่านี้มากมาย คำที่เรียกรวมกันไปทั้งพ่อและแม่ นอกจากจะเป็น หลาอุหลาแพะ ซึ่งหมายถึง ผัวหลาแพะ ผัวหลาที่ต่างแปล (ผัวหลา คือ ผัวที่หญิงไทเม่าใช้สะพายลูกไว้กับตัว หลา แปลว่า สะพาย) ทั้งกล่าวแล้วยังมี หลาป่า หลาแสง หลาเจี หรือไม่กี่ผสมคำบาลีลงไว้เป็น อุเมมาตาเจอหวานเม่หน่อ มีชาวไทยใหญ่หลายถิ่นเรียกพ่อว่า อุ สอบถามไม่ได้ความว่าจะเป็นคำ อุ (ลุง) ของพม่า หรือจะเป็นคำ อุ หรือจะมีที่มาจากอื่นใด หากเป็นลูกเจ้าฟ้ามักจะเรียกเจ้าฟ้าและมหาเทวี ผู้เป็นพ่อแม่ว่า อุหน่อ แม่หน่อ ออกเสียงเวลา

เรียกคล้าย อุ่น่อ เม่น่อ ส่วนคำ เจ้อ-อ หวาน (ใจหวาน) นั้น แม้ หวาน เขาจะแปลว่า อร่อย แต่ในคำนี้มีได้หมายอย่างนั้น ดูเหมือนจะหมายก่อนมาทาง หวาน ของเรามากกว่า เมื่อใช้ประกอบชื่อใดแสดงว่าชื่อนั้นมีใจดีควรยกย่องสรรเสริญเช่นพระเวสสันดรก็เรียกว่า หน่อเจ้าเจ้อ-อ หวาน คำที่หมายถึง แม่ โดยเฉพาะที่พระชาติภัณฑาทรงเรียกพระมัทรี นั้นใช้ว่า เจ้านมหวาน อึ้งห่อ (อึ้ง คือ รัง) บ้าง เจ้าออกพะ (ออกฟ้า) บ้าง คำ ออก ใช้ประกอบบอกความสัมพันธ์ทางเครือญาติ บ้อออก เม่อออก ลุกออก บ้อออก หนองออก หมายถึง พ่อตัว แม่ตัว ลูกตัว พี่ตัว น้องตัว พี่น้องท้องเดียวกัน แล้วยังนำไปใช้เรียก ย่า ว่า ออกเจ้า และพ่อตาพ่อผัวเรียกกัน และกันว่า ออกหลวงเฮา อีกด้วย เมื่อเรียกแม่ว่า หลาเพี (ผ้าหลาแพร) เช่นนี้แล้ว คำเรียกลูก จึงใช้ลูกชอดห้อยย้าวหมาเอี้ยย คือ ลูกที่ชอดบ่าห้อยไว้ เอี หมายถึงเด็กเล็ก ๆ บางทีเล็กขนาด เด็กอ่อน ๆ (ยัยคือชาย) ถ้าเป็นลูกพ่อแม่เดียวกันก็เรียก หลาห่อ

คำต่าง ๆ ที่ยกมานั้น หากสังเกตจะเห็นว่าผู้ประพันธ์สร้างขึ้นจากวิธีการสร้างคำของไทย ที่ใช้คำที่มีความหมายคล้ายกันมาซ้อนกันเข้าเป็นคู่ ๆ บางทีก็ซ้อนสองคู่เข้าด้วยกันเช่น ลูก อีกลูกเจ้อ-อ (ลูกออกลูกใจ คือ ลูกรัก) หลงลิบหลงเขว (หลงดิบคงเขี้ยว) หลงไม้หลงตอก (หลงไม้คงตอก) ตังมด ตังแม่น (ทั้งหมดทั้งแม่น ตังแม่น คือ ทั้งหมด) หรือ อ่าหม้ออ่าจ้าน (ไม่เมื่อไม่จิตจาง) เช่นนี้ ย่อมจะได้สัมผัสกระทบกระทั่งฟังไพเราะเป็นธรรมชาติ และถ้าอยาก จะศึกษาความหมาย ก็อาจจะรู้ได้จากคำเหล่านี้ เพราะถึงจะแปลคำหนึ่งไม่ออก คำที่มาด้วยกัน ย่อมช่วยแปลความหมายได้ ด้วยว่าเขามักจะใช้คำที่มีความหมายคล้ายกันหรือเป็นไปในทำนองเดียวกัน ซ้อนกันเข้า เป็นต้นว่า จินจ่าง ป้างเฮอ-อ คือคำ ชื่น จ่าง (กระจ่าง) ป้าง ไส แม้คำ ป้างจะไม่คุ้นหู ก็พอจะได้ว่าต้องหมายคล้ายสว่างสุกใสอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นเดียวกัน ชื่น จ่าง และใส่นั้น (ป้าง คือ โลง สว่าง แจ่ม) คำอื่นๆ ก็เช่นกัน เช่น เก้ใหม่หย่าชี คือ แก้วร้อนเยียวยา ทุกซ์ (หย่า คือ ยา ชี คือ ทุกซ์โคก) หรือ หลงเจ้อ-อลิ้มคั้ง หมายถึง ลิ้มตัว ตามธรรมดาคำ หลง ไม่มีที่ใช้ในภาษาของเขา เช่นเดียวกับ พัน (เขาออกเสียง พัน) ไม่มีที่ใช้ในภาษาพูด ประจำวัน เพราะเขาใช้ เข้ว (เขี้ยว) เสียแล้ว แต่ก็จะได้พบคำ พัน ในคำวรรณคดีเช่นนี้ เช่นว่า ย่อมพันโขบเปิดเข้ว คือ ย่อมเห็นพัน (ย่อม คือ ยิ้ม พัน คือ พัน เข้ว คือ พัน โข คือ หัวเราะ และ บิด คือ เบิด) จึงน่าเชื่อว่า คำ พัน คงจะได้มีใช้มาแต่ดั้งเดิม ก่อนจะใช้คำ เขี้ยว ฉะนั้นถึงไม่มี ที่ใช้ในปัจจุบัน ก็ยังเหลืออยู่ในคำซ้อนดังกล่าว

นอกจากจะฟังเรื่องความหมายให้ได้ความหมายตามต้องการแล้ว กวีก็ลงสนใจ เรื่องเสียงเป็นอย่างยิ่งด้วย เพราะฉะนั้นคำที่ประกอบบอกลักษณะอาการและคุณภาพ จึงมักมี

เสียงชวนให้คิดเห็นตามไปด้วย ส่วนมากใช้เสียงที่จะไปทางเดียวกันได้ คือ มักใช้คำที่มีเสียงสระเดียวกัน เช่น เจอ-อ เฟ็กจู๊ (ใจขาวบริสุทธิ์) งามเป็เล่ (สวย) หน้าหมวยช่วย (หน้าเข้มขึ้น) หน้าหมอยส้อย (หน้ายิ้ม) เจอ-อหมองอ้อยห้อย (ใจเศร้าสร้อย) หากจะเป็นสระต่างกันก็ต้องมีที่เกิดเสียงใกล้เคียงกันพอจะออกเสียงได้สะดวก เช่น มุ่มเมิ้มน้ำคำถั่งจั้นฉาน เป็นอาการที่น้ำตาไหลขณะที่ใจเศร้าเหงามอย หน้าม่อมด้าแม่่ม คือ หน้าตาไม่เข้มขึ้น นอกจากนี้ก็ยังมีคำซ้ำที่ใช้คำเดียวกันซ้ำสองครั้ง บอกลักษณะนานาประการ เป็นต้นว่าบอกลักษณะของแสงอันเรืองรอง ใช อื้อ กลิ่นหอมพุ่ง ใช อู้ๆ ดังที่ว่า หอมจุ่นอู้ๆ ส่วนเสียงนั้นมีมากมายหลายลักษณะ ทั้งเสียงธรรมชาติ เสียงคนพูด ดังคำ อึ้งๆ เค็งๆ เป็นเสียงฟ้าลั่นเบี่ยงอยู่ใกล้ตัว หากเป็นเสียงลมโชยเบาๆ ใช หลิวๆ มักมีคำ ลัมปัว (ลมปลิว) ตามมาด้วย ถ้าเป็นเสียงพูดก็มี เก็งๆ เช่น ปากเก็งๆ เป็นลักษณะพูดติดต่อกันอยู่ตลอดเวลา ส่วน เค้ๆ หมายถึง พูดเสียงอ่อนเสียงหวาน แต่ถ้าเป็นเสียงสั้นก็ใช้ เสงสั้นตะลัมๆ หากพูดมากไม่ได้ศัพท์ก็ใช้คำ โช่งๆ เช่นที่ว่า แดกแสงปิ่นโช่งๆ แต่ถ้าเป็นเสียงเอะอะกลับใช้ โอันเอน กรันถึงเจียบไม่ได้ยินเสียงอะไรก็ใช้ว่า เหียนสี่ๆ ซึ่งเห็นจะตรงกับคำ เจียบฉี่ ของเรา เพราะ เหียน เชาหมายถึง เจียบ เชนเหียน คือ เรือนเจียบอย่างเวลามีคนตาย

ภาษาวรรณคดีไทเหนือ

อันภาษาวรรณคดีไทเมทียกมากล่านั้น มิใช่ว่าจะผิดแผกกับภาษาวรรณคดีของไทยใหญ่ถิ่นอื่น ๆ จนถึงกับเป็นคนละภาษาคนละสำนวน ถ้าเทียบกับภาษาวรรณคดีของไทยเหนือแล้วก็เป็นเช่นเดียวกัน ชาวไทเหนือไทเมทียอ่านหนังสือของกันและกันเข้าใจ เพราะใช้อักษรที่เรียก ลักโตยาว เหมือนกัน (ไทยใหญ่ในรัฐชานเหนือและชานใต้ ใช้ตัวอักษรอย่างเดียวกัน แต่เขียนตัวกลมอย่างอักษรพม่า มอญ เรียก ลักโตมน อักษรไทเหนือรูปร่างไม่กลมเท่า คงจะเป็นเพราะเขียนด้วยปากอย่างโปรเฟสเซอร์เซเคส์ว่า แต่เดิมนี่ถึงเขียนด้วยปากกา รูปร่างก็คงเป็นเหมือนเช่นเดิม อักษรบางตัวผิดกับของลักโตมนอยู่บ้าง เช่นที่ลักโตมนเขียนเป็น ล ลักโตยาวกลายเป็น ส และตัว ล ของลักโตยาว กลับเหมือน ร ของเรา) แต่คนทั้งสองถิ่นเมื่ออ่านน้ำกวาม (สำนวน) ของกันและกันแล้ว ก็จะได้เข้าใจว่าเป็นน้ำกวามถิ่นใด ที่รู้ได้เพราะต่างใช้กันละสำนวนหรือสังเกตได้จากที่มีคำภาษาอื่นเข้าไปแทรก เช่นภาษาไทเมทียมีคำพม่า คำบาลีออกเสียงอย่างพม่า เข้าไปปะปน ส่วนภาษาไทเหนือก็จะมีคำภาษาจีนเข้าไปปนเช่นเดียวกัน ยิ่ง

เป็นเรื่องราวของจีนแปลมาเป็นภาษาไทย เที่ยงจำต้องรักษาคำของเขาไว้ เป็นต้นว่า ชื่อต่าง ๆ คำเรียกชื่อเครือญาติ หรือคำที่เนื่องมาจากชนบประเพณีของเขาที่ไม่มีในประเพณีของคนไทย

เมื่อครั้งไปพักที่บ้านมารดาเลี้ยงเจ้าเมียวซา บ้านเค้ล่า พากล่า เจ้าของบ้านได้ให้หลานชายที่ลี้ภัยคอมมิวนิสต์มาชุนาน เรียกกันว่า พะก่าฮั่วแสง อ่านวรรณคดีของไทยให้ฟัง เป็นเรื่องแปลมาจากเรื่องจีนชื่อ ว่างวุ่นก็ เขาถือเป็นชาตกรเรื่องหนึ่งด้วย จึงมีการคัดลอกแล้วนำไปถวายวัด หลู่ (อุทิศส่วนกุศล) ให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว เมื่อหลู่แล้วใครจะขอไปก็ได้ น่าขอบคุณประเพณี หลู่เล็ก (อุทิศหนังสือ) เช่นนี้ยิ่งนัก ที่ทำให้วรรณคดีของเขามีสืบทอดกันมา และยังมีผู้เอื้อเฟื้อให้ลึกกว่าวุ่นก็ที่หลู่แล้วแก่ข้าพเจ้ามาด้วย และพูดที่จริงแล้ว ต้องถือว่าศาสนาได้ทำคุณให้แก่วรรณคดียิ่งนัก เพราะนอกจากจะทำให้ต้องมีแปล การคัดลอก เพื่อให้คนได้มีหนังสือเกี่ยวกับศาสนาอ่านแล้ว ความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาอย่างแรงกล้า ยังได้ทำให้หนังสืออย่างนี้เป็นสมบัติอันมีค่าที่เขาต้องอุทิศสำหรับชูก่อนนำติดตัวมาด้วย ในยามที่หนีเล็ดลอดจากดินแดนของคอมมิวนิสต์มา ในกาลข้างหน้า แม้ฉบับเดิมจะถูกเผาถูกทำลายไป อย่างไรก็ตาม ก็ยังดีที่มีฉบับอื่นหลงเหลืออยู่ในดินแดนอื่น อย่างน้อยก็มีอยู่กับข้าพเจ้าฉบับหนึ่งแล้ว เป็นอันรักษาไว้ได้ ไม่สาบสูญไปเสียทีเดียว

และด้วยศรัทธาเช่นนี้เอง ที่ทำให้ข้าพเจ้ามีโอกาสได้ฟังเรื่องว่างวุ่นก็ไปจนตลอดทั้งเรื่อง เพราะไม่ว่าเรื่องใด หากขึ้นชื่อว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาแล้ว ทั้งผู้อ่านผู้ฟังย่อมจะได้ไปสรวลครันพยานด้วยกันทั้งนั้น คนฟังจึงมักจะเข้าใจคนอ่านหนังสือเป็นอ่าน และคนอ่านเป็น แม้จะต้องอดตาหลับขับตานอนเพียงไรก็ตาม ก็ยินดีอ่านให้ฟัง คนฟังเมื่อฟังแล้ว ก็แทบไม่อยากจะไปนอน เพราะนอกจากเรื่องจะฟังสนุก มีทั้งบทรัก บทโศก โศกโศกน่าตื่นเต้นแล้ว ทำนองการอ่านและเสียงผู้อ่านยังชวนฟัง ฟังแล้วยากฟังอีกไม่รู้ลืม อย่างว่าแต่คนที่เข้าใจภาษาเลย แม้ข้าพเจ้าผู้ยังเข้าใจภาษาของเขาไม่ได้ตลอดทุกคำ ก็ยังรู้สึกติดอกติดใจเสียงของพะก่าฮั่วแสงและทำนองการอ่านแบบไทยเหนือยิ่งนัก ถึงกับต้องขอหนังสือเขามาด้วย และบังเอิญให้มีนายชาว (แม่ชี) จากเมืองซอนในชุนาน มาพักที่หอสิน (หลศีล) เจ้ล่าน ข้าพเจ้าจึงมีโอกาสได้เรียนได้ฟัง ไปจนตลอดทั้งเรื่อง

เรื่องของเขาขึ้นต้นเรื่องไปตามธรรมเนียมการเขียนวรรณคดีว่า “ในเลเป็นหนึ่งมือ นั้น กุณโหลงเล็ซ้อนตั้งก้างกันคับแค้น เจ้มเมื่อสาธผ่านลักหักเจ็กอพาเตตั้งเป็นแผ่นเล็ซ้อน แก่นเป็นดินเขาเมียวลีหน่อขุนสาธเง่าเจดเตเข้า นอกถันเก้าถันเก้าหมื่นแสนเจ้เม้งฟู ฮ้อมกบ

สิบเหงหอคำหนอานฟู้เจ้าไนเฝ้า... ไข่พะเป็นโวงเจ้าก้อนวังแต้นแก้วน้ำแสงจี้คำเต้าเฝ้า
เบือโหนดผืนล้ายป่าเม็งเหลอลักเซ่ สั้งเหื่อ-อไค้ จอดสอนกู่เงินหุ่ยเพียงหน้าเต้าเฝ้า ” มีความ
ว่า ตั้งแต่เมื่อก่อนนานมาแล้ว แต่ครั้งเมื่อยังมีเกาะใหญ่ตั้งเคียงกันอยู่ ๔ เกาะ และพระพรหม
เมื่อสร้างสวรรค์แล้วก็มาสร้างบ้านสร้างเรือนในโลกมนุษย์ให้ลูกหลานพันธุ์แท้ ๆ ดังที่เรียก หน่อ
ขุนสาบเง่าแจด มาครอง แล้วก็ขยายเผ่าพันธุ์ แยกเป็น สิบหกเง่าหน่อพะ นอกนั้นก็ยังมีเมือง
เกิดใหม่อีกเก๋าล้านเก๋ามื่นเก๋าสั้น รวมทั้งเมืองเจ้าขุนหอคำ (เมืองที่มีกษัตริย์ครอง) อีกสิบ
เหง (=สิบพัน) เมือง มีไข่ฟ้า คือ โอรสสวรรค์ เป็นโวงเจ้า กษัตริย์ครอบครอง บ้านเมืองก็
เจริญรุ่งเรืองมาจนถึงตอนที่จักกล่าวถึงคนในเรื่องนั้น ความนี้ลงท้ายว่า เรื่องนี้เป็น ผืนลาย
(หนังสือที่เขียนบนกระดาษสาที่เรียกว่า เจ๊ไต เย็บเข้าด้วยกันแล้วห่อผ้าม้วนผูกไว้) ผ่ายเมือง
เหนือ เป็นเรื่องจีน นำมาเปิดเผยให้รู้เรื่องกันโดยตลอดทุกตอนไป

เรื่องนี้เล่าถึงตัวพระเอกที่ชื่อ วังรุ่นก็ ละครอบครัวเดินทางไปสอบจอหงวนที่เมือง
หลวง ทั้งบุตรภรรยาและมารดาไว้ข้างหลัง ครั้นเกิดทุกข์ภัย คนเหล่านี้ได้รับความยากลำบาก
แสนสาหัส จนอดตายหมดทั้งย่าและหลาน ลูกสะใภ้เห็นเช่นนั้น จึงคิดจะผูกคอตาย แต่เทวดา
เห็นความซื่อสัตย์กตัญญูต่อแม่ผัว จึงบันดาลให้นางมีร่างเป็นชาย มีความรู้ความสามารถเชิงอาวุธ
รบสู้เอาชนะพวกโจรได้ จนได้รับยกย่องและได้ลูกสาวเศรษฐีเป็นรางวัล จนภายหลังได้มาพบ
สามี สามีจำไม่ได้ ต้องรอนถึงเทวดามาช่วยอีก เรื่องจึงจบลงด้วยดี

ด้วยเหตุที่เรื่องนี้เป็นเรื่องแปลจากภาษาจีน จึงเป็นธรรมดาที่จะต้องมีการคำภาษาจีนเข้า
มาปะปนอยู่เป็นอันมาก แต่ก็จำเป็นต้องมีคำภาษาพม่าหรือคำบาลีจากภาษาพม่า ร้อยกรองสอด
สลบอยู่ด้วยมิใช่น้อย ดังที่ปรากฏข้อความข้างต้นนั้น คำ เมี้ยวลี ฟังดูคล้ายคำจีน แต่ที่จริง
เมี้ยว เป็นคำพม่า แปลว่า เชื้อชาติ ชนิด หรือ อย่าง ลี คือ ดี และที่ว่า กุ่นโหลงเล็จ็อน นั้น
เล็จ็อน เป็นคำพม่า เล็ แปลว่า ลี จ็อน แปลว่า เกาะ ทั้งหมดจึงแปลว่า เกาะใหญ่ ๔ เกาะ
(กุ่น เป็นภาษาไทยใหญ่ แปลว่า เกาะ) ซึ่งคือทวีปใหญ่ ๔ ทวีปนั่นเอง และยังมีคำ สาง ผ่าน
ลักทัก ผ่าน แปลว่า จำแลง หรือ เนรมิต ลักทัก หมายถึง รัชสมัยอันรุ่งโรจน์ เป็นคำพม่าทั้ง
๒ คำ ส่วนคำบาลีก็มีอยู่หลายคำ เป็นต้นว่า เจ้าเง่าหน่อพะล่าจ่า (=ราชา) ไล้คำ จีจ็อน
(=โรคา) อาก่า มาจ่า (=อากาศ) คือเทพในอากาศมาช่วย ปุลิซ้า (=ปฐิ หรือบุรุษ)
มู้ล่าน (=โบราณ) มุ่นก้าถ่า (=มนต์คาถา) ป้า ปฏิสันเต (ทรงกรรมจาก ปฏิสันธิ) ตั้งถ่า
(=ท้าวตั้ง) คำที่มีเสียงแปลกออกไปมากก็คือ เช่น บันทุกัมพล เป็น คำป่าหาล่าผาลัน และ
ที่ใช้ความหมายต่างกับของเราแต่ตรงกับของพม่าก็มี คือ ลัดถ่า (จาก รส) แปลว่า เครื่องหอม

คำที่ยกมาให้เห็นข้างต้นนี้ คงจะพอยืนยันให้เห็นว่า พุทธศาสนาของชาวไทเหนืออยู่นาน บางท้องถิ่นที่ติดกันอยู่ทุกวันนี้ สืบสายมาจากทางพม่าเช่นเดียวกับของชาวไทยใหญ่ และด้วย วิกฤตการณ์ในศาสนาเช่นนี้เองที่เป็นพาหนะนำคำภาษาพม่าเข้าสู่ภาษาไทเหนือ บางคำก็ใช้ใน ภาษาประจำวัน เป็นคำสำคัญใช้มากไม่แพ้คำภาษาจีนเลย

นายชาววันเตยะ อ่านไปพลางอธิบายความหมายไปพลาง เพื่อให้ข้าพเจ้าเข้าใจ ความหมายได้โดยตลอด ทั้งยังต้องหยุดอธิบายว่า คำใดเป็นคำไทย คำใดเป็นคำพม่า และคำใด เป็นคำจีน ทั้งนี้เพราะกวีช่างสามารถเอาคำเหล่านั้นไปผูกร้อยกรองเข้าด้วยกัน บางที่เป็นคำไทย กับคำจีน หรือไม่กี่เป็นบาลีออกเสียงอย่างจีน และคำเหล่านั้นบางคำก็มีเสียงฟังเป็นคำไทย ๆ หากไม่บอกว่าเป็นคำภาษาจีนก็ต้องคิดว่าเป็นคำไทยทั้งสิ้น ยิ่งนำไปซ้อนกับคำไทยด้วยแล้ว ยิ่งทำให้ดูไม่ออกเลย การไม่รู้ภาษาจีน จึงเป็นเรื่องขัดข้องอีกประการหนึ่งในการเรียนภาษา ไทเหนือ ในขณะที่เรียนนั้นจึงเหมือนตาบอด สุดแต่ผู้สอนจะบอกว่าเป็นคำอะไร กับบันทึกลงไว้ ตามนั้น จนภายหลังได้มาเรียนภาษาจีนกลาง จึงพอเข้าใจความหมายนั้น ๆ ได้บ้าง บางคำไม่ได้ เรียนมา ต้องใช้พจนานุกรมช่วย ก็ไม่อาจจะรู้ต้นลึกของความหมายนั้น ๆ ได้ นอกจากนี้ก็มีคำ เป็นอันมากที่ผู้สอนบอกว่าเป็นคำเซ่ (คำจีน) แต่ไม่พบในพจนานุกรม จะเป็นคำจีนถิ่นอื่น หรือออกเสียงผิดเพี้ยนไปมากจนข้าพเจ้ากำหนดไม่ถูกก็ไม่ทราบได้ แต่ที่ทราบแน่ชัดก็คือคำจีน ที่กวีนำมาใช้ในการแปลว่าง่วนกั้น มีเสียงตรงกับคำภาษาจีนกลางแทบทุกคำ ทั้งนี้จำเพาะที่ ข้าพเจ้าหาพบในพจนานุกรม จึงเห็นจะสมจริงตามที่ผู้เชี่ยวชาญภาษาจีนผู้เคยท่องเที่ยวในยูนนาน มาแล้ว ยืนยันว่าคนที่นี่ใช้ภาษาจีนกลาง เพราะอยู่ใกล้กับปักกิ่งและนี่คงจะช่วยตอบปัญหา ให้แก่ข้าพเจ้าได้ เมื่อข้าพเจ้าไปพบขณะเรียนภาษาจีนกลาง ว่ามีคำจีนที่ออกเสียงตรงกัน หรือ ใกล้เคียงกันกับคำไทยภาคกลาง และใช้ความหมายเดียวกันอยู่มากมายหลายคำ ที่ตรงกับภาษา ไทยใหญ่ในรัฐชานก็มีด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะคำสำคัญที่จำเป็นใช้เช่น คำที่แปลว่า พุศ คุย ชาวไทเหนือไทมา ใช้ ตำน จินกลางใช้ ถาน แปลว่า พุศคุย สันทนา เช่นเดียวกัน หรือ แลง ที่แปลว่า สว่าง จินกลางใช้ เลียง ในความเดียวกัน

ส่วนคำที่พบในเรื่องว่าง่วนกั้นนั้น กวีเลือกใช้ให้เหมาะสมกับเรื่อง ให้อารมณ์กับกลอน บางแห่งจึงเป็นคำจีนทั้งคำ เช่น ฝ่ายขึ้น (จาก ฟังขึ้น) นายชาวแปลเป็นคำไทยว่า ต้าเจอ-อ คือ วางใจ กลายกังวล ตรงกับความหมายของ ฟังขึ้น หรือทิศทั้ง ๔ ที่เขาเรียก สี่ล่าเม้ง (สี่หน้าเมือง) นั้นก็ใช้คำจีนว่า ต่งฝ้าง (ตะวันออก) ล่านฝ้าง (ใต้) ฉี่ฝ้าง (ตะวันตก)

และ เบื่อฝ้าง (เหนือ) คำจีนกลางออกเสียง ตั้งหนานซึ่เป้ย ส่วน ฝ้าง จาก ฟ้าง แปลว่า ที่ มักใช้คู่กับคำ ตี (= ที่) เป็น ตีฟ้าง

ชื่อต่าง ๆ ก็คงใช้คำจีน นับแต่ชื่อที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาลงมา เช่นพระพุทธรูป เรียก พุ้ชา พระภิกษุใช้ คำพุ้เยะ ก็มี เอ่อพุ้เยะ ก็มี คงจะเรียกต่างกันไปตามอาวโส เพราะ คำ (จาก คำ) แปลว่า ไหญ่ เอ่อ (จาก เอ่อ) แปลว่า ลูก ยังมีชื่อ สมุนพระยม เรียก แสนลีแอ่น และชื่อนรกว่า วู้แด่นแอ่นโล่

นอกจากนี้ส่วนมากเป็นคำที่นำคำจีนมาซ้อนแต่งกับคำไทย จนทำให้ดูยากว่าเป็น คำไทยหรือคำจีน ได้แก่คำ เจ็กแต่ว แต่วคอ แต่ว แปลว่าแขวน ตรงกับ เตี้ยว เจ็กแต่ว จึงหมายถึงเชือกใช้แขวนคอ ตึกคำน ที่แปลว่า ลูกแล คำน เป็นคำจีนกลาง แปลว่า ลูก มอง เบื่อแซ้วเจี ที่หมายถึง ลูกสะใภ้ นั้น คงจะแต่ง เบื่อ (เบื่อ-อ แปลว่าเผ้า ลูกสะใภ้ เรียก ลูกเบื่อ-อ) เข้ากับคำ แซ้วเจี ซึ่งคงจะเป็นคำเดียวกับ ฉาวเจีย ที่เป็นคำเรียกลูกสาวหรือ หญิงสาวอย่างยกย่อง ปี่แซ้ว ที่เขาคำไทยเรียก ปี่ทองแห้ง (ขลุ่ย) นั้น แซ้ว ก็คงเป็นคำเขี้ยว ที่เขาแปลว่าปี่ชนิดหนึ่ง ไม่ทราบรูปร่างเป็นอย่างไร ครั้นมาถึงคำ ตายแซ้ว ที่มีตั้งหลายครั้งในเรื่อง นายชาวอธิบายด้วยความยากลำบาก กว่าจะทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจได้ว่า แปลว่า ไว้ทุกข์ให้ คนตาย แซ้ว เห็นจะตรงกับคำ เขี้ยว ที่เขาแปลได้ว่าความกตัญญูนับถือพ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ ก็ได้ ทุกข์โศกเนื่องจากการตาย ก็ได้ ถ้าใช้ เขี้ยวผู้ ก็หมายถึง เสียไว้ทุกข์

คำ โว้งเจ้า ที่ปรากฏในความตอนต้นเรื่องนั้นเป็นคำที่คนไทยแถบนี้เคยคุ้น บางถิ่น เรียก ว่อง เป็น ว่องเต้ บ้าง เจ้าว่อง บ้าง บางทีก็มีคำขยายเป็น ว่องเต้หอแสง (พระเจ้า ปราสาทเพชร) แต่ในเรื่องนี้ใช้ ว่องเจ้าเว้งเหลิง คือ พระเจ้าเวียงเหลือง ไม่ทราบว่าเหลือง เขาจะหมายถึงสีของทองหรืออย่างไร เมื่อบ้านเมืองของเขาเป็นเวียงเหลือง ผู้คนที่อยู่ที่นั่นย่อม จะเหลืองไปทั่ว ฉะนั้นแทนที่คนไทเหนือจะเรียกจีนคอมมุนิสต์ว่า แซ่แสง (จีนแดง) กลับเรียก แซ่เหลิง (จีนเหลือง)

ที่เขาแต่งศัพท์ตามแบบคำไทยก็มีบ้าง เช่น กายมึนซอนซึน แปลว่า เปลี่ยนชื่อแซ่ แต่ใช้ทั้ง มิน (หมิง = ชื่อ) และ ซึน (ซิง = แซ่ นามสกุล) ให้หมายความว่าชื่อ บางแห่งก็ใช้ คำไทยว่า กายจื้อ (กลายชื่อ) เสียเลย ส่วนที่ใช้คำพ้องจนทำให้ไม่แน่ใจว่าเป็นคำไทยหรือจีน ได้แก่คำ ถ้า ที่มีใช้มากมายหลายแห่ง เช่น บ้ายคบสามถ่า (กัมเอาหัวจกพื้น ๓ ครั้ง) หรือ ย่างไปมาสามถ่า (ก้าวไปมา ๓ ครั้ง) คำนี้เสียงใกล้เคียงกับ ท่า แต่เดิมข้าพเจ้าเข้าใจว่าคงเป็นคำ เดียวกัน เป็น ไหว้ตามแบบ แทนที่จะเป็นสามครั้ง เสียงของคำนี้ฟังดูน่าจะเป็นไทย จึงออก

คิดดังนั้นไม่ได้ จนได้มาเรียนภาษาจีน อาจารย์อธิบายว่า คำ อาจใช้เป็นลักษณนามได้ ในความ
ว่า ครั้ง ความหมายนี้เนื่องจากความหมายเดิมของ คำ ที่แปลว่า ตี ตีอะไรลงไปครั้งหนึ่ง เช่น
ตักน้ำด้วยบิ๊บ บิ๊บน้ำครั้งหนึ่ง ก็เรียก คำ หนึ่ง แปลตรง ๆ ว่า ตีที่หนึ่ง ตีสองที่ ทั้งนี้ไม่
ทราบที่ชาวเมืองนายพูดว่า กินข้าวเย็น คำ หนึ่ง (กินข้าววันละมื้อเดียว) นั้น คำ นั้นเป็น
คำเดียวกับคำ คำ ที่กล่าวถึงนี้หรือไม่ การรู้ภาษาจีนกลางจึงมีประโยชน์ไม่น้อยในอันค้นคว้า
เกี่ยวกับที่มาของคำไทยในภาษาถิ่นเหล่านี้

แต่ถึงแม้ว่าคำภาษาจีนจะเข้ามาพัวพันในภาษาไทยเหนือ อย่างไรก็ตาม ก็มีข้อน่าสังเกต
อยู่อย่างหนึ่งว่า คนไทยเหล่านี้หาได้ยอมร่วมเชื้อสายกับชนชาวจีนง่าย ๆ ไม่ แม้แต่ชาวไทเหนือ
หลายต่อหลายคนปรารภกันด้วยความแปลกใจ อุทานกันว่า ‘หลี่ฮำละเอื้อ’ (น่าแปลกใจ
จริงทีเดียว) ที่คนไทยใหญ่แถบนี้ไม่ได้อยู่ใกล้ชิดกับคนจีนสักนัก ที่เจ้านั้นมีคนจีนอยู่สองคน
เท่านั้น แล้วเหตุใดจึงไปยอมยกลูกสาวให้คนจีน คนไทเหนือถึงจะอยู่ใกล้กับคนจีน มีคนจีน
อยู่ในแถบนั้นมากกว่าที่นี้ ก็ยังไม่เคยยกลูกสาวให้ แม้ว่าคนจีนมาขอจะให้คำสินสอดทองหมั้น
เป็นเงินพัน ๆ เหรียญก็ตาม เพราะฉะนั้นจึงวางใจได้เรื่องจะยอมให้จีนกลืนชาติ กลืนวัฒนธรรม
เขาสำนึกตัวเองอยู่ตลอดเวลาว่าเขาเป็นไทย ไม่ใช่จีน จีนไม่ชอบเขา เขาก็ไม่ชอบจีน ความ
ไม่ชอบนี้มีมาแต่ดึกดำบรรพ์ เพราะฉะนั้น เมื่อถูกพวกคอมมิวนิสต์เข้ามาปกครอง คนที่มีทาง
หนีได้ จึงต่างอพยพหลบภัยกันอย่างไม่อาลัยโยที่บ้านเกิดเมืองนอนและถิ่นทำมาหากินของตน
เลย

อำลาเจ้าล้าน

‘เขกินปอยเลนสี่สองวัน บัสก้าม่านใหม่เหมามันมา’ เจ้าเมี่ยวซาร์รับมาบอกข้าพเจ้า
ให้ทราบ เพื่อยับยั้งการเดินทางจากเจ้านั้นไปมิตจินาในวันรุ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะ ‘ชาวจีนฉลองวัน
ตรุษจีนสองวัน รถบัสจากบ้านบ่อมน้ำคำจึงจะไม่มีมาในระหว่างนั้น’ เป็นอันว่าข้าพเจ้าจะต้องอยู่
ที่เจ้านั้นต่อไปอีก ๒-๓ วัน ตามธรรมดาถ้าไม่จำเป็นแล้ว ข้าพเจ้าไม่มีวันยอมเปลี่ยนรายการ
การเดินทางง่าย ๆ แต่เป็นความจำเป็น เมื่อรถบัสไม่มีไป แล้วจะไปได้อย่างไร แต่ทั้งนี้
ไม่ค่อยถูกใจนักที่ต้องเปลี่ยนรายการกระชั้นหัน ข้าพเจ้าก็ยังอดใจไม่ได้ ที่จะไต่ยัดเวลาเชษฐ
ไชค่อออกไปอีกหน่อย แม้เพียง ๒-๓ วันก็ยังดี พอได้เตรียมใจให้เข้มแข็งขึ้น เหตุด้วยว่า
การเดินทางครั้งนี้จะเป็นครั้งแรกที่ต้องเดินทางแต่ลำพังผู้เดียว ทั้งยังเป็นการเดินทางลำพังที่

เตรียมไม่พร้อม ก็จนกระทั่งจะออกเดินทางอยู่แล้ว ก็ยังไม่มีผู้ใดในเจ้านานบอกได้ว่า ถิ่นฐานของชาวคำตี้ที่เรียก คำตี้โหลง นั้นอยู่ที่ไหน จะไปถึงได้อย่างไร ทุกคนพอจะรู้ว่าอยู่ในรัฐกะฉิน แต่ว่าอยู่ส่วนใดของรัฐนั้น ไม่มีใครบอกได้เลย เจ้าเมียวซาลองติดต่อกับ มุกจิมลู่ก่อนไต (สมาคมเด็กไทย) ที่เมืองยางไห่ ตามตำบลที่อยู่ที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ไทยใหญ่ออกที่สืบอ แต่ก็ไม่ได้รับคำตอบจนถึงวันสุดท้ายที่จะอยู่ที่เจ้านาน ฉะนั้น จึงไม่มีทางไหนดีไปกว่าถือจดหมายเจ้าเมียวซาไปถึงสหายนหนึ่งซึ่งเป็นพ่อค้าพลอยอยู่ที่มิดจินา แต่ว่าตำบลที่อยู่นั้นจะยังคงใช้ได้หรือไม่ เพราะไม่ได้ติดต่อกันนานปีแล้ว และถ้าพบที่อยู่แล้ว เขาจะอยู่บ้านหรือไม่ เขาจะรู้เรื่องพวกคำตี้หรือไม่อย่างไรนั้น ล้วนแต่เป็นเรื่องต้องฝากไว้กับโชคชะตา และถึงแม้ข้าพเจ้าจะไว้ใจโชคชะตาว่า ถึงที่อับที่จนแล้ว คงต้องมีทางค้นร่นไปจนเอาตัวรอดจนได้อย่างเคยมา แต่ถึงอย่างไรข้าพเจ้าก็ยังไม่ลืมคติไทยใหญ่ที่ว่า น้ำอย่าหย่าหยุ่มแฮ้อ เสออย่าหย่าหยุ่มก้า คือ น้ำเชี่ยว อย่าไว้ใจเรือ เสอคุอย่าไว้ใจกรรม ถึงแม้ข้าพเจ้าจะมีกรรมดีรอดพ้นอุปสรรคมาได้ทุกคราวแล้ว คราวนี้จะรอดพ้นไปได้โดยสะดวกหรือไม่ ใครเลยจะคาดคะเนได้

ทุกซั้วอันเรื่องข้างหน้าก็อย่างหนึ่งแล้ว ทุกซั้วเรื่องปัจจุบันก็ยังอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งทั้งก็รู้กันเป็นธรรมดาอยู่แล้วว่า เมื่อไม่ใช้คนพื้นถิ่น มาแล้ววันหนึ่งก็จะต้องจากไป แต่การจากบุคคลผู้ให้ความเมตตารักใคร่สนิทชิดเชื้อตลอดเวลา ๑๐ ภาคที่อยู่ที่นี่นั้น มิใช่ทำได้ง่าย ๆ โดยไม่จินพาน* (รู้สึกอาลัยอาวรณ์) ครั้งใดที่ระลึกถึง ความสุข สะดวกสบาย ทั้งที่อยู่ ที่กิน ที่เจ้าของบ้านกรุณาจัดหาให้อย่างไม่ได้เสียตมเสียตาย ระลึกนึกถึงความเอาใจใส่ห่วงใยที่ทุกคนมีต่อข้าพเจ้า ทั้งเรื่องอยู่ เรื่องเรียน เรื่องพักผ่อนหย่อนใจ ประมวลกันเข้าแล้วใจก็ยังอยากรยิดเวลาอยู่ต่อออกไปอีกนาน ๆ แต่ว่าจะทำอะไรอย่างใจไม่ได้ จึงได้แต่ใช้เวลา ๒-๓ วันนั้นให้เป็นประโยชน์ และป่านางโหลงก็ได้ช่วยเหลือให้ข้าพเจ้าได้รับประโยชน์อย่างน่าขอบคุณเป็นที่สุด

ในระหว่างนั้นพอดีเป็นเวลาตรุษจีน พวกไทเหนือที่เคยคุ้นกับประเพณีจีน พวกกันฉลงวันตรุษนี้ด้วย บ้านเจ้าเมียวซาก็วันวายอยู่ด้วยการทำของแจกวันตรุษ อาหารที่ทำแจกในวันตรุษจีนนี้ เป็นเข้าเส้น เข้าซอย (ขนมจีน เส้นก้วยเตี่ยว) และเข้าปุก เข้าปุกนี้คงจะเป็นขนมประเภทเดียวกับข้าวแดกงา เขาใช้ข้าวเหนียวตำจนแหลก เหนียวแผ่เป็นแผ่นใส่ตองเก็บไว้กินได้นาน ๆ เสียง คักไต (ครกกระเดื่องใช้ตำเหยียบเวลาตำ) ดังตึก ๆ อยู่ตลอดเวลา กว่าข้าวเหนียวจะแหลก พวกสาว ๆ ทั้งที่เป็นเครือญาติและมิตรสหายของเครือญาติพากัน

* คำนี้ใช้มากในภาษาไทยในอีสาน แปลตามตัวคือ รู้สึกจน (จิน = รู้สึก ผาน = จน) หมายความว่า รู้สึกขาด โดยเฉพาะขาดบุคคลผู้เป็นที่รัก จึงทำให้เกิดความอาลัยถึง

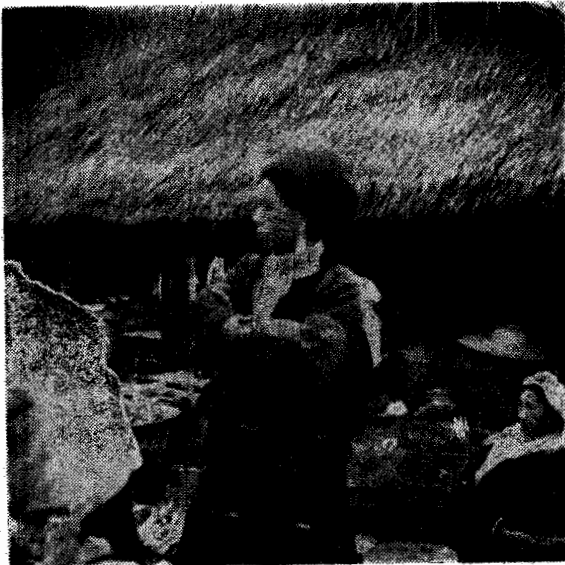
มาช่วยคำด้วยความสนุกสนานว่าเริง สมนักจะฉลองตรุษ เมื่อเสร็จแล้วก็ได้ออกมาฉลองเต็มที่ คือทั้งได้ไปเที่ยวเตร่และเยี่ยมเยียนกันตามธรรมเนียม เมื่อเอาของแจกเหล่านั้นไปแจกตามบ้าน ผู้ที่สนิทและนับถือกัน ปันางโหลงจึงถือโอกาสนี้พาข้าพเจ้าไปดูสถานที่สำคัญ ๆ ในเจ้ล่าน ไปพบปะญาติพี่น้องห่างไกลออกไป ข้าพเจ้าก็เลยได้เห็นได้รู้ ได้รู้จักเจ้ล่านมากขึ้นทั้งสถานที่และบุคคล พร้อมกันนั้นก็ สั่ง (ลา) ท่านผู้ที่นับถือคุ้นเคยทุกท่านไปด้วย แต่ละท่านให้พรฟั่งแล้ว ชุ่มชื่นใจ บ้างก็ให้อู้อี้แก่มซ่า (อยู่ดีสุขสมบุญ) ลอดเพ็ลลอค่าง (ปลดปล่อยภัยอันตราย) บ้างก็ขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาดบันดาลให้สุขสบาย ดังที่ว่า กึงพรั กึงตะร่า สั่งฆ่ายาตะหน่าสามป้า กึงบือกึงแม่ กึงน้ำตักิน กึงลินตี่หู่ เหือ-อหญูลักินหวาน เหือ-อเพ็กัง หยั่นก้างเสก้าข้า คือ ขอให้คุณพระพุทธร พระธรรม พระสงฆ์ ไตรรัตน์ คุณบิดามารดา คุณน้ำตักิน คุณดินที่อยู่ บันดาลให้อยู่ดีกินดี อย่าให้มีภัยอันตรายมารายกล้า ถ้อยคำที่ท่านผู้เฒ่าเหล่านั้นกล่าวให้พร ล้วนไพเราะน่าฟังไม่ผิดกับถ้อยคำในวรรณคดี แต่ของใครก็ไม่จับใจเท่าของนายขาววันเต๊ะที่ว่า เหือ-อแป้นฮักเหมินแสง เหือ-อแป้นแปงเหมินลู่ก (ให้คนรักหวงแหนเหมือนรักเพชร และ ให้คนเมตตารักสนิทเหมือนรักลูก) ด้วยว่าในขณะที่ใจหวนไหววุ่นวายอยู่นั้น คงไม่มีอะไร ปลอบใจได้ดีเท่าที่จะนึกว่ามีคนเมตตารักใคร่ แต่ส่วนจะรักใคร่ถึงขนาดรักเพชรหรือรักลูก หรือไม่นั้นต้องถือเป็นเรื่องของบุญกรรม

แต่อย่างไรก็ตาม เดินทางมาได้ถึงเพียงนี้ ข้าพเจ้าก็คิดว่าตัวเองมีบุญอยู่ไม่น้อยแล้ว ที่ไม่ว่าจะตกไปถึงไหนก็ได้บังเอิญได้พบบุคคลผู้มีเมตตาจิต เอ็นดูเอื้อเฟื้ออย่างที่ไม่อาจจะสรร ถ้อยคำมากล่าวให้ถูกถ้วนได้ พุคที่จริงแล้วข้าพเจ้าก็เป็นเพียงคนแปลกหน้าคนหนึ่งเท่านั้น จะเป็น เพราะได้มาสนใจศึกษาเล่าเรียนภาษาอันเป็นที่รักของเขา หรือจะเป็นเพราะเป็นผู้หญิงที่เขาเห็น ไม่มีพิษสงอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง เขาจึงให้ความไว้วางใจเหมือนเป็นพวกพ้อง พี่น้อง ลูกหลาน และข้าพเจ้าจะลืมนเสียไม่ได้เลยว่า นายขาวทั้งหลายรวมทั้งมารดาเลี้ยงเจ้าเมียวซาและนายขาววันเต๊ะ ห่วงใยข้าพเจ้าเพียงไรเมื่อทราบว่าจะต้องเดินทางไปคนเดียว และยังได้ทราบที่ข้าพเจ้า จะออกเดินทางในวันขึ้นสองค่ำ อันเป็นวันที่เขาถือว่า อับมงคล คู่กันเป็น ขึ้นสอง ล่องสี่ (ขึ้นสองค่ำ แรมสี่ค่ำ) ซึ่งเขาจะไม่เดินทาง ไม่ทำการมงคล เช่นปลุกบ้านสร้างเรือน เป็นต้น ในวันนั้น เช่นนี้แล้ว ยิ่งจะยอมให้ข้าพเจ้าไปไม่ได้เป็นอันขาด และทุกท่านก็มาคาคันให้ เจ้าเมียวซามาบอกข้าพเจ้าให้เปลี่ยนกำหนดเดินทาง เจ้าเมียวซาควรรู้ก่อนแล้วว่าหากบอกตามตรง ข้าพเจ้าคงไม่ยอมเปลี่ยนกำหนดแน่นอน จึงจำต้องยอม แพ้ (พุกปด) ว่าคนจีนฉลองตรุษ

รถบัสไม่มาจากบ้านบ่อ ฟังเจ้าเมียวชาสารภาพในตอนแรกก็ออกจะเคืองที่ถูกหลอกจนหลงเชื่อสนิท แต่เมื่อนึกถึงว่าเป็นความหวังดีของทุกท่าน รวมทั้งเจ้าเมียวชาด้วยแล้ว ความขุ่นเคืองก็หายไป กลายเป็นความรู้สึกกระตือรือร้นถึงบุญคุณอย่างยากจะลืมเสียได้

เจ้ล่าน—ม่านโหม่

“บาโม บาโม” คนขับรถบัสชาวพม่าตะโกมร้องเชิญชวนให้คนขึ้นรถของตน ขณะที่ขับรถวนเวียนอยู่ในตลาดน้ำคำ และแวะรับคนโดยสารมาตลอดทาง จนถึงที่ที่ข้าพเจ้าและคณะผู้มาส่งยืนอยู่ ถ้าไม่ทราบวาทะบทที่ข้าพเจ้าจะต้องไปพักค้างคืนก่อนจะเดินทางต่อไปมิตจินาในวันรุ่งขึ้น เรียกชื่อเป็นภาษาพม่าว่าอย่างนั้น ข้าพเจ้าคงยืนคอยอยู่นั่นเอง ไม่ได้ไป เพราะเสียงพม่าว่า บาโม กับเสียงไทยเมว่า ม่านโหม่ (บ้านบ่อ) นั้น ฟังไม่สู้จะใกล้เคียงกันเลย เป็นอันว่าต่อไปนี้ข้าพเจ้าจะออกจากรัฐชาน คนที่จะพูดภาษาไทยใหญ่ด้วยก็คงหาได้ยากหรือหาไม่ได้เลย แล้วข้าพเจ้าจะพูดภาษาอะไรกับเขา ภาษาอังกฤษนั้นไม่ต้องพูดถึง เพราะแม้แต่ในเจ้ล่านเองก็มีเพียงคนสองคนเท่านั้นที่พูดภาษาอังกฤษได้ จึงเหลือแต่ภาษากระฉินกับภาษาพม่า ซึ่งข้าพเจ้าไม่ได้เรียนรู้เลยทั้งสองภาษา บทเรียนจากประเทศญวนยังแจ่มกระจ่างอยู่ในใจว่า การพูดภาษาพื้นเมืองไม่ได้มันทำให้ลำบากยากเข็ญเพียงใด

หญิงชาวเขาที่น้ำคำ กับสภาพของตลาด
ที่สารพัดจะมีขาย

มายังอยู่กับฐานะเหล่านี้จนเกือบจะลืมว่าลาผู้ที่มาส่ง อันได้แก่เจ้าเมียวซาและครอบครัว แต่คนนั้นก็ไมยอมให้โอกาสแก่ข้าพเจ้ามากไปกว่ากล่าวคำอำลาและขอบคุณเพียงสองคำ แล้วก็กระซากรถออกไปทันที ข้าพเจ้าไม่มีโอกาสแม้จะเหลียวหลังมาดูบุคคลอันคุ้นหน้า ถิ่นประเทศอันคุ้นตา เมื่อข้ามน้ำมาไปแล้ว เป็นอันหมดทางทำตามคำปฐมนิเทศที่ว่า กว่าหน้าเหือ-อเหลวหลัง (ไปหน้าให้เหลียวหลัง) ในขณะที่ได้แต่ดูข้างหน้าอยู่อย่างเดียว ที่ต้องดูก็หาใช่เพื่อพิจารณาความสวยงามสดงงามของภูมิประเทศแต่อย่างใดไม่ ทั้งที่ หมอกกว๊าน (ดอกไม้ชนิดหนึ่ง ดูไกล ๆ กล้ายดอกตะแบก) สีม่วงอ่อน สลับกับ หมอกหม่น (ดอกท้อ) สีชมพูและ หมอกมัน (ดอกไหน) สีขาว ประปรายทั่วไปทั้งดงทั้งคอย น่าชื่นชมยิ่งนัก แต่ใจข้าพเจ้าขณะนั้นไม่มีเหลือไว้สำหรับนึกชมอะไรอีกแล้ว นอกจากจะพรั้งว่าพินอยู่ตลอดเวลาว่า “โอือนาดอกเหือไม้เกยยาก” นับตั้งแต่เดินทางมาตั้งหลายต่อหลายแห่งในรัฐชาน แม้ภูเขาจะสลับซับซ้อน หนทางจะวกลงเพียงไรก็ตาม ก็ไม่รู้สึกเบื่อหน่ายมากนัก เพราะว่าได้นั่งสบายมาในรถด้วยความรู้สึกลอดภัยทุกประการ แต่มาครั้งนี้ไหนจะโหมมา (เวียนหัว) เพราะหนทางคดโค้งเป็นข้อศอกอยู่โดยตลอดแล้วก็ต้องใจหายใจว่า ขณะที่รถเลี้ยวโค้งทุกโค้ง พินโค้งหนึ่งมาได้ ก็ค่อยโล่งใจที่รอดตายมาได้ครั้งหนึ่ง แต่ไม่ช้าก็มาพบอีกโค้งหนึ่งแล้ว คู่วาโค้งต่าง ๆ เหล่านี้ช่างมีมากมายเหลือคณนา พอจะพาให้ร่างถูกเหวี่ยงออกจากรถไปได้ไม่ว่าที่โค้งใดก็โค้งหนึ่ง ทั้งนี้เพราะที่นั่งข้างมีเหลือให้นั่งได้เพียงครึ่งขาเท่านั้น แม้จะเหนียวไว้อย่างมั่นคงเพียงไร กำลังแขนก็ไม่เพียงพอจะ

รักษาร่างให้คงที่อยู่ได้ตลอดทางเป็นไมล์ ๆ และถ้ามารถไม่หยุดที่ วานแว้ง หมู่บ้านแห่งแรกเมื่อเราลงคอยมา ข้าพเจ้าเชื่อเหลือเกินว่า คงไม่เหลือชีวิตรอความระลึกนึกถึงเรื่องนี้ได้

ข้าพเจ้าพยายามใช้ความสามารถอย่างเต็มที่ที่จะใช้ภาษาใดภาษาหนึ่งให้คนขับรถรู้ว่า ข้าพเจ้าไม่อาจจะนั่งทรงนั้นต่อไปได้ ขอไปนั่งในทรลเลอร์บรรทุกของที่พ่วงท้ายมาด้วย ถึงจะต้องถูกกระแทกกระเทือน เพราะต้องนั่งไปบนสัมภาระหรือแม้จะต้องนั่งกรำแดดไปตลอดเวลา ๖-๗ ชั่วโมงก็ตาม ก็ยังดี ดีกว่าจะต้องนั่งใจหายใจว่าไปอย่างนั้นตลอดทาง เพราะอย่างไรเสีย รถก็จะต้องเลียบภูเขาอันคดโค้งไปอย่างนั้น และจะต้องถูกแรงเหวี่ยงของรถ เหวี่ยงทุกโค้ง ๆ เช่นนั้น กว่าจะถึงที่หมาย ถ้าไม่ตาย แขนก็คงปวดบวมหรือหักเอนอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่

พูดแล้ว ข้าพเจ้าก็เดินตรงไปที่รถพ่วง เตรียมจะปีนขึ้นไปนั่ง คนรถคงจะเพิ่งเข้าใจ ตอนนั้นเองว่าข้าพเจ้าเดือดร้อนอย่างไร และจะทำอะไรต่อไป จึงรีบทำท่าห้าม แล้วมาจัดที่นั่งข้างหน้า ให้แม่หญิงคนนั้นหลีกทางให้ข้าพเจ้าเข้าไปนั่งข้างคนขับ คนขับมีประกาศิตเด็ดขาดจนคนทั้งสองจำต้องยอมขยับที่ให้ข้าพเจ้าเข้าไปนั่งข้างใน และข้าพเจ้าก็พยายามนั่งให้ตัวลึบ เพื่อแม่หญิงที่นั่งข้างนอกจะได้นั่งให้เต็มที่ ไม่ต้องทุกข์ทรมานอย่างที่ข้าพเจ้าประสบมาแล้วเมื่อไม่กี่นาที่มานี้ ตลอดทาง ๑๐ ไมล์

เมื่อได้นั่งสมกับความหมายของคำ “นั่ง” แล้ว ข้าพเจ้าค่อยมีใจอยากดูอะไรรอบตัวบ้าง ที่น่ายินดีที่สุดก็คือ ได้ยินคนพูดภาษาไทยใหญ่อยู่ข้างหลัง หันไปดูก็เห็นเป็นหญิงแม่ลูกอ่อน สนนหาปราศรัยตามได้ดู ได้ความว่าอพยพจากน้ำคำจะไปหาที่ทำมาหากินใหม่ แถบม่านใหม่ เมื่อถามว่าจะไปทำอะไรที่ไหน ก็ยังตอบไม่ได้ ตั้งใจไว้เพียงจะไปพักกับพี่ชายเสาะหาเส้นทางไปก่อน สบเหมาะที่ไหนจึงจะโยกย้ายไป คำตอบของเขาสะดวกง่ายไม่ผิดกับถ้อยคำของชาวไทเหนือผู้ลี้ภัยจากยูนนานมา ชีวิตของเขาช่างง่าย อิสระ ไม่ต้องผูกพันกับอะไรแม้แต่ถิ่นกำเนิด และที่ทำมาหากิน เพียงให้มีความกล้าอย่างเดียว กล้าเสี่ยงโชคกล้าเผชิญภัย ไปตายคาบหน้า เรื่องทุกข์กังวลจะสิ้นไปเอง

ขณะหนึ่งรถเลี้ยวโค้งเลียบดงกล้วยตามชะง่อนผามาเป็นหนทางไถลยาวเหยียด เห็นแต่ใบทองสีเขียวสดเต็มพริ้วไปทั้งดง ข้าพเจ้าเห็นแล้วอดนั่งอยู่ไม่ได้ ชีชวนหญิงนั้นให้ดู และแนะนำว่าลองคำทองกล้วยดูบ้างเป็นไรไม่ต้องลงทุน หญิงนั้นมองอย่างไม่ใส่ใจ พูดว่า ต้องหยกหมากเหม่ามี้ (ต้องหยวกกล้วยไม่มี) หากเขารถมาบรรทุกใบทองไปขายคงได้เงินไม่คุ้มค่ารถ ไม่ชำระผ่าน โสนกา (สวนกา) ที่เขาเผาป่าเพื่อปลูกกา (ที่จริงหมากางอกขึ้นมาเอง) เป็นบริเวณกว้างใหญ่ ข้าพเจ้าก็ชวนให้เขาลองกิดคำคาดูบ้างเป็นไร ที่ในรัฐซานชายกันร้อย (ทับ) ละ ๓๐-๔๐

จี้ แม้คนมีอาชีพเพียง ไพคา (ผูกคาให้เข้าเป็นตับ) ก็ยังมีรายได้พอเลี้ยงตัว สหายร่วมทางของข้าพเจ้ากลับบอกว่า กา ในรัฐกะฉินถูกขายกันราวร้อยละ ๑๐ จี้เท่านั้น เป็นอันหมดเรื่องสนทนากัน ต่างลงจากรถมาเปิดกระเป๋าทิ้งให้เจ้าหน้าที่ศุลกากรตรวจ

ข้าพเจ้าเป็นคนต่างถิ่น จึงถูกตรวจอย่างถ่วงถ่วงหนังสือเดินทางก็ต้องให้ดูด้วย นึกดูก็ออกจะแปลกไม่ผิดประเทศลาวในสมัยก่อน ที่ชาวต่างประเทศผู้มีหนังสือเดินทางถูกต้องเรียบร้อย ไม่อาจเดินทางได้ทั่วทุกแห่งอย่างใคร ๆ มาบ้านเรา เพียงข้ามรัฐแม่ในประเทศเดียวกันก็ต้องถูกตรวจจี้กัน กว่าตรวจทั่วทุกคน ก็กินเวลาไม่น้อยทีเดียว เสียงคนโดยสารบ่นออกมาเป็นภาษาอังกฤษ มองตามเสียงไป ก็เห็นเป็นหญิงที่นั่งข้าง ๆ นั้นเอง ตอนแรกพูดอังกฤษด้วยขอให้ขยับที่เข้าไปหน่อย กลับทำเป็นฟังภาษาไม่เข้าใจ แล้วเหตุไฉนมาตอนนี้จึงพูดได้อย่างคล่องแคล่วเหมือนพูดภาษาของตัวเองเล่า แต่อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าก็ยังยินดีที่จะได้เพื่อนสนทนาต่อไปอีก ร้อยกว่าไมล์ โดยไม่ต้องกังวลถึงสิ่งใด ๆ ทั้งสิ้น

ม่านไหม—มิตจินา

ใกล้จะ ๑๕.๐๐ น. รถจึงลงจากภูเขาสู่ที่ราบและไม่ช้าก็ปรากฏบ้านเรือนชั้นดีตามสภาพบ้านเรือนในเมือง พอได้เห็นหญิงนั้นซึ่งทราบจากที่สนทนากันว่า เป็นชาวกะเหรี่ยง สามิเป็นนายแพทย์ กำลังเก็บข้าวของเตรียมตัวลง จึงพอเดาได้ว่ารถคงเข้าเขตม่านไหมแล้ว และก็จริงเช่นนั้น ม่านไหมคงเป็นตำบลใหญ่ เพราะเป็นชุมทางทั้งรถและเรือ ผู้ใดจะไปโมกกอก (บ่อพลอยอันมีชื่อเสียง ชื่อไทยว่า เมืองกุก) ก็มาลงเรือที่นี่ หรือจะเล่นเลยลงไปถึงเมืองมันกะเลอย่างกุ่ม หรือจะเล่นขึ้นเหนือไปตามลำน้ำแควหรืออิระวดี ก็อาจจะทำได้ สภาพความเป็นอยู่บ้านช่องผู้คนจึงออกจะก้าวหน้ากว่าที่คาดไว้ โรงเรียนมัธยมของเขามีบริเวณกว้างขวาง มีหอพัก ๒-๓ หลังอยู่ในบริเวณโรงเรียน สถานที่ราชการก็ตกแต่งสวยงาม บางแห่งมีเฟื้องฟ้าสีแดงเลื้อยอยู่ตามเฉลียง เห็นแล้วค่อยคลายสลดหดหู่ลงไปบ้าง ทั้ง ๆ ที่ยังทุกข์กังวลเรื่องที่พัวพันหน้าอยู่ ไม่ต้องนึกถึงมิตจินาที่จะต้องอยู่เป็นเวลานาน แม้ที่ม่านไหมที่จะค้างเพียงคืนเดียวนั้น สภาพที่พัวพันจะเป็นอย่างไร ก็ยังอดคิดห่วงอยู่ไม่ได้

แต่ไม่ต้องเสียเวลาห่วงอยู่นาน เพียงไม่ถึงครึ่งชั่วโมง รถก็มาจอดที่หน้าห้องแถวปลูกใหม่หลังยาวแห่งหนึ่งใกล้กับตลาด คนขับบอกคนโดยสารให้รู้ว่า นี่คือนักซึ่งบริษัทเขาเช่าไว้ให้เป็นที่พักคนโดยสาร ทุกคนต้องไปดูแลจี้ที่ทางของตนเอง ถึงจะฟังภาษาไม่ออก ก็พอจะได้

ว่าอะไรเป็นอะไร รีบให้คนขนของไปจองห้องที่ค่อยดูได้สักหน่อย ถ้าจะพูดถึงความดูดีหรือดูไม่ได้ของห้องแล้ว ทุกห้องเหมือนกันหมดจึงไม่ต้องดูอะไร เพราะไม่มีอะไรเลยในห้อง ยังกติที่พื้นเป็นไม้ ถึงจำเป็นจะต้องนอนกับพื้น ก็ยังพอไม่หนาวเหน็บเกินไปนัก เพราะถึงอย่างไร ในเดือนกุมภาพันธ์นี้ บริเวณแถบใกล้ภูเขาอย่างนี้ก็หนาวพออยู่ ในห้องไม่มีหน้าต่างมิดชิดก็ต้องจุดไฟจึงจะแลเห็น มีใครจุดไฟไว้ก่อนแล้ว เขากางที่นอนไว้แล้วสำหรับสองคน เป็นหญิงทั้งคู่ ดูเสื้อผ้าสะอาดสะอ้านคงเป็นชาวเมือง ไม่ใช่ชาวเขา ค่อยยังชั่วหน่อยและวิเศษสุดก็คือเขาพูดอังกฤษได้ด้วย ถึงก๊อ ก ๆ แก็ก ๆ อยากรู้ก็ยังดี เขารับจัดการหาไม้กวาดมาปัดกวาดพื้นให้ให้ข้าพเจ้าวางที่นอนลง ถึงตอนนี้ข้าพเจ้าต้องส่งใจไปขอบคุณสมาคมวรรณคดีชาที่กรุณาจัดหาผ้าปูที่นอนมาให้ ห่มนอน มุ้ง ผ้าปูที่นอนและผ้าคลุม รวมเรียกว่า เบดคิง ให้มา เมื่อพักตามบ้านกันเหนื่อยกันโหลง (ท่านผู้ใหญ่) ทุกแห่ง ทั้งที่เมืองนาย เมืองไทย และเจ็ลล่านไม่เคยได้ใช้เครื่องนอนเหล่านี้เลย ทั้งนี้เพราะท่านเจ้าของบ้านจัดหาให้พร้อมเสร็จ แต่มาถึงที่นี่หากไม่มีเครื่องนอนที่มานี้มาด้วย สงสัยเหลือเกินว่า คืนวันนั้นจะอย่างไร จะนอนลงไปบนพื้นอันไม่เคยได้เช็ดถูนั้นได้ไหน ยิ่งคิดก็ยิ่งขอบคุณ พร้อมกันนั้นก็จัดการคลีที่นอนออกตามอย่างหญิงทั้งสองนั้น เป็นการจองที่ไว้ แล้วก็เตรียมเสื้อผ้าออกไปอาบน้ำ

เรื่องอาบน้ำของคนบางกอก ออกจะเป็นเรื่องแปลกของคนทั่วไปไม่ว่าที่ไหน เขาไม่เข้าใจว่าอาบน้ำไปทำไมกันหนักหนา ทุกวันวันละสองครั้ง ทั้งที่อากาศก็หนาวเย็นอย่างนั้น ข้าพเจ้าก็บอกเขาให้โจ่งแจ้งไม่ได้ว่า ยิ่งหนาวเย็นเท่าไรก็ยิ่งต้องการอาบน้ำมากเท่านั้น ขณะนี้ก็เช่นกัน แต่บ้านนี้เขาเข้าใจเป็นที่พักผ่อนเท่านั้น เรื่องอื่น ๆ เขาไม่รู้ด้วย ฉะนั้นเมื่อข้าพเจ้าจะอาบน้ำ หญิงผู้เฝ้าสถานที่จึงบอกว่าจะจัดการเรียกคนตักน้ำให้ แต่ต้องเสียเงินเอง เป็นราคา ๒๐ เปี้ย (ราว ๔๐ สต.) ข้าพเจ้ารีบไปหยิบเงินมาให้โดยไม่รีรอเลย เพื่อจะได้น้ำมาอาบน้ำเร็ว ๆ และเงินงาได้ทุกอย่าง ไม่ช้าก็ทันกาลให้ข้าพเจ้ามีน้ำอาบ ยังเหลือพอไปถึงตอนเช้าอีกด้วย ไม่ต้องเป็นห่วงว่าจะมีใครมาถือสิทธิ์เอาไปอาบ เพราะไม่มีใครทำท่าว่าจะอยากอาบน้ำสักคน ทั้งชาวบ้านชาวเขา

อาบน้ำชุ่มชื้นใจแล้ว ข้าพเจ้าก็ออกไปสำรวจที่ทางว่าจะมีที่กินอาหารได้ที่ไหน อาหารประเภทอะไร และก็มีโชคที่แถบนี้มีคนจีนพำนักอยู่ จึงได้มีอาหารจีนขาย มีร้านขายอาหารแห้งจีน มีตังไฉ่ใส่ขวดโหลขายด้วย อาหารเย็นวันนั้นจึงเป็นบะหมี่มีตังไฉ่โรย ทำให้รสชาติดีกว่าที่เคยกินมา แต่ว่าถึงจะดีอย่างไร ก็ยังเป็นบะหมี่ที่กินทำตามใจปาก บะหมี่แห้งจึงมีสภาพ

ไม่ผิดกะหมี่ผัด เพราะชุ่มโชกไปด้วยน้ำมันจนมันเลี่ยนทั้งยังกินกับอาหารที่เป็นหอมของผสมกับน้ำพริก (แบบน้ำพริกศรีราชา) สีนุคนาก เผ็ดจืด เบี้ยวแจ็ก และต้องมีน้ำซุปรามาให้ชดอีกชามหนึ่งต่างหากตามระเบียบ ไม่ต้องเสียเงินสั่งแห้งชามน้ำชามให้สิ้นเปลือง แต่อย่างไรก็ตามก็นับว่าดีเหลือล้นที่ยังมีกะหมี่ให้กิน และที่รู้สึกถูกใจที่สุดก็คือ ได้มีโอกาสมากินอาหารตามร้านอย่างอิสระ โดยไม่ต้องเป็นห่วงว่าจะเป็นการรบกวนผู้ใดผู้หนึ่งให้เป็นที่เคืองกร้อน อย่างที่ไปทำความเคืองกร้อนให้เขามาแล้วทุกบ้าน บ้านละนาน ๆ

คืนนั้นคงไม่ใช่ข้าพเจ้าผู้เดียวที่นอนหลับ ๆ ตื่น ๆ ตลอดทั้งคืน เพราะนอกจากจะแปลกที่แล้วก็ต้องนอนอยู่ในเสียง อยากจะว่าว่าอย่างนั้น เสียงสารพัดเสียง ทั้งในห้อง นอกห้อง ข้างห้อง เสียงคนนอน เสียงคนพูด เสียงคนเดิน ฟังไม่รู้ศัพท์สำเนียง รู้แต่ว่าต่างคนต่างไม่ไต่หลับได้นอน พอสง ๆ ขนาดโหม่งแสง (เป็นกำบอกเวลาราว ๕.๐๐ น.) ต่างคนจึงต่างลุกเก็บข้าวเก็บของไว้พร้อม ข้าพเจ้าคงเริ่มวันด้วยจิตใจไม่สู้ผ่องใสนัก เหตุการณ์วันนั้นจึงมีแต่เรื่องอันไม่คาดฝันทั้งสิ้น ทั้งดีและร้าย

เริ่มก็ด้วยทุกคนที่พักในบ้านนั้น ทั้งที่มาในรถคันเดียวกัน กับที่มาในรถคันอื่น เทียวอื่น ต่างก็มีรถมารับเขาเดินทางไปกันหมดแล้ว เหลือข้าพเจ้านั่งคอยรอตอยู่แต่ผู้เดียว ตั้งแต่ตี ๔ จนเกือบจะ ๘.๐๐ น. จะพูดจาไต่ถามใครก็ไม่ทราบว่าจะพูดว่าอย่างไร จนต้องเดินไปตุรุดเองที่ตลาด จึงไปพบรถคันสุดท้าย ซึ่งยอมรับข้าพเจ้าไปเป็นคนโดยสารคนสุดท้าย ทั้งที่ไม่ใช่หน้าที่ของเขา ทั้งรถมีข้าพเจ้าเป็นผู้หญิงไปคนเดียวจึงคอยไต่ถามสบายขึ้น เพราะเขายอมให้มีคนโดยสารผู้ชายนั่งไปข้างหน้าได้อีกคนเดียวเท่านั้น เป็นอันไม่เคืองกร้อนมากนัก คนโดยสารในรถแทบทั้งรถเป็นทหารซึ่งจะต้องไปเข้าประจำการที่มิตจินา บางคนพูดภาษาอังกฤษได้ โดยเฉพาะพวกกะฉิ่น ทั้งกระเป๋ารถคันนี้ยังเป็นเด็กไทยใหญ่จากภูพาน พูดภาษาไทยใหญ่ได้ ข้าพเจ้าจึงวางใจว่าคนเหล่านี้คงจะช่วยอะไรได้บ้าง พอไม่ลำบากนัก หากหาบ้านนายท่านหม่องสหายเจ้าเมียวซาไม่พบ แต่ที่จริงขณะนี้ข้าพเจ้ากำลังพยายามไม่นึกถึงเรื่องนี้ คิดเสียว่าคงไม่มีอะไรร้ายเท่าที่ผ่าน ๆ มาไม่เคยผิดหวังสักราย แล้วทำไมจะมาเกิดในครั้งนี้ คิดได้อย่างนั้นแล้วก็หันมาสนใจกับสภาพภูมิประเทศระหว่างทางจากมานโหม่ไปมิตจินา ดอกทองกวาวสีแดงบานดาดดาอยู่เต็มป่าที่ผ่านไป สมกับที่ชาวอินเดียนเรียกว่า เปลวไฟแห่งป่า สีสดของมันทั้งแสงทั้งแดง ทำให้รู้สึกอุ่นร้อน ถึงจะนำตุ๊กตาคูอย่างตื่นเต็น ไม่เยือกเย็นช้านานเหมือนดอกไม้สีอื่น

มานโหม่ (บ้านบ่อ) เป็นทุ่งกว้าง ตลอดทางที่รถผ่านนับแต่เมืองหมอก (เมืองหมอก) มานเหม่อ-อ (บ้านใหม่) จนถึงมาน้ำพักกา (บ้านน้ำพักกา) ล้วนแต่เป็นที่ราบ มีแต่ทุ่งนา

สุดลูกหูลูกตา และที่ราบเหล่านี้เป็นที่อยู่ของพวกไตเหนือ คือพวกยูนานจากเมืองจันตา ที่อพยพเข้ามาจับจองอยู่ตั้งแต่นานมาแล้ว และที่ตาม ๆ กันเข้ามาเป็นระลอก ๆ ต่างเวลากันก็ยังมี เห็นพวกไตเหนือแต่งตัวกันตามแบบของเขา เดินอยู่ตามทางทั่วไปจนกระทั่งรถเข้าเขตกาดใจ อันเป็นหมู่บ้านของไตเหนือตอน ๆ (ลวัน ๆ) เขากำลังฉลองปีใหม่ (ปอยเลนตี) กันอยู่ มีละครเล่นให้กันดู แต่งตัวคล้ายจิ้ง ไม่มีโอกาสได้หยุดรถดู หรือฟังเขาพูดกัน เพราะรถต้องแล่นเลยไปถึงท่าน้ำ เพื่อลงแพขนานยนต์ข้ามไปยังฟากตรงข้าม น้ำแก้ว (อิระวดี) ในฤดูนี้น้ำแห้งเห็นแต่หาดทรายขย้าน้ำทั้ง ๒ ฝั่ง ทำให้แม่น้ำยิ่งดูกว้างเว้งว้าง แต่ก็สวยงามดู

ถึงมิตจินา

ความน่าดูของมิตจินา เห็นจะอยู่ตรงฝั่งน้ำแก้วเรื่อยมาจนเข้าเขตเมือง มีป่าละเมาะย่อม ๆ สลับกับทุ่งนา แลเห็นทิวเขาใหญ่อยู่ไกล ๆ อีก ๒ ไมล์จะถึงตัวเมือง เป็น ตับซิก (ทัพซิก คือ กรมทหาร) พวกทหารที่นั่งมาในรถพากันลงหมด รวมทั้งคนที่พูดภาษาอังกฤษได้ที่นั่งมาข้าง ๆ นั้นด้วย เหลือนายทหารพม่าพูดภาษาอังกฤษไม่ได้กับคนอื่น ๆ ข้าพเจ้ารีบหยิบจดหมายจำหน่ายของ ถึงหม่องตานหม่อง พร้อมทั้งกำบลที่อยู่ให้คนขับดูเพื่อให้เขาช่วยพาข้าพเจ้าไปส่งที่นั่น กำบลที่อยู่ไม่น่าหายาก เพราะบอกไว้แจ่มแจ้งว่าอยู่ถนนสายที่ผ่านหน้าสถานีรถไฟ ชั้นล่างเป็น แชนจ์เข้าซอย คือร้านเบะหมี่ ส่วนชั้นบนเป็นที่อยู่ของตัวเขา คนขับรถพาลัดเลาะไปตามถนนในเมือง กรูเดียวก็ถึงกำบลที่อยู่นั้น เด็กกระเป๋ารถที่พูดภาษาไทยใหญ่ได้ช่วยเป็นธุระถือของจดหมายเข้าไปในร้านเบะหมี่ เพื่อถามหาคนชื่อตานหม่อง ที่ระบุไว้ในหน้าของนั้น

ข้าพเจ้านั่งคอยในรถด้วยความร้อนใจ เพราะได้ยินแต่เสียงโต้ตอบกันไปมา ไม่เห็นที่ท่าว่าใครจะไปตามนายตานหม่องเจ้าของจดหมายออกมาสักที และไม่เข้าใจความร้อนใจก็ได้กลัปกลายเป็นความตื่นตะลึงนั่งขึงงงกัน ในเมื่อเด็กหนุ่มคนนั้นออกมาจากร้านและพูดภาษาไทยใหญ่แก่ข้าพเจ้าว่า ตานหม่องกว่าลิได้ เผอ—อ้ออยู่เมื่อเหลอ—อเต๋ป๊อก (ตานหม่องไปลิได้ ไม่มีใครรู้ว่าเมื่อไรจะกลับ) เอาละซี สิ่งที่ข้าพเจ้าหวั่นหวั่นหนาวว่าจะเกิดขึ้นและพยายามแอบคิดว่า ไม่น่าจะเกิดขึ้น ได้เกิดขึ้นจริงประจักษ์แจ้งแก่ใจอย่างนี้แล้ว จะทำอย่างไรดีเล่า ข้าพเจ้าไม่ได้คิดหาหนทางอื่นเตรียมไว้เลย ซึ่งถึงอยากจะคิดเตรียมก็ไม่ทราบจะเตรียมอย่างไรเพราะไม่เคยรู้เรื่องเมืองมิตจินามาก่อน ทั้งในขณะนี้ไม่มีเวลาคิดอะไรอีกแล้วด้วยว่าคนขับรถกำลังเร่งจะรับนำคนโดยสารอื่นอีกหลายคนไปส่งบ้านอีกหลายแห่ง

ขณะที่ข้าพเจ้ากำลังคิดไม่ตกว่าจะจัดการอย่างไรดีนั้น ก็ได้ยินเสียงนายทหารพม่า พูตกับเด็กกระเป๋าและคนขับรถเป็นภาษาพม่า เด็กนั้นบอกข้าพเจ้าเป็นภาษาไทยใหญ่ว่า นายทหาร ผู้นั้นเห็นใจข้าพเจ้าเต็มที และถ้าข้าพเจ้าไม่รังเกียจเขายากชวนไปพักด้วย กรอบครัวเขาคงจะ ต้อนรับด้วยความยินดี ได้ยินถ้อยคำอันเปี่ยมด้วยไมตรีจิตเช่นนี้ แม้จะไม่ได้ฟังโดยตรงจากภาษา ของเขาเอง ข้าพเจ้าก็รู้สึกเหมือนฟางเส้นสุดท้ายที่จะต้องรีบฉวยไว้ให้ได้ก่อน จึงตอบตกลงไป ทุกคนค่อยโล่งอก คนขับรับขับรถตรงไปยังที่หมาย ซึ่งอยู่นอกเมืองไกลออกไปมาก ถึงที่หมาย แล้ว รถยังต้องเข้าไปในตรอกอีกเลี้ยวลดจนแทบจะจำไม่ได้ ในที่สุดก็มาถึงบ้านหลังหนึ่งซึ่ง นายทหารคนนั้นบอกให้รถหยุด คนขับและเด็กกระเป๋าเตรียมจะช่วยยกของข้าพเจ้าลงจากรถ แต่แล้วก็ต้องชะงักเมื่อข้าพเจ้าห้ามเขาไว้ แต่แรกเขาไม่เข้าใจว่าข้าพเจ้าห้ามเขาทำไม แต่เมื่อข้าพเจ้า ชี้ให้เขาดูบ้านนายทหารคนนั้นเขาก็เข้าใจ รีบบอกนายทหารคนนั้นแทนข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้าขอบคุณ แต่ขอไม่รบกวนในขณะนั้นหรอก ด้วยว่าบ้านเขากำลังปลูกใหม่ มีแต่เสากับฝาบางส่วนเท่านั้น หลังคายังไม่มี กรอบครัวของเขาต้องปลูกเพิ่มเล็ก ๆ อาศัยอยู่ชั่วคราวจนกว่าบ้านจะเสร็จ มอง ไม่เห็นว่าข้าพเจ้าจะเอาตัวไปวางไว้ตรงไหนของบ้าน นายทหารผู้นั้นมีท่าเสียใจเหมือนกัน คิดว่า จะช่วยเหลือข้าพเจ้าได้ คงคาดล่วงหน้าว่าบ้านจะเสร็จเรียบร้อยแล้ว แต่แล้วก็กลับกลายเป็น อย่างนี้ ไม่มีทางจะช่วยอะไรกันได้เลย ข้าพเจ้าจึงได้แต่กล่าวคำอำลาและขอบคุณในน้ำใจไมตรี ของเขายิ่งนัก ทั้งที่ในใจในหัวกำลังหนักอึ้ง ปัญญาตัน พอดิคนขับรถตามขึ้นว่าตอนนี้จะไปไหน ไปพักที่ไหน เมื่อไม่มีทางจะทำอย่างใด มีอยู่ทางเดียวก็คือไปพักที่โฮเต็ล และไม่ช้ารถก็พา ข้าพเจ้ามาถึงโฮเต็ลที่มีอยู่แห่งเดียวในเมืองมิตจินา และก็เป็นแห่งเดียวที่เขารู้ว่ากั้นว่าดีแล้วด้วย เพราะตัวอาคารถึงจะเป็นไม้แต่ก็แลดูใหม่ แต่ว่าชั้นล่างนี่ซิ เป็นร้านขายอาหารมีคนเข้าออกพลุก- พล่านอยู่ตลอดเวลา ดูโฮเต็ลนั้นแล้วข้าพเจ้าอยากจะอุทานออกมาว่า หนิกจา (อนิจจา) จะให้ ผู้หญิงอยู่เข้าไปได้อย่างไร ในที่สุดข้าพเจ้าจึงพูดแก่เด็กหนุ่มชาวไทยใหญ่ว่า ทำไมโฮเต็ลจึงเป็น อย่างนี้อยู่ไม่ได้ดอก คนขับรถเห็นหน้าข้าพเจ้าและเมื่อได้ยินเด็กหนุ่มเปล่งเสียงแล้วก็ทำท่าฮึดฮัด ขึ้นมาทันที พูกว่า ถ้าไม่อยู่ก็ไม่รู้จะช่วยอย่างไรแล้ว ช่วยตัวเองก็แล้วกัน พุ่ดแล้วก็โศกสงมา จะชนของข้าพเจ้าลง

ทันใดนั้นเอง เหมือนเทวดามาคลอใจให้ข้าพเจ้านึกถึงคำว่า คัมบังกะโลว์ อันเป็นที่พัก ของพวกข้าราชการที่ต้องเดินทางมาราชการ มักมีตามเมืองและตำบลต่าง ๆ ทั้งในอินเดียและพม่า จึงหลุดคำว่า คัมบังกะโลว์ ออกมาและถามเขาว่าอยู่ที่ไหน เด็กกระเป๋าเองก็นึกขึ้นมาได้ จึง อ้อนวอนให้คนขับพาข้าพเจ้าไปส่งที่นั่น ซึ่งอยู่ไม่ไกลนัก แต่กระนั้นใจข้าพเจ้าก็เต้นระทึกอยู่

ตลอดทาง เกรงว่าที่คักบังกะโลว์จะไม่มีห้องว่าง และกินเอง ที่ทำให้ข้าพเจ้าอดคิดได้เรื่อยมา เพราะเมื่อถูกโชคชะตาทดลองความอดทนให้ประสบความยากลำบากนานาประการแล้ว ก็มักจะได้รับการตอบแทนด้วยการได้เสวยผลนั้นภายหลังอย่างสะดวกสบาย ดังเช่นที่เมื่อรถจีบนั้นพาข้าพเจ้ามาถึงคักบังกะโลว์ ก็ปรากฏว่าคักบังกะโลว์นั้นห้องพักรวมทั้งหมดทั้ง ๔ ห้อง อันเป็นสิ่งผิดปกติธรรมดาอย่างยิ่งนัก

เมื่อได้ทราบเช่นนั้น ทั้งคนขับรถและเด็กกระเป๋าท่างพากันตอกใจใจไม่แพ้ข้าพเจ้าช่วยกันอธิบายให้เจกิตาร์ (คนเฝ้าบ้าน) ฟังเล่า ๆ ว่าข้าพเจ้าเป็นข้าราชการมาขอพักที่นี้ให้จัดห้องที่สบาย ๆ ให้ด้วย เสร็จธุระแล้วก็ชวนกันไป ทั้งให้ข้าพเจ้าคุ้นเคยกับโชคชะตา แล้วก็ขอบคุณเทวดาอารักษ์ที่ดลบันดาลให้มาถึงที่แห่งนี้ และบังเอิญให้ที่แห่งนี้ว่าง ที่่ายที่สุดก็คือขอบคุณคนทั้งสองที่พามา ซึ่งกินรวมไปถึงเจกิตาร์ที่คุ้นเคยกับลูกจ้อช่วยเหลือให้ความสะดวกนานาประการที่สำคัญคือไปเตรียมน้ำอาบไว้ให้เรียบร้อย แล้วจึงนำสมุทมาให้ข้าพเจ้าเซ็นชื่อ พลองถามข้าพเจ้าเป็นภาษาฮินดีว่า เกียตีพาทเมนต์ คือ (รับราชการ) แผนกอะไร แต่ก็ไม่ยอมถามว่าประเทศไหน เมื่อข้าพเจ้าตอบว่า การศึกษา แกก็ตอบว่า อัจฉา (ศิลปะ) แล้วก็ลาไป ไม่ได้มีท่าสงสัยจนนึกเคียวว่า ข้าพเจ้าไม่ใช่ชาวพม่า และไม่ได้ทำอะไรเกี่ยวกับราชการในประเทศพม่า เห็นแล้วอดคิดไม่ได้ว่า มิตจินาอยู่ไกลเมืองหลวงถึงเพียงนี้เกี่ยวหรือ

แต่บ่วยการจะไปคิดอะไร เรื่องจำเป็นต้องคิดยังมีอีกมาก ข้าพเจ้าจัดข้าวของ เบ็ด-กระเป๋าสื่อสำหรับผลัดไปพลาง คิดไปพลาง อุปสรรคขั้นที่หนึ่งผ่านไปแล้ว อย่างน้อยก็ยังมียี่เพ็กคัมแคคคัมฝน ขึ้นต่อไปที่จะต้องคิดอย่างหนักก็คือ จะไปตามหาชาวคาคีได้ที่ไหน จะไปติดต่อกับใคร ใครจะรู้เรื่องคนไทยพวกนี้บ้าง ใจข้าพเจ้าขณะนี้นึกไปถึงพวกคริสเตียนซึ่งแน่เหลือเกินว่าจะต้องมีเป็นอันมากที่นี่ เพราะพวกกะฉิ่นที่ศิวไลซ์แล้วถือคริสต์แทบทั้งนั้น มิตจินาเป็นเมืองหลวงของรัฐกะฉิ่นที่เพิ่งยกขึ้นเป็นรัฐเมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่สองนี้เอง บรรดาข้าราชการในรัฐนี้ จึงล้วนเป็นคนหนุ่มเสียเป็นส่วนใหญ่ และคนเหล่านี้ถือคริสต์ด้วย ที่ข้าพเจ้านึกถึงพวกถือคริสต์ ก็เพราะนึกถึงว่าคนเหล่านี้ต้องพูดภาษาอังกฤษได้ คงพูดกันได้โดยสะดวกกว่า ทหารกะฉิ่นที่นั่งข้างข้าพเจ้าในรถก็ถือคริสต์ และพูดภาษาอังกฤษได้ เขาหลงก่อนที่กรมทหาร จึงไม่มีทางรู้ได้ว่าข้าพเจ้ามาผจญภัยอย่างไรบ้าง กว่าจะได้มาถึงที่คักบังกะโลว์นี้

และเหมือนดั่งว่า นิกเงิน เงินมากอง นิกทอง ทองมาตั้ง พอนึกถึงพวกถือคริสต์ก็ได้ยินเสียงเกาะประตู และเจกิตาร์บอกข้าพเจ้า ว่ามีแขกมาหา โผล่หน้าไปดูก็ปรากฏเป็น

ทหารกะฉิ่นผู้นั้น พร้อมด้วยเพื่อนคนหนึ่งแต่งตัวเป็นพลเรือนยืนคอยพบอยู่ เมื่อแนะนำให้รู้จักเพื่อนของเขาซึ่งเป็นชาวกะฉิ่นถือคริสต์ด้วยกัน และเป็นครูสอนหนังสืออยู่ที่โรงเรียนมิชชันในเมืองนี้แล้ว เขาริบบอกให้ข้าพเจ้าคลายสงสัยว่าที่เขาตามมาหาถูกก็เพราะเขาเข้ามาเที่ยวในเมืองไปพบรถจี๊ปคันที่นั่นมา จึงถามคนรถว่าพาข้าพเจ้าไปพักที่ไหน ทราบที่แน่นอนแล้ว เขาจึงไปพาเพื่อนที่เป็นคนพื้นถิ่นมาด้วย เพื่อจะได้ช่วยเหลือข้าพเจ้าตามสมควร และเขาก็ช่วยข้าพเจ้าได้จริง ๆ เพราะเพียงแต่ถามว่าเขาทราบไหมว่ามีชาวคำที่อยู่ในเมืองนี้หรือไม่ เขาก็พาไปยังบ้านคนละฟากถนน ซึ่งให้ดูป้ายที่เขียนเป็นภาษาพม่า ออกเสียงว่า ซานอะชีอะยัง คือ สมาคมซานและที่บ้านนั้นเป็นหอพัก มีนักเรียนคำและไทยพวกอื่นอยู่รวมกันกว่า ๒๐ คน แต่ละคนก็ต่างโง่โหล่งโง่หล้ง (แปลตามตัวว่า ยินดียิ่งใหญ่หลวง) ที่พบข้าพเจ้า ข้าพเจ้านั้นก็เหลือจะพรรณนาได้ถูกว่าปลาบปลัมยินดีเพียงไหน ที่ได้มาพบเขาเหล่านั้น ด้วยการค้นคว้าหาหนทางของตนเอง พุทที่จริงแล้วเป็นการช่วยเหลือของโชคชะตาเสียกว่าครึ่ง หากไม่ได้ทหารกะฉิ่นผู้นั้นนึกถึงและคิดช่วยเหลือ ไปพาเพื่อนเจ้าของถิ่นมาพบแล้ว ข้าพเจ้าจะมีโอกาสได้พบคนเหล่านั้นหรือไม่ยังสงสัยอยู่ คิดถึงเรื่องนี้ครั้งใดก็ให้อครู้สึกขอบคุณเขาทั้งสองเสียไม่ได้ พร้อมกันนั้นก็ขอบคุณโชคชะตาที่บันดาลให้ข้าพเจ้าอวคตได้ต่อไปโดยไม่ครั่นคร้ามต่ออุปสรรคและอันตรายใด ๆ

ไต่เมืองขาง

ข้าพเจ้าออกจะเบิกบานใจที่เรื่องทำห่าว่าจะลงเอยด้วยดี เพราะการที่ได้ที่พักนอน และได้พบชาวคำที่ผู้ต้องการจะพบแล้วเช่นนี้ ทำให้น่าเชื่อว่าไม่มีอะไรต้องกังวลใจอีกต่อไป ข้าพเจ้าจึงถือโอกาสเฉลิมฉลองโชคครั้งนี้ที่ร้านอาหารจีนที่ดีที่สุดในมิตจินาเชิญชาวกะฉิ่นทั้งสอง พร้อมด้วยชาวคำที่อีกสองคนมาร่วมรับประทานอาหารด้วยกัน เป็นการขอบคุณชาวกะฉิ่นผู้อารี และแสดงความยินดีที่ได้พบชาวคำที่ คนทั้งสี่เป็นเด็กหนุ่มอายุราว ๒๐ กว่า ๆ รุ่นราวคราวกันแม้จะดูเหมือนว่าทำทางเยาว์วัย แต่เขาก็มีความรู้เรื่องรัฐกะฉิ่นของเขา หรือที่คนไทยเรียก เมืองขาง (ขาง ของเขาหมายถึงพวกกะฉิ่น เมืองขาง คือเมืองขาง เมืองของพวกกะฉิ่น) เป็นอย่างดี พอช่วยให้คนมาใหม่ได้รู้จักบ้านเมืองของเขาไว้บ้าง แต่ใจข้าพเจ้าขณะนั้นไม่วางพองจะรับรู้เรื่องของชนชาติอื่นได้ นอกจากพวกไทยด้วยกัน ซึ่งมีอยู่หลายพวกในเมืองขางนี้ รวมเรียกว่า ไตเมืองขาง หมู่คำที่ทั้งสองชื่อเจ้าน้อยซำไต กับเจ้าน้อยคำแสง เจ้าน้อยซำไตพูดภาษาอังกฤษได้มากกว่าเจ้าน้อยคำแสง สหายผู้มาด้วยกัน จึงอธิบายเรื่องราวได้กว้างขวางตามแต่ข้าพเจ้าจะอยากรู้ ขณะนี้ภาษาอังกฤษออกจะ

จำเป็นยิ่งกว่าภาษาอื่น เพราะเสียงคำที่ต่างกับเสียงไทยถิ่นอื่นทั้งหมด ข้าพเจ้ายังเตรียมหูไม่พร้อมพอจะเทียบเสียงกลับเป็นเสียงที่ข้าพเจ้าเข้าใจ ความหมายของคำบางคำก็แปลกออกไป เช่น เจ้าน้อยทั้งสองถามข้าพเจ้าว่า ปี่เฮาอาบนํ้าเค้เปนมะเปเน ข้าพเจ้าก็ไปสำคัญว่าเขาถามว่า พี่เราอาบนํ้าแม่นํ้าเป็นไหม ตามความหมาย เป็น ในภาษาของเรา ฟังแล้วทั้งแปลกทั้งงงว่า ถามทำไมใครบ้างจะอาบไม่เป็น แต่แท้ที่จริงนั้น เขาถามว่า พี่เราอาบนํ้าแม่นํ้าได้ไหม โดยเฉพาะในเวลา ค่ำคืนอย่างนั้น คำว่า เป็น ของเขา แปลว่า สามารถ เพราะร่างกายอ่อนวัย เช่นนี้เป็นต้น เห็นจะต้องใช้เวลานานมิใช่น้อยกว่าจะเข้าใจภาษาของเขาอย่างที่ข้าพเจ้าใจภาษาไทยใหญ่ถิ่นอื่น ๆ เพราะฉะนั้นทางที่ดีควรจะไปให้ถึงที่อยู่ของชาวคำติให้เร็วที่สุดที่จะทำได้ เรื่องสุดท้ายหลังรายการอาหารจึงมายุติที่การเตรียมแผนต่อไปข้างหน้า

คิดกันไปปรึกษากันมา ผลปรากฏว่า ถึงข้าพเจ้าจะไม่อยากเกลียดโลลอยู่ที่มิตจินาให้นานเกิน ๒ วัน และถึงข้าพเจ้าจะมีเงินมีผู้ช่วยเหลืออย่างไร ข้าพเจ้าก็ไม่อาจจะออกเดินทางไปได้ทันที ทั้งนี้เพราะดินแดนคำติโหลงอันเป็นที่อยู่ของชาวคำติในพม่านั้น ไม่ใช่ดินแดนที่จะไปถึงได้ด้วยรถยนต์หรือรถไฟ ไม่ว่าใครๆ ในมิตจินาเป็นรู้กันว่า ปูเตาหรือ ปูตาโอ (เรียกตามพม่า) นั้น อยู่นอกฟ้าป่าหิมพานต์ ฝนตกปีละ ๑๐ เดือน ถึงจะมีถนน ก็หาใช้ถนนสำหรับรถเดินได้ไม่ ดังนั้นถ้าไม่ขี่เรือบินไปก็ต้องขี่ช้าง ค่อยๆ ไป อาจใช้เวลาเป็นอาทิตย์เป็นเดือนก็ได้แล้ว แต่เหตุการณ์ บริษัทเดินอากาศพม่าจึงจัดให้มีเรือบินเดินอาทิตย์ละ ๒ ครั้งเป็นการช่วยชาวปูเตาให้ได้มีโอกาสติดต่อกับโลกภายนอกได้บ้าง อย่างน้อยก็ปีละ ๖ เดือน ฉะนั้นข้าพเจ้าจะต้องคอยอีก ๔ วันกว่าจะถึงวันที่มีเรือบินออก และยังไม่แน่ว่าจะได้ที่นั่งหรือไม่ เพราะมีคนไปคนมาเต็มๆ ล้าอยู่ทุกเที่ยว

ข้าพเจ้ายังติดใจเรื่องคนไทยที่เมืองย่างตามทีเจ้าเมียวซาแห่งเจ้ล่านเป็นผู้ติดต่อให้ แต่ยังไม่ได้รับคำตอบ จึงถามคนทั้งสองดูว่า เขาเป็นไทยพวกไหน เมืองย่างอยู่ไกลออกไปเพียงไร จะไปมาในเวลาที่เรือบิน ๔-๕ วันนั้นทันหรือไม่ และคำตอบที่ได้ ออกจะน่ายินดีที่เมืองย่างอยู่ไม่ไกลนักราว ๑๐๐ กว่าไมล์ ทั้งยังเป็นเมืองใหญ่อยู่ริมทางรถไฟ รถไฟเดินกลางวัน ออกแต่เช้า ๖ นาฬิกาถ้าไม่เสียเวลา เทียงกว่าๆ ก็ถึง ข้าพเจ้าเดินทางไปคนเดียวได้โดยสะดวก ข้าพเจ้าจึงตกลงใจไปเยี่ยมชาวไทยเมืองย่างเสียก่อน เพื่อไม่ต้องเสียเวลาคอยเปล่าๆ และเพื่อความสะดวก คนทั้งสองจะไปโทรเลขบอกให้คนที่นั่นรู้ไว้ก่อน จะได้ส่งคนมารับที่สถานีรถไฟ และเช้าวันเดินทาง คนทั้งสองจะมารับข้าพเจ้าไปส่งที่สถานีรถไฟ วันกลับที่กำหนดไว้แน่นอน

แล้ว ก็จะมารับเช่นเดียวกัน และเขาทำได้จริง ๆ ดังกล่าวไว้ทุกประการจนข้าพเจ้าอดขอบคุณในน้ำใจของชาวคำตุ๋่นเขาวนนี้เสียมิได้

นอกจากจะมีน้ำใจจัดตระเหล่านให้สำเร็จลุล่วงไปตามแผนทุกประการแล้ว เขาก็ยังช่างคิดแม้เรื่องเล็ก ๆ แต่ก็มีควมหมายสำคัญแก่ข้าพเจ้าผู้เป็นคนแปลกถิ่นยิ่งนัก เป็นต้นว่า ไปซื้อปลาแห้งโก้มากให้ แบ่งข้าวปุก* ที่เขาได้มาจากบ้านให้มาเป็นเสบียงกลางทาง เผื่อว่าข้าพเจ้าพูดภาษาพม่ากับเขาไม่ได้ จะได้ไม่อดระหว่างทาง ซึ่งอาหารทั้งสองอย่างได้ช่วยทั้งข้าพเจ้าและผู้โดยสารชาวที่หนึ่งใกล้ ๆ อีก ๒ คนให้พ้นอดได้จริง ๆ ด้วย คิดถึงเรื่องนี้แล้ว นอกจากจะขอบคุณแล้ว ก็ยังนับถือความช่างคิดช่างเอาใจใส่ของเขายิ่งนัก คุชังไม่สมกับเป็นผู้ที่ถือกำเนิดและพำนักอยู่ในที่ที่ห่างอย่างกรุงนครหลวงเกือบพันไมล์เลย

อันที่จริงขึ้นรถไฟสายนี้ไม่สู้ลำบากนัก เพราะเป็นรถไฟสายใหญ่จากมิตจินาไปมันตะเล ทุก ๆ สถานีที่รถไฟหยุด จึงมีอาหารมาเร่ขาย ถ้ารถหยุดนานสักหน่อย คนก็ลงไปกินข้าวแกงที่ร้านริมทางได้เลย คนพม่าช่างกินเหมือนคนไทย ของกินจึงมีสารพัด ส่วนมากเป็นของทอด ๆ เป็นถั่วทอด กุ้งทอด ปลาทอด ไก่ยีนเสียง ไข่ ก็เคาะได้ว่าต้องเป็นอะไรทอด ๆ ข้าวเหนียวก็มีขาย ทั้งข้าวเหนียวเปล่า ข้าวเหนียวปรุง ซึ่งเขาใช้น้ำมันแทน กะทิ ใส่ถั่วลิสงด้วย แห้วจีนต้มเสียบไม้ก็มีขายเคลื่อนเมื่อรถใกล้ถึงเมืองย่าง ทำให้คิดถึงแห้วเมืองไทยสมัย ๒๐-๓๐ ปีก่อนโน้น ส่วนเรื่องภาษาที่จะพูดกับเขานั้นไม่ต้องวุ่นวายเท่าที่คิด เพราะใช้ภาษาใบ้ได้ และคนขายพยายามช่วยเราอยู่เสมอ พูดไม่เข้าใจก็หยิบเงินไปจากมือผู้ซื้อเสียเองตามราคาของเขา บางทีคนข้าง ๆ ก็ช่วยเหลือต่อตามให้ และดูเหมือนว่า รถสายนี้จะมีไว้จำเพาะคนไทยเท่านั้น เพราะตั้งแต่ต้นทางเรื่อยไป จะพบแต่คนไทยเป็นส่วนมาก ที่ดูเครื่องแต่งกายก็รู้ได้ทันทีนั้น ได้แก่พวกไทเหนือ บางคนคงจะเพิ่งอพยพมาจากญวน ยังไม่เข้าใจภาษาสักคำ ถึงเวลาจะซื้ออะไร ก็ไปชี้ ๆ เอาแล้วทำมือไม้ ดูเหมือนจะร้ายยิ่งกว่าข้าพเจ้าที่พอจะรู้มาบ้าง ๒ คำ ๓ คำ ที่แต่งเป็นพวกไทเมาก็มี เขาว่าเขาเป็นพวกไทหลวงอพยพมาจากเจ้าน้ำคำ คนเหล่านี้ถ้าไม่ดูที่เครื่องแต่งกาย ก็ยากจะรู้ว่าใครเป็นไทอะไร เพราะหน้าตาผิวพรรณอย่างเดียวกันที่เด่นสะดุดตาเห็นที่ไหนกำหนดรู้ได้ทันทีก็คือ แก้มแดงใส ไม่ว่าจะอายุเท่าใด และแม้จะล่องลอยไปเพียงใด หญิงไทเหนือไทเมาก็มีแก้มแดงให้สังเกตได้เช่นเดียวกันหมด

ยังมีไทอีกพวกหนึ่งซึ่งแต่งตัวอย่างพม่า ถึงดูหน้าก็เหลือจะรู้ว่าเป็นไท เพราะผิวคล้ำหน้าตาบางคนดูไม่ผิดพม่า เจ้าน้อยทั้งสองบอกว่าเขาเป็นไทหลวง (ไทยแดง) กล่าวกันว่าคน

* ข้าวเหนียวนึ่งที่กำจนเหนียว ทำเป็นแผ่น เก็บไว้กินได้นาน ๆ

ไทยพวกนี้ เดิมอยู่ที่มันตะเล มักเป็นพวกราชสำนัก เมื่อหมดกษัตริย์แล้ว จึงแยกย้ายกันมาอยู่ที่มิตจินา ข้าพเจ้าเห็นเขาแล้วไม่สะทกสะท้าน เช่นเดียวกับที่เขาเองก็ไม่สนใจข้าพเจ้า ผิดกับคนไทยพวกอื่นๆ ข้าพเจ้าไปไต่ถามเขาอุทานเมื่อเขาก็มองและส่ายคางหันจากกระเป๋าสีว่า ตักมก (ตกหมก) จึงได้รู้ว่าเขาเป็นไทย แต่เวลาที่เขาสนทนากันจับคำไม่ได้ ฟังเหมือนพูดพม่าตลอดคนไทยเหล่านั้นถึงไม่ร่าเริง แต่ก็มีความพอตัวไม่ขัดสน กล่าวกันว่าคนไทยอยู่มาหลายที่นี่เมื่อรวมเข้าด้วยกันแล้ว ไตเมืองขางทั้งหมดเห็นจะมีไม่ใช่น้อย

รถไฟแล่นไปหยุดไป จะหาอะไรน่าสนใจดูก็ไม่มี ข้าพเจ้าจึงได้แต่นั่งนับเวลานับสถานี นับไปพลางก็ชอบคุณเจ้าน้อยชาโดไปพลาง ที่นอกจากจะช่วยเหลือเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ก็ยังช่วยจัดซื้อสถานีให้ครบทุกสถานี เพื่อข้าพเจ้าจะได้กะได้ถูกว่ารถมาถึงไหน ไกลใกล้เมืองย่างเพียงใดแล้ว และก็เพราะเหตุที่รู้มาล่วงหน้าว่า พม่ามักออกเสียงชื่อไทยอย่างแปลกพิสดารเสมอตามอักขรวิธีและวิธีการออกเสียงของเขา คำ เมืองย่าง ชื่อสถานีนี้ก็เช่นกัน พม่าออกเสียง โมยิน เมื่อเห็นป้ายและไต่ถามชื่อนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่ต้องลงเลใจว่า ไซ้ที่หมายที่ต้องการมาหรือไม่ ทั้งผู้มารับ ๓-๔ คนที่ได้รับโทรเลขของเจ้าน้อยชาโด ก็ไม่ยอมให้ข้าพเจ้าตัดสินใจอะไรอีก เมื่ออุหนำท่าทางและเครื่องแต่งกาย เห็นว่าเป็นคนเมืองนอกไม่ผิดแล้ว ก็โคตขึ้นมาฉวยม้วนเครื่องนอน กระเป๋าเล็ก กระเป๋าใหญ่ ส่งให้กุลิที่ยืนคอยรับอยู่ข้างล่าง คนข้างล่างก็ส่งให้กุลิจัดการผูกมัดหีบเดินล่วงหน้าไปก่อน ข้าพเจ้าเองออกจะงงไม่ทราบว่ากุลิจะพาของไปไว้ที่ไหน แม้ตัวข้าพเจ้าเองจะพักที่ไหนบ้านใครก็ยังไม่มีโอกาสได้ทราบในขณะนั้น

จนข้าพเจ้าลงมายืนที่สถานี หายงตี่แล้ว ชายสูงอายุที่สุดที่เป็นผู้ออกคำสั่งต่าง ๆ จึงได้นำตนเองว่า ชื่อ อู๋ฉ่วยทุน เฮ็ดโหม่กั่มไตเมืองย่าง (เป็นนายกสมาคมชาวไตเมืองย่าง) หญิงที่ยืนเคียงข้างอยู่คือภรรยา อันจะเป็นผู้ดูแลให้ความสะดวกสบายแก่ข้าพเจ้า ตลอดเวลาที่พักอยู่ที่เมืองย่าง เพราะข้าพเจ้าจะต้องไปพักอยู่ที่นั่น แต่ก่อนจะไปบ้าน อู๋ฉ่วยทุนอยากเชิญให้ไปพักเหนื่อยที่บ้านชาวไตเมืองย่างที่อยู่ใกล้ ๆ นั้นก่อน ซึ่งข้าพเจ้าก็ไม่ขัดข้อง เพราะมีรถไฟมาตั้งครึ่งก่อนวัน นั้งพักเสียหน่อยคงค่อยสบายขึ้น แต่เมื่อถึงบ้านที่อู๋ฉ่วยทุนพามาแล้วเรื่องพักเป็นไม่ต้องพูดถึง เพราะปรากฏว่ามีผู้คนชุมนุมกันกว่า ๒๐ เพื่อฮับโหม่จิมทอน (ต้อนรับขับสู้) แม่หยิงเม้งกอก ทุกคนต่างก็อยากรู้เรื่องต่าง ๆ ต้องสนทนาปราศรัยอยู่ด้วยอีกช้านาน จนใคร ๆ ก็พากันลืมเรื่องที่พาข้าพเจ้ามานั่งพักให้หายเหนื่อยเสียสิ้น

อยู่ด้วยทุนกับภรรยาที่สถานีรถไฟเมืองยาง

แต่ถึงข้าพเจ้าจะเหนื่อยอย่างไร ข้าพเจ้าก็ยังอดยินดีปรึกษาไม่ได้ที่เห็นพวกเขากระตือรือร้นอยากรู้อะไรของคนไทยถิ่นอื่น ๆ นอกไปจากเรื่องของพวกเขาสองคน และเขาก็ชื่นชมยินดีจริง ๆ ด้วยที่ได้มาพบคนบางกอก เป็นคนบางกอกที่พูดภาษาของเขาได้ และฟังภาษาของเขาเข้าใจ ข้าพเจ้าเองก็ปลื้มใจไม่แพ้กัน ที่อุทิศสัปดาห์เรียนภาษาไทเมามานี้กว่าจะไม่มีโอกาสได้ใช้พูดกับใคร ก็ยังได้มาพบคนที่พูดภาษาไทเมาพอจะสนทนากันได้ ฟังกันเข้าใจ ดีกว่าที่จะสนทนากับชาวไทคำตี้เป็นอันมาก แต่ว่าคนเหล่านั้นหารู้ไม่ว่า ภาษาที่ตนพูดกันนั้นไปเข้ากลุ่มภาษาถิ่นไหน เขาเรียกของเขาวว่า คำไตเม็งยาง (ภาษาไทเมืองยาง) และแม้จะรู้กันว่า คนเหล่านั้นส่วนมากอพยพมาจากรัฐชานทางแถบน้ำเมา อันได้แก่ตำบลเจ็ดล้าน น้ำคำ เป็นต้น สมควรจะเรียกตนเองว่าไทเมา แต่เขาก็พอใจจะได้ชื่อว่า ไตเม็งยาง เพราะเมืองยางนอกจากจะเป็นชื่อเก่าแก่ถิ่นดั้งเดิมแต่ครั้งบรรพบุรุษไทยยกมาตั้งบ้านเมืองอยู่ในดินแดนพื้นฐานานลงมาพร้อม ๆ กับ

เมืองทอง (เมืองทอง) เมืองมีค (เมืองมีค) แล้ว ก็ยังเป็นแหล่งทำมาหากินอันอุดมสมบูรณ์ ซึ่งไม่แต่จะคินคี่ น้ำคี่ ไม่ว่าจะทำนา ทำสวน ทั้งสวนผัก สวนผลไม้ ย่อมได้ผลคี่ทั้งคี่แล้ว ก็ยังเป็นเมืองใหญ่ใกล้ทางรถไฟ จะทำมาค้าขายสิ่งใดย่อมทำได้สะดวก คนโตเมืองอย่างคี่ไม่คี่ จะรู้จักทำสวน ทำนา พอหาเลี้ยงตัวเลี้ยงครอบครัว แต่คี่รู้จักค้าขาย ทั้งคี่เล็ก ๆ น้อย ๆ ไป จนถึงการคี่ใหญ่คี่ขึ้น ขนาดคี่ข้าว คี่ไม้ มีโรงเลื่อยไม้ของคี่ตัวเอง เจ้าของบ้านคี่อยู่ด้วยทุนพา ข้าพเจ้ามาพัก ทราบภายหลังว่า ชื่อ อุ๋ด้วยทอง เป็นคี่ผู้จัดการโรงเลื่อยของบริษัทไทย คี่คนไทย ๔-๕ คนรวมทุนกันคี่ขึ้น

นอกจากคี่แล้วคี่มีคี่คนเมืองอย่างคี่เป็นคี่อันมาก คี่สามารถเรื่อง แสง (เพชร พลอย) ทั้งชุด ทั้งหา ทั้งเจียรไน หม่อแสง (บ่อพลอย) คี่มีคี่ชื่อเสียงในแถบคี่นั้น คี่คี่ที่ตำบลผากัน อยู่ระหว่างเมืองยาง กับเมืองทอง นับเป็นบ่อพลอยคี่มีชื่อเสียงคี่อีกแห่งคี่หนึ่ง ไม่คี่แพ้คี่ โมกคี่อก (เมืองกุก ออกเสียงอย่างพม่าเป็น โมกคี่อกไป) แต่คี่คี่นี้ไม่มีคี่ทับคี่มและคี่นิล อย่างคี่โมกคี่อก มี คี่แต่หยก คี่เขาเรียก แสงเชว แต่แรกข้าพเจ้าเข้าใจว่าคี่คือ มรกต เพราะเขาเรียกพระแก้วมรกต ของเราว่า พระแสงเชว เมื่อได้คี่เห็นเองคี่จึงทราบว่าไม่ใช่มรกต แต่หยกของเขาคี่ไม่ได้คี่มีคี่แต่คี่สีเขียว คี่ยังมีคี่สีคี่ดำ สีน้ำตาลคี่อีกด้วย เขานำมาทำคี่จี้ห้อยคี่รูปต่าง ๆ ราคาไม่คี่สูงแพง แต่คี่คี่เป็นหยกคี่ชั้นคี่คี่หนึ่ง นั้น ราคาเรื่อนแสน ไม่คี่แพ้คี่นิล และคี่ทับคี่ม อุ๋ด้วยทุนเคยโชคคี่คี่คี่ในคี่ขณะชุดด้วยคี่กันชุดได้หยกคี่ก้อนใหญ่ ขายรัฐบาลไปราคาเป็นแสน ๆ จัก เขาเล่าว่า ธรรมเนียมของการชุดพลอย หากคี่คนใน คี่ขณะไม่คี่ซื้อ มีคี่ใจคี่คิดแต่ว่า หากได้คี่ก้อนคี่มีคี่ค่าแล้ว จะเก็บไว้เป็นของคี่ตัวคี่แต่คี่ผู้คี่เดียวแล้ว เชื่อคี่ได้ว่า จะไม่มีวันชุดคี่ก้อนคี่มีราคามหาศาลอย่างคี่นี้เลย แม้จะเชื่อคี่กันเช่นคี่นั้นคี่ก็คี่ตาม ภรรยาอุ๋ด้วยทุนคี่ก็ยังเล่า ว่า อุ๋ด้วยทุนถูกคี่เพื่อนคี่หักคี่หลังคี่จนได้ ถึงจะขึ้นศาลเป็นคี่ความคี่กัน คี่ก็ไม่ได้คี่ผลประโยชน์คี่เท่าคี่ที่ควร จะได้

แต่จะอย่างไรคี่ก็ตาม อุ๋ด้วยทุนคงเป็นคี่ผู้มีคี่อันจะคี่กินคี่ผู้คี่หนึ่งในหมู่คนไทยคี่คี่คี่ด้วยคี่กัน บ้าน ช่อจิ่งใหญ่โตสะดวกสบาย ถึงแขกจะมาคี่ ๑๐ คน ๒๐ คน คี่ก็คงจะรับรองได้ เพราะเรื่อน เป็นเรื่อนฝากระดาน ปลูกเป็นคี่ห้องคี่ใหญ่ตามแบบบ้านไทยทั่วไป กลางคี่ดินเป็นคี่ที่นอน กลาง วันเป็นคี่ที่กินข้าวคี่ที่รับแขก ได้คี่ดูคี่บ้านสูง คี่ดินปรีบเรียบคี่แน่น ใต้คี่เป็นคี่ที่ชุมนุมกันคี่ได้อย่างสบาย แต่ คี่ชั้นบนคี่ก็ยังมีคี่ส่วนคี่ที่แบ่งกันเป็นคี่ห้องสำหรับคี่พวกลูกหลานคี่ผู้คี่หญิง ซึ่งเจ้าของบ้านคี่จัดให้ข้าพเจ้าอยู่ คี่ห้องคี่หนึ่งคี่มีคี่เตียงคี่ผ้าใบคี่ให้นอน เครื่องนอนคี่ที่ข้าพเจ้าหอบมา ได้มาคี่ใช้ประโยชน์คี่คี่นี้อีก อากาศ เมืองยางแม้จะล่งคี่เข้ากลางคี่ฤดูมภาพันธุ์แล้ว คี่ตอนเช้า คี่ตอนคี่ค่ำ คี่ก็ยังหนาวเย็นอยู่ คี่ผ่านลมคี่จึงช่วย

ให้ความสุขสบายแก่ข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง แต่คืนวันนั้น กว่าข้าพเจ้าจะมีโอกาสได้เข้าไปชุกตัวใน
ผ่านวณนั้นก็เกือบสองยาม เพราะช่างมีแต่ผู้มาหามาเยี่ยมมากหน้าหลายตาที่พามาให้ทั้งสุขและ
ทุกข์

สิ่งที่ชวนเป็นทุกข์อย่างยิ่ง เมื่อได้พบชาวไทเมืองยาง ก็คือ ลักษณะที่แสดงความเป็น
ไทยมีน้อยกว่าที่นึก ถ้าไม่บอก จะดูไม่ออกเลยว่าใครเป็นไทย ใครไม่ใช่ เพราะจะดูหน้าตา
ก็ไม่ผิดแผกกันมากนัก จะดูเครื่องแต่งกาย ก็แต่งอย่างพม่าเหมือนกัน จะฟังภาษา ก็มักจะพูด
ภาษาพม่า แม้ในระหว่างคนไทยด้วยกัน หากพูด กว๊ามไต ก็มักเป็น กว๊ามไตไล่เล (ภาษา
ไทยผสม) คือมีคำไทยคำ พม่าคำ อยู่ตลอดเวลา แม้บางครั้งจะใช้คำไทย ผู้พูดก็ยังรู้สึก
ถนัดที่จะใช้คำพม่าในที่นั้น ข้าพเจ้าฟังแล้วอดทักท้วงไม่ได้ว่า เหตุใดจึงใช้คำนั้น เช่น ห้องสมุด
เขาเรียกตามพม่าว่า ตำจีแตก ข้าพเจ้าก็ว่า คนไทยในรัฐชานใช้ว่า เ็นดิยล็ก (เรือนอ่าน
หนังสือ) ดังนี้ เป็นต้น แต่ที่ช่วยย่น เป็นห่วงยิ่งกว่าเรื่องภาษาก็คือ เรื่องความสำนึกในเชื้อ
ชาติไทยของตน คนรุ่นเด็ก ๆ ที่ไปเข้าโรงเรียน เรียนหนังสือพม่า มีเพื่อนพม่า จะบังเกิดความ
รู้สึกภูมิใจในเหยียดหยามคนเผ่าพันธุ์เดียวกับตน ทั้งพยายามอย่างยิ่งจะไม่ให้ใครรู้ว่าตนเป็น ไต
อันเป็น พันกันหามพิภคดสัมชายนื้อ-อกาด คือพันธุ์คนหามพิภคดของชายในตลาค แม้
แต่ชื่อ ก็พยายามเปลี่ยนให้เป็นชื่อพม่าเพื่อประโยชน์นานาประการ หากเป็นนักเรียน ก็เพื่อ
กรรมการจะได้ไม่ลำบากในการสอบ ถ้าถึงเวลาทำมาหากิน ก็เพื่อจะได้ไม่ถูกกีดกัน เรื่องเชื้อ
ชาติกับเรื่องชีวิตประจำวันจึงมีความสำคัญแก่กัน และที่จริงก็น่าเห็นใจ เพราะทุกคนจะต้องนึก
ถึงเรื่องทำมาหากิน ถ้าจะมีแต่ความเป็น ไทย แต่ความเป็นไทยไม่ได้ช่วยให้เขามีสถานะทัดเทียม
คนอื่นในสังคมและในการประกอบอาชีพแล้ว เขาก็จะมีชีวิตรอคอยอยู่ได้อย่างไร เพราะในขณะนี้
คนไตเมืองยาง กลายเป็นชนกลุ่มน้อยไปแล้ว หากไม่เก่งพอจะรักษาความเป็นชนกลุ่มน้อยของ
ตนต่อไปได้แล้ว ก็จะต้องกลมกลืนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชนกลุ่มใหญ่นั้น พวกเด็ก ๆ คง
คิดกันในแง่นี้ และเขาคงจะถามอย่างเดียวกับเด็กในอัสสัมถามข้าพเจ้า ว่าถ้าเขาเรียนภาษาไทย
รู้ภาษาไทย ภาษาไทยจะช่วยให้เขาทำมาหากินทันคนอื่นละหรือ ฉะนั้นเขาก็ต้องทำตัวให้เหมือน
คนอื่น คือ เรียนอย่างเขา คิดอย่างเขา และถืบตนเองให้สูงขึ้นทัดเทียมเขา แต่พวกผู้ใหญ่เมือง
ยางซึ่งมักอ้างว่าตนแก่เฒ่า ปึงหย่าเหมามี่ (ปัญญาไม่มี) นั้น กลับคิดไปอีกแง่หนึ่ง ซึ่งเห็นด้วย
ว่าคนควรจะเรียนให้สูงไว้ แต่พร้อมกันนั้นก็ต้องสร้างโฮเจ-อไต (หัวใจไทย) ด้วย เพราะคน
ที่มีหัวใจเป็นไทย คิดเป็นไทย สำนึกในความเป็นไทย จะช่วยให้เค้าได้ขึ้นเหยื่อ-อเหมอ-อสูง
(เครื่องไทยชั้นใหญ่ใหม่สูง หมายถึง เจริญพัฒนา) ได้รวดเร็ว ถ้าหากมารวมกำลังกันให้เป็นกลุ่ม

ห้องสมุดประชาชนที่คนไทยเมืองยางช่วยกันสร้างขึ้น

ที่คนในรัฐซาน ทั้งที่ได้เคยมาเมืองยางแล้ว กลับไม่มีใครให้ความรู้เรื่องเมืองยางแก่ข้าพเจ้าได้เลย เมื่อข้าพเจ้ามาเมืองยาง มุกจิมนี้ก็ได้จัดการต้อนรับข้าพเจ้าและจัดให้มีการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการหลายต่อหลายครั้ง เราพูดกันเรื่องภาษาเป็นส่วนใหญ่ เสียหายที่ข้าพเจ้าไม่ได้มาร่วมประชุมกับเขาด้วยในครั้งแรกนั้น

นอกจากผู้ใหญ่จะคิดตั้งมุกจิมขึ้น พวกเด็ก ๆ ที่เริ่มได้คิด และมาคิดเห็นว่า การรวมกำลังทำสิ่งดีงามย่อมเป็นคุณประโยชน์ ก็ได้จัดตั้งมุกจิมของตนขึ้นเรียก มุกจิมลูกอ่อนได้เมืองยาง (สมาคมเด็กไทยเมืองยาง) มีวัตถุประสงค์ใหญ่เพื่อการศึกษา ได้มีการจัดตั้งห้องสมุดที่เขาเรียก ต่าจีแตก ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ตามกำลังความสามารถของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ได้เริ่มขึ้นที่ ม่านนัตจีกิง (หมู่บ้านนัตจีกิง) กับ ม่านป้างอด ก่อน ทั้งนี้เป็นความคิดที่ดี ข้าพเจ้าอยากจะช่วยหาหนังสือให้เขาบ้าง ก็จนปัญญา เพราะเขาอ่านออกแต่ภาษาพม่า ภาษาอังกฤษหากคนรุ่นนี้จะอ่านหนังสือออกนั้นแทบจะไม่มีเลย

งานสำคัญที่ละเลยไม่ได้ไม่ว่าจะเป็นมุกจิมผู้ใหญ่หรือมุกจิมเด็ก ก็คือต้องร่วมมือในการศาสนา ซึ่งนอกจากจะแสดงความเป็นพุทธศาสนิกชนแล้ว ก็ยังได้โอกาสให้คนกลุ่มอื่นได้รู้จักคนไทยว่า เป็นคนเด่นกลุ่มหนึ่งในเมืองยาง อุ๋ฉ่วยทุนจึงพยายามอย่างยิ่งที่จะให้คนในมุกจิมทั้งเด็กผู้ใหญ่ หญิงชายได้เข้าใจความสำคัญอันนี้ และได้พยายามอย่างเต็มสติกำลังในการแสดงกลองยาวเข้าร่วมกระบวนแห่ในงานปลงศพเจ้าอาวาสวัดสำคัญวัดหนึ่งในเมืองยาง ผู้เข้าร่วมกระบวนต้อง นุ่งโก้นไต้ (กางเกงขายาวแบบกางเกงจีน) นุ่งเสื่อไต้ (เสื่อไทยเป็นเสื่อผ่าออกติดคุมจีน คอตัง แบบเสื่อกุยเฮง) และ เก้นไห้ไต้ (โปกท้าวเกียนแบบไทย) แต่งกันมาก ๆ เข้ากระบวนแห่ ดูก็งามแปลกตาดี การตีกลองยาวก็มีผู้สามารถทำได้ อุ๋ฉ่วยทุนว่า สิ่งเหล่านี้แหละคือสัญลักษณ์แห่งความเป็นไทยของ ไต้เมืองยาง

เมืองยาง—เมืองพาย

ภรรยาอุ๋ฉ่วยทุนรับภาระพาข้าพเจ้าชมบ้านชมเมืองร่วมกับกรรมการหญิงทั้งของสมาคมเด็ก สมาคมผู้ใหญ่อีก ๒-๓ คน เมื่อเลิกกระบวนแห่นั้นแล้ว ะกิเมืองพาย ะกิ (ตำแหน่งเหมือนเมียวซา เท่ากับกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านแล้วแต่ความเล็ใหญ่ของสถานที่) ได้มาเชิญชวนคณะของเราให้ไปเยี่ยมเมืองพาย (เมืองพาย) บ้านเขาบ้าง การไปเมืองพายนับว่าสะดวกเพราะมีรถเมล์ไปมาตลอดทั้งวัน ไม่ต้องเดิน เหมือนภายในเขตเมืองยาง ซึ่งไม่ว่าใกล้ว่าไกล คุณจะต้องเดินเสีย

ทุกแห่งไป เมืองพายกับเมืองยางห่างกัน ๖ ไมล์เท่านั้น เสียแต่ว่าถนนขรุขระ รถแล่นเร็วไม่ได้ ทั้งยังเป็นฤดูแล้งฝุ่นฟุ้งตลบแทบไม่เห็นรถที่สวนมา กว่าที่จะถึงที่หมายจึงเสียเวลามากกว่าควร

เห็นภูมิประเทศแถบนี้แล้ว ก็เชื่อได้แน่ว่าคนเมืองยางเมืองพายอยู่ดีมีสุข เพราะแลไปทางไหนเห็นแต่ไร่นา นาน ๆ จึงเห็นกอไผ่ทึบ ซึ่งแสดงว่ามีหมู่บ้านเล็ก ๆ อยู่ที่นั้น พันเมืองยางไปไม่ไกล เขาว่ามีตำบลโพนทอง (หัวหนอง) ที่มีหนองน้ำใหญ่ มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถึงปีก็ต้องไปกราบไหว้บูชา ไม่ทราบว่าจะเป็นหนองเดียวกับหนองน้ำพ่ายหรือไม่ ที่เขาเล่ากันว่า ถ้าเมื่อไร กุ้งห่มาระ (กุมารหมายถึงลูกนางสุดท้องในเรื่องนางสิบสองที่เราเรียกพระรถ) กลับมาถึงเม็งพ่าย น้ำในหนองจะ พด (เคือก) ทันที ฟังเล่าแล้วนึกคิดว่าหนองนี้จะเป็นบ่อน้ำร้อนหรืออย่างไร ผู้เล่าคืออยู่ด้วยทุน ยังเล่าต่อไปอีกว่า มีคนงมได้แหวนทองคำหนักไม่ใช่น้อยตั้ง ๓ ชิ้น เชื่อว่าเป็นสมบัตินางพ่าย แล้วก็ยังมิ หมากรโหล่า คือหมวกทอง ทองหนักตั้ง ๓ จ้อยอีกด้วยว่าเด็กเลี้ยงควายไปซุกพอบที่หลอยเว้งคำ (ตอยเวียงคำ) เมื่อครั้งญี่ปุ่นขึ้นนี้เอง เป็นการยืนยันให้สมจริงว่าเมืองนี้เป็นเมืองนางพ่าย แต่ถึงจะมีทองในดินในน้ำดังกล่าวแล้วหรือไม่ก็ตาม ดินน้ำในแถบนี้คงจะดีจริง จึงทำไร่ทำนาได้ผล ผู้คนไม่เคยต้องอดอยาก ข้าพเจ้าจึงต้องกำหนดไว้ในใจว่า ถ้าได้พบพวกอพยพลี้ภัยจากญานมาเสาะหาแหล่งทำมาหากิน ข้าพเจ้าจะแนะนำเขาให้มาบุกเบิกตามที่แถบนี้

วัดที่เมืองพ่าย เห็นแม่พ่ายอุ้มลูกคอยผ้า ซึ่งเขาเชื่อว่าเป็นพระรถ

รถเมล์มาจอดที่วัด ซึ่งดูเหมือนจะเป็นศูนย์กลางของเมืองพาย แต่เห็นรูปปั้นนางพายนั่งอุ้มลูกอยู่ในบริเวณวัด ไม่ทราบว่ามีมาแต่เดิมหรือคิดสร้างกันขึ้นเอง เพื่อให้เป็นสัญลักษณ์ของเมืองพาย ตามคำบอกเล่าของอู๋ว๋ยทุนและชะกีเมืองพายกล่าวว่าคนที่เขาเชื่อกันจริงๆ ว่าเมืองพายนี้อือเมืองของนางพ่าย (นางยักษ์ ที่เป็นแม่เลี้ยง และแม่ยายของพระรถ ที่เขาเรียก กุ้งห่มาระกังกแล้ว ที่จริงพ่าย น่าจะตรงกับคำ พราย) คงจะเป็นชาวเขาพวกใดพวกหนึ่ง คนพวกอื่นไม่ชอบ จึงไปเรียกเป็นยักษ์เป็นมารไป ส่วนคนทางเมืองนายก็เชื่อว่า นางสิบสองเป็นมเหสีเจ้าฟ้าเมืองนายที่ครั้งนั้นเรียกชื่อว่า ห้วยหย่าหย่ามะต๋ และเมืองนี้ก็คือเมืองนาย หากเป็นเช่นนั้นจริง เมืองทั้งสองก็ห่างไกลกันนักหนา อย่าว่าแต่กุ้งห่มาระกิ้งจะไปจะเหนื่อยจนต้องพักนอนได้ต้นไม้ ทำให้ฤๅษีมาแปลงสารเลย แม้แต่นั่งรถยนต์ก็ยังกินเวลาเป็นวัน ๆ กว่าจะได้

ไม่ว่าชาวบ้านไหนเมืองไหน ย่อมไม่มีใครที่จะไม่ภาคภูมิใจในบ้านเมืองของตน ว่าเป็นเมืองตังเดิมเก่าแก่ ผู้นำเที่ยวของข้าพเจ้าก็เช่นกัน เขาว่าเมืองพายมีมานานนักหนาแล้ว แต่เดิมบริเวณทั้งเมืองยาง เมืองพาย เป็นเมืองพายทั้งหมด ทำนานพม่าเรียกว่า บะดู่เมียว (เมืองยักษ์) แต่ต่อมาเจ้าเสือข่านพะ (เสือข่านฟ้า) เมืองเมามารบชนะถึงกับแต่ก็องมู (สร้างเจดีย์) ไว้เป็นที่ระลึกที่ตำบลน้ำบักไม้ไกลเมืองยางนัก ยังแลเห็นกองดินอยู่ จึงเปลี่ยนชื่อเมืองพายเป็นเมืองยางเสีย แต่เมืองยางเป็นศึกหลายครั้งหลายหน ถูกทำลายพินาศไป แล้วก็กลับสร้างใหม่ สถานที่เดิมก็คงเปลี่ยนไป แต่อย่างไรก็ตามก็ยังเหลือที่แห่งนี้ ที่ยังเรียกชื่อว่าเมงพ่าย

บ้านของชะกีเมืองพาย อยู่ลึกเข้าไปต้องเดินไกลโหดกว่าจะถึง ระหว่างทางที่เดินผ่านไปให้อัครรู้สึกไม่ได้ว่าเหมือนกำลังเดินอยู่บนกองหลอยที่เจ้ล่าน เพราะไม่ว่าจะเป็นกองหลอยที่เป็นเนินดินสูง ๆ ต่ำ ๆ หรือจะเป็นตงไฟที่ขึ้นทึบ บ้างบ้านจนมิดชิด หรือจะเป็นต้นไม้ใบหนาร่มครึ้ม จนร่มรืนและลึกลับ หรือจะเป็นถนนอันกว้างใหญ่ อะไรเหล่านี้ ล้วนแต่มีลักษณะคล้ายที่เจ้ล่านเหลือเกิน จนนำคิดว่าคงจะเป็นเมืองที่สร้างสมัยเดียวกับเจ้ล่าน ผ่านกองหลอยแห่งหนึ่ง ชะกีชี้ให้ดูบ้านปลูกแบบฝรั่งหลังหนึ่ง ว่าเป็นบ้านหญิงชาวอังกฤษมาช่วยทุกข์สุขรักษาโรคไข้ให้คนที่นี่นานมาแล้ว จนกระทั่งขาลงอายุกว่า ๖๐ ชาวบ้านทั้งชื่อไทยให้ว่า นางคำอ่อง ฟังแล้วก็อดสรรเสริญความมานะอุตสาหะของเขาไม่ได้ที่ยอมห่างบ้านห่างช่องมาอยู่ในที่ที่ไกลพ้นความสวโลซ์ มาลิบลับอย่างนี้ จริงอยู่หรรอกเมืองพายไม่ไกลเมืองยางนัก ทั้งยังมีรถให้โดยสารไปมาได้ แต่คนเมืองพายก็ยังมีความสุขที่จะอยู่กับธรรมชาติ เห็นแล้วก็น่าจะเป็นสุขเหมือนกัน ที่ทุกแห่งมีแต่ความร่มเย็น เยียบสงบ เห็นแต่ต้นไม้ใบหญ้า มีหลอยจ้าง (คือคอยช้าง เขาว่าเหมือนหัวช้าง จึงเรียกเช่นนั้น) ทะมืนอยู่ทางถ้ำถันหลัง

เจ้าของบ้านเตรียมเข้าเส้นปรุอย่างก๊วยเตี้ยวไว้ต้อนรับ ก็เลยได้ลองรสชาติเขา ใน ยามหิวอะไรๆ ก็อร่อยหมด แม้เข้าเส้นจะไม่มีเนื้อหมู น้ำแกงก็ยังมีรสอร่อย ยิ่งกินแกล้มกับ ผักกาดส้มเคล้าน้ำอ้อย ยิ่งรสชาติยิ่งขึ้น อันที่จริงอาหารของคนไทยแถบนี้รสชาติไม่ผิดอะไรกับ ชาวเจ้านั้น เขากินอาหารรสจืดและไม่ใส่ถั่วเน่าเช่นเดียวกัน แม่ครัวบ้านอุ้วยทุน (ซึ่งคือหลานสาว เรียกกันว่าแม่อำ คือแม่ของเด็กชื่ออำ) พยายามจะทำอะไรแปลกๆ ให้ข้าพเจ้าลอง พุทที่จริงก็ หาใช่ของแปลกใหม่ ไม่เคยเห็นไม่ หากแต่ไม่เคยลองและไม่ยอมลอง เมื่อมาลองที่นี้จึงให้ ตื่นเต้นว่าอาหารประเภทนี้ของเขากินหวาน (กินอร่อย) จริงๆ เป็นต้นว่าหมูตุ๋น (หมูต้มจนเป็น เยลลี่แข็ง) และซอนท้าง (ท้าง คงจะเป็นภาษาจีนเขาแปลว่า ซุป และซอน แปลว่า เปี้ยว) ซึ่งคือใบผักกาดคองตากแห้ง ถึงเวลาจะกินก็เอามาชงกินกับน้ำร้อนเป็นแกงจืดได้ ทำนองเดียวกับ ที่เรียก อีแม่ต แต่อีแม่ต เขาหันใบผักกาดเป็นฝอยแล้วจึงตากแห้ง แม่แต่ โถ้พู้เย็น* (เต้าหู้ยี้) ที่ข้าพเจ้าไม่กล้าลอง เพราะไปนี้เกรงเกียจจนของเต้าหู้ที่เขาเก็บไว้จนขึ้นรามีขนงอกออกมาคลุม เต้าหู้ไว้หมด ครั้นมาที่นี้ใครๆ ก็ยั้ยคะยอให้ลองกิน เอาตะเกียบ (ที่นี้เขากินตะเกียบเช่นเดียวกับ ที่เจ้านั้น) จิ้มมาใส่ปากหน่อยหนึ่งก็ต้องอุทานว่า หวานก๊ยะ (อร่อยเลิศ) เสียคายไม่หายว่า ไม่ได้ลองเสียแต่แรก แต่ก็มีอีกอย่างหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าทนกลืนยังไม่ได้ นั่นคือ น้ำพัก (แกงจืด) ใส่ไม้ขี้ก้าน เมื่อพักที่เมืองไทย เจ้าฟ้าเคยเล่าว่า ฝรั่งอดประหลาดใจไม่ได้ที่มาเห็นคนไทย เอาไม้มากิน ไม้ขี้ก้านเหมือนไม้จริงๆ เพราะแข็ง ต้องทุบให้แตกจึงจะใช้ได้ เขาว่าเป็นแถวลั้ย ชนิดหนึ่งซึ่งมีกลิ่นอย่างกลิ่นเครื่องเทศบางอย่าง เมื่อทุบแล้วจึงใส่ลงในหม้อ จะทำให้แกงมีกลิ่น และมีรสซ่าๆ เผ็ดๆ หอมๆ คนทนกลืนไม่ได้ ไม่ทราบจะกำหนดว่าอย่างไร หอมหรือเหม็น แต่ ถึงข้าพเจ้าจะเอร็ดอร่อยกับรสอาหารเพียงไร ก็ยังไม่วายถูกต้องว่ากินข้าวน้อย และเขาก็แปลกใจ ต่อไปอีกที่เห็นแข็งแรงพอจะเดินไกลๆ กับเขาไหวทั้งยังอาบน้ำได้วันละสองครั้งเข้าเย็น ไม่ว่า หนาวเย็นเพียงไร จนคุณยายของบ้านต้องถามว่า กินยาหาสางอาบน้ำเย็นสองป็อกๆ (กินยา อะโรอาบน้ำได้วันละสองครั้ง) ท่านคงไม่ทราบว่าคนบางกอกชอบอาบน้ำยิ่งกว่าใครๆ

เมืองยาง

วันรุ่งขึ้นทั้งวันกำหนดกันว่าจะ เป็นวันเยี่ยมมุกจิม ไต้มุกจิมลูกอ่อนได้ (สมาคม ชาวไทย สมาคมเด็กไทย) ตามตำบลต่าง ๆ ในเมืองยาง เพราะเขามาเชิญและเตรียมต้อนรับไว้ ทุกแห่ง เห็นจะเป็นเพราะอุ้วยทุนเป็นห่วงว่าข้าพเจ้าจะต้องเดินมาก เพราะตักกล่าวแล้วว่าไม่ว่า

* เย็น ก็เห็นจะเป็นภาษาจีนอีกที่แปลว่า หมักไว้ คงไว้ ถ้า เย็น ทางเจ้านั้นใช้สำหรับคองผลไม้ในน้ำเกลือ แต่ถ้ามักเกลือ แห้ง ๆ อย่างผักกาดคองนั้นเขาใช้ หมอง (=คอง)

จะไปที่ไหนในเมืองยางเป็นต้องเดินเสียทั้งนั้น มองไม่เห็นพาหนะที่ไหนจะช่วยให้ ค้วยหนทาง
 ตามหมู่บ้านไม่ใช่หนทางรถยนต์เดิน อุ้งยทุญจึงให้มารวมกันยังหมู่บ้านเพียง ๒ แห่ง แห่งหนึ่ง
 คือ ม่านนัตจั้ง และอีกแห่งหนึ่งคือ ม่านป้างอุด ที่ม่านนัตจั้งเขาเลี้ยงน้ำชาตอนเช้า ส่วน
 ม่านป้างอุดนั้นเลี้ยงน้ำชาตอนเพลกับอาหารกลางวันตอนบ่ายโมง เห็นพวกเด็กไทยทั้งชายและ
 หญิงช่วยกันเป็นขลุมนแล้วก็ชื่นใจ แต่พร้อมกันนั้นก็ให้รู้สึกว้ากาวัวมได้ (ภาษาไทย) ที่เขา
 ใช้พูดจากันเหลือเกิน เพราะมีคำไทยคำพม่าคำปนกันอยู่ตลอดเวลา เมื่อมีโอกาสได้สนทนากับ
 คณะกรรมการของทั้งสองสมาคมตามที่ต่างๆ ข้าพเจ้าจึงต้องยกเรื่องนี้ขึ้นมาให้เขาพิจารณา เพราะ
 หัวใจของเขาจะเป็นได้ไปได้อย่างไรถ้าเขาไม่คิดเป็นไทยตลอดเวลาที่เขาใช้ภาษาไทย ใจเขาไป
 พะวงอยู่กับภาษาพม่า เมื่อนึกจะพูดก็ต้องนึกเป็นพม่าก่อน

ที่จริงก็น่าเห็นใจ ในเมื่อออกพ้นบ้านก็ต้องใช้ภาษาพม่าเพื่อทำมาค้าขายติดต่อกับคนอื่น
 ที่ไม่ใช่ไทย แล้วจะไม่ให้นึกเป็นพม่าได้อย่างไร ทั้งจะนึกเป็นไทยบางทีก็นึกไม่ออกด้วยว่ายัง
 ไม่เคยมีคำไทยใช้ในความนั้นๆ ที่สมาคมวรรณคดีชาonstr้าง ลึกเหม่อ-อ (อักษรใหม่ เขาสร้าง
 เพิ่มเติมให้มีเสียงครบทั้งอี เอ แอ อุ อู โอ อี เออ พร้อมทั้งมีเครื่องหมายวรรณยุกต์ที่เขาเรียก
 หมายถึง จนครบทุกเสียง) ก็ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย กับทั้งคำที่สร้างใหม่เพื่อให้พอแก่ความ
 ต้องการ ก็รู้จักอยู่เพียงในหมู่สมาชิกสมาคมวรรณคดีชาonstr้างเป็นส่วนใหญ่ เป็นต้นว่าชื่อตำแหน่ง
 ต่างๆ ในสมาคม ที่หนึ่งก็ใช้อย่างหนึ่ง มุกจิมได้เม้งยั้ง ใช้คำพม่าบ้างอังกฤษบ้างสุดแต่จะถนัด
 ปาก เช่นกรรมการทั้งหมด ก็เรียก ทับศัพท์อังกฤษ committee ว่า ก่อมะดี กรรมการลอยก็เรียก
 เช่นนั้น นายกสมาคมเรียกเป็นคำบาลี ออกเสียงอย่างพม่าว่า อุกกะพะ (จาก อุกกุฏฐ) หมายถึง
 เป็นหัวหน้า ผู้สูงสุด ส่วนอุปนายกเขาใช้ ตู้ดัยะ (จาก ทูตียที่แปลว่าที่สอง) เหรัญญิกเรียก
 เจว้ทั้ง เป็นคำพม่าว่า คูแลเงิน นอกนั้นข้าพเจ้าเหลือจะกำหนดจดจำเพราะเป็นคำพม่าทั้งนั้นจะ
 ให้เข้าใจได้อย่างไร กรรมการสมาคมที่ม่านนัตจั้งจึงพยายามแปลคำพม่าเหล่านั้นให้เป็นคำไทย
 หากเป็นคำพม่าก็ให้เป็นพม่าฟังอย่างไทย นายกสมาคมเขาใช้ โหเภา* และอุปนายกเขาใช้
 จ้อยแลมโหเภา คือ ช่วยนายทๆ เลขาณการใช้ ถ้อยหมายลึก คือผู้บันทึก ส่วนเหรัญญิกเรียก
 ก่อทั้งงั้น คือผู้ดูแลเงิน ถึงแม้ ทั้ง จะเป็นคำพม่า แต่ก็มักเรียงเสียใหม่ให้เป็นแบบไทย คือให้
 กรรมการอยู่หลังกริยา แทนที่จะอยู่หน้ากริยาอย่างคำ เว้วทั้ง ในภาษาพม่า ยังมีปฎิคมอีกตำแหน่ง
 ซึ่งยังหาชื่อเหมาะไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงเสนอเขาว่า คำ อับโหมจิมต้อน ที่เขาแปลว่า ต้อนรับนั้น
 ถูกใจเขาไหม อุ้งยทุญพอใจมากเพราะนึกไปไม่ถึงคำนี้ แต่ว่าภาษาไม่ใช่ของอุ้งยทุญ หรือของ

* เภา นำสงสัยว่าจะเป็นคำเดียวกับ เภา ในภาษาไทยบางถิ่นในญวน ซึ่งศาสตราจารย์ฟิงเกวบันทิกมา แปลว่า หัว

ใครคนใดคนเดียว ถ้าคนอื่นเขาไม่ชอบใช้ แม้อู๋ช่วยทุนเป็นโหลไปบังคับเขาให้ใช้ก็คงไม่สำเร็จ ฉะนั้นเมื่อสร้างคำขึ้นมาแล้ว หน้าที่ของผู้สร้างก็คือหาทางให้เขาจำต้องรับใช้ไปเองในที่สุด เพราะเขาไม่รู้จักใช้คำใดดีกว่านั้น และทางที่ดีก็คือทั้งคำเดิมที่เคยใช้อยู่เสียก่อน มิฉะนั้นแล้วใจก็มักเอนไปหาคำที่เขาเคยชินเคยใช้อยู่รำไป

ในขณะที่ข้าพเจ้าห้วงกังวลอยู่แต่เรื่องนี้ ถึงกับไปแนะนำเขาว่า ถ้าใครพูดภาษาพม่าควรจะถูกปรับเพียงคำละ ๑๐ เปี้ยะเท่านั้น วันหนึ่ง ๆ คงจะได้เงินเข้าสมาคมมิใช่น้อยทีเดียว ข้าพเจ้าหาว่าไม่ว่าคนอื่นเขาคิดถึงภาษาของคนบางกอกกว่าอย่างไร ในขณะที่นั้นมีใครต่อใครสนใจถามคำบางกอกว่า เราเรียกชื่อตำแหน่งดังกล่าวนี้อย่างไร ข้าพเจ้าไม่ทราบเจตนาของเขา สำคัญว่าเขาอยากจะได้จริง ๆ จึงบอกไปว่า เรียกนายกสมาคม อุปนายก เลขานุการ เภรณูญิกและปฏิคม พอพูดจบ อู๋ช่วยทุนก็ว่า คนบางกอกพูดภาษาอะไรนั้น แต่ละคำไม่ได้ฟังเป็นไทยเลย ฟังเป็น กว๊ามกะล้า (ภาษาแขก) ทั้งนี้ จริงซี พอเขาท้วงขึ้น ข้าพเจ้าจึงนึกได้ว่า ภาษาของเราก็มียกต่างประเทศอยู่มากมายไม่แพ้ของเขา เพียงแต่ว่าเราไม่ได้เคยอยู่ในอาณัติของใคร เราจึงไม่ได้ถือเรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญ พวกเขาคงรำคาญข้าพเจ้าไม่แพ้กัน

แต่ในขณะที่ ดูเหมือนคนใต้เมืงย่างพากันตื่นตัวและรู้สึกว่ ภาษา การสร้างคำในภาษา และการใช้ภาษาของตน กำลังเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญ เมื่อเห็นสำคัญ เขาก็เห็นจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ให้กว้างขวาง นับเป็นบุญดีที่มีเสียป่าแสงผู้เก่งเรื่อง ลักไต้ เรื่องหลังกา (กาพย์กลอน) ของไทย พอจะสอนใคร ๆ ได้มาเป็นกำลังในเรื่องนี้ พุดถึงเสียป่าแสงแล้ว ข้าพเจ้าก็นิยมยิ่งนัก ที่เห็นเสียป่าแสงเป็นบุคคลที่ทำงานโดยไม่หวังลาภสักการเหมือนเขาทั้งหลาย เสียป่าแสงเป็นคนทางรัฐชาน ถึงอายุจะกว่า ๔๐ แล้วแต่ยังไม่มีครอบครัว เสียป่าแสงเป็นคนมีความรู้เรื่อง ลักไต้ (อักษรไทยใหญ่) เป็นอย่างดีทั้งลักเก๋ลักเหม่อ-อ (อักษรแบบเก่าแบบใหม่) เรื่องหลังกา (กาพย์กลอน) ของไทยก็สนทน จ้าของเก่าก็ได้แต่งใหม่ก็เก่ง จะแต่งเป็นกลอนอ่านเล่น หรือจะแต่งทำนองให้เป็นเพลงก็ทำได้ ทั้งเสียงก็ดีด้วย แต่คุณสมบัติที่สำคัญยิ่งสิ่งใดของเสียป่าแสงก็คือ มีใจรัก รักภาษาไทย รักเชื้อชาติไทย และรักอยากจะสอนคนไทยให้รู้ภาษาไทยของตน ด้วยอุดมคติดังนี้เสียป่าแสงจึงท่องเที่ยวไปทั่ว จนกระทั่งมาถึงเมืองย่าง เมื่อไปถึงหมู่บ้านไหนเสียก็หาโอกาสรุกเร้าให้คนทีนั้นสนใจและอยากเรียนลักไต้ เมื่อมีผู้สนใจเรียน เขาก็จะหาที่อยู่หาอาหารให้ ส่วนมากให้เป็นของแห้งคือข้าวสาร ผัก ปลา แล้วเสียป่าแสงจะหุงหากินเอง ส่วนเงินทองนั้นไม่ต้องพูดถึงกัน

ด้วยเหตุที่เสียปาเสงก็ขำขันชานาญเรื่องกลอนเรื่องเพลง กับทั้งมาเห็นว่า เด็กหนุ่มรุ่นสาวควรจะได้มีอะไรเป็นเครื่องบันเทิงบ้าง เสียปาเสงจึงคิดแต่งเพลงขึ้นสอนให้เด็กเหล่านั้นหัดร้องคนไหนเล่นดนตรีดีขอเป็น ก็หัดดีเพลงต่าง ๆ เหล่านั้นไปด้วย มีทั้งเพลงเกี้ยวกัน เพลงรัก เจื้อ-เกื้อได้ (เชื้อสายไทย) และอื่น ๆ ความในเพลงก็พยายามใช้คำไทยให้มากจะได้เป็นที่คุ้นหู ส่วนทำนองนั้นใช้ทำนองอย่างเดิมบ้าง เปลี่ยนไปบ้าง ได้ฟังพวกเด็กหนุ่มเด็กสาวร้องเพลงเหล่านั้นอย่างสนุกสนานก็รักคึกอย่างที่เราเรียก เอ็ดเปี้ยวเอ็ดมัน แล้วก็ให้อครู้สึกปีติยินดีไม่ได้ อยากให้คนไทยกลุ่มอื่นๆ ได้มาเห็น และมาได้รับความคิดนี้รับไปทำบ้าง เชื่อว่าคงจะทำให้คนไทยถิ่นอื่น ขึ้นเหยื่อ-อเหม่อ-อสูง (เจริญพัฒนา) และมีโหเจอ-อได้ (หัวใจไทย) ไปพร้อมกันด้วย จึงนับว่าเสียปาเสงเป็น แสงเอ๋ (แก้วสารพัดนึก) ของชาวไตเมืองย่างที่เดียว

อำลาเมืองย่าง

ข้าพเจ้า ย่องย่อท้อปะน้ำ (ยกย่องสรรเสริญ) เสียปาเสง เสียจนคนอื่น ๆ ที่มีความรู้เรื่องกวีมาไตหนึ่งอยู่ไม่ได้ ใครรู้เรื่องอะไร จำอะไรได้บ้าง ต่างก็เล่าบอกออกมา มีทั้งเรื่อง หย่าชะหว่าง (ตำนาน) ล่องเจ้าพรว (เรื่องพระพุทธรเจ้า) และ ทั้งฟัง (ธรรมนิยม) ต่าง ๆ พอให้ข้าพเจ้าได้รู้ว่าคนที่สามารถในเมืองย่างก็ยังมี ข้าคอยอยู่อย่างเดียวก็นึก ผู้รู้เหล่านี้รู้แต่แก่ใจตนเองแต่ไม่ถนัดสอน อุฉ่วยทุนเองก็เป็นผู้สามารถคนหนึ่งในเรื่องหลังคา (ภาพยักกลอน) ต่าง ๆ แต่รู้สูงไปกว่าพวกแรกเรียนหรือพวกไม่ได้เรียนจะเข้าใจ แม้ข้าพเจ้าเองก็เข้าใจไม่ได้ตลอด ทั้งๆ ที่ก็เรียนภาษาวรรณคดีมาแล้วมิใช่น้อย เห็นจะเป็นเพราะหลังคาที่ไพเราะของเขาต้องผูกคำไทยเข้ากับคำพม่า และยังเป็นเรื่องทางศาสนาก็ยังต้องเพิ่มคำบาลีออกเสียงอย่างพม่าเข้าไปอีกด้วย ถ้าไม่มีความหมายของคำเหล่านี้ก็เป็นอันไม่มีทางเข้าใจ แต่ถ้าจะฟังเขาเพราะกัน ก็นับว่าเพราะอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าเคยคิดใจนักหนาบทเจ้ากางเสือที่เจ้าเหยียบฟ้าเป็นผู้อ่านให้ฟังแต่ครั้งมาประชุมภาษาถิ่นที่กรุงเทพ ฯ กลอนเหล่านี้ ไม่ว่าใครฟังจะรู้เรื่องหรือไม่รู้เรื่องมากนักน้อยแค่ไหน ต้องอดนิยมนำไม่ได้ ทั้งทำนองการอ่านและเสียงคำที่กระทบกระทั่งกัน ยิ่งผู้อ่านอ่านถูกต้องตามทำนองและสัมผัส ทั้งเสียงก็ดีด้วยแล้ว ยิ่งฟังเพลินยิ่งนัก และถ้าผู้อ่านสามารถจำได้ขึ้นใจอย่างที่เราเรียก อ่มซบ (อมปาก) ได้อย่างอุฉ่วยทุนแล้วยิ่งจับใจ อยากฟังไม่ว่างเลยทีเดียว อุฉ่วยทุนจึงภูมิใจนักกว่า เคยไปท่องกลอนต่างๆ เหล่านี้ในที่ประชุมปี ๒๕๐๐ ในย่างกุ้ง ได้ไปทำให้ผู้เข้าประชุมตื่นเต้นกันมาก แม้จะไม่เข้าใจเรื่องราวโดยตลอดทุกคำไปก็ตาม อุฉ่วยทุนท้าวว่า ต่อให้ ๕ ชั่วโมง

ก็ไม่หมด เพราะบทที่อ่านจบไว้มีมากมายเหลือเกิน เท่าที่บอกให้ข้าพเจ้าจกมาก็มีตั้งหลายต่อหลายหน้า จะพยายามเขียนให้เร็วอย่างไรก็ยังจดไม่ทันคนบอก

บอกให้จดแล้ว อุฉวยทุนก็อธิบายให้ฟัง พร้อมทั้งออกเสียงเป็นทำนองไปตามจังหวะที่กระทบกระทั่งให้ฟังประกอบด้วยว่า ทำนองหนึ่ง ซึ่งเขาเรียก น้ำคว้าม (น้ำควม) ก็มีสัมผัส มีจังหวะไปอย่างหนึ่ง เท่าที่อุฉวยทุนบอกมานั้นมีอยู่ ๓ น้ำควม คือ น้ำควมสามแก้ว (สามเกลียว) ตัวอย่างที่ให้เป็นของคำอุ ผู้แต่ง แต่งเป็นชาตก เรียก ล่องห้าปากห้าซิบจ๊าด คือเรื่อง ๕๕๐ ซาติ ฟังแล้วยังจับจังหวะไม่ได้คิดว่าเป็นจังหวะธรรมดา อ่านเสียงเรื่อย ๆ ไม่ขึ้น ๆ ลง ๆ ผิดกับน้ำควมกะหรั่งเปียน (กะหรั่ง คือ กรุฑ) ซึ่งอุฉวยทุนอธิบายว่า เหมือนกรุฑตกลงมาจับต้นไม้ แล้วไผ่ขึ้นฟ้า แล้วตกลงมาใหม่ ผู้อ่านต้องอ่านให้ได้ลักษณะอย่างนั้น อุฉวยทุนอ่านบทของหลอยคำได้อย่างนั้นจริง ๆ เสียใจว่าข้าพเจ้าเป็นคนไม่สามารถในเรื่องอย่างนี้ อุฉวยทุนหัดให้ตั้งหลายครั้ง ก็ยังจำทำนองไม่ได้ดีเหมือน เครื่องบันทึกเสียงก็ไม่มี จึงได้แต่เสียตายอยู่จนเดี๋ยวนี้ ส่วนน้ำควมที่สามเรียก น้ำควมผีหล่า กล่าวว่ ก้อหลี่ กวีผู้มีชื่อเสียงของเขาดนัแต่งน้ำควมนี้นิ่งกว่าอื่น ก็นับเป็นทำนองที่ไพเราะไม่น้อยทีเดียว อุฉวยทุนจึงเป็นชุมทรัพย์มหาศาลอีกแหล่งหนึ่งของชาวใต้เมืองยาง ยิ่งกว่าหม่อแสงเขว (บ่อหยก) หรืออะไรอื่นที่เขามี

แต่อุฉวยทุนก็ยังไม่อยากให้ข้าพเจ้าลงความเห็นว่ บทที่ฟัง ทำนองที่ฟังจากตนนั้น ดีที่สุดแล้ว อุฉวยทุนออกตัวว่า ยังมีน้ำควมอื่น ๆ อีกมากที่ตนเองไม่ได้หัด และคนที่เสียงต่ำกว่า สันทัดกว่า ก็คงจะมีอยู่ โดยเฉพาะพระภิกษุในนิกายซ้อตตีที่ได้อสร้างอะไรใหม่ ๆ ขึ้นมาก และเพื่อให้ข้าพเจ้ามีโอกาสไถ่ยินเอง ภรรยาอุฉวยทุนจึงต้องพาข้าพเจ้ามาฟังเทศน์ที่วัดของพวกซ้อตตี ซึ่งอยู่ที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งไม่ไกลนัก

เรื่องของพวกซ้อตตินั้น ข้าพเจ้าไถ่ยินมานานแล้วตั้งแต่ครั้งที่มารัฐฐานครั้งแรก เมื่อไปเห็นเขาจัดงานฉลองวัดที่วัดแห่งหนึ่งในเมืองกึ่ง เขาไม่ได้อธิบายมาก บอกเพียงแต่ว่า เขาถือพุทธเหมือนกันแต่เป็นพุทธศาสนาอีกแบบหนึ่ง ไม่ใช่แบบที่เห็นทั่วไปในพม่า เขาไม่กินเนื้อสัตว์ เขาไม่ไหว้พระพุทธรูป ผู้ต้นกิดนิกายนี้อยู่ที่เม้งขาง (เมืองขาง) ข้าพเจ้าเองในขณะนั้นไม่เคยคิดว่าเม้งขางที่เขาว่านั้น คือรัฐกะฉิน และสำนักใหญ่ของนิกายนี้ จะอยู่ที่เมืองยางนี้ และที่วัดนี้นั่นเอง เมื่อครั้งที่อยู่ที่เจ้ล่าน ก็ได้ทราบว่ามี จ้องซ้อตตี คือวัดซ้อตตีอยู่วัดหนึ่ง มีกนถือนิกายนี้อยู่กลุ่มหนึ่ง ถึงเข้าพรรษาก็จะมีพระภิกษุจากสำนักใหญ่มาประจำอยู่ แต่เมื่อออกพรรษา พระภิกษุที่เดินทางไปเผยแผ่ตามที่ต่าง ๆ จะกลับวัดหมด ขณะนี้มีพระภิกษุทั้งหมด ๒๔ รูป ชาวใต้เม้งขางมีมาก

เหมือนกันที่นับถือนิกายซ้อตี ข้าพเจ้าถามอุฉวยทุนว่า เหตุใดจึงมีคนคิดนิกายนี้ขึ้น อุฉวยทุนตอบว่า ผู้ตนคิดคงรำคาญความไม่ถือนิยเคร่งของพระพม่าทั่ว ๆ ไปละกระมัง ไม่มีใครรู้เหตุผลในเรื่องนี้แน่ แต่ที่แน่ยิ่งกว่าอื่นก็คือ พระภิกษุนิกายซ้อตีเคร่งมาก คนที่ถือนิกายนี้ก็ต่อเคร่งมากเช่นเดียวกัน ก็จะทำอะไรให้เป็นทีลำบากเดือดร้อนแก่ผู้อื่นไม่ได้ โดยทั่วไปพวกซ้อตีไม่กินเนื้อสัตว์ แต่ถ้าใครอยากจะกินก็ไม่ห้าม แต่ต้องไม่ไปสั่งให้ใครฆ่าสัตว์เหล่านั้น แม้ฝากใครไปซื้อปลาอันจะต้องทำให้ปลาตายก็ไม่ได้ ชายมีด ชายอาวุธ แม้ชายไม้ขีดไฟก็ไม่ได้ เพราะถึงจะเป็นคุณ แต่ก็อาจเป็นโทษแก่ผู้อื่นได้ง่าย ๆ คนที่ยังไม่อาจปฏิบัติเคร่งตามนี้ได้ จึงยับยั้งชั่งใจก่อน แม้อุฉวยทุนและครอบครัวก็ไม่ได้ถือนิกายนี้ บางคนนอกจากจะถือเคร่งตามไม่ได้แล้วยังตำหนิเสียอีกว่า ผู้ถือนิกายซ้อตีเป็น มีกสาตักที (มีฉันทิฐิ คือ ผู้เห็นผิด) แม้คำ ซ้อตี ในภาษาพม่าก็ดูเหมือนจะแปลคล้ายกัน

ความเคร่งของนิกายซ้อตี เห็นได้ตั้งแต่ยังไม่เข้าวัด กล่าวคือ ถ้าพระภิกษุยังไม่พร้อมจะลงโบสถ์พวกผู้หญิงจะเข้าไปในวัดไม่ได้ และตามธรรมเนียมพระภิกษุเหล่านี้จะไม่พูดกับผู้หญิงเลย ไม่ว่าแก่ว่าสาวอย่างไร เมื่อถึงเวลาแล้ว ตะก่า (ทายก) จึงจะมาเปิดประตูวัดให้ผู้หญิงเข้ามาในบริเวณศาลา (เขาไม่มีโบสถ์ ใช้ศาลาแทน) ได้ แต่ก็นั่งได้แต่ตรงชานรอบศาลา หรือที่ถูกต้องคือชานท้ายสุดของศาลาเท่านั้น ส่วนบนศาลาเขาก็นั่งไม่ได้ เมื่อพวกผู้หญิงนั่งเรียบร้อยแล้วจึงจะยกม่านขึ้น ไม่ผิดกับโรงละครเลย เห็นพวกผู้ชายขึ้นไปนั่งบนศาลาเรียบร้อยแล้ว และบนธรรมาสน์ ๔ ธรรมาสน์สุดท้ายอีกด้านหนึ่งนั้น มีพระภิกษุหนึ่งนั่งอยู่ ไม่มีพระพุทธรูปให้เห็นเลย พระภิกษุทั้ง ๔ นั้นเอง นั่งหลับตานิ่ง ไม่ผิดกับพระพุทธรูป ส่วนพระภิกษุอื่นอีก ๒๐ รูปก็ต้องมานั่งในที่ประชุมด้วย แต่นั่งกับพื้นข้างหน้าธรรมาสน์นั้น ที่นั่นเจียบสงบ ผิดกับจ้องอื่นในรัฐชาน

ไม่ช้าตะก่าก็อาราธนาศีล มีข้อความเป็นกลอนภาษาไทยอย่างยืดยาวราวครึ่งชั่วโมง แต่เสียงตะก่าก็น่าฟัง ถึงจะนานสักหน่อยก็ไม่น่าเบื่อและจริงอย่างอุฉวยทุนว่า คนเสียงดี ท่องกลอนได้ไพเราะยังมีอีกในเมืองไตของเขา เพราะฟังตะก่าที่ว่าเสียงดีแล้ว พระภิกษุก็เทศน์เสียงดีอีก องค์แรกอ่านไม่ให้ศีลและอ่านคาถาภาษาบาลีไปตลอดก่อน แล้วอีกองค์หนึ่งจึงอ่านบทแปลเป็นภาษาไทย เป็นเรื่องพระมาเลมเตมาเทศน์โปรดหญิงเลี้ยงวัว ไม่ทราบว่าจะตรงกับเรื่องในคาถาภาษาบาลีว่าอะไร ไม่ทันฟัง กว่าจะเทศน์จบก็กว่าชั่วโมง เมื่อพระเทศน์จบ ทุกคนย่อนกันตื้อ คือ กล่าวขอขมาลาโทษอันอาจจะล่วงเกินสงฆ์ไปด้วยกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม เสร็จแล้วเขาชักม่านลง ให้ผู้หญิงออกหมดแล้วก็ปิดประตูวัด เรื่องของนิกายซ้อตี

ที่จะรู้ได้ก็มีเพียงแค่นี้ แต่ก็นับเป็นสิ่งที่น่าชื่นชมและนำไปบอกเล่าสู่กันฟังต่อ ๆ ไป เป็นอันว่า การมาเมืองยางครั้งนี้ ได้พบเห็นแต่เรื่องน่าพึงพอใจ ดังนั้นไม่ว่าไปที่ไหน ข้าพเจ้าจึงไม่เคย ลืมเลยที่จะเล่าตัวอย่างดี ๆ อย่างนี้ให้คนไทยถิ่นอื่นฟัง

กลับมิตจินา

คณะกรรมการมุกจิมไต้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ได้มาทำหน้าที่ของเขาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อมาส่ง ข้าพเจ้าขึ้นรถไฟ ทำให้ข้าพเจ้าจากเมืองยางมาด้วยหัวใจอันเบิกบาน และสำนึกในบุญคุณของผู้ ต้อนรับทุกท่าน ยิ่งรถไฟมาถึงมิตจินา เห็นเจ้าน้อยข้าไต่กับเจ้าน้อยคำแสนมายืนคอยรับอยู่แล้ว ยิ่งเป็นสุข สำคัญว่าธุระทุกอย่างที่ฝากคนทั้งสองช่วยจัดคงเสร็จเรียบร้อยแล้ว และวันรุ่งขึ้นข้าพเจ้า คงได้ขึ้นเครื่องบินไปปุเตาสมดังแผนการที่กำหนดไว้ หากได้คาดคิดไม่ว่า ความยุ่งยากมากมาย กำลังรอคอยอยู่ที่มิตจินา และเจ้าน้อยทั้งสองกำลังคอยจะรายงานให้ข้าพเจ้าทราบด้วยความกระ- วนกระวายใจ เริ่มด้วยบังกะโลว์นั้นไม่มีห้องพักว่างเลย เจ้าน้อยแฉะถามมาได้แล้ว เรื่องที่อยู่ในมิตจินาเป็นเรื่องสำคัญไม่น้อย ได้ยินแล้วใจข้าพเจ้าก็สลดไปวูบหนึ่ง แต่เมื่อคนทั้งสองบอกว่า ไปพักที่หอพักของเขาเองก็แล้วกัน มีห้องเล็ก ๆ ห้องหนึ่งพอจะพักได้ ฟังแล้วค่อยใจชื้นขึ้น อีกนิคหน่อย เพราะคิดว่าเพียงคืนเดียวเท่านั้น ถึงจะลำบากหน่อยคงจะไม่ใช่ไร แต่ทันใดนั้น ข้าพเจ้ารู้สึกเข่าอ่อนจนอยากจะนั่งลงเสียตรงนั้น เพราะเจ้าน้อยข้าไต่พูดขึ้นว่า ที่นั่งเครื่องบินนะ หาไม่ยากหรอก แต่ว่าบริษัทเขาไม่ขายตั๋วให้ กอบเปือว่า ปาสปีข้าวมะยัง (เพราะว่าใบอนุญาต พัสสาวไม่มี)

เรื่องนี้เป็นเรื่องใหม่ ใคร ๆ ก็ยังไม่ทราบ ยิ่งชาวปุเตายังไม่มีวันรู้ เพราะเขาเป็นคน พวกเดียวที่มีสิทธิไปมาได้โดยไม่ต้องมีใบอนุญาต มิฉะนั้นแล้วแม้ชาวพม่าเองก็ต้องได้รับอนุญาต เสียก่อนจึงจะเข้าปุเตาได้ ทั้งนี้เพราะรัฐบาลถือว่า ปุเตาเป็นเขตพรมแดน พม่า-ทิเบต (ทั้งๆ ที่ พรมแดนจริง ๆ ยังอยู่ไกลลิบลิบต้องเดินตั้ง ๑๕ วันกว่าจะถึง) แต่ว่าถ้าเป็นคนถือสัญชาติพม่า ขอใบอนุญาตที่มิตจินาได้ หากเป็นชาวต่างประเทศแล้ว รัฐบาลกะดินเองก็อนุญาตให้ไม่ได้ ต้อง ส่งเรื่องไปให้รัฐบาลกลางพิจารณา เมื่ออนุญาตแล้วจึงจะออกใบอนุญาตให้ แต่ถ้าไม่มีใบอนุญาต นั้น บริษัทเรือบินเขาก็ขายตั๋วให้ไม่ได้ และจนเขาขายตั๋วให้ไม่ได้ ใคร ๆ จึงได้รู้กฎนี้

แม้ว่าเจ้าน้อยอ่องเมียด นายกสมาคมไต้มิตจินาและผู้จัดการบริษัทการบินจะช่วยกัน พยายามให้คลายทุกข์กังวลว่า รัฐบาลคงไม่ขัดข้อง ถ้าหากสถานทูตไทยซึ่งข้าพเจ้าจะได้เขียนแจ้ง

เรื่องและขอร้องไปช่วยยืนยันเจตนาในการไปปูเตาของข้าพเจ้า กระนั้นก็ตาม ข้าพเจ้าก็อดละห้อย
ละเหี่ยวใจไม่ได้ ในเมื่อนึกถึงเรื่องการติดต่อกับราชการ ราชการประเทศไหน ๆ ก็ซ้ำเท่ากัน กว่า
จะออกจากมิตจินาได้ก็ต้องผ่านจากโต๊ะหนึ่งไปโต๊ะหนึ่ง ไม่เร็วไปกว่า ๗ วัน แล้วยังการไปรษณีย์
จากมิตจินาไปอย่างกุ่ม ถึงจะไปเมลล์อากาศก็ต้องกินเวลา ๔-๕ วัน เมื่อไปถึงอย่างกุ่มแล้ว จะวน
ไปอีกสักกี่โต๊ะ ก็ออฟฟิศ จะเสียเวลารวมแล้วช้านานอีกสักเท่าใดใครเลยจะทำนายได้ หากที่พัก
อาศัยมีเรียบร้อยแล้ว ก็ยังพอจะคอยได้ด้วยความสะดวกสบาย แต่ที่เพียงแต่เหลือบकुห้องพักที่มีคน
เสียสละให้ข้าพเจ้าอยู่ แม้ในความมืด ก็พอรู้แล้วว่า ต้องมีการปรับปรุงกันอย่างขนานใหญ่ จึง
จะพออยู่ได้เป็นแรมอาทิตย์แรมเดือน และเรื่องสำคัญใหญ่ยิ่งขณะนี้ก็คือเรื่องเงิน ตลอดทางที่
ผ่านและพักมา ข้าพเจ้าไม่ได้นึกถึงเรื่องนี้มากนัก เพราะมีทั้งที่อยู่ที่พัก ทานเจ้าของบ้านกรุณา
จัดหาเลี้ยงดูให้โดยไม่คิดเงินทอง กรันมาถึงตอนนี้จะต้องเลี้ยงตัวเอง เงินที่มีอยู่จะพอเลี้ยงชีวิต
ไปได้นานสักเท่าไร และถ้าคอยไป ๆ แล้วกลับได้รับคำตอบว่าไม่อนุญาตเหมือนเช่นที่เคยขอเข้า
ไปยังตำบลจ้องคำ ในพรมแดนอิสสัมครั้งนั้น มิเป็นอันเสียเวลาเสียเงินเปล่าหรือ หรือว่าจะล้ม
รายการศึกษาภาษาคำที่ปูเตาเสีย และไปทีอื่นแทน ซึ่งก็มีอีกแห่งหนึ่งอยู่แถบพรมแดนต่อกับ
มณีปุระ เรียก ซิงกะลิงคำดี แต่ได้ยินว่าคนพูดคำที่มีน้อยลงแล้ว และเชื่อว่าคงเข้าไปไม่ได้ง่าย ๆ
เช่นเดียวกัน แต่ที่สำคัญก็คือ เมื่อมาจนถึงที่นี้ ลำบากจนถึงอย่างนี้แล้ว จะล้มเลิกหรือกลับ
ไปเปล่า ๆ โดยไม่คอยจนถึงที่สุดนั้น เห็นจะยอมไม่ได้ แต่ว่าจะไต่บออนุญาตมาโดยวิธีไหน เร็ว
ช้าอย่างไรนั้น ก็ต้องแล้วแต่โชคชะตา ตลอดการเดินทางนั้น ข้าพเจ้าได้เผชิญปัญหายาก ๆ มา
หลายต่อหลายครั้งแล้ว และโชคก็ได้ช่วยให้หายข้องขัดไปหมดทุกครั้ง มากครั้งนี้ถ้าไม่ได้โชคช่วย
ก็น่าจะไม่มีหวัง เพราะการที่ชาวต่างประเทศขอเข้าไปในเขตพรมแดนนั้น ฟังดูไม่ใช่เรื่องเล็กๆ
เลย ยิ่งคิดก็ยิ่งหนักใจ คุณเหมือนขอทดสอบครั้งนี้จะยากที่สุดเท่าที่เผชิญมา

พูดที่จริงแล้ว เมื่อข้าพเจ้าประสบปัญหาที่จะต้องแก้ไข ก็ใช้ว่าจะต้องแก้ตั้งแต่ลำพัง
ผู้เดียว โดยธรรมดาแล้วก็ต้องมีอันเป็นให้ข้าพเจ้าไปขอความช่วยเหลือเขา เขาเมตตาความช่วยเหลือ
เหลือข้าพเจ้าอยู่เสมอ สรุปแล้ว ลงว่าข้าพเจ้ามีเรื่องยุ่ง คนทั้งหลายก็ต้องยุ่งไปด้วย เช่นครั้งนี้
ข้าพเจ้าก็ต้องไปกวณเจ้าหน้าที่สถานทูตไทย ให้ช่วยออกหนังสือรับรอง และแนะนำวิธีติดต่อให้
รวดเร็ว ผู้จัดการบริษัทเรือบินจะส่งวันที่ไว้ให้จนชั่วโมงสุดท้าย เผื่อบังเอิญรัฐบาลจะฉฉินจะออก
ใบอนุญาตให้ได้ ผู้ที่เห็นเหนื่อยที่สุดในเรื่องนี้ก็คือ เจ้าน้อยต้องเมื่อยที่จะต้องพาข้าพเจ้าไปพบ
ใครท่ใครที่จะให้ความรู้ได้ว่า ควรดำเนินเรื่องอย่างไรจึงจะถูกทาง และดำเนินไปได้โดยเร็ว
ก่อนอื่นต้องไปแจ้งตำรวจให้ทราบเสียก่อน เพื่อความปลอดภัย เพราะอย่างไรเสียข้าพเจ้าจะต้อง

รอกยอีกหลายวันที่มิตจินานี้ แต่ว่ามิตจินาเป็นที่ที่มีชาวต่างประเทศไปมาน้อยหรืออย่างไรก็ไม่ทราบ เจ้าหน้าที่แต่ละคนจึงไม่ค่อยทราบว่าจะจัดการอย่างไรกับชาวต่างประเทศ แม้ในเรื่องขออนุญาตเข้าเขตพรมแดนนี้ก็เช่นกัน เลขาธิการผู้ช่วยของรัฐที่กำลังเรียนงานอยู่เพื่อเตรียมเข้ารับตำแหน่งแทนเลขานุการที่กำลังจะเกษียณอายุในเวลาอีกไม่กี่ปีข้างหน้า ก็ยังไม่ทราบว่าควรจะทำเนิการเรื่องนี้ได้อย่างไร บอกให้ส่งหนังสืออนุญาตตรงไปยังรัฐบาลกลางเลย ทำให้เสียเวลาไป ๑๐ กว่าวันจนทางสถานทูตกรุณาแนะนำว่า ให้รัฐบาลกะดินส่งเรื่องไปยังกระทรวงกลาโหมทีเดียว จะได้ไม่เสียเวลา จึงต้องทำเนิการเรื่องใหม่ และก็เจ้าน้อยอ่องเมียคอีกที่พาไปหาเลขานุการเลขานุการของรัฐกะดินนี้เป็นชาวอินเดียนับถือศาสนาอิสลาม ชื่อมสเตอร์สตาร์ท กาน ทำงานมานานแต่ครั้งอังกฤษ จึงรู้เรื่องเหล่านี้ดีและคุยกับว่า เขาจะต้องกับชาวอินเดียนอยู่เสมอ เพียงแต่เห็นหน้า มสเตอร์กานก็รู้สึกจะช่วยเหลือให้เจ้าหน้าที่ไปจัดการดำเนินเรื่องไปตามลำดับ แล้วรีบส่งโทรเลขไปภายในวันนั้น แม้จะรู้ว่ากว่าจะรู้ผลก็คงไม่เร็วกว่า ๒ สัปดาห์ ตามที่มสเตอร์กานสั่งให้มาฟังข่าว กระนั้นก็ยังอดเป็นสุขไม่ได้เมื่อรู้ว่าการคอยนี้ยังมีหวัง

มิตจินา

เตรียมใจว่าจะต้องคอยใบอนุญาตอยู่ที่มิตจินาเป็นอาทิตย์ๆ อย่างนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็ต้องมาจัดธุระเรื่องที่อยู่ที่พักให้เรียบร้อยเสียก่อน ต้องขอบคุณเจ้าของห้องที่อุดส่าห์เสียสละห้องให้ถึงอย่างไรก็ยังมิเห็นต่าง ประมุขมิตชิด พอจะปลื้มกัอยู่แต่ลำพังได้เมื่อต้องการ ทั้งในห้องก็ยังมิเคยไม่ถึง ๒ อัน แม้จะอยู่ในสภาพเก่าหักเพียงไร ก็ยังใช้การได้ดี มีตะปุ่นแขวนหุ้มได้ทั่วไปหมด เก้าอี้ผ้าใบและเก้าอี้หนังอีกตัวหนึ่งนั้นก็ใช้นั่งพักผ่อน นั่งทำงาน และรับแขกก็ยังได้ ส่วนพื้นนั้นมีเสื่อเก่าๆ รอง เมื่อเลิกเสื่อขึ้น เอาเสื่อไปปูบนเตียงอีกอันหนึ่งเสียเพื่อให้ดูเรียบร้อยก็เห็นไม้พื้นไม่เลวนัก กวาดเช็ดถูสะอาดแล้วก็นับว่าอยู่ได้อย่างเป็นสุขพอ และข้าพเจ้าก็ได้อยู่ที่มิตสุมาในห้องนี้ตลอดเวลาที่ต้องคอยอยู่ในมิตจินา ทั้งนั้นนอกจากเหตุสุดวิสัยอันเกิดขึ้นภายหลัง

แต่ว่าคนจะอยู่ภายในห้องได้ตลอดวันตลอดคืนได้อย่างไร ในเมื่อห้องที่มีแต่ที่ให้นั่งให้นอน ไม่มีที่ให้เข้าห้องน้ำ ห้องส้วม และทำกับข้าวกินได้อย่างเมืองฝรั่ง เรื่องที่อยู่นอกห้องจึงออกจะเป็นเรื่องเคียดระแค้น เมื่อมาถึงคืนแรก ข้าพเจ้าต้องเข้านอนทั้งที่ไม่มีน้ำอาบ ได้แต่น้ำล้างเท้าเพียงขันเดียว ยังอดขอบคุณเจ้าน้อยทั้งสองไม่ได้ที่ช่างคิดหาความสะดวกนานาประการให้เท่าที่จะทำได้ คนหนึ่งไปขอยืมโถงน้ำเล็ก ๆ พอจุน้ำได้หาบหนึ่งเอาไปตั้งไว้ที่ว่างหลังบ้าน

อีกคนหนึ่งไปบอกเจ๊กตักน้ำไว้ว่าเข้าขึ้นให้ตักน้ำไปใส่โอ่งน้ำนั้นไว้ ถึงอาทิตย์จะจ่ายเงินให้อย่าง
พวกเขาทำกัน และตอนเช้าก็มีน้ำเรียบร้อย แต่ว่าหาโอกาสอาบไม่ได้ เพราะนอกจากจะมีหน้าใคร
ต่อใครโผล่มาตามหน้าต่างรอบ ๆ ที่ว่างนั้นแล้ว ก็ยังมีคนเดินถนนมีคนในหอพักพากันชุมนุมคุ
ด้วยความสนใจใคร่รู้ นี่แหละคือทุกซัใหญ่หลวงอย่างหนึ่ง ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าต้องตื่นมาอาบน้ำ
ตั้งแต่ตี ๔ และกว่าจะได้อาบรอบเย็นก็ต้องทนรอไปจนกว่าคนสงบแล้วราว ๒ ทุ่ม บางทีก็ต้องล่า
ไปถึง ๓ ทุ่ม

แต่อะไรก็ยังไม่ร้ายเท่าเรื่องส้วม จริงอยู่ละที่ถึงส้วมจะอยู่ในสภาพอย่างไร ก็ยังดี
ที่มี แต่กระนั้นเมื่อเห็นส้วมสภาพอย่างส้วมทั้งหลายในมิตจินาแล้ว ข้าพเจ้าออกเห็นใจและเห็น
ด้วยกับคนที่ไม่มีนิตใช้ส้วมโดยอ้างว่าเหม็น สูไปเที่ยววังตามทีต่าง ๆ ไม่ได้ ความทุกข์เดือดร้อน
ของข้าพเจ้าตลอดการเดินทางที่ไม่ได้พำนักตามหอเจ้าฟ้าแล้ว ก็ดูเหมือนจะอยู่ที่เรื่องนี้แหละ
ใครจะนึกว่า เมืองมิตจินานี้ได้ชื่อว่าเป็นเมืองหลวงของรัฐกะฉิ่น จะประทับประดาถนนหนทาง
ด้วยส้วมอันประเจิดประเจ้อชนิดนี้ หากเป็นส้วมดังก็ยังมีความหวังว่าจะมีผู้มาคอยถ่ายพอให้
เกิดความสะอาดได้บ้าง วันละครึ่งสองวันครั้งก็ยังดี แต่นี้เป็นส้วมขุดดิน ๆ และระหว่างที่นั่งกับ
หลุมเขามีตะกร้าสานห่าง ๆ กรอบไว้ บางทีจะกร้านก็ผูกไปตามกาลเวลา ตัวส้วมก็มีส่วนบัง
ไว้เพียงบางส่วน แม้ส้วมของหอพักจะเรียบร้อยอยู่ในสภาพดีกว่าที่กล่าวก็ยังเป็นส้วมหลุมซึ่งไม่มี
ทางจะถูกสุขลักษณะประการใดเลย ออกมาพ้นที่นั้นแล้วต้องรีบไปอาบน้ำ การที่ต้องมานะลงมา
อาบน้ำแต่เช้าตรู่ก็เป็นเพราะเรื่องนี้ด้วยประการหนึ่ง ต้องขอภัยที่กล่าวถึงเรื่องน่ารังเกียจในตอน
ที่จริงไม่ใช่จำเพาะแต่ที่นี้จะต้องผจญกับส้วมอันไม่ถูกสุขลักษณะดังกล่าว ยังมีอีกหลายต่อหลาย
แห่ง ซึ่งหลับตาครั้งไรก็ยังเห็นภาพนั้นติดตาอยู่อย่างไม่ลืมเลือน แต่ว่าที่เหล่านั้นเป็นชนบท
ไม่ใช่บ้านใช้เมืองอย่างมิตจินา อยากรู้ว่าแต่ครั้งอังกฤษเข้าครอง บ้านเมืองอยู่ในสภาพอย่าง
นี้หรือไร มีคนว่าบ้านเมืองก่อนสงครามสวยงามนี้ แต่เท่าที่ปรากฏ ข้าพเจ้าไม่เห็นมีตึกงามบ้านช่อง
ที่แสดงความเจริญของบ้านเมืองแต่ครั้งก่อนเหลืออยู่เลย มีก็แต่ตึกที่พักของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่
หลังเดียวเท่านั้น ส่วนตึกที่ทำการรัฐบาลสร้างใหม่นอกเมืองห่างออกไป บรรดาโรงเรียนทั้ง
ของมิชชันนารีและของรัฐบาลเห็นได้ว่าสร้างขึ้นใหม่ ล้วนอยู่ชานเมืองทั้งนั้น ตลาดและตึกแถว
อีกหลายแถวก็เพิ่งสร้างเช่นเดียวกัน

เมื่อส้วมอยู่ในสภาพอย่างนี้แล้ว ก็ต้องนึกถึงแมลงวันและอาหารที่ขายไปด้วยพร้อม
กัน เรื่องกินกันนับเป็นเรื่องใหญ่ที่ให้ความเดือดร้อนแก่ข้าพเจ้าไม่น้อยทีเดียว เพราะอาหารไม่มี
ในบ้านก็ต้องออกนอกบ้านวันละ ๓ ครั้งเป็นอย่างน้อย ร้านอาหารแต่ละร้านก็ได้สัดส่วน

สัมพันธ์กับความเจริญของบ้านเมืองและผู้คน การเทน้ำ ทั้งเศษอาหาร และการถ่มน้ำลายลงพื้น
 คูจะเป็นของธรรมชาติของผู้เข้านั่งกิน บางวันพื้นเป็นดินปรับแน่น อะไรรกตกหล่นลงไปบน
 พื้นก็กลมกลืนเข้ากันได้ง่าย คนที่เห็นจนชินแล้วจึงไม่ค่อยรู้สึกอะไร และถึงแมลงวันจะมา
 เกลือกलัวกับอาหารในจานชาม เขาก็ไม่นึกถึงเกียจ ขำพเจ้าพยายามเดินไปจนทั่วเมืองเพื่อจะหา
 ร้านที่เป็นมาตรฐานดีกว่านี้ แต่ว่าไม่เป็นผล ทั้งเมืองมีอยู่เพียง ๓-๔ ร้าน เมื่อทนสายตากดมอง
 คูผู้หญิงแปลกหน้ามานั่งกินข้าวอยู่คนเดียวไม่ได้ ทนสู้รบกับกองทัพแมลงวันไม่ไหว ทั้งที่ใช้มือ
 ช่วยไล่มือชวตักเข้าปากก็ยังเอาชนะไม่ได้ ไม่ทันกัน ก็จำต้องซื้อห่อเอาไปกินในห้องพัก แต่ว่า
 อาหารจะเข้ามาอยู่ในห้องพักได้ ก็จำต้องออกไปซื้อ ถนนในมิดจินา แม้ว่าจะมีหลายสาย แต่
 ก็ล้วนเป็นถนนชนิดที่ไม่มีใครดูแล เพราะฉะนั้นถ้าฝนไม่ตก ก็จะอุดมด้วยฝุ่นและปฏิกูลไปบ้าง
 ครั้นฝนตกแม้จะช่วยชะล้างฝุ่นและปฏิกูลไปบ้าง แต่ก็กลับเพิ่มน้ำคร่ำและขี้โคลนผสมกับอื่นๆ
 อันไม่น่าเหยียบย่างเท้าลงไปเลย การที่จะต้องเดินไปตามถนนเหล่านี้เพื่อไปซื้ออาหารกิน จึงเป็น
 เรื่องน่าเบื่อหน่ายอย่างยิ่ง ยิ่งจะต้องออกไปวันละ ๓ มื้อ ยิ่งน่าเบื่อเหลือจะกล่าว จนขำพเจ้า
 เข้าใจได้ดีทีเดียวว่า เหตุใดบรรดาคนที่ไม่มีครัว จึงต้องพยายามตั้งกรอบครัว จะได้มีครัวอยู่ใน
 บ้าน หิวเมื่อไรจะได้กินได้ทันทีไม่ต้องชมซานไปเที่ยวหากินนอกบ้านวันละหลาย ๆ ครั้ง ฉะนั้น
 เพื่อย่นภาระออกนอกบ้านไปกินอาหารวันละ ๓ ครั้งดังกล่าวแล้ว ขำพเจ้าจึงยอมมีอาหารให้เหลือ
 เป็น ๒ มื้อ คืออาหารเช้าก็กินเป็นข้าวเส้นข้าวซอยให้หนักๆ ท้อง อาหารกลางวันจะได้เลื่อนไป
 ได้ถึงบ่ายโมง อันเป็นเวลาที่ไม่ค่อยมีคนในร้านอาหาร จะซื้อมาหรือนั่งกินที่นั่นก็ได้สะดวก
 ขึ้น ส่วนอาหารเย็นก็เป็นของกินเล่นที่เบาทั้งกระเพาะและราคา และซื้อมาเก็บไว้ได้แค่กลางวัน
 เป็นอันเย็นเวลาและตัดภาระลงไปได้มาก แต่กระนั้นเมื่อจะกินอาหารครั้งใด ขำพเจ้าต้องนึกถึง
 กุ้งพรวัวตัวส่งข่ายาตนาสามบ้า (คุณพระพุทธร พระธรรม พระสงฆ์ไตรรัตน์) ให้ช่วยคลบน้ตาลให้
 รัฐบาลกลางอนุญาตให้ขำพเจ้าไปปูเตาได้โดยเร็วที่สุดเถิด จะได้พ้นลำบากไปเสียที

แต่เขาว่าเรื่องร้ายไม่มีหมดเดียว ทั้งๆ ที่อะไรก็ร้ายอย่างนี้จนได้แต่ปลอบใจตัวเองว่า
 ถึงอย่างไรก็ยังดีที่มีห้องที่อยู่พอคุ้มแดดคุ้มฝนได้ ก็ให้บังเอิญฝนตกใหญ่ห้วยเดือนกุมภาพันธ์
 ห้องที่ควรจะปกติเรียบร้อย จึงกลายเป็นห้องที่ฉ่ำไปด้วยน้ำฝนซึ่งหยดจากหลังคาลงมาเปียกที่นั่น
 บ้างที่นั่นบ้าง ข้างเตียงบ้าง หัวเตียงบ้าง ปลายเตียงบ้าง ยิ่งเคราะห์ดีที่เว้นตรงกลางที่นอน
 ไว้ให้ แต่กระนั้นก็นอนโดยปกติธรรมดาไม่ได้ถ้าไม่ใช่เสื้อผ้าวัย เห็นตัวเองแล้วออกน่าทุเรศ
 เต็มทน แต่นั่นเพียงฝนตกธรรมดา ยังไม่ร้ายเท่าวันหนึ่ง มีพายุใหญ่ก่อนฝนตก พัดเอาคา

เตลิดไปจากหลังคาตึกใหญ่ มองเห็นท้องฟ้าได้ถนัด ไม่ผิดบ้านชุก ดิถีที่เป็นเวลากลางวัน เจ้าน้อยคำแสนจึงชวนสมักรพรรคพวกไปหาสังกะสีมาแซมไว้ให้เรียบร้อย จนพอจะเบาใจได้ว่า คงจะคุ้มฝนได้ แต่ที่ไหนได้ เมื่อฝนตกเข้าจริง ร้ายยิ่งกว่าจากตึกเดิมเสียอีก ขนาดเอาหม้อข้าว ของพวกเด็ก ๆ มารองเป็นหม้อ ๆ ยังรับไม่พอ เห็นแล้วไม่ทราบจะทำอะไรได้ ได้แต่นั่งกอดเข่า มองดูจนกระทั่งหยุดหายใจไปเอง นึกถึงสภาพตนเองขณะนั้นแล้ว ช่างแสนจะน่าขัน แต่ก็ขัน ไม่ออก เชื่อว่าไม่ว่าใครที่ตกอยู่ในสภาพอย่างนี้แล้วก็คงจะขันไม่ออกเช่นเดียวกัน

ที่ทำให้เคียดแค้นใจเพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่งในระหว่างที่พำนักที่หอพักของสมาคม ไค้มิตจินา ก็คือมักจะมีคนหน้าแปลก ๆ มาเยี่ยมเสมอ และดูเหมือนจะเป็นคนทุกเผ่าของไทย และของชาวไมตจินาที่เคยมีทั้งเด็กและผู้ใหญ่ หญิงและชาย ที่เป็นเด็กนักเรียนก็มีทั้งได้แหล่ง ไค้เหนือ ไค้หลง ไค้คำตี้ ผู้ลี้ภัยแต่พ่อแม่มีถิ่นฐานอยู่ที่นั่น ที่เป็นผู้ใหญ่ก็มีคนไทยดั่งกล่าวแล้ว ทุกเผ่า พวกไค้เหนือและไค้หลงเป็นพวกที่อยู่คนละฟากน้ำแก้ว (แม่น้ำอริระวดี) ที่เรียกตำบล กาดใจ ไค้คำตี้ มาจากปูเตา มาเที่ยวชั่วคราวชั่วคราวบ้าง มาอยู่ทำมาหากินบ้าง ส่วนไค้หลง นั้นอพยพมาจากเจ็ดล้านและน้ำคำ พวกไค้เหนือที่เพิ่งอพยพเข้ามาในรัฐกะฉิ่นก็มีมาก โดยมาก เป็นคนเมืองจ่านคำ นอกจากนี้ก็ยังมีชาวไทยใหญ่จากรัฐชาน เป็นทหารมาประจำการอยู่ที่ไมตจินา กับชาวกรุงเทพฯ อีกคนหนึ่งซึ่งมีเหตุจำเป็นทำให้ต้องกลายเป็นคนพลัดถิ่น และได้กลายเป็น ชาวไทยใหญ่ไปด้วยสายสัมพันธ์ทางภรรยา ผู้ที่ไม่ใช่ไทยก็มีทั้งพม่าและกะฉิ่น บางคนก็พูด อังกฤษได้ บางคนก็พูดได้แต่ภาษาพม่า ที่ว่าคนแปลกหน้ามาทำให้เกิดเคียดแค้นใจ ก็ได้แก่ การที่ผู้มาหาจะต้องซักถามว่า ชื่ออะไร เป็นใคร มาจากไหน มาทำอะไร จะไปไหน ไปทำไม เมื่อไรจะกลับ เมื่อบอกแล้วบางทีก็ไม่สนใจอยากจะรู้ มาคุยกันเองก็มี แต่บางทีก็สนใจ มากไปถึงกับถามเลยเถิด จนชวนให้เกิดโมโหเป็นอย่างยิ่งก็มี บางรายเป็นพม่า มาอ้างตัวว่าเป็น เจ้าหน้าตรวจคนเข้าเมืองขอทุนหนึ่งสือเดินทางก็มี เป็นอันว่าได้มาเพิ่มความยากลำบากที่กว่าจะผ่าน วันหนึ่ง ๆ ไปได้ให้หนักขึ้นไปอีก จนต้องสั่งเจ้าน้อยทั้งสองไว้ว่า ให้ช่วยพิจารณาดูเสียก่อนว่าใคร ทำทางเป็นอย่างไร สมควรให้เข้ามาพบไหม ถ้าเห็นไม่ชอบมาพากลให้ปฏิเสธไปเสีย คนทั้งสอง ออกยืนดึกที่เห็นข้าพเจ้าสั่งเช่นนั้น บอกว่าเขาอยากจะเตือนข้าพเจ้านานมาแล้วว่าให้ระวังคนที่มาหา มาเยี่ยม เพราะไม่มีทางจะรู้ได้ว่าใครเป็นใคร เขาอาจเป็นเจ้าหน้าที่มาสืบเรื่องราวก็ได้ ถ้าพูด อะไรพลั้งพลาดลงไปจะได้รับความลำบาก ซึ่งก็มีทางเป็นไปได้ เพราะใครเขาจะเข้าใจว่าข้าพเจ้า มาเรียนเรื่องภาษา เมื่อเขาเห็นอุทิศสำหรับมาลำบากตรากตรำคอยอย่างนี้ เขาก็อาจคิดไปเป็นเรื่องอื่น ได้ จึงนับเป็นเรื่องน่าหนักใจอย่างยิ่งอีกเรื่องหนึ่ง

แต่ถึงข้าพเจ้าจะบอกให้ใคร ๆ ฟังอย่างไรก็ตามว่าฐานะของข้าพเจ้าไม่ใช่เรื่องการบ้านการเมือง แต่ก็ดูเหมือนจะไม่มีใครสนใจ เขาพยายามเล่าเรื่องของเขาให้ข้าพเจ้าฟัง และเมื่อเห็นข้าพเจ้าเป็นผู้ที่จะรับฟังความคับแค้นของเขา ซึ่งส่วนมากเป็นผู้ลี้ภัยมาจากคอมมิวนิสต์อย่างนี้ข้าพเจ้าจะไม่รับฟังเขาก็ถูกระไรอยู่ แต่ถ้าฟังไปมาก ๆ เรื่องอื่น ๆ คงจะตามมาด้วยก็คงจะไม่ดีแน่ ข้าพเจ้าจึงต้องหาทางออกเสียด้วยวิธีอื่น คือขอให้เขาเอาเวลาที่มาพบปะเล่าเรื่องส่วนตัวของเขาให้ข้าพเจ้าฟังนั้น มาสอนภาษาของเขาแก่ข้าพเจ้าเสีย และข้าพเจ้าก็ใช้เวลาไว้เป็นภาคเช้า ภาคบ่าย ภาคเช้าเรียนภาษาคำศัพท์ให้เป็นพื้นฐานไว้บ้าง เพราะภาษาคำศัพท์ยากกว่าภาษาถิ่นไหน ๆ ทั้งหมด ผู้สอนชื่อ เจ้าไก่อ๊ะ ส่วนภาคบ่ายเรียนภาษาไทยเหนือเมืองจันทน์ เรียนทั้งสี่ได้เหนือกว่าสามได้เหนือ (หนังสือไทยเหนือ ภาษาไทยเหนือ) ผู้สอนชื่อนางซอน เฟ็งลี้ภัยมาจากเมืองจันทน์ในยูนาน ข้าพเจ้าต้องไปเรียนที่บ้านครู เพราะฉะนั้นจึงนับว่าตัดปัญหาไปได้มาก ถ้าใครมาเป็นเวลาเย็นก็มักไม่พบข้าพเจ้าที่ที่พัก หากมาเวลาเช้า ก็มักพบเรียนหนังสือกับครู เป็นอันได้ทางออกที่ดี ทั้งมีประโยชน์ไม่ต้องเสียเวลาลำบากอยู่เปล่า ๆ แล้วก็ยังได้มิตรจิตจากชาวไทเหนือโดยไม่ต้องเป็นห่วงใยภัยอันตรายใด ๆ

ที่จริงนางซอนกับสามีซึ่งเรียกกันอาจัน ก็เป็นคนมีอัธยาศัยใจอกดีน่ารักคบหา แม้จะต้องอยู่อย่างอดคัดในฐานะผู้ลี้ภัย ก็ยังมีน้ำใจต่อผู้มาหาหม่าเยียม ไม่ว่าจะไปบ้านเวลาใด มักจะต้องมีของกินเล็ก ๆ น้อย ๆ มาเลี้ยงแขก ไม่มีอะไรเลยก็เป็นเมื่อกอกทานตะวันคั่ว ที่เขาเรียกเมื่อกอกกวายวันโค่ กินกันร้อน ๆ ข้างเตาที่ถ่านนั้น ทั้งหอมทั้งมันไม่ผิดกับเมื่อกแดงโม่ สังเกตดูว่าคนทั้งสองจะเคยเป็นผู้มีอันจะกินมาแต่เดิม ลักษณะนิสัยจึงปรากฏให้เห็นเสมอ เช่นวันที่เชิญข้าพเจ้าไปเลี้ยงนั้น นับอาหารทั้งหมดบนโต๊ะรวมแล้วมีถึง ๗ ชนิด มีทั้งหม่ต้มผัดกับผัด หมูทอดเป็นก้อน ๆ แล้วหั่นบาง ๆ จิ้มน้ำแซ้ว กุนเชียงทอด ไข่ตุ๋น (เห็นว่าตุ๋นเป็นภาษาจีน) แล้วยังมีผัดเต้าหู้ขาวกับหมูสับ คลุมด้วยไข่เจียว กับมีผัดและยำอะไรอีก ๒ สิ่ง จำไม่ได้ถนัด แม้อาหารจะรสชาติคล้าย ๆ กัน แต่ก็เอร็ดอร่อยยิ่งนัก เห็นจะเป็นเพราะอย่างนี้เองที่กินข้าวคราวได้นางซอนต้องนำตาไหลคราวนั้น ครั้งแรกที่พบกันข้าพเจ้าก็ได้พบนางซอนกำลังนำตาไหล ตามว่ากินพริกเผ็ดหรือ ก็ได้คำตอบว่าไม่ใช่หรอก คิดถึงลูกกับคิดถึงแม่นะ อยู่บ้านป่านนี้จะมีอะไรกินหรือเปล่าก็ไม่รู้ พุคแล้วก็ร้องไห้อีกพักใหญ่ จึงเล่าต่อไปว่า คนที่อยู่ในความควบคุมของคอมมิวนิสต์นั้น วันหนึ่ง ๆ จะหาเนื้อหาหมูที่ชาวไทเหนือเรียกว่า อี มาหมักกับผักกั๊กที่ยาก ได้กินแต่ผักหลาย ๆ โถ่ คือ ผักผัดเปล่า ๆ ไม่มีเนื้อหมูใส่ (เหมิด (เหมือด) หมายถึงผสมกันในแกง โดยเฉพาะเนื้อสัตว์เหมิดกับผัก) อาทิตย์หนึ่งจึงจะมีอีเหมิดกับผักครั้งหนึ่ง แต่จะกินอี

หลาย ๆ คือเนื้อสัตว์เปล่า ๆ อย่างหมูต้ม หมูย่าง เป็ดย่าง กุนเชียง อย่างนี้ไม่ได้ มือหนึ่งมี กับให้แถมข้าว (กินแกล้มข้าว) ได้อย่างเดียวกันนี้เพื่อตัดภาระของผู้ทำและสงวนอาหารด้วย เมื่อเวลาจะกิน ก็ไปตักจากภาชนะมา มีข้าวด้วย ผักหน่อหนึ่ง คุ้ไม่ผัดกับ อ้อยหนู (เลียงหนู) และจำเพาะผู้ลงไปทำนากับเขาไหว จึงจะมากินข้าวได้ ใครทำไม่ไหวก็ไม่กล้าออกมากิน คนแก่ ๆ จึงเดือดร้อนอย่างนี้ มารตานางช่อนก็เช่นเดียวกัน หากมีเงินก็แอบซื้อหาจากผู้ที่ลักลอบเอาอาหารมาขาย แต่ถ้าถูกจับได้ ก็แปลว่าจะถูกลงโทษโดยไม่ต้องขึ้นลุ่ม (ขึ้นศาล) มิให้ไปนั่งคุกเข่าตากแดด มือทั้งสองถือหมากอูด (อิฐ) ข้างละก้อนชูไว้ ส่วนหัวเข่าก็กดลงกับเศษแก้วที่บดละเอียด ทัดทกรรมแบบนี้จึงทำให้คนกลัว หากหนีได้ก็รีบหนีไปไม่รอช้า มิฉะนั้นใครเคราะห์ร้ายอาจถูกกล่าวหาโดยไม่มีผิดจริงก็ได้ เช่นอาจีนเป็นต้นถูกจับตัวไปขังคุกอยู่ปีกว่า พอพ้นโทษมาได้ก็รีบหนีมา และจะเอามาหมดทั้งครอบครัวก็ไม่ได้ เกรงจะถูกจับกลางทาง จำต้องทิ้งลูก ทั้งแม่ ไว้ให้เผชิญกรรมอยู่ตามลำพัง

นางช่อนเป็นคนสามารถเรื่องหนังสือ อย่างที่พวกเขาเรียกว่า ฮู้ล็กฮู้ล้าย (รู้หนังสือ) เมื่อหนีมาสิ่งที่ชอบเอามาด้วยก็คือ ผืนล็ก ที่นำมาสอนข้าพเจ้าเป็นเรื่องเจ้ารีคำ คือพญากวางทอง ซึ่งถือเป็นชาดกเรื่องหนึ่ง นางช่อนสอนไปบ่นไปว่า คนทุกวันนี้หาโอกาสจะรู้หนังสือได้ยาก เพราะไม่มีเวลาเรียน ต้องถูกใช้ให้ทำนาทั้งวันทั้งคืน พอถูกปล่อยตัวก็รีบไปนอน ถ้าไม่รีบฉวยโอกาสเสีย ก็อาจจะไม่ได้นอนเลย เพราะงานที่นั่นไม่มีกาลมีเวลา เมื่อมีผู้มาปลุก ก็ต้องลุก ก้าเหลว (ทันที) ซ้ำอีกอาด อยู่ไม่ได้จะถูกลงโทษ การจะประชุมพูดจาอะไรจึงไม่มีทางทำได้ แต่เพื่อช่วยคนที่อยากเรียน คนที่อ่านหนังสือออก ก็ช่วยสอนให้ระหว่างที่เดินไปทำนาบ้าง ระหว่างพักระยะสั้น ๆ บ้าง การฝึกท่องจำต้องใช้เวลาเหล่านี้

ได้ยินเรื่องทุกข์ร้อนของผู้อื่นเช่นนี้ ความทุกข์ของข้าพเจ้ากลายเป็นเรื่องนึกเดียว ทุกข์ของข้าพเจ้ามีเพียงเรื่องจะไปต่อไปข้างหน้าเพียงชั่วขณะระยะเดียวเท่านั้น แต่ทุกข์ของคนทั้งสองยึดยาวบอกลึกกว่าอนาคตจะไปลงเอยอย่างไร แต่นิสัยคนไทยไม่มีใครจะยอมจมอยู่ในกองทุกข์ เพราะฉะนั้นเราจึงต้องหาวิธีคลายทุกข์ด้วยเรื่องสนุก ๆ ต่าง ๆ และที่สนุกทั้งผู้เล่าและผู้ฟังนั้นได้แก่เรื่องภาษา เรื่องธรรมเนียมประเพณีของคนใต้เหนือ ทำให้ได้รู้เรื่องของพวกเขาไว้บ้าง แม้ว่าโอกาสจะได้ไปยังบ้านเมืองที่อยู่ของเขาจะยังไม่มีก็ตาม

ภาษาใต้เหนือเมืองจันทำ

ความสนุกของผู้ฟังกับความสนุกของผู้เล่าอยู่ตรงที่ต่างเข้าใจภาษาที่ต่างกันและกัน ภาษาใต้เหนือเมืองจันทำไม่ต่างกับภาษาใต้เหนือเมืองอื่น ๆ นัก เสียง ย ว ในคำบางคำที่มีเสียงสั้น

สะบัดก็เป็นเช่นเดียวกัน ส่วนเสียง น เป็น ล นั้นปรากฏในคำแทบทุกคำ พังจากนายขาววันเต๊ะจนชินหู จึงพอกำหนดความหมายได้ไม่ยากอะไร ยิ่งคำในวรรณคดีที่ส่วนมากใช้คำอย่างเดียวกัน จะผิดเพี้ยนไปก็เล็กน้อย ก็ยังเข้าใจได้ง่ายขึ้น แม้ในภาษาไทยมา คำวรรณคดีที่ใช้อย่างเดียวกันก็มีไม่น้อยอย่างเช่นคำ นางหนุ่มผีแต่ง หมายถึงหญิงสาวเทวดาปั้น ในภาษาเมืองจันทบุรีว่า นางหนุ่มง้ายผี คือหญิงสาวเหมือนเทพธิดา หรือใช้คำ สายวันตึกหาย ในความว่า พระอาทิตย์ตก คำ ลิบหลี่เป็นกินม้า ซึ่งควรจะตรงกับคำ คิบตีเป็นคนมา ก็มีใช้ในภาษาทั้งสองทั้งไทมาและไทเหนือ เขาหมายความว่า อยู่ดี ๆ ก็ปรากฏเป็นคนมา เพราะฉะนั้นเมื่อเรียนเป็นที่เข้าใจเสียภาษาหนึ่งแล้ว ไม่ว่าจะเรียนภาษาถิ่นไหนต่อไปอีก ก็อาจจะเข้าใจได้เร็วขึ้น เพราะจะต่างกันก็ด้วยเสียงเท่านั้น (แต่ทั้งนี้ยกเว้นภาษาคำตี้ ซึ่งต่างไปมากทั้งเสียงและคำที่ใช้) คำที่พบบ่อยในวรรณคดีทั่วไปก็คือ ลั้ง มีในภาษาไทยใหญ่ว่า ลูกลั้งกางเต้า หมายถึงลูกเต้า แต่ในวรรณคดีทั้งสองภาษายังมีคำ โสลั้ง คือสามี และ เก้าลั้ง คือตัวเอง ที่ใช้ ลั้ง หมายถึงสิ่งที่แทนคน แต่ไม่ใช่คนก็มี คือ แม่ลั้งกิน คือ ลูกกิน หุ่นฮ้างลั้งกิน คือ หนึ่งทะลุ แม้จะรู้ว่า ลั้ง ใช้ในที่อย่างไรวางนี้แล้ว ก็ยังไม่มีใครกำหนดความหมายได้ถูกต้องว่าอย่างไรแน่ ถ้านึกว่าชาวไทเหนือพูด น ของเราเป็น ล แทบทุกคำ คำ ลั้ง ก็อาจจะมาจากคำ นาง ในภาษาพม่า คำ นางของเขาตามที่ใช้ในตำนาน เป็นลักษณะนาม ใช้กับผู้ชายได้ เช่น ขุนสองน้าง คือ ขุนสองคน แต่ในคำ ลั้งเจ้า ลั้ง ก็กลายเป็นหนึ่ง หนึ่งเงา ก็อาจพอฟังได้ หรือจะเป็นคำ ร้าง และแทนที่จะออกเสียง ร เป็น ฮ กลับออกเสียง ร เป็น ล แต่เขาก็มีคำ ฮ้าง อยู่แล้ว เช่นคำ หุ่นฮ้างลั้งกิน นั้น หรือจะเป็นคำเดียวกับหนึ่ง ในภาษาแสดงสมัยก่อน เช่น คน ๒ หนึ่ง หรือจะเป็นคำ หนึ่ง ในภาษาแท้จิว (แต่คนไทเหนือไม่ได้ใช้ภาษาแท้จิว) ก็อาจคิดไปได้ต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม น่าสังเกตว่า คำในวรรณคดีอันเป็นคำที่ไม่ค่อยได้นำมาใช้พูดจากันเป็นประจำนั้นมีหลายคำที่ตรงกับภาษากรุงเทพฯ เช่น เขาใช้ เขี้ยว ในความว่า พัน ในภาษาพูดทั่ว ๆ ไป แต่ภาษาวรรณคดีใช้ ยัมพั้นใจม้วยช่วย คือหัวเราะอย่างเบิกบานจนเห็นฟัน ฟัน คือ ฟัน และคำ ถังเท่ว ที่เขาแปลว่าท้องเกี่ยวตรงกับของเรานั้น ตามธรรมดาไม่มีใครใช้ ใช้คำ เหล่ แทน ส่วนภาษาไทยเหนือนั้นยังพิเศษขึ้นไปอีก ที่คำวรรณคดีมีอยู่หลายคำต่อหลายคำที่ใช้ตรงกับคำของเรา แต่ไม่มีใครใช้หรือแม้แต่จะได้อิน เช่น คำ ยัมเหียน เขาใช้หมายถึงเดียวกับ ยามเย็นของเรา คือราว ๑๖ น. แทนที่จะหมายถึง เวียง อย่างบ้านมิดนคาย คำ พ้างคำ ที่แปลว่า พรางตา

หรือคำ ฟัน ตรงกับ ฟุน (โกรธ) ในภาษาของเรา ก็เป็นคำแปลกไม่ใช่คำธรรมดาเช่นกัน ยังมีคำ
 เอ็น กับ เ็น อีกสองคำที่น่าสังเกต เอ็น เขาแปลว่า โรคเรื้อน เสียงและความหมายตรงกับเรือนที่
 เดียวแต่คนไทยถิ่นอื่น ๆ หรือที่ใช้เป็นสามัญใช้ว่า ชีตัก ส่วน เ็น นั้น เขาใช้ความเดียวกับเรียน
 บางที่เขาคุ้นกันเป็น สอนเอ็น ผึกเอ็น หรือ เอ็นลัก เอ็นลาย แปลว่าเรียน ผึก หรือเรียนลัก เรียน
 ลาย คือเรียนหนังสือ คำนี้ชวนคิดว่า เดิมเป็นคำของใครแน่ ในถิ่นต่าง ๆ ไม่มีคำ เ็น ใช้เลย
 เขาใช้ สอน ทั้งนั้น ถ้าจะให้แน่ว่าเรียน เพราะสอน อาจแปลได้ทั้งสอนทั้งเรียน ก็ใช้
 สอนให้ หมายถึง สอน และ สอนเอา หมายถึง เรียน มีอยู่ก็แต่ไต่เหนือที่ใช้ เ็น และกรุงเทพ ฯ
 ใช้ เรียน จนเชื่อกันว่ากรุงเทพ ฯ ยืมคำนี้จากเขมร

เรื่องของภาษาจึงออกจะกำหนดได้ยาก แม้ว่าคำไต่เหนือจะมีหลายคำที่ใช้ตรงกับเรา
 แต่ไม่ตรงกับถิ่นอื่น เช่นที่อื่นใช้ หลาย ในความว่า ก็ หลายวัน คือ กี่วัน พวกไต่เหนือใช้
 ก็ บางทีก็ซ้อนเป็น ก็หลาย เช่น ก็หลายวัน คือ กี่วัน หรือเราใช้ผิงไฟ ผิงแดด คนถิ่นอื่นใน
 รัชานใช้ อ่อมไฟ อ่อมแดด แต่คนไต่เหนือใช้ ผิงไฟ ผิงแดด เช่นเดียวกับเรา หรือ
 แทนที่จะพูด ขายได้ อย่างคนถิ่นอื่น พวกไต่เหนือใช้ขายของเหมือนกรุงเทพ ฯ กระนั้นก็ตาม
 ก็ยังมีคำอีกไม่น้อยใช้ต่างกันไป เช่น เนย น่าจะตรงกับเหน้อย กลับแปลเป็นว่า หอบ เอ่อเพื่อ
 ควรจะเป็นคำเอื่อเพื่อ ก็กลับหมายความว่า ไม่รักใคร่โยคี ไม่เล่นหัวก้วย หรือว่า หลอมแหลมม้
 แปลว่า แอบมาไม่ให้ใครรู้ และ ตาหลอก แปลว่า ตาหยี หรือ แท่น แปลว่า เพิ่มเติม เป็นต้น

คำ ล้ายผม ของผู้หญิงไต่เหนือก็ฟังคล้ายไรผมของเรา แต่คนละลักษณะกัน ล้ายผม
 ของเขาคือ ผมกระจุกหนึ่งที่วาดมาคาดหน้าผากไว้ แล้วโอบไปข้างหลังเหน็บชายไว้ให้แน่น
 เป็นทรงผมของหญิงสาวที่ยังไม่แต่งงาน ถึงเวลาแต่งงานจึงจะชุบแซวโห คือ สวมผ้าเคียนหัว
 ที่ทำสำเร็จรูปคล้ายหมวกลงไปเป็นเครื่องหมายสำคัญแสดงว่าแต่งงานแล้ว และเมื่อแต่งแล้ว
 จะถอดแซวโหให้คนอื่นเห็นหัวเปล่า ๆ ไม่ได้เลย เคยเห็นหญิงไต่เหนืออาบน้ำแม่ น้ำ ถึงจะผลัด
 เสื้อผ้าอะไรอย่างไรก็ตาม แต่แซวโหไม่ยอมถอด นางซ่อนเองก็ไม่เคยยอมถอด แม้ข้าพเจ้า
 จะอ้อนวอนเพื่อขอถ่ายรูปไว้ดูอย่างไรก็ตาม

คำที่เขาใช้จึงแปลกกับของเราตรงที่วัฒนธรรมต่างกันด้วยอีกประการหนึ่ง ซึ่งต้องขอ
 ให้เขาอธิบายและหาของจริงมาให้ดูจึงจะเข้าใจ อย่างล้ายผม เมื่อนางซ่อนไม่ยอมถอดแซวโห
 ของตนให้ดู ก็จำต้องพาข้าพเจ้าไปดูที่อื่นที่ยังมีหญิงสาวยังไม่ได้แต่งงานให้เขาคัดเบียดผมแล้ว
 ตกแต่งให้ดูตามวิธีของเขา นางซ่อนพาข้าพเจ้าข้ามฟากไปยังม่านกาจไจอันเป็นที่ที่มีพวก
 ไต่เหนืออยู่เป็นอันมาก นอกจากจะได้เห็น ล้ายผม แล้วก็ยังได้รู้ได้เห็นสิ่งอื่น ๆ อีก มีหลานสาว

นางซ่อนเฟิงจะแต่งงานใหม่ ๆ เครื่อง ล้างเหม่อ—อ (นางใหม่ หมายถึง เจ้าสาว) ยังมีครบ ก็ได้
 แต่งตัวมาให้ข้าพเจ้าถ่ายรูปและนางซ่อนก็ได้ซื้อธูปไปพร้อมกันว่า มงกุฎเงิน น้ำคำตา (ฉาบ
 ทอง) สวมลงไปบนหัวตอนเป็นนางเหม่อ—อ นั้น มีลวดลายเป็น จู๊ก็อดแก้ว คือมังกรสองตัว
 พันกัน เครื่องเงินที่ประดับอกนั้นเรียกลาวส้อย ลาวล่า คือดาวสร้อย ดาวหน้า ทำเป็นดอกไม้
 กลีบเป็นแฉกแหลม ๆ คล้ายดาว มีสร้อยต่อระโยงระยางประดับอยู่ตรงหน้าอก แล้วยังมีเป็น
 สายทั้งอีก ๒ สายเรียก ชานซี ห้อยจากเอวลงท่อนักันมาประดับอยู่ตรงขึ้นต้นหน้า แล้วก็ต้องมี
 ผ้ามัดแก้ว คือผ้ามัดน่องตามแบบชาวไทเหนือ ซึ่งนอกจากให้อนุแล้วก็ยังให้สวยงาม เพราะ
 ต้องปักลวดลายด้วยคันเงินคันทอง เช่นเดียวกับที่เชิงขึ้น แต่ผ้าจันคั้น ที่คลุมขาเวลาขี่ม้า ไม่มี
 โอกาสได้เห็น เขาว่า เป็นผ้าห้อยจากเอว แยกได้เป็น ๒ แฉก คงเหมือนชายไหวชายแครง
 นางเหม่อ—อ ของเขาต้องขี่ม้าได้ นางซ่อนอดทนก็อดทนว่าผู้หญิงไทเหนือขี่ม้าเก่งทุกคน
 เพราะถึงเวลาแต่งงานจะต้องขี่ม้าเดินทางไปบ้านเจ้าบ่าว และเดินทางไม่ใช่ใกล้ ๆ อย่างน้อยต้อง
 สามวัน เพราะ ทั้งฝั่ง (ธรรมนิยม) ไทเหนือเขา เขาจะไม่ยอมยกลูกสาวให้คนอยู่ในละแวก
 ใกล้เคียง ถึงจะเป็นคนไทเหนือด้วยกัน ก็ต้องเป็นคนอยู่ไกลออกไปชนาค คำต้าง (เดินทาง)
 อย่างน้อยสามวัน เพราะฉะนั้นถ้าเจ้าสาวขี่ม้าไม่เป็นจะเดินทางได้อย่างไร เพราะถึงเขาไม่บอก
 ก็นึกภาพออกว่า ยวดยานพาหนะคงจะหาได้ยากในถิ่นที่เขาอยู่กัน ประเพณีเฮ็ดแซก (แต่งงาน)
 ของเขาจึงเป็นเรื่องน่าสนใจอย่างหนึ่ง แม้คำ เฮ็ดแซก เองก็น่าแปลก เพราะถิ่นอื่นใช้ในความว่า
 มาเป็นแซกของบ้าน และข้าพเจ้าเองเคยเฮ็ดแซกมาหลายต่อหลายแห่งแล้ว มาได้ยินความหมาย
 นี้เข้าอกตกใจไม่ได้

ประเพณีไทเหนือเมืองจ่านต้า

ข้าพเจ้าจะกล่าวแต่ประเพณีแต่งงานก่อน ทั้งนี้ตามคำบอกเล่าของนางซ่อน ชาว
 ไทเหนือเมืองจ่านต้า ประเพณีแต่งงานที่เขาเรียก เฮ็ดแซก นี้ เริ่มต้นด้วยฝ่ายชายมา แล็มไต้ย
 คือมอง ๆ ไว้ก่อน ชอบใจผู้ใด พ่อแม่ก็จะส่งคนมาถาม หมายถึงถามความตกลงใจและการ
 เรียกร้องทางฝ่ายหญิง แต่ก่อนจะมาถาม ต้องให้ทางฝ่ายหญิงรู้ตัวล่วงหน้าก่อน ด้วยการส่งหมาก*
 และน้ำอ้อยมา เอี้ยก้อ คือทาบตามกำหนดทางไว้ก่อน แล้วบอกกำหนดวันที่จะส่งคนมาถาม
 ตามธรรมคามากเอี้ยก้อก่อน ๕-๖ วัน เมื่อถึงวัน ถาม กันกบกันกู่ ซึ่งคือคนคู่ที่เขาเลือกเอาหญิง
 ที่บริบูรณ์ ลูกสาวยังมีชีวิตอยู่ครบถ้วนอย่างที่เขาเรียก กันกำหมุ่นยัง คือคนมีบุญ ๒ คน ด้วยกัน

* ส่งหมาก ทั้งไทเหนือและไทเขากินหมากกันทั้งนั้น ทั้งหญิงและชาย แต่ปัจจุบันคงมีแต่คนแก่เท่านั้นที่ยังกินอยู่หมากที่กินไม่
 ค่อยมีหมากอย่างของเราที่เรียกหมากมู เขาใช้พืชชนิดหนึ่งกิน เรียกว่า ค่อย ส่วนที่ใช้กินแทนหมากนั้นเผ็ดและมี
 รูปร่างเหมือน คีปี้ ไม่ทราบจะเรียกว่า ผล หรือ ผัก หรือ เม็ด หรือ ช่อ

มาทำหน้าที่นี้ ทางฝ่ายอุ้ม (พ่อแม่) ผู้หญิงก็จะไปเตรียมตามญาติพี่น้อง และเชิญญาติพี่น้อง มาในวันนั้น ว่าควรจะทำอย่างไร เป็นทองเท่าไร เงินทองที่เรียกว่าทองนี้เรียก เงินยอนล้าง (เงินขอผู้หญิง) เมื่อตกลงใจอย่างไร เท่าไร ก็บอก กันกับกันๆ นั้นให้ไปบอกผู้แม่กันจ่าย (พ่อแม่) ผู้ชาย ถ้าฝ่ายชายเห็นเรียกว่าทองมากไป อาจขอให้ลดลงมาได้ ถ้าฝ่ายหญิงไม่ตกลง ก็อาจต้อง ย้ายแบกคือเลิกกันไป แต่ถ้าหากตกลง ก็เตรียมการหมั้น

เมื่อถึงวันนั้น อันเป็นวัน เอาเงินมาฝากตัว (เอาเงินมาฝากวางไว้ให้ ซึ่งคือเงินของ หมั้นนั่นเอง) กันกับกันๆ ก็จะเอาเงินใส่ บ้าน (ถาด) พร้อมด้วย เพ็ (แพร) และมาน (ผ้าฝ้าย) มาถึงเรือนแล้วก็เอา บ้าน มา ท้า (วาง) ไว้เหนือพื้น (โถกไม้ไผ่) ซึ่งทางฝ่ายหญิงจัดไว้รับ ญาติทางฝ่ายหญิงที่เตรียมรับอยู่ จะมาเปิดห่อเงินออกนับ ถ้าเห็นว่า เงินมาฝากตัว (ซึ่งตาม ธรรมเนียมแบ่งมาเพียงส่วนหนึ่ง ไม่ได้นำมาหมด) มีจำนวนน้อยไป อาจขอให้นำมา แทน คือ เพิ่มอีกก็ได้ ถ้าหากให้ไม่ได้ไม่เป็นที่ตกลง ก็อาจบอกเลิกกัน คืนเงินนั้นไปก็ได้ แต่ถ้าตกลง ก็กำหนดวันแต่งงาน

การกำหนดวันแต่งงาน ต้องให้ สะหร่า (พระหรืออาจารย์) เป็นผู้เลือก เดือนที่ห้าม การแต่งงาน คือระหว่างเข้าหว่า (เข้าพรรษา) ๓ เดือน เกล็นก้า ตามชื่อแปลว่าเดือนถือ คือ เดือนนี้ไม่ห้ามที่เดียว จะแต่งงานเดือนนี้ก็ได้ แต่ไม่มีใครมีใครทำกัน แต่ถ้าผู้หญิงผู้ชายเป็นลูกหว่าปี ต้องก้า (ถือ) พิเศษออกไป ดังที่ว่า อ้ายก้าสี่ อี้ก้าสาม คือลูกชายหว่าปีจะไม่ไป ตาม ผู้หญิงใน เดือน ๔ และผู้หญิงที่เป็นลูกหว่าปีก็จะไม่รับการสู่ขอในเดือน ๓ แต่ถ้าเป็นน้องรองๆ ลงไป ไม่ต้อง ถือตามนี้ ในการแต่งงานน้องแต่งงานพี่ก็ได้แต่พี่น้องแต่งงานด้วยกันสองคู่ไม่ได้ ถ้าต่างเดือน กันได้ แต่บางคนถือก็มี ชาวไทเหนือถือเรื่องเหล่านี้ไม่น้อยเหมือนกัน ก่อนจะตาม ใครก็ต้องนำ วัน เดือน ปี เกิด มาดูก่อน สะหร่าจึงสำคัญในเรื่องเหล่านี้ วันแต่งงานเขาเรียก วันเฮ็ดแซก มีวันเดียว คือวันที่ล้างเหม่อ-อ (นางใหม่คือเจ้าสาว) จะต้องจากบ้านมาอยู่บ้าน กันจ่าย (เจ้าบ่าว) แต่ก่อนถึงวันที่ฝ่ายชายจะพาตัวล้างเหม่อ-อ ไป ต้องนำเนื้อหมูดิบมาให้ ฝ่ายหญิง ทำของเลี้ยงแขก อันเป็น จ้อตัน คือวงศวาน่วนเครือ บรรดาที่จะ หมอกลาด (เชิญ) กันมา เนื้อหมูนั้นจะมีจำนวนมากน้อยเท่าไร ก็แล้วแต่ฝ่ายหญิงจะเรียกว่าทอง บางทีเรียกถึงร้อยจ๊ับ ซึ่ง อาจต้องฆ่าหมูตัว ๖-๘ ตัว และถ้าให้มาไม่พอ ก็ต้องกลับไปหาแม่เพิ่มเติม และพร้อมกับนำ เนื้อหมูมา ต้องนำเงินที่เหลื้อมาด้วยจนครบจำนวน ผู้ที่จะติดตามเจ้าบ่าวมา มีลุงและอา ที่เรียก อู้จู้ กับ อู้จ้อ ส่วนฝ่ายหญิงก็จะส่ง แม่ป้า และ แม่ลู้ (อาสะไข) ออกมาแถมฮับ (ต้อนรับ)

สิ่งสำคัญที่สุดในการนั้น นอกจากหมูและเงินแล้ว ก็คือ ข้องไข่ ข้องนี้มีลักษณะ เหมือนอ่าง ตกแต่งระบายสีอย่างงดงาม ตรงกลางข้องมี หว่านไข่ คือ ขามไข่ ใส่ไข่ไก่ดิบมา ๔ ฟอง และรอบๆ หว่านนั่นใส่เงิน จะเป็น เงินแดงก็ ได้ เงินเหรียญ เงินแท่งก็ได้ หรือ

เงินเจ้ (ธนบัตร) ก็ได้ เอาแพรวแดงคลุมข้อ นำขึ้นเรือน ไปวางไว้บนผืน แล้วแม่ป้าและ
แม่ตุ้มมารับจะนับเงิน ถ้าไม่ครบก็จะขอให้ไปเอามาเพิ่ม แต่ถ้าเห็นว่าถูกต้องตามที่ตกลงกันแล้ว
ก็จะค่อยไขใส่หว่านนั้นทั้ง ๔ ฟอง ส่งไปในกรัวให้ทอดเป็นไข่ดาวมาไหวผี ได้แก่วัว ๕ ผี เกล็น
ผีงู ผียา กันกันยั้ง (ทางฝ่ายหญิง) เป็นการบอกกล่าว ไข่เหล้าในการไหวผีนด้วย

เมื่อฝ่ายหญิงเลี้ยงดูกันเสร็จแล้ว ก็เตรียมตัวออกจากบ้าน เครื่องแต่งตัวล้างเหม่อ-อ
(เจ้าสาว) และเครื่องเรือน ฝ่ายหญิงเป็นผู้จัดหา ถ้าเป็นคนมั่งมี บางทีจัดเสื้อผ้าให้อย่าง
ละร่วย คือ ชินปากผืน เสื้อปากซาง (ชิน ๑๐๐ ผืนเสื้อร่วยตัว) เครื่องประดับเสื้อที่เรียกหลาว
ส้อย หลาวล่า คัดโห (เข็มปักผม) ผินซุบทอง หรือทองแท่งก็มี แห้วโหและหมอกแห้ว (ดอกไม้
ประดับแห้ว) หรือเครื่องประดับอื่นๆ อันได้แก่ ปहुค้ำ (ต่างหูทอง) แหวนค้ำ (กำไลทอง)
และห้างจอบค้ำ (แหวนทอง) ก็ให้ไปด้วย ให้มากที่สุดที่จะให้ได้ รวมทั้งเงินทองสำหรับ
จับจ่ายใช้สอยด้วย ตอนลงเรือนนี้เจ้าสาวแต่งตัวอย่างหญิงยังไม่ได้แต่งงาน คือสวมแห้วโหเตี้ยๆ
สูงราว ๒ นิ้ว ผมหักยังปักเปียที่เขาเรียก แห้ว แล้ววาดเปียอ้อมมาทางขวา มาคาดหน้าผาก
และเหน็บชายไว้ แต่งตัวเสร็จแล้ว ต้องไม่ลืมเหน็บจ้ำ (กระจกสองหน้า) ไปด้วย สองจ้อง
(สองบาน) คงจะกันไม่ให้เกิดเรื่องร้าย

ก่อนจะลงเรือน เพื่อนเจ้าสาวจะไม่ยอมให้เจ้าสาวเจ้าบ่าวง่าย ๆ เจ้าบ่าวต้อง ครอบไหว้
ป้ายโห (กราบไหว้) ไกรท้อไกรหลายครั้ง บางทีก็ต้องเสียเงินทองตามแต่จะถูกเรียกร้อง และ
เงินนั้นเพื่อนเจ้าสาวนำมาซื้อ ของฝาก คือของฝาก (ของขวัญ) ให้แก่เจ้าสาว ภายหลัง การ
ป้ายโห นี้ เจ้าบ่าวต้องแสดงแก่ญาติฝ่ายหญิงทุกคน ทั้งตอนขึ้นเรือนและลงจากเรือนใช้กัมหัว
พอเป็นพิธีเท่านั้น ก่อนจากไปพ่อแม่เจ้าสาวจะเอา สายหมอกไหม (สายคอกบัว) ที่ทำด้วย
แพรแดง ขอดเป็นคอกบัวมีเงินอยู่ในนั้น ให้เจ้าบ่าวสะพายแล่ง ประสานกับสายของพ่อแม่
เจ้าบ่าวที่ให้สะพายมาก่อนแล้วสายหนึ่ง ตอนที่เจ้าบ่าวจะนำเจ้าสาวไปขึ้นม้า จะต้องสวมแหวน
(คือกำไล) ให้เจ้าสาวทั้งสองข้าง เพื่อนเจ้าสาวจะเป็นผู้จับมือเจ้าสาวให้เจ้าบ่าวสวม นับเป็น
โอกาสแรกที่เจ้าบ่าวและเจ้าสาวจะได้เห็นหน้ากัน ก่อนจะออกเดินทาง ซึ่งบางทีอาจจะกินเวลา
ถึงหลาย ๆ วัน กว่าถึงบ้านเจ้าบ่าว

เมื่อเดินทางมาถึง เอ็นกันจ้าย (บ้านเจ้าบ่าว) แม่ป้า แม่ตุ้ม (อาสะโง) ของเจ้าบ่าว
จะออกมาต้อนรับแล้วนำไข่ที่แฮม (เตรียม) ไว้ ๔ ฟอง แบ่งใส่หว่านละสองฟอง พร้อมด้วย
หว่านเข้าเป็ก เข้าสาน (ซามข้าวเปลือก ข้าวสาร) อีกอย่างละสองหว่าน (ซาม) พร้อมทั้ง
มีดอกไม้วัดผืน (โตก) มาวางไว้พอคนทั้งสองย่างเข้าเรือน ก็จะนำของเหล่านั้นมาไหว้ผีฝ่ายชาย

เสร็จแล้ว พี่สาว น้องสาวฝ่ายชายจะนำเจ้าสาวเข้าไปอยู่แต่ในห้องแต่ลำพัง ถ้าจำเป็นต้องออกไปนอกห้อง เจ้าสาวจะเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวเป็นเครื่องธรรมดา ก็นุ่งซิ่นคำ สวมเสื้อสีฟ้าหรือขาว ส่วนแซวโหนดั้น ใช้อย่างหญิงยังไม่ได้แต่งงาน

ถ้าหากตกวันดี ก็อาจทำพิธีในวันนั้น (เขาใช้คำ เฮ็ดหมั่งกะหล่ำ เหมือนไทยใหญ่ในรัฐชาน) แต่ถ้าวันไม่ดีก็ต้องคอยไป ๔-๕ วัน เมื่อได้ฤกษ์ ต้องเชิญผัวเมียชาวที่อยู่กันมาเรียบร้อยตีมาทำพิธี คนเฒ่าหญิงจะมาทำ ล้ายผม ให้ ล้างเหม่อ-อ คือเอาผมกระจุกหนึ่งวางมากาดไว้ที่หน้าผาก แล้วโอบไปเหนือไว้ข้างหลัง แล้วสวมแซวโหนดธรรมดาไว้ เอาผมเบี๊ยมมาพันไว้นอกแซว เพราะยังไม่ถึงเวลาที่จะสวมแซวโหนดจริง ๆ ตามธรรมเนียมแซวโหนดก่อนไม่ได้ ถ้าจะซื้อหรือจ้างคนทำก็ต้องวัดรอบหัวไป เมื่อถึงฤกษ์จะทำพิธีจริง ๆ จึงนำไก่ตัวผู้ ไก่ตัวเมียอย่างละตัว ต้มจนเปื่อยมาพร้อมกับข้าวและเหล้าเอามาตั้งห้องนอนที่เจ้าสาวอยู่ คนเฒ่าหญิงจะมาเกตุ้มวย แล้วสวมแซวโหนดให้เจ้าสาว เป็นอันเอาออกไปได้ตลอดไป โดยเฉพาะต่อหน้าคนอื่น

คนเฒ่าชายจะนำเจ้าบ่าวเข้ามาในห้อง ทั้งเจ้าบ่าวเจ้าสาวจะมานั่งเก้าอี้ห้อยขา คนเฒ่าทั้งสองจะยื่นไถ่ยื่นข้าวและเหล้าให้ ทั้งสองคนจะเอาตะเกียบจิกไถ่กินกันพอเป็นพิธี เป็นอันได้ฮ่มกันกิน (ร่วมกันกิน) นับเป็นส่วนสำคัญที่สุดของการแต่งงาน แสดงว่าได้ แต่หน้าเอ็นเฮ่าได้ทั้งครอบครัวแล้ว กินเสร็จแล้วเจ้าบ่าวจะออกมานอกห้องเพื่อรับแขก

ในขณะที่เจ้าบ่าวอยู่ในห้องกับเจ้าสาวก็ตามหรือเจ้าสาวอยู่ในห้องแต่ลำพังก็ตาม เพื่อนเจ้าบ่าวจะเข้ามาฮื้อ (หยอกล้อ) เจ้าสาวต่าง ๆ นานา เช่นขอเหล้า ขอบุหรี่ ถ้าไม่มีในห้องต้องไปหามา เพราะถือว่าเชิญมาเฮ็ดแขก เจ้าของบ้านจะไม่เลี้ยงดูได้อย่างไร ถ้าเจ้าบ่าวอยู่ด้วยก็ใช้ให้ทั้งสองคนประกอบสามอาหารหรือด้วยน้ำมาส่งให้ บางทีให้เจ้าบ่าวเจ้าสาวสูบบุหรี่ตัวเดียวกันคนละทาง แล้วจุดไม้ขีดให้ตรงกลางตัว บางทีก็ถามให้เจ้าสาวบอกว่าซื้อเพื่อนเจ้าบ่าวเหล่านี้อะไร เจ้าสาวเป็นคนต่างถิ่นมาย่อมจะไม่รู้ ก็ได้เล่นหัวเป็นที่สนุกสนาน

พอแขกวายแล้ว พี่น้องฝ่ายชายจะนำของขวัญมาให้ เป็นเสื้อผ้าเครื่องใช้ เช่นน้องผัว (หญิง) ให้เสื้อ พี่ผัว (ชาย) ให้ปลอกหมอน หมอน ถ้าเป็นคนมั่งมีก็ให้เสื้อผ้าเครื่องประดับ เป็นอันเสร็จเรื่อง แต่ฝ่ายชายบางบ้านอาจนิมนต์พระมาสวดมนต์เลี้ยงพระให้เกิดสิริมงคลต่อไปอีกก็ได้ □

ข้าพเจ้าเห็นจะยุติเรื่องไว้เพียงนี้ก่อน ไม่อาจกล่าวถึงปูเตาและชาวคำตีที่นั่น ซึ่งในที่สุดข้าพเจ้าก็ได้ไปถึงและพบกับเขาเหล่านั้น ไว้ในที่นี้ได้ เพราะจะยืดยาวเกินไป แต่ได้นำลงเป็นตอน ๆ ในหนังสือสตรีสารตั้งแต่ ๔ ธันวาคม ๒๕๒๐ ถึง ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๒๑ ชื่อว่า คำตีเมืองทอง

รายนามคณะกรรมการ
โครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ของไทย ฯ
ของ
กระทรวงศึกษาธิการ

๑. พันตรีหญิง พระออบ ไปษะกฤษณะ	ประธานกรรมการ
๒. นางฐะปะนีย์ นาครทรรพ	กรรมการ
๓. นายมาโนช กงกะนันทน์	กรรมการ
๔. นางบุษกร กาญจนจรัส	กรรมการ
๕. นางสุวรรณี อุดมผล	กรรมการ และ เลขานุการ